

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLI

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“AVRASIYA PRESS”
BAKİ-2005

Bu kitab "Ənvər Məmmədخانlı. Hekayələr" (Bakı, Azərnəşr 1956) və "Ənvər Məmmədخانlı. Babək" (Bakı, Azərnəşr, 1994) nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

894.3613-dc 21
AZE

Məmmədخانlı Ənvər.

Seçilmiş əsərləri. Bakı, "AVRASIYA PRESS", 2005, 416 səh.

Görkəmli ədibimiz Ənvər Məmmədخانlının bu kitabına onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı hekayələri və "Babək" romanı daxil edilmişdir.

Hekayələrdə fərqli insan taleləri və hadisələr lirik, yığcam, eyni zamanda sadə bir dillə təqdim edilir. Yazaçının uzun illər boyu üzərində işlədiyi "Babək" romanı isə Azərbaycan xalq qəhrəmanı Babək haqqında yazılmış bədii əsərlər içərisində öz orijinallığı və tarixi həqiqətlərə yaxınlığı ilə seçilir.

ISBN-9952-421-18-2

© "AVRASIYA PRESS", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

“NƏSRİN ŞAİRİ”

Görkəmli ədibimiz Ə.Məmmədخانlı o istedadlar nəslinə mənsubdur ki, elə ilk əsərlərindən etibarən öz mövzuları, öz üslubu ilə ədəbi ictimaiyyətin xüsusi marağına səbəb olmuş, özünəməxsus yaradıcılıq yolu keçmişlər. Hələ ilk povesti olan “Bakı gecələri” (1935) Ə.Məmmədخانlıdan artıq yaradıcılıq yönü müəyyənleşmiş bir yazıçı kimi danışmağa imkan verir. Cavan yazıçı Bakını ancaq qəhrəmanların fəaliyyət meydanı, hadisələrin baş verdiyi sadəcə bir fon kimi yox, qədim mədəniyyəti, nadir təbiəti, özünəməxsus kəskin ziddiyyətləri olan, sürətlə dəyişib təkmilləşən, inkişaf edib irəliləyən, yeni üfqlər fəth edən ictimai münasibətlər şəhəri kimi təqdim edirdi.

Ə.Məmmədخانlı Azərbaycan nəsrində lirikanın görkəmli nümunələrini yaratmışdır. Bu xüsusiyyəti onun əsərlərindən bəhs edənlərin bir çoxu etiraf etmişdir. Maraqlıdır ki, M.Rzaquluzadə vaxtilə “Mikayıl Manafoğlu” imzası ilə çap etdirdiyi “M.Ənvərin yaradıcılıq yolu” (“Revolusiya və kultura”, №6, 1939) məqaləsində gənc yazıçını bizdə lirik-psixoloji, emosional nəsrin banisi adlandırmış, professor A.Zamanov isə təqribən 45 il sonra ədibə həsr etdiyi məqaləsini (“Kommunist” qəzeti, 1 mart 1983-cü il) “Nəsrin şairi” adlandırmışdır.

Bu keyfiyyətin parlaq təzahürlərindən biri ilə Ə.Məmmədخانlı yaradıcılığının ilk, qüvvətli nümunələrindən olan “Bakı gecələri”ndə qarşılaşırıq. Ədibin əsərlərini, xüsusən, ilk povestini oxuduqda aydın olur ki, Bakının özü də, gecəsi də, gündüzü də onun üçün gözəldir, əzizdir, doğmadır. Bu doğma, bu sahilə sevgi təsirli və sirayətədidir. Bakıda yaşamayan, ömründə bir də onu görməyən həssas oxucu “Bakı gecələri” əsəri ilə ünsiyyətdə olub, bu şəhərə laqeyd qala bilməz. Realist təhkiyə ilə romantik təsvirin müvəffəqiyyətlə qovuşduğu povest ictimai həyatın tamamilə yeni bir mərhələyə qədəm qoyduğu çox müəkkəb bir zamanda bəzən kifayət qədər baş çıxarmadıqları hadisələrin burulğanında çırpınan, zümrüd quşu kimi odlara yanan, lakin təzədən canlanan, əvvəlkindən də qüvvətli qanadlar kəsb edərək inkişafın yeni ənginliklərinə qoşan gəncliyin intibahını özünəməxsus bir tərzdə əks etdirir və bu mənada böyük C.Cabbarlının “Sevil”i ilə səsləşirdi. Gerçəkliyin təqdimindəki realist məqamlarla surətlərin könül

çırpıntılarının təsvirindəki romantika bu əsərdə üzvi şəkildə qoşalaşmış müəllif məqsədinə uğurla xidmət edirdi.

Ə.Məmmədخانlının əsərləri ilk baxışda sadə görünən, lakin çoxcəhətli həyat lövhələrini, müəkkəb insan talelərini əhatə edən kompozisiya qurmağın, ardıcıl bədii təhkiyənin, ümumi qayəyə uğurla xidmət edən təfərrüatları seçib mənalandırmağın, bütün bunları lirik-psixoloji təsvirin məcrasına düzgün yönəltməyin mükəmməl nümunələri ilə zəngindir.

Müasir intellektə, incə, həssas qəlbo, cəmiyyət və insanlar qarşısında vəzifə borcu və məsuliyyət duyğusuna malik olan bütöv səciyyəli qəhrəmanları Ə.Məmmədخانlı sevgi-sevgi təsvir edir. Onların vasitəsilə öz oxucusunu haqqın, ədalətin, tərəvətli yaradıcı fikrin, incə duyğuların, yüksək bəşəri idealların tənənəsi uğrunda çırpışmağa, etaləyə, bədxahlığa, eqosentrizmə, vaxtı keçdiyi üçün ələ-ayağa dolan münasibətlərə qarşı mübarizəyə sövq edir. Bəzi surətlərin işıqlı ideallar uğrunda mübarizədə həlak olduğunu göstərənə də ədib bununla ictimai ədalətsizliyə qarşı fəal humanizm mövqeyindən çıxış edir.

Ə.Məmmədخانlı surətləri müstəqim yolla təqdim etməkdən, onlara əndəzəsiz xarakteristikalardan ibarət hazır yarlıqlar yapışdırmaqdan uzaqdır. Biz onun öz əsərlərində kimlərinə yaxşı, mehriban, namuslu, həqiqətpərəst, kimlərin isə əksinə, pis, nanəcib, zalım, yalançı, biqeyrət sözləri ilə təqdim olduğunu görmürük. Onun nəsrindəki surətlərin “pisi” də, “yaxşısı” da, tərəddüd edən də, hadisələr labirintində özünü itirən də, bir qayda olaraq öz işi, əməli, adamlara münasibəti, duyğu və düşüncələri, öz daxili aləmi ilə məhz canlı, həyatı, bədii obraz kimi açılib göstərilir.

Saxtalı gecədə, çölün düzündə, körpəsi donmasın deyər, bütün olan-olmazını öz əynindən çıxarıb tiffi bürüyən, daha heç şeyə gümanı gəlməyəndə isə büzüşüb bükülərək bədəninin son hərərətini, qəlbinin axırıncı döyüntüləri ilə körpəsini möhv olmağa qoymayan ana bir bədii obraz olaraq bu üsulla yaradıldığı üçün nəzərimizdə müəzzəm heykəl kimi ucalır. Yaqud (“Bakı gecələri”), İlyas (“Ayrıldılar”), Odunçu oğlu (“Karvan dayandı”), Süreyya (“Qızıl qönçələr”) bizim yaddaşı-mızda məhz bu vasitə ilə həkk olunur.

40 ildən artıqdır ki, dərslik və xrestomatiyalara (müntəxəbatlara) düşən “Buz heykəl”, eləcə də “Sevinc”, “Ananın ölümü” hekayələri, “Bəxtiyar” kino-novelləsi, digər hekayə, очерк və yol qeydləri 1941-45-ci illər

müharibəsi dövrü cahanşümul hadisələrinin Ə.Məmmədخانlı yaradıcılığındakı özünəməxsus mikroinikasıdır.

Müharibə vaxtı bir müddət Təbrizdə xidmət etmiş Ə.Məmmədخانlının yaradıcılığında cənub mövzusu xüsusi məhəbbətlə əks olunmuşdur. “Karvan dayandı”, “Qızıl qönçələr” və “Baş xiyabanda” hekayələri məhz o illərin məhsuludursa, “Od içində” dramı həmin illərin təəssüratı və əlavə axtarışlar əsasında, lakin sonralar yazılmış əsərlərdəndir.

“Qızıl qönçələr” Cənubi Azərbaycanda, bütünlükdə İranda xalqın zəhmətkeş təbəqəsinin ağır vəziyyəti haqda bir əsərdir. O gözəl, qeyrətli, pak və mehriban qızın – rütubətli zirzəmidə qızıl əllərilə sahibkar xalçasına əbədiyyət naxışları vuran yetim Süreyyənin gözüümüz önündə şam kimi ərilib puç olan ömrünə dərin təəssüf və pərişanlıq duyğuları bu gün də bizi tərk etməmişdir.

Əlbəttə, ədəbiyyat obrazlı sənətdir, lakin obrazlı yazmaq sahəsində yazıçı səriştəsinin dərəcəsi müxtəlif olur. Ə.Məmmədخانlı həmişə obrazlı təfəkkürü, onun yazıda ifadəsi olan obrazlı təhkiyəsilə seçilmişdir.

Ə.Məmmədخانlı təbiət mənzərələri təsvirinin görkəmli ustalarından biridir. Meşə, çay, dəniz, dağlar, dərələr, səma, yağış, qar, külək, qasırğa onun təsvirlərində tərəvətli biçimlərdə açılır, başlıcası isə qəhrəmanlarının daxili aləmi ilə bu və ya digər dərəcədə səsleşmədə, ayrı-ayrı hallarda isə koskin kontrast vəziyyətində təqdim olunur. Bəzən Ə.Məmmədخانlının öz təsvir obyektinə böyük, qlobal baxışına heyran qalmamaq olmur: “Səhermi açılırdı, axşamını düşürdü, günəşmi görünürdü, ayı batırdı, çaylarını dənizə axırdı, dənizmi qabarıb çaylara dolurdu, yermi göydə əks edirdi, göylərmi yerdə? Bütün varlıq, həyat, zaman və bütün nəhayətsiz kainat sanki yenidən yaranır, yenidən səsleşir, yeni, füsunkar bir cildə onun gözlərində işıqlanırdı” (“Afaq”).

Azərbaycan teatr sənəti tarixində parlaq iz qoyub getmiş rejissor, professor Mehdi Məmmədov deyirdi ki, Ə.Məmmədخانlının səhnə əsərləri “Milli dramaturgiyamızın realist ənənələrini yaşadan, müasir həyatın, sənətin mühüm, mürəkkəb problemləri ilə səsleşən sanballı dramalar, böyük çərçivəli dramatik tablolarıdır”.

1945-ci ildə məşhur şah üsulu azadlıq hərəkatını boğduqdan sonra cənubda xalqın başına gələn dəhşətli faciələri gərgin dramatik səhnələrdə göstərən “Od içində” pyesi eyni zamanda inandırır ki, ictimai

ədalətsizliyə və milli zülmə qarşı mübarizəyə qalxmış xalqın qələbə əzmi qırılan deyil. Əsərin gərgin, dramatik konfliktli, canlı xarakterləri, səhnə tələbincə çox təbii səsleşən dialoqları, nəhayət, qaldırdığı məsələlərin aktuallığı baxımından belə bir əsərə Azərbaycan teatrının repertuarında ciddi ehtiyac duyulmaqdadır.

“Şirvan gözəli”ndə tamaşaçılar Ə.Məmmədخانlının dramaturji istedadının yeni bir xüsusiyyəti ilə tanış olmuşdular. Onun komik vəziyyətlər yaratmaq, komik konfliktin açılmasında lirik çalara ölçü duyğusu ilə yer vermək, idealın bərqərar olması üçün gülüşdən incə bədii vasitə kimi faydalanmaq bacarığı bu əsərin mahiyyətini müəyyən edir. “Şirvan gözəli” komediyasının Aşqabad, Tula, Ufa, Kazan şəhərlərində tamaşaçılar tərəfindən dərin rəğbət duyğusu ilə qarşılandığına dair o dövrün qəzetlərində xeyli məlumat dərc edilmişdir.

Azərbaycan kinematoqrafiyasının inkişafında Ə.Məmmədخانlının özünəməxsus xidmətləri var. Onun ssenarisi əsasında hazırlanmış “Bəxtiyar” kino-novellasını, Ə.Məmmədخانlı ilə M.Hüseynin ssenarisi üzrə çekilmiş “Fətəli xan” tammetrajlı bədii filmi mənim yaşıdlarım öz yeniyetməlik illərindən yadda saxlamışdılar. Kino sənətinin imkanlarını və inceliklərini yaxşı bilən Ə.Məmmədخانlı kino-povest, kino-roman və ssenarilərinin birinci növbədə əsl həyatı konfliktdən mayalanan dramaturji əsasını təmin edir.

“Leyli və Məcnun”, “Xürrəmilərin ağ şahini” Ə.Məmmədخانlının bu janrdakı yazılmış əsərlərinin on yaxşılarıdır desək, yanlışlarıq. Həmin əsərlərin ekran təcəssümünün keyfiyyəti, bu prosesdə müəllif fikrinin hansı səviyyədə qorunub saxlanması başqa bir yazının mövzudur. Lakin istər “Leyli və Məcnun”, istərsə də “Xürrəmilərin ağ şahini” hər şeydən əvvəl Azərbaycan tarixinin və xalq poetik yaradıcılığının qaynaqları əsasında yaradılmış bitkin bədii əsərlərdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının böyük dəryasında Ə.Məmmədخانlının öz adası var. Bu möcüzələr adası ilə görüşmək, orada dalgaların özünəməxsus sırıltısı, quşların özünəməxsus nəğmələri, çiçəklərin özünəməxsus rəngi və rəyihi ilə tanış olmaq istəyənlər ədibin bu əsərlərini bir daha oxuya bilərlər.

Bakir Nəbiyev

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLININ BABƏK DASTANI

Ənvər Məmmədخانlı ömrünün son iyirmi ilində Babək mövzusu üzərində işləyirdi. Seçdiyi mövzulara həmişə son dərəcə ciddi və tələbkər yanaşan yazıçı tarixi hadisələri, Babəkin şəxsiyyətini, dövrün siyasi, fəlsəfi, dini cərəyanlarını dərinlən öyrənir, Azərbaycan, türk, rus dillərində tədqiqatlarla, ərəb, fars və yunan qaynaqlarından tərcümələrlə yaxından tanış olur. IX əsr mühitinə dalır, Babək dünyasına məhrəm olurdu. Bu bələdlilik, məhrəmlik sənətkarın yaradıcı təxəyyülünə qida verir, o, epoxanın əyani mənzərəsini, müxtəlif insan talelərini, o zamankı həyatın dəqiq ayrıntılarını, siyasi çarpışmaların, dini axtarışların inandırıcı səhnələrini təsəvvüründə canlandırmağı bacarırdı. Və daxili aləmində gördüklərini, xırda təfərrüatlarınacan bildiklərini və fəhmlə duyduqlarını qələmə alırdı.

Babək dünyasının qiymətli sakini olduğu təqribən iyirmi illik bir müddətdə Ənvər Məmmədخانlı bu mövzuya müxtəlif janrlarda müraciət etmişdi. 70-ci illərin əvvəllərindən araşdırmağa, dərinlənə dalmağa başladığı Babək temasının ilk bəhrəsi – 1974-cü ilin oktyabr ayında bitirib Kinostudiyamıza təqdim etdiyi “Babək” ssenarisi oldu və həqiqi proza səviyyəsində yazılmış bu ssenari əsasında ikiseriyalı “Babək” filmi çəkildi. 1975-ci ildə bitirdiyi “Xürrəmlərin ağ şahını” adlı 3 hissəli tarixi dramı da Babəkə və onun başçılıq etdiyi hərəkata həsr olunub. Ənvər Məmmədخانlının ikicildliyinin 2-ci cildində nəşr edilmiş bu maraqlı pyes təəssüf ki, indiyəcən teatrlarımızın və televiziyaımızın diqqətindən yayınmışdır.

Lakin şübhəsiz, Ənvər Məmmədخانlının Babək mövzusunda yaradıcılıq axtarışlarının əsas yönü – onun roman üzərində illər boyu davam edən ağır, üzücü zəhmətiylə bağlıdır.

Nə yazıq ki, əl yazıçıya bu romanı tam şəkildə oxucusuna çatdırmaq imkanını vermədi. Ənvər müəllim yaradıcılıq prosesi haqqında heç kəslə, ən yaxın adamlarıyla belə danışmağı sevməzdi, roman üzərində işin nə yerdə olduğu, əsərin bitməsi möhləti haqqında sorğusullarımızı da zarafata salıb cavabsız qoyardı. Yazıçının qəfil ölümü, yaradıcılıq irsi haqqında bir vəsiyyət edə bilməməsi romanın taleyini də məchul, müəmmalı bir problemə çevirdi.

Ənvər Məmmədخانlının əksər əlyazmaları ərəb əlifbasıyladır. Uzun illər ərzində yazdığı gündəliklər, mütaliəsiylə əlaqədar qeydlər, düşüncələr, bitirib çap etdirdiyi və yaxud etdirmədiyi əsərlər, tərcümələr, bir vaxtlar Mirzə Fətəli Axundzadə haqqında işlədiyi roman ki, ancaq bir neçə fəsli mətbuatda dərc olunmuşdu – bütün bu çox zəngin, amma səliqə-sahmənə salınmamış arxivdən Babək haqqında romanı tapıb çıxarmaq asan iş deyildi. Yazıçının bacısı Həbibə xanım Məmmədخانlının fədakarlığı, inadı və səbri ilə bu böyük vacib iş görüldü – ədəbiyyatımız üçün son dərəcə qiymətli olan bir tarixi roman – “Babək” romanının birinci hissəsi tapıldı.

Bu roman da ərəb əlifbasıyla, xırda xətlə, karandaşla yazılıb. Ömürlərinin sonun qədər ərəb əlifbasıyla yazan o nəsəl yazıçılarımızın xətlərinə yaxşı bələd olan və onların mətnlərini makinada yazmağa yeganə adam – qocaman makinaçımız Sona xanımdır və Sona xanımın “Babək”in üzə çıxması üçün qatlaşdığı ağır zəhmətə görə ona minnətdar olmalıyıq. Makinada çap olunmuş mətnə bəzi oxunmamış sözləri, cümlələri (təəssüf ki, bəziləri hələ də oxunulmamış qaldı), yer və adam adlarını dəqiqləşdirməkdə tədqiqatçı Cəfər Müciri öz yardımını əsirgəmədi.

Yuxarıda deyildiyi kimi, tapılıb çapa hazırlanmış əlyazması romanın birinci hissəsidir və buradakı hadisələr Babəkin yalnız gənclik illərini əhatə edir. Əlyazmasının sonunda birinci hissənin bitirilmə tarixi kimi 1984-cü il göstərilib. 1983-cü ildə “Bakı” qəzetinin 10, 11, 13, 14 və 16 may tarixli nömrələrində dərc olunmuş fəsil də bu birinci hissəyə aiddir.

Romanın ikinci hissəsi, ya heç olmasa ayrı-ayrı fəsilləri varmıdır? Bu suala hələ ki, tam dəqiq cavab vermək mümkün deyil, bunun üçün yazıçının arxivində uzun illər araşdırmalar aparmaq lazımdır. Amma bununla bərabər oxuyacağınız “Babək” heç cür yarımçıq ya natamam əsər sayıla bilməz. Əvvəla ona görə ki, elə birinci hissədə qələmə alınmış xarakterlərin dolğunluğu, hadisələrin gərginliyi, fikirlərin dərinliyi, siyasi toqquşmaların və dini, fəlsəfi axtarışların dramatikliyi o qədər canlı boyalarla təsvir olunmuş, elə səciyyəvi cizgilərlə rəsm edilmişdir ki, əlimizdəki mətni tam hüquqla bitkin sənət əsəri hesab edə bilərik. Bu bitkinlik başqa bir cəhətlə də bağlıdır. İş ondadır ki, Babəkə həsr olunmuş ədəbi ssenarisini də Ə.Məmmədخانlı bir nəsr əsəri səpkisində və əsl proza səviyyəsində yazmışdır. Yəni ssenari janrına xas

olan spesifik ifadələr bu ədəbi əsərin bir roman kimi qavranılmasına əngəl törətmir. Həmin ssenarini əlimizdə ancaq birinci hissəsi olan "Babək" romanının ikinci hissəsi kimi təqdim etməyimizin bir səbəbi budursa, başqa səbəbi – ssenaridəki hadisələrin – romandakı süjetin davamlı olması, eyni obrazların hər iki əsərdən keçməsidir.

Yeni birinci hissədə – romanın fəsillərində – Babəkin yaşadığı dövrün ümumi ruhuyla, tarixi hadisələrin gedişiyə və bütün bunların fonunda Babəkin gəncliyə tanış olurduqsa, Babək taleyinin ilk kəskin dönüşlərini izləyirdikse, Babək xarakterinin formalaşmasında, Babək dünyagörüşünün, əqidəsinin durulmasında hansı həyat təcrübəsinin, hansı müşahidələrin, ağrı-acıların, əzab-əziyyətlərin həlledici rol oynadığından agah olurduqsa – ssenaridə artıq yetişib püxtələşmiş Babəkin, mübariz Babəkin, böyük bir hərəkətin əyilməz sərvəri Babəkin obrazını görürük. Beləliklə, ssenari romanı tamamlayır, süjet təbii bir ardıcılıqla romandan ssenariyə – birinci hissədən ikinci hissəyə keçir. Şübhəsiz, oxucu bu iki hissə arasındakı müəyyən boşluğu da görəcək – yeni hadisələrin düzümündə bir olduğunu duyacaq. Obrazların inkişafı, tale yollarının müəyyən parçaları – bu iki bitkin hissənin arasında, yazılmamış, ya yazılıb tamamlanmamış, ya da hələ tapılmamış bir yoxluqda qalır.

Amma iki hissə arasındakı bu yoxluq, bu boşluq – iki hissə arasında uyğunsuzluq deyil. Yazıcının içəri dünyasında gördüyü Babək obrazı, onun ətrafı – dostlar və düşmənlər – əsərlərin personajları elə dəqiq, dürüst düşünüldü-b duyulub ki, birinci hissədə – roman səhifələrində canlanan fərdlər öz mahiyyətini, səciyyələrini, sifətlərini və xisletlərini ikinci hissədə – ssenaridə də hifz edirlər. Romanda karvan qatarçısı gənc Babək haqsızlığa, ədalətsizliyə, zülmə qarşı nə qədər barışmaz, çılgın, üsyankardısa, ssenaridə özəmətli bir hərəkətə başçılıq edən, möhtəşəm qoşun sərvəri Babək də eyni azadlıq çağırışıyla

təqdim etməyimizin əsas səbəbi budur. İkinci səbəb hər iki əsərin eyni püxtə yazıçı qələminin məhsulu olmasıdır, üçüncü səbəb də var: əsərin hər iki hissəsini ümumi bir vəhdətdə birləşdirən böyük bir ideal, müqəddəs bir amal – Azadlıq ideyası və ya Ənvər Məmmədخانının özünün çox sevdiyi ifadəni işlətsək – "Azadlıq yangısı". Bu ya digər dərəcədə hamını sıxan mənəvi əsarət dövründə Ənvər Məmmədخانlı bu əsəri azadlıq eşqinə və azadlıq eşqilə yaratmışdı.

– Ey yazıqlar, siz heç vaxt dərk etməyəcəksiniz ki, azadlıq yangısı nə deməkdir. O dəhşətli yangı ki, ürəyi yandırır külə döndərir.

Yazıcının başqa bir ağırlı fikri də bu əsərdə öz əksini tapmışdır. Ənvər Məmmədخانlı yaşamağa məhkum olduğu cəmiyyətin, quruluşun ehkamlarını ömrü boyu qəbul etməmişdi, onlarla barışmamışdı, könara çəkilərək tərk-i dünya, xanənişin bir həyat sürmüşdü – öz içəri aləminə qapılmışdı, susmağı danışmaqdan üstün saymışdı. Amma bu sükut – lallıq deyildi və yazıçı daima – gecə-gündüz dərini-sərinə qarşındakı ağ vəərəqlərə söyləyirdi. İlbel, aybaay, günbəgün xalqa təlqin olunan şirin vədələrə, yer üzündə gələcək cənnət xülyalarına Ənvər müəllim bir an da olsa inanmamışdı. Və bu inanmazlığını, etirazını son əsərində də ifadə etmişdi. Adil Nəşirovan əyyamı haqqında nağıllara inanmayan Babəkə müsahibi: "Ya həzrət – deyir – sənəin də can atdığın böyük gələcək və yaxud bərabərlik dünyası məgər bir nağıl deyilmi uşaqlar üçün? Və əgər ədalətli keçmiş birinci yalandırsa, ədalətli gələcək də ikinci yalandır".

Bu sözlər də ədalətli gələcək və bərabərlik dünyası haqqında nağılların rəsmi ideologiya olduğu dövrlərdə yazılıb.

Şübhəsiz tarixi məlumatların bolluğu Şərq keçmişinin çoxçeşidli siyasi hadisələrinə, şəxsiyyətlərinə istinadlar, isimlər və coğrafi adlar, müxtəlif fəlsəfi, dini etiqadların şərh-i mətni bir qədər ağırlaşdırır bütün bu cəhətlər oxucudan müəyyən hazırlıq tələb edir. Qarşımızdakı mətnin oxunuşu asan, yüngül, öləri mütaliə olmayacaq. Dilimizin ecazını ən dərinədən duyan və duyduca bilən ədiblərimizdən birinin – Ənvər Məmmədخانının bu əsərlərindəki dili də müəyyən mənada mürəkkəb, qəliz bir təhkiyyə üslubuyla bağlıdır. Ağır ləngərli, qollu-budaqlı, uzun, mürəkkəb cümlələr, çoxşaxəli bir cümlənin içində dəfə-dəfə "və" bağlayıcısının və "bu" işarə əvəzliyinin işlənməsi, ayrı-ayrı şəxslərə müraciətlərin "ey Babək" yaxud "ya Vəcnə" şəklində olması və ya da eyni bir adama "Ey bacım və ey Cunay", "ya əmir və ey qardaşım"

– deyə xitab olunması və bu kimi başqa ifadə vasitələrindən Orta əsr Şerq nəsrinin üslub xüsusiyyətləri stilizə edilmişdir, mətnin ümumi ruhu, poetikası qədim salnamələri, təzkirələrin, risalələrin təhkiyyə formalarını xatırladır. Romanda fəsillərin adları da Füzuli “Leyli və Məcnun”undakı fəsil başlıqlarını – beytləri yada salır. Ümumən bütün mətn çox naxışlı, sıx ilməli Şerq xalisini andırır və bu mətnin həsnünü, özəlliyi və gözəlliyini tam dərk etmək üçün oxucudan müəyyən səy tələb olunur. Fəqət bu dərin, qavramanın nəticəsində alınan zövq o qədər lətif, incədir ki, düşüncələrimizdə, duyğularımızda salınacaq və uzun zaman qalacaq iz o qədər dərinədir ki, bu səyin, zəhmətin bahası ödəniləcək, mənəvi qazanc vaxt itkisindən qat-qat üstün olacaqdır.

Əlbəttə, əcəl möhlət versə idi, Ənvər Məmmədخانlı Babək dastanını özü və ayrı şəkildə tamamlayardı. Amma təqdim etdiyimiz şəkildə də bu əsərin ədəbiyyatımızda öz yerini tutacağına, gələcək araşdırıcıların, ədəbiyyatşünasların və tənqidçilərin diqqətini cəlb edəcəyinə şübhə yoxdur.

...Dəhşətli edamından qabaq Babək xəlifə Mötəsimə meydan oxuyur:

– Ey kor yapalaq, bütün müstəbidlər kimi sən də səhv edirsən, çünki mənim dastanım elə bir dastandır ki, nə Babəklə başlanmışdır, nə də Babəklə qurtaracaq.

Babəklə başlanmayıb Babəklə qurtarmayacaq əbədi Azadlıq dastanının bir səhifəsini də Ənvər Məmmədخانlı qələmə alıb.

Anar

BAKİ GECƏLƏRİ

Yadımdan çıxmayıb ki, o ulduzlu avqust gecəsi ki, yuxarıda göy qübbəsi “min bir çiçəkli, min bir yarpaqlı” idi, aşağıda isə bir dağ kəndi çoxdan işıqlarını söndürmüşdü, ertədən yuxuya getmişdi, amma kəndin yuxarı başında, meşə ətəyində, bizim evdə hələ də yeddilik çıraq yanırdı.

Anam heybəmi ayın-oyunla doldururdu, atam doqqaz qabağında, qoşulu öküz arabasının yanında məni gözləyirdi.

Bütün gecəni yol gedəcəkdik, şəhər açılanda dəmir yolu stansiyasına çatacaqdıq və hər gün şəhər tezdən günbatandan gəlib beş dəqiqə o stansiyada nəfəsini dərən, sonra günçıxana doğru çapan bir sürət qatarı moni həsrətində olduğum uzaqlara, az qala dünyanın o başına, təkə adı yanımda çəkildə üreyim döyünən böyük və əfsanəvi bir şəhərə aparacaqdı. Və mən orda ömrümdə ilk dəfə dəniz adlanan möcüzəni görəcekdim, o şəhərin yan-yörəsindəki neft buruqları meşəsində gəzəcəkdim, elə bir meşədə ki, orda minlərlə qara çeşmələr qaynayır və gecələr kəndimizin işıqlarından yeddilik çıraqların hamısında o qara çeşmələrin ağ cövhəri yanırdı.

O ağ cövhəri isə bizim tərəflərə, dəmir yolundan uzaq kəndlərə vaxtaşırı günçıxandan gələn dəvə karvanları gətirirdi. O karvanlar ki, caydaq dəvələrin hürgücləri dərisi qapqara tuluqlarla yüklü olurdu, onlar keçdikləri kəndlərə, obalara o şəhərin göndərdiyi işığı paylaya-paylaya baş alıb günbatana doğru gedərdilər.

Kənddə birinci xoruz bəni idi, avqust göylərində tez-tez ulduzlar axırdı, ayın solğun ziyasına qərq olmuş kiçik meyvə bağlı heyotimizdə qapqara bir pişik yenə cır alça ağacının gövdəsini cırmaqlayırdı və elə bil bülöv daşına bıçaq çəkib korşalmış caynaqlarını ovxarlayırdı, uzaqlarda isə başı qarlı sıra dağlar ətəyindəki taxılı biçilmiş kövşənlərə yenə od vurulmuşdu ki, torpaq gələn ilki əkin üçün gübrələnsin və o vaxt ki, o dağların ətəkləri zolaq-zolaq alovlu olurdu, o yanan kövşənlər hər gecə o dağları çəkib çox yaxına gətirirdi, gündüzlər isə dağlar yenə geri çəkilirdi və geniş bir vadiyə səpələnmiş kəndlər, obalar üstündə nəhəng divarlar kimi bir-birinin dalında göyə ucalırdı.

...Sürət qatarı gürhagurla gələndə kiçik dəmiryol stansiyası zağ-zağ əsmişdi. Yer titrəmişdi, çiyi xurcunlu kənd adamları vaqonlara doğru cummuşdular. Mən həyəcanla atamın çiyindən, atam isə tələsik monim alnımdan öpmüş və demişdi:

– Di get, yaxşı yol, amma orda papağımızı yerə soxma!

Bütün yolu birçə dəqiqə də olsun vaqon pəncərəsindən qopmamışdım, nə bir tikə çörək yemişdim, nə bir qurtum su içmişdim, ayaq üstündə günü axşam eləmişdim, çünki ilk dəfə idi sürət qatarında üreyimin susadığı elə bir sürətə qovuşmuşdum ki, bu sürəti qavramaqla səmərəli olub bütün dünyanı unutmuşdum.

Uzaqlara baxmışdım, göy əyrisi ağır tərənəşli nəhəng çevrə kimi sağdan sola hərəkətə gəlmişdi, yaxına baxmışdım, rəlslərin yanından torpaq kükrəmişdi, arxaya axmışdı.

Üfqlərə kimi uzanan ənginliklər isə ağacsız, kölgəsiz qupquru yanıq çöllər idi ki, o çöllərə səpələnmiş yastı-yapalaq daxmalı kənd və obaların fərəhsiz mənzərəsindən göz yorulurdu, ürək sıxılırdı.

Amma sonra qatar dayanmadan kiçik bir stansiyadan çıxıb keçərəkən yaxın kəndlərdən birinin arxasından çıxan və sanki o kəndin yastı-yapalaq daxmaları üstündən uçaraq irəli şığıyan böyük bir ceyran sürüsü sürət qatarıyla yarışa başlarkən bu yovşanlı-sirkanlı bomboz düzənlərə elə bir yaraşıq vermişdi ki, vaqonların pəncərələri bir anda adamlarla əhatə olunmuşdu. Mürgü döyən qocalar mürgünün yapışqanlı yuxusunu hörümçək toru kimi üzlərindən silmişdilər və kiçik uşaqların gözlərindən bir dərəcə işıq aşırıb-daşmışdı...

Gün batan çağda sürət qatarı Bakı vağzalının üstüörtülü platforması qarşısında dayanmışdı və birinci olaraq vaqondan yerə mən sıçramışdım, heybəmi çiynimə asırıb vağzal önündəki meydana çıxmışdım, burda atları tumarlı, sürücüləri çox uzun çuxalı saysız-hesabsız qara rəngli faytonlar iki cərgə ilə bir-birinin dalınca düzülüb davanırdı və müs-

ləri çağıran o faytonçuların səs-küyü meydanı elə başına götürmüşdü ki, qoca bir faytonçu ikinci dəfə mənə səsleyib və demişdi:

– Ada, çöllü balası, ağzını açıb hara baxırsan, otur gedək, yoxsa vağzalın xəzpuşları mafar verməz, heybəni çiynindən, papağını başından elə çarpışdırar ki, sonra ağzın bir saat açılı qalar.

Yarım saat sonra şəhərin günbatanında dağıstı məhəllənin bir küçəsində faytondan düşmüşdüm və üçmərtəbəli böyük bir evin bir əlcə həyətinin ortasında dayanmışdım, əllərimi heybəmin döşümdən asılmış gözü üstə cəpəzlamışdım və aşağıdan, elə bil dərin quyu dibindən yuxarıya – şüşəbəndli mərtəbələrə baxa-baxa qalmışdım.

Çünki böyük şəhərin bu evi haqqında bildiyim yalnız o idi ki, bu evin hansı mərtəbəsindəsə mənim şəhərli sonsuz xalamla əri Əlimürsəl kişinin iki otaqdan ibarət mənzilləri var.

Yuxarıda, böyük evin yastı damı üstündə bir oğlan uşağı məhəccər qırağında dayanmışdı və bez köynəyi altından çıxartdığı ağ göyərçinləri bir-birinin dalınca göyə atdıqca, o quşlardan bəziləri havalandı, qanad çalıb göyə millonirdi, digərləri bir neçə dəfə qanadını şaqqıldadır, çox tez geri dönür və damın qırağında bir-birinin yanına düzülərək, yanakı baxışlarla aşağıya, həyətdə dayanmış mənə tərəf boylanırdı.

Bu vaxt ikinci mərtəbənin aynabəndindən bir qız da başını çölə çıxartmışdı və eynilə damın qırağına düzülüb o ağ göyərçinlər kimi yanakı bir baxışla aşağı baxmışdı və başı çal papaqlı, çiyni qırmızı heybəli görkəmim görünür diqqətini çəkmişdi ki, boynunu bir az da irəli uzatmışdı. Kəhrəbə boyunbağısı, xurmayı saçları axmışdı, üzəsağı tökülmüşdü və bənövşəyi gözləri bir an mənə tədqiq eləyəndən sonra demişdi:

– Bağışla a... deyəsən nabeled adamsan, niyə məəttəl qalmısan orda, kimi axtarırsan?

– Kənddən gəlmişəm, – demişdim, – amma bilmirom xalamgil burda hansı mərtəbədə olur.

Şəhərli qız şuxluğa başlamışdı:

– Bu evdə o qədər xala var ki, hansı mərtəbəyə qalxsan, rastına cavanezən bir xala çıxar, hayıl-mayıl olarsan!

Qıza bir söz deməyə macal tapmamış bu dəfə də birinci mərtəbənin şüşəbəndin arxasından kiminsə çox xırıltılı yoğun səsi gəlmişdi:

– Eşidirsən, arvad, xalasıgilə gəlib oğlan! Daha kənddə yerə bel vuran qalmadı, doldu şəhər ağzınacan metal papaqlarla. – Elə bular, bu cinni Cəfər qoşunu qapıb aldı imarətimin iki mərtəbəsini mənim əlimdən...

Qaşların çatılmışdı, əgər birinci səsdən, şəhərli qızın o ilahi səsinə sonra bu ikinci nahamvar səs böyük şəhər təkəbbürünün səsi idisə, mən də dərhal kiçik bir dağ kəndinin təkəbbürü ilə qarşı qoymağa hazır idim ki, yuxarıdan yenə şəhərli qızın gümüş cingiltili səsinə eşitmişdim:

– Vaxsey, fikir vermə ona, qoca kişidir, elə qocalıb ki, hələ də mikişə polis deyir...

Sonra bilmişdim ki, bu böyük imarət o qocanın şəxsi mülki imiş, amma indi ancaq birinci mərtəbə qocanın əlində qalıb, ikinci mərtəbə

ilə üçüncü milliləşdirilmişdir, daha sonra isə belə bir səhnənin şahidi olmuşdum ki, o milliləşdirilmiş mərtəbələrin aynabəndlərindən qadınlar bir-birilə atışanda, qoca ölində çelik həyətə çıxmışdı və başını yuxarı qaldıraraq bağırırmışdı ki, kəsin səsinizi bihəyalar, yoxsa bu saat gedib polis çağıraram və bir dəqiqə əvvəl bir-birinə söz atan o qadınlar o saat hirtıldaşaraq başlarını geri çəkmişdilər.

Çaşıb qaldığımı görən şəhərli qızı:

– A... – demişdi, – bəlkə Tutu xalanın bacısı oğlu elo sənən, dünən dizinə döydü ki, Yunis gəlib çıxmadı, uşaqcığaz imtahanlara gəciki, çıx yuxarı üçüncü mərtəbəyə, qoy yazıq arvad uşaqcığazını görüb sevin!

Və qız başını yuxarı qaldırmışdı, dam üçtündə quş uçurdu balaca oğlanı səsləmişdi:

– Səttar, ordan Tutu xalaya de ki, bacısı oğlu gəldi, gözləri aydın!

Sonra yenə aşağı baxmışdı və düz üzümə yönəldilmiş şux bir gülüşlə başını geri çəkmişdi, aynabənd arxasında yox olmuşdu.

Və o dəqiqə elə bil axşamın da titrək işığı sönmüşdü, kiçik həyətə dərin zülmət qaranlıq çökmüşdü.

Tutu xala məni qupquru sinəsinə basmışdı, kövrəlmişdi. Hıçqırmışdı və istəmişdi bir ağzı məni oxşasın, amma Əlimürsəl kişi aman verməmişdi, məni və atamı məzəmmət eləməyə başlamışdı:

– Dədəyə üç dəfə kağız göndərmişəm ki, səni tez yola salsın, hər hansı kurslarına imtahanlar çoxdan başlamış, yaxşı ki, kağız-kuğazında öyər-əskik yox idi, qəbul elədilər. Sizə, kənddən gələnlərə güzəştə gedirlər, indi çalış imtahanlarda bizi xəcil eləmə!

– Narahat olmayın, Əlimürsəl dayı, çalışaraq şələmizi sudan çıxardırıq.

– Çıxarsan yaxşıdır, yox əgər şələ-küləni qoltuğuna versələr...

– Allah eləməsin a kişi, ağzını xeyirliyə aç...

– Şər deməsən xeyir gəlməz... Onda aparacağam səni mədəyə yanımda açarçı işləyəcəksən!

Sonra qoca buruq ustası ayağa qalxıb paltarını dəyişib və mədəyə getmişdi – çünki yeno bir həftə gecə növbəsində işləyəcəkdi.

Heybəmdəki ayın-oyunu boşaldan Tutu xala isə anamın qarasına deyilməyə başlamışdı:

– Bıy qıza bax a... Nə olub, nə xəbərdir, Basqal kələğayıdır bu? Bu nə bədxərclikdir? – Barama qurdu saxlayırdı bu yay da?

Çay içmişdim, xalamın bitib tükenməyən suallarına cavab vermişdim və içəri qaranlıqla dolanda xalam ayağa qalxmışdı, divardakı elektrik düyməsini çıqıldatmışdı, otaq tavandan asılmış üçqanadlı çilçirəğin ağ işığı ilə dolmuşdu, sonra xalam məni dalınca salıb, mənim üçün hazırladığı ikinci kiçik otağa aparmışdı.

Xalamın ardınca içəri girmişdim və içəri giren kimi o kiçik otağın kiçik pəncərəsi gözləri qarşısında elə özəmətli bir monzərə sərmişdi ki, irəli atılmışdım. Pəncərənin hər iki qanadını taybatay açmışdım və elə bil bir işıq dənizi aşırıb-daşaraq üstümə gəlmişdi, sonra çəkilməmişdi üzünə aşağı axmışdı, gözümün şövkünü arxasınca aparmışdı və mən handan-hana səsimi çıxarmadan nəfəsimlə demişdim:

– Haradır, ora xalacan, hansı dünyadır ora?

Arxamda dəmir çarpayıdakı yatağımı sahmana salan xalam nəfəsimin səsinə eşitmişdi, gəlib yanımda dayanmış və demişdi:

– Hara olacaq. Bakıdır da, qadan alım... Bax ora güncixan tərəf Qaraxəhərdir, ondan o yana Ağşəhərdir, düz qənşərindəki İçərişəhərdir, bu yan da günbatan tərəf, Bayıl təpələridir...

Gecə milyon işıqların aramsız titrəyişi içində idi və bu titrəyişdən gah o tərəfdə, gah bu tərəfdə ağ şüalar içində mavi qılgıncılar uçurdu, sonra gedib uzaqda yan-yanı düzülüb işıq topalarından at nalına oxşar böyük bir qövsü cızırdı və o atəşli qövsün içindəki hamar və bu tutqun bir düzəngahda iki qırmızı nöqtə növbələşərək bir-bir yanib sönmürdü.

Xalam da mənimlə bərabər xeyli baxmışdı o gecəyə, sonra yavaşdan “xudaya” deyib köksünü ötürmüşdü və getmək istəmişdi.

– Dayan xalacan, – demişdim, – bax ora qaldı, demədin o hamar, o işıqsız düzənlik haradır ki, sinəsində qara bir çirək yanır.

Xalam əlimin göstərdiyi uzağa baxmışdı və demişdi:

– Ora da deryadır, qadan alım, ertədən yatarsan, sabah gedib o deryaya baxarsan, o salxım-salxım işıqlar da o derya qırağındakı, xiyabının çiraqlarıdır. Ertədən duracağdım, sabah da gedəcəkdim o deryaya baxacağdım? Bir halda əl uzadıb zaman-zaman hələ uşaqlıq illərinin yuxularında çalxanan o mavi sonsuzluğa çatacaqdım – gecənin qurtarıb, şəhərin açılacağını gözləməyə səbrim qalmamışdı.

Çal papağımı gözüm üstünə basmışdım, qapıya doğru yönəlmişdim, xalam xəbərdarlıq eləmişdi:

– Çox uzağa getmə, ha, elə burda öz küçəmizdə bir az gəz-dolan, sonra qayıt evə, yıxıl yat, yol yorğunusan, canına qəsd eləmə.

Ürəyin səbirsizliyi idimi, intizarın tükənişi idimi, sirli bir səsin çağırışı idimi, nə idisə, mənə elə bir həyəcan içində şəhərin yuxarı başından aşağı başına qovmuşdu ki, elə bil o dəniz bu saat ətəyini əlinə alıb qaçmağa başlayacaqdı və mən onun dalınca yüyürəcəkdım, amma çatmayacaqdım, sonra isə bütün ömrüm uzununu itirilmiş o mavi dənizin sorağıyla diyarbadiyar gəzəcəkdım.

Sonra üzünə aşağı endikcə daha çıraqban olan küçələrdə daha çox vurnuxmuşdum. Yolu gah düzünə, gah köndələnə getmişdim, şəhərin axşam qaynarındakı izdiham içində çox sıxcalanmışdım, çox çalxalanmışdım, böyük şəhər içində önümə çıxan kiçik bir şəhərin yuxarı başındakı qala qapılarından içəri girmişdim və burda ilişdiyim sehrin əlindən qurtulmaq üçün çox çırpınmışdım, nəhayət qurtulub dəniz kənarına çıxarkən, sanki daşları faciəli əfsanəsindəki qara bir ehtirasın cəhənnəm dili ilə qarsılmış Qız qalasının uca və qara heykəlinə yalnız birçə an baxa bilmişdim.

Və burada dənizkənarı xiyabanda qaynaşan izdihamı köndələnə yarib keçəndən sonra, sinəm daş hörgülü bir səddə dirənəndə o səddin çopur və nəmiş daşları üstə yaslanmışdım və ömrümün unudulmaz bir gecəsində ömrümdə ilk dəfə gecə dənizi ilə üz-üzə qalmışdım.

Yaxının suları üstündə titrək ışıltılar gəzinirdi, uzağın suları üstündə dağınıq qaraltılar sürünürdü və o qaraltılar arasında o iki qırmızı nöqtə yenə növbələşərək gah alışı, gah sönürdü. Yuxarıda – göy qübbəsində isə üç-dörd gecəlik aypara “Sineyvaz” qovunundan kəsilmiş sarı bir qıça kimi ağ buludlar altında üzürdü.

Qalxmışdım, daş səddin üstündə üzüm dənizə sarı oturmuşdum.

Və gözlərim açıq elə bil bir rəya aləminə qərq olmuşdum.

Bu rəyada gecə dənizi çadraya bürünmüş bir qadın kimi yaşmağı altından baxan yaşıl gözlərinin cadugər cazibəsilə mənə çəkib haraya isə sirli-səhri bir dünyaya aparmışdı və orda qara bir qapı açılarkən mən o qapı arxasında bənövşə gözlü ağ səadətimi görmüşdüm.

Handan-hana o vaxt oyanmışdım ki, elə bil gəlib arxamda dayanmış bir sessizlik yavaşdan əlini çiynimə qoymuşdu. Dönmüşdüm arxama baxmışdım, dənizkənarı xiyabanda qaynaşan izdiham yox olmuşdu və kimsəsizləşmiş o xiyabanın axşam çağı ağ çiçəkli işıqları indi bir az saralmış və solmuşdu.

Və bu vaxt bu səssizlik içində gecə dənizinin çox uzaqlarda sinəsindən qopan boğuc bir səsle köksünü ötürdüyünü eşitmişdim. Donub yerimdə qalmışdım və gözləmişdim. Çox çəkməmişdi və gecə dənizi elə bil ağrısını canından çıxarmaq istəyən canlı bir varlıq kimi bu dəfə daha dərinə və daha boğuc bir vızıltı ilə yenidən köksünü ötürmüşdü.

Orda, o dağ kəndində evimizin dalındakı damı yırtıq, bir divarı uçuc o köhnə samanlıqda gecənin hansı aləmindəse öküzlərdən hansı isə eynilə bu cür, sinəsinin dərinindən qopan boğuc bir səsle köksünü ötürəndə bəzən mən yuxudan oyanardım və uzun-uzadı yerimin içində oyaq qalardım və mənə elə gəlirdi ki, bu təpəl öküzdür, yuxusunda qara-qura görüb o cür köksünü ötürür, yaxud bu, bütün günü ağır boyunduruc altında canına hopmuş o sonsuz yorğunluğun ağrısıdır ki, indi qəlpə-qəlpə canından çıxır.

Və indi elə bil gecə dənizi də bütün günü canına hopan bir yorğunluğun ağrısını canından çıxarmaq üçün iki dəfə köksünü ötürmüşdü və mən bir dənizin canına hopmuş o azman yorğunluğu təəvvürünə gotirmək istərkən, xəyalımda qurduğum bütün qurğuların sarsıldığını hiss eləmişdim.

Ayağa qalxıb o gecə ilk dəfə üz-üzə goldiyim və sahilində schirlənib qaldığım o gecə dənizindən ürəyimə axıb dolmuş nə isə anlaşılmaz bir təlaş hissilə ayrılmışdım.

Küçələr bomboşdu, bu kimsəsiz küçələrin birində dirək başındakı böyük bir elektrik saatının dəyirmi və ağ siferblatında qara oqrəblərin hansı rəqəmlər üstündə dayandıqlarını görərkən, gecənin bu vaxtına kimi nigaran qoyduğum yazıq və qoca bir qadın qarşısında duyduğum xəcalət hissindən başımı aşağı salmışdım. İndi məhz çox tələsdiyim üçün daha tez azmışdım, yolu daha çox uzatmışdım, dəfələrlə bu və ya digər bir dalan, yaxud bir döngənin sonunda ağzım divara dirənmişdi, geri dönmüşdüm.

Sonra gəlib dik yoxuşlu bir küçə başında içəriyə açılmış yaşıl rəngli bir qapı görmüşdüm və o açıq qapıdan çox böyük elektrik lampasıyla işıqlandırılmış kiçik, yaraşıqlı bir həyot görünmüşdü, həyətin üstünü örtən yaşıl talvarın kəhrəba giləli üzüm salxımları altında yerə böyük bir palaz salınmışdı və o palaz üstündə halay vurub oturmuş kişi məclisində iki nəfər bir-birilə meyxana yarışına çıxmışdı. İndi meyxana deyənlərə vaxirlik eləyən bir dəstə oğlanın qıyya vuran səsləri göyə ucalmışdı.

Yanında canan olsun gün batanda
Yerin Xırdalan olsun günbatanda!

Abşeron yarımadasının coğrafiyasını hələ mənimsəməmişdim və düşündüm ki, görəsən hara imiş o Xırdalan ki, oranın günbatan çağında yanında cananın görmək həsrətilə sinədəftər olmuşdu bu oğlanlar?

Vo elə bu vaxt, gecənin bu aləmində bir dəstə çadralı qadın o həyətin yaşıl rəngli qapısından küçəyə çıxmışdılar, qarşı səkidə mənə görərək tez bərk-bərk çadralarına bürünmüşdülər və üzlerini məndən yana çevirmişdilər.

Lakin o qadınlardan ən arxadakı başından sürüşmüş qara ışıltılı liberti çadrasını başına çəkməmişdi və o vaxt mən onu, o mənə tanı-mışdı, hər ikimiz gözlərimizi döyərək bir an bir-birimizə baxa-baxa qalmışdıq və sonra mən qeyri-ixtiyari bir addım irəli ataraq nə isə demək istərkən, qız tez şəhadət barmağını dodaqları üstünə qoymuş-du, səsimi çıxartmağı mənə yasaq eləmişdi. Dinməmişdim, amma qaşlarım çatılmışdı, dinməmişdim, amma şəhərli qızın bir mərtəbə yuxarıdakı qonşusuna qarşı göstərdiyi bu kəm iltifatdan ürəyim sını-mışdı, çünki o vaxt hələ bilmirdim ki, gecənin o aləmində bir kişi xeyləğinin üzünü ondan gizləyən çadralı şəhər qadınlarına yaxınlaşması, bir uşa-ğın qupquru barıta yanar kibrit çöpü uzatması kimi çox təhlükəli bir oyundur və bundan bixəbər olduğum üçün üzümə nə cür bir ifadə zahir olmuşdusa, qız pısqıldayıb əlilə ağzını tutmuşdu, sonra başıyla işarə eləmişdi ki, dinmə, danışma, amma dalmızca gəl.

Sonralar mən təsadüf ilə taleyin gizlənpaç oyunu haqqında çox fikirləşəcəkdim, amma o gecə mənim üçün elə bir rüyaya çevrilmişdi ki, əgər arxasınca getdiyim o qara çadralı qız birdən-birə ağ bir gö-yorçinə dönsəydi və uçub gələrək mənim çiynimə qonsaydı, mən artıq buna heyrət etməyəcəkdim.

Qadınlar ayaqlarındakı dabansız nəleyinlərini sürükləyərək, can üzən ağır yerləşlərilə yayxana-yayxana uzaqlaşırıdılar, görünür toy, yaxud nişan məclisindən qayıdırdılar və başları “əndamı yanımış Gülxar xanımın” qiybətinə elə qarışmışdı ki, nə arxalarınca gələn qızın hərdən bir dönüb geri baxdığından, nə də tənha bir kölgənin o qızı izlədiyindən xəbərləri olmamışdı.

Sonra heyətdə, küçə qapısı dəhlizinin qaranlığında dayanıb gözlə-mişdim, qadınlar iki dəstəyə bölünüb, ah-uflla sağdakı, soldakı pillə-kənlərlə yuxarı mərtəbələrə qalxıb yox olmuşdular və bu vaxt mənim üçün yol açılarda yüyürmüşdüm, ikinci mərtəbənin pilləkən meydançasına çatmışdım ki, birdən elə bil hardansa atılan gözəgörünməz bir kəməndə

ilişib büdremişdim, geri çevrilmişdim və aynabəndin açıq qapısı ara-sında dayanmış onu görmüşdüm – çadrası başından yerə düşmüşdü, yalnız bir ucunu sol əlində tutub saxlamışdı və üzündə elə bir ifadə vardı ki, elə bil nə isə demək istəmişdi, yadımdan çıxmışdı və indi yaxından üzümə baxdığı halda heç bir şey görməyən gözləri dumanlanmışdı.

Susduğu üçün susmuşdum və bu sükutun mənəngənəsindən qurtul-maq üçün:

- Dənizə getmişdim – deyə bilmişdim.
- Nə vacib olmuşdu ki, dəniz qaçırdı?
- Elə çağırırdı ki, dayana bilmədim.
- Kim?
- Dəniz.
- Nə deyirdi ki?
- İki dəfə köksünü ötürdü.

Birdən elə bil özünə gəlmişdi, gözlərində nə isə bir tələş kölgəsi zahir olmuşdu.

– Bəlkə qəşş eləmişən orda, dəniz qırağında? Özündən xəbərin olmayıb?

– Gərək mənim ürəyim gedəydi orda, dəniz qırağında?

– Bu yanda Bayıl tərəfdə batmış bir şəhər var, bir kitabda yazılıb ki, Səbayeldir o şəhərin adı, o biri kitabda yazılıb ki, “şəhri yunan” imiş o şəhər... Amma haçan batıb şəhər, haçan su altında qalıb, heç qo-calar da bunu bilmirlər... Hərdən gecə yarından sonra su altındakı o şəhərdən su pərisinin səsi gəlir, kim o səsi eşidirsə, o saat qəşş eləyir... Əgər qulağına səs gəlibsə, gərək Tutu xala səni Nardarana aparsın!

Heç bir şey başa düşməmişdim və başa düşmədiyim üçün demişdim:

– Yox, mən əvvəlcə Xırdalanı görmək istəyirəm... Günbatan çağında...

Heç bir şey başa düşməmişdi, bir an qaşların düşünləmişdi və demişdi:

– Xırdalanda pir yoxdur, məxluq Nardarandakı pirə gedir.

Və elə bu vaxt arxasındakı qaranlıqdan, otaqlardan kimsə elə çığır-mışdı ki, hər ikimiz səksənmişdik:

– Ağöz, Yaqut, harda batdın, gəl gir yanıma, mənə yuxu aparsın...

– Vaxsey, məmə, səksəndim ki, görmürsən ki, qapı-bacanı bağ-layıram...

Və aynabəndin qapısını mənim üzümə bağlamışdı.

Artıq günçıxan tərəfdə, Qara şəhər üstündə göy əyrisi avazımsıdı və şəhərli bir qızın bənövşəyi gözlərilə kiçik bir pəncərənin mənə göstərdiyi əzəmətli bir gecə mənzərəsilə, daha sonra qaranlıqda kök-sünü ötürən bir dənizin sirli nəfəsi ilə sehlənmiş bir gecəm, böyük şəhərdəki bu ilk gecəm, bir rəya kimi sona çatmışdı.

Havalar hələm çox isti idi və bürkülü gecələrdə bizim tərəflərdə, şəhərin yuxarı hissəsində evlərin qara asfaltlı yastı damlarının üstündə açıq havada özlərinə yer salıb yatan adamlarla dolu olurdu.

Və bir dəfə xalam mənə demişdi:

- Gecələr içəridə isti olur sənə, çox çalıq yatırsan, istəyirsən sənə də burda, pəncərə altında, dam üstündə yer salım, sərinə yıxıl yat.

O gecə kiçik otağımın pəncərəsi altında bizim evə bitişik qonşu evin damında köhnə kilim üstündə salınmış yatağımda uzanıb çox oyaq qalmışdım və qollarımı başım altında çarpazlayıb göydəki o tanış ulduzlara baxmışdım ki, o ulduzlar bizim dağ kəndinin gecə göylərində daha şəfəqli və daha işıqlı idilər, bir-birinə göz vururdular, bir-birini çağırırdılar, burda isə nədənsə tutqunsifət idilər, elə bil bir-birindən kəsüb, bir-birindən üz çevirmişdilər.

İmtahanları vermişdim, Əlimürsəl kişi haqlı çıxmışdı, kənddən gələnləri geri qaytarmamaq üçün müəllimlər mənə çox bərkə çəkməmişdilər, digər tərəfdən ali təhsilin gələcək taleyimdə oynayacağı rola tamamilə laqeyd olduğum üçün, məhz bu laqeydliyimə görə çox asanlıqla imtahanların öhdəsindən gəlmişdim, xalam çox sevinmişdi. Əlimürsəl kişi mənə təbrik eləmişdi və mən kəndə kağız yola salmışdım ki, imtahanları verib qurtarmışam.

Həmişəki kimi yuxu yenə hansı dəqiqənin hansı məchul saniyə-sində ildırım sürətilə şüurumu çalib apardığından xəbərim olmamışdısa, amma sonra gecənin hansı anındasə o yuxudan hövlnak oyanmışımı və dik atılıb yerimdən qalxdığımı hələ də unutmamışam.

Üstümə örtüyüm nazik iplikli yorğan göydə uçurdu, başım yanımda kətil üstündə yığdığım üst pal-paltarımdan təkə yaxası naxışlı köynəyim gözümə dəymişdi ki, o da dam üstündəki yaxın bacaya sarınıb hələlik salamat qalmışdı, çal papağım haraya isə düşmüşdü və indi bir top kimi diyirlənə-diyirlənə üstümə gəlirdi.

Ayağa qalxarkən küləyin şiddətindən səndələmişdim ki, nəfəsim tıxanmışdı, sinəmdə qalmışdı, amma yenə də özümü irəli atmışdım ki, təkə o çal papağımdan əlim üzülməsin və gecikmişdim, çünki küləyin növbəti burulğanı cücə üstünə sığıyan çalağan kimi o papağı bir anda caynağına alıb fırladaraq göyə qaldırmışdı, sonra əynəmli bir uçuşla və elə bir sürətlə şəhər üstündən birbaşa dənizə doğru aparmışdı ki, arxasınca baxa-baxa qalmışdım.

İndi hər tərəfdə bütün qonşu damlar üstündə də bərk çaxnaşma vardı, adamlar boğuş hönirtilərlə yataqlarını qamarlayıb, əllərinə keçən pal-paltarlarını büküb-bükmələyib damlar üstündən qaçırdılar, küçələrdəki çoxməftilli elektrik dirəkləri zil bir səslə vəhşicəsinə fit çalırıdılar, yaxın həyətlərdə gah açılan, gah hara isə çırpılan küçə qapıları şaraq-şaraq şaqıldayırdı, yuxarı mərtəbələrə qopan pəncərə şüşələri şarıltı ilə küçələrin daş döşənmiş qaldırımlarına tökülüb qumbara kimi partlayırdı.

Bütün şəhər üstüləyən nəhəng bir tonqal kimi idi, axşamın ağ işıqları indi qum və toz boğanağı içində, gözünü kül örtən bir ocağın gözləri kimi tutqun qızartılarla göz qırpırdı.

Və getdikcə şiddətlənən qasırgalı külək yaxındakı döngə və daşlar arasında tələyə düşmüş bir yırtıcı kimi qorxunc ulartılarla başımı hara gəldi çırpırdı, qabağına nə çıxırdısa basmarlayırdı, eşəleyirdi, qarışdırırdı, dağıdırdı, sonra sovurub göyə qaldırırdı və elə bil bütün şəhəri yerindən qopardıb dənizə atmağa gücü çatmadığı üçün qəzəbindən doli olub müdhiş hiçqırıqlarla hönkürürdü.

Xalam isə bu vaxt təlaş dolu bir səslə pəncərəmdən elə hey mənə çağırırdı.

- Bu nə məşərdir belə, xalacan? – demişdim və pəncərəyə tərəf getmişdim.

- Dəli xəzridir, bala, elə ki, başladı, Bakının qiyaməti qopur, tez yır-yığış elə gir içəri...

Yır-yığış eləmək üçün bir şey qalmamışdı və mənə o gecə dəli xəzri ilə tanışlığım nəinki həmişə gözüm üstünə basdığım o çal papağımla, eyni zamanda papaqla birdəfəlik vidalaşdığım bir tarixçəyə çevrilib qaldı.

Şəhər tezdən gecə növbəsindən qayıtmış Əlimürsəl kişi papaq əhvalatından xəbər tutarkən, çal bığları altından qımışmışdı və demişdi:

– Dur ayağa, gedək sənə bir furajka alağ, tax başuva, sonra ali məktəbi qurtaranda özün bilərsən ya fətr şlyapalı olarsan, yaxud çiyini saçlılar tayfasına qoşularsan, başaçıq, döşəciq gəzməyi özünə adət eliyərsən.

Getmişdik, parusin bir furajka almışdıq, evə qayıdanda yazıq xalam yəqin xəyalında çal papaqla parusin furajkanı müqayisə eləyib yaşaran gözlərini silmişdi, amma “mübarəkdir” – demişdi. Yaqut isə şaqqanaq çəkmişdi, axmışdı, özündən getmişdi:

– Vaxsey Tutu xala, – demişdi, – bu parusin şapka nədir ilin bu vaxtında. Elə ki, bir çin yağışa düşdü, əskiyyə dönəcək başında.

Xalam dönmüşdü məzəmmətlə Əlimürsəl kişiyyə baxmışdı, yeni niyə qızırqalanmışan, tifiyə ıraqbətlə bir papaq ala bilməzdin?

Əlimürsəl kişi də çiyinlərini çəkmişdi, yəni neynəyim, özü seçdi, özü bəyəndi.

Sonra mən bütün günü zaman-zaman aşağı mərtəbədən Yaqutun gümüşü cingiltilərlə çağlayan gülüşlərini eşitməmişdim.

Və günlər keçdikcə Yaqut bənövşəyi gözlərilə, sədəf dişlərinin düzümlü ilə, sınıq məxməri qaşları ilə, tez-tez saçından ayrılıb sol gözü üstünə düşən xurmayı tellərilə gözlərim qarşısına elə sehrli bir pərdə çəkməyə başlamışdı ki, gözlərimi qapayırdım bu pərdə yox olmurdu, gözlərimi açırdım, dünya bu pərdə arxasında görünməz olurdu, başımı götürüb hara isə getmək istəyirdim, amma hələ qafil idim, bilmirdim ki, sevgi kəməndinə düşmüş bir ürək üçün bu kəmənddən qurtuluş yolu yoxdur.

Kiçik otağımın dam üstünə açılan pəncərəsi yanında qoyulmuş yazı stolu arxasında oturub bir saatdan çox idi ki, iki məchullu bir cəbr məsoləsinin həlli ilə əlbəyaxa olmuşdum. Yazıb pozduğum və şagird dəftərindən qopardığım vərəqlər stol üstündə qalaqlanmışdı və o vaxt ikinci dəftərdən də bir vərəq qapqara qaralmışdı, nəhayət işıq üzünə görünmüşdü, kənək tənliyin kor düyünü açılmışdı və dərhal fikrim qəfəsinin qapısı açılmış bir quş kimi uçmuşdu, harayasa getmişdi, ürəyim isə bir boşluq içində asılıb qalmışdı.

İçəri qaranlıqla dolmuşdu, amma ayağa qalxıb işığı yandırmaq üçün yerimdən tərpənməmişdim, çənəmi qollarım üstünə qoymuşdum, axşam şəhərinin topa-topa alışıq işıqlarına baxmışdım, hardasa veyillənən fikrimi hardansa geri qaytarmaq istəmişdim və bu vaxt birdən onu pəncərəm altındakı dam üstündə görmüşdüm.

Bəlkə çoxdan üzünü görmədiyimin, sosini eşitmədiyimin xəyalı idi bu? Yox, özü idi, ağ quşum, ağ səadətım idi.

Ayağı altındakı tasdan götürdüyü kətan ağlarını, nazbalış və yastıq üzvlərini, qırmızı naxışlı əl-üz dəsmallarını damın bacalarına sarınmış dirəklər arasındakı iplərə sıxaclarla bənd eləyirdi və o, iki cərgəli ağlar arasında qalaraq asfalt cığırıla uzaqlaşmış gedirdi.

Dənizdən həzin bir külək əsirdi, şəhərdə alışan işıqların sayı anbaan çoxalırdı, o isə əyilirdi, qalxırdı, hərdən dizlərini qucaqlayırdı, küləyin qabardıb yuxarı qaldırdığı donunun ətəyini aşağı salırdı, sonra yorğun halda bir an donurdu, hərəkətsiz qalırdı və bu vaxt doğulduğu şəhərin çıraqları axşamı elə bil dönüb yalnız ona baxırdı və qız şəhərin o qızıl işıqları önündə sirli bir rəqsə başlayırdı. Ağ bir xəyal kimi sərdiyi ağlar arasında batıb-çıxırdı, dönüb əllərini iplər üstündə gəzdirə-gəzdirə yaxınlaşırdı və hərdən yanakı və ani bir baxışla qaranlıq pəncərəyə baxarkən, qaşları çatılırdı. Küləyin üzünə dağıtdığı saçlarını sol əlinin əsəbi hərəkətilə yuxarı atıb və işıqlanmayan pəncərəmin qaranlığından vəhmələnmiş kimi geri dönüb uzaqlaşmışdı. Mən də ayağa qalxıb əlimi elektrik düyməsinə uzatmışdım – birdən elə bil bütün şəhər səksənmişdi, boğuş və heybətli bir nərilə şəhər üstündən göyə ucalmışdı, hava çalxalanmışdı, pəncərə şüşələr cingildəmişdi və damın o biri başında qızın sinəsindən qopan kəsik bir çığırtıdan ürəyim qopmuşdu və bütün bunlar bir saniyənin başlanğıcından o saniyənin sonuna qədər sürən bir zaman müddətində bir-birini izləmişdi.

Özümü pəncərədən dam üstünə atmışdım, qızın dalınca yüyürmüşdüm və indi onun da geri dönüb qaça-qaça üstünə gəldiyini görmüşdüm, sonra o vaxt ki, bir-birimizə çatmışdıq, qorxmuş, rəngi qaçmış ağ səadətimi ilk dəfə bağrıma basmışdım.

Nə olmuşdu, nə baş vermişdi, göydən yerə yanar kometa düşmüşdü, yoxsa hardasa qayalar uçub dənizə tökülmüşdü, hələ heç bir şey başa düşməyərək yalnız qollarım arasında titrəyəni sakit etmək istəmişdim:

– Qorxma, – demişdim, – qorxma, nə idisə oldu, qurtardı.

– Qurtardı nədir, – demişdi, – ora bax, Bayıl tərəfə... Gör nə boyda alov göyə qalxıb...

Başımı çevirib baxmışdım və heç vaxt görmədiyim dəhşətli bir mənzərə qarşısında donub qalmışdım, günbatanda Bayıl təpələri arxasından fısqıran nəhəng bir alov sütunu qara-qırmızı dili ilə az qala göydəki

buludları yalayır, gah burum-burum burulan qapqara tüstü layları içində boğulurdu, gah qaynayır, daşırdı, tüstü layları üstündən aşdı və yenidən göyö sıçradıqca nərlitindən qulaq batırdı. Qız isə sinəmə sığınib dayanmışdı və yanakı bir baxışla hərdən alovu qaralan, tüstüsü qızaran o məşum məşələ baxırdı və məni başa salırdı ki:

– Orda dənizdə bir yer var – Şıxlar kəndinin o biri böyründə... gecələr qayıq ilə ordan keçənlər kibrit yandırır dənizə atanda suyun üzünə o saat od tutub yanır... İndi yaqın orda dəniz partlayıb, su yarılıb, bu əjdaha da başını ordan, yerin altından, dənizin dibindən çölə çıxardıb...

Gecə doğrudan da qorxunc bir nağıla oxşayırdı və qız qorxmış bir uşaq kimi xəyalında dənizi partladırırsa, suyun altından, dənizin dibindən bu odlı əjdahanı çölə çıxardırırsa, bəlkə də haqlı idi.

İndi artıq hər tərəfdə bütün evlərin küçə balkonları və yastı damlarının üstü izdihamla dolmuşdu, topa-topa dayanmış o adamların arxasındakı qara çadralı qadınlar başlarını yuxarı qaldırır əllərini göyə uzatmışdılar.

Bu zaman iki partlayışını qırmızı alovlu yenə bir-birini izləmişdi və başını göyə dirəmiş o heybətli əjdaha hər tərəfi, aşağıda çox uzaqlara kimi dəniz sularını, yuxarıda göy tağbəndinə kimi ulduzlu fəzanı, yuvalarına qayıdan bir cüt ağ göyərçini də titrək parıltılı qızartdaq bir rəngə boyamışdı.

Handan-hana xalamın pəncərədən gələn səsinə güclə eşitmişdim.

– Yunis, hardasan?

Yaqut diksinmişdi, qollarım arasından sıyrılmaq istəmişdi, amma qollarımın çəmbərini qıra bilməmişdi və mən başını sinəmə üstə qoymuş ağ səadətəmin ürəyimi döyündürən həyəcanından dəyişilmiş bir səslə xalama cavab vermişdim:

– Burdayam xalacan, – sən bilən bu nədir belə?

– Bibiheybət, ora, yaqın buruq fantan vuranda daş-daşa dəyib, od çıxıb, nöyüt alışıb... Kişi də hələ ordadır... səsinə nə olub, vallah o çit şapkada timov olacaqsan axırda sən...

Gecə qara vəqifli bir yuxuya oxşayırdı, amma xalam qorxub gözü dörd olmuş bir qız uşağı deyildi, qocaman bir buruq ustasının həyat yoldaşı idi və baş verən qorxunc hadisəni görünür o daha düzgün fəhm eləmişdi.

– Əlimürsəl dayıdan nigaran qalma, xala, – demişdim, – gedərəm bir xəbər gətirəm!

Bu dəfə qollarım arasındakı sağ əlilə sinəmə çəngələmişdi və hidətlə bir pıçıltı ilə demişdi:

– Hara gedəcəksən? Bu saat ora yaqın qoşun gedir ki, avara adamları yaxına buraxmasın, uşaq-muşaq əl-ayağa dolaşmasın... burax məni, xalan bura baxır.

Xalam bizə tərəf baxmırdı, baxsaydı belə bu ağlar arasındakı mənim ağ göyərçinimi gözü seçə bilməzdi, amma elə bu vaxt xalamın yanında peyda olan Yaqutun anasının çığırtılı səsi qulağımızda cingildəmişdi:

– Ağoz, Yaqut hardasan, yığışdır ağları düş aşağı, gecə göydən hiss yağar, pal-paltar zay olub gedər.

– Bu saat, anacan – demişdi və döşümdən məni elə bir şiddətlə geri itələmişdi ki, qollarındakı qüvvətə heyrət eləmişdim.

Sonra pəncərədən yenə anasının səsi gəlmişdi:

– Səsinə nə olub, ağoz, yoxsa qorxmusan?

– Həri səksəndim, mənə, lap ürəyim qopdu bayaq...

– Yaxçı, yığış gəl evə, ağanənəyə deyərəm, çildağa aparar səni...

Və xalam ilə qızın anası pəncərədən çəkilib getmişdilər.

Abşeronu məxsus xalq təbəti növləri haqqında təsəvvürüm yoxdu, ona görə elə bilmişdim ki, Çildağ, yaxud Cehildağ yer adıdır və qızı nənəsi haraya isə aparacağından təşvişə düşərək yavaşdan demişdim:

– Nə üçün ağanənən səni Çildağa aparmalıdır nə işin var sənə o kənddə, yaxud o dağda?

Pıqqıldamışdı, amma tez əlilə ağzını tutmuşdu və demişdi:

– Tək məni yox, səni də aparmaq lazımdır.

– Məni niyə?

– Əsirdin bayaq... Çildağ ocağında əsməcəli adamların əndamına elə qəşəngcə dağ çəkirlər ki, sabahı gün əsməcəsindən əsər-olamət belə qalmır.

Aha, demişdim öz-özümə, ağ səadətəmin yaxşıca cırmaqlayan cənaqları da varmış!

Sonra kömək eləmişdim, iplərdən asılmış ağları yığışdırmışdı və getmişdi, mən isə dam üstündə tək qalmışdım, göy üzünə indi tutqun mis rəngində idi: dan yerindəki ulduzlar zərrin duman içində əriyib yox olmuşdu, günbatan tərəfdəkilər də elə bil pərən-pərən düşüb seyrəlmişdi. O aramsız və heybətli nərlitin səsi hələ də eşidilməkdəydi.

Çit şapkamı başıma keçirib küçəyə çıxanda xalama demişdim ki, gəlib-gedəndən bir xəbər bilib qayıdıram və burdan, şəhərin yuxarı məhəlləsindən birbaşa Bayıl təpələri arxasına gedən araba yolu ilə baş alıb getmişdim...

Bir saat yol gedəndən sonra gəlib Bayıl təpələrinin günbatan tərəfindəki yamaclarını izdihamla dolu görmüşdüm. Bu izdiham içində çoxlu oğlan uşaqları vardı, sal daşların üstündə əyləşib dizlərini qucaqlamış qocalar vardı, körpələri qucaqlarında yatmış çadralı-çadrasız gənc qadınlar da gəlmişdilər. Onlar bu gecə vaxtı bura, bu dəhşətli mənzərəyə yaxından tamaşaya gəlmişdilər, bəlkə hər birinin orda, o odlı ojdaha ilə əlbəyaxa cərpışan bir yaxını, bir əzizi üçün duyduğu nigarlıq hissi çəkib bura gətirmişdi.

İzdiham içindən keçmişdim, yamac ilə üzəlaşığı enmişdim, burda, dəniz ilə dağ ətəyi arasındakı sahədə salınmış yeni neft mədəninin buruqları arasıyla uzanan yola düşmüşdüm ki, qoluna qırmızı şilədən sarğı bağlamış bir oğlan qabağımı kəsmişdi.

– Dayan, a yoldaş, hara belə?

Başımla yanan buruğa tərəf işarə eləmişdim:

– Ora, dayım ordadır, evdə nigarandılar.

– Qayıt geri və evdəkiləri sakit elə ki, insan tələfatı yoxdur.

– Yox, kişinin özünü görmək istəyirəm.

– Kimdir axı o kişi və nəçidir?

– Buruq ustasıdır, adı Əlimürsəldir, əslə Əmirhacıyanlıdır.

Əlimürsəl kişinin adı o saat öz təsirini göstərmişdi, çünki qocaman buruq ustası Abşeronda qazdığı on dərin neft quyuları ilə məşhur idi və iri, çalığı şəkili tez-tez qəzetlərin birinci səhifələrində çap olunurdu.

Oğlan məni dalınca salıb bir az irəli apardı, yolun yarısında telefon aparatı olan otaqda başqa yoldaşla görüşüb nəse danışmışdı.

Burada o cəhənnəm məşəlinə hələ bir neçə yüz metr qaldığı halda dənizin yanğına yaxın suları elə bil qaynayırdı, hardansa havaya ağ buxar layları qalxırdı və qızmar hava dalğası adamın üz-gözünü qarsır, ciyərlərini pörşələyirdi və aramsız heybətli nəritidən adamlar hamısı lal olmuşdular, ağızların açırdılar, amma səsləri eşidilmirdi, buna görə idi ki, ikinci oğlan nə demişdisə mənə bağıra-bağıra demişdi:

– Otur orda, bayırda, qapı ağzında, qabaqda ancaq qoşun hissəsi var, yanğınsöndürənlərin maşınları var, qıraq adamları ora buraxmağa

icazə yoxdur, otur orda gözəl, xəbər göndərərək ustaya, əgər macalı varsa özü gələr bura...

İkiadamlıq kiçik skamya üstündə çox oturub qalmışdım və üzümə vuran cəhənnəm istisindən, bir dəqiqədə qan-tərə batmışdım, otaqda oturub telefon zənginin keşiyini çəkən oğlan da iki-üç dəfə çölə çıxmışdı, yaylığı ilə alınımın tərəfini silmişdi, bir yanğına tərəf baxmışdı başım bulamışdı, bir mənə baxmışdı qaşların çatmışdı, sonra yenə içeri getmişdi. Çox gözləmişdim, Əlimürsəl kişi gəlib çıxmamışdı, ayağa qalxıb qayıdib getmək istəmişdim, amma tərəddüd içində qalmışdım, gah dönüb geri baxmışdım, gah otağa boylanmışdım ki, bəlkə o sarı rəngli telefon zəng vuracaq və bu vaxt içeridəki oğlan ayağa sıçramışdı, otaqdan çıxıb demişdi:

– Soruşmaq eyib olmasın, hara belə?

– Kişi gəlib çıxmadı, qayıtmaq istəyirəm.

Diqqətlə başdan ayağa məni gözəndən keçirmişdi və demişdi:

– Farağat otur yerində, otur görək dayım gəlib çıxanda heç tanıyacaqmı səni?

– Bu nə sözdür? Başa düşmədim.

– Canım əgər o vulkandırsa...

– Vulkan nədir ada, – deyərək oğlan sözümü kəsmişdi, – qazılan buruq fantan vuranda qaz alışı, dayım Əlimürsəl kişi, əgər o kişi doğrudan da dayım isə haqlı imiş, dünəndən narahat idi, qazılmış suxuru ovcunda qoxuladıqca deyirdi ki, torpaq çox qazlıdır və nə lazımdırsa bütün ehtiyat tədbirləri görmüşdü, amma yenə də qəza baş verdi. Saçı-saqqalı ağarmış qocaman buruq ustalarının beləncik azman yanğını gördükləri yadlarına gəlmir, qərəz otur yerində, xəbər göndərmişik o tərəfə, cavab gələr nə yaxşı, gəlmə nə yaxşı...

Və oğlan yenə içeri keçmişdi – təhkim edildiyi telefon aparatı yanında kiçik stol dalında oturmuşdu.

Əlimürsəl kişinin qazılmış suxurdan ovcuna götürüb qoxuladığını gözlərim qarşısına gətirəndə xatırlamışdım ki, orda bizim o dağ kəndindəki qoca Diyar kişi də oyulub ayağı altından bir ovuc torpaq götürüb ovxarlayardı, qoxulayardı və o torpağın nəyə qadir olduğunu – hansı əkin üçün daha əlverişli və sərfəli olduğunu həmişə səhvsiz təyin edirdi.

Və xəyalımın yenə kəndimizə doğru bu növbəti uçuşunda başım üstündə Əlimürsəl kişinin səsini eşitmişdim:

-- Deyəcəksən ki, xalan göndərib səni gecənin bu aləmində bura?
– Yox evdən çıxanda xalama ancaq onu dedim ki, gəlib-gedəndən
bir xəbər bilib qayıdıram.
– Elə isə nə vacib olmuşdu ki, oturub burda pörşələnirsən?
– Əgər bilsəydim ki, ilişib bu budka yanında əsir olub qalacam...
– Qulaq as, çöllü balası, bu otuz ildə mən o yazıq arvadı gecələr bu
qədər nigaran qoymamışam ki, sən şəhərə gələli bu otuz gündə...
– Bu saat Əlimürsəl dayı yüyürəppe qayıdıram şəhərə!
– Oğlan, yüyürəppe qayıdacaq şəhərə, gəl min görək.

Sonrakı günlər Qaraşəhər üfüqlərində günəş ucalarkən şəhər üstündəki göylərin mis qızartıları solurdu, günəş şüalarıyla yuyulurdu, amma günbatandakı göy əyrisində bir-birinin üstünə qalaqlanan tüstü layları nəhəng bir çətir kimi hər gün bir az daha artıq qabarır və getdikcə daha geniş fəzaları qara ətəkləri altına alırdı.

Əlimürsəl kişi günlərlə evə gəlmirdi, amma gələn zaman bizə dedi ki yalnız bundan ibarət olurdu ki:

– Zorba əjdahadır, xamuta gəlmir.

Və tam bir ay o əjdaha heç bir boyunduruq altına girməmişdi, başına keçirilən dağ ağırlığındakı polad qapaqları hər dəfə göyə vızıldatmışdı, bir an susmayan fasiləsiz nəritisi ilə böyük bir şəhərin yuxusunu qaçırmışdı, qırmızı xallı his püskürən cəhənnəm nəfəsilə şəhərin günbatandakı üfüqlərinə qara bir pərdə çəkmişdi.

O gecələr mən də ürəyimdəki yalqızlıqdan qurtulmaq üçün sonları günbatandakı qırmızı üfüqlərə dirənən küçələrdə dolaşib dururdum, evə qayıdarkən uzun-uzadı pəncərəm qarşısında dayanırdım və o qara asfaltlı dam üstü ki, hər dəfə mənim ağ seadetim orda görünəndə, o dam üstü gözümə ən gözəl bir lalezərə çevrilərdi, indi bir aydan çoxdu ki, gecə və gündüz bomboşdu, hətta bir aydı ki, Səttarın ağ göyərçinləri də gəlib o dam qırağına qonmurdu və tam bir aydı ki, Bakının gecələri qırmızı idisə, mənim yuxularım qara-qura ilə dolu idi.

O axşam birdən, ansızın olaraq şəhər üzərinə elə bir səssizlik çökmüşdü ki, elə bil bütün şəhər bu dəfə də bu naghəni səssizlikdən səksənmişdi, hər halda bu səssizlik məni elə o dəqiqə pəncərəmdən dam üstünə atmışdı və o qıpqırmızı üfüqlərin indi qızartısı sönmüşdü, əjdaha yerə serilmişdi, ağzından çıxan dili qapqara qaralmışdı, amma quyruğu hələ ölməmişdi və ölməmiş o quyruğuyla o vaxta kimi yeri eşib göyə sovurmuşdu ki, nəhayət göydə bu axşamın bu birinci ulduzu alışmışdı və ölü gözləri bu ulduzu görərkən, bütün canı bədənindən çıxmışdı.

Sonra o axşam bütün ulduzlar göydə tərtəmiz ağ bir işıqla parıldamışdı, uzaqdan dənizkənarı xiyabandan musiqi səsi gəlmişdi və bu axşam qazalaqdan düşüb yuxarı qalxan Əlimürsəl kişi yalnız bir cə kəlme:

– Tamam, – demişdi və yıxılmışdı ölü kimi yatmışdı.

bir araba dayanmışdı yolda və Əlimürsəl kişi ilə o qazalağa minmişdik, sonra yolda Əlimürsəl kişi gözlərini hara isə məchul bir nöqtəyə zillə-

mişdi və öz-özünə təkrar eləmişdi:

Bir mərtəbə aşağıda isə mənim ağ səadətım də aynabəndlərinin bütün pəncərələrini açmışdı və o açıq pəncərələrin birindən başını çölə çıxarmışdı, balaca Səttarın uçurduğu ağ göyərçinlərə baxmışdı, sonra yavaşdan nə isə oxumağa başlamışdı. Həzin nəğməsini sözlərini ayırd eləyə bilməmişdim, amma səs çəkmişdi məni uşaqlıq illərindəki unudulmuş bir günə aparmışdı, o günə ki, mən ayaqyalın, başıaçıq yazın ağ yağışı altında dayanmışdım və amansız bir intizar içində bu saat, bu dəqiqə nə isə olacağını gözləmişdim, amma nə qədər gözləmişdimse heç bir şey olmamışdı və heç bir möcüzə baş verməmişdi.

Amma indi, bir saat sonra otağım qaranlıq ilə dolanda və mən ayağa qalxıb işığı yandırmaq istəyəndə möcüzə baş vermişdi. Onu, ağ səadətimi qara asfaltlı dam üstündə görmüşdüm.

Hər dəfə pal-paltar sərmək üçün dam üstünə çıxarkən başıaçıq olardı, xurmayı saçları çiyinə dağılardı, yerişinin naxışı, əllərinin uçuşu, sərdiyi ağ arxasında yox oluşu sirli bir rəqşə çevrilirdi. İndi isə elə bil hara isə getmək istəyirdi, tələsik mavi yelənli ağ kəlağayısını başına atıb, yolda çaş-baş qalmışdı, nə edəcəyini bilməmişdi, nə geri dönmüşdü, nə irəli getmişdi və özünə yer tapa bilmədiyi üçün uçmaq istəyən bir quş kimi damın qırağından aşağı boylanmışdı, qayıtmışdı, geri dönmüşdü, pal-paltar asdığı qoşa iplərə ilişib dayanmışdı, başını qaldırıb göydəki ulduzlara baxmışdı, elə bil gecəyəkən bir səhrada yol azmışdı və indi səmti təyin etmək üçün o ulduzlar içində qütb ulduzunu axtarırdı və hər tərəf elə qaranlıq idi ki, nə yaxında, nə uzaqda bir işıq ucu, bir işartı görə bilmirdi. Bu vaxt şəhərin bir-birinin dalınca alışan topa-topa işıqları bütün ağ şüaları ilə ona doğru uçurdu və iki addımlığındakı pəncərə arxasında döyünən bir ürək elə bil guppultu ilə bağlı bir qapını döyürdü.

Sonra birdən elə bil nə isə eşitmişdi, üzü bəri dönmüşdü, qaranlıq pəncərəmə tərəf baxmışdı, dalından athı qovurmuş kimi qaça-qaça gəlmişdi, qaranəfəs bir halda özünü pəncərəmə yetirmişdi və girdaba baxmış kimi gözlerini yumaraq ağ göyərçin əllərini otağımdakı qaranlıq içinə uzatmışdı və demişdi:

– Hardasan, tez ol, tut əlimdən kömək elə!

Özümi irəli atmışdım, qollarından tutub havaya qaldırmışdım və onu gətirib kiçik mizin üstünə qoymuşdum ki, işığı yandırım.

– Yandırma, – demişdi, – elə burda qaranlıqda bir hovur oturmaq istəyirəm...

Sonra nə demisdisə sözləri kiçik otağımın qaranlığında dəfəsə

düşmüş quşlar kimi çırpınmışdı, bir kor kimi onu axtara-axtara qalmışdım, çünki dilimiz bir-birini anlamayan iki yabançının dili idi ki, bu saat dünya dillərindən yetmiş ikisini bilən bir dilmanc belə bizi bir-birimizə tərcümə eləyə bilməzdi.

...Hələ çox kiçik imiş və bir payız axşamı anası ona layla çalırmiş, amma o yatırmış, çünki atasının yolunu gözləyirmiş və aqronom atası o axşam Şağan bağlarından at üstündə Şüvələna qayıdırmiş, cibində iki dənə darçını xallı, narıncı rəngli şamama varmış, balaca qızı üçün gətirmiş, amma yolu yarı eləməmiş qaranlıqdan, meynələr arasından açılan bir namərd gülləsilə at üstündən yerə serilmişdi, at ürəkub qaçmamışdı, ölüməül yaralanmış sahibinin başı üstündə dayanmışdı və bütün gecəni kişənmişdi.

Böyük əmisi şəhərdə faytonçu imiş və yenə faytonçudur, Şüvələnda başsız qalan anası ilə onu şəhərə köçürmüşdü və himayəsi altına almışdı.

Bu gün axşamacan düyü hövsəyib, kişmiş arıtlamışdı, çünki böyük əmisi xəbər göndərüb ki, sabah axşam arvadı Gülxanım ilə onlara qonaq gələcəkdir.

Birdən başı elə ağrımışdı ki, ufuldamağa başlamışdı, anası gözün ağartmışdı ki, vaxt tapdı gic başın ağrımağa, – yaxçı, kəlağayını başına sal, çıx dam üstündə bir az hava al.

Burda dam üstündə üreyindən qərribə bir arzu keçmişdi, əgər Tutu xalanın qızı olsaymış, çıxacaqmış hər axşam bu dam üstünə və hər dəfəsində xalaoglunun, yəni mənim pəncərəmə xırdaca, fındıq boyda bir daş atacaqmış...

“Bəxtəvər başına sizin o dağ kəndinin qızlarının ki, heç vaxt başlarına nə qara, nə ağ çadra salmayıblar, Tutu xala bir dəfə danışdı ki, cavanlıqda bir dəstə qız idik, tumanımızı dizə qədər çırmayıb ayağımızı bulaq altından axan suya sallamışdıq, saqqız çeynəyirdik və at üstündə gəlib yanıımızdan keçən, özlərini bizə göstərən oğlanlara söz atırdıq...”

Və məhz bütün bu dərədən-təpədən dediklərilə içərimdə baş qaldıran tələs hissi üroyimi elə bir mənəgənə arasına almışdı ki:

– Yox! – demişdim.

– Nə yox, – demişdi, – istəməzdin ki, sən mənim xalam oğlu olasan, mən də sənə xalan olayım?

– Çünki sən mənim anamın ahugözlü gəlini olacaqsan!

O zəngli saat ki, Əlimürsəl kişi kooperativ mağazadan alıb mənə bağışlamışdı və o saat ki, hər səhər qara-qışqırıq salıb məni ağır yuxularımın dərinindən dartıb çıxardırdı, indi də aralığa çökən bu səssizlik və qaranlıq içində o saatin ürəyi dəlicəsinə bir çaqqıltı ilə döyünməyə başlamışdı.

Və handan-hana qaranlıqdan ağ səadətimin titrək və dəyişilmiş səsi gəlmişdi:

– Ah, sən hələ usacsan, gözüüm isidi...

– Uşağam, yaxud qocayam, fərqi yoxdur, – demişdim, – əgər uşaq olsaydım belə yalnız səni sevecəkdim və qoca olsaydım, dalınca sürünüb özümü rüsvay edəcəkdim.

Axşamüstü üfüq xəttində mis tava böyüklüyündə və o tava qırımtılığında olan ay indi kiçilmişdi, ağarmışdı və çox yuxarıda körfəzin gümüşü cıgırlı suları üstündə dayanmışdı. Kiçik pəncərədən içəri düşən ay işığında indi o payızın ağ gülü kimi zərif, solğun və bir az da üşümüş kimi idi.

Başını qaldırmışdı və demişdi:

– Tutu xalanı kinoya apar, Yunis can, özün görürsən ki, Əlimürsəl dayının başını qaşımağa macalı yoxdur, deyirlər şəhərdə “Forum” kino teatrında əntiqə bir kino gedir, kim baxırsa, gözündə yaş durmur, sən əvvəlcə gedərsən üç bilet alarsan, sonra qapıda dayanıb gözləyərsən, Tutu xala da çadrasın başına salar, düşər aşağı anamdan icazə alar, başına çadra salıb məni özüylə aparar, orda üçümüz yan-yana oturub o kinoya baxarıq, mən ağlaram, ürəyimi boşaldaram, amma sən dinməzsən, guya heç bizi tanımırısan.

Bu vaxt dam üstündən elə bil ayaq səsləri gəlmişdi və kim isə pəncərə dalından keçib getmişdi.

Bu böyük dünyada bu bir tikə qara asfaltlı ərazi ki, bizim xəlvətgahımız idi, bu gecə vaxtı bu kim ola bilərdi?

Qalxıb pəncərənin önünə keçmişdim, o da dalımcə gəlmişdi, arxadan küreyimə qısılmışdı və nəfəsini udmuşdu.

Və biz dam üstündə balaca Səttarı görmüşdük.

Ay işığı ilə işıqlanmış dam üstündə pəncərədən kənardakı baca yanında dayanmışdı, başını yuxarı qaldırıb göydəki ulduzlara baxırdı və o ulduzlar içində Yaqutu çağırırdı:

– Gülbacı, düş aşağı, anan çağırır.

O gün dərstdən sonra tələbə komitəsinin hazırlıq kurslarında növbəti iclas olmuşdu, axşamüstü evə gec qayıtmışdım və o axşam həyəət qapısından üçüncü mərtəbəyə qalxanacan, böyük bir evin bütün mərtəbələri, o mərtəbələrin bütün aynabəndləri və o aynabəndlərin bütün pəncərələri, hətta balaca Səttarın üçüncü mərtəbənin damı üstündəki quşxanasında quruldayan ağ göyərçinləri də cəz çəkmişdilər ki, dünən gecə Yaqutun əmisi qardaşı qızını böyük oğluna istəmişdir, Yaqutun əmisi arvadı Gülxanım qızın barmağına nişan üzüyü keçirmişdir...

Sonra da... sonrasına qulaq asa bilməmişdim, çünki ansızın beynimdə əsməyə başlayan xəzrinin ulayışından başqa heç bir şey eşitməmişdim.

Sonrakı axşamların birində xalam mənim otağıma gəlmişdi, işığı özü yandırmışdı və demişdi:

– Elə bildim evdə yoxsan, niyə qaranlıqda oturmusan?

– Gözləyirəm ki, həyətdəki o səs-küy kəsilsin, sonra işığı yandırıb işə başlayım...

– Elədir, axır günlər həyətimiz dönüb zənənə hamamına, çünki sabah qızı köçürürlər, deyirlər otuz fayton dolusu adam gəlib qızı aparacaq.

– Hansı qızı, xalacan?

– Guya bilmirsən, hansı qız olacaq, o bədbəxti...

Otaqda mənə hava çatmamışdı, qalxmışdım pəncərəni açmaq istəmişdim, pəncərə açıq imiş, pəncərə ağzında oturmuşdum, xalama qulaq asmışdım, xalam demişdi:

– Qonşuların hamısını toya çağırıblar, heç bilmirəm neyniyim, gedim yoxsa getməyim?

– Niyə getmirsən ki, kənddə qoca Diyar kişi deyirdi ki, əgər arvadlar eşitsələr ki, göydə toy var, nərdivan söykəyib göyə çıxarlar – indi ki, xoşbəxt olub, gedərsən sən də xoşbəxt ol, deyərsən!

– Əgər görsəydin ki, necə ağlayır, kiryərdin, belə söz deməzdin, nə olsun adaxlısı öz əmisi oğludur, qıza zülm elədi anası, zornan verdi...

– Sırr-xudadır bu xalacan, – qara qarğa yanında göyərçin balası...

– Qulaq as, Yunis, istəyirsən bilet alım...

– Kinoya?

– Kino nədir ədə, qatara bilet alım, get beş-on gün kənddə gəzdolan, qoy dedən sənin üçün quzu kəssin, anan səhərlər sənə qaymaq yedirtsin, görürəm dərslərin çox ağırdır, ayaq üstündə lap üzülmüsən.

– Dünən özüm bu ayın toqadünü almışam, xalacan, aparar mənə kəndə çıxardar, hələ xırım-xırdası da bir il orda cibimdə qalar.

– Bir il nədir ədə, peşman olduq sənə bir söz dedik, bir il kənddə qalıb neynəyəcəksən?

– Ovçuluğa başlayacağam, yaxud qəza mərkəzində kurs qurtaracam, qayıdıb kolxoz atlarına baxan feldşer olacam.

Və xalam birinci dəfə idi ki, özündən çıxmışdı:

– Yox, – demişdi, – bircə onu görmiyəcəksən, özbaşına deyilsən, burda oxuyacaqsan – burda ali məktəbi qurtaracaqsan, sonra Qara şəhərdəki o böyük zavodlardan birində müdir olacaqsan!

Sonra yazıq arvad bilməmişdi ki, daha nə desin və ayağa qalxıb gedəndə nə elədiyinin fərqinə varmadan, divardakı elektrik düyməsini burmuşdu və işıq sönmüşdü.

Və çox qəribədir ki, son zamanlar hər gecə səhəri diri gözlü açdığım halda, indi bir az dincəlmək istəyərək pal-paltarlı dəmir çarpayım üstündə uzanan kimi, elə o dəqiqə mənə yuxu aparmışdı.

...Sonra gecənin hansı aləmindəsə birdən oyanmışdım, qalxıb işığı yandırmaq, saata baxmaq və bir az yazıb-pozmaq istəmişdim, amma gözlərimi açarkən yarısı ay işığı ilə dolmuş otağında çarpayımın baş ucunda ağ bir xəyalın oturduğunu görmüşdüm, bir xəyal ki, oynındə qara donu vardı, sol əlini yuxarı qaldırıb biləyini dodaqlarına sıxmışdı və qırıpsız baxışlarını yuxarıdan aşağıya üzümə zilləmişdi:

Bax, bircə bu qalmışdı, ağ səadət mənə tərk eləmişdi, amma xəyalına qara bir libas geyindirib, mənə gecəyarı qonaq göndərmişdi.

Çox gözəl, indi, bu xəyal dil açıb mənə bir söz də desə, lap bəxtəvər olardıq, daha bu dünyada heç bir dərdimiz olmazdı və o xəyal doğrudan da dil açmışdı, dodaqlarını bir anlığa sol biləyindən qopartmışdı və demişdi:

– Bir tikə təmiz ağ olsaydı...

Qalxmışdım, oturmuşdum və korsayağı əlimi saçlarına çəkmişdim, üzümə çökmüşdüm, sonra başımı dizləri üstə qoymuşdum və demişdim:

– Nə deyirsən de, təəccüb eləmiyəcəyəm, təki səsini eşidim.

Başım üstündən yenə çox sakit və çox yorğun səsi gəlmişdi:

– Qan kəsilmir, bircə tikə təmiz ağ tapıb gətirsəydin...

Dəli kimi ayağa sıçramışdım:

– Nə qan? Nə ağ?

– Pəncərədən içəri girəndə şüşə idi, nə idisə biləyimi kəsdi... sənə nə olub, niyə pal-paltarlı yıxılıb yatmışdın?

– Bu saat, bu saat... yod lazımdır, Tutu xalada yod var.

– Oyatma arvadı, gör burda dolabçada təmiz bir yaylıq varmı?

– Oyatmaram, yod və tənəzf hardadı, bilirəm...

Qonşu otağa yüyürmüşdüm, taxçadan yod və tənəzf götürmüşdüm və mənə elə gəlmişdi ki, xalam taxt üstündəki yatağında tərponmuşdu, amma səsini çıxarmamışdı.

Qayıtmışdım, işığı yandırmaq istəmişdim, qoymamışdı.

– Yandırma, – demişdi, – ay işığı bəsdır.

Yaralanmış biləyinə yod tökmüşdüm, ufuldamışdı, sonra tənəzfə biləyini sarımağa başlayanda demişdi:

– Bir saatdır, burda oturmuşam... ay işığında üzümə baxmışam, ağlamışam... Al bu yaylığı, qoy göz yaşlarım sənə yadigar qalsın.

– Dünən biraylıq toqadümü almışam, – demişdim, – axırıncı dəfə yalvarıram, dur bu saat elə burdan vağzala, ya Tiflis, ya da Moskva qatarına... sonrasın vaqonda danışarıq...

– Uşaqlıq eləmə, Yunis can.

– Tanrım, – əsil uşaq sənə və bir yaş da məndən kiçiksən...

– Mən qızam, – demişdi, – və qız kimi həmişə öz yaşından böyüyəm, mən qızam və kim ki, anadan qız doğulub, sonra boynu zəncirli kənz olub...

– Əgər bizim o dağ kondinin çadrasız qızlarından olsaydın belə sözlərdənsə, mənə deyərdin ki...

Və bir an içində gözləri elə bir hiddətlə parıldamışdı ki, sözüm ağzımda yarımçıq qalmışdı və yenə bir an içində alışan özəli qadın qısqançlığı elə bil üzümə od püskürtmüşdü:

– Nə deyərdim ki? Ə, igid deyilsən? Götür qaç mənə, dayna... Sonra cijimə əsməşal alarsan, tasası yatar, ulduzu bənişar sənənlə?

– Sakit ol, – demişdim, – sənədən sonra mən də baş götürüb gedəcəyəm bu şəhərdən...

– Yox, – demişdi və sağ əlimi qamarlamışdı, – mən özüm deyəcəyəm ona ki, başqası var ürəyimdə – qoy elə birinci axşam qovsun mənə öz evindən... Amma ata-ana evinə qaytarılan bir qıza bilirsən, nə cür baxırlar? Görüm onda məxluqun gözündə rüsvay olmuş bir qıza yaxın düşəcəksənmi?

– Bir dəfə yox, yüz dəfə məxluğun gözündə rüsvay olsan, mən yenə səndən, tərtemiz ağ göyərçinimdən üz çevirmərəm.

Kövrəlmişdi, ağlamışdı, sonra demişdi:

– Ömrümün axırına kimi bu sözün mənə bəsdir... İndi çıxart beş qəpik pul ver mənə.

Hec bir şey başa düşməmişdim, gözlərimi döymüşdüm.

Beş qəpiyin də yoxdur, cibində?

Niyə yoxdur, dedim ki, bir aylıq təqaüdümlü almışam, amma başa düşmürəm...

– Mən də bayaq dedim ki, ay işığında üzünə baxıb ağlamışam, budur bu yaylıq tey göz yaşımı islatmışam, al qoy göz yaşım səndə yadigar qalsın, amma yaylıq bağışlamaq həmişəlik ayrılığa bais olur, çıxart beş qəpik ver, belə çıxsın ki, mən bu yaylıq sənə bağışlamamışam, sən pul verib bu yaylıq məndən almısan.

Dinməmişdim, qəhər məni boğmuşdu, özü əlini cibimə salmışdı və cibimdən beş qəpiklik mis bir pul tapıb çıxarmışdı.

Ayrılırdı məndən, əmisi qarşısında duyduğu minnətdarlıq hissənə özünü qurban verirdi və məni ölümdən acı bir ayrılığa məhkum edirdi, amma eyni zamanda məndən beş qəpik almışdı ki, mənə yadigar ver-di-yi əl boyda bir yaylıq bizi bir-birimizdən ayırmasın!

Və mən hələ bilmirdim ki, o gecə mən ilk dəfə olaraq qadın məntiqi deyilən bir müomma ilə üz-üzə gəlmişəm.

Getmişdi, yastığımı qaldırmışdım ki, əziz yadigarımı yastığım altında gizlədirdim, həmişə başımın altında olsun, amma yastıq elimdə qalmışdı və o həsrət, uzaqdakı dağlar qoynundakı bir kəndin həsrəti ki, şəhərə gəldiyim gündən başımı qoyub yatdığım bu yastıq altında idi, indi elə bil birdən ayağa sıçrayıb ürəyimə sarılmışdı...

Oturmuşdum, tələsik kiçik bir məktub yazıb qoymuşdum ki, sabah Əlimürsəl dayı xalama oxusun və hələ hava işıqlanmamış elə o gecə vəğzələ gəlmişdim.

Və bu dəfə bu qayıdış yolunda vaqon pəncərəsinə yaxın düşməmişdim, baxmaq, tamaşa etmək üçün fasiləsiz olaraq bir-biri ardınca gözlərim önündən çapan səhnələrin hərçmərcliyi kifayət eləmişdi və o vaxt ki, kiçik stansiyada vaqondan yerə düşmüşdüm, o stansiyadan bizim tərəflərə yük daşıyan şələsaqqal bir malakan – qoca bir kişi idi – qüvvətli yekə atlar qoşulmuş furqonunda mənə yer vermişdi.

Və qoca malakan bütün yolu bir dəfə də olsun ruscaya keçməyərək, bizim kəndlərin yaraşıqlı şivəsində başına gələnlərdən, yadına düşənlərdən danışmışdı, mən qulaq asmışdım.

...Kəndə axşam çağı çatmışdım və kəsik nidalı həzin sosləri üçün qərubsədiyim isaq-musaq quşlarının hər gecə bir-birini çağırən o əbədi çağırışlarına qulaq asmaq üçün, çöldə, evin artırmasında yatmışdım, amma içəridə qaranlıq otaqda atamla anamın söhbətlərini eşitməli olmuşdum.

– Soxdu papağımızı yerə, – deyirdi atam, – oxuya bilmədi, suyu süzülə-süzülə qayıtdı gəldi üstümüzə... papağın da oğlanın guya külək qapıb aparıb!.. Bişmiş toyuğun gülməyi gələr.

– Elə demə, a kişi, yuxusunda qara-qura görüb, ürəyi yuxadır, gəlib ki, bizə baş çəksin, yaxşı da eliyib.

– Deməli hər dəfə yuxusunda qara-qura görəndə, yol ağardacaq, bizi də bir dərəcə xərəcə salacaq?

– Yaxşı oxuduğu üçün aylıq alır uşaq, vaqonun da, furqonun da pulun öz cibindən verib, nə xalasına, nə Əlimürsəl kişiye bu vaxtadan bir dəfə də olsun ağzı açmayıb.

– Nə deyir axı, qayıdacaq, yoxsa qal olub qalacaq burda?

– Dedi çox yorulmuşam, ana, sonra bu barədə danışarıq.

– Yorulub oğlan! Daş daşıyıb orda, yoxsa Ənzəliden gələn İran gəmilərindən kişmiş, düyü tayları boşaldıb?

– Dərsləri çox çətindir, uşaq gecə yatmır, başın sındırır.

– Yaxşı, sabah durdu ayağa, avara-avara gəzəcək kəndin içində?

– Umbay gəlmişdi, ova gedəcəklər.

– Nə ovuna?

– Qaban ovuna.

Qaban əti salacaqsan qazana?

– Ətimi tökmə, a kişi.

– Gedirdi cüyür ovuna gedəydi ki, axşam bir şaqqa et gətirəydi evə.

– Yox and vermişəm ki, qabağına cüyür çıxsın atmasın.

– Niyə ki,

– Cüyürün ahı tutar uşağı.

– Qabanın canı yoxdur, yoxsa qabana güllə dəyəndə şadlığından şitlik eləyir və yənkə qan əvəzinə damarından su axır?

Və anam çıxmışdı:

– Niyə çaş-baş salırsan məni, öz dərdim özümə bəs deyil, gerək indi qamışlıqda xortuldayan çöl donuzunun da dərdin mən çəkəm?

Anamı bu cür cin atına mindirəndən sonra, atam həmişə həssiyirdi və indi də səsi xırpadan kəsilmişdi.

Hava işıqlananda Umbay gəlmişdi və mən doqqazın ağzında Umbayı qarşılamışdım, yaşıdım idi Umbay, uşaqlıq yoldaşım idi və indi mənə xoş olsun deyə gətirdiyi iki tufəngdən təklüləni özü götürmüşdü, dayısının üçalqa nişanlı, Zauer markalı, qoşalüləsini, “sabahın xeyir”dən sonra mənim çiyinə keçirmişdi.

O biri yoldaşlar Sarı qaya altında bizi gözləyirdilər, ordan aşağı enəcəkdik, içində kiçik nohurlar olan qalın qamışlıqda ova başlayacaqdıq.

Amma kənddən çıxıb bostanlar arasındakı cığıra təzəcə ayaq basmışdıq ki, anac bir dovşanın ombasını yuxarı ata-ata qabağıma düşüb qaçdığını görmüşdük.

– At, demişdi Umbay.

– Jakanla dovşana?

– Jakanlar patrondaşdır, at, yoxla tufəngini, gör aşağı səpələyir, yoxsa yuxarı vurur.

O vaxt ki, atmışdım, şöhrətli tufəng qırmaları nə aşağı səpələmişdi, nə yuxarı vurmuşdu – və dovşan qulaqbatıran, tükləri ürpərdən bir cığırta ilə azı bir metr dikinə göyə sıçrayıb, sonra daş kimi yerə düşmüşdü.

Birinci dəfə deyildi ki, ovda idim, ara-sıra kənddən ova gedənlərə qoşulub, cürbəcür heyvan və quş ovunda olmuşdum, amma bu vaxta kimi vurulan heç bir heyvanın və quşun canının ağrısından bu dərəcədə dəhşətli bir səslə cığırtdığını və özünü bu ucalığa qədər göyə atdığını görməmişdim. Elə bil qulaqlarım batmışdı, boğazım qurumuşdu, özümə nifrətdən ürəyim bulanmışdı, Umbay isə razı qalmışdı və demişdi:

– İnşallah ovumuz uğurlu olacaq, tufəngi bura ver, get götür.

Qollarım sustalmışdı, tufəng əlimdən yerə düşmüşdü, Umbay tez əyilmişdi, ovçu üçün qızıldan qiymətli olan tufəngi yerdən götürmüşdü, dikəlib narazı bir halda üzümə baxmışdı, pencəyinin qolu ilə tufəngin lülələrini silmişdi və demişdi:

– Nə olub sənə?

– Necə ki?

– Rəngin-urufun qaçıb.

– Qayıdıram kəndə.

– Boşla görək, amma doğrusu heç mən özüm də vurulan dovşanın nə belə cığırtdığını eşitmişdim, nə bu qədər bir adam boyu göyə sıçradığını görmüşdüm, get gətir görək qırma irtməyin söküb, yoxsa ürəyin? Başımı bulamışdım, geri dönmüşdüm.

Umbay əlin atıb qolumdan tutmuşdu.

– Nə ədəbazlıq eləyirsən, ə?

– Burax, – demişdim və qolumu əlindən qopartmışdım.

Umbayın qonur qırğı gözləri soyuq bir işıltı ilə işıldamışdı:

– Bura bax, – demişdi, – onsuz da kənddə xəbər gəzirdi ki, xəzpuş vağzalda papağını qaçırdanda yüyürməsən dalınca, amma pıçağın ucun göstərən kimi zəhrin yarılib, qalmısan dalınca baxa-baxa... Halbuki o papaq tək sənənin papağın deyildi və əgər əsli varsa bu sözün, elə fərz elə kəndimizin papağın yerə soxmusan!

Geri dönmüşdüm, Umbayı vurmuşdum və sağ əlimlə vurduğum o silledən Umbayın sol üzündə o saat qıpqırmızı bir ləkə əmələ gəlmişdi.

Və o saat öz üzüm xəcalətdən qızarmışdı, başım sinəmə əyilmişdi, dayanıb gözləmişdim, sükut çox uzanmışdı, Umbaydan səs çıxmamışdı, başımı qaldırmışdım və Umbayın qonur qırğı gözlərini döyərək hey-rətlə mənə baxdığını görmüşdüm.

– Hələ çox gözləyəcəyəm? – demişdim, – əlini pişik yeyib, niyə vurmursan məni?

Umbay köksünü ötürmüşdü və çox sakit bir səslə demişdi:

– Səni ora tamaşaya aparmırdıq ki, fikrin dağılsın, dedik bir az kömək eliyərsən bizə, orda o qamışlıqda qaban çox ürəyib-artıb, bildir vurduğumuz cöngə boyda qabanlar qanımızın arasına girdi, ət hazırlığı planı doldu... niyə vurmuram bunu? Sözə bir bax!

– Umbay, bağışla məni! Çox xahiş eliyirəm, bağışla!

– Umbay, diksinişdi, elə bil bayaq yox, indi üzünə bir sille vurmuşdum.

– Bağışla nədi ə, xahiş eliyirəm nədi? Nə eliyiblər orda şəhərdə sənə? Bundansa dübarə bir sille də vuraydın sağ üzümə.

Və üz çevirmişdi məndən, dönüb getmişdi, amma sonra birdən dayanmışdı, başını geri çevirmişdi:

– Bura bax, – demişdi, – Oruc kişi bu axşam araba qoşub dəmir yoluna gedir, get danış onunla səni də aparsın! Qayıt şəhərə! Orda adam çoxdur, orda tək qalsan da, tək qaldığını heç kim görməz, burda tək

qalsan, kəndi narahat eliyərsən. O sözü də İbiş gözdirirdi kənddə, vurduq ağzına ki, başından böyük qələt eləməsin...

Axşam da atam xəbər tutanda ki, gedirəm, elə bil bir az sevindi, bir az təlaşa düşdü:

– Nə olmuşdu, od almağa gəlmişdin? Düzünü de, qovublar ordan səni oxuduğun yerdən?

– Canım, heç kəs mənə heç bir yerdən qovmayıb, – demişdim, – amma indi özüm qovmaq istəyirəm özümü hər yerdən.

– Elə isə qulaq as, gör nə deyirəm – gör ha, nə isə demək istəyirəm yadımdan çıxdı... Qərək, xərcliyin varmı?

– Var.

– Təqaüdün qurtaranda kimdən borc alırsan, Əlimürsəl kişidən, yoxsa xalandan? Əlimürsəl kişi iki dəfə özü təklif eləyib almamısan, lazım gəlsə, belkə xalandan...

– Sən məndən də heç vaxt bir qara qəpik istəməmişən, həmişə anandan... Yaxşı, bir dəfə də məndən!

Qoltuq cibindən çıxardığı saralmış bir qəzet parçasına bükülmüş bir neçə iri qırmızı otuzluqlar içində kiçik göy bir üçlüyü tapanacan, barmaqlarındakı titrəyiş gözümdən qaçmamışdı.

– Lazım deyil, – demişdim, – çox sağ ol, almayacağam.

Baxmışdı üzümə, dinməmişdi, bu vaxt anam gəlmişdi, başındakı cunasının ucuna düyünlənmiş əzinik bir onluğu çıxardıb mənə uzatmışdı:

– Bildirki barama pulundan qalmışdı, – demişdi, – bilərəm azdır, bala, amma olanım budur (atamı göstərmişdi), hər dəfə bu istəyəndə üzümü bozartmışdım, verməmişdim.

– Az niyə olur, anacan, bu pula “Təbriz” mehmanxanası ilə üzboz “Novbahar” restoranında bir ay hər gün fisincanplov yemək olar.

– Ye bala, qızırqalanma, halal xoşun olsun!

Sonra mən Oruc kişigilə yönəlmişdim və arxada atamın anama dediyindən yalnız bunu eşitmişdim:

– Fikir verdin ona?

– Nəyinə? – demişdi anam.

Heybəsiz gəldi, heybəsiz getdi, çamadanla gəlsəydi deyərdim ki, şəhərli olub, amma çamadanı da yoxdu, deməli hələ nə şəhərli, nə də kəndli...

Anamın nə dediyini eşitməmişdim, ancaq ah çəkdiyini eşitmişdim.

Səttarın göyərçinləri yumurtlamışdılar, kürət düşmüşdülər, bala çıxartmışdılar, bala göyərçinlər pərvaz olmuşdular, yuxarıdan bizim evin damı üstündəki quşxanadan aşağıya – mənim pəncərəm önündəki damın üstünə tökülmüşdülər, gah dam üstündə dar-dar eləyərək gəzmışdilər, gah dam qırağından aşağıya, küçəyə boylanmışdılar, sonra döşlərin qabardıb uçmuşdular və getdikcə şəhərustü göylərin ya çox dərinindən, yaxud şəhəri çevrələyən üfüqlərin çox uzaqlarından geri dönmüşdülər, qara asfaltlı o dam qırağında ağ şəriddli bir cərgəyə düzülmüşdülər.

Xalam mənə axşam çayı getirmişdi, stəkanı stol üstünə qoymuşdu və bir an yubandığını görüb demişdim:

– Otur, xalacan, o qoltuğundakı nədir?

– Qəzetlərdir bala, kişi təzə qazdığı buruğu vədəsindən dörd gün qabaq qurtarıb, şəhərin üç qəzetində şəkli çıxıb, bax, sonra aparıb sandığa qoyacam, o biri qəzetlərin üstünə.

– Fotonun altındakı yazını oxuyum sənə, xala?

– Höccələyə-höccələyə özüm oxumağa başlamışam bala, sabah kooperativə gedəcəm, kişiye papiros alacam, deyirəm sənə də qara mahutdan bir şapqa alım, qabaqdan qış gəlir axı.

– Sağ ol, xalacan, gələndə anam cibimə xərclik qoymuşdu, gedib özümə qulaqlı papaq alacağam, çöldə-bayırda hələ bu çit şapka ilə keçinə bilərdim, amma evdə bundan sonra gərək qulaqlı papaqda oturam, çünki o arvad ki, hər dəfə aşağı mərtəbədə o cür çıxır, Səttarın göyərçinləri damın üstündə səksənib göyə uçur, mənim də başım bir yana dursun, dişimin ağrısı tutur o saat...

– Görüm onun üzün mürdəşir yusun, elə bil üreyi daşdır arvadın, hər dəfə fağır qız ər evindən qaçıb bunun üstünə gələndə elə bil arvadın başına daş düşür, alır əlinə süpürgəni düşür qızın üstünə ki, çıx get öz xarabana, öz əmoğlundur, zəhər də olsa yalayacaqsan.

– Ta indi ki, anası üz göstərmir, nə vacib olubmuş, niyə gəlir axı?

– Danışsam əmoğlu ərindən nələr çəkir, üreyin qana dönər, bala, yaxşısı budur, danışmayım...

Və xalamın hələ danışmaq istəmədiyindən gözləri yaşarmışdı və qalxıb öz otağına getmişdi.

O axşam Abşeronun on gözəl axşamlarından biri idi, uzaqda payız dənizi gömgöy bir süfrə kimi açılmışdı, dəniz içinə doğru uzanan isiklə

körpüsünün sağında və solunda içi ağzınacan Cərcə qovunu ilə dolu olan ağ yelkənli türkmən barkasları bir-birinin yanına düzülmüşdü. Qız qalasının qara istivanəsi üstündə qanad çalan iki ağ göyərçin çiçək üstünə qonmaq istəyən, amma qona bilməyən kəpənekləri andırırdı, sabah cümə idi, istirahət günü idi, adamlar dəstə-dəstə şəhərin dağüstü məhəlləsindən üzünəsağı, dəniz qırağına axırdı. Orda dəniz sahilində nəfəsli hərbi orkestrin çaldığı adı şairanə valsın sədaları gah səmtini tez-tez dəyişdirən xəfif və sərsəri bir küləyin qanadına ilişərək gəlirdi. Bizim tərəflərə çatırdı, gah şəhərin axşam uğultusuna qarışaraq eşidilməz olurdu, bu uğultu içində isə küçələrdə aşib-daşan izdihamın hənərtisi, hardasa yaxındakı yastı bir dam üstündə dopu çalib rəqs eləyən kiçik qızların gülüşləri, aşağıda sağ tərəfdəki "Təzəpir" məscidinin minarəsindən ucalan axşam ezanının səsi, daha aşağıda sol tərəfdə "qızılı kilsə" adlanan Aleksandr kilsəsinin zəng qülləsindən qopan boğucan zəngitiləri vardı...

Əlimürsəl kişi hələ mədəndən gəlib çıxmamışdı, xalam mətbəxdə qutab üçün yoğurduğu kiçik kündələri oxlov altına sahib cığara kimi nazik və həndəsi çevrə kimi yuvarlaq yuxalar yayırdı, eyni zamanda başaşağı mənim dəlməcə deyirdi, amma elə bil mən yanında dayanmışdım və nə deyirdisə üzümə deyirdi:

– Yoxsa elə bilirsen, təkcə mən görürəm, mən içimi yeyirəm, mən deyirəm, yox kişi də görür, kişi də deyir ki, nə olub a ona ki, adamın üzünə baxır, elə bil görmür, söz deyirsən elə bil eşitmir.

Çünki ürəyimin gecə və gündüz eşitdiyi səssiz bir fəryad vardı, ona görə başqa heç bir şey eşitmirdim, gözlərimin qarşısını kəsmiş qara bir divar vardı, ona görə başqa heç bir şey görmürdüm.

Əgər çiynlərində saz qürbət ellərə gedən haqq aşığıları nağılların dediyinə görə ilk dəfə yuxularında gördükləri əbədi sevgilinin soracağı ilə dəmir çarx geyib dünyanın o başına yola düşürdülərsə, mənə beş-on pille aşağı düşüb şüələlərinin çoxu qırılmış bir aynabəndin rəngi almış qapısını açmaq kifayət idi ki, onu, ağ səadətini görüm...

Lakin indi o başqasının qadını idi və qadına qarşı bütün digər dinlərdən daha artıq amansız olan bir dinin yasağı ilə mənə naməhrəm idi və indi əgər biz hətta kimsəsiz bir səhrada iki yol azmış kimi bir-birimizə rast gələydik, o görək dərhal çadrasını qara bir qalxan kimi üzünə qaldırırdı, mən isə o səhrada ayağım altındakı cücəyə, başım üstündəki günəşə baxa bildiyim halda yalnız onun, ağ səadətimin üzünü görməməli idim.

Təkcə bu ani fikirdən elə bil divarlar yerindən qopub üstümə gəlmişdi, ayağa sıçramışdım və elə bu vaxt balaca Səttarı yenə pəncərəm altındakı o dam üstündə görmüşdüm.

Əgər balaca Səttar o gecə də bu dam üstündə haman baca yanında dayanıb başını yuxarı qaldırmışdısa və ulduzlara baxaraq o ulduzlar içindən "Gülbacısını" çağırırdısa, indi də ayaqyalın və başaşağı haman baca yanında dayanmışdı, amma başını aşağı salmışdı və sağ ayağının barmaqlarıyla damın qara asfaltı üstündə nə isə yazıb-pozaraq, elə bil nə isə müşkül bir məsələni həll etməyə çalışırdı.

Nə olmuşdu kiçik dostuma? Dənizdə gəmiləri qarq olmuşdumu? Yoxsa axşamüstü uçurduğu göyərçinlərdən hansı isə azmışdı və hələ geri dönməmişdi?

Çağırırdım, başaşağı, bir ayaq-bir ayaq yaxına gəlmişdi.

Səttarın atası üç il əvvəl Pırşaqı bəliq vətəgəsində işlədiyi vaxt dənizdə batmışdı, uşaq anasının öhdəsində qalmışdı və anası indi üç nömrəli iki qırmızı vaqonlu tramvayda konduktor işləyirdi, Səttar isə məktəbdən qayıdan kimi bütün günü və axşamı anası evə gələncən göyərçinlərinin təlimi ilə başını qarışdırırdı və mən bu müddətdə anasından icazə alaraq Səttarı iki dəfə kinoya aparmışdım, yanaşı oturub "Tarzan" filminə baxmışdıq, bu o vaxt idi ki, kino hələ lal idi və şəhərin yeniyetmələrini dəli-divanə eləyən o lal Tarzanın əvəzinə bütün kinoteatrların salonlarında bir ağızdan qıyya vuran o yeniyetmələrin bağırıqlarından qulaq tutulurdu.

– Nə olub sənə, Səttar, nə üçün belə bikişən?

Səttar başını qaldırmadan birməfəse demişdi:

– Dedi mənə ki, get mənə bir qutu kibrit gətir, bizimki qurtarıb, getdim gətirdim, qucaqladı məni ki, sabah axşam, bax sabah axşam ha, bunu da ona verərsən...

– Kim dedi, Səttar, kimə ver dedi, Səttar, nəyi ver dedi, Səttar?

– Gülbacı dedi... amma sabah cümədir, sabah anan məni Kürdəxanıya daydaygile aparacaq... budur cibimdədir...

Aman verməmişdim, Səttarı qamarlamışdım, Səttar müqavimət göstərməmişdi və mən əlimi Səttarın dizi yamaqlı şalvarının cibinə sahib, ordan dördqat bükülmüş bir dəstər vərəqi çıxartmışdım və şagird dəftərindən qopardılmış o vərəqin sol tərəfində bir ağ gül çəkilmişdi, amma elə bil bir uşaq əli çəkmişdi o ağ gülü, sağ tərəfində boz bir bülbül çəkilmişdi, amma elə bil bir uşaq əli çəkmişdi o boz bülbülü və

ağ gül ilə boz bülbül arasındakı ağ boşluqda iri, yumru uşaq xətti ilə yazılmışdı ki:

Gəlmişdin görəsən məni,
Dərmişdin hörəsən məni.
Əlində açar olmadı
Bir açıb görəsən məni.

Və daha aşağıda bir vəsiyyəti ki, məhz uşaq xətti ilə yazıldığı üçün daha dəhşətli idi: “bunu mənim qəbrimin baş daşına yazdırarsan!”

Ürəyimin döyüntüsündən qulağım batdığı üçün, handan-hana Səttarın səsinə eşitmişdim.

– Dadaş, sənənəm, qorxuram mən...

– Nədən qorxursan? – demişdim və öz xırıltılı səsim ürəyimdəki qorxunu daha artıq bürüzə vermişdi.

– Kağızı mənə verəndə, məməsi o biri otaqdan əlində süpürgə çığır-çığır gəldi: hələ də burdasan, canıyanmış, çıxıb getmiyəcəksən öz xarabana... Üsreyin süpürgə ilə döyürdü, amma Gülbacı dinmirdi, səsin çıxarmırdı.

Əlbəttə dinməyəcək, Səttar, heç vaxt səsin çıxarmayacaq, heç kəsi köməyə çağırmayacaq, nə deyirdin, Səttar, üsreyin yəni nə vaxt, haçan, ah sırağa gün – və indi ki, sən sırağa gün gördüyündən sarsıl-mısan və mən də avqustun o sonuncu çahərşənbə günündən dəlilik səhədinə ayaq basmışam, onda elə birdəfəlik iradəsi əleyhinə gedərək...

Və mənim ürəyimdə başladığım sayıqlamanı Səttar tamamlamışdı:

– Eşitmirsən, Dadaş, götürək qaçaq, indi ki, orda öz əmisi oğlu, burda da əndamı yanmış öz anası bu qədər zülm eləyir öz qızına.

Səttarın gözlərinə baxaraq gözlərimi döymüşdüm, hər ikimiz dənizdə batarkən, saman çöpünə əl uzadanlar kimiydik.

– Hara, Səttar, – demişdim, – hara? Tiflisə, yoxsa Moskvaya?

– Yox, – demişdi Səttar, – dəniz qırağında körpüyə bağlanmış lod-kalardan birini açarıq, Pirallahıdan bu yanda balaca bir ada var, bir dəfə atam ora qaşqaldaq ovuna getmişdi, mən də aparılmışdım, kimsə orda qənbərdən bir daxma tikib, amma içində heç kim olmur, Gülbacı o daxmanı süpürüb səliqəyə salar, biz də balıq tutarıq, qaşqaldaq ov-larıq, heç kəsən, Dadaş, nə milisin, nə şeytanın da ağlına gəlməz ki, biz oradayıq...

Amma hər ikimiz gecikmişdik, Səttarın o adsız kiçik adası hardasa yenə boş və kimsəsiz qalacaqdı, mənə Tiflis qatarında milis axtarma-yacaqdı, çünki elə bu vaxt həyətin o biri tərəfindən üçüncü mərtəbə-dən biryaşar qulun kimi çıxıran kiçik bir qızın səsndən damarlarımız-da qan donmuşdu və hər ikimiz özümüzü dam üstündən daş pilləkənin yuxarı meydançasına atmışdıq.

Gözləri hədəqəsindən çıxmış bir qızcağız üçüncü mərtəbənin qarşı tərəfdəki aynabendindən aşağı baxırdı, balaca əllərlə başına döyürdü və hıçqırırdı:

– Vaxsey, mənə, xala yandı...

Və bizim tərəfdəki daş pilləkənin ikinci mərtəbə meydançasından üzüaşağı qaçan canlı bir meşəl vardı ki, o idi, Səttarın Gülbacısı idi, mənim ağ səadətim idi və indi o qara çadrası əvəzinə qara tüstülü qır-mızı dilli bir alova bürünərək qovulduğu ana evindən baş götürüb gedirdi.

Hər ikimiz özümüzü arxasınca atmışdıq, Səttarın fəryadını eşidib bədrəmişdi, bir an başını geri qanırmışdı, bizi yaxında görüb əlini arxa-ya çırpmışdı ki, yaxın gəlməyin və yenə pilləkənlə üzüaşağı qaçmışdı.

Pilləkənin axırıncı pilləsində özümüzü ona yetirmişdik, əlimi atıb qolundan tutub saxlamışdım, çırpınmışdı, mənə geri itələmişdi, qolunu əlimdən qopartmaq istəmişdi, bacarmamışdı.

Və sonra aramızda başlanan və cəmi bir-iki dəqiqə çəkən o mü-barizə, dəhşətli bir mübarizə idi.

Mən onu alovdan xilas etmək üçün əynindəki paltarları didib tö-kürdüm, o isə mənə döşümdən geri itələyirdi ki, burax mənə, sən də alışıcaqsan və əlimdən çıxmaq üçün çapalayırdı və eyni zamanda tez-tez iki əlilə üzünü tuturdu ki, alov üzünü yandırır xarabələməsin.

Tanrım! Özü-özünü müdhiş bir ölümün ağuşuna atmışdı və indi bir qadının əzəli və əbədi səvqi-təbiisi ilə yalnız üzünün hayında idi ki, üzünü salamat qalsın!

Artıq bütün evin qadınları və qızları bütün mərtəbələrədən çığır-çığır üzüaşağı tökülmüşdülər və görünür səhər istirahət günü olduğu üçün bu axşam bu evdə mənədən başqa başı papaqlı varmısa, o da haman dəlisov qocaymış ki, o qoca bayquş da naməhrəm bir qadına yaxın düşməyi kişiliyinə rəva görməmişdi.

Bu vaxt mən artıq geri çəkilməmişdim, Səttar yüyürüb hardansa bir vedrə su götürmüşdü və özünü mənə yetirən xalam tüstüləyən köynə-yimi siyirib başımdan çıxarmışdı.

Yaqutun anası isə gəlmişdi, pilləkənin axırncı pilləsində oturmuşdu, əvvəlcə saçlarını yolub ulamışdı, sonra xalama üz tutub çığırışmışdı ki, axı sən o üstünə od ələnmişinin, o ağ günü qara gəlmişinin, dili ağzında kabab olmuşun, nə dərdinə qalmışdı ki, xalxın naməhrəm arvadını pəmçələyirdi, məgər bilmir ki, Ağagül xəbər tutanda üzəcək onun boğazın cücə boğazı kimi?

Xalam da geri dönüb ona cavab qaytarmışdı ki:

– Az, az qarğışın öz başını yesin, uşaq əl-ayağın yandırıb, uşaq pörşələnib ki, ağır qız tələf olmasın, hamı sən vicdanın ki, ona bəddua eləyirsən, yox əgər o uşağın başından bir tük əskik olsa, mən bu arvadlığım sənə o Ağagülünü öz əlimlə boğaram, qoymaram heç Əlimürsəl bu işə əl buladırsın!

Höyət qadınları Yaqutun oynində nə qalmışdısa didib tökmüşdülər, paltarlarının tüstüləyən tikə-paralarını söndürmüşdülər və mən pilləkənlə yuxarı qalxarkən bir anlığa başımı geri çevirmişdim və yarıçılpaq qızı qadınların qolları üstə görmüşdüm, üzünə birinci mərtəbənin aynabəndindən işıq düşmüşdü, alovla qarşılmış üz qaralmışdı, bənövşəyi gözləri qapanmışdı.

Bir az sonra xalam da yuxarı qalxmışdı və huşunu itirmiş Yaqutu təcili yardım maşını gəlib aparmışdı.

Əllərimin dərisi qabarcıqlanmışdı, soyulmuşdu, xalam hər iki əlimi qatıqla suvayıb tənziflə bağlamışdı və qabağına salıb həkimə aparmaq istəmişdi, amma mən getməmişdim.

Və o gecə mən təkcə ancaq əllərimin göynərtisindən səhərəcən yata bilməmişdim və bir yerdə oturma bilməmişdim, indi ac bir qurd kimi bütün vücudunu gəmirən o dözülməz ağrılara zərif bir varlıq davam götürə biləcəkdimi?

Kor ola bilərdi? Olsun – mənim idi. Şikəst ola bilərdi? Olsun – mənim idi. İflic olub bütün ömrü boyu yatağından qalxa bilməzdi? Olsun – yenə mənim idi.

Xəstəxanada yatırdı, günəşin balaca Səttarla xəstəxananın koridorlarında tibb bacılarının əl-ayağına dolayırdıq və ağızlarından kəlbətinlə bir-iki söz qopardırdıq. Birinci günlər huşsuz yatırmış, bir həftə sonra gözlərini açmışdı və saçlarına dən düşmüş baş həkim xəstəni quşxana kimi kiçik bir otağa keçirmişdir və müalicədə şəxsən özü iştirak etməyə başlamışdır.

Sonra növbəti bir gəlişdə baş həkim bizi beş dəqiqəliyə içəri buraxmışdı, Yaqutun üzü ağ tənziflə örtülmüşdü və həzin bir səsle bize nə isə demişdi, amma biz heç bir şey başa düşməmişdik.

Daha sonralar mən nə vaxt gəlmişdim, hər dəfə suallarım baş həkimə təngə gətirmişdim və nəhayət o həkim də bir dəfə məndən soruşmuşdu:

– Bağışlayın, Yaqut xanım sizin nəyinizdir?

– Mənim?

– Həri, sizin!

– Bir mərtəbə aşağıdakı qonşumuzdur.

– Aha, çox gözəl... Bir mərtəbə aşağıdakı qonşunuz imiş!

Və həkim qalın qaşlarını əvvəlcə yuxarı qaldırmışdı, sonra aşağı salmışdı.

Sözlərin altı vardı, sözlərin üstü vardı və baş həkimin “aha, çox gözəl” – sözlərinin altı mənim üçün qaranlıq qalmışdı və o gündən ürəyimdə baş həkimə qarşı heç də gözəl olmayan bir hiss baş qaldırmağa başlamışdı.

Baş həkim isə həftələrlə pərvanə kimi xəstənin başına dolanmışdı, Yaqutun bənövşəyi gözləri açılmışdı, getdikcə səsi durulmuşdu, amma hər dəfə mən onu görməyə gələndə, o bir dəfə də olsun ağ tənzif rübəndini üzündən qaldırmamışdı və üzünü mənə göstərməmişdi.

Özü isə növbəti ziyarətlərin birində mənim əllərimə baxmaq istəmişdi və ağ əlini, üstündə azacıq yanıq yeri qalmış sağ əlimin üstünə qoymuşdu, sonra geri çəkmişdi.

Və mən yenə xahiş eləmişdim:

– Qaldır bu tənzifi, – demişdim, – qoy mən də birçə dəfə gözlərinə baxım.

– Yox, – demişdi, – hələ üzüm adam arasına çıxarılası deyil... O gülöyşə nalları bazardan almışdın?

– Yox, bizim qəza mərkəzindən, kiçik bir şəhərdən mənə pay göndərmişdilər.

– Kim?

– Dayımın o kiçik şəhərdə gözəl bir nar bağı var.

– Yaxşı narlardı... Öləydim qalaydım orda... o nar bağlarında...

Bu vaxt baş həkim içəri gəlmişdi və Yaqut demişdi:

– Tutu xala niyə mənə görməyə gəlmir? Gələn səfər onu da gətir, könlümə düşüb, görmək istəyirəm onu...

Nədənsə bu vaxt başını çevirmişdim və baş həkimə baxmışdım, pəncərə qarşısında dayanmışdı, mən ona baxanda, o da qolundakı qızıl saatına baxmışdı və yenə əvvəlcə qalın qaşlarını yuxarı qaldırmışdı, sonra aşağı salmışdı.

Bir həftə sonra xalam öz bişirdiyi şorqoğalı ilə mənim aldığı bir bağlama Göyçay narı, bir bağlama Ağdaş heyvasıyla gəlmişdi Yaqutu görmüşdü və evə gələndə mənə demişdi ki:

– Səni soruşurdu, deyirdi ki, başı nə yaman qarışıqdır ki, bir həftədir məni görməyə gəlmir.

– Xalacən başım şişib qazana dönüb, çünki “Buxar qazanlarından” imtahan verirəm, məndə vaxt varmı?

– Ürəyi sınıqdır bala, anasında hikkəyə bax ki, bir dəfə də olsun qıza baş çəkməyib, amma xəbər göndərüb ki, ordan çıxanda birbaşa öz xarabasına getsin... Deyirlər ərindən silistçi danışdırır, bilmək istəyirlər ki, kim qızın canın boğazına yığıb ki, axırda fəqir öz şirin canına qəsd eləyib.

– Özü necə... Bir şey deyirmi o barədə?

– Əlində bir qəzet vardı, mənə də göstərdi, dedi bir bura bax, Tutu xala, qadınlar Əli Bayramov klubunda bir yere yığılıb çadralarını yandıırırlar, amma mənə ağla bax ki, çadramı yandırmaq əvəzinə özümə od vurdum.

– Xalacən, oranın baş həkimi gəlib sənin də başının üstünü kəsdirdimi?

– Gəlmişdi, Yaqut tanış elədi, deyirlər çox yaxşı həkimdir.

– Sən bilən, o qoca həkimin nəçə yaşı olar?

Xalam heyvətlə üzümə baxmışdı:

– Hansı qoca həkimin?

– Onun, o çox yaxşı həkimin?

– Qoca niyə olur ki, o? Əlbəttə sənin kimi nocavan deyil, amma o yaş kişi üçün ən yaxşı yaşıdır.

– Hansı yaş kişi üçün yaxşı yaşıdır, xalacən? Əlli beş?

– Əlli beş nədir, edə, fağırın otuz beş-otuz altı yaşı ancaq olar.

Qızın yanından çıxanda arvad həkimlərdən biri dedi ki, o baş doktor xəstəni Leninqrada aparacaq, dedi ki, orda elə həkimlər var ki, arvad xəy-
lağının üzündəki yanıq yerlərini tərtəmiz eləyirlər, heç xaşxaş boyda bir nöqtə də qalmır.

– Eləyəsə tamam, xalacən, qurtardı.

– Nə tamam, nə qurtardı?

– Bağlandı bizim kitabımız, arasına əlfəcin qoyduq, yaxud rusca desək pesenka nəşə speta.

– Dilinə qurban olum sənin, gör nə tez urusiyaca danışmağı öyrən-misen.

– Mən indi fransızca da sayıqlaya bilərəm, xala və sən görək təəc-cüb eləmiyəsən.

Xalam başını aşağı salmışdı və yalnız qadınlara məxsus olan sirli bir təbəssümle gülümsemişdi.

Çox həftələr, aylar keçmişdi və xalam Yaqutun uzaq Leninqradda

– Sən təəccüb eləyirsən, xalacan?
 – Bəs sən eləmirsən, bala?
 – Mən ancaq ona təəccüb eləyirəm ki, bir hekayə yerdə başlamışdı, bir nağıl kimi göydə qurtardı.
 – Biləydin nə demək istəyirsən, ay oğul, nə barədə danışırısan?
 – Bakı gecələrinin hekayəsi barədə danışırıam xala, bir də o nağıldan danışırıam ki, bir ağ quş vardı, əvvəl qaranlıq bir qəfəsdə çox çırpınırdı, sonra Zümrüd quşu kimi odda yanıb yenidən dirildi və qanad çalib ağ ulduzlara doğru uçdu...

Və bu vaxt açıq pəncərədən içəriyə bir gurultu dolmuşdu, şəhərin gecə göylərində nərildəyən bir təyyarə elə bil gəlmişdi, düz pəncərəm altındakı o bir əlcə asfaltlı, yastı dam üstündə dövrə vurmağa başlamışdı və hər ikimiz açıq pəncərədən başımızı çıxardıb göyə baxmışdıq.

Aşağıdan dənizdəki gəmilərdən fışkıran iki ağ işıq zolağı qılinc kimi fəzanı yarıb göydə çarpazlaşmışdı və təyyarəni qayçısa ağzına alanda, o təyyarə, çıraq işığına ilişmiş pərvanə kimi çırpınmışdı, bir an işıq kəməndindən qurtulmuşdu, görünməz olmuşdu, sonra buludlar altında gah alışan, gah sönən uçar bir ulduza çevrilmişdi.

Və handan-hana mən demişdim:

– Kim bilir, xalacan, bəlkə bu uçar ulduz elə odur...
 – Yaqut? Allah sən saxla, qıza bax a, – demişdi xalam, – gecənin bu vaxtında göyün yeddi qatında... nağıl nədi, bala bu ki, möcüzədir...

Və sonra yazıq xalam birdən diksinmişdi, çünki balaca Səttar dam üstündəki qaranlıqdan çıxıb bizə doğru gəlmişdi – xalama salam verəndən sonra əlindəki mavi rəngli bir zərfi mənə uzatmışdı:

Məktubu açmışdım və uşaq xəttinə oxşar o tanış xətti görərkən yenə əllərim titrəmişdi.

Xalam isə düşmüşdü balaca Səttarın üstünə ki, balam, bu qonşu damının üstünü niyə karvan yoluna döndərmisiniz, bəgəm mənim evimin qapısı-bacası yoxdurmu, bəgəm o qapı üstündə elektrik zənginin qıpqırmızı düyməsi yoxdurmu? Sonra xalam çıxıb getmək istərkən mən demişdim:

– Dayan, xalacan. Axı məktub almışdıq.
 – Kimdəndir ki? – demişdi xalam.
 – O təyyarəçi qızdan... Sənə çoxlu salam göndərir, mənə də təyyarəsində uçmağa çağırır.

Xalam diqqətlə üzümə baxmışdı, baxışlarından nə isə bir kölgə keçmişdi, elə bil noyi isə özü üçün aydınlaşdırmaq istəmişdi, amma

aydınlaşdırma bilməmişdi, eyni zamanda mən özüm də kənardan özümə baxmışdım və heç bir şey başa düşməyərək, yalnız onu demişdim ki:

– Bir dəqiqə dayan, Səttar, bu saat cavab yazıram.

– Məndən də ona salam yaz – demişdi xalam və mətbəxə getmişdi, Səttar isə dam üstündə dayanıb gözləmişdi.

Stol arxasında oturmuşdum, məktubuna cavab yazmışdım. Məni göyə qaldırmaq istədiyi üçün minnətdarlığımı bildirmişdim, amma hər gün institutdakı mühazirələrdən sonra vağzal yanındakı "Səldat bazarı" adlanan tozlu-torpaqlı meydana gedib orda kirayə ilə verilən velosipedlərdə məşq edədiyimi bəhanə gətirmişdim və təyyarədə uçmağa macal tapmayacağım üçün üzr istəmişdim.

Səttar məktubu almışdı və elə bil içində nə yazıldığını oxumuş kimi diqqətlə üzümə baxmışdı, köksünü ötürmüşdü və dönüb getmişdi.

Sonra elə haman gecənin hansı aləmindəsə, saatların diksinərək dayandığıları o sirli zamansızlıq anlarının birində yuxu ilə oyanıqlıq arasındakı o titrək sərhəddə birdən qulağıma səs gəlmişdi, pəncərə arxasından yağışın şırıltısı içindən, o qara asfaltlı yastı dam üstündən ağ səadətimin məni çağırıldığını eşitmişdim, amma hələ tamamilə oyanmamış mənə yəqin olmuşdu ki, bu bir aldanışdır, orda yağış altında o dam üstünə heç kəs yoxdur, amma buna baxmayaraq oğər mavi rəngli axşam çağırışından boyun qaçırmışdımsa, indi mövcud olmayan gecə çağırışında ayağa qalxmışdım, pəncərəmi açmışdım, əvvəl dam üstündə, sonra işıqları yağışda yuyulan şəhər gecəsinə baxaraq uzun-uzadı pəncərəm önündə dayanmışdım, ta o vaxta qədər ki, yağış ara vermişdi, göydə buludlar parçalanmışdı, ay buludlar arxasından çıxmışdı, təzəcə asfalt salınmış damın üstü qara mərmər kimi parıldamışdı. Mən bu dəfə kənardan özümə baxanda gülümsəmişdim, sonra pəncərəni qapamışdım və başımı yenə o yastıq üstünə qoyub yatmışdım ki, uzaqda qalan dumanlı dağların həsrəti yenə o yastığım altında idi.

Və daha sonralar çox şey olmuşdu, çox hadisələr baş vermişdi, günlərlə yarma aşı yemişdim, yarısı su olmuşdu, divar qozeti üçün çəkdiyim şəkildə yazın əvvəlində Ağsu qovaqlarının başında hacıləyləklər yuva tikmişdi, ömür çayı isə gah daşmışdı, gah lal axmışdı və o ilk sevgi çoxdan görülmüş bir rüyaya çevrilmişdi, amma ürək o rüyada mənə görsənən o ağ səadəti heç vaxt unuda bilməmişdi.

Bakı, 1935

AYRILDILAR

Yarı yoldan geri qayıtdılar. Qalın meşələrlə örtülü Qaraquş dağlarının başına qalxdıqları dik cığırda indi üzünə enirdilər. Hər ikisi susmuşdu. Yalnız ayaqları altında sinən quru çör-çöplərin çatırtısı, cığır qırağından qopub aşağı diyirlənən xırdaca daşların cığlıtı eşidilirdi.

Adilə diqqətlə ayaqları altına baxırdı, ehtiyatla addımlayırdı, ipək donunu kol-kosdan qoruyurdu. İlyas isə qızın qolundan tutmuşdu ki, çınqıllı və çox əynəmli enişdə sürüşməsin və o vaxt ki, özü sürüşürdü, sol əlini atıb cığır qırağındakı ağacların yerə əyilmiş budaqlarından yapışırdı və sağ əli ilə sürüşüb gedən qızı geri dartırdı, ayaq üstündə saxlayırdı.

Bir dəfə elə oldu ki, bir-birinə sarılıb ayaq üstündən duruş gətirildilər və bu dəfə elə ki, üzləri bir-birinə çox yaxın oldu, gözləri qaranlıq getirdi, nəfəsləri qısıldı və tezləşdi, o saat elə bil görünməz bir əl arxadan dartdı hər ikisini bir-birindən ayırdı.

Sonra yalnız əlləri bir-birindən üzülmək istəmədi və əlləri bir-birinin əlində gəldilər, Beşbulaq dərəsinin kənarına çıxdılar.

Buradan aşağıya, dərə dibinə enən dolama araba yolu sağdakı yastı təpələr arasından çıxırdı, güney tala kövşənləri içərisindən keçirdi, sonra Beşbulaq dərəsi dibindən yuxarı dırmaşırdı və yoxuş başında təpə üstündə yerləşən kiçik bir dağ kəndinə qalxırdı.

Adilə başıyla sol tərəfə işarə elədi, fıstıq ağacları altındakı üstü çox hamar böyük bir daşı göstərdi. İlyas cəld irəli keçdi, pəncəyini çıxarıb daşın üstünə sərtdi. Adilə daş üstündə oturdu, əllərini saçlarına çəkdi. İlyas arxadan əyildi, qızın saçları arasında ilişib qalmış xırdaca, quru yarpaq qırıntılarını təmizlədi. Adilə başını qaldırıb aşağıdan yuxarı İlyasa baxıb gülümsədi:

- Oturaq, – dedi, – bir az burda... Bu gün çox yuxarı qalxdıq!
- Amma yol hələ yarı olmamışdı, geri qayıtdıq...
- Uzaqdan baxanda o dağ başı mənə çox yaxın göründü, yaxşı ki, tez başa düşdüm ki, nə qədər gec deyil qayıtmaq lazımdır.
- Əgər birçə dəfə qalxsaydın o ucalığa, ordan gördüyünü heç vaxt unutmazdın!
- Qocaman və yalqız bir ağac? Və başına o qədər ildırım düşüb ki, qara bir skelet kimi qalıb?

– Elədir, ağac skeletidir və hər səhər, hər axşam çox qocalmış bir cüt qartal o ağacın qara budaqlarına qonub, qüssəli gözlərlə çox uzaqlara baxırlar...

– Bizi görəndə üstümüzə şığmazdılar?

Qartallar təyyarələri görəndə dəli olurlar və təyyarələr üstünə cumub məhv olurlar.

– Əyləş yanımda, bir hovur dincini al... Mən hər dəfə bu daş üstündə oturanda, burdan o uzaqlara baxanda, bütün o dağlar və dərələr elə bil nəhəng bir dekorasiyadır mənim üçün...

Ayaqları altında – dərə dibində qaynayan bir bulağın suyu dəmir lülədən içi yonulmuş uzunsov daş içərisinə tökülürdü, oradan da daşaraq dərədə şırıldayan kiçik bir çayın sularına qovuşurdu. Qarşıda yoxuş başındakı dağ kəndinin əyri-üyrü küçələrində, qarətikan kolundan vurulmuş qara çəpərlər arasında kond uşaqları oynayırdı və konddən o tərəfdə, meşəli düzənler qaralırdı, sonra torpağın birdən kükrəyib yuxarı qalxdığı yerdə, bu mənzərəni bir-birinin ardınca qat-qat nəhəng divarlar kimi göyə yüksələn sıra dağlar tamamlayırdı.

– Adilə yenə başını qaldırdı, İlyasa baxdı:

– Niyə oturmursan?

– Gəzək, bu gün çox gəzək, bir az dincini al, baş alıb gedək.

– Yox, əyləş burda söhbət eliyək. Bu axı, bizim sır daşımızdır.

– Qoy bu gün istirahət eləsin. İki aydır, biz danışırıq, o qulaq asır... Adilənin üzündən bir kölgə keçdi, əlilə daşı oxşadı:

– Eşitdin, sır daşı, səbir daşı? Səno üroyi yanan varmı burda...

İlyas arxadan əyildi, üzünü qızın saçlarına toxundurdu:

– Səni gördüyüm o gün... – dedi, – bu daş, bu torpaq, o su, – hamısı dil açdı... və nəğil başladı...

Adilə əllərini qaldırdı, arxasında dayanmış İlyasın boynu ardında daraqladı, bir an gözlərini yumdu, gülümsəyən bir yuxuya getdi, sonra sanki ayıldı, qollarını açdı və dedi:

– Nahara bir saat qalıb, otur, bu gün səndən çox şey soruşacağam. Çünki mənə, papamın sənə yeni sualları var.

– Məgər iki aydan bəri hər gün verdim cavablar, atanı və ananı qane salmadımı?

– Qəti qorara gəlmək üçün, onlar sənə haqqında çox şey bilməlidirlər.

– Özüm haqqında danışa-danışa mən axırda sayıqlaya bilərəm.

– O balaca kondin böyük gələcəyindən danışanda da mən darıxıram.
– Doğulduğum kənddir. Gərək bu zəif damarımı mənə bağışlayasan.
– Bağışlayıram, bu şərtlə ki, öz gələcəyindən, bizim gələcəyimizdən danışasan.

– O barədə bir dəfə danışdım, sən qulaq asmadın.
– Çünki gətirib axırda taleyimizi o kənd ilə bağladın. Mən isə şəhər qızıyam, işıqlı şəhər gecələrinin vurğunuyam, işıqsız kənd gecələrini sevmə bilmirəm.

– Uzaq bir çay üstündə böyük elektrostansiya tikiləcək. Onda bu kənd gecələri də işıqlı olacaq və darıxma, bir həftodən sonra şəhərdə olacayıq.

– Burada sənə rast gəlməseydim, darıxacaqdım. Bura da mamam gətirdi bizi, dedi bu yay kəndə gedək, həm ziyarət olsun, həm ticarət.

– O nə deməkdir?

– Yay kəndə gedəndə atam kənddəki xəstələri müalicə eləyir, buradan qayıdanda mama şəhərdə təzə mənzilimizə təzə mebel alacaq.

İlyas dərənə o tayına baxdı. Orda artıq günəşin şüaları ağacların yarpaqlarında sarı bir alovla yanırdı. Və yoxuş başında, dikdir üstündə bir atlı dayanmışdı. Atlı başını dik tutaraq, uzaq dağlara sarı baxırdı, at isə qabaq ayağını qaldırıb səbirsizliklə torpağı döyöcləyirdi. Adilə aşağı əyildi, boz daş altından yaşıl fəvvarə kimi fışkıran bir çəngə ot içindən birini qırdı. Sonra başını qaldırdı və soruşdu:

– Mamam deyirdi ki, institutu qurtaranda o şəhərdə mənzil ala biləcəkmiz? Papam da dedi ki, indidən çalışsa beş il sonra institutu qurtaranda ona növbə çatar.

– Nə üçün onlar elə güman eləyir ki, institutu qurtaranda mən şəhərdə qalacağam?

– Bəs hara gedəcəksən?

– Burdakı uşaqlara da dərs deyən lazımdır.

– Lazımdır, amma... axı mən şəhərdə, sən burda...

– Burdakı xəstələri də müalicə eliyən əllər lazımdır.

– Mədinstitutu qurtaranda mənə bura həkim göndərsələr, mamam özün öldürər.

– Özümü öldürmə deyənlər özün öldürmürlər.

– Şəhərdə beşotaqlı mənzilimiz var, mamam deyir, üç otağın yatırımı mebeli, xahıları, ağ royalı sənin cehizindir.

– Gələcəyin sevinci sən cehiz olmalıdır.

– Elədir, amma şəhərdəki rahatlıq yaxşı döşənmiş geniş mənzillərə bağlıdır.

– Bəzən həddindən artıq rahatlıq ürəyi narahat edir.

– Hər halda kənddən şəhərə gedənlər bir də geriye, o torpaq daxmələlərə qayıtmır. Sən şəhərdəki qohumların...

– Mənim şəhərdə bir nəfər qohumum var.

– Bir nəfər olsun, geri qayıdıb?

– Yox.

– Nə üçün?

– Taleyi şəhərə bağlanıb.

– Kimdir o? Sən onun haqqında mənə danışmamısan.

– Dayımdır və hələlik tək o onun haqqında danışmağa macal tapmamışam.

– Mamam deyir, onun “Kommunist” küçəsində gözəl kvartirası var, deyir bir or-bir arvad yaşayırlar, nə əcəb bacısı oğlu şəhərdə onların yanında qalmır?

– Tələbə yataqxanasında yaşamaq mənim üçün daha xoşdur.

– Papam da deyirdi ki, o məsul vəzifədə işləyir.

– Maman və papam mənə aid nə varsa məndən yaxşı bilirlər.

– Nə olar, mən onların yeganə övladıyam, papam deyir ki, adamları yoxlamaq lazımdır.

– Elədir, amma komsomola girəndə mənə bu qədər yoxlamamışdılar.

– Bunu ona özün deyərsən, – çünki bu axşam bizdə qonaqsan. Papam dedi ki, çağır onu axşam bizə gəlsin, özü danışacaq sənə.

– Yaxşı olar, bir dəfəlik nə lazımdırsa qoy özləri soruşsun!

– Amma yenə elə suallar ortaya çıxacaq ki, onlar mənim vasitəmlə sənə soruşacaqlar. Hara baxırsan?

– Göy, buludlar altındakı o iki qara nöqtəyə.

Adilə də başını geri atdı, göyə baxdı.

Göyün dərinliyində ağ buludlar altında süzən iki dağ qartalını aşağıdan iki qara nöqtə kimi görünürdü.

– Kiş, kiş, qırılmışlar! – deyə Adilə əyildi, yerdən fındıq boyda bir daş götürdü və göy, qartallara doğru tolaqlamaq istədi.

İlyas qızın biləyindən tutdu:

– Atma, qorxub qaçdılar.

Adilə başını çevirib altından yuxarı İlyasın gözlərinə baxdı. İlyasın gözlərində fərəhli işıqlar oynayırdı, Adilə də gülümsədi:

– Mən axmaqlıq eleyəndə elə bil sən dirilirsən.
 – Sən öz hərəkətlərinə və öz sözlərinə gözəlsən!
 – Bu zaman qarşıdakı yoxuş başında dayanmış at kişnədi. İlyas diksinən kimi oldu. Dönüb ona baxan Adilə soruşdu:
 – Niyə elə hey o athıya baxırsan?
 – O at da, o athı da kimi isə gözləyirlər. Amma kimin atıdır, athı kimdir – burdan, tanıya bilmirəm.
 – Nəyinə lazımdır? Nə üçün maraqlanırsan?
 – Heç...
 – Onda qulaq as, nahara yarım saat qalıb, mamam deyirdi ki, nə üçün o səni həmişə gündüzlər gəzməyə aparır, nə üçün aylı gecələr dala-lınca gəlir?
 – Nə aylı, nə aysız gecələrdə mənim anam məni gəzməyə buraxmır.
 – Hələ də ana uşağısan, yoxsa kişi?
 – Bir az ondanam, bir az bundan.
 – Gecələr anan səni evdə saxlayıb neyniyr ki?
 – Başımı dizi üstə qoyub gah layla çalır mənə, gah nağıl deyir.
 – Sən onun sonbeşiyisən?
 – Yox məndən kiçik bacıları, məndən böyük qardaşım var. Demiş-dim sənə yadımdan çıxıb.
 – Onda nə üçün anan səni belə əzizləyir?
 – O biri uşaqları yanında dirlər, kolxozda işləyirlər. Şəhərdə oxu-yan tək mənəm. Deyir axırıncı dəfədir, səni görürəm, ya mən öləcə-yəm, ya sən bir də bu kəndə qayıtmayacaqsan.
 – Bilmirəm, bəlkə xəstədir, bizim analar xəstə olanda demirlər.
 – Yox xəstə deyil, şəhər mənə ona rast gəldim.
 İlyas cəld başın çevirdi Adiləyə baxdı:
 – Harda? Nə cür onu tanıdın?
 – Bura sənənlə görüşə gəlirdim. Sizin evin yanından keçəndə, arxa-dan bir səs məni çağırdı: a qızım, bir dayan! Dönüb geri baxdım. Doq-qazdan çıxan bir arvad mənə doğru gəlirdi. Yaxınlaşdı, hər iki əlini çiynlərimə qoydu: qoy bir az sənə baxım, qızım, – dedi. Dərhal hiss elədim ki, sən anandır. Çəşdim, qızardım, özümü itirdim, – deməyə söz tapmadım.
 – Bəs o?
 – Bir az üzümə baxandan sonra dedi ki, get, qızım, səni yoldan elədim. Yəni bir an hər ikisi susdu.

Bu vaxt yoxuş başındakı o at yenə kişnədi və bu dəfə kişnərtisində elə ehtirash bir çağırış vardı ki, İlyasın gözləri yol çəkdi:

– Elə bir Tərlandır, o da belə səs salardı bu dağlara...

– Tərlandır? – deyər Adilə maraqlandı. – Kimdir ki, o? Tanıdın burdan ora, o atlını?

İlyas qızın sualını başa düşmədi, döndü qıza baxa-baxa qaldı və indi gözlərində elə bir dalğınlıq və uzaqlıq vardı ki, Adilə nə isə bir cür oldu və sonra başını aşağı salıb sualını təkrar edərkən, qızın səsində artıq əsəbi bir titrəyiş vardı:

– Kimdir axı o Tərlandı dediyin?

– Almagözlü, qız birçəkli, iti yerişli bir qaçağan idi. Və o gün... əlim ondan üzöldüyü o gün mənim də ilk gəncliyim qurtardı.

– Sənin atın idi, atan bağışlamışdı?

– Yox, dedəm bizə, öz uşaqlarına heç bir şey bağışlamazdı. Amma deridən-qabıqdan çıxardı ki, axşam uşaqları ac yatmasın. O öləndə mənim altı yaşım olardı. Ondan sonra bizi dayım saxladı. Tərlandı da dayımın atı idi, – amma mənim ucbatımdan o möcüzə məhv oldu.

– Möcüzə? – deyər Adilə başını qaldırdı:

– Mənim gözümlə onu görseydin, sən də başqa söz tapa bilməzdin.

– Elə isə danış o möcüzədən – qoy ürəyimə qısqançlıq odu düşsün...

İlyas heyvətlə Adiləyə baxdı:

– Qısqançlıq odu?

– Üzündəki ifadəni görsən – məni başa düşərsən. Əyləş, başımı qal-dırıb sənə baxmaqdan boynum əyri bitdi.

İlyas qızın ayaqları yanında, keçən ilki quru xəzəl üstündə oturdu, daşa söykəndi. Sonra danışmağa başlarkən, Adilə indi onun üzünü görmür, yalnız bir az dağınıq, sıx qara saçlarına baxırdı və bir dəfə ehti-yatla əlini onun saçlarına toxundurdu, lakin deyəsən İlyas bunu hiss eləmədi, elə bil indi o öz-özünə danışdı:

– ...Üç il sonra dayım Rusiyadan, vətəndaş müharibəsindən qayıdan payız, mənim artıq 13 yaşım tamam olmuşdu. Sentyabrın axırlarında dumanlı bir axşam, kənddə çıraqlar yanan vaxt, bax, orda – kəndin üstündəki o balaca təpədə kişnəyən bir atın səsi məni diksindirdi. Ürə-yim döyündü, həyəcan içində bir an gözlədim. At bir də kişnədi. Artıq şübhəm qalmamışdı. İçəriyə, çırağı yandıran anamın yanına yüyürdüm.

– Dayım gəlir, ana, – dedim. – Dayım gəlir.

Anam diksindi, içini çekdi, elə bildi ki, dayım artıq həyətdədir, özünü çölə, torpaq səkiyə atdı, mən də dalınca qaçdım.

– Bu saat gəlir ana, bu saat gələcək.

Anam gözlərini döydü:

– Kim xəbər gətirdi axı, – dedi. – Həyətdə heç kəs yoxdur.

– Tərmanın səsinə tamdım ana, təpə üstündə kişnəyən o at Tərlandı.

Anam çox məyus oldu, tək bir qardaşının həsrətindən yaş dolmuş gözlərilə mənə baxdı, köksünü ötürdü:

– Allah sənə insaf versin bala...

– Yox gəlir ana, gəlir... Bu saat yüyürürəm qabağına.

Mən səhv eləmədiyimə o qədər əmin idim ki, anam yenidən həyəcanlandı:

– Allah ağzından eşitsin bala, ağzından eşitsin. Onda tez yügür, Arəstə bacıdan, ağor varisa, bir çimdik çay al gotir, evdə quru çay yoxdur.

Çəpərin yataq yerindən adlayıb qonşumuz Arəstə xalagilə keçdim, sonra ovcumda sıxdığım bir qaşığı quru çayla çəpər üstündən atılıb öz həyətimizə keçəndə gördüm ki, dayım Tərmanın belində doqqazdan içəri girdi.

Evdəkilər hamısı qışqıraraq həyətdə töküldü. Dayım torpaq səki qabağında Tərmanın üstündən sıçrayıb yerə düşdü, qollarını geniş açaraq əvvəlcə bizi, çolma-çocuğu, xırım-xırdanı – hamımızı bir dəfəyə qucaqlayıb bağrıma basdı, sonra təmkinlə anamı qucaqlarkən, mənə sarı dönüb dedi:

– Tərmanı gözdir, təri soyusun!

Cəld ovcumdakı quru çayı bacımın ovcuna boşaltdım, sonra Tərmanın cilovundan tutdum, armud ağacları arasıyla çox uzağa getdim. Elə ki, həyətin aşağısına gəlib gözdən yayındım, o saat döndüm Tərmanın boynuna sarıldım, “Tərlandı, kəhərim, qara gözlüm, sərv boylum” – və nə bilim daha nələr deyirdim və öpürdüm atın üz-gözündən, doymurdum. Tərlandı isə qollarım arasından boynunu geri burub evə tərəf boylanırdı, – mənim nəvazişimə zərər qədər əhəmiyyət vermirdi. Bu etinasızlıq əlbəttə ki, məni bir az məyus edirdi, amma yenə də ona tamaşa etməkdən gözlərim doymurdu. Çünki yaraşıqlı başı, dik, balaca qulaqları, alovlu qara gözləri, quru, möhkəm ayaqları, gen sinəsi, girdə sağrısı, məğrur görkəmi ilə Tərlandı yenə bir möcüzə kimi qarşımda dayanmışdı.

Hər dəfə dayım onu çapıb kənddən gedəndə Tərlandı həmişə o təpə üstündən geri boylanıb kişnərdi – yəni gedirom, salamat qalın! Və hər

dəfə səfordən qayıdan zaman yenə o təpə üstündə başını dik tutub kişnərdi – yəni gəlirəm, salamımı alın!

Üç il əvvəl isə o dördnala çaparaq dayımla bərabər uzaqlara, təhlükəli bir səfərə gedərkən, – mən təkbaşına o təpə üstündə oturub qalmışdım və atın ayaqları altından qalxan tozun ağ buludu tozədən yollara yatana qədər, gözümlü qırpmadan onun dalısınca baxmışdım...

İndi Tərlandı yenə qayıtmışdı, uzaq və təhlükəli bir səfordən geri dönmüşdü, döyüş çöllərindən, od-alov içindən keçib gəlmişdi, amma bu qədər ki, mənə qarşı etinasız idi, ürəyimi qarsan ehtiras da bir o qədər daha artıq od tutub alovlanırdı.

Çox sonra Tərlandı gavalı ağacına bağlayıb evə qayıtdıqda, hələ qapı ağzında ikən içəridə çay içən dayımın son sözlərini eşitdim:

– Tərlandı olmasaydı, mən axırıncı döyüşdən salamat çıxmıyacaqdım.

Və elə o gecə Tərlandı yuxuda gördüm. Gördüm ki, Tərlandı belində qızgın döyüş gedən böyük bir çöldəyəm. Qırmızılarla ağlar üzərinə hücumu keçirəm. Tərlandı ox kimi irəli şığıyır, bir göz qırpmasında bizim dəstələri arxada qoyur, qəfildən qopan bir boğanaq kimi düşmənlər arasında yeri eşib göyə sovrur... Biz qarşıma keçən nə varsa yırıq, dağıdırıq, düşmənlərini çalağandan hürkmüş kimi pərən-pərən salırıq. Lakin bir an sonra düşmənlər bizi bir üzük qası kimi mühasirəyə alır, qılınclı zərbəsindən gözlərim qaralır, üzü üstə Tərlandı boynuna yığılıram, durna boynunu qucaqlayıram, Tərlandı kişnəyib şahə qalxır, sonra irəli atılıb düşmənlər əhatəsini yararaq məni götürüb qaçır. Arxadan bizi təqib edənlər qıy vururlar, yüzlərlə at ayaqlarının tappıltısından yer titrəyir... Bu zaman Tərlandı ayaqları yerdən üzülür, Tərlandı artıq qaçmır, bəlkə qanad açıb uçur, qarşıdakı meşəli təpələr dəhşətli bir sürətlə üstümüzlə gəlir, nəhayət Tərlandı uca bir təpə üstünə sıçrayıb kişnəyir, mənim isə qollarım sustalır, ağırlaşmış başım hara isə axır, vücudumu sürükləyib dalınca aparır, qaya başından qopan bir daş kimi yerə gəlirəm, qara ağzın açıb məni udan bir uçurumun dərinliyinə gədirəm, sonra torpağa sərilib gözümlü açarkən, özümü anamın ayaqları altında görürəm...

Bu zaman yuxudan ayıldım. Tərlandı həyətdə yanıqlı-yanıqlı kişnəyirdi. Ayağa sıçrayıb həyətdə yüyürdüm, Tərlandı səkilli sol biləyini qaldırıb dırnağıyla yeri döyəcəyir, sonra başını dik tutub təlaş dolu qara gözlərini qaranlığa zilləyir, ağır bir fısıltı ilə dərinləndən köksünü ötürürdü. Elə bil Tərlandı qüssələnmişdi. Kim bilir, bəlkə o da yuxusunda

iştirak etdiyi qızgın döyüşləri görüb oyanmışdı, bəlkə də bu səssiz kənd gecəsində qeribşəyib döyüşə apardığı və döyüşdən gətirdiyini çağırırdı ki, arkada qalan o döyüş illərində ondan ayrı qaldığı nə bir günü olmuşdu, nə bir gecəsi...

– Nə istəyirdin axı sən? İstəyirdin ki, dayın o atı sənə bağışlasın? – dedi Adilə və əyildi ayaqları altında oturmuş İlyasın üzünə baxdı.

– Yox, mən bunu ağılıma belə gətirə bilməzdim. Mən ancaq onu istəyirdim ki, birçə dəfə, mən də Tərlanda belində çapıb kənddən gedəydim, o təpə üstünə qalxarkən altımda Tərlanda kişnədiyini eşidəydim, sonra yel kimi təpələrdən, sel kimi dərələrdən aşaydım, hər gecə mənə çağırən uzaqlara, sirli üfüqlərin arxasında açılan ənginliklərə qovuşaydım. Amma bu arzuma mən yalnız yuxularımda qovuşurdum.

– Yazıq uşaq! Nə üçün dayın o atı sənə vermirdi? – deyə Adilə hiss edilmədən yenə əlini İlyasın saçlarına çəkdi.

– Mən onun gözündə hələ uşaq idim, at minmək sənətində naşı idim... Tərlanda kimi qızgın məzəclə bir köhləni mənə, yaxud mənə Tərlanda etibar edə bilməzdi. Anamın da ürəyinə dammışdı ki, əyər mən Tərlanda minsem, nə isə bir xata baş verəcək... Nəhayət doğrudan da xata baş verdi. Tərlanda mənim hikkəmə, doli inadıma qurban getdi və o vaxt ki, əlim arzuma çatmışdı, xəbərim olmadı ki, həsrətini çəkdiyimi öz əlimlə məhv edəcəm...

– Axı sən ona nə eliyə bilərdin? Bir halda ki, o atın məzəclə sənə özün üçün qorxulu idi.

– Bəlkə də... amma o mənə yox, mən onu şikəst elədim, sonra... biz onu güllələdik.

Adilə diksindi, gözlerini geniş açdı.

– Nəhayət bir gün Tərlanda minməyə müvəffəq oldum, – dedi İlyas və sönmüş papirosunu ayağı altına atdı. – Dayım kəndə gələndən bir həftə sonra, uzaq qonşumuz malakan kəndinə qonaq gedərkən, mənə də özüm ilə bərabər aparmaq istədi. Onu cəbhə dostu Vasili qonaq çağırırmışdı. Malakan kəndi elə o vaxt da günbatanda, Həftəran dərəsinin o biri tərəfindəki dağlar üstə salınmış böyük və abad bir şəhər idi.

Şəhər Tərlanda yəhərleyərkən dayım gözlerimdə nə gördü, dedi ki, sən də get mənim adımdan Muxtar kişinin atını istə, deyindən axşama qayıdacaq.

Derhal Muxtar kişi ilə yüyürdüm – indi o kolxoz sədridir – Muxtar kişi dayımdan heç bir şeyi əsirgəməzdi, ona görə atı özü yəhərlədi, sonra cilovunu üstümə atdı.

Dayımla bərabər, yanaşı at sürərək, kənddən çıxanda ürəyim dağa dönmüşdü. Amma gözüm yenə Tərlanda idi. Elə ki, atlarımız sıçrayıb təpə üstünə qalxdılar, Tərlanda dərhal başın geri çevirib kişnədi: yeni salamat qalın, gedirəm. Ənişi rahat yerləşəndik. Dayım isə hərdən bir gözünün ucuyla mənim at üstündə nə cür oturduğuma nəzər yetirirdi. Həftəran dərəsi ilə uzanıb gedən şose yoluna düşəndə, Tərlanda artıq özünü didib dağıtmağa başladı. O tez-tez finxırıb cilovunu gəmirir, alovlu qara gözələrini süzərək, mənim altımdakı ata baxır, cınlənib acıqlanırdı ki, biz onun ayağına çidar olub, tutub onu saxlayırıq. Axırda dayım Tərlanda hövsələdən çıxdığını görüb, mənə tərəf döndü:

– Əgər yolu tanısaydın, mən bunun başını bir az buraxardım.

Yol göz qabağında idi, tanımağa ehtiyac yox idi. Başım ilə dayıma razılıq işarəsi verdim. Və yalnız onu gördüm ki, dayım üzəngini azacıq Tərlanda böyrünə sıxmışdı ki, Tərlanda yerindən qopdu, nə qopdu. Elə bil qəfildən üzümə vuran şiddətli küləkdən nəfəsim tutuldu. Ağzımı açıb Tərlanda dala baxa-baxa qaldım. O möcüzənin dala baxa çapmaq gülünc olardı, altımdakı at da bunu hiss eləmişdi və qərarından getmirdi. Sonra mən Tərlanda dağ başına, malakan kəndinə qalxan dolaylarda yuxarı uçan gördüm, elə bil o qabaq ayaqlarıyla göyləri eşirdi...

Birdən sinəmdə zəhərli bir ağrı hiss elədim. Mən artıq Tərlanda dayıma qışqırırdım...

Nəhayət mən malakan kəndinə çatıb Vasilinin həyətinə girəndə, dayımı və ev sahibini iki nəfər topa saqqallı qoca malakanla bərabər tut ağacı altındakı stol başında oturmuş gördüm. Süfrədəki iki araq şüşəsini boşaltmışdılar. Mənə də iki stəkan pivə verdilər, içdim. Mən pivə içərkən Vasili dayımla bərabər bir dəfə ağlara əsir düşüb, üç gün sonra güllələnməyə aparılarkən, necə qaçdıqlarından danışdı. Mən bu əhvalatı birinci dəfə eşitdiyim üçün, dayımın üzünə baxdım, – dayım bilinməz bir nöqtəyə baxırdı, gözleri yol çəkirdi.

Axşama yaxın geri qayıtmağa hazırlaşarkən dayım dedi:

– Apar Tərlanda göldə sula, yola düşək, – sonra əlavə elədi, – öz atını min, Tərlanda yedəyində apar.

Mən Muxtar kişinin atını minib Tərlanda yedəyimə aldım, lakin cilovunu nə qədər çəkdim, Tərlanda dirəndi, dala baxa gəlmədi.

Vasili gülüb dedi:

– Tərlanda sənə yabın dala baxma, düş yerə ikisini də yedəyimə al.

Yerə atılıb hər iki atın cilovunu əlimə alıb dalımca çəkdim, amma Tərən o saat qulaqların yapırıb Muxtar kişinin atını elə qapdı ki, yazıq at qulun kimi çığırdı və cilovu əlimdən qopardıb həyətin o biri başına qaçdı.

Bu dəfə Vasili bərkdən qəhqəhə çəkib güldü:

– Eybi yoxdur, – dedi, – son Tərənı apar, bu saat bizim uşaq gələr, o da senin atını aparar.

İndi tək cə Tərənın cilovundan çəkəndə, o əvvəlcə dayıma tərəf baxdı, sonra arxamca gəldi, həyətdən çıxıb kənd içilə üzünəşığı yönəldik. Tərənın dalımca nə cür gəldiyini bilmirəm, lakin mən başımı aşağı salıb gedirdim. Elə bilirdim ki, kənd uşaqları atı minməyib yedəyimdə apardığım üçün, mənə elə salıb hoydu-hoyduya götürəcəklər. Nəhayət kənddən çıxıb, enişlə üzünəşığı endik, böyük və süni gölün kənarına gəldik. Məndən başqa bir neçə oğlan uşağı da göl qırağında atlarını sulayırdılar.

Tərən dodaqlarını mavi göl suyuna uzatdı, mən yavaşdan şirin-şirin ona fit çalmağa başladım. Sonra o sudan doyub başını qaldıranda, dize qədər çırmayıb özüm suya girdim, Tərənın səkilli biləklərini, durna boynunu, məxmər sağrısını yudum, barmaqlarımla yalnız dara-yıb tumarladım, axırda ork ilə kəkiləndən tutub dartdım. Belə hallarda o həmişə qulaqların yapırıb dayımla zaraşata başlar, məhəbbətlə, şəf-qətlə dayımın qolundan qapardı. Lakin indi mənim zaraşatıma o əsla etina eləmir, titrəyən barmaqlarımın nəvazişinə məhəl belə qoymur, yalnız məğrur başını uca tutub, hara isə boylanır, nə mənə qapır, nə də üzümə baxırdı...

Tərənın mənə qarşı bu etinasızlığı birdən mənə elə yer elədi ki, hirs başıma vurdu, nəfəsim sinəmdə qısıldı. Dərhal cilovundan tutub kəskin bir hərəkətlə dalımca çəkdim, yol qırağındakı dikdir yanına çatarkən, qəfildən geri dönüb cilovun başından geriye – üstünə atdım və bir göz qırpmında dikdir üstündən sıçradım, çılpaq belinə qalxdım.

Yalnız yuxularımda qovuşduğum o an gəlib çatdı. Tərən isə məndən gözləmədiyi bu hərəkətdən diksinərək dal ayaqları üstə şahə qalxdı, qəşimə durub, mənə elə o dəqiqə üstündən yerə atmaq istədi. Amma mən ayaqlarımı onun qabarıb yatan böyürlərinə elə sıxışmışdım ki, qırsaqqız kimi ona yapışmışdım. Və bir neçə dəqiqə o dəlicəsinə dal ayaqları üstə dövrə vurub fırlandı, vüqarı coşğun məzəci mənim cəsarətini mənə bağışlamaq istəmirdi. Mən isə qət eləmişdim – ya ona verən Allah, ya mənə...

Nəhayət Tərən qabaq ayaqları üstə yerə gəldi, hirsindən geniş açılmış burun pəreləri elə bil od saçırdı. Bu vaxt mən artıq fürsəti əldən verməyərək, cilovun ucların qulaqlayıb var gücümle onun sağrısına, acı ağrısı üroyə sancılan bir qırmanc zərbəsi çəkdim. Elə bil Tərənın ayaqları altında bomba partladı. O altımda dik atılaraq göyə sıçradı, sonra ildırım kimi irəli şığırkən, bir an mənə elə gəldi ki, at altımdan çıxdı, mən isə asılıb havada qaldım. Ömründə məhəzların xəfif təmasından savayı heç bir kobud zərbə görməmiş Tərənın vüqarı, həsiyyəti, varlığı birinci dəfə idi ki, bu cür təhqir olunurdu. Və indi onun içindəki qəzəb elə od tutmuşdu ki, əgər qanad açıb uçmağa başlamışdısa, bu qanadları alovlanmış bir quş uçuşu idi...

Bütün sonrakı hadisələrin nə cür cərəyan etdiyini, bir qığılcımdan tutuşan alovun bizi necə ağzına aldığı ardıcıl olaraq təsvir etmək mənim üçün çox çətin olardı.

Yalnız onu xatırlayıram ki, mən Tərənın başını kəndin şimalına doğru – dik yoxuşlara çevirmişdim və biz yoldan çıxıb qaratıkan kolları ilə örtülmüş tepəciklər üzərindən atılıb keçərkən, ayaqlarımı darayan, derimi sıyıran, iynə kimi ətimə sancılan kol-kosun zəhərli ağrısını mən hələ hiss eləməmişdim.

Tərən gah kol topaları üzərindən sıçrayır, gah qabağıma çıxan şilgiriylə döşüylə yarıb keçir, üzümə vuran küləyin vıyılması elə bil dayımın boğuş səsinə qulağıma çırpırdı ki, saxla, saxla od aparmış, görmürsən, öldürür özünü...

Amma mən Tərənı saxlaya bilmirdim, var gücümle cilovu nə qədər çəkirdimsə, onu toxdana bilmirdim, əksinə özüm onun çılpaq belindən sürüşüb dik saxladığı boynuna dırmaşmışdım. İndi Tərənın bütün bədənini buğlanıb qaynayır, qanmış cəhənglərindən qaynar qırmızı köpük daşdayır. Və mən, onun qanmış cəhənglərini görəndən sonra daha cilovu çəkmədim. Fərqi yoxdu, hamısı əbədi və mən dəhşətə gəldim, hiss elədim ki, qollarımda Tərənı saxlayacaq o güc, o qüdrət yox imiş...

Gözlərinə qan sağılmış Tərən isə getdikcə daha artıq qızılı alovlanırdı, bir göz qırpmında enişlərdən üzünəşığı uçurdu, sonra bir anda çapıb yoxuşlar başına qalxırdı, altımda od kimi yanırdı, ilan kimi qıvrılırdı, ağ köpük və buğ içində quduz bir hirsle qaynayır və elə bil qəşdən ölümə, fəlakətə doğru qaçırırdı ki, mən dəhşətə gəlib özümü yerə atım, xəcil olub üzümü toza-torpağa sürtüm!

Yox, yalnız bunu görməyəcəkdi, kifayətdir ki, qollarının öhdəsindən gələ bilmədiyini mənə göstərmişdi və indi üzümdən axan tər xəcalet təri idi, amma ürəyimə meydan oxuyub, məni gözüqıpqıq elemək istəyirdisə, – bu onun xam xəyalı idi.

Amma içərisilə şose yolu uzanan Həftəran dərəsi üstündən asılmış bir sıldırım kənarına yetişəndə, mən bir sövq-təbii ilə cəld Tərlandı cilovunun sol qavısını bosaldı. sağ qavısı var gücümle vana dardım.

Tərlandı boynu şaqqıldadı və yanakı bir sıçrayışla dönüb sıldırım qırağıyla çaparaq enişə doğru getdi. Beləliklə ilk fəlakət sovuşdu və qara ağzını açmış uçurum ağzıaçıq halda arxada qaldı.

İndi Tərlandı dolama dağ yolu ilə üzəşə, Həftəran dərəsinə doğru çapırdı. Mən isə ümidimi aşağıdakı yola bağlamışdım, – düşünürdüm ki, orda o uzun və düz yolda artıq nəfəsi qaralan Tərlandı belkə saxlaya bildim. Birdən növbəti dolamaların birində yol ortasında atları açılıb buraxılmış çəlləkli bir araba gördüm. Malakan kəndinin içməli suyu, dərə dibindəki gur bulaqdan bu çəlləkli arabalarla yuxarıya daşınırdı.

Sinəmdən qopan “Tərlandı” fəryadı ağzımdan çıxmamış, at altımda sim kimi gərilib, nəhəng bir sıçrayışla özünü yuxarıdan aşağıya, – araba üstündən o tərəfə atdı. Sonra Tərlandı ayaqları tezədən yerə dəyərkən, mən artıq hər şeyi unudaraq sonsuz bir minnətdarlıq hissilə atın boynuna sarıldım. Tərlandı, amandır, delilik elədiyin bəsdir, – dedim. Tərlandı yetər, dayan birçə dəqiqə nəfəsini də – və üzümü onun tərdən qaralmış boynuna sıxaraq, oxşadım, onu, əzizlədim və ovundurmaq istədim.

Amma kimə deyirsən, Tərlandı hirsli soyumaq bilmirdi. Və indi mən dəhşət içində idim. Bu cür davam edərsə, Tərlandı ürəyi partlaya biləcəyini düşündükcə, alnımı soyuq tər basırdı.

Buna görə artıq son dolamadan enib şose yoluna düşərkən, Tərlandı saxlamaq üçün axırıncı tədbirə əl atdım, qəfildən başını dərədəki bulağın ayağından axan suların bataqlıq əmələ gətirdiyi qamışlığa tərəf çevirdim. Zənnim məni aldatmamışdı. Qamışlıqda o artıq dize qədər palçığa batdığından – bataqlıq çox tez onun öhdəsindən gəldi – hər addımda daha bərk tutdu ayaqlarından daha bərk buxovladı və sordu, sümürdü bütün gücün-qüvvətin əlindən aldı və bir-iki ümitsiz sıçrayışdan sonra büküldü qabaq ayaqları, dizləri üstə yerə gəldi.

Sonra cəld ayağa sıçrayıb tövşüyə-tövşüyə dayandı. İndi onun bö-

düşünərək, dərinə rahat nəfəs aldım. Lakin elə bu an qolum qüvvətli bir təkənə aşağı dartıldı. Cilov əlimdən çıxdı. Hələ qan-tər içində olan Tərlandı başını aşağı salıb, dəhşətli bir ürək yanğısıyla bataqlıq suyunu içirdi. Mən atın belində quruyub qaldım. Sonra dəli kimi Tərlandı böyürlərini təpikləməyə, boynunu yumruqlamağa başladım. Lakin Tərlandı sanki heç bir şey hiss eləmir, başını qaldırmır, buz kimi soyuq bulaq suyunu ara vermədən köpüklü dodaqları arasından içəriyə sorurdu. Vaxt itirməyərək özümü bataqlıq içərisinə atdım, Tərlandı yalından yapışb başın sudan qopartmaq istədim, gücüm çatmadı. Üz-gözünü yumruqladım, suyu bulandırdım, o başını qaldırıb birçə dəfə, tək birçə dəfə mənə baxdı, – sonra kənara sıçradı, yenə su içməyə başladı. Dize qədər palçığa batıb güclə hərəkət etdiyim üçün, Tərlandı cilovundan dartıb bataqlıqdan çıxarmağa imkan yox idi. Bu qayda ilə uzun zaman palçığa batıb-çıxaraq, mən onun dalınca getdim, o da hər dəfə kənara sıçrayaraq, böyürləri qabarıb şişənə qədər su içdi.

Artıq bütün səylərim əbəs idi, iş işdən keçmişdi.

İlyas nəfəsini dərib bir an susdu. Adilə öyilib yaxından onun üzünə baxdı:

– Su içəndə ona nə oldu ki?

Bu dəfə İlyasın səsi sanki quyu dibindən gəldi:

– Xəstələndi, ayaqları tutuldu.

– Bəs dayım?

– Onlar, – Vasili və dayım at üstündə çapıb gələrək, məni aşağıda, köhnə su dəyirmanının yanında tapdılar. Dəyirman yanındakı köbər üstündə oturub başımı aşağı salmışdım. Tərlandı isə məndən bir-iki addım kənarda, başını qovaq ağacına söykəyib dayanmışdı.

– Nə dedi, dayın sənə?

– Heç nə. Nə mən danışdım, nə dayım, nə Vasili. Nə baş vermişdisə hamısı göz qabağında idi. Dayım Vasilinin atından yerə düşüb Tərlandı yedəyinə aldı, piyada yola düzəldi. Vasili isə Muxtar kişinin atından yerə düşdü, məni qaldırıb haman at üstə qoydu, mən isə fərqi nə varmadım, xəcalet çəkmədim ki, məni balaca bir uşaq kimi qaldırıb at üstünə qovurlar. Vasili dəyirmanının yanında dayanıb bizim dalımızca baxırdı.

Muxtar kişinin atı isə tanış yol ilə dayımın dalınca məni öz kəndimizə doğru aparırdı.

dayımı belinə alıb uçmaq istəmirdi. Mən isə Muxtar kişinin atı üstündə elə bil yuxu içində yol gedirdim, Tərmanın yorgun kölgəsinə çatmaq istəyirdim, lakin çata bilmirdim.

Gecə kəndə yetişəndə burulub Muxtar kişigilo getdim. Qoca atın cilovunu məndən alıb soruşdu: nə cür keçdi səfəriniz, Vasili sizi nəyə qonaq elədi?

Dodaqlarım əsdi, cavab verə bilmədim. Nə o gecə, nə sonrakı günlər cəvə qayıtmadım. Yoldaşım Muradgildə gecələyirdim, gündüzlər də kənd içində dayıma rast gəlməməyə çalışırdım ki, gözlərim gözlərinə sataşmasın! Dayım hələ də cəbhədən gətirdiyi köhnə boz şinelində gəzirdi, özünə tezə paltar almağa imkanı yoxdu, halbuki Tərmanı satsaydı tam bir dövlət əldə edərdi, Tərmanın əvəzinə ona qəza mərkəzində həyatı bağçalı, dördgözlü bir ev təklif edənlər belə vardı.

– Sonra, sonra? – deyərək Adilə həyəcanla səsləndi.

– Sonra hərdən bir anamla görüşəndə ondan eşidirdim ki, dayım bütün günü kirimişcə gəzir, yalnız məşhur atçı qoca Cəlil ata baş çəkməyə gələndə onunla uzun-uzadı danışır məsləhətləşir.

Beləliklə Tərmanın başına gələn əhvalat bir ildırım sürətilə bütün mahala yayıldı, nəinki bizim tərəflərdə, qonşu mahallarda belə Xasayoglunun atından danışmayan, Tərmanın soruşduğu eşitməyən az-az adam tapırlardı. Qoca Cəlil kişi isə Tərmanın dərdinə əlac eliyə bilmədi, Tərmanın qolları açılmadı, Tərman artıq qanadı sınımış bir quş idi.

Nəhayət bir axşam dayım Muradgilin çəpəri daldından məni səslədi. Ürəyim döyünə-döyünə yüyürüb küçəyə çıxdım. Dayım Tərmanı yedəyində tutub dayanmışdı, dayımın gözlərinə baxa bilməyib Tərmanın gözlərinə baxdım. Harda idi o alovlu gözlər? Elə bil sönmüş bir ocağın yerində kül qalmışdı. Birdən Tərmanın arxasından tösməyən bir kişi çıxıb baş barmağını yuxarı qaldırmış halda açıq əlini dayıma uzatdı:

– Ver əlini Xasayoglu, ver əlini qurtaraq – dedi.

Mən arabacı Nüsrət kişini tanıdım, həftə bazarında ayaq üstü alver edirdi və indi arabasının Tərmana baxan gözləri parıldayırdı. Dayım arabasının havada qalmış açıq əlini kənar edərək, mənə dedi:

– Nüsrət kişi deyir ki, Tərmanın bundan sonra onun arabasına qoşulmaqdan başqa bu dünyada bir işi qalmayıb. Sən nə deyirsən?

Başımı qaldırıb diqqətlə dayımın gözlərinə baxdım. Sonra arabacıya tərəf dönərək:

– Yox, – dedim – yox, Tərmanı öz əlimlə boğaram, – amma qoymaram sən onu arabana qoşub söyəsən, döyəsən, belini yağır eliyəsən!

Arabacı cəvablarını cəkdi, davıma baxdı. Dayım vavasından ona “get”

dedi, sonra, mənə tərəf döndü:

– Biz də gedək, – dedi, – Tərmanı bir az gəzdirək, bu gün çox darıxır, elə hey kişənəyir.

Sonra o cilovu atın üstünə atdı və geri döndü. Dərhal Tərman da geri dönüb, bir az axsayaraq, ağır addımlarla dayımın dalınca getdi. Daha ağır addımlarla Tərmanın arxasınca da mən yönəldim.

Kənddən çıxdıq. Araba yolundan sola burulub cığırda yoxuşa qalxdıq, Beşbulaq dərəsinin üstündəki o sıldırıma doğru gedirdik.

Dayım qabaqda başaşağı addımlayır, Tərman da başı aşağı onun dalınca dikdirə qalxırdı, başımı qaldırıb daş kimi ürəyimdən asılmış bir qüssə içində ətrafa boylanmış yalnız mən idim.

Nəhayət biz dərin bir yarığın kənarında dayandıq. Göyün üzünə parçalanıb sıxlaşmış qara buludlarla örtülür, külək kəndə gedən araba yolundan toz qaldırır, cığır qırağındakı otlar yerə serilib bir-birinə qısıılır, xırdaca dillərində bir-birinə nə isə pıçıldayırdılar.

Dayım dayandı. Tərman dayandı, mən də dayandım.

Sonra dayım atın cilovundan yapışdırıb onu yarığın kənarına bir az irəli apardı. Mən heyot və tolaş içərisində dayımın hərəkətlərini təqib edirdim. Üfüqdə iki dəfə dalbadal ildırım çaxdı, sonra axşam göyləri başımız üstündə partladı.

Tərman diksinərək başını qaldırdı, yarığandan o taya – hara isə baxdı, yalları küləkdə qarışıb qabardı və bir an mənə elə gəldi ki, o yəni ovvəlki Tərmandır – qara buludlu üfüqlər önündə o qədər məğrur dayanmışdı ki...

Çiyнімdə bir el hiss edərək, diksinib yana çevrildim – dayım lüləsindən tutduğu naqanın dəstəyini mənə tərəf uzatmışdı:

– Qurtar, – dedi – bu gün spekulyant arabacı gəldi, sabah da kəsib dərisini soymaq, istəyən dabbəyə gələcək...

Qurumuş dodaqlarımı yaladı, heç bir söz deyə bilmədim.

– Yoxsa əlin gəlmir? – dedi dayım və qərribə bir təbəssümlə gülümsəyib, naqanı özü qaldırmaq istədi. Lakin mən aman vermədim, qamarladım naqanı dayımın əlindən aldım və elə bu vaxt Tərman kişinə – sınıq səslərlə dolu bir hayqırıqla, yanıqlı-yanıqlı, uzun-uzadı kişinədi. Sonra boynunu qanırıb – sanki dayımla vidalaşmaq istəyirmiş kimi ona baxdı. İrəli atıldım və az qala qızdırmalı bir bayqınlıq içində

Tərmanın alınıdakı qaşqarı yaxından nişan alıb, tətiiyi çəkdim. Tərnan elə bil göyə sıçradı, sonra dal ayaqları üstü çökərək uçuşuma aşdı. Naqarı aşağı salıb, yarığının kənarına gəldim.

Uçuşumun dibi böyütkən kollarıyla örtülmüşdü. Mən ancaq ozil-miş kol-kosları, sınıq şax-budaqları gördüm, Tərnanı görə bilmədim. Geri döndüm.

Dayım görünmürdü. İrəli baxdım. Kəndə doğru uzanan araba yolu ilə bir qaraltı baş alıb gedirdi.

Yaxındakı kolların paxırlı yarpaqlarında bir-iki iri yağış damlası tappıldadı. Sonra qopan tufan içində ağır addımlarla çöl ilə kəndə qayıtdım. Kəndə yetişəndə, tufan daha artıq bir şiddətlə davam edir, kənd küçələrindən üzü aşağı enişlərə doğru sel gedirdi...

İlyas susdu.

Bir an Adilədən səs çıxmadı, sonra saatına baxdı, ayağa qalxdı:

– Sən hekayəni qurtardın, – dedi, – vaxt da gəlib çatdı.

– Gedək, nahara gecikirson, – deyə İlyas da ayağa qalxdı.

Cığırından araba yoluna düşüb, üzü aşağı Beşbulaq dərəsinə enməyə başladılar. Dərənə kəsib keçərək, sonra üzü yuxarı yoxuşa çıxanda Adilə göyə baxdı:

– Göy üzü tutulub, yaqın yaqacaq.

İlyas da başını qaldırdı:

– Payız buludlarıdır, – dedi, – tezliklə buranın şırtaşırta başlanacaq.

– O vaxt biz şəhərdə olacayıq. İndi yaqmasın, əynimdə nə varsa zay olacaq!

– Eybi yoxdur, paltarın çoxdur.

– Sənə çox görünür, şəhərdə elə qızlar var ki, üç şifoner ancaq yay paltarları var.

– Bir yay ərzində o qədər paltar onə-buna göstərmək üçün, gerekə vaxtı ondan-bundan borc alasan!

– Qadın gündə yüz dəfə paltar dəyişməyə də vaxt tapa bilər.

İlyas dinmədi.

İndi hər ikisi susmuş bir halda, yoxuş ilə üzü yuxarı qalxırdılar.

Birdən yuxarıdan çoxlu at ayaqlarının qarışıq tappılısı eşidildi. Bir dəstə atlı bayaqdan bəri yoxuş başında dayanmış tək atlı aralığa aldı. İlyasla Adilə yoxuş başında atlılar ilə üz-üzə gəldilər və atlılar içindən qarışın bir oğlan İlyasa salam verib, salam alanda:

– Hara belə, Murad? – dedi İlyas və ayaq saxladı.

– Topçu meşələrinə. Qolçomaq Hətəmin quldur dəstəsi bu gecə Göytəpə yaylağına basqın eləyib, kolxoz heyvanlarını sürüb meşəyə aparıblar. Milis işçiləri aşağıda bizi gözləyirlər.

– Yoldaş, qəbul eləsəydiniz, mən də sizinlə gedərdim – dedi İlyas.

Murad bir an İlyasın gözlərinə baxıb:

– Gəl, – dedi, – Muxtar kişini geri qaytararıq.

Sonra o ortaboylu, dolğun cüssəli, çal bıqlı kolxoz sədri Muxtar kişiyə tərəf döndü:

– Muxtar dayı, – dedi, – bəlkə orda yubandıq, kolxozda işlərin tökülüb qalar, qayıtsan yaxşıdır, İlyas sənə atınla gedər.

Athılardan yalnız iki nəfərinin – Murad ilə Muxtar kişinin çiyinlərində beşəçılan vardı. Muxtar kişi alını ovuclayıb bir an fikrə gedərkən, İlyas Adiləyə tərəf döndü:

– Hələlik Adilə, – dedi, – burdan o yana Muxtar dayı ilə gedərsən.

Adilə geniş açılmış gözlərlə İlyasa baxdı:

– Bos papam? Papam axı bu axşam səni qonaq çağırıb.

– Deyərsən ki, üzr istədi gələ bilmədi, – İlyas bir an susdu, sonra əlavə elədi, – əgər dayım barədə soruşsa, de ki, o da artıq məsul vəzifədə işləmir. O gün şəhərdən məktub almışdım. Bir neçə gün bundan qabaq həbs olunub – nə üçün hələ məlum deyil. Əlvida!

Ortalığa dərin bir sükut çökdü. Muxtar kişi ilə Muraddan başqa bütün atlılar dönüb bir-birinin üzünə baxdılar. İlyas isə yaxın gedib Muxtar kişinin atdan düşməsinə gözlədi. Üzü tutulmuş Muxtar kişi İlyası yanında görüb duruxdu. Bu zaman Murad birdən kəskin bir hərəkətlə öz tüfəngini çiyindən çıxarıb İlyasa uzatdı, eyni zamanda çəpəki Muxtar kişiyə tərəf baxıb dedi:

– Bəri ver tüfəngini Muxtar dayı və məndən də təhvil alarsan.

Muxtar kişinin üzü daha da tutuldu, yana çevrilib Muradın üzünə qabardı:

– Özündən çıxma, Murad! – dedi. – Hələlik biz də kişiyik.

Və Muxtar kişi tüfəngini çiyindən çıxarıb İlyasın üstünə atdı...

– İlyas tüfəngi havada tutdu. Sonra Muxtar kişi aşırıb atdan düşdü. İlyas cilovunu əlinə alıb atın üstünə qalxdı.

Mahmızlanan atlar irəli atıldı, atlılar təpə üstündən üzü aşağı araba yoluna tərəf baş aldılar.

Kənddən çıxandan sonra atını qabaqda İlyas ilə yanaşı sürən Murad soruşdu:

- O qız yaylağa gələnlərdən deyilmi?
- Elədir, doktorun qızıdır.
- Kənddə danışığ gedir ki, bir-birinizə könül vermisiniz!
- Nə isə vardı ayrıldıq.
- Bəlkə tələsmisiniz?
- Yox, elə rast gələn gündən bir-birimizdən ayrılmağa başlamışdıq.
- Elo isə fikir olma... yadımdadır...

- Heç vaxt! Bilirdim ki, ayrılacaq, amma sevirdim.
- İndi də?
- İndi daha çox!

Murad cəld dönüb İlyasa baxdı, nə isə demək istədi, lakin İlyasın üzündə nə gördüsə susdu.

Adilə başı aşağı Muxtar kişi ilə bərabər kənd küçəsilə gedirdi. Hər ikisi fikirli idi. Birdən Adilə başını qaldırdı.

- Muxtar dayı, – dedi, – siz onun dayısı, Xasayoglunu tanıyırdınız?

Muxtar kişi suala o saat cavab vermədi, beş-on addım gedəndən sonra hiss ediləndən köksünü ötürdü və dedi:

- Tanıyırdım, Dəmir yolundan bəriyə, bizim tərəfə ayrılan şose yolunu o çəkirmişdi... Qəza mərkəzində məsul vəzifədə işləyəndə...
- Tərən da yadımdadır, Muxtar dayı?
- Tərən kimdir? – deyə Muxtar kişi Adiləyə baxıb, gözlerini döydü.
- Heç... Soruşmaq istəyirəm ki, sizin atınızı ki, o minib getdi, o yaxşı atdır?

- Yox, elə bir şey deyil, qızım, qabaqlarda mənim yaxşı bir köhlənim vardı.

- Bəs indi elə atlar yoxdur? Var, amma çox az.
- Niyə ki? Necə olublar o köhlən atlar?

- Köhlən atları köhnə kişilər minib o dünyaya getdilər – dedi, Muxtar kişinin gözləri bir an yol çəkdi, sonra birdən Adiləyə tərəf döndü.
- Davan... havaq nə dedin? Tərən da yadımdadır... Yadıma düşdü

Muxtar kişi gözaltı başı aşağı gedən Adiləyə baxdı, sonra çal bıqları altında qımışaraq dedi:

- Bilirsən qızım, Tərənlar çapıb-çapıb öz dövrünü qurtardılar. Qulaq as! Eşidirsən tərən dalından gələn o gur səsi? Təzə aldığımız traktordur, güney talada xam torpağı sökülür. İndi dövrən o maşındır. Kənd batırdı, o maşın əlimizdən tutub, bizi yerdən qaldırdı.

Adilə həyətdən keçib səkiyə qalxanda, anası Fatı qarından almaq istədiyi bir cüt fərə üstündə çənə döyür, nənəsi tabaqda düyü arıdır, atası stol arxasında oturub zoğal mürəbbəsi ilə çay içir, eyni zamanda arvadı ilə Fatı qarı arasında gedən deyişməyə qulaq asıb gülümsəyirdi.

Adilə nə sonə, nə mənə birdən anasının üstünə qışqırdı:

- Mama, incitmə qoca arvadı, ya al, ya yola sal!

Anası səksənib heyətlə qızına baxdı, sonra soruşdu:

- Nə oldu, çağırırdın onu axşam gəlsin bizə?

- Çağırdım, amma gəlməyəcək.

Atası stəkani ağzından geri qaytardı:

- Niyə ki? Demədin, mənim ona sözüm var?

- Dedim.

- Sözü nə oldu?

- Dedi ki, dayım artıq şəhərdə məsul vəzifədə işləmir. Papan soruşsa, dedi, belə deyərsən.

- Bu nə axmaq sözdür? Nə bilirdi ki, mən ondan nə barədə soruşacağam?

- Axmaq deyil, bildi ki, sən ondan bu barədə soruşacaqsan.

- *Tutalım soruşacağdım* – çox da fors eləməsin.

- Fors eləmədi – dedi ki, dayım üç gün bundan qabaq həbs olunub. Nə üçün – hələ məlum deyil.

Anası diksinib ayağa qalxdı, ərinə nə isə demək istəyirdi ki, birdən dönüb Fatı qarının üstünə çəmkirdi:

- Get arvad, nə qulaq asırsan? Lazım olmadı çolpaların.

Fatı qarı köksünü ötürüb ayağa qalxdı, çolpalarını qoltuğuna vurub yola düzəldi. Anası Adiləyə tərəf döndü:

- Elo isə Adya...

Adilə anasının sözünü kəsdi:

- Qorxma mama, görüşməyəcəyik, özü mənədən ayrıldı.

Adilə içəri keçdi. Ər ilə arvad, bir-birinin üzünə baxdılar. Arvad gözəlçaydı ki, əri başlasın, çünki bütün məsələlərin müzakirə və həllində

birinci söz ərinin, axırncı söz onun idi. Ər isə ixtisasının verdiyi üzrə müəyyən fikir söyləmək məsuliyyətindən yaxa qurtarmaq üçün, dumanlı müqəddimələrə başlayaraq, gözlərdi ki, arvadı fikrini çılpaq və qəti surətdə ortaya atsın. Bir an davam edən sükutdan sonra bu dəfə arvadın öz növbəsini gözləməyə səbri çatmadı:

– Övvəldən mənim ürəyimə dammışdı ki, o bizim tayımız deyil, – dedi və birinci özü sözə başladı.

İçəridə yarıqaranlıq otaqda qurdalanan Adilə özünü pəncərəyə atdı:

– Bu günə qədər belə demirdin, mama, bu günə qədər istəyirdin ki, aylı gecələrdə də o mənə gəzməyə aparsın!

Atası öskürdü:

– Yanlış da bir naxışdır, Adya. Məsələyə hörtərəfli yanaşanda, əmolo gələn situasiyada hər halda zoror çökən sən deyilsən. Sən mənəim ağıllı qızımsan, nə demək istədiyimi gerek başa düşəsən.

– Başa düşürəm, papa, başa düşürəm. Elədir mən sonin ağıllı qızınam. O mənə bax ora, o dağ başına, o tək ağac yanına apara bilmədi. Getmodim, yarı yoldan geri qayıtdım. Anam cəld cavab verdi:

– Yaxşı elədin, yad bir oğlanla sonin orda, o dağ başında nə isin vardı?

Adilə bir an boğuldu, sonra dedi:

– Bu saat, bu dəqiqə yığışın gedək. Qurtarın ziyarətinizi, qurtarın ticarətinizi. Bu saat, bu dəqiqə yığışın gedək!

– Adya, sən dəli olmusan, Adya – deyə anası kəkələdi.

– Siz qalın, gecə özüm piyada yola düşəcəyəm!

Adilə pəncərədən çəkildi, anası içəriyə, onun yanına keçdi. Adilə çamadanını yığışdırırdı, anası nə isə demək istədi, lakin birdən duruxdu, hiss elədi ki, artıq axırncı söz onun deyil, geri döndü, səkiyə çıxıb orinə yaxınlaşdı:

– Çarə yoxdur, adam çəpdir rayon mərkəzinə – qoy iki fayton gəlsin! Gecəyən kənddən rayon mərkəzinə atlı getdi.

Səhər tezdən kəndə iki fayton gəldi, çamadanları, bağlamaları bir faytona yığıdılar, Adilə də keçib haman faytonda oturdu. Arxada gələn faytonda isə atası ilə anası oyləşmişdilər.

Kənddən çıxanda dərələrdən qalxan duman dağ başına dolanır, hardansa gələn qıncı-qıncı səslərin nə dedikləri, nə istedikləri anlaşılmır və fayton atlarının ayaq tappılıqları elə bil yer altından gəlirdi.

Bir saat sonra artıq enişləri enərək, yoxuşları qalxaraq nəhayət Həftəran dərəsi ilə uzanan şose yoluna düşərkən, qabaqlarına çıxan bir

cüt kəl qoşulmuş bir arabaya rast gəldilər. Arabanın arxasınca da bir atlı addım-addım atını sürürdü.

Qabaqda gedən faytonçu araba yanından keçərkən, atların cilovunu yana burub bir az yoldan çıxdı, sonra dönüb atlıya baxaraq soruşdu:

– Nə olub, ay yoldaş? Deyəsən bədbəxtlik üz verib?

Atlı başını qaldırdı, lakin faytonçuya yox, Adiləyə baxdı. Adilə dərhal onu tanıdı, – atlı Murad idi. Adilə onun gözlərində nə gördüsə, diksinib ayağa sıçradı – dönüb arabaya tərəf baxdı və birdən faytonçuya çığırdı:

– Saxla!

Qızın fəryadından faytonçular və arxada gələn atası ilə anası diksindilər. Adilə fayton dayanmamış özünü yerə atıb arxaya yüyürdü, bu zaman Murad da xırıltılı bir səslə arabasını səslədi:

– Saxla, Teymur dayı.

Araba da dayandı.

Adilə arxadakı faytonun yanından yüyürüb keçərkən anası hoyo-canla qışqırdı:

– Nə olub, hara gedirsən?

Adilə ayağı bürdemiş kimi bir an dayandı, faytondan boylanan atası ilə anasına baxdı və boğuş bir pıçılı ilə dedi:

– Yaxın gəlməyin! Qoyun vidalaşım!

Sonra yüyürüb arabanın yanına gəldi. Arxadan arabanın banına qalxdı, arabanın içində dizin-dizin sürünərək, üstünə qara örtük salınmış cənazənin baş tərəfinə keçdi. Bir an cənazənin başı yanında oturduğu yerdə hərəkətsiz qaldı. Sonra əyilib nımdaş qara örtüyün ucunu qaldırdı.

İlyasın başı küloş üstünə qoyulmuşdu. Saçlarına quru ot və saman çör-çöpləri ilişmişdi. Adilə əyilib titrəyən barmaqlarıyla bir-bir hamısını təmizlədi, altına tökülmüş saçlarını əlilə arxaya daradı. Sonra birdən-birə elə amansız bir yorğunluq hiss edib taqətdən düşdü ki, başını geri atıb arabanın çağına söykədi. Gözləri uzaqlara dikildi.

Uzaqda Qaraquş dağlarının başı hələ səhər dumanı içində idi. Tək ağac görünmürdü. Ağ buludlar altında qara qartallar süzmürdü. Və birdən qız müvazinetini itirib cənazənin üstünə serildi, iki əlilə İlyasın başını qucaqladı, yanağını onun üzünə sıxdı və boğularaq pıçıldadı:

– Əgər yuxarı qalxsaydım, yarı yoldan geri qayıtmasaydım... Orda, o dağ başından nə istəyirdin mənə göstərəsən? Cavab ver, nə istəyirdin ordan, o dağ başından mənə göstərəsən?

– İlyasdan səs çıxmadı... Birinci dəfə idi ki, o mənim sualıma cavab vermirdi, – dedi Adilə və dərindən nəfəsini dərib hekayəsini bitirdi.

Həkim məntəqəsi yerləşən iki gözdən ibarət komanın içərisi artıq yarıqaranlıq idi. Ağ örtüklü taxt üstündə oturub, səsini çıxarmadan, sual vermədən, bir saatdan beri Adiləni dinləyən orta yaşlı, ağ saçlı Xasayoglu başını aşağı salıb susmuşdu. Elə bil o yuxuya getmişdi, yaxud qulaq asdığı hekayəsinin ardını gözləyərək, yerindən qımıldanmırdı.

Adilə bir cür oldu, ayağa qalxıb kiçik pəncərənin önünə keçdi. Yalnız bu zaman Xasayoglu artıq hekayənin bitmiş olduğunu anladı, başını qaldırıb pəncərə qabağında dayanmış ağ xalatlı gənc qadına baxdı. Pəncərədən Adilənin çiyni üstündən sıra dağlara tərəf açılan mənzərə bu axşam xüsusilə möhtəşəm idi.

Adilə bu gün xəstələrinin qəbulundan sonra iş gününü qurtarıb xalətini soyunmaq istəyirdi ki, Xasayoglu onun yanına, kənd həkim məntəqəsinə gəldi. Adilənin ürəyi döyündü. O dərhal bu adamı tanıdı. Əvvəldən ürəyinə dammışdı ki, bu adam onun yanına gələcəkdir. Xasayoglunun bəraət qazanıb həbsdən azad edildikdən sonra iki həftəliyə doğma kəndlərinə istirahətə gəldiyini xəbər alan gündən Adilənin ürəyində nə isə bir təlaş vardı. İstəyirdi ki, bu görüş baş tutmasın, eyni zamanda istəyirdi ki, bu görüş baş tutsun.

İndi Xasayoglunun xahişi ilə, beş il əvvəl həyatında dönüş yaratmış o unudulmaz iki günün hekayəsini danışib qurtardıqda, Adilə birdən ürəyində nə isə bir yüngüllük hiss elədi və dalgın bir halda pəncərədən hara isə baxaraq yavaşdan dedi:

– Mənim də həyatım o gündən, o yolda, o arabada ona verdiyim cavabsız qalan o son sualımdan, o son fəryadımdan sonra çox dəyişdi...

Xasayoglu yavaşdan nəfəsini dərib ayağa qalxdı:

– Çox sağ olun ki, qızım, xahişimi yerinə yetirdiniz, – dedi. – Qara bir iftiraya qarşı mübarizə apardığım bu beş ildə, mən onun da haqqında tez-tez düşünürdüm. Hələ ilk gəncliyindən o xəyalpərvər idi, bəzən həddindən artıq öz qüvvəsinə inanırdı, bəzən məyus olub özü öz gözündə məhv olurdu. Nəhayət hələ çox gənc ikən o uğursuz hadisə baş verəndə, təəssüf ki, mən də ona qarşı münasibətimdə səhvə yol verdim...

– Bəlkə də elə idi. bəlkə də onda nə isə romantik bir cırıqlıq vardı.

verir – uçursan, yaxud elə bir tilsimə salır ki, qanadı sınmış bir quş kimi çırpınırsan.

– Bilmirəm, bilmirəm, – dedi Adilə və birdən həyəcanlandı. – Amma mən hələ də düşünürəm ki, əgər onunla bərabər ora, o dağ başına qalxsaydım... Yox, artıq bu barədə düşünməyəcəyəm, tezliklə, bu yaxın günlərdə macal tapıb ora, o tək ağac yanına qalxacağam.

Xasayoglu pəncərəyə yaxın gəldi. Adilə ilə yanaşı dayandı, dağlara sarı baxdı və dedi:

– Elədir, ordan o şiş təpədən o tərəfə, böyük Şirvan düzünə baxanda, adam uçmaq istəyir... Tək başınıza ora qalxmaq istəyirsiniz?

– Yox, yoldaşım... Ərimlə bərabər.

– Yəqin ki, ərinizin də bu hekayədən xəbəri var.

– Var, – dedi Adilə və hiss edilmədən köksünü ötürdü və bilir ki, biz öz keçmişimizdən ürəyimizi qoparda-qoparda ayırırıq.

Bakı, 1937

məgər bu nöqsandır mı?

– Bu suala qəti cavab vermək mənim üçün çətindir. Hər halda

BUZ HEYKƏL

Qırx birinci ilin qışı. Şaxtalı bir gecə. Elə bil canlı-cansız ətrafda nə varsa donub buz bağlamışdır. Hava zəhərli ilan kimi çalır, daş çatlayır, ağac çıqqıldayır, torpaq çatırdayır, nəfəs tıxanır, tikan kimi boğazda qalır.

Və indi ağappaq bir zülmət içində, günçixana tərəf ucsuz-bucaqsız qarlı çöllərilə tənha bir kölgə hərəkət edir.

O gənc bir anadır, körpəsini bağrına basmışdır, yurdunu tapdayan yırtıcı düşmən əlindən baş götürüb qaçmışdır, namusunu qara əllərdən xilas eləmişdir, özünü və ciyərparəsini bu rəhmsiz gecənin ağuşuna atmışdır.

Və indi ağappaq bir zülmət içində, gün çıxana tərəf üz tutub Böyük torpağa doğru gedir.

Qarşıda sahilləri meşəli böyük bir çay var, cəbhə xətləri o çay yaxasından keçir və zaman-zaman ordan gələn top gurultuları gecələr dağlardakı qar uçqunlarının çoxmərtəbəli nəriltiləri kimi şaxtalı gecəni titrədib lərzəyə salır.

Və ana tələsir, hava işıqlanmamış o özünü cəbhə xəttinə yetirməlidir, körpəsini çayın o tayına – azad torpağa keçirməlidir, sinəsi üstündəki uşaq həyatını yenidən ocaq istisi, gündüz işığı, günəş ziyası ilə isindirməlidir.

Ana nəfəsini dərmədən gedir, yıxılır, qar içində batıb qalır, çırpınır, qar içindən ayağa qalxır, amma nə qədər yol gedirsə elə bil zaman da bu gecə donub hərəkət eləmir, saniyələr yerində sayır, irəli getmir və qarlı çöllərin sonsuzluğunda bir qarış tükəniş əlaməti görünmür.

Ana taqətdən düşür, şaxta zəhərlə suvarılmış qılinc kimi kəsir və anaya elə gəlir ki, bu qılinc indi onun qucağındakı körpənin həyatına qəsd edir və ananın alacalanmış gözləri daldalanmaq üçün bir bucaq, ponah gətirmək üçün bir sığınacaq axtarır.

Bir az irəlilədi qoşa bitmiş bir cüt ağcaqayın ağacı iki ağ sütun kimi göyə ucalmışdır, ana o ağaclara doğru gedir, qucağındakı körpəsiylə o ağaclara söykənib dayanır, indi ayaq üstə dayanmaq üçün, nəyə isə istinad etmək üçün bu sonsuz qarlı çöllərdə bu bir cüt çılpaq ağcaqayın ağacından savayı ana üçün digər bir istinadgah yoxdur...

Şaxta isə buzlu bir alov kimi ananın üz-gözünü qarsır və ana, ürəyində qıvrılan bir qorxunun ağladığını, şivən qopardığını eşidir – körpə donur, körpə donacaq, qolları arasındakı kövrək bir nəfəs sönəcək, sinəsi üstünə buz bağlamış bir dünyanın ağırlığı çökəcək...

Lakin ana ürəyində ağlayan qorxuya üsyan eləyir – qoy dünya donub buzlağa dönsün, həyat yer üstündən qaçıb yer altına köçsün, yenə də ana ürəyinin hərəkəti sönməyəcək və rəhmsizliyi ilə bədheybət olan heç bir kor qüvvə kiçik bir həyat fidanını ananın sinəsindən qoparda bilməz!

Və ana kəskin bir hərəkətlə əynindən yun jaketini çıxardır və bərk-bərk körpəsini büküb bürgələyir, amma şaxta qızmar bir dəmir kimi ananın üz-gözünü dağladığıca, iliklərinə işləyən soyuqdan vücudu tir-tir əsib titrədikcə, anaya yenə elə gəlir ki, bu donan, bu titrəyən körpəsidir və ana bu dəfə başından qalın şalını da qopardır və yenə körpəsini büküb-bürmələyir, özü isə yalın əyni ilə şaxta qarşısında müdafiəsiz qalır.

İndi o hiss edir ki, donur, şaxtanın buzlu kəməndindən qurtuluşa gümanı yoxdur və istinadı yalnız budur ki, söykəndiyi bu bir cüt ağcaqayın ağacı onu tutub ayaq üstündə saxlamışdır və ana yenə bir əlilə əynindən nə isə qopardır və bir əlilə əynindən nə qopardırsa hamısını bir-bir körpəsinin üstünə qalaqlayır və titrəyən son nəfəsini, eşidilməyən son sözünü də körpəsinin üstünə örtür – qorxma tifiyim, qorxma ufacığım, son nəfəsimin istisi də sənidir...

Sonra ana susur, beynində batqın bir uğultu qopur, qulaqları dibində sınıq cingiltili mis simlər bir-birinin ardınca qırılır, ananın göz qapaqları kilidlənir, nəfəsi çilik-çilik olub ayaqları altına tökülür və ana şaxtanın buz zəncirilə qoşa ağcaqayın ağaclarına bitişib hərəkətsiz qalır. Və indi göydə ulduzları cingildədən amansız bir qış gecəsi anaya başqa bir don biçir, başqa bir örtü geyindirir və şaxtanın buz barmaqları dayanmadan ana üçün büllur naxışları ağ ulduzlu yeni bir libas toxuyur...

Ovxarlanmış bir qılinc tiyəsi kimi kəskin işığıyla göz qamaşdıran şaxtalı bir səhər açılmışdır.

Və iki ağ sütun kimi göyə ucalan qoşa ağcaqayın ağacları qarşısında çiynləri ağxalatlı üç nəfər dayanmışdır.

Onlar gecə kəşfiyyatından qayıdan üç nəfər gənc döyüşçüdür, indi hər üçü başlarını açıb, yerlərindən qımıldanmadan, gördükləri bir mən-zərə qarşısında donub qalıblar və onlar bütün ömürləri boyu qarşısında dayandıqları bu mənzərəni unutmayacaqlar...

Bu donmuş gənc bir qadının buzdan tökülmüş buz heykəlidir.

Və onlar, üç nəfər gənc döyüşçü müqəddəs bir mehrab qarşısında dayanmış kimi nəfəslərini udublar. Nə vaxtdan bəri gəlib burda dayanıb durduqlarını unudublar və daş kimi ürəklərindən asılan hissini ifadəsi söz xaricində qaldığı üçün, susublar!

Nəhayət onlardan biri yerindən tərpənir, nə isə bilinməz bir qüvvə çəkib onu irəli aparır, yaxınlaşır, donmuş qadının buz heykəli qarşısında dayanır və bir an tərəddüddən sonra hansı bir sövqi-təbii hissini və daha artıq dəlicəsinə bir ümidin təlqini ilə ananın qolları arasındakı üstü buz bağlamış düyünçəni yoxlayır, həyəcədən titrəyən barmaqları ilə qarı çırpır, dirnaqları ilə buz təbəqəsini qəlpə-qəlpə qopardır və ürək döyüntüsü ilə buz altındakı örtükləri çözüür, açır, dağıdır və birdən... Ordan, düyünçənin dərinindən kiçik bir varlığın baxışları gözlərinə zillənir, bütün gözlədiklərinə və gözləmədiklərinə rəğmən bu anı-zın körpə baxışından səksənir, döşündən itələnmiş kimi bir addım geri sıçrayır və sonra dönür təlaş içində ona baxan yoldaşlarına, susub durmuş bu sonsuz qarlı çöllərin səssizliyinə və donmuş, buz bağlamış bütün bu dünyaya üz tutub qıy vurur:

– Körpə sağdır, uşaqlar eşidin, körpə sağdır və qoy bütün dünya eşitsin, körpə sağdır!..

Və o vaxt ki, hər üçü baş-başa verib ana qucağındakı körpənin üstünə əyilir, baxırlar, gözlərinə inanmırlar, baxırlar, boğazlarında düyünlənən qəhərdən heç biri heç bir söz deyə bilmir, səhər işığından gözləri qamaşan körpə isə donmuş ana qucağından heyretlə onlara baxır və gülümsəyir – dəfələrlə od-alov içindən keçmiş üç gənc döyüşçünün gözlərində yaş durmur və hər üçü əllərinin tərsilə gözlərini silirlər.

Sonra başlarını qaldırırlar, yenidən ananın buz heykəlinə baxırlar və yerə kimi səcdə edərək, son dəfə ananın buz heykəli qarşısında baş əyirlər.

Vaxtdır – geri dönməlidirlər və hər üçü bir-biri arxasınca sıraya düzülüb geri dönürlər – və körpəni növbə ilə bir-birindən alıb sinələri üstə aparırlar və hər dəfə körpə kimin qucağında gedirsə, digər ikisindən biri öndə, biri arxada körpənin keşiyində mövqe tutub addımlayır.

Və indi gənc ananın buz heykəli artıq onlar üçün tuncdan tökülmüş əbədi bir heykəldir ki, ana üreyinin ölməz şücaəti təcəssüm etdirən ən möhtəşəm bir abidə kimi həmişə onların xəyalında həkk olub qalacaqdır...

Bakı, 1944

Ana çoxdan ölüm yatağında idi və bu son günlər gözlərini açma bilirdi, dili söz tutmurdu, huşu özündə deyildi.

Şam çoxdan ərimişdi, çoxdan tükənmişdi və o bir tikə titrək alov ki, ilişmişdi dibində, ərinti üstündə, qalmışdı, indi o da bir ilğım kimi yayxanırdı, üzülürdü, göz qırırdı, amma sönmürdü.

Və neçə gün, neçə gecə idi ki, bu can çəkisməsi davam edirdi.

Axşamlar kəndin gah yuxarı başındakı, gah aşağı başındakı evlərdən və səhərlər ananın çəpər arxası yaxın qonşularından yaşlı kənd qadınları macal tapıb bir yerə yığılırdılar və gəlirdilər ananın yatağı yanında kilim üstündə bardaş qurub otururdular və növbə çəkirdilər ki, ana canını təslim eliyəndə gözlərini qapamaq üçün yanında bir simsar, bir kimsəsi olsun!

O gün nəbzini tuta bilməmişdilər – yaxındakı dəmir yol stansiya-sına adam göndərmişdilər və orda süpürgeçi vəzifəsində işləyən qoca bir mollaı tapıb gətirmişdilər ki, “yasin” oxusun!

Və qoca ilişmişdi üç gün kənddə qalmışdı, gah gecə yarısı, gah axşamüstü və gah səhər üzü yasin oxumuşdu.

Amma hər dəfə içəridəkilər ananın döyüntüsü eşidilməyən üreyinin artıq dayandığını yəqin eləyəndə və başlanan o sirli səssizlikdən qulaqlar cingildəyəndə elə bil ananın üreyi yenidən dirilirdi və döyüntüsünün eşidilməz səs ilə o uğursuz səssizliyi ananın başı üstündən geri qovurdu.

Bu vaxt qadınlar “Allah sən saxla” nidasıyla bir-birinin üzünə baxırdılar və ana üreyinin bu inadkarlığına mat qalırdılar ki, ananın ölüm əzabını bu qədər uzadırdı.

Sonra bəzən ananın qupquru nazik dodaqları tərpənən kimi olurdu, amma səsi çıxmırdı və belə dəqiqələrdə ananın çəpər arxası ən yaxın qonşusu Məsmə qarı ananın üstünə əyilirdi və dodaqlarının tərpənişindən ananın nə dediyini oxuyurdu:

– Deyir, ey rəbbim, nə olardı möcüzə göstəreydin – göydə bir quş oxuyardı ki, Murad sağdır... – deyir, xudaya nə olardı bu saat bir uşaq qaçıb gələydi, xoş xəbər gətirəydi ki, dava qurtardı...

Ananın oğlu müharibənin birinci günündən cəbhədə idi və bu oğuldan, bu yeganə övladdan başqa ananın heç kəsi yoxdu və indi bu oğul o qədər uzaqda idi ki, düşmən arxası bir meşədən göndərdiyi üçkənc məktublar həftələrlə yol gəlib, sonra kəndə çatırdı.

Və bu il qış qurtaranda, məktub gəlməyəndə ana bir səhər yatağından qalxa bilmədi...

O vaxtdan həftələr keçmişdi və indi o labüd və qaçınılmaz son gəlib çatmışdı və artıq heç bir dava-dərman ananı həyata qaytara bilməzdi, buna görə idi ki, kəndin dünya görmüş qarıları ananın neçə gün, neçə gecədən bəri uzanan bu can çəkişmə əzablarını yüngülləşdirmək üçün nə isə bir çarə, bir əlac tapmaq istəyirdilər, amma nə idi o çarə və nə idi o əlac – tapa bilmirdilər.

Məsmə qarı isə tez-tez mürgüləyirdi və tez-tez diksinib oyanırdı və oyanan kimi başlayırdı:

– Hə, onu deyirdim axı, öyrəli dili söz tutanda birdən dikəldi, yerindən qalxdı, əlimi qamarladı, sinəsinə basdı, Məsmə nənə dedi, ölüm haqdır, amma mən ona görə bu qədər əzab çəkirəm, ona görə sizə də bu qədər zülm eliyirəm ki, xoşbəxt ölmək istəyirəm... O günə, Məsmə nənə, dedi, o günə oğlumun əli əlimə dəyən günə, mən bu ürəyimi qurban demişəm...

Qadınlar kövrəldilər, qara kağız alanların dərdi təzədən qövr eləyirdi, yollarını gözlədiklərinin nigarəncılığı yenidən daş olub ürəklərindən asılırdı, amma özlərini boğurdular, xısın-xısın ağlayırdılar ki, soslərini ana eşitməsin, sonra əllərinin tərsilə gözlərini silirdilər və heyrətlə bir-birinin üzünə baxırdılar: xoşbəxt ölüm? Məgər vardımı, bu dünyada belə bir ölüm?

Ana üçün vardı...

Vardı ki, sinəsi ölmüşdü, əlləri-ayaqları ölmüşdü, gözləri, dili, dodaqları ölmüşdü, ciyərləri, saçları ölmüşdü, təkə üreyi ölməmişdi, o üreyi ki, həmişə yalnız oğlu üçün döyünmüşdü və indi yenə o ürək ananın birce dəfə oğlunu görüb xoşbəxt olması üçün bu qədər inad edirdi, təslim olmurdu, son zərbəsini vurmurdu və bununla da ananın can çəkişmə əzabını bu qədər uzadırdı.

Oğul! Hələ iki yaşı tamam olmamış atasından yetim qalmışdı və o vaxt ana hələ çox gözəl və çox gənc idi, amma neçə dəfə qapısına elçi gəlmişdisə, hər dəfə qapısı ağzından geri qaytarmışdı, gənc vücudunun, şəfqət istəyən üreynin, çiçəkli və təravətli qadınlığının bütün istək və dileklərini boğmuşdu.

Və oğul böyütmüşdü.

Elə mərd bir oğul ki, igid yaşına dolanda bütün kənd ananın adına oğlunun da adını qoşmuşdu və böyük–kiçik, xüsusilə balaca uşaqlar

hər dəfə anaya “Murad dayının anası xala” deyəndə, ananın gülüşü, ana üçün ən xoşbəxt bir gülüş olmuşdu.

Sonra ana oğlunu şəhərə göndərmişdi, məhrumiyyətlərə qatlaşmışdı, ayrılığa dözmüşdü, səbr eləmişdi, qoy oğlum şəhərdə böyük elm oxusun, demişdi.

Aylar keçmişdi, illər dolanmışdı, oğul şəhərdə böyük elm oxumuşdu, təhsilini bitirmişdi, kəndə gəlmişdi və ilk sözü bu olmuşdu:

– Yır–yığış elə ana, şəhərə aparıram səni, orda böyük bir fabrikdə işə başlamışam...

Və ana nə deyəcəyini bilməmişdi, oğlunun üzünə baxa-baxa qalmışdı, dədə-baba ocağından, torpağı altında üreynin parasını dəfn etdiyi bu yerlərdən ayrılıb getmək istəməmişdi, amma oğul fəraqına dözməyə də artıq ürəyində təqəti qalmamışdı.

Və elə o gün şəhərdən gələn müharibə xəbəri bütün kəndi vələləyə salmışdı.

Oğul bir dəqiqə yubanmadan dəmir yol stansiyasına getmişdi, ordan şəhərə zəng eləmişdi – sonra axşam üstü qayıdıb gəlmişdi ki:

Şəhər söhbəti sonraya qaldı ana, səbr elə yolunu gözlə və heç vaxt məndən naümid olma...

Və yenə ana nə deyəcəyini bilməmişdi, amma o ifadə ki, gözlərində zahir olmuşdu, – oğul gözlərini qaçırtmışdı və elə o axşam şəhərə qayıtmışdı...

...İndi bu axşam yenə ölüm ilə ananın üreyi arasında elə amansız və növbəti bir döyüş başlanmışdı ki, içəridəki qadınlar ananın üzünə baxa bilməmişdilər, başlarını aşağı salmışdılar. Bu vaxt Məsmə qarı da gəlib çıxmışdı, amma qarı bu dəfə balaca qız nəvəsinin əlindən tutub içəri girmişdi və qızcıqaz elə qapı ağzında geniş açılmış gözlərilə ya-tağında huşsuz yatan anaya baxanda və bərk-bərk nənəsinin böyrünə qısılanda, qarı yavaşdan onu irəli itələmişdi və qızcıqaz yaxın getmişdi, ananın başı üstündə dayanmışdı, amma ananın üzünə baxmağa qorxmışdu, gözlərini yummuşdu və birməfəse nənəsi ona nə əzbərlətməmişdisə, təkrar eləmişdi:

– Xalacan... gözün aydın – dava qurtardı... Xalacan, dədəm, Murad dayı, Şirin bacımın qardaşı Bədəl... hamısı ismarış göndərib ki, qırmızı vaqona minib kəndə gəlirlər...

Sonra qızcıqaz geri dönüb nənəsinin üstünə qaçmış və bu dəfə də Məsmə qarı qızcıqazı içəridən çölə qovmuşdu ki, çıx, orda artırmada mənə gözlə.

Və içəridə kim vardısı, hamısının canından buz kimi soyuq bir gizilti keçmişdi, amma hamı sıdq ürəkdən inanmışdı ki, yalnız bu bir tikə məsum qız uşağının tərtəmiz, cingiltili səsi gedib can çəkən ananın huşuna çatacaq və ana oğlunun davadan sağ-salamat qayıtdığını eşidib, nəhayət son dəfə rahat nəfəs alacaq, canını təslim eləyəcək və neçə gündən bəri çəkdiyi bütün bu özaba son qoyulacaq.

Buna görə indi içəridəkilər hamısı başını qaldırmışdı, gözlərini anaya zilləmişdi və bu vaxt günlərdən bəri yatağında daş kimi hərəkətsiz düşüb qalmış ana yerindən tərpənən kimi olmuşdu, başını hara isə çevirmək istəmişdi, amma gücü çatmamışdı, gözlərini açmaq istəmişdi, açə bilməmişdi və Məsmə qarı tez yaxın gedib ananın üstünə oyulmuşdu və yenə ananın dodaqlarının tərpənişindən nə dediyini oxumağa başlamışdı:

Deyir, gəldiyin yollara anan qurban oğul... deyir, gözümü açə bilmirəm, üzünü görə bilmirəm oğul... deyir, əlini ver, əlin olıma toxunsun oğul...

Və bu vaxt ananın əli sürüşüb taxt üstündən yerə düşmüşdü, bir-birinə qısılib oturmuş qadınlar qorxub içlərini çəkmişdilər, hətta Məsmə qarı diksinmişdi və bir addım geri çəkilmişdi və hamı ananın taxtdan yerə düşmüş olınə baxa-baxa qalmışdı.

Çünki ananın yerə düşmüş və açıq qalmış əli tərpənmirdi, amma elə bil nəyi isə gözləyirdi, tərpənmirdi, amma elə bil nəyi isə axtarırdı, tərpənmirdi, amma elə bil fəryad edib kimi isə çağırırdı.

Və Məsmə qarı davam gətirməmişdi, hövlnək ayağa qalxmışdı, özünü açıq qapıdan artırmaya salmışdı, getmişdi orda kəllə divardakı taxçanı eşib-eşələmişdi və axırda ordan yupyumru, hamar və qaramtıl bir daş tapıb çıxartmışdı.

Və bu daşı Məsmə qarı dəfələrlə gəlib anadan alıb aparmışdı və bu yupyumru hamar, qara daşla dəfələrlə böyük bir təst içində abqora üçün qora əzmışdi...

Sonra Məsmə qarı artırmadan qayıdıb içəri gəlmişdi. Anaya yaxın getmişdi, yerə əyilmişdi və əlindəki bu qara daşı əlləri titrəyə-titrəyə ananın yerə düşmüş və açıq qalmış ovcuna qoymuşdu.

Və o dəqiqə ananın ovcundan rişələr keçmişdi, hərəkətsiz vücudu güclə sezilən bir titrəyişlə sarsılmışdı və əvvəlcə bir müddət bükülməyən barmaqları nəhayət bükülmüşdü, ovcundakı qara daşı bərk-bərk sıxmışdı... və sonra hansı bir möcüzə ilə ananın yerə düşmüş

əli yuxarı qalxmışdı, sinəsi bərabərinə gəlmişdi və orda ovcundakı qara daşla bir yerdə taqqıltı ilə qupquru sinəsi üstünə düşmüşdü.

Və o şam ki, çoxdan ərimişdi, çoxdan tükənmişdi, amma bir tikə alovu ilişmişdi dibində, ərinti üstündə qalmışdı, indi nəhayət o da sönmüşdü – ananın inadkar üroyi son dəfə çırpınmışdı və son zərbəsini vurmuşdu.

Sonra o uğursuz və sirli səssizlikdən içəridəkilərin qulaqları cingildəyəndə, Məsmə qarı dərinə köksünü ötürmüşdü və hər iki əlini göyə qaldırmışdı:

Ey bu vaxtın sahib, – demişdi, – axır ki, o əzabdan qurtuldu, sən də əyər adilsən, günahından keç, sən də əgər rəhmətilsən, bu aciz bəndə, həmişə dərgahında boynunu bükənə rəhm elə!

Bakı, 1944

AY İŞİĞİNDƏ

*Dönəydüm qaval-daşa, qalaydım
Qobuda...*

Aşiq Bilal (Şirvanlı)

Aşiq Valeh o qədər qocalmışdı ki, neçə-neçə yüz illər karvanını yola salmış, budaqlarının bir çoxu qurumuş, bəziləri qaralıb kösəyə dönmüş və başına tarixdən əvvəlki ildırımlar düşmüş qocaman bir çinara oxşarı vardı.

O qocaman çinara ki, iki kənd arasındakı torpaq yolun qırağında tək-tənha dayanmışdı, başını göylərə qaldırmışdı, bir neçə igid qucağına sığmayan gövdəsi iki yero bölünmüşdü, qüdrətli və uca budaqlarından çoxu quruyub çıpaq qalmışdı, amma hər payız saralan yarpaqlarını yerə yağdıran və yazda yenidən yaşıl-zümrüd yarpaqlara bürünən digər budaqlarıyla elə bil özünü əbədiyyət qarşısında sərgiyə qoymuşdu.

Aşiq Valehin nəinki özü, hətta oğlanları və qızları o qədər qocalmışdılar ki, dizlərində hey qalmamışdı və kəndin aşağı başında sopolonmuş ev-eşiklərindən kəndin yuxarı başında tək-tənha yaşayan dedələrini görməyə gəlmək üçün üzü yuxarı yoxuşa qalxmaq, artıq çoxdandı ki, onların nəzərində uca bir dağ başına dırmaşmaq kimi əlçatmaz bir arzuya çevrilmişdi.

Amma aşiq Valehin yavaş-yavaş saçlarına dən düşən on kiçik nəvələrindən ikisi günəşəri növbə ilə kəndin aşağı başından yuxarı başına at çapırdılar, babalarını görməyə gəlirdilər və hər dəfə qoca at ayaqlarının səsinə eşidəndə, qənşəri bağçalı, güllü torpaq artırmaya çıxırdı, sağ əlini alına siper eləyirdi və deyirdi:

– Ə, Nağdalısan, yoxsa Mehralı?

Nağdalı, yaxud Mehralı çal bıqları altında qımışardı və deyərdi:

– Nadalıyam, ay baba!

Və yaxud:

– Mehralıyam, ay baba!

Və qoca Nağdalının, yaxud Mehralının hıqqanaraq atdan yerə düşmələrini rəva görməzd:

– Atdan düşmə, a bala, Allaha şükür bir paracıq əppəyim, bir kasacıq südüm var və gözəllər hələ mənə xələt verirlər, istəsəm igidlər də at göndərirlər...

Və qoca aşığa xələt verən o gözəllərdən axırıncısı qonşuluğundakı gənc bir gəlin idi ki, hər səhər bir kasa qaynar süd və bir dənə isti təndir çörəyiylə çəpəri basıb bəri tərəfə keçərdi və hər dəfə Nərgiz gözlərinin xumar baxışlarını da bir an qocaya ehsan eləyib gedərdi.

Üstəlik o gəlini çox qısqanc idi, qoymurdu, nəvələrindən heç kəs qocaya bir cürdək ayran belə gətirsin!

Aşiq Valeh isə son dəfə o gəlinin toyunda çalıb-çağırmışdı.

O toyda ki, yaxın-uzaq, bütün kəndlər qocanın o toyda çalıb-çağıracağından xəbər tutmuşdu və axşam məxluq hər tərəfdən axışib o toya gəlmişdi, gəlinin toyu el bayramına çevrilmişdi və el bayramına çevrilən o toyda hamı qoca aşığın son dəfə çalıb-çağırıldığını bildiyi üçün, qoca cürə sazını çaldıqca boğuq və sınıq səslə oxuduqca kişili-qadınlı hamı o toyda doyunca ah çəkmişdi və çəkdikləri ahlardan ləzzət almışdı və heç kəsin gözündə yaş durmamışdı, hamı səssiz-səssiz ağlamışdı.

Nağdalı, yaxud Mehralı isə artıq babalarının yayğıkeşliyinə vərdiş ələmişdilər, ona görə at üstündən düşməzdilər, çünki at belinə sıçramaq vaxtları çoxdan keçmişdi və indi hər dəfə at üstünə qalxanda üzəngini tutmaq üçün hər ikisinin bıqıburma oğlanları vardı...

Beləliklə bir hovur at üstündə babalarının hüsurunda dayanardılar, qocadan rüxsət almamış getməzdilər və qoca deyərdi:

– Ə, bizim uşaqlar necədilər?

Və Nağdalı, yaxud Mehralı həmişə dedələri üçün babalarından üzr istərdilər:

– Əllərini öpürlər, ay baba, dizlərinin heyi kəsilib, ancaq həyətdə-bacada eşolənirlər, bir az da bostanda qurdalanırlar, sonra şil-küt olub bütün günü mürgü döyürlər...

Qoca aşığın ata üroyi bir az kövrələrdi:

Qınama o tifilləri, ay bala, – deyərdi, – qocalığın üzü qara olsun... deyinən xiffət eləməsinlər, olar gələ bilmir, mən gəlləm... Keçən həftə gəlməmişdimmi?

– Nə vaxt gəlmək istəsən xəbər elə, ay baba, at gətirrik, üzəngini tutarıq, bir az kənd içində gəzib-dolanarsan, tifillərinə də baş çəkərsən...

Qoca həsrətlə Nağdalının yaxud Mehralının altındakı ürgəyə baxardı, yavaşdan köksünü ötürərdi, sonra, birdən deyərdi:

– Ə, harda ot çalırınsınız bu yaz?

– Aydın qırında, ay baba və nə qədər ki, gün şaxıyıb yonca yanmayıb...

Qoca nəvəsinin sözünü kəsərdi:

– Ta onda nə durub üzümə baxırsan, xoş-beş elədik, bəsdür, get işində ol, çünki bu dünyada hər şeydən birinci işdir...

Və Nağdalı, yaxud Mehralı atlarını çapıb gedərkən hər dəfə babalarının qarasına başlarını bulayardılar, çünki hər dəfə babaları qarşısında duyduqları heyrət və sevinci başqa cür ifadə edə bilmirdilər.

Qocanın nəvələri çapıb gedərdilər və o ağ duman ki, hər gün qocanın gözləri qarşısına bir az daha yaxın gəlirdi, çapıb gedənləri çox tez-tez gözündən itirərdi, sonra isə qocanın gözləri uzun-uzadı yol çəkərdi.

Nə yaxşı ki, nə qocalmış oğullarından, nə saçlarına dən düşmüş nəvələrindən heç biri qoca kimi ömrünü, gününü bu söz yağışına qurban verməmişdi. O yağış ki, hər dəfə söz ilə musiqini bir-birindən ayırmaz iki ekiz bacı kimi dünyaya gətirmişdi və qəlpə-qəlpə ürək-dən qopan hər sözü cürə sazının sədasıyla gümüşləndirmişdi, səsinin uçarıyla pərvazlandırmışdı, sonra ağ bir quş kimi qaranlığı yaran bu nöğmələr getmişdi eli-obanı gəzmışdi, ürəklərdə işıqlı iz salmışdı və naxışlanmışdı, xalq yaddaşında həkk olunmuşdu.

Amma indi ki, artıq kitab qapanmışdı, çağlayan çeşmə tükənmişdi və ömrün bu son uc yolunda qışları ocaq başında mürgüləmək, yayları ağac kölgəsində serinləmək zamanı çoxdan gəlib çatmışdı, səbəb nə idi ki, yenə nə isə deyilməmiş bir sözün, nə isə bəstələnməmiş bir saz havasının həyulası gecələr onu dara çəkməyə başlamışdı?

Məgər ki, vaxtilə ustadının ölüm yatağında dedikləri bir fal imiş? Son xoşbəxtsən demişdi o vaxt, o inci sözlər qovvası, öz gənc şagirdinə, xoşbəxtsən ki, doğulanda bəxtin sənə belə bir tanrı vergisi əhsan etmişdir, amma onu da bil ki, bu xoşbəxtlik sənə həmişə zülm eliyəcək, hətta qocalanda qocalığına da rəhmi gəlməyəcək və sağın ki, heç vaxt naşükür olmayasan!

İndi çoxdandı ki, uzaq yollardan gələn bir səs qocanı çağırırdı və hər gecə qoca aşığın yuxuları divardan asılıb qalmış sazının həzin sızıltıları ilə dolu olurdu.

Çünki qoca bütün ömrü boyu nə qədər saz havaları bəstələmişdisə, çiyində sazı, əlində qamçısı at belində çapıb toylara, el şənliklərinə getdiyi aran yollarında bəstələmişdi, sözlərini də o yollarda üzünə vuran küləklərin nəfəsi ona pıçıldamışdı.

İndi isə qocanı uçurdan qanadlar əlindən getmişdi, əgər ata minməyirdi, görək üzəngisini tutan olaydı, əgər üzəngisini tutan, onu at üstünə qaldıran olsaydı və o, üstünə mindiyi atın başın buraxsaydı, onda üzünə

vuran küləklər onu at üstündən yerə ata bilərdi, yox əgər atın başın buraxmasaydı, özünü bir yabının belinə yüklənmiş bir yük tayına çevirməyirdi, onda yollardan ilham bacın almaq əvəzinə, o yolların ancaq tozu-torpağı içinde sürünəcəkdə.

Amma qoca getməli idi, hara gedəcəkdə və gedəcəyi yollardan geri dönəcəkdimi – bu və ya bundan daha qaramat bir fikir artıq onun ayaqlarını cıdarlaya bilməzdi, çünki getməsəydi ürəyini əsarət altına almış bir səksəkədən xilas ola bilməyəcəkdə, o çeşmə ki, gözü tutulmuşdu, amma dibində nə isə qaynayırdı, son dəfə çağlayıb ürəyini suvarmayacaqdı...

Və günlərin bir günündə hələ üfüqləri qızarmamış, quşları oyanmamış, bir yaz səhərinin aləqaranlığında qoca ayağa qalxmışdı, köynək içindeki cürə sazını divardakı mıxdan çıxardıb çiyinə keçirmişdi, bucaqdakı qırmızı-qara naxışlı zoğal dəyənəyini əlinə almışdı və kənd hələ oyanmamış yola düzəlmişdi.

Hara getdiyini yolun ixtiyarına vermişdi, amma o tərəfə ki, yönəlmişdi, əgər yorulub yolda qalmasaydı, çiraqlar yananda yol özü onu birinci mənzilə, qonşu kəndə çatdıracaqdı.

O kəndə ki, hələ çox gənc ikən ordakı bir toyda taleyi qısa ömürlü səadətini ona göstərmişdi və o toydan sonra səsinin əks-sədası çox uzaqlara gedib çıxmışdı.

O gündən nəfəsini dərməmişdi, başında bir adı pünhanın sevdası diyarbadıyar çox gəzməmişdi və bir ildən sonra geri dönəndə, o kəndin yüzillik palıdlarının qaramat kölgələri altındakı bir qəbiristanlıqda o adı pünhanın yalnız qəbrini öpmək ona qismət olmuşdu...

Sübhün şəhi hopmuş yaz yollarında hələ toz yoxdu və bu yolların hər iki tərəfinə həşiyə çəkən yaşıl otlar, sarı çiçəklər, qırmızı lalələr də yayın qızmar nəfəsindən hələ qovrulub yanmamışdı.

Və indi qoca aşıq bu yaz yolunun ağını əlinə alıb gedirdi, həmişə bu yollarda at çapmışdı və tələmişdi, bu dəfə piyada gedirdi və tələsmirdi.

O vaxt ki, kənd uzaqda qalmışdı, sinəsində bir zümzümə başlamışdı və gah dərinə batan, gah üzə çıxan bu zümzümə elə bil toxunmaqda olan bir xalçanın çox davamsız iplikləri idi ki, tez-tez qırılırdı və yaxud boş düyünlü ilmələri idi ki, çox tez çözüldü.

Eyni zamanda qocanın önündə yolun tən ortasıyla, bir çobanaldan quşu dazımağa başlamışdı.

Quş qocanı çox yaxına buraxırdı, qoca gəlib quşun iki-üç addımlığına çatanda bu vaxt quş uzanmasına yolun üstü ilə uçurdu və yenə yaxında yolun tən ortasına qonurdu.

Quş bu qərİbə oyunundan yorulmurdu, uzağa uçub gözdən itmirdi, yana uçub yolu tərک etmirdi və getdikcə arxasınca gələnİ daha artıq yaxınlığı ilə aldadır, amma quyruğunu heç vaxt ələ vermirdi.

İndi qocanı arxasınca salıb aparən o gizli nəğmə də qocanın sinəsində səslənən zümzümələr içində tez-tez çox yaxına gəlirdi, sonra birdən eynilə o quş kimi uçub gendə dayanırdı, heç cürə yaxınlıq vermirdi.

Gün əyləndə qoca gəlmişdi yol qırağındakı gövdəsi iki yerə bölünmüş o tənha çınara söykərib dayanmışdı, sonra bir hovur nəfəsini dərmək üçün çinar altında oturmuşdu və başını qaldırıb ağacın göyə sancılmış qupquru budaqlarıyla yaşıl yarpaqlı və hələ də çox qüdrətli olan şaxələrinə baxmışdı.

Bu çinar yanından o çox çapıb keçmişdi, gah yuxarıya, gah aşağıya çox uzaqlara getmişdi, amma atından düşdüyü bu ağacın böyük kölgəsində bir hovur dincəldiyi olmamışdı.

İndi isə ələ bil uzun ömür yolunun sonunda iki qoca bir-birinə rast gəlmişdi və bir-birinə çox oxşarlıqlarını görüb bir-birinə tamaşa etməyə davam gətirməmişdilər.

Qoca tez ayağa qalxmışdı, yola düşmüşdü, çinar yerindən tərponməmişdi, köksünü ötürmüşdü və əgər köksünü ötürmüşdü və əgər köksünü ötürmüşdüsə, bunu yalnız özü eşitmişdi...

Çıraqlar yananda qoca gəlmişdi o kəndə çatmışdı və yolunun üstündəki birinci mənzildə dayanmışdı, burda hansı qapını döysəydi, üzünə açılacaqdı və üzünə açılan bütün qapılarda heyrət və sevincə qarşılanacaqdı.

Amma qoca kəndin yuxarı başına – aşiq Cəlalın qapısına doğru yönəldi və aşiq Cəlal qoca ustadını qarşısında görərkən, bir an gözlərinə inanmadı.

Sonra aşiq Cəlal qocayla ikiəlli görüşdü və əyləlib üç dəfə qocanın əlindən öpdü, cürə sazını çiyindənən aldı divardan asdı, dəyənəyini qapı

ağzında küncə söykədi, yuxarı başda həsir üstünə döşəkçə atdı, qocanın qolundan tutdu apardı o döşəkçə üstündə oturdu, süfrə açdı, çay və süd gətirdi. Ən axırda bardaş qurub əyləşmiş qocanın qarşısında dizləri üstündə oturdu. Şagird ustadı qarşısında ayaqlarını qatlayıb dizləri üstə oturmaı idi.

Qoca hazırlıqlı gəlmişdi, bəlkə hansı kənddənə qocanı toya çağırmışdılar və indi qoca, aşiq Cəlalı da yanına alıb o toya aparsaydı, bu gənc aşiq üçün bayram olardı. Amma belə bir möcüzə mümkün idimi? Bir səs ki, qartal kimi göylərdə qanad çalırdı, indi sınıq qanadları ilə yerdə sürünməyi özünə rəva görə bilərdimi?

Heç bir qonaqdan hardan gəldiyi və hara gəldiyi soruşulmazdı, aşiq Cəlal isə üstəlik ustadı qarşısında idi və dizləri üstə lal oturmaı idi.

Yol yorğunlu qoca isə hələ yatmaq istəməmişdi, şagirdinin bəstələdiyi yeni saz havalarına qulaq asmaq istəmişdi.

Aşiq Cəlal qalxıb sədəfli cürəsini köynəkəndən çıxarıb qayıtdı, yenə dizi üstə oturdu, sazını yavaşdan dilə gətirdi və səsinin yarısıyla pəsdən oxudu.

Qoca gözələrini qapadı, çal və pırpız qaşları göz qapaqları üstünə kölgə saldı, dondu, hərəkətsiz qaldı, aşiq Cəlalə ələ gəldi ki, yorğun qocanı huş apardı və qocaya qarşı duyduğu rəhm hissindən səsi titrədi.

Amma aşiq Cəlal səsinə daha aşağı salıb susanda, qoca gözələrini açdı və əyləlib süfrə üstündən şagirdinin alnından öpdü.

– Müsibət çaldın, müsibət oxudun, – dedi qoca, – qoy tanrım sənə qıymasın ki, bu dünya mənim ocağımı söndürəndə, o ocaqdan qopan bir çırtıdaq sonin ocağında qalsın...

Yaz gecəsinin dəli-divanə elədiyi pərvanelər və cücülər açıq pəncərədən özlərini içəri salmışdılar, çırağın şüşəsinə çırpılmışdılar və indi çırağın dövrəsi özlərini atəşə qurban verən bu cücələrin və pərvanelərin rəngarəng cəsədlərilə örtülmüşdü.

Yaz və yay gecələrində bu çıraqlar bu cür, hər biri kiçik bir qurbangahə çevrilirdi.

Qoca isə yanib çırağın dibinə tökülmüş o pərvanelərə çox baxmışdı, çox susmuşdu və nəhayət birinci xoruz banında çırağı söndürüb yanaşı salınmış yataqlarında uzanmışdılar.

Ay pəncərədən qocanın yorğanı üstünə işıq salmışdı, hardasa isaq-musaq quşları bir-birini çağırırdı, içəridə isə yerinə girən kimi dərin yuxuya getmiş aşiq Cəlalın aramla nəfəs aldığı eşidilirdi.

Səsi çıxmayan, nəfəs aldığı eşidilməyən yalnız qoca idi, yata bil-mirdi və o yorğunluq ki, canına hopmuşdu və indi sızıltılı bir mahnı oxuyurdu – bunu yalnız qoca özü eşidirdi.

Yol gələrkən, çobanaldadan quşu kimi qabağına qona-qona gələn o gizli mahnının zümzüməsi burda kənddə qırılmışdı və indi içərisindəki sızıltıda qoca birdən yenə nəyin isə yaxınlığını hiss eləmişdi.

Artıq sazını köynəkdən çıxarmalı idi, sarı quş sinəsinə qonmalı idi və əgər bu quş o gizli nəğmədən bir səs tuta bilsəydi, sözlər də qaranlıqdan çıraq işığına uçan o pərvanələr kimi, hardansa qopub gələcəkdilər və hər dəfə olduğu kimi ilk yaradılışı andıran bu hərc-mərclik içindən sıyrılan o gizli nəğmə çox uzaqlardan uçub gələn durna qatırı kimi çox yorğun olacaqdı, amma üçbucaqlı uçuşunun gözəlliyilə göz oxşayacaqdı.

Aşıq Cəlal yatmışdı, qoca isə artıq ayağa qalxmışdı, sazını divardan əlinə almışdı, amma sazı köynəkdən çıxarmamışdı, çünki nə qədər yavaşdan çalsaydı, yatırı şirin yuxusundan oyadacaqdı, düzdür, aşıq Cəlal oyandığını bildirməyəcəkdi, amma düşünəcəkdi ki, ey gidi dünya, nəhayət mənim ustadım da xəriflədimi?

Yox, ona xəlvət lazımdı, canlı qulağından uzaq, tənha bir guşə lazımdı.

Və qoca qoltuğunda saz yenə yola düşdü.

Aşıq Cəlalın heyətindən çıxdı, kimsəsiz bir küçədən keçib kəndi iki yerə bölən armudlu dərə qırağında dayandı, bir an ətrafına baxındı.

Dərəyə enən ciğir başında titrək yarpaqlı qoşa qovaq ağacları qaralırdı və qoca o ağaclara doğru yönəldi.

Goldi o ağaclar altında köbər üstündə, üzü dərəyə sarı oturdu.

Dərə ağzınacan ay işığı ilə dolmuşdu, qarşıdakı Şöğkəli yamacda isə işıldaquşlar uçuşurdu.

Axşam çıraqlar yananda gəlib kəndə yetişəndə qocaya elə gəlmişdi ki, yol onu aldatdı, cavanlığında ondan əsirgəmədiyini bu dəfə qoca vaxtında ondan əsirgədi.

Amma indi birdən hiss elədi ki, ürəyi elə dolub ki, sinəsinə basdığı saz bu saat ağlayacaq sinəsi üstə...

...Sonra qoca gözlerini qapadı, elə bil yuxuya getdi və bu yuxu içində sinəsi üstündəki sazın səsinə eşitdi.

Elo bil hardansa əfsanəvi sarı bir quş uçub gəlmişdi və saz indi o sarı quşun sirlə nəğməsini oxuyurdu.

Qoca gözlerini açıb o quşu ürəkütmək istəmirdi və simləri darayan barmaqları indi elə bil odlu közlər üstündə oynayırdı...

Salatın əl-ayaq yığışılandan sonra kənd adəti üzrə çırağı çox tez söndürmüşdü. Yorğanı başına çəkmişdi, amma saatlar keçmişdi hələ də gözlerini yummamışdı.

Qız böyük bir intizar içində yaz gecəsinə qulaq verirdi.

Və yaz gecəsi də gəlib həsrətli bir aşiq kimi qızın pəncərəsi altında dayanmışdı və o cür ki, qıza sevgisini elan edirdi, elə bil dağlarda çiçəklər şeir oxuyurdu.

Amma Salatın dağlarda şeir oxuyan çiçəkləri vecinə almırdı, o yaz gecəsinə doldurmuş bütün bu ehtirash xışırtı və pıçıltılar içindən başqa bir sodanın ucalmasını gözləyirdi.

Yaz gecəsi qızın bu etinasızlığını gördü, pəncərə altında diz çöküb qıza yalvarırdı, göylərin ağ ulduzlarını qıza bağışlayırdı və qızı güllü-çiçəkli ağuşuna çağırırdı.

Amma Salatın daşa dönüb insafa gəlmirdi, bacarsaydı əlinə süpürgə alıb bu kişiye oxşamaz yaz gecəsinə pəncərəsi altından qovardı və qız yatağına od tökülmüş kimi yerində o tərəf-bu tərəfə çevrilirdi.

Artıq gecə keçmişdi, bütün kənd çoxdan dərin yuxuya getmişdi, xoruzlar oyanıb bir ağız banlamışdılar, sonra yenə gözlərin yummuşdular. Bəs nə üçün o səs gəlmirdi, nə üçün gecənin bu saatlarında Salatını çağırən o gümüş cingiltili sədalardan xəbər-əətə yoxdu?

Yoxsa bəxti Salatından üz çevirmişdi?

Qız kəskin bir hərəkətlə yerində döndü, pəncərədən düşən ay işığından küsmüş kimi üzünü evin qaranlıq tərəfinə çevirdi.

Və bu vaxt Salatın birdən səksəndi, yaz gecəsinin bütün bu ehtirash xışırtı və pıçıltıları içərisindən nəhayət qız o səsi eşitmişdi və indi gözləri qaranlıq içində par-par parıldayırdı.

Cold qalxdı, yerində oturdu, ürəyi döyünməyə başlamışdı, gözlədi ki, bir az sakit olsun, sonra pəncərədən aya baxdı, dodaqlarına sirli bir təbəssüm qondu.

İndi o saz uzaqda adı bilinməyən bir gecə quşu kimi oxumağa başlamışdı, Salatını çağırırdı və aşıq Cəlal ahugözlü Salatının həsrətli o sazı gecənin bu aləmində o cür ağladırırdı.

Hər gecə bütün kənd yatandan sonra aşıq Cəlal o dərə üstünə gəlirdi, orda həmişə titrək yarpaqlı qoşa qovaqlar altında oturub sazını dindirirdi və Salatın kələğayının ucunu ağzına yaşmaq edib, pişik yerisi

kimi səssiz addımlarla gedirdi, qovaqlar altında sevgilisinin arxasında dayanırdı, sonra birdən oyulırdı və sazlı-sözlü aşiqini arxadan qolları arasına alırdı...

Aşiq Cəlal isə həmişə əvvəlcə səksənirdi, sonra başını sağa əyib Salatının sağ əlindən öpürdü, sola əyib sol əlindən öpürdü, axırda başını geri qanırırdı və üzünü Salatına tutub oxuyurdu:

Zənəxdan üzünə, gül buxağına
Sərv qamətinə, boyuna qurban!
Səhər çağı göy çəmənə gözəndə
Ağ ollarla gül-çiçəkdən üzəndə
Danışmayıb güzlərini süzəndə
Demək istədiyin sözlünə qurban!

Amma bu gecə aşiq Cəlal ahugözlüsünü çox gözletmişdi, qızın ürəyini səksəkə ilə doldurmuşdu və indi Salatın bir istədi ki, getməsin, qoy səhər açılana kimi oğlanın gözü yorulu qalsın, ərisin şam kimi, fəraq oduna yansın...

Amma elə bu vaxt sazın səsləri elə bir fəryad qopartdı ki, Salatın sıçradı ayağa qalxdı, uzun hörükləri açıldı, küreyindən aşağı axdı və bu hörüklərin ağırlığı qızın başın geri dartdı, Salatına məğrur bir maral görkəmi verdi.

Və qız birdən həyəcanlandı, tələsdi, çəpər yanına gəldi, ətəyini əlinə alıb alçaq çəpər üstündən çevik bir hərəkətlə dərə kənarına sıçradı, sonra bir qədər aşağı enib yamaqdakı tanış cığırda baş alıb yarpaqları titrək qoşa qovaqlara doğru yönəldi.

İndi həmişə bu vaxt başlayan xəfif külək əsirdi. Sübhün yaxın olduğunu xəbər verirdi və qoşa qovaqların yarpaqları ay işığında balıq pulları kimi parıldaşırdı.

Salatın səssiz addımlarını yavaşıtırdı, qovaq ağaclarının arxasına keçdi, astadan nəfəsini dərdi və qız bayaq nə üçün ansızın bir həyəcana qapıldığının səbəbini elə bil yalnız indi başa düşdü, aşiq Cəlal bu gecə qızın heç vaxt eşitmədiyi bir hava çalırdı və bu havada Salatın səsləyən o səfəqli çağırış yoxdu, qız küskün bir halda ağaclarla söykəndi və sazın sədası qızın başını yuxarı qaldırdı, üzünü göylərə doğru çevirdi, indi göyün yarısı qapqara buludlu, yarısı ağappaq işıqlı idi -- hər dəfə aşiq Cəlal qızı çağıranda sazın səsləri güllü-çiçəkli olurdu, amma indi sazın səsləri sapının yarısı ağ, yarısı qara bir yumaq kimi çözüldü.

Qız hiss elədi ki, nə isə olmuşdur və elə bil aşiq Cəlal gündüzün günorta vaxtı onu gözəndən itirmişdi, sonra getmişdi əlində çırağ gecənin qaranlığında Salatını axtarmağa başlamışdı.

Salatının gözləri dumanlandı və sazın sehirli nəğməsi çəkdi onu bir rəya aləminə apardı...

İndi ay yerini xeyli dəyişmişdi və qızın kölgəsi qocanın üstünə düşmüşdü.

Və arabir həzin külək bir az bərkidəndə qızın çiyinə dağılan saçlarının kölgələri gedirdi gah qocanın boynuna dolaşırdı, gah çözüldü, yerə düşürdü.

Buna görə idi ki indi qoca da özünü bir rəya aləmində hiss edirdi və sazının üstündən asıb qarşısına düşən, tərponən, titrəyən, gah sağında, gah solunda oynayan bu kölgələrə baxdıqca ona elə gəlirdi ki, bütün bunlar vaxtilə vəsf etdiyi və indi artıq çoxdan bu dünyadan köçmüş, o xumargözlü gözəllərin xəyallarıdır ki, bu gecə gəlib qocanın başı üstünə əyiliblər, özləri ilə həyatın son sirrini gətiriblər, amma dilləri ölümle lal olduğu üçün, qocaya o son sirri aç bilmirlər...

Salatın isə bu vaxt birdən elə bir tələş hissine qapıldı ki, dönüb özünü aşiq Cəlalın üstünə salmaq istədi, amma qız bir addım irəli atmışdı ki, gördü bu dərədi, gözləri geniş açıldı və donub yerində hərəkətsiz qaldı...

Çünki bir an əvvəl qızın kəskin hərəkəti ilə kölgəsi də yerindən sıçramışdı və bu qocanı elə bil yuxudan oyatmışdı, qoca dönmüşdü, başını geri çevirmişdi, arxasına baxmışdı və bu vaxtda üstünə gələn o xəyal bədrəmişdi, gözləri geniş açılmışdı və donub yerində qalmışdı.

Qoca dönüb arxasına baxarkən gördüyü artıq rəya deyildi, amma əvəzində bütün ömrü boyu gördüyü bütün rəyalardan daha əcaib idi -- çünki ayın gümüşü ziyalarına qərq olmuş, kələğayı başından siyirilib boynuna düşmüş, saçları çiyinə dağılmış ahugözlü bir qız gecənin bu aləmində gəlmişdi və başına keçən əsrin qarı yağmış bir qoca qarşısında dayanmışdı.

Və indi qızın geniş açılmış gözlərində elə bir heyvət və qorxu ifadəsi vardı ki, elə bil yerə qonan kimi nədənsə ürkmüş ağ bir göyərçin bu saat qanad açıb göyə uçucaqdı.

Salatın isə bir an donub qalmışdı, dili tutulmuşdu, nitqi batmışdı, sonra isə ixtiyarsız olaraq sinəsindən qopan kəsik çığırını əlini ağzına çıparaq boğmuşdu və indi qocadan üz çevirib gəlirdi cığırda üz kəndə

doğru elə qaçırdı ki, elə bil o dəhşət ki, adı qocalıq idi, bir at yəhərlemişdi, o atın üstünə sıçramışdı və indi o at dördnala qızın arxasınca çapırdı.

Qoca böht içində əllərini gözlərinə çəkdi, amma bu ayılı gecenin ona göstərdiyi xəyal yox olmadı, çünki hələ də qaçırdı və əlbəttə ki, o qaçan qız bir xəyal deyildi, bəlkə kiminsə yarı-vəfadarı idi, bu yaz gecəsində sevgilisinin görüşünə gəlmişdi, amma gənc sevgilisi əvəzində qarşısında qocalığın qaramat heykəlini görmüşdü. Tanrım, lazımdımı ona bu qədər qocalmaq, bir halda dünya yenə əvvəlki kimi gənc qalacaq və o qız kimi sendən üz çevirib qaçacaq, istərsən arxasınca at çap, çatmayacaqsan və yaxud çatıb ətəyinə əl uzatsan əlinə keçən həmişə bir boşluq olacaq...

Amma bütün bunlara rəğmən ürəkdəki o ümid ki, həmişə bir az dəli idi və sənə son nəfəsində belə möcüzəyə inamından əl çəkmirdi, indi elə bil qocanı da coşğun bir vəcd ilə sehirlədi və qaçıb gedən o xəyalı heç olmasa dönüb birçə an geri baxmağa məcbur eləmək üçün qocanın boğuş və sakit sesini də çəkib sinəsindən çıxartdı.

Qocanın sinəsindən qopan bu boğuş və sınıq fəryad isə gedib arxadan o qıza çatdı və qız bürəyib dayandı və dönüb bir an geri baxdı.

Və qoca aşiq ağıladı.

Amma indi oğər o qızın ağ xəyalı ürkmüş bir maral kimi ay işığında yenə yamac düşündəki cığırla baş alıb gedirdisə, qoca aşiq da sorağı ilə yola çıxdığı, arxasınca düşüb yol göldiyi o son gizli mahnısına qovuşmuşdu və çoxdan susmuş sazı sarı bir quş kimi sinəsi üstündə oxumağa başlamışdı.

Və qoca bundan sonra yenə bu dünyada qalmaq üçün dönmək istəyirdi, o qaval daşı ki, elə bil o daş dünya yaranandan orda, Qobustan çölündə qayalıqlar içində düşüb qalmışdı və ora düşüb qaldığı gündən daş üreyində saxladığı bir musiqi ilə əbədiyyət qarşısında dayanmışdı.

Bakı, 1944

KARVAN DAYANDI

Axşamlar günbatan çağında o meşədən mahnı oxuyan bir səs ucalırdı və o meşə ki, çox qalınlıq idi, gündüzün işığı orda tez azalırdı, ağacların dibi qaranlığa batırdı və axşam günəşinin şüaları ilişirdi ağacların başında qalırdı – bu vaxt elə bil meşə özü dil açırdı və oxumağa başlayırdı.

Vaxt olmuşdu ki, o səsə bərabər yaz gəlmişdi, meşədə cırıq alça çıxçıx açmışdı bədmüşkün tumurcuqları şişmişdi, novruzgülü qar altından çıxmışdı, qürbət ölkələrdən uçub gəlmiş qaranquş öz doğma yuvasına qayıtmışdı. Sonra yenə vaxt olmuşdu ki, o səsə bərabər payız düşmüşdü, xəzan yarpaqları yerə tökülmüşdü, küləklərin nəfəsi çox soyumuşdu və nəğməçi quş uçmuşdu, qürbət ölkələrə getmişdi.

Və necə ki, o yaz, indi də bu payız yaxındakı kiçik bir kənd hər axşam meşədən gələn o səsə qulaq asmışdı.

Kəndin ağır günlərində, zəmilər quraqlıqdan od tutub yananda, o səs səhrada tək qalmanın eşidilməyən fəryadına dönürdü və qınılırdı qanadı çox uzaqlara uça bilmirdi, amma elə ki, çöllər bəreketli yaşıllıqla örtülürdü, zəmilərdə quraqlıq sünbüllər dənli başlarını yerə əyirdi, o səs yenidən qanadlanırdı, kövrək bir ümidlə göyə ucalırdı və həmişə çox uzaqda olan səadət elə bil bir addım insana yaxın gəlirdi.

Amma kimin səsi idi o səs – bunu heç kəs bilmirdi.

Meşə yanındakı kiçik kənddən dəfələrlə o səsə doğru gedənlər olmuşdu, bir-birinə qoşulan qız və oğlanlar çox qalınlıqlara girişmişdilər, o məchul nəğməçini çox axtarmışdılar, amma hər dəfə əlləri ətəklərindən uzun geri qayıtmışdılar.

Buna görə idi ki, kiçik kəndin qızları hər dəfə axşamlar o səsə qulaq asanda, xəyal çəkirdi onları əfsanələr dünyasına aparırdı və rəyasında gördüyü bir ahu gözlünün sorağıyla diyarbadıyar gözün qara sevdalı bir aşiq gəlirdi gözləri qarşısında dayanırdı.

Çimnaz da hər axşam meşədən gələn o səsə qulaq asırdı, amma Çimnaz bir dəfə də olsun kəndin qız və oğlanlarına qoşulub o məchul nəğməçini axtarmaq üçün meşəyə getməmişdi, çünki ona elə gəlirdi ki, o nəğməçi kimdir, yalnız onu çağırır və əgər Çimnaz meşəyə getmə mütləq ona rast gələcəkdir və həyatında no isə bir hadisə baş verəcəkdir və Çimnaz son günlər getdikcə artan bir həyəcan içində hər axşam o səsi dinləyirdi və üreyini özünə anlaşılmaz bir intizar hissindən üreyini xilas edə bilmirdi.

İndi bu axşam, günbatan çağı yenə meşədən o səs ucalmışdı və Çimnaz bu vaxt daxmaları qabağında torpaq artırmada üzü meşəyə sarı oturmuşdu, hər iki əlilə dizlərini qucaqlamışdı və çənəsini qolları üstə qoyub hərəkətsiz qalmışdı.

Birdən yaxında, kənd içində çoxlu at ayaqlarının tappıltısı eşidildi, Çimnaz diksindi, başını qaldırdı, kənd içindən keçən yola baxdı.

Kənd yolu ilə keçənlər Əlyar xanın atlıları idi, xan öndə, nökr-naibləri arxasınca ovdan qayıdırdılar, yəhərlərinin qaşları üstə ovladıkları cüyür və ceyran leşləri aşırılmışdı, tərklərinə bağlanmış xurcunların gözləri qızıl quşlarla – ovladıkları turac, qırqovul və sair çöl quşları ilə dolu idi.

Bu vaxt yolda nə oldusa, öndə gələn Əlyar xan cilovu çəkdi, at dayandı, arxadan gələn atların da cilovları çəkildi və bütün dəstə yola tıxanıb hərəkətsiz qaldı.

Bir kənd qızı üçün xan gözüne görünmək həmişə təhlükəli idi və Çimnaz ayağa sıçradı, qaçdı, özünü daxmaya saldı, amma içəridən daxmanın kiçik pəncərəsindən hər dəfə ötür gedən yad atlılara baxmaq bir kənd qızı üçün həmişə ürəyi həyəcana gətirən bir tamaşa idi və Çimnaz daxmanın kiçik pəncərəsindən baxıb görəndə ki, xan atlıları meşədən gələn o səse qulaq asırlar, qızın ürəyi anlaşılmaz bir tolaş içində sinəsində döyündü.

Xan isə bu vaxt öz atlılarına tərəf döndü:

– Kimdir bu oxuyan, – dedi, – və harda oxuyur bu adam?

Xanın qoca naibi atını irəli sürdü və ərz elədi:

– Xan sağ olsun, o kimdirsə, çoxdandır hər axşam bu meşədə oxuyur, amma hansı kənddəndir, kimdir və neçidir – bunu hələ heç kəs bilmir.

Xan iki barmağının uclarıyla bıqlarına tumar çəkdi, fikrə getdi və səse qulaq asdı.

İndi bu payız axşamında o səsdə yenə elə bir həsrət dil açmışdı ki, kənddə böyük–kiçik hamı nəfəsin udub, yalnız o səse qulaq asırdı.

Handan-hana xan yenə atlılarına tərəf döndü:

– Uşaqlar, – dedi, – mən çox xanəndələrə qulaq asmışam, ancaq belə bir səs eşitdiyim hərgiz yadıma gəlmir... Səs deyil bu, cavahirdir və kimdir o doli–divanə ki, hər axşam orda meşədə oxuyur, halbuki o bu cavahir səsilə hər dəfə ariflər məclisində ətək–ətək simü–zər qazanardı...

Atlılar başlarını tərpətdilər, xanın dediklərini təsdiq elədilər.

Və xan yenə bir hovur o səse qulaq asdı, sonra gözlərində nə işlədi və dedi:

– Qulaq asın uşaqlar, bizim bugünkü ov dəstgahımız hələ natamamdır və o vaxt tamam olacaqdır ki, bu gecəki ziyafətdə biz o səse qulaq asıb zövq alacağıq...

Athılar bir–birinin üzünə baxdılar. Xanın bu gecəki ziyafətinə mahalın hər tərəfindən kübarlar, əşrəflər təşrif gətirəcəkdilər və Əlyar xan qapısıaçıqlığı və mehmannəvazlığı ilə ad çıxartmışdı və əgər bu gecə xanın məclisində o sirli meşə nəğməçisinin səsi eşidilsəydi, əlbəttə ki, bu hamını heyretə salacaqdı, amma çifayda ki, bu qeyri–mümkündü və qoca naib xanı bu fikrindən daşındırmaq üçün dedi:

– Xan sağ olsun, dəfələrlə bu kənddən o meşəyə gedən olub, amma kimdir o meşə bülbülü, nə izinə düşüblər, nə üzünü görüblər.

Xan dodaqlarında acı bir təbəssüm qoca naibini süzdü:

– Naib, – dedi – biz adımızı ovçu qoymuşuq və o səsin haradan gəldiyini eşitdiyimiz halda məgər bizə yaraşarmı bu son şikari öldən buraxmaq?

Atlılar yenə heyretlə bir–birinin üzünə baxdılar və xan biləyindən qamçı asılmış əlini meşəyə tuş tutub dedi:

– Haydı, gün axşam olmamış işə şirü eləyin və dörd bir tərəfdən o qalınlığı mühasirəyə alın, kəsin bənd–bəreni, pusqu qurun və bilin ki, şikar ovlanmamış gözüme görünsəniz – vayınıza oturram!

Xan nə demişdisə Çimnaz eşitmişdi və indi elə bil o səs də gəlmişdi, Çimnazın ayaqlarına qapanmışdı ki, nə üçün feryadını eşitmirsən, nə üçün boynunu bükəno rəhm eləmirsən, nə üçün bunca zülm etməyi mənə rəva görürsən?

Və Çimnaza elə gəldi ki, bu son feryaddır, o bir daha bu səsi eşitməyəcəkdir, çünki o evi başına uçmuş kimdirsə, bu saat başının üstünü alan xatadan xəbəri yoxdur.

Çimnaz daxma içində çırpındı, nə edəcəyini bilmədi, özünü çölə artırmaya atdı, sonra tez geri qayıtdı, cuna yaylığını başına saldı və yaylığın ucunu çəkib üzünə yaşmaq elədi...

Sonra o vaxt ki, Əlyar xanın atlıları meşəyə doğru çapırdı, Çimnaz da kənddən çıxıb kəsə yolla meşəyə doğru qaçırdı...

O isə bu gün çox yorulmuşdu və gəlmişdi meşənin qalınlığında tufan yıxmış qocaman bir palıd ağacı üstündə oturmuşdu və başını qaldırmışdı, ağacların çatırı arasından görsənən axşam göylərinə baxmışdı, bu vaxt yenə batan günün işığı ilişib ağacların başında qalmışdı yenə aşağıda ağacların dibi qaranlığa batmışdı, yenə yuxarıda ağ buludlar altında iki qartal bir-birilə oynamağa çıxmışdı və o gözlərini qapamışdı, bəllur sos dalğa-dalğa meşə üzərində ucalmışdı.

Və nə vaxt ki, o bu cür gözlərini qapayırdı və oxuyurdu – o ahugözlü, yaz olanda yazın tər çiçəklərini, payız olanda payızın xəzəllərini tapdayaraq meşə cıgırı ilə ona doğru gəlirdi...

Orda o kiçik kənddə isə o ahugözlünü, qələmqaşını, gün işığında gördüyü yadına gəlmirdi, çünki hava işıqlanandan qas qaralana kimi bütün günü burda, meşənin bu qalınlığı içində keçirdi.

Və bütün kənd onu odunçu oğlu kimi tanıyırdı.

Hələ uşaqlıq illərindən başlayaraq o atasıyla bərabər bütün günlərini bu yarıqaranlıq meşədə başa vurmuşdu, gözləri bu dərinlərdəki qalınlıqların sirli kölgələrlə dolmuşdu, sonra artıq əldən düşmüş və çox qocalmış atası meşəni tərk etmişdi və o bu ağaclar aləmində tək qalmışdı. İndi çoxdandı ki, o hər gün çox tezdən – dan yeri sökülərkən çiyində odunçu baltası ilə təkbaşına bu meşəyə gəlirdi, sonra bir də hava qaralanda dalına atdığı ağır odun şələsi ilə kəndin ucqarındakı daxmalarına qayıdırdı...

Bu axşam isə meşə elə bil onu caduya salmışdı, durub getmək istəmişdi, ayaqları gəlməmişdi, şələsi çoxdan bağlanmışdı, əyilib yerdən qaldırmamışdı, oxumuşdu, nəfəsini tükəndirmişdi, amma ürəyini əzən qüssə sönüməmişdi.

Və bu vaxt çox yaxında bir hənirti eşidən kimi olmuşdu, elə bil kimse içini çəkmişdi, çağırmaq istəmişdi, amma öz əlilə öz ağzını qapamışdı.

Səksəndi, elə bil sehrli bir yuxudan oyandı, başını çevirdi, səs gələn tərəfə baxdı və gözlərinə inanmadı.

Xəyal idi bu, yoxsa o ahugözlü doğrudan da gəlmişdi, qarşısında dayanmışdı? Xurmayı saçları dağılmışdı, çiyinə tökülmüşdü, cuna yaylığı başından siyirilmişdi, boynuna dolanmışdı, taqəti kəsilmişdi, ardıc ağacına söykənmişdi və geniş açılmış gözlərlə heyretlə ona baxa-baxa qalmışdı.

Çimnaz isə ağır-ağır nəfəs alırdı, köksü qalxıb enirdi və elə baxırdı ki, elə bil indi o da gözlərinin gördüyünə inana bilmirdi.

Və kim inana bilərdi ki, o keçən yaz və bu payız hər axşam meşədən ucalan səsi ilə bütün kəndi heyran eləyən, ürəkləri gah qüssələndirən, gah sevindirən, kimliyi bilinməyən, gözə görünməyən o əsrarəngiz meşə nəğməçisi kənddə hamının odunçu oğlu kimi tanıdığı arıq vücudlu, solğun bənizli, yanar gözlü bu cavan imiş?

Qız kənddə son dəfə onu nə vaxt gördüyünü yadına salmaq istədi, amma sala bilmədi, yadında qalan yalnız bu idi ki, kənddə ona rast gəldiyi vaxtlar olmuşdu, amma hər dəfə o başını aşağı salmışdı və bir kölgə kimi Çimnazın yanından ötüb keçmişdi və Çimnaz da dönüb onun arxasınca baxmamışdı.

Buna görə idi ki, indi Çimnaz yerindən tərpənmədən mat-mat rəngi qaçmış, gözləri alacalanmış odunçu oğlunun üzünə baxır və nə qədər ümitsizcəsinə sevildiyini görür və ürəyinə nə isə bir şəfqət hissi axıb dolur, eyni zamanda təlaş və qorxu içində, eyni zamanda təlaş və qorxu içində nə edəcəyini, nə edəcəyini bilmirdi. Və nəhayət Çimnaz nə isə demək istədi və dedi:

– Nə üçün həmişə hamıdan gizlin təkbaşına bu meşədə oturub oxuyursan? Kənddə hələ heç kəs bilmir ki, hər axşam meşədən gələn sənin səsidir.

– Bütün günüm, – dedi odunçu oğlu çox yavaşdan burda, bu meşədə keçirdi, həftələrlə, aylarla səni görə bilmirdim... İndi də gözlərimə inanmıram ki, bu sənə... Birdən yaxında boğuq hənirtilər eşidildi, qırılan ağac budağı şaqqıldadı, tapdanan quru çör-çöplərin xışırtısı, çatırtısı bir-birinə qarışdı.

Çimnaz səksəndi, nə üçün yüyürüb bura gəldiyi elə bil indi yadına düşdü və ovçu qovmuş ahu kimi özünü odunçu oğlunun üstünə atdı:

– Tez ol, qaçaq, – dedi, – Əlyar xanın adamlarıdır, tutacaqlar səni, aparacaqlar səni, elə buna görə qaça-qaça gəlmişdim ki, sənə xəbər verim, amma gör huşum başımdan necə çıxdı.

Və Çimnaz, odunçu oğlunu arxasınca meşənin qalınlığına çökməyə macal tapmamış, Əlyar xanın adamları başlarının üstünü alıb, qıyya vurdular və hər ikisini qamarladılar.

Payız günəşi getmişdi, meşə arxasında yox olmuşdu, batdığı yerdə göy əyrisi al-qırmızı boyanmışdı və bütün yollar axşam kölgələrində qaralmışdı.

Əlyar xan atlılarının önündə kənddən bir ağac yuxarıdakı böyük imarətli malikanəsinə qayıdırdı və qolları arxasına bağlanmış odunçu oğlu xan atlılarının qabağında addımlayırdı. Çimnaz isə huşsuz halda xanın öz atının yəhəri üstünə aşırılmışdı.

Gecə xanın böyük imarətində cah-cəlallı bir məclis qurulmuşdu, qonaqlar yemişdilər-içmişdilər, ağrışmışdılar. Adət üzrə yemək-içmək sükut içində davam edəndən sonra çay süfrəsi açılarda söhbət başlandı və söhbəti birinci olaraq ev sahibi başlamalı idi. Və xan iki barmağının ucuyla bıqlarına tumar çəkib birinci olaraq sözə başladı:

– Ağalar, – dedi, – özünüz bilirsiniz ki, mənim hərgiz ovdan əliboş qayıdığım olmamışdır, amma bugünkü ovum məni xüsusilə bərmurad elədi... Zira aşağı kənd yanındakı meşədə hər axşam ucalan bir səs vardı ki, böyük-küçük cümlə eşidənləri valeh eləmişdi, fəqət bu vaxta kimi meşəyə gedənlərdən heç biri izinə düşə bilməmişdi. Amma indi bu gecə siz hamınız onun kim olduğunu görəcəksiniz və səsinə eşidib feyziyə olacağımız, çünki bugünkü ovumuzda biz o meşə bülbülünü ələ keçirmişik və bundan sonra o bülbül mənim məclisimdə cəh-cəh vuracaq...

Sonra xan olini əlinə vurdu və içəri gələn iki nəfər xidmətçisinə odunçu oğlunu məclisə gətirmələrini əmr elədi.

Məclisdə tərpəniş və hənirti başlandı, xanın kübar qonaqlarından bəziləri meşədən gələn o səs haqqında nə isə eşitmişdilər, digərlərinin məclislərində çox məşhurlar xanəndələr oxumuşdu və indi meşədən tutulub gətirilən birisinin səsi ilə xanın öz qonaqlarını heyrətə salacağını çoxları şübhəli və istehsalı baxışlarla qarşıladılar.

Və nədənsə xanın xidmətçiləri xeyli yubanaraq odunçu oğlunu məclisə gətirdilər.

Odunçu oğlu bir an qapı ağzında dayandı, gözləri qarşı divardakı bədənnüma aynaya sataşdı. Ordan o bədənnüma aynadan eyni məxmər arxalıklı, başı buxara papaqlı, beli gümüş komərli birisi ona baxıb gözlərini döydü...

Və odunçu oğlu ordakı, aynadakı oxşartıdan üz çevirdi, başını aşağı saldı.

Xanın qaşları azacıq çatıldı, əmr eləmişdi odunçu oğlunu geyindirib-keçindirmişdilər və indi bu geyindirilib keçindirilmiş oğlan içəri girəndə əvvəlcə ona baş əyməli, sonra məclisə salam verməli idi.

Xan dinmədi, başıyla işarə elədi məclisin aşağısında yer göstərdi və xidmətçilər odunçu oğlunu gətirdilər. Məclisin aşağı başındakı döşəkə üstündə oturdular.

Məclisin gözü odunçu oğlunda idi və qonaqlardan biri əyildi, yarındakına dedi:

– Deyəsən kordur, bədbəxt, nökrələr qolundan tutub gəzdirlər.

İkinci qonaq bıqları altında qımışdı və xan üzünü odunçu oğluna tutub dedi:

– Odunçu oğlu, bəxtinə gün doğdu sən! Bundan sonra daha meşədə odun doğramayacaqsan, çünki mənim məclislərimin xanəndəsi olacaqsan və hərçənd bu gün meşədə bizim uşaqlara əl qaldırmısan, amma keçənə güzəşt dəyərlər, günahından keçirəm...

Sonra xan tarçıya işarə elədi və uzun birçəkli, saçları yağlı tarçı "Rast" dəstəsinə başladı.

Əlyar xan qəlyanının gümüş müstüyünü ağzına aldı və dirşeyini qotazlı mütəkkələrə təkyə elədi.

Tarçı çalırdı, pərdə-pərdə qalxırdı və o məqamda xanəndələr "aman aman..." zümzüməsinə başlayaraq özlərini içəridən səfərbər edərdilər, tarçı yanakı baxışla odunçu oğluna nəzər saldı və meşə nəğməçisinin dodaqlarında xəfif bir tərpəniş belə görmədi.

Tarçı başlamışdı, dayana bilməzdi və indi başlanğıcdan çox uzaqlaşmışdı, amma odunçu oğlundan səs çıxmırdı.

Nəhayət tarçı heyret ifadə edən gözlərini xana tərəf çevirdi və dəstəgahı yenidən başladı.

Xan yavaşdan öskürdü və dedi:

– Odunçu oğlu, müntəzirik!

Odunçu oğlu başını qaldırmadı və sağından, solundan gələn fısıltıları ələ bil eşitmədi.

– Başlasana, – deyirdilər ona sağından və solundan, – eşitmirsən, xan sənindir...

Odunçu oğlu başını qaldırdı, baxışları bir an xanın üzünə dikilib qaldı, xan nə isə demək istədi, amma macal tapmadı, çünki odunçu oğlu döndü və çöpəki bir nəzərlə yenə bədənnüma aynadakı oxşarına baxdı.

Bu vaxt tarçının mizrabı pərdələr üzərində hərəkətsiz qaldı və höv-sələdən çıxan xanın səsi bu dəfə daha artıq bir təhdid ilə dolu idi:

– Gədə, ağzına su almısan, nədi, görmürsən ki, bütün məclis sənə müntəzirdir?

Odunçu oğlu baxışlarını aynadan qopartdı və dedi:

– Əmr eləyin ordakı oxusun, – burdakı odunçu oğlunun səsinə bu məclis eşitmiyəcək!

Xan döyükdü və tarçıdan soruşdu:

– Nə dedi o?

Tarçı dedi:

– Xan sağ olsun, sayıqlayır bu, aynada özünə baxıb, deyir ki, əmr eləyin qoy ordakı oxusun, çünki deyir, burdakı odunçu oğlunun səsinə bu məclis eşitmiyəcək!

Qonaqlardan kiməsə özünü saxlaya bilmədi bərkdən güldü və xanın başına elə bil bir dolça su töküldü, şərabin xumarı duman oldu göz-lərindən dağıldı və məclisindəki istehsalı gülümseyişləri görüb od aldı qamışa girdi:

– Yox, oxuyacaqsan odunçu oğlu, – dedi. İndi tarın çaldığı hava döşünə düşmədi, qırmancın çaldığı nəvə döşünə düşər, əlləzinəni öz-bərdən oxuyarsan! Və elə bu gecə bu məclis gərək sənə səsinə eşitsin!

Və xan sözünü qurtarmamış əlini əlinə elə vurdu ki, bir neçə nökr bir-biri dalınca özlərini içəri saldılar və qamarladılar odunçu oğlunu qonaq otağının eyvanına apardılar.

Sonra ordan çılpaq bədəne vurulan qırmanc zərbələrinin viyılması eşidilərkən indi də bütün məclis sükut içində odunçu oğlunun nə vaxt inləyəcəyini, yalvaracağını, aman istəyəcəyini gözləməyə başladı.

Lakin qırmancın gətdikcə daha artıq bir şiddətlə havanı yarıır, daha müdhiş bir hava çalır, amma odunçu oğlundan yenə səs çıxmırdı.

İndi qonaqlardan bir çoxu nə isə bir xəcalət hissilə başlarını aşağı salmışdılar və Əlyar xan məclisi belə süst vəziyyətdə görərkən nökr-lərini səslədi və nökrərdən biri qan-tər içində yüyürüb içəri gəldi.

– Nə oldu, – dedi xan, – yumşaldımı, aman istəyirmi?

Nökr başını buladı:

– Yox xan, cıqırımı belə çıxarmır, daş kimi düşüb qalıb, bilmək olmur ölüb və yainki hələ nəfəs alır.

Əlyar xan bıqlarını çeynədi və bağırırdı:

– Sürüyüb salın dama, nə bir loxma çörək, nə bir damcı su!

Səhər dan yeri ağaranda, xoruzların üçüncü banında özünə gəldi. Axşamdan üzüstə sərilib qaldığı torpaq üstündən ayağa qalxdı, oturdu. İndi əynində yenə öz yırtıq arxalığı və qamçılardan küreyində açdığı qanlı zolaqlara yapışmış bez köynəyi vardı. Ətrafına boylandı, başını qal-dırdı, pəncərəsiz və qaranlıq damın bacasından tənha bir səhər ulduzu ona baxıb göz qırpırdı.

Əli ilə divardan tutub ayağa qalxdı və bir sövqi-təbii ilə ən əvvəl damın qapısına tərəf yönəldi, yoxlamaq lazımdı, əgər qapı çox möhkəm idisə, torpaq döşəməni oymaq olardı... Amma birdən qapı özü açıldı, ağsaqqal bir qoca içəri girdi, gəldi əlini odunçu oğlunun çiyninə qoydu – yavaştan köksünü ötürdü və dedi:

– Dalımcı gəl oğul, mən xanın qoca bağbanıyam, başına gələn qə-ziyyətdən xəbərim var... Axşam nökrələr səni geyindirib-keçindirəndə üroyimdə dedim ki, qəfəsdəki bülbüllər az imiş, biri də yoldaş gəldi. Amma sonra görəndə ki, qırmanc altında da səndən nə səs çıxdı, nə səda, onda bildim ki, sən qəfəsdə oxuyan quşlardan deyilsən... Dalımcı gəl, nökr-nəib oyanmamış, çıx aradan başını qurtar!

Odunçu oğlu qocanın üzünə baxıb durdu, bu qoca ki onu qaçırdıb öz başını belə salacaqdı, qocaya minnətdarlığını bildirmək üçün nə edəceyini bilmədi.

– Nə doydaq kimi donub qalmısan, – dedi qoca, – məndən xətirçəm ol. Sonrasın mən özüm biləm.

Bir addım atmamış geri döndü:

– O qız keylağı, ki, burda əsirdir, baba onu da qurtarmaq üçün mənə kömək eləseydin...

Qoca bağban dinmədi, bir müddət susub durdu, sonra dedi:

– Axşamdan o qızın qabağında qızıl sandıqları açıblar, oğul... Nə deyim, qızıdır, əgər zərərardan arxalıq, əşrəfidən yaxalıq gözün qamaşdırmasa, qaçmaq istəsə, ona da həmiyyət eləyəm – hələlik sən qaç başını qurtar!

Odunçu oğlunun üzündən nə isə bir kölgə keçdi və öpdü qocanın əlindən, yola düzəldi...

Kəndə gəlib çıxanda hava artıq işıqlanmışdı və indi o oğlunun nigə-rançılığı ilə səhəri diri gözlü açan qoca anasının hüzurunda dayanmışdı, başına gələnəri danışib qurtarmışdı və nə qədər ki, gec deyildi qoca atasıyla vidalaşmalı, kənddən çıxmalı, başını götürüb hara isə getməli idi.

Susub durmuş atası handan-hana başını qaldırdı və dedi:

– Mənim bir ayağım qəbirdədir, oğul, sən mənim fikrimi çəkmə...
Amma bilmirəm sən hara gedəcəksən, özgə yerlərdə, qütbət ellərdə
nə eliyəcəksən?

Və birdən heç vaxt o barədə düşünmədiyi və heç vaxt elə bir şey
ağına gətirmədiyi amma indicə, bir an içində ürəyində doğulan və bütün
varlığına hakim kəsilən və özü üçün gözlənilməz olan elə bir qərara gəl-
diyini hiss elədi ki, bunu atasına elan edərkən həyəcanlandı, boğazında
düyünlənən bir qəhərdən boğuldu və dedi:

Oxuyacağam, ata, gəzəcəyəm eli-obanı oxuyacağam, gedib qütbə-
tə çıxsam orda oxuyacağam, dönüb geri qayıtsam, burda oxuyacağam...

Və o gündən odunçu oğlunun sərsəri həyatı başladı.

İndi o yurdsuz-yuvasız gəzgin bir nəğməçi idi, heç bir yerdə çox
bənd olub qalmırdı, çünki daima onu çağırən bir səs vardı ki, yolların
çağırışı idi və gəzirdi, dolaşırdı eli-obanı yorulmurdu. Kəndistanda
olurdu kənd toylarında oxuyurdu, şəhərstana gəlib çıxırdı, çayxanalar-
da oxuyurdu və çox az bir zamanda səsinin şöhrəti yurdunun günçixa-
nından yurdunun günbatanına kimi yayıldı.

İndi nəinki onu hər yerdə səbirsizliklə gözləyirdilər, hətta səsinə
bir daha eşitmək üçün dalınca at çapıb bu kənddən o kəndə gedənlər
və o şəhərdən bu şəhərə gələnlər olurdu.

Sonra aylar dolanmışdı, il keçmişdi və o yenə bir dəfə də olsun
ürəyinə xəyanət eləməmişdi, çünki oxuduğu bütün mahnılarını hər
dəfə ona ürəyindəki azadlıq yangısı oxutdurmuşdu və hər dəfə cah-
cəlalı məclislərdə bir gecəsinə təklif edilən bir ətək qızıldan üz çevir-
mişdi, amma təsadüfən gecələdiyi bir kəndli komasında yoxsul bir
süfrə başında ona dikilən baxışlar ürəyini tərpətməmiş, oxumuş və şəhər
qalxıb gedərkən heybəsinə qoyulan bir cürdək ayrıntı minnətdarlıq hissi ilə
qəbul eləmişdi.

Nəhayət onun bəstələdiyi mahnılar dildən-dilə düşərkən və o keçib
getdiyi şəhər və kəndlərdə tez-tez mahnılarının başqaları tərəfindən
oxunduğunu eşidərkən, hər dəfə ürəyini suvarmağa başlayan xoşbəxt-
lik hissinə cəyni zamanda nə isə bir niskil qarışırdı və elə bil hardansa
uzaqlardan gələn bir səs onu geriye – yurduna-yuvasına, doğma yerlərə
çağırır və o ümid ki, ondan əli üzülmüşdü, yenidən ona əl uzadırdı.

Bu gecə isə o müsafir olduğu bir kəndli komasında gözlərini
yumarkən, birdən elə bil vücudunun çəkisini itirdi, sinəsində nə isə
yeni bir mahnının doğulduğunu hiss elədi yuxusu ərsəyə çəkildi, bütün
gecəni qollarını başı altında çataqlayaraq gözlərini qaranlığa zilləyib
qaldı və dodaqlarını tərpətmədən içəri səs ilə o mahnının gah ürküb
qaçan və gah yenidən qayıdıb gələn məqamlarını ürəyində zümzümə
elədi və birdən bu mahnı ilə bərabər o ahugözlünün unudulmuş xəyalı
həzin bir şəhər nəsimi kimi uçdu, üstünə goldi, uyumuş o həsrət yeni-
dən oyandı, ürəyini qarşdı və şəhərin gözü açılar-açılmaz qalxdı yola
düşdü və üz tutdu doğma kəndlərinə doğru getdi...

Axşam günbatan çağı gəlmişdi, kəndləri yanındakı o qalın meşəyə
çatmışdı.

Və o saat hər tərəfdən gözəgörünməz həyulalar ayağa qalxmışdı-
lar, qaçıb gələrək üstünə tökülmüşdülər, qollarını boynuna dolamışdılar,
əlindən tutub arxasınca çəkmişdilər, köhnə tanış cığır ilə onu meşənin
qalınlığına aparmışdılar və tufan yıxmış o qocaman palıd ağacının üs-
tündə oturtmuşdular.

Oturmuşdu, bir hovur dincini almışdı və elə bil çox düynülü o saqqız
ağacın bu gün daramışdı, doğramışdı və bir şələ odun çıxardınca çox
yorulmuşdu, gün axşam olmuşdu, ağacların dibi qaranlığa batmışdı,
günün işığı ilişib ağacların başında qalmışdı, durub getmək istəmişdi,
ayaqları gəlməmişdi, şələsi çoxdan bağlanmışdı, əyilib yerdən qaldır-
mamışdı və yenə ayaqları altında açılan təkliyinin qara quyusundan bir
an gözlərinə vahiməli bir yuxu görsənmişdi və o qara vəqəli yuxuda
qara bir əl boğazından tutmuşdu, onu boğmuşdu və ovcu qızıl ilə dolu
o biri qara əlini ona doğru uzatmışdı...

Səksənmişdi, oyanmışdı və ona elə gəlmişdi ki, illər var ki, burda
oturub qalmışdı və illər var ki, ürəyi fəryad edib o ahugözlünü çağır-
mışdır və o vaxt ki, gözlərini qapamışdır o ahugözlü bu meşə cığırıyla
ona doğru gəlmişdir və ürək üçün yalnız bu rəya həqiqət olaraq qal-
mışdır, başqa nə olub keçibse hamısı bir qiylü-qal imiş...

Sonra gözləri öz-özündən qapanmışdı və əvvəlki səsi, gəncliyinin
səsi yenə meşə üzərində ucalmışdı.

Və o vaxt ki, bu axşam çağı meşədən yenə o səs ucalmışdı, bir anda bütün kəndi ayağa qaldırmışdı. Hamı o səsi tanımışdı, daxmaların qapıları, pəncərələri açılmışdı və böyük, kiçik hamı bir-birinə dey-mişdi, çoxdan məhrum olduqları və indi yenidən qayıtmış o doğma səsə qulaq asmağa başlamışdılar.

Qoca oduncuya xəbər vermişdilər, xəstəhal qoca yatağından qalx-mışdı, eşiyə çıxmışdı, lakin qocanın qulaqları indi çox ağır eşitdiyi üçün neçə ildən bəri həsrətini çəkdiyi oğlunun səsi gəlib təkcə ona yetiş-məmişdi, qoca ayaqlarını sürümüşdü, o səsə doğru yaxın getmək istə-mişdi, lakin az getmişdi, taqətdən düşmüşdü, sonra geri dönmüşdü, adamların üzünə baxmışdı və bütün yaxşılaşmış üzlərdə və işıqlanmış gözlərdə oğlunun səsi nəhayət gəlib ona da çatmışdı...

Sonra onun səsi kənd üstündən aşıb getmiş, yuxarıda Əlyar xanın böyük imarətli malikanəsinə yetişmişdi və bu vaxt çay süfrəsi başında oturmuş Çimnaz ilə Əlyar xan hər ikisi birdən səksənmişdilər, bir-birinin üzünə baxmışdılar və gözlərin döyə-döyə qalmışdılar.

Bir az sonra isə Əlyar xanın malikanəsindən çıxan üç nəfər atlı, yedəklərində yəhərli bir atla meşəyə doğru çapmışdılar və gəlmişdilər oduncu oğlunu yenə haman yerdə, tufan yıxmış o qocaman palıd ağacı yanında tapmışdılar, əyilmişdilər, ehtiramla ona baş əymişdilər və de-mişdilər:

– Bizi Çimnaz xanım göndərib, Çimnaz xanım səni görmək istəyir və yedəyimizdə sənin üçün at gətirmişik...

Sevinmişdi – Çimnaz sağ idi. Ürəyi döyünmüşdü, – osir-yesir Çimnaz onu görmək istəyirdi.

Və bu dəfə o xan atlılarının önündə çaparaq Əlyar xanın malika-nəsinə gəlmişdi və xan nökrələri onu malikanədə məxsus onun üçün ayrılmış bir otağa aparmışdılar ki, uzun yoldan sonra bir az dincəlsin!

Əlyar xan isə bu vaxt bütün nökrələrini atlara süvar edib dörd bir tərəfə çapdırmışdı, mahalın bütün kübarlarını və əşrəflərini axşam məc-lisinə dəvət eləmişdi.

Xan o vaxt qurduğu məclisdə xəcil olduğunu hələ də həzm edə bilməmişdi, amma indi, bu gecə o dost və əgər qarşısında öz təntə-nəsini nümayiş etdirəcəkdi, həm də bu gecə onun məclisində o zaman heç kəsin tanımadığı oduncu oğlu yox, indi adı dillərdə öz bəzər olmuş, şöhrəti düzü-dünyanı tutmuş bir el nəğməkarı oxuyacaqdı.

Oduncu oğlu isə məxsus onun üçün ayrılmış otaqda çox oturub qalmışdı və nə vaxt Çimnazın onu çağıracağını çox gözləmişdi, qaran-lıq düşmüşdü, gəlmişdilər onun otağında چراق yandırmışdılar və üçayaqlı alçaq kətıl üstündə qabağına bir sini çerez qoymuşdular.

Sonra qısa fasilələrlə bayırdan at kişnərtilərini səsi gəlmişdi, dörd bir tərəfdən çapıb gələn qonaqlar yenə malikanənin böyük və aynalı otağında bir-birinin yanına düzülmüş, hərə öz yerini tutmuş və məclis arəstə olmuşdu.

Bu vaxt gəlmişdilər onu aparmışdılar, qarşısında bir-bir çox qapı-lar açmışdılar, bir-birindən zəngin döşənməmiş bir sıra otaqlardan keçirmiş-dilər və nəhayət o birçə dəfə üzünü görmək həsrətini illərlə ürəyində gözdirdiyi ilə üz-üzə dayanmışdı.

Və indi onun üz-üzə dayandığı Çimnaz burda bir çox qızlar və qa-dınlar içində atlas bir döşəkçə üstündə oturmuşdu və elə bil sağında-solunda keşikçi qoyub onunla bu görüşünü mühafizə altına almışdı.

O isə donub qalmışdı qapı ağzında, gözələrinə inanmamışdı.

Çimnaz idimi bu qadın?

Orda o atlas döşəkçə üstündə tavus kimi bəzənmiş bir xanım otur-muşdu, zərli-zibalı əlbəbəsi üstündə daş-qaşlar bərq vururdu, boynun-dan salxım-salxım qızıl gerdənbəndlər, zəncirilər və sap-sap mirvari boyunbağlar asılmışdı.

İncəbelli, qıvrıq tərpenişli, ahugözlü bir qızı dolğun əndamlı, ağır baxışlı, qımıldanıb tərpenməyən bir qadın əvəz eləmişdi, çənəsi altın-dakı buxağı buğumlarla bir-biri üstünə qatlanmışdı, vaxtilə çiyninə tö-külən xurmayı saçları indi alması, incili araqçın altına yığılmışdı və baxışlarındakı biganəlik gözlərindəki yanarlığı yox eləmişdi.

O isə nitqi batmış kimi bu qadın qarşısında dayanmışdı.

Çimnaz da susmuşdu, nəfəsini udmuşdu, amma üzündə elə bir ifa-də vardı ki, elə bil bu saat ya güləcəkdi, yaxud ağlayacaqdı.

Və Çimnaz xanım gülümsəmişdi – ağzını örtmüş yaşmağı aşağı sal-mışdı və demişdi:

– Biz hər yerdən sənə soragını alırdıq və gözləyirdik ki, şeytanın qıncın sındırıb bir bizim tərəflərə də gəlsən. Xan keçmiş əhvalatı çoxdan unutmuşdur. Bu axşam o məxsus sənə üçün məclis qurmuşdur. Bütün mahaldan çox hörmətli şəxslər bizə qonaq gəlmişdir. Amma o şəxslər içində bizim üçün ən əziz qonaq sənənsən. Xan da, mən də sənə ziqiymət xətlər hazırlamışıq. Mən özüm bu otaqda oturub bütün gecəni sənə qulaq asacam.

O Çimnaz ki, bircə dəfə onun üzünü görmək həsrəti onu qovmuşdu bura gətirmişdi, burda yox idi, burda başqa bir qadın vardı və bu başqa qadın xan hərimi idi.

Və o dönüb getmək istəmişdi.

Amma bu vaxt yan qapı açılmışdı, xan gülümseyərək içəri girmişdi, gəlmişdi onun qoluna girmişdi, çəkmişdi onu özüylə bərabər qonaq otağına aparmışdı və yuxarı başda öz yanında ona yer göstərmişdi.

Məclisdə hələ şərbət paylanırdı, onun piyaləsini xan özü doldurmuşdu, sonra dönmüşdü tarçıya işarə etmişdi və haman tarçı yenə "Rast" dəstgahına başlamışdı.

Yenə hamı susmuşdu, yenə bütün məclisin gözü ona dikilmişdi və xan boğazını arıtlamışdı və demişdi:

– Odunçu oğlu, süfrəyə plov gələncən, bu şərbət kimi şirin səsinlə bir balaca desəydin, məclisə ruh verərdin və bizi ziyadəsiylə xoşnud eləyərdin!

Başını qaldırmışdı məclisi süzmüşdü və yenə sükut və intizar içində ona baxan bu məclisdən o tərəfdə – çox uzaqdan, izdihamlı bir şəhər meydanından yığın-yığın insanların da ona baxdıqlarını və gözlədiklərini görmüşdü...

Sonra məclisdən bir hənirti qopduğunu və indi tok xanın yox, bütün məclisin ona nə isə dediyini və hər tərəfdən qabağına atılan ovuc-ovuc qızillərin cingiltisini eşitmişdi və nəhayət xan özü belindən qızıl kəmərinə açmışdı, onun qabağına atmışdı və demişdi:

– Oxu, – bir ağız oxu, töyləmdəki qara kəhər də sənindir!

Və bu vaxt ordan – o şəhər meydanından ona baxıb duran və nəyi isə gözləyən o gözlərdə elə bil səbirsizlik görmüşdü ki, qeyri-ixtiyari ayağa sıçramışdı və qapıya doğru yönəlmişdi.

...Qan xanın beyninə vurmuşdu, hiddətindən qırılan səsi ilismişdi

Nəhayət xan nökrələrinə demişdi:

– Gədələr, nə durub baxırsınız, göründə ki, bir şəxs dəli-divanədir, onun əllərinə və ayaqlarına bənd vururlar, aparın bunu da zəncirləyin və nə qədər ki, ağılı başına gəlməyib qoy qolları zəncirli, ayaqları kün-dəli qalsın!

Oduşçu oğlunu gətirmişdilər, yenə o qara damda həbs cəməmişdilər və bu dəfə ayaqlarını və qollarını zəncirləmişdilər ki, əli hər yerdən üzülsün, qaça bilməsin!

Və üç gün üç gecə o qaranlıq məhəbbətdə ac və susuz qalmışdı.

Dördüncü gün gecə yarısı Əlyar xan malikanəsində qopan səsküyə oyanmışdı, nökrə-naib, hamı bir-birinə dəymişdi, – malikanə imarətlərindən biri od tutub alovlanmışdı.

Xan hövlnək bir halda yanan imarətinə doğru yönəlmişdi və qabağına çıxan qoca bağbanın üstünə düşüb bağırmışdı:

– Bu nədir qoca? Kimin işidir bu?

Qoca bağban yanan imarətə tərəf baxmışdı və demişdi:

Bu xəbərdarlıqdır, xan... Elin-obanın qəzəbindən həzər elə, odunçu oğlunu incitmə, çünki bu işin axırı daha xətərnək ola bilər.

Xan diqqətlə qocanın gözlərinə baxmışdı, qoca baxışlarını qaçırtmamışdı və xan olini çırpmışdı:

– Rədd eləyin çıxıb getsin!

Elə haman gecə gəlmişdilər, zəncirlərini açmışdılar və qapını tay-batay qoyub getmişdilər.

Və o güclü ayağa qalxmışdı, açıq qapıdan çıxmışdı, ayaqlarını sürüyərək bir addım xan malikanəsindən uzaqlaşmışdı.

Lakin çox gədə bilməmişdi, ayaqlarının heyi kəsilmişdi və zülmət bir gecə içində, yol qırağında, alçaq bir təcik üstündə təkbaşına oturub qalmışdı.

Göydə tez-tez ulduzlar axmışdı, dağlardan sərin meh əsmişdi və o şəhərin açılmasını gözləmişdi. Nə qədər ki, dan yeri ağarmamışdı, bu qaranlıq yolda araba təkərlərinin cırıltısı eşidilməyəcəkdi, at ayaqlarının tappıltısı gəlməyəcəkdi və ins-cins gözə dəyməyəcəkdi. Amma birdən hardansa gələn bir səs eşitmişdi, qulaq vermişdi – zıncırov səsləri idi, hardansa üzübəri dəvə karvanı gəlirdi.

Səbirsizliklə yaxınlaşan karvanı gözləmişdi və o vaxt ki, böyük bir dəvə karvanı gəlmişdi, gecə qaranlığında qarşısından keçməyə başlamışdı, sevinmişdi, ayağa qalxmışdı və sarbanı səsləmişdi:

– Ey sarban, – demişdi, – yollar yorğunuyam, saxla karvanı məni də götür!

Lakin sarban ya onun səsinə eşitməmişdi, yaxud eşitmişdi, amma gecenin bu alomində yol qırağından gələn o səse etibar eləməmişdi və karvan dayanmamışdı.

O isə gözləmişdi ki, karvan ha indi, ha bu saat dayanacaqdır, amma dəvələr səssiz addımlarla laqeyd və çalxanan kölgələrlə, bir-biri ardınca ötüb getmişdilər, qaranlığa batıb yox olmuşdular və odunçu oğlu alçaq bir təpəciyin üstündə – səssiz və qaranlıq bir gecə içində tək qalmışdı...

Və bu vaxt elə bil bir anda o kiçik təpəcik üstündə, bu böyük qaranlıq içində birdən-birə sinəsi uçmağa hazırlaşan bir quş sinəsi kimi qabarmışdı, hava ilə dolmuşdu və o mahm ki hələ zindanda ikən qollarındaki zəncirlərin cingiltisi altında bəstələnmişdi, indi nəhayət pərvaz olmuşdu və ürəyindəki təkliyin fəryadı kimi uçmuşdu, göylərə ucalmışdı.

Səbir başını torpaq üstündən qaldırmışdı, quyudan çıxarmış kimi ağır-
ağır ayağa qalxmışdı və kiçik təpəcik üstündən yola enmişdi, karvana
doğru getmişdi.

Başını torpaq üstündən qaldırmışdı, quyudan çıxarmış kimi ağır-
ağır ayağa qalxmışdı və kiçik təpəcik üstündən yola enmişdi, karvana
doğru getmişdi.

Sarbanın yerə yatırdığı qoşa hürgüclü nəvə dəvə odunçu oğlunu belinə almışdı, zarırmışdı, nərildəmişdi və ayağa qalxmışdı.

Və odunçu oğlu sarbana demişdi:

– İndi çək karvanını, sarban, çək apar məni bu yerdən ki, burda ürək daşa deydi və əlim burda son ümidimdən üzüldü...

Sarban karvan önündəki nəvə dəvənin ovsarını çəkmişdi. Karvan yenidən hərəkətə gəlmişdi və qoca demişdi:

– Elə hey diyarbadiyar gəzirsən odunçu oğlu, nə bir yerdə qərar tutursan, nə bir hovur nəfəsini dərirsən...

– Elədir, həmişə yollardayam, sarban -- sinəmdən keçən arzular karvanıyla yol gədirmə... və gedəcəyəm son nəfəsimə kimi... Amma gecə çox uzun, çox qaranlıqdır və işıq hələ çox uzaqdadır.

Təbriz, 1944

kimsəsiz qalmış bir dünyanın fəryadına çevrilmişdi, getmişdi ulduzlara çatmışdı və ulduzları sarsıtmışdı və o vaxt ki gözlərin aşağı salmışdı gecenin qara divarı ilə üz-üzə qalmışdı, fəryadını qaranlıqda yox olan karvanın arxasınca göndərmişdi və səslənmişdi kəmənd kimi karvanın boynuna sarılmışdı, dəvələr bir-birinə dirənmişdi, zınqırovların səsi batmışdı və qocaman bir karvan yolun ortasında qaranlıq içində

QIZIL QÖNÇƏLƏR

Gün olmuşdu ki, şəhərin böyük bazarında iş tapılmışdı və qoca Firuz bütün günü başaşağı işləmişdi, yük daşınmışdı, elə günlər də olmuşdu ki, böyük anbarlar yanında oturub qalmışdı, küreyini divara söykəmişdi və daşıyacağı bir yükün intizarıyla kiminsə onu çağıracağını gözləyirkən, gah mürgüləmiş, gah səksənib oyanmışdı.

Çox qoca idi, boş-bekar oturub qaldığı günlərdə belə sümükləri sızıldayırdı, çünki uzun ömrü boyu daşdığı yüklər bir-biri üzərinə qalaqlansaydı, yerdən göyə bir dağ ucalardı.

Böyük və zəngin bir şəhərdə yaşamışdı və bu şəhərin nə qədər tikintilərinin daş və kərpic, nə qədər böyük imarətlərin avadanlığı, ağır sandıqları, xalça və xalıları və seqfinə kimi dolu anbarların nə qədər saysız-hesabsız xaralları onun çiyində daşınmışdı və bu yüklərin hər birindən bir qırğı ilişmişdi, yapışmışdı, bir-biri üstünə qalaqlanıb həmişəlik çiyinlərində qalmışdı və hər gün belini bir az daha artıq aşağı əymişdi. Və indi o hər dəfə nəfəs alanda elə bil çiyində bir yük vardı, yuxarı qaldırırdı və hər dəfə nəfəsini dərəndə, elə bil çiyində bir yük vardı, aşağı endirirdi...

Son zamanlar isə qoca hər axşam günbatan çağ, eyni bir saatda, eyni bir vaxtda hara isə tələsirdi və bu vaxt əgər onun boxtı gətirsəydi, təsadüfən bir iş çıxsaydı, arxadan onu səsleyən, çağırən olsaydı belə, etina eləməzdi, geri dönürdü və indi elə bil gücü ancaq kölgəsini arxasına sürüməyə çatırdı, çünki çoxlu döngələrə burulurdu, çoxlu dalanlardan keçirdi və tozlu küçələrlə çox yol gedirdi.

Və gəlirdi şəhərin ucqarındakı fərş fabriklərindən birinin darvazası qarşısında çoxdan qurumuş bir çinar ağacına söykənib dayanırdı.

Bəlkə bura, şəhər civarına gələncən qoca yorulurdu və bir an nəfəsini dərmək üçün burda bu ağaca söykənib dayanırdı ki, bir hovur dincini alsın?

Yox, burdan o yana qocanın ən ağır yolu başlanırdı və qoca hər axşam burdan o yana taleyinin ən ağır yükünü çiyinə alıb aparırdı.

Çox gözləmədi, səs-küy qopdu, fərş fabrikinə iş qurtardı və fabrik darvazasından çıxan dəstə-dəstə irili-xırdalı qız və oğlan uşaqları küçəni doldurdu, sonra iki qız uşağı yeddi-səkkiz yaşlarında çox ariq və solğun bənizli, xurmayı saçlı və qonur gözləri çox işıqlı bir qızcığazı qolları üstündə qapı ağzına çıxartdılar.

Qoca yaxın getdi, minnətdarlıq hissilə əlini nəvazişlə hər iki kiçik yaşlı çadralı qızın başına çəkdi, sonra nəvəsini, balaca Süreyyanı qızların qucağından götürüb ehtiyatla arxasına aldı və döndü yola düzəldi.

İndi o bir ayaq-bir ayaq addımlayırdı ağır-ağır nəfəs alırdı, çünki hər dəfə bu quş kimi yüpyüngül qızcığazı dalına alanda elə bil üstünə bir dağ uçulurdu və üstünə uçulan dağ isə taleyinin ona yüklədiyi ömür şələsi idi ki, son nəfəsinə kimi bu şələ həmişə onun çiyində qalacaqdı.

Hər axşam dalına alıb gətirdiyi və şəhər yenə dalına alıb fərş fabrikinə apardığı qızcığaz qocanın aman zamanı idi və bu böyük dünyada bu kiçik varlıqdan başqa qocanın heç kəsi yoxdu, qızcığaz isə ayaq açıb yeriməyə başlarkən rütubətli və qaranlıq bir zirzəmidə şikost olmuşdu, ayaqları tutulmuşdu, daha əvvəl anası hələ onu süddən ayırmamış vəfat etmişdi, atası – qocanın oğlu isə qazanc dalmca qürbətə gətirdiyi gündən elə bil daş olub quyuya düşmüşdü və illər keçmişdi ondan bir xəbər gəlməmişdi və beləliklə tabdan düşmüş bir qoca ilə imdadsız bir qız uşağı amansız bir həyat qarşısında tək qalmışdılar.

Qızcığaz qocanın ağır sükutunu hiss elədi, təşvişə düşdü və dedi:

– Baba, bu gün sən çox yorulmusan?

– Yox, gözüm işığı, – dedi qoca, – bu gün heç bir iş görməmişəm.

Qızcığaz başa düşdü, elə isə babasının cibində bu gün də heç bir şey yoxdur və səngəkçi dükanı qarşısından keçərkən qocanı saxladı:

– Dayan baba, səngək alağ, axşama evdə çörəyimiz yoxdur.

Qoca dayandı, səngəkçi şagirdi bir neçə səngək bükdü, gətirib qocaya verdi və balaca Süreyya cəld əsgini andıran yırtıq çadrasının ucuna düyünlədiyi bugünkü muzdunu – iki qranı çıxartdı oğlana verdi.

Qocanı tər basdı, – deməli bu gün də axşam yeyəcəkləri bir tikə oppəyi yenə nəvəsinin kiçik əlləri qazanmışdı hər ikisi üçün...

Axşamlar isə onlar – baba və nəvə, rütubətli bir zirzəmidə, həsir üstünə salınmış və basma rəngi çoxdan solmuş qələmkar bir süfrə başında üz-üzə oturdular və gündəlik ciroləri adətən bir neçə səngək və bir yumru pendirdən ibarət olardı.

Və bu vaxt qoca yıxılıb yatmamışdan əvvəl qızcığazın gözlərinin bir az işıqlanması və dodaqlarına xəfif bir təbəssüm qonması üçün, bu miskin süfrə başında, bu qaranlıq zirzəmidə hər gecə bir-birindən rəngarəng nağıllar və əfsanələrlə nəvəsini oyləndirməyə çalışırdı. Qızcığaz isə nəfəsini udaraq babasına qulaq asar, qoca danışdıqca xəyalı almas

saraylara uçar, əlvan rənglərin aşib-daşdığı bir dünya onu ağuşuna alar, sonra gözləri qapanarkən yuxuları qızıl rəyalara qorq olardı.

Və dəfələrlə bu rəyaları ilə oynadıqları arasındakı bir sərhəddə işıqlı bir otağın açıq qapısından gənc və gözəl bir qadın onu səsləyirdi, o dönüb bu qadına doğru yüyürərdi və bu qadın onun anası idi ki, nə canlı surəti, nə ölümü onun xatirində qalmamışdı və qala bilməzdi.

Sonra hava azacıq işıqlanar-ışıqlanmaz qoca nəvəsini şirin yuxudan oyadar, çit çadrasına bürələyib dalına alar, gətirib fərş fabrikinin darvazası ağzında qoyar, özü isə bazara tələsər və hər dəfə rastına düşən ən ağır bir işə girişməyə, yorulmağa, əldən düşməyə, nəfəsini qaraltmağa hazır olardı – təki axşam evə qayıdanda balaca Süreyya üçün cibində bir ovuc kişmiş gətirə bilsin!

Bir ildən çox idi ki, balaca Süreyya fərş fabrikində işləyirdi və hər səhər gün çıxmamış fabrik irili-xırdalı yüzlərlə oğlan və qız uşağı ilə dolurdu. Bir-iki ustadan və fabrikin qoca nəqqaşından başqa, şəhər ucqarındakı bu fabrikdə bütün günü işləyən yalnız kiçik yaşlı uşaqlar idi ki, əksəriyyəti qızlardan ibarətdi və onlar iki-iki, üç-üç və daha artıq çoxluğu olan kiçik dəstələrlə böyük dəzgahlar qarşısında əyləşib bütün gün axşamacan çeşidli fərşlər toxuyurdular.

Süreyyanı isə özündən üç-dörd yaş böyük olan is rəfiqələri hər

Süreyya isə oxumazdı, çünki oxumaq üçün onun nə səsi vardı, nə mahnısı. O bütün günü işıqlı, qonur gözlərini çaldığı ilmələrdən ayırmadan, şəfqətə, sevgiyə susamış ürəyinin həsrətini elə bil barmaqları altından çıxan bütün bu əlvan və zərif naxışlara hörüb rəsm edərdi və buna görə idi ki, fabrikin qoca nəqqası da hazırladığı çeşidli çeşnilər içində qızıl qönçəli nəqşləri həmişə balaca Süreyya üçün nəzərdə tutar və o butaları və qönçələri ki, Süreyya toxumağa başlardı, elə bil onların üstünə gün ziyası düşsəydi, o saat hər biri tac yarpaqları açılmış bir qızılgül kimi göz qamaşdıracaqdı.

Lakin balaca Süreyyanın rəfiqələri ilə bərabər toxuduğu o xalçalar sonra hər dəfə dəzgahdan götürüləndə qızcağaz kövrəklər və baxıb doymadığı o qönçələrini o bir daha heç vaxt görə bilməzdi və beləliklə, o hər dəfə bu gün itirdiyini sabah yenidən yaratmaq üçün fabrik ustalarının qurub hazırladıqları növbəti hana qarşısında oturur və qoca nəqqaşın yeni nəqşəsi ilə yeni qönçələr toxumağa başlardı.

Bu il çox həzin olan payızdan sonra şiddətli küləklərlə soyuq bir qış gəldi.

Qoca Firuz isə rütubətli və qaranlıq zirzəmisini qızdırmaq üçün hələ də kürsü qura bilməmişdi, odun və kömür yoxdu, şüşəsi yamaqlı bir çırağı işılatmaq üçün qoca çox vaxt öz boğazından kəsib bir şüşə neft alırdı və gecələr balaca Süreyyanın yırtıq bir yorğan altında titrədiyini gördükcə səhərə qədər gözünə yuxu getmirdi.

Bu gün o balaca Süreyyanı hələ fərş fabriki açılmamış, hava qaranlıq ikən gətirmişdi fabrikin darvazası ağzında qoymuşdu, özü də hələ dükən-bazar açılmamış gəlmişdi, böyük bazarın qapısı ağzını kəsdirmişdi, çünki bu şəhər böyük anbarlardan birinə çoxlu yük daşımağa və qoca bu fürsəti əldən qaçırmayaraq hamıdan tez işə başlamağı qəsd eləmişdi – nə cür olursa-olsun, o bu gün bir şolə odun pulu qazanmalı idi.

Və səhər hava işıqlanan kimi o böyük anbara yük daşınması başlananda, qoca Firuz bu gün hamını heyretə salan yaşına yaraşmayan elo bir qıvrıqlıqla işə girişdi və bir an nəfəsini demədən, qan-tərə bata-raq özünü elə şəhid eləməyə başladı ki, o biri cavan hamballar qocanın bu işinə mat və məəttəl qaldılar.

Günortaya yaxın o artıq əlliye qədər ağır tay daşımışdı...

Və indi fikirləşirdi ki, dalındakı bu növbəti tayı da aşağı endirəndən sonra işə bir az ara versə, oturub bir az nəfəsini dərsə, qiyamət qopmaz, amma bu dəfə yarıqaranlıq dik pillələrlə nə qədər aşağı enirdisə, nədənsə hələ də yeraltı anbarın dibi görünmürdü.

...Birdən ona elə gəldi ki, ayaq basdığı növbəti pillonin kərpicini ayağı altından yana qaçdı və dərhal gözləri qaranlıq gətirdi, əlini hara isə atmaq istədi, amma bu vaxt elə bil arxadan kimə onun apardığı tayın üstünə yeni bir tay aşırı, qoca müvazinətini itirdi, yerində səndələdi, cold döşündəki kəndiri boşaldıb yükü dalından atmaq istədi, amma macal tapmadı, dizləri ikiqat büküldü və qayadan qopan bir daş kimi üzü aşağıya, yeraltı anbarın qara ağzını açmış boşluğuna yuvarlandı və dik pillələr onu bir-birindən alıb bir-birinə ötürdü, qoca çevrildi, diyirləndi və nəhayət gəldi anbarın qırmızı kərpicli döşməsi üstünə sorildi, qışırmağa, haraya çağırmağa nəfəsi qalmadı və üzüqoylu yıxıldığı yerdə döşənib hərəkətsiz qaldı, sonra hələ yuxarıda açılib düşmüş ağır tay da ilişdiyi axırncı pillədən qopub bütün ağırlığı ilə qocanın üstünə aşırıldı.

Aşağıda anbarda işləyən kişi qocaya tərəf yüyürdü, dartdılar qocanı yük altından çıxartdılar, amma artıq iş işdən keçmişdi, uzun bir ömür boyu daşdığı yüklərin axırncı tayı altında qoca Firuz öz həyatını dəfn eləmişdi.

Axşam uşaqlar iş gününü başa vurub, fərs fabrikindən çıxarkən, qar yağdı və çoxu ayaqyalın olan bu uşaqlar yeri ağartmaqda olan qar üstündə barmaqlı və pəncəli izlər buraxaraq tələsə-tələsə evlərinə sən dağılırdılar.

Yenə balaca Süreyyəni rəfiqələri qolları üstündə küçəyə çıxartdılar, amma bu dəfə darvaza qarşısında qoca Firuz babamı görməyəndə çox heyrət elədilər.

Süreyyə küçənin o biri başına baxdı, gözlərini döydü – birinci dəfə idi ki, fabrikdən çıxarkən babası onu gözləməirdi.

Birinci qız dedi:

– Vay, Firuz baba niyə yoxdur?

İkinci qız dedi:

– Qar yağır, gözələyə, gələr.

Gözlədilər.

Uşaqlar hamısı dağılıb getmişdi, qaranlıq kəşifləşirdi, quşbaşı qar yağdı və balaca Süreyyənin gözləri təşviş ilə dolu idi.

Birinci qız dedi:

– Süreyyə, bəlkə köməkləşib səni birtəhər evinizə aparaq, Firuz baba görəsən nə iş çıxdı ki, yubandı bazarda qaldı...

Süreyyə qətiyyətlə başını buladı:

– Yox, – dedi, – babam harda olsa bu saat gəlib çıxacaq, “siz gedin” gecdir, sonra qorxarsınız.

Qızlar qaranlığa baxdıqca doğrudan da qorxurdular və dayanırdılar bir az da gözlədilər, sonra Süreyyənin təkidi ilə bir-birinin əlindən tutub qaranlığa cumdular.

Və balaca Süreyyə bu qarlı qış axşamında, küçədə – darvaza ağzında tək başına oturub babasını gözləməyə başladı.

Küçənin nəhayətində tənha bir fanar vardı, o da yandı, amma qoca Firuz yenə gəlib çıxmadı.

Qar isə getdikcə daha artıq bir şiddətlə yağdı və donuq işıltısı axşam qaranlığında əks edirdi.

Bir saat sonra Süreyyənin yanından iki nəfər keçib getdi, sonra biri geri döndü və təkbaşına divar dibində oturmuş qızın ələyinə mis bir pul atdı.

Qızcığaz səksəndi, dodaqlarını dişlədi ki, ağlamasın, ürəyi başqa bir qorxu ilə doldu, indi yanından ötən onu dilənçi zənn edəcəkdi və bozisi dönəcəkdi, ələyinə qara bir pul atacaqdı.

Onsuz da gəcə həyatı olmayan bu şəhər indi bu qış axşamında tamamilə bomboş və kimsəsiz görünürdü.

Xüsusilə burda – şəhərin ucqarı olan bu küçədə qışın bu birinci qarlı axşamında artıq ins-cins gözə dəyməyəcəkdi.

İndi o getdikcə daha artıq qorxur və getdikcə canına hopen soyuqdan daha artıq üşüdiyünü hiss eləyirdi, amma hələlik özünü saxlayırdı səsinə çıxarmırdı.

Sonra ona elə gəldi ki, gecə keçib, bütün şəhər yatıb və hələ də gəlib çıxmıyan babasına qarşı ürəyində elə bir küskünlük baş qaldırırdı ki, kövrəldi və səssizcə ağlamağa başladı.

Yenə nə qədər vaxt keçdi və doğrudan da gecə yarı oldu, amma Firuz yenə gəlib çıxmadı.

Və indi o çağırmağa başladı, əvvəlcə dəfələri babasını çağırırdı, cavab verən olmadı, sonra Allahı, bəndəni – hamını köməyə çağırırdı, amma heç kəs səsini eşitmədi.

Artıq dili söz tutmadı, bu qarlı qaranlıq gecədə burda tək qalacağını anladı və bağlı fabrik darvazasına doğru sürünməyə başladı ki, orda darvaza tağı altında qar tutmayan bir bucağa qısılib şəhərin açılmasını gözləsin...

Şəhər günəşinin ilk şüaları bütün gecəni yağış şəhəri qalın və ağ bir təbəqə ilə örtmüş qar üstündə bərk vurarkən, darvaza tağı altında bucağa qısılib yatmış balaca Süreyya artıq yarıbaygın, yarıhuşsuz bir halda idi.

Çit çadrası başından sürüşüb çiynlərinə düşmüşdü, boynubükülü qalmışdı, rəngi qaçmış, üzü qış günəşilə işıqlanmışdı.

Birinci dəfə idi ki, onun üzünə şəhər doğan günəşin ilk şüası düşürdü və birinci dəfə olacaqdı ki, o oyanarkən qaranlıq zirzəmi əvəzinə otufanda ağappaq qarla örtülmüş bir dünya və başı üstündə şəfəqlənib yanan bir şəhər günəşi görəcəkdı.

Və indi onun şüuru üzünə düşən bu günəş ziyalarının toxuduğu füsunkar bir rəy ilə dolu idi.

Uzaq üfəqdə böyük və qıpqırmızı bir günəş doğurdu və o günəşin şüaları hər yerdən, daşdan, divardan keçirdi, ən xəfə bucaqları, on qaranlıq zirzəmiləri belə öz işığı ilə doldurdu. Balaca Süreyya isə heyran-heyran o günəşə baxıb gülümsəyirdi, çünki indi onun babasıyla bərabər yaşadığı o həmişə rütubətli, o həmişə qaranlıq zirzəmi də ağzına qədər işıqla dolmuşdu, torpaq döşəmə, suvağı tökülmüş divarlar və onun – Süreyyanın toxuduğu qızıl qönçəli fərşlərlə döşənmişdi və bəzənmişdi və Süreyya özü elə bil qanad açmışdı, əlvan boyaların aşib daşdığı bir dünya içində o yana qaçırdı, bu yana qaçırdı və gəlirdi öz əllərlə toxuduğu fərşlərə baxırdı və heyran içində gözləri geniş açılırdı: günəş şüaları vurduqca onun toxuduğu qönçələr biri-biri dalınca düymələrini açırdı və hər biri qırmızı fıncanlıq bir qızılgülə çevrilir-

di, bunu gören Süreyya gah o qönçəyə, gah bu qönçəyə doğru yüyürürdü, amma onlardan heç birini qoparmağa əli gəlmirdi, yalnız barmaqlarının şəfqətli təması ilə o güllərin qıpqırmızı tac yarpaqlarına tamar çəkirdi.

Birdən nə isə oldu, kimsə gəldi, qolundan tutdu və onu çəkib haraya isə aparmaq istədi, Süreyya getmək istəmədi, ayaqlarını yerə dirədi, amma qolundan tutan əl çox qüvvətli idi və onu işıqlı və əlvan dünyadan qopardıb haraya isə soyuq və qaranlıq bir yerə sürüyürdü...

Qız bir an gözlərini açdı.

Qolundan tutub onu yerdən qaldıran fabrikin qoca nəqqası idi və şəhər işə gəlmiş uşaqlar hamısı halay vurub onun başına toplanmışdılar və hamısı susqun və kirimişcə dayanıb ona baxırdılar.

Amma balaca Süreyyanın işığı sönmüş gözləri artıq ətrafdakılardan heç kəsi tanımadı, baxışları bir nöqtəyə zillənib hərəkətsiz qaldı.

Qoca nəqqas qızı qucağına aldı, içəri apardı, öz otağında taxt üstünə uzatdı, kimə isə tez manqal gətirməsini tapşırırdı, sonra qızın əlini əlinə aldı:

– Necəsən, qızım?

Süreyyadan heç bir səs gəlmədi, kim isə isti çay gətirdi, qız içmədi, manqalı getirib yanına qoydular, isti qızın üzünə vurdu, gözləri yumuldu, sonra dodaqları tərənəndə, nə dediyini eşitmək üçün qoca nəqqas qızın üzünə əyildi:

– Harda qalmışdın, baba, – deyə qızcağız sayıqlayırdı, – bir bax necə gün çıxıb... Hamısı mənim toxuduğum fərşlərdir... qönçələr də... gün vurdu açıldılar... bəs sən harda qalmışdın, baba?

Qoca nəqqas əlini qızın alınına qoydu, Süreyya od tutub yanırdı, qoca uşaqlardan birini çağırırdı – həkim dalınca göndərirdi, bir saat sonra küçədən fayton atlarının ayaq səsləri gəldi, qoca nəqqas qapı ağzında həkimi qarşıladı, bərabər içəri girdilər, həkim qızın üstünə əyildi, uzun-uzadı nəbzini yoxladı, sonra başını qaldırdı qoca nəqqasın üzünə baxdı:

– Gecikmisiniz, – dedi, – artıq gecdir...

Qoca nəqqas səksəndi, bir addım geri çəkildi, döndü pəncərə qarşısına gəldi, burdan qoca nəqqasın kiçik iş otağının şüşələri qırıq pəncərəsi arxasından fabrikin içi bu başdan o başa qədər gözləri qarşısında açıldı.

İndi uşaqların hamısı orda ağır bir sükut içində dəzgahların qarşısında oturmuşdular, heç birindən səs çıxmırdı, hamısı başlarını aşağı salıb işləyirdilər və heç kəs dönüb bir-birinin üzünə baxmırdı.

İndi orda balaca Süreyyənin yeri boş qalmışdı və bütün günü boş qalacaqdı, amma sabah orda başqa balaca bir Süreyyəyə oturacaqdı ki, işə başlarkən onun da yırtıq çit çadrası başından sürüşüb çiyinə düşəcəkdi və o hər gün hava hələ işıqlanmamış nə qədər çox qaranlıq bir zirzəmidən çıxıb bura gələcəkdisə, kiçik əlləri burda bir o qədər işıqlı və əlvan naxışlar toxuyacaqdı...

Tabriz, 1945

BAŞ XIYABANDA

Qaramat bir yuxudan oyandım, işığı yandırdım – başım ağrıdan çatlayırdı.

Bu şiddətli baş ağrıları vaxtaşırı gecələrimin ayaqdaşdır.

Küt və kənək bir ağrı qoşa çəkiclə sağdan və soldan gicgahlarımı döyəcəyirdi, qalxdım üst köynəyimin döş cibindən ağ bir həbin ancaq bir qəlpəsini tapdım ki, onu da udmaq üçün stol üstündəki qrafində su yoxdur.

Bu qürbət şəhərdə hərbi xidmətdə olan bir neçə yoldaşla bərabər əlahiddə bir evdə yaşayırdıq, evdə su lüləsi yoxdu, qonşu evdən aldığımız quyu suyunu qaynadıb içirdik.

Şinəlimi çiyinə saldım, ikinci mərtəbədəki otağımdan qaranlıq heyətə düşdüm, çox uca hasarlarla dövrələnmiş həyət ortasında kiçik

bütün digər küçələrində isə axşamdan yatırdı və səhər hava azacıq işıqlanan kimi ayağa qalxırdı.

Və nəhayət bu şəhər yalnız baş xiyabandakı bir əczaxanasını bütün gecəni səhərə kimi açıq saxlayırdı ki, indi gecenin bu aləmində mən ora – baş xiyabana, – şəhərin səhərə kimi açıq saxladığı o əczaxanaya doğru gedirdim...

...Və baş xiyaban gecenin bu gec saatlarında həmişəki kimi yenə çıraqban idi, amma başqa vaxt gecə yarından sonra da burda dolaşan baxışları çağırışlı bədbəxt kölgələr indi bu şaxtalı gecədə yox olmuşdu və hər axşam burda sızıldayan, ağlayan divar dibləri də artıq susmuşdu və boşalmışdı.

Gündüzlər şəhərin digər məhəllələrində və örtülü bazarında sədə-qə üçün uzanan əlləri boş qalan dilənçilərin bir çoxu axşamlar çox tez kimsəsizləşən digər küçələrdən bura, baş xiyabana doğru yönəlirdilər, ayaqyalın, başaacaq uşaqlar, cındır çit çadralı qadınlar, çiyini mitil yorğanlı qocalar burda divar diblərində düzülüb otururdular və bu divar dibləri xüsusilə soyuq qış gecələri yüz ağızlı fəryadla şəhərin baş xiyabanındakı izdihamından mərhəmət diləyirdi.

İndi isə şaxtalı bir gecenin bu aləmində ki, əl açmaq üçün şəhərin baş xiyabanında ins-cins qalmamışdı, şəhərin dilənçi uşaqlarından kiçik bir oğlanın ilişib burda, baş xiyabanda qalması çox təəccüblü idi.

Və şəhərin sahibsiz, sərsəri, ac itlərindən böyük bir sürü o uşağı mühasirəyə almışdı.

Ayaq saxladım, uşaq sürü içində fırlanırdı, sağa dönürdü, sola dönürdü və əlindəki çörəkdən qopardığı tikələrdən sürüdəki ac itlərin hələsinə bir pay düşməsinə cəhd edirdi.

İkinci bir çörəyi isə uşaq sol qolu altında bərk-bərk qoltuğuna sıxmışdı.

Düşünmək olardı ki, kimsəsiz bir uşaq çörəyə möhtac olduğu kimi bir parça qarşılıqlı şefqətə də möhtacdır və yəqin mehrini özü kimi hər yerdən qovulan, ac qalan, soyuqdan titrəyən bu sərsəri itlərə salmışdır.

Əczaxanaya çatmışdım, içəri girdim.

Gecə aptekçisi rəngimə baxan kimi əhvalımın nə yerdə olduğunu fəhm elədi, tanış idik, vaxtaşırı qocadan nevrəlin adlanan başağrısı dərmanı alırdım və üst köynəyimin döş cibində ehtiyat saxlayırdım.

Salamladıq və qoca bu şəhər sakinlərinə xas olan xüsusi bir nəzakətli iltifat göstərdi.

– Çay süzüm, – dedi, – elə burda bir pay nevrəlin atın!

– Təşəkkür eləyirəm, – dedim, – bir stəkan su.

Başımı geri qatırdım ağ nevrəlin tozun dilimin üstünə səpdim, suyu başıma çəkdim.

– Əyləşin, – dedi qoca, – bugünkü Tehran ruznamələridir, axşam avtobus gətirdi, baxsanız, başınız bir az qarışsa, ağrı fəvvrən izalə olub gəder!

Alçaq miz üstündə bir yığın Tehran qəzetləri vardı, və ən üstdəki qəzetin birinci səhifəsində çəkilmiş karikaturada ağ bir qoyun göy çəmənləkdə ot qırırdı, amma sağında və solunda iki boz qurd şöngüyüb göz-gözə oturmuşdu, sağdakı gözünü soldakına ağırtmışdı ki, dinc otur, həddini bil, soldakı da sağdakına meydan oxuyurdu ki, xam xəyal düşmə, boğazında qalar və beləliklə o qoyun çox xoşbəxt idi ki, keşi-yində dayanmış iki qurd arasında öz qoyun səadətinə qovuşmuşdu...

Başımı qaldırdım gecə aptekçisinin üzünə baxdım, qocanın işıqlayan gözələrində cinlər oynayırdı...

Nevrəlin tez təsir eləmişdi, ağrının dişi sınımışdı və indi geri çəkilmişdi, hardasa sonuncu bir nöqtəyə ilişib amanatabənd qalmışdı.

Gecə aptekçisi ilə xudəhafizləşib yenidən baş xiyabana çıxdım.

Xəfif, amma şaxtalı bir külək şəhərin digər qaranlıq küçələrində və dalanlarında özünü ora-bura çırpıb geri dönmüşdü və indi burda – baş xiyabanda itlərə çörək paylayan o uşağı qabağına salıb hara isə qovurdu.

Uşaq ayaqyalın və başaçaq idi, gah yorturdu, gah dayanıb arxasınca salıb apardığı itləri səsleyirdi və indi qoltuğundakı ikinci çörək də yox olmuşdu, sürüdəki itlərin sayı isə bir az da çoxalmışdı.

Yenə düşünmək olardı ki, bu səxavətlə ki, uşaq bu gün diləndiyini bu ac itlərə paylamışdı, özünə heç bir şey saxlamamışdı, səhər sədəqə üçün açılan əli boş qalardısı (və belə günləri az olmurdu və az olmayacaqdı) onda bu it sürüsünə məhrəbanlığı uşağı çox bəha tamam ola bilərdi.

Və bu zaman uşaq birdən yox oldu.

İrəlində üç mərtəbəli binada bir ticarət şirkəti yerləşirdi və uşaq o binanın giriş yolundan içəri girib yox olmuşdu və bütün sürü də uşağın dalınca içəri cummuşdu.

Gəlir o binanın qarşısına çatmışdım ki, arxadan yortub gələn gecikmiş, daha iki it də az qala ayaqlarıma dolaşaraq yanımdan sivişib özlərini dəhlizə salmışdılar.

Bu nə sirr idi?

Bir an tərəddüd elədim, sonra dəhlizə girdim.

İçəri çox kiçik bir elektrik lampası ilə işıqlanmışdı və əvvəlcə dəhlizdə nə uşağı gördüm, nə it sürüsünü. Bəlkə yuxarıya, ikinci mərtəbəyə qalxmışdılar? Amma yuxarıda ikinci mərtəbənin koridor qapısı gecələr bağlı olmalı idi və pilləkənin üst meydançasına bu it sürüsü sığmazdı.

Birdən pilləkən qanadının arxasından gələn bir hənirti diqqətimi cəlb elədi, irəli getdim, pilləkən qanadının arxasına keçdim.

Sürünün bütün itləri burda idi, sıxılmışdılar bir-birinə, biçimsiz bir kütlə halında yerə döşənmişdilər və o uşaq da bu sürünün ortasında yumaq kimi bükülmüşdü, dizlərin qucaqlamışdı, böyrü üstə yığılıb yatmışdı.

Və sirr bundan ibarətmiş ki, bu, şaxtılı qış gecələrində soyuqdan donmamaq və isti bir bucaq tapıb yatmaq üçün uşaq boğazından kəsərək gündüz diləndiyini bu sürüyə paylayırmış və əlbəttə ki, şəhər tezdon şəhər hələ oyanmamış yenə bu sürünü dalınca salıb baş xiyabandan uzaqlaşacaqdı...

Şəhər işə səhər yenə baş xiyabani davranış və qılı-qalı getdikcə müasirləşən bir izdihamla dolduracaqdı, ağır yerləşli sakinlərini baş xiyabanda çevik yerləşə təhrik edəcəkdi, dini təəssübkeşlik təzahürünə baş xiyabanda yol verməyəcəkdi, bir yandan baş xiyabandakı əyinləri qaradonlu, başları ağpapaqlı xaçpərəst rahiblər monastırından ucalan çan səslərinə qulaq asacaqdı, bir yandan da ölkənin müqəddəs şəhərinə gedən mömin zəvvarlarını mərsiyə sədaları ilə o, monastır yanındakı döngədən xarici markalı avtobuslarla yola salacaqdı və baş xiyabanda yerləşən bir çox kinoteatrların əlvan afişələrindəki çılpaq qadınlarla, hər iki əlindəki tapançadan atəş açan bedheybət quldurlarla və ağzından od püskürən əjdahalarla tamaşaçı çağıran Qərb filmlərini bütün günü və gecəni nümayiş etdirəcəkdi, musiqili, nəğməli restoranlarını, sarı bülbüllü çayxanalarını müştərilərlə dolduracaqdı və bu şaxtılı gecədə sərsəri itlərlə qucaqlaşmış yatan o kiçik övladına bir gün ağlamağı yalnız bundan ibarət olacaqdı ki, baş xiyabanda dilənən bezi dilənçilər kimi o uşağa da əl açıb sədəqə aldığı vaxt fransızca "mersi" deyə təşəkkür etməyi öyrədəcəkdi...

Tabriz, 1945

PROLOQ

*Bu başlanğıc axtarışından
Salamat qalmış qəlpələrdir.
Yaxud başlanğıcda görsənmiş
Bir mənzərədir.
Haşiyəsi budur ki,
"Tarixin səadət səhifələri
Boş səhifələrdir"*

...O vaxta kimi istər ayrı-ayrı milli dinlərin və istərsə böyük dünya dinlərinin başlanğıcları tarix səhifəsinin çox dərinində cərəyan etməmiş və hələ də qaranlıq içindən çıxmayıbsa üçüncü və sonuncu dünya dini olan İslam artıq tarixin ön səhnəsində və tarixin gur işığı altında doğulmuş, beləliklə eramızın yeddinci yüz illiyinin ikinci yarısında yer üzündə islam tufanı başlanmışdı.

Rəvayətə görə o gecə ki, islamın banisi Sərvəri-Kainat anadan olmuşdur, o gecə yığın-yığın ərəb tayfalarının yüz illərdən bəri sitayiş etdikləri 360-dan artıq çox çeşidli və çox şəkili bütələri, sənəmləri və yaxud əldəqayırma tanrıları Məkkə şəhərindəki Kəbə adlanan (çox qədim məbəddir) tirlərindən qopub üzü üstə yerə sərilmiş, məşriqdəki qüdrətli sasanilər İranında adil şah adlanan Nüşirəvanın möhtəşəm ağ sarayı sarsılıb lərzəyə gəlmişdi, onun uca tağlarından bir neçəsi uçub tökülmüşdü və atəşporostların min illərdən bəri fars iqlimində yanan ulu atəşləri titrək bir şam kimi sönmüşdü. Halbuki o vaxta qədər o əbədi məşəlin bir dəfə də olsun sönməyini heç kəs görməmişdi.

Sonra yenə o gecə məğribin hökmdarları və Bizans hökmdarı vəhime dolu rüyalarından qan-tər içində oyanmışdı.

Və nəhayət, o gecə yamanlıq bayraqları İblis bütün qoşunlarını başına yığıb fəryad eləmişdi ki, bilin və agah olun ki, bu gecə bizim ən böyük və ən amansız düşmənimiz anadan olmuşdur. İndi zaman ilə məkan əllərini sinələri üstə tutub iki qulam kimi o şəxsin hüzurunda dayanıblar...

Miladi tarix ilə 570-ci ildə atasının ölümündən sonra Məkkədə dünyaya gələn və "Dürr-yetim" adlanan İslam peyğəmbəri qırx yaşında "dini inqilaba" başlayaraq yeni dinin ehkamlarını təbliğ edir ki, ürəyi iman və etiqadının ehtirasıyla yanan vücudu zaman-zaman epilepsiya həmlələri ilə sarsılan bir xəyalpərvər kimi idi və yeni əxlaq cərcısı olaraq bütporəst Məkkə aristokratiyası tərəfindən məruz qaldığı bütün təqiblərə, hədə-qorxulara, acı istehzalara, zəhərli həcvlərə və həyatına sui-qəsd təşəbbüslərinə cavab olaraq elan eləmişdi ki, əgər günəşi sağ ovcuma və qəməri sol ovcuma qoysalar belə mən yenə öz haqq yolumdan dönməyəcəyəm.

Lakin günəş, ay, ulduz kimi kosmik hədiyyələr müqabilində belə haqq yolundan dönməyəcəyini elan edən tanrı elçisi əgər Məkkə şəhərində adsız-sansız bir kimsəsiz idisə, sonra ölümcül təhlükələrdən qurtulmaq üçün doğma şəhərindən didərgin düşüb, gizli olaraq Mədinə şəhərinə hicrət eləyəndə və orda hər gün yeni dinə iman gətirənlərin sayı artıb-çoxalanda, şöhrətli və döşü təpərli ərəb cəngavərləri bir-birinin dalınca əldəqayıрма tanrılardan üz çevirib qılınclarını sərvəri-kainatın ixtiyarına verəndə Məkkənin dünənki qurğun peyğəmbəri Mədinədə hərbi səfərlər təşkilatçısı bir hökmdara çevrildi. "Din və hakimiyyət əkidir" dedi və beləliklə, ilk islam qoşunları dünya tarixinin aynası qarşısında dayandı...

Və o Mədinə ki, qurğun bir peyğəmbərin sığınacağı idi, sonralar kafirlərə qalib gəlmiş hökmdar peyğəmbərin qurduğu böyük İslam dövlətinin ilk paytaxtı oldu və Sərvəri-Kainat həyatını orda başa vuraraq, miladi tarixlə 632-ci ildə vəfat edərkən orda dəfn edildi, sonra qəbri yanında dəfn olunmaq şərəfi yalnız birinci xəlifə Əbubəkr ilə ikinci xəlifə Ömərə nəsib oldu. Amma müqəddəs məzar yanındakı üçüncü bir yer isə boş saxlandı: islam qənaətinə görə xaçpərəstliyin banisi və cəfakəşi, çarmıxa çəkilmiş tanrı oğlu İsa ikinci dəfə bu dünyaya gələcəkdi və ikinci dəfə bu dünyadan gedəndə islam peyğəmbərinin qəbri yanında dəfn ediləcəkdə.

Peyğəmbərin vəfatından sonra əmirəlmüminin, yaxud möminlərin əmiri ləqəbli xəlifələr dövrü və İslam ordularının böyük işğalçı hərbi səfərlər dövrü başladı ki, müəyyən fasilələrlə bir-birini təqib edən iki qüdrətli istila dalğasının zərbəsi ilə İslam qılınclı bir tərəfdə Zərdüşť dinli İranın qocaman sasanilər imperatorluğunu tarımar edib yerə sərdi,

digər tərəfdən xristianlıq dinli Bizans imperatorluğundan bir çox Asiya və Afrika vilayətlərini qopardıb öz hakimiyyəti altına aldı. Lakin bu dəfə kükrəmiş emosiya siyasəti dayanmadı və daha da şiddətlənərək Doğarıda¹ Asiyanın sinəsi İrandan aşib keçərək Çin sərhədlərinə di-rəndi. Batarıda² quzey Afrikanı ağzına aldı. Ordan Avropaya sıçradı, İspaniyada qotların krallığını darmadağın elədi və nəhayət, Fransa torpaqlarında ən uca zirvə nöqtəsində tükəndi, dayandırıldı və geri atıldı...

Beləliklə, o torpaqlarda ki, bir zamanlar Midiya çarları, İran şahları, makedoniyalı İskəndərlər və Roma qeyserləri silah gücüylə yığın-yığın pərakəndə xalqları və ölkələri vahid siyasi bir orqanizmdə birləşdirmişdilər və böyük cahan dövlətləri qurmuşdular, sonra içəridən çürümüş, zavala uğramış, çökmüş və məhv olmuşdular, bu dəfə də eyni coğrafi rayonlarda xilafət adlanan nəhəng İslam imperatorluğu tarixin üfüqlərində baş qaldırdı...

...Lakin dünya xalqlarının tarixi müqəddəratında paradoksal hadisələr az deyil və o qüdrətli, möhtəşəm keçmişli İran ki, yalın ayaqlı, əbaları yamaqlı ərəb qoşunları tərəfindən darmadağın edilmişdi və qılınc gücünə, islamı qəbul etməyə məcbur olmuşdu, sonra üçüncü dünya dini islamın istinadgahına döndü. İranlı din sahibi ərəbdən daha artıq mömin müsəlman oldu və qalib gələnlər məğlubiyyətə uğrayanların şa-girdinə çevrildi.

Buna görə idi ki, əgər vaxtilə Əməvi xəlifələrindən biri hüzuruna çağırdığı bir iranlıya müsəlman olmağı təklif edib rədd cavabı alanda qəzəblənərək haman iranlının baldırından kəsdirəydi eti kabab elətdirmişdimse və ötkəm iranlıya öz ətindən bişirilmiş kabab yedirmişdisə digər bir Əməvi xəlifəsi iranlılar qarşısında duyduğu heyrət hissini ümumiləşdirmişdi və demişdi: "Mən bu iranlılara heyrət edirəm. Bunlar min il hakimiyyət başında oldular, amma bir saat da olsun bizə ehtiyacları olmadı. Biz isə cəmi yüz ildir hökmranlıq edirik, amma bir saat da olsun bunlarsız keçinə bilməmişik".

Və bu Əməvi xəlifələrinin yüz illik hakimiyyətinə son qoyularkən, İran həlledici rol oynadı. Xorasanlı Əbumüslümün qaradonlu, qaraçalı və qara bayraqlı alayları qara bir səl kimi Doğarıdan Batariya

¹ Şərqdə

² Qərbdə

axaraq “dinsiz” Əməvi xəlifələrini Suriyada taxtdan saldılar və peyğəmbərin əmisi Abbasın nəslindən olan “dindar” Abbas xəlifələrini İraqda taxta çıxartdılar.

Beləliklə, Abbasilər xilafəti ərəb xəlifələri ilə iranlı vəzirlərin dövlətinə çevrildi, xilafətin paytaxtı İrandan uzaq olan Suriyadan, yaxında, İranla qonşu olan İraqa köçürüldü və Dəclə çayı sahilindəki Bağdad adlı kiçik bir İran kəndinin yerində ucalan yeni bir şəhərin – Bağdadın şöhrəti bütün iqlimlərə yayıldı və əgər min il əvvəl Babil Şərq dünyasının paytaxtı hesab olunurdusa, indi də Bağdad Şərq dünyasını təmsil edən əfsanəvi bir şəhər kimi, öz fanatik cah-cəlalı ilə bütün dünyanı hey-rətə saldı...

BİRİNCİ HİSSƏ

*Bu xəlifə Məmunun Cahan şəhəri
Bağdad ilə əlbəyaxa olduğudur.
Və öz “Yaşıl inqilabı”nı
Öz əlilə boğduğudur.*

1

Hicri ilə ikinci yüzilliyin sonları, miladi ilə doqquzuncu yüzilliyin əvvəlləri idi və bura Murğab çayı sahilı, qədim Mərv şəhərinin civarı idi. Bu imarət xorasanlı Əbumüslümün keçmiş qəsdı idi ki, Abbasilərin 7-ci xəlifəsi Məmun burda öz iqamətgahında təkbaşına qara atlas döşəkçəli məsnəd üstündə bardaş qurub oturmuşdu, əllərini bir-birinə daraqlayıb qarnının üstə qoymuşdu və yol çəkən sürməli gözləri yuxarı çevrilmiş açıq ovuclarında sanki gələcək taleyinin sirli cizgilərini oxuyurdu...

Nəhayət, bu gecə Mərvdən, taleyinin şəhərindən ayrılır, xilafətin hüdudunu tərk edirdi. Ürəyindəki ən böyük muradı ürəyində qalırdı. Onu taxta çıxartmış Xorasanla birdəfəlik vidalaşırdı. Və ikinci dəfə ona meydan oxuyan cahan şəhəri Bağdadın üstünə gedirdi.

Əgər vaxtilə peyğəmbərin silahdaşları olan dörd mömin xəlifə dövründə xilafətin paytaxtı Mədinə idisə, sonra Əməvi xəlifələri Dəməşqi paytaxta çevirmişdilər və daha sonra Bağdad Abbasi xəlifələri üçün paytaxt olmuşdusa, Məmun burda Mərv şəhərində yeddinci Abbasi xəlifəsi kimi peyğəmbərdən miras qalmış müqəddəs əbayə, qılınca və osayə sahib olmuşdu və burda öz yaşıl inqilabına başlayaraq xilafətin Məşriq hüdudundakı bu şəhəri, hökmdarı olduğu islam dünyasının dördüncü paytaxtına çevirməyi qət eləmişdi.

Rəvayətə görə orta Asiyanın bu qədim şəhərini Məmundan min il əvvəl Makedoniyalı İskəndər bina eləmişdi. Və burdan hərəkət edərək Səmərqənd üstünə getmişdi və daha qədim adı Marakanda olan o şəhəri fəth edərkən dünya tarixinin ən böyük sərkərdəsi nida eləmişdi ki: “Səmərqəndin gözəlliyi haqqında nə eşitdimisə hamısı doğru imiş. İstisnası yalnız budur ki, bu şəhər mənim təəvvür etdiyimdən daha gözəl imiş!”.

İskəndərdən min il sonra isə islam qoşunlarının zərbələri altında sasanilər İranı darmadağın etdi və sasanilərin sonuncu şahı Yəzd-Qord Şəhriyar qaçıb bura, Mərvə gəldi və burda Murğab çayı qırağındakı bir

su dəyirmanında namərd dəyirmançı tərəfindən qəzet edildi və öldürüldü.

Çox sonralar (Miladi ilə ikinci əsrin ortalarında) Əbu Müslüm Xorasanı da "Zilli" adlı öz nəhəng və qara bayrağını burda qaldırmış və əməvi xəlifələrini devirərək Məmunun ulu babaları Abbasi xəlifə-

lərini taxta çıxartmışdı.

Doqquz il əvvəl xəlifə Harun ər-rəşid böyük qoşun və böyük oğlu Məmunla, bura Xorasanla gəlmiş, xəstələnib Tus şəhəri civarında qara məxmərli çadırı altında ölüm yatağına düşmüş, Məmun isə Mərvə gəlmiş və burdan üsyan qaldırmış Səmərqənd valisi üstünə qoşun göndərmiş, lakin Səmərqənd qiyamı hələ yatırılmamış Harun ər-rəşid vəfat etmiş və Məmun atasını Tus şəhərində dəfn etmişdi.

Və nəhayət, atalarının ölümündən sonra iki qardaş arasında – Məmun ilə Əmin arasında taxt-tac uğrunda başlanan və dörd il davam edən qanlı savaşlardan sonra Abbasilərin altıncı xəlifəsi Əminin kəsilmiş başı Bağdaddan bura, Mərvə Məmunun hüzuruna göndərilmişdi...

HEKAYƏ

...Vaxtilə müqəddəs Kəbədə imzalanmış və orda qədim, məbədin qapısından asılmış əhdnaməyə görə Harun ər-rəşid İranlı qızı cariyə¹ Mərcoldən olan böyük oğlu Məmunu ikinci vəliəhd, baş hərəmi və əmisi qızı Zübeydə xatundan olan kiçik oğlu Əmini birinci Vəliəhd təyin etməyə məcbur olmuşdu. Ona görə məcbur olmuşdu ki, Bağdad sarayında bir-birilə rəqabət edən ərəb əyanlarından ibarət saray ağalarıyla İranlı əyanlardan ibarət saray ağalarının gələcək xəlifə uğrunda apar-dıqları mübarizədə ərəb fırqəsi, İranlı fırqəsini üstələmiş və həddindən artıq şişman gövdeli Zübeydə xatun xilafətin birinci xanımı kimi tərəzinin gözünü öz tərəfinə əyərək, oğlu Əmini birinci Vəliəhd təyin etdirmişdi...

Sonra Harun ər-rəşid burda, Xorasanla Qədim Tus şəhəri civarında qara məxmərli çadırın altında can verərkən hüşunun özünə gəldiyi saatların birində başına toplaşmış saray ağalarına üz tutaraq demişdi:

Eşidin və bilin ki, özümle bərabər bura, Xorasanla nə gətirmişdim – so hamısı böyük oğlum Məmunundur və o qoşun ki, mənimlə bura gəl-

mişdir mənədən sonra Məmunun ixtiyarında qalacaq ki, böyük oğlum burdan Ceyhun nəhrinin o tayında tez-tez baş verən iğtişas və qiyamları ram eləsin. Və sonra bura gətirdiyim xəzinə də burda saxlanacaq ki, Məmun qoşuna maaş verə bilsin və bir miqdar da özünün cib xərci-liyi olsun. Dübərə eşidin və bilin ki, birinci Vəliəhdəm və kiçik oğlum Əminin payın mən orda, Bağdadda qoyub gəlmişəm və ona elə böyük bir pay ayırmışam ki, bura gətirdiyim xəzinənin səkkiz məbləğindən daha artıqdır. Ona görə sərvəri-kainat peyğəmbərimiz Məni o biri dünyaya, öz hüzuruna çağırandan sonra siz həmişə Əminin yadına salın ki, o müqəddəs Kəbədə and içib söz verib ki, xəlifə olandan sonra heç vaxt böyük qardaşı Məmunun payına əl uzatmayacaq və Bağdadda oturub xilafətin Məşriqində hökm eləyəcəkdir.

Lakin bu dünyada çox hökmdarların çox vəsiyyətləri, özlərilə bərabər dəfn edilmişdi, Harunərrəşidin vəsiyyəti isə hələ cənazəsi dəfn edilməmiş unuduldu...

Bagdadda taxta çıxmış xəlifə Əmin dərhal qoşunu Xorasandan geri çağırdı. Dövlət xəzinəsindən Xorasanla gətirilən sərvəti geriye – Bağdada qaytardı və beşikdən körpə oğlunu özünə vəliəhd təyin elədi.

Qoşunsuz və pulsuz-parasız qalmış, üstəlik vəliəhdliyi ləğv edilmiş Məmun taleyinə meydan oxudu və Cümə namazı münasibətilə Mərvin cümə məscidində oxuduğu xütbədə qardaşı xəlifə Əminin adını çəkmedi.

Məscidi doldurmuş izdihamdan boğuc bir uğultu qopdu.

Ənənəyə görə Cümə namazı münasibətilə oxunan xütbədə xəlifənin adını çəkməyən bir vali bununla Bağdada tabe olmadığını bildirir və özünü idarə elədiyi vilayətin müstəqil hökmdarı elan edərdi.

Bu xəbər Bağdada yetişən kimi xilafət qoşunları qara bayraqlar altında Xorasanla doğru hərbi yürüşə başladılar. Və xəlifə Əmin qiyam qaldırmış böyük qardaşının qolları bağlı hüzuruna gətirilməsi üçün qoşuna gümüş bir zəncir verib yola saldı.

Məmun isə dayıları hesab olunan xorasanlıları ayağa qaldırdı və üstünə gələn Bağdad qoşunlarını qarşılamaq üçün "Rey"¹ hərbi düşərgə rəisi taygöz Tahir ibn Hüsəynin topladığı könüllüləri müharibə meydanına göndərdi.

¹ Vaxtilə indiki Tehran ətrafında olan coğrafi bölgünün adıdır. İndi o bölgüdən həmin yerdə xarabələr və bəzi abidələr qalmaqdadır.

¹ Kənz, qulluqçu

Abbasi xəlifələrin rəsmi dövlət rəngi qara rəng idi Abbasilərin ikinci vəliəhd kimi bu vaxta qədər qara geyimli olan Məmun qara çalmasını başından açıb atdı qara cübbəsini əynindən çıxarıb atdı və dedi ki: "Bu qara donlar ki, var cəhənnəm əhlinin libasıdır".

Yaşıl rəng seyidlər üçün müqəddəs rəng idi və Məmun başma yaşıl çalma sarıdı, əyninə yaşıl cübbə geyindi. O, elan elədi ki, "Bu yaşıl donlar ki, var, cənnət əhlinin libasıdır".

Və yaşıl bayraqlı Xorasan qoşunlarının komandanı Tahir ibn Hüseyn qələbə çaldığı hər döyüşdən sonra qədim Mərv şəhərinə, Məmunun hüzuruna kəsilmiş bir baş göndərdi.

Bir-birinin ardınca Məmunun ayaqları altına diyirlənən bütün bu başlar xəlifə Əminin bir-birinin dalınca məğlubiyyətə uğrayan ən məşhur komandanlarının başları idi...

...Nəhayət, Tahir ibn Hüseyn getdi öz qoşunları ilə Bağdad qapılarına qondu və sonra şəhər küçələrindəki qanlı döyüşlər qurtaranda, ordan – Bağdaddan bura, Mərvə Məmunun hüzuruna axırıncı qanlı bir sovgat daha göndərdi ki, bu Məmunun kiçik qardaşı və Abbasilərin altıncı xəlifəsi Əminin kəsilmiş başı idi.

Beləliklə, dörd il davam edən qanlı savaştan sonra Xorasan seyidlərinin qılınıcı Məmunu Abbasilərin yeddinci xəlifəsi kimi taxta çıxartdı və doqquz il vəliəhd Məmunun iqamətgahı olan Mərv indi xəlifə Məmunun paytaxtına çevrildi. Bağdad isə xilafətin Məşriq ucqarındakı bir Əcəm şəhərindən gələn xəlifə fərmanlarına boyun əyməli oldu...

"Tarixi eskizlər" dəftərindən:

(Alman şairi Şiller tarixi məqalələrinin birində qeyd edir ki, "Xəlifə Əminin elmdən qərət etdiyini Xəlifə Məmun elmə qaytardı". Şiller bu qeydində məşhur İskəndəriyyə kitabxanasının xəlifə Əminin əmrilə yandırıldığını və xəlifə Məmunun əmrilə yunan filosoflarının ərəb dilinə tərcümə edilməsini nəzərdə tutur.)

Şübhəsiz Xəlifə Məmun ziyalı bir hökmdar idi və xilafətin ən məşhur alimlərini sarayına dəvət eləmişdi və Məmun ehtirash şətrəncçi, yaxud şahmat həvəskarı idi. Orta Asiyalı məşhur şahmatçı Rəb-rəbi sarayına gətirilərək tez-tez hüzurunda şahmat yarışları keçirirdi. Və özünün bu oyundakı uğursuzluğunu hökmdarlığının əzəməti ilə qarşılaşdıraraq tarixə belə bir cümlə bəxş eləmişdi ki, çox təəccüblü işdir ki, mən məşriq səmtində hinddən başlamış Məğrib səmtində Əndəlusə kimi, az qala dünyanın yarısına hökm edirəm. Amma eni ilə uzununu bir iki qarışdan ibarət olan bu taxta üstündəki otuz iki daşın öhdəsindən gələ bilmirəm".

Və daha artıq fəlsəfə həvəskarı olan Məmun yenə burda, Mərvdə əqli ümman Rum alimi Aristoteli rəyasında görmüşdü və rəyada ondan sual eləmişdi ki, "Xeyir və yaxşılıq nədən ibarətdir?". Aristotel cavab vermişdi ki, "Dini əqidə nə deyirsə ondan ibarətdir". Məmun təkrar sual eləmişdi ki, "Daha nədən ibarətdir?". Aristotel cavab vermişdi ki, "Kütlə və izdiham üçün nədirsə ondan ibarətdir". Məmun üçüncü dəfə sual eləmişdi ki, "Və daha nədən ibarətdir?". Rum alimi cavab vermişdi ki, "Və daha heç bir şeydən ibarət deyil" və bu rəyadan sonra Məmunun əmrilə Aristotelin, Əflatunun və digər qədim yunan filosoflarının əsərləri ərəb dilinə tərcümə olunmağa başlanmışdı.

Və həmin bu illər ərzində xilafəti iki qardaş – Məşriqdə Məmunun xorasanlı vəziri Fəzl ibn Sahl. Məğribdə isə vəzirin kiçik qardaşı

Həsən ibn Sahl idarə edərək, xəlifəni fəlsəfi məşğuliyyətlərindən ayırmamışdılar.

Nəhayət, Xorasanlı şiye vəzirinin məsləhəti və təkidi ilə Məmun "yaşıl inqilabı"nda son və qəti addımı atmış, şiyələrin səkkizinci imamı Əli ibn Musanı uzaq Mədinədən çağıraraq Mərvə gətirmiş və özünə vəliəhd təyin edərək "İmam Rza" fəxri ləqəbilə şərəfləndirmişdi.

Vəliəhd təyin edilmiş İmam Rza isə dərhal xilafətin bütün əyaletlərinə və şəhərlərinə məktublar göndərərək bütün şiye təbəqələrinə elan eləmişdi ki, Məmundan sonra xəlifəlik taxt-tacı bizindir, birinci mənimdir, menden sonra oğlumdur və oğlumdən sonra onun oğlunundu. Ta qiyamətə kimi...

...Lakin imam çox tələmişdi və elə bu zaman Məmunun "yaşıl inqilabı"nın zirvə dalğası uzaq Bağdadda kükrəyib şahə qalxan "Qara dalğaya" çarparaq geri atıldı.

Hicən şəhəri abbasilərin qara bayrağı altında ayağa qalxdı. Mərvin itaətindən çıxdı və "yaşıl inqilabı" rədd elədi, amma Məmunun bundan xəbəri olmadı.

Sonra Bağdad qılınca əl atdı. Məmunun xorasanlı vəzirinin qardaşı İraq valisini qoşunları ilə bərabər qovub şəhərdən çıxartdı. Amma Məmunun bundan xəbəri olmadı.

Və nəhayət, qiyamçı Bağdad uzaq Mərvdə oturmuş Məmunu xəlifəlikdən çıxardığını elan elədi və onun yerinə əmisi İbrahim ibn Həmid yeni xəlifə kimi Bağdadda taxtda oturtdu və bu bütün xilafətdə

xəbəri olmadı. Ona görə xəbəri olmadı ki, aylardan bəri biri-birini izləyən bu qorxunc hadisələri xorasanlı vəzir Məmunun gizli saxlamışdı. Ümid eləmişdi ki, İraq valisi olan kiçik qardaşı gec-tez Bağdadda asayiş bərpa edəcəkdir və o vaxt o Məmun deyəcəkdi ki, Doclo sahil-lərində bir balaca şuluxluq olmuşdu, cənabınıza ərz etməyə dəyməzdi.

Məmun isə bunlardan o vaxt xəbər tutdu ki, artıq iş işdən keçmişdi və indi o ikinci dəfə Hican şəhəri Bağdadı ram etmək üçün birdəfəlik Mərvə əlvida edərək, bütün sarayı və saray qvardiyası ilə özü Bağdadın üstünə getməyi qət elədi...

2

...Qapı yerindən qırmızı çiçəkli çin dibacınca¹ pərdə asılmışdı və bu pərdə azacıq titrəyib tərpənəndən sonra pərdə arxasından çıxan Məmunun mülazimi², sədiq sirdaşı və yediyini-içdiyini onun əlindən aldığı lələsi Sirac içəri gəldi və dedi:

- Səfər hazırlığı tamamdır, ya Əmirəlmöminin, qoşunun pişdarlar³ dəstəsi hərəkət elədi. Kitabların da altmış dəvəyə yüklənib qurtardı. Və bütün sandıqlar üstünə işarə vurulub, yolda hansı kitabı istəsən, kətiblər forən⁴ hüzuruna gətirəcəklər. Çaparlar da yola düşdülər ki, Sərəks, Tus, Rey, Kürqan və Hamadan valiləri istiqbal üçün hazır olsunlar və indi ancaq vəliəhd ilə vəzir yatmayıb, hər ikisi əmrə müntəzirdir.

Məmun başını qaldırmadan dedi:

- Gecə hamilədir və sənin oyaq qalmağın kifayətdir.

- Bəs onlar ya əmirəlmöminin, - dedi Sirac, - o dörd nəfər kafir ki, bu saat zirzəmidə biri gəbərdi, altı nəfəri qaradaşla qumar oynayırlar.

Məmun başını qaldırdı:

- Qumar oynayırlar?

- Əlbəttə ki, nisyə, ya əmirəlmöminin o mələkləri ki, sənin adından onlara vəd eləmişəm, indidən qumara qoyublar öz aralarında...

¹ İpəyindən

² Nökəri

³ Əsas hissənin təhlükəsizliyini təmin edən köşfiyyat dəstəsi.

⁴ Dərhal

- Nəqd ya nisyə, - dedi Məmun, - o kəs ki hər gün həyatı ilə qumar oynayıb, görək davam elətdirsin bu oyunu axıra qədər... Və apar o manqalı, daha lazım deyil!

Salonun o biri başında qızıl manqal içində yandırılan ud içərinə çox qəliz rayihə ilə doldurmuşdu. Sirac getdi manqalı götürdü və çəkildi pərdə arxasında yox oldu...

...Bu gün Məmun yalnız bir nəfəri qəbul eləmişdi, daha doğrusu boynu qızıl çəlipalı¹ qoca Qavril ki, ərəbləşmiş adı Cəbrayıl ibn Bəhşu idi. Özü şəhər tezədən qoltuğunda üstü qızıl naxışlı qara mücrüsü ilə yataqdan tezəcə qalxmış Məmunun hüzuruna gəlmişdi və xəlifənin gözlərinə qan sağıldığını görüb çox həyəcanlanmışdı.

Və indiki kimi burda qara atlas döşəkcə üstündə bardaş qurub oturmış Məmun qocaya demişdi:

- İşində ol ya Cəbrayıl. Sonra bəlkə bir az söhbət elədik.

Qoca təbibin hər günkü ən birinci işi bu olurdu ki, diz çöküb xəlifənin qarşısında otururdu və əlindəki nazik qızıl çubuğun ucunu qara mücrü içindəki göyümtül-qara maddəyə batırıb çıxardaraq Məmunun zil qara gözlərinə sürmə çəkməyə başlayırdı.

Zamanın təbiətinə görə qızıl çubuqla gözə çəkilən sürmə gözün ışıltısını və görmə qüvvəsini artırırdı və eyni zamanda gözləri şəkərlilik kimi xəstəliklərdən qoruyub sağlam saxlayırdı.

Məmun isə ehtiraslı mütaliəçi idi. Çox oxuyurdu və gözlərini çox yorurdu.

İcazəsiz olaraq xəlifənin hüsurunda heç kəs birinci sözə başlaya bilməzdi, amma Məmun çoxdan qoca təbibini saray təşrifatının bu ya-sağından azad elədiyi üçün Cəbrayıl ibn Bəhşu bir az kənarda bir yarısı rəhlin sağ qanadı, o biri yarısı rəhlin sol qanadı üstünə sərilmiş qalın bir kitaba tərəf baxdı və qayğıkcşliklə dedi:

- Bu gecə yenə çox mütaliə eləmisiz ya əmirəlmöminin və mübarək gözlərinizi çox yormusunuz.

Rəhil üstündə açıq qalmış kitab Aristotelin "Örgənün" əsəri idi ki, ərəbcə tərcüməsi "Kitab-məntiq" adlandırılmışdı və xəlifə dedi:

- Təşvişə düşmə ya Cəbrayıl, zamani ki, gözlərimiz bizə çox cəza verir sən gəlişən, çarəsin qılırsan... Amma beynimizi didən, elə fikirlər var ki, gecələr bizə sirli rüyalar göstərir və o rüyaların heç birini təbir etmək mümkün deyil...

¹ Çəlipa - xaç

– Elədir, ya həzrət, – dedi qoca təbib, – beynimiz çox uzaqdakı ulduzlar dünyasına nüfuz etdiyi halda çox yaxında öz içində cərəyan edən hadisələr haqqında bizə heç bir şey deyə bilmir.

– Elə isə Sokratın kəlamı həqiqətdir ki, bizim bildiyimiz bir şey varsa, o da heç bir şeyi bilmədiyimizdir.

– Amma biz çox biləndən sonra, ya əmirəlmöminin, ən uca səviyyədə heç bir şey bilmədiyimizi dərk edirik.

Məmun gülümsündü. Özü kimi baş təbib də fəlsəfə və şətrənc həvəskarı idi və xəlifə başını sola tərəf çevirdi, ancaq miz üstündə şahmat taxtasını övəz edən qırmızı qumac dərinin ağ və qara xanələri düzülmüş şahmat fiqurlarına yanakı bir nəzər saldı, qoca təbib isə dərhal başa düşdü ki, şahmat xəlifəni mücərrədlik buludlarından çəkib aşağı salır, konkret və ehtiraslı bir oyuna dəvət edir və qoca dərhal alçaq mizi irəli çəkdi, xəlifə ilə özü arasında yerləşdirdi və təbiidir ki, nəzakətlə ağ “daşları” və birinci gedişi xəlifənin ixtiyarına verdi.

Məmun sağdan dördüncü ağ piyadəni bir xanə irəli sürdü və dedi:

– Budur göylərdən yerə endi ya Cəbrayıl. Və fikri göydən yerə salan sərsorilikdən və perakəndəlikdən dartıb yalnız bir nöqtəyə bənd elədin. Amma sabah doqquz ildən bəri iqamətgahım olan bu şəhərdən əbədi olaraq ayrıldığım üçün əlbəttə ki, mən çox təəssüf edirəm.

– İndi ki, sabah köçdür, ya həzrət, bu axırıncı günü şadlıq məclisi qursaydınız əlbəttə ki, fikriniz bir az dağılardı və könlünüz açılardı.

– Haşa, – dedi Məmun, – bu gündən başlayaraq ta ayağımız Bağdad torpağına dəyəne kimi əmirəlmöminin Məmun xəlifə Məmunə eys-ışrət məclislərini yasaq buyurmuşdur və xəlifə Məmun Əmirəlmömin Məmunun yasaqlarını həmişə qəbul etmişdir.

– Və həqiqətən, – dedi qoca təbib, – Əmirəlmöminin Məmunun hər bir tədbiri çox uzaqgörənliyi ilə həmişə bizi səlamətlik sahillərinə doğru aparmışdır.

Məmun qocanın qırmızı turmac üstündəki növbəti gedişinə baxdı və cavab gedişi ilə eyni zamanda dedi:

– Bağdaddakı oğlundan sənə məktub gəlmişdir Ya Cəbrayıl və əlbəttə ki, oğlun o şəhərdəki qılı-qal haqqında Ruma dilində sənə bir çox şeyləri nəql etmişdir.

Qocanın növbəti gedişi üçün uzanmış əli qırmızı tumac üstündə asılıb qaldı. Sonra bir an susub dinmədiyi özünə çox göründü, şahmat taxtasında növbəti gedişi yubatmaq olardı, amma xəlifənin sualına cavabı yubatmağa heç kəs cəsarət edə bilməzdi. Və qoca dedi:

– Ya Əmirəlmöminin oğluma rəhm elə ki, hələ çox cavandır və o, Bağdad küçələrində qaynaşan izdihamın, xüsusilə Bağdad ləşgərinin ağzından çıxan nə varsa hamısını mənə xəbər verdiyi, eşitdiyini təkrar elədiyi üçün böyük günah işlədiyini qanmamışdır. Və mən oğlunun əlimi yandıran o son məktubunu oda atıb yandırdım...

– Bilirəm yandırmısan, – dedi Məmun, – amma nəql küfr deyil və boynundakı bu çəlipaya and iç ki, oğlunun sənə yazdığı ən qəliz ibarələr belə bir-bir rumi dilindən ərəb dilinə tərcümə edərək, mənə söyləməlisən.

– Siz Əmirəlmöminindən sonra ya həzrət, bu çəlipaya and içməyə ehtiyac varmı?

– Amma yenə də and iç, çox sevdiyin o kəlam, rum filosofunun o kəlamı yadından çıxıb ki, sus və yaxud elə bir şey de ki, sükutundan yaxşı olsun?

Xəlifə ikinci dəfə təbibindən and içməsinə istəmişdisə bu artıq omr idi və qoca başını aşağı salıb səsinə qısaraq oğlunun yazdıqlarını ərəbcəyə tərcümə elədikcə Bağdad gəlirdi aşağıda Məmunun pəncərəsi altında dayanırdı və qəzəbli hayqırtısı dağlardakı əks səda kimi Məmunun qulaqlarında guruldayırdı.

– ...Bağdadın azğın izdihamı və o izdihama ses verən Bağdad ləşgəri küçələrdə bağırır ki, xəlifə Məmun bizim boğazımızdan kəsib atəşpərəst oğlu xorasanlı vəzirinin maaşını qaldırdı, ildə min dəfə, üç min dirhəm elədi, halbuki, Abbasilərin tarixində heç bir vəzir xəzinəni bu qədər qəzet eləməmişdi!..

Min dəfə üç min – üç milyon eləyirdi, amma o vaxt milyon termini hələ ixtira edilməmişdi və: – Bu doğru sözdür, ya Cəbrayıl, – dedi Məmun, – sonra?

– Sonra yenə azğın Bağdad ləşgəri bağırırmış ki, Məmunun atası Harun ər-rəşid dövründə olduğu kimi xilafəti xorasanlı vəzir Cəfər Berməki ilə qardaşı Həsən ibn Səhl idarə eləyirlər. Məmunun isə şətrənc oyunundan başı ayılmır və gündə beş dəfə namaz üçün ayağa qalxmır və quran qiraət etməyi unudub. Rum alimlərinin küfr ilə dolu kitablarını mütaliə eləyir və Allahın bizim öynimizə geydirdiyi qara libası bizim öynimizdən çıxardıb, şeyələr kimi yaşıl geyməyi bizə əmr eləyir...

– Bunun da yarısı doğrudur, ya Cəbrayıl, yarısı iftiradır. Ardını söylə.

– Və ardınca Bağdad ləşgəri yenə bağırırmış ki, Məmun xorasanlı vəzirinin fitnesilə şeyə imamını vəliəhd təyin etmişdir. Və bir xəlifə

ki, gələcək hakimiyyəti öz nəslə, Abbasilərin əlindən alır və şiye imamlarına təslim edir, əlbəttə ki, o xəlifənin zəti şübhəlidir və biz o xəlifənin xəyanətini istəmirik.

Qocanın alınını tər basmışdı. Məmunun rəngi qəhvəsiydi. Lakin Məmun iti zəkasi ilə Bağdad ləşgərinin bütün bu qafilə bağrıları içərisindən baş qaldıran qorxunu dərhal fəhm elədi. Bağdaddakı qoşun başçılarından bir çoxlarının əllərində Əli şiyələrinin qamı vardı və əgər gələcəkdə hakimiyyət Abbasilərdən şiye imamlarının əlinə keçərdisə, şiyələr əlbəttə ki, tezliklə amansız düşmənlərindən daha amansızcasına bir qisas alacaqdılar və xəlifə sakit bir səsle dedi:

Daha sonra ya Cəbrayıl?

Daha sonra, ya Əmirəlmöminin, əmr eləyin kəsilsin bu lal olmuş dilim ki, bu qədər küfrü təkrar elədi və mənə bu qədər sizin qarşınızda xar elədi...

Sakit ol və tamam, – dedi Məmun və növbəti gedişində qırmızı tunc üstündəki ağ vəzirini qara piyadosinin zərbəsi altına verdi.

Qoca təbib bu ağır və təhlükəli sorğu-sualın qurtardığına və bir şahmat həvəskarı kimi rəqibinin bu müdhiş səhvə o qədər sevindi ki, qeyri-ixtiyari olaraq dərhal əlini uzatdı ki, qara piyadəsə xəlifənin ağ vəzirini qətl eləsin. Amma birdən dıxsındı, barmaqları oda toxunmuş kimi əlini geri çəkdi və başını qaldıraraq mezlum bir ifadə ilə Məmunun qara ışıltı ilə yanan gözlərinə baxdı.

Qocanın vaxtaşırı xəlifə ilə oynadığı şahmat partiyaları əslində heç vaxt tamamlanmayan bir oyunun hər dəfə bir və ya digər variantından ibarət olurdu, çünki Məmun şətrənc oynadığı üç nəfərin hər birinə, vəzirinə, vəliəhdinə və saray təbibinə qəsdən udurmağı yasaq eləmişdi. Özü isə bir qayda olaraq oyunu axıra çatdırmırdı və həmişə partiyayı yarımcı qoyub ayağa qalxırdı və indi qoca xəlifənin bu müdhiş səhvindən istifadə edərək, şahənə rəqibini məğlubiyyətə uğratmaq istəsəydi bu ehtiyatsızlığı ilə özü daha müdhiş bir səhvə yol vermiş olardı, buna görə idi ki, qoca özünü itirdi, nə edəcəyini bilmədi və dedi:

– Ya Əmirəlmöminin, növbəti gediş üçün mən çox düşünməliyəm və icazə ilə sizdən möhlət istəyirəm.

– Əlbəttə ki, çox düşünməyə və möhlət istəməyə ixtiyarın var, ya Cəbrayıl, – dedi Məmun, – çünki bu möcüzəli oyunda ən kiçik səhvimiz bizə çox bəha tamam olur. Necə ki, təbətə ən kiçik səhvimiz bizə bəha tamam olur və necə ki, siyasətdə ən kiçik səhvimiz bizə bəha başa gəlir. Əgər mənə mərhum atam Bərməki vəzirəlin ailəsini

məhv edib, sonra pəşman olmuşdusa, mənə birinci səhv kifayətdir ki, atam onları məhv etməmişdi və ikinci səhvə ehtiyac yox idi. Sonra da pəşman olduğunu elan elədi...

Qoca diqqət kəsildi. Vaxtilə Harunəlişid bir gecədə bir vəzir ailəsini məhv edərkən gənc Məmun bu hadisədən çox pərişan olmuşdu, çünki Harun or-rəşid vəzir Bərməkinin israr və təkidi ilə Məmunu ikinci vəliəhd təyin etməmişdi, amma indi xəlifə Məmun atasının sonra pəşman olmasını da səhv hesab eləyirdisə bu sadəcə xəlifənin əhval-ruhiyyəsidəki bir ziddiyyətdən irəli gəlmirdi, bəlkə sabah Bağdada doğru başlanan uzun və sonu məchul bir yolun əvvəlində xəlifə Məmunun beynində kök salan nə isə başqa bir niyyətin əlaməti idi.

Məmunun isə üzü kölgələnmişdi, baxışları bilinməz bir nöqtəyə zillənmişdi və xəlifə indi tamamilə başqalaşmış bir səsle dedi:

– Hamısı o vaxtdan başladı. Orda Məğribdə Cəfər Bərməkinin başı kəsildəndən sonra, burda Məşriqdə Xorasanın qasları çatıldı və atamın sonrakı pəşmanlığı baş verdi. O fəlakəti daha artıq aşkarladı. Və indi mənə kimi ya Cəbrayıl, sonin də o tarixi fəlakət qurbanını heç xatırladığın olurmu?

Və xəlifə cavab gözləməyərək ayağa qalxdı, qoca da dərhal ayağa qalxmaq istəyirdi ki, Məmun qoymadı:

Sən otur, ya Cəbrayıl, – dedi və keçdi pəncərə qarşısında dayandı.

Qoca oturduğu yerdə hərəkətsiz qaldı, çox uzun çoxən sükutun ağırlığı altında çiynləri aşağı oyıldı və getdikcə özü öz içində qorq oldu. Pəncərə qarşısındakı Xəlifə uzaqlaşdı dünyanın o başında dayandı. Amma cavabsız qalan sual qocanın yaxasından yapışdı və qocanı dalınca çəkərək Murgab sahilindəki bir qış şəhərindən Fəraq sahilində qalmış çox uzaq bir qış axşamına apardı...

HEKAYƏ

Abbasilərin beşinci xəlifəsi Harun-ərrəşid öz qafiləsi ilə növbəti Məkkə ziyarətindən təzəcə qayıtmışdı, amma Bağdada getməmişdi, Fərat çayı sahilindəki qəsrlərindən birində oturub qalmışdı. Xəlifənin burda üç gün, üç gecə üzü açılmadı, gülmədi, eyş-işrət məclisləri qurmadı, baş təbibinin nəzarəti altında açılan süfrələrdəki əlvan xörəklərə ol uzatmadı və qoca baş təbib dafələrlə xəlifənin nəbzini yoxlamaq istədi, lakin xəlifə onu rədd elədi.

Bütün qəsr həyəcan və təlaş içində idi. Xəlifə hər gün beş dəfə namazını qılırdı, heç kəsi də hüsuruna çağırırdı. Səfərləri zamanı özüy-lə bərabər gəzdirdiyi hərəmxanasına baş çəkirdi. Hətta xilafətin birinci xanımı Zübeydə xatunla da görüşürdü.

Nəhayət, dördüncü gün xəlifə öz dairəsindən çıxdı, uşaqlıq yoldaşı canbir-qəlbir dostu, xilafətin dövlət möhürünü əlinə tapşıracağı və bir dəqiqə ayrılığına dözə bilmədiyi, özündən sonra xilafətdə ikinci şəxs mərtəbəsinə qaldıracağı Xorasanlı vəzir Cəfər Bərməkinə hüsuruna çağırıldı və yarım saatdan sonra xəlifə ilə vəzir başlarında bir alay sü-varı ilə ova getdilər və axşam hava qaralanda ovdan qayıtdılar və qəsr-dəki bütün saray adamları gördülər ki, xəlifə ilə Cəfər Bərməki atlarından yerə endilər və bir-birinin əlindən tutaraq ov alayı qarşısına gəlirlər.

Qəsr önündəki fəvvarəli çarhovuzu yanında Xəlifə Cəfər Bərməkinə qucaqlayıb sinəsinə basdı və dedi:

Ya Cəfər, canıma və başıma and olsun ki, beləliklə bu axşam məclis qurub zövq etməlisən. Bəlkə mənə də öz məclisimdə zövq olmayacaq.

Sonra xəlifə döndü, qoca təbibinə də iltifat göstərdi:

Ya Cəbrayıl, – dedi, – səni də bu axşam hüsurumdan azad edərim. Təki Cəfərin məclisində vaxtını xoş keçirəsen!

Hər ikisi xəlifəyə baş əydilər və xəlifənin əmrini yerinə yetirmə-yə, şadlıq məclisi qurub uzun qış gecəsini xoş keçirməyə getdilər.

Lakin qoca təbibin gözündən qaçmadı ki, xəlifənin öz vəzirinə və yaxud can-ciyərinə göstərdiyi bu axşamkı nəvaziş və mehribanlıqdan nədənsə Cəfər Bərməki bir az özünü itirmişdi və rəngi də bir az qaç-kimi idi.

Qəsrin vəzir üçün ayrılmış dairəsində dərhal eys-ışrot üçün hazır-lıq başlandı. Musiqçilər, nəğməçilər, rəqqasələr – cariyələr bir-birinə deydi və Cəfər Bərməki məclislərinin daimi iştirakçısı olan xorasanlı oyanlar qara kaftanlarını çıxardıb kimi ağ, kimi yaşıl geyindi.

...Xəlifəni isə öz dairəsinə qalxan kimi qızlar ağası qarşılamışdı və xəbər vermişdi ki, Zübeydə xatun bir saatdır axıtdığı göz yaşlarıyla şirin canına qəsd edir və cariyələri hələ də Seyidəni ovuda bilmə-yiblər.

Zübeydə xatun xəlifə Mənsurun nəvəsi və əmisi oğlu xəlifə Harun-ər-rəşidin baş hərəmi idi və Bağdad sarayının ifrat cah-cəlalı içində, xilafətin birinci xanımı kimi bir çox əyləncələri içində xüsusi yer tutan

kiçik və sevimli bir meymunu vardı ki, otuz nəfər səhər-axşam bu meymuna xidmət edərdi, dərzilər hər həftə meymun üçün yeni paltar biçirdi. Başmaqqılar günaşın meymuna qırmızı və yaşıl papuc tikirdi və meymun zərli-zibalı əlbəşələr geyinirdi. Belindən qılnc asırdı. At minib gəzməyə çıxanda sağında və solunda 30 nəfər qulam at çapırdı...

Və o oyanlar ki, Zübeydə xatun onlara hamilik edərdi, hər dəfə saraya xilafətin xanımının görüşünə gələrkən əyilib o meymunun əlin-dən öpərdilər.

İndi bu axşam qəfildən fəlakət baş vermiş və cah-cəlalı alışqan-lığı, yaxud pərəstişə düşgünlüyü bədbəxt meymunu məhv eləmişdi – çünki səhradan, Fərat çayının o tayından bədəvi bir ərəb cəngavəri çapıb gəlmişdi, ovladığı ahunu xəlifəyə sovqat gətirmişdi. Xəlifə hələ ovdan qayıtmadığı üçün Zübeydə xatun Bədəvini hüsuruna çağırmışdı. Amma qapı ağzında belə qılncı, əlbəşələri zər-zibalı meymun bədəvi cəngavərin qabağın kəsib qapqara balaca əlini uzatmışdı ki, bədəvi cəngavər əvvəlcə onun əlini öpüb sonra içəri girsin. Və bir anda hər şey qurtarmışdı – məğrur səhra oğlunun qan beyninə vurmuşdu. Bir göz qırpmında qılncı sıyırmışdı və bədbəxt meymunu tən ortasından iki yerə bölmüşdü. Qəsrde volvələ qopmuşdu. Zübeydə xatun qəss elə-mişdi və bədəvi cəngavəri qapalı bir otağa salmışdı ki, ovdan qayıdan xəlifə hökmünü versin!

...Dustağı ovdan qayıtmış xəlifənin hüsuruna gətirdilər və Bədəvi xəlifənin hüsurunda yeri öpüb ayağa qalxdı və Harun ər-rəşid başını qaldırıb:

– Ey ərəblərin ən vəhşisi, – dedi, – Qəbih hərəkətini doğrultmaq üçün bir sözün varmı?

Səhra oğlu xəlifənin sualına sual ilə cavab verdi:

– Ya əmirəlmöminin, – dedi, – bir dəfə sənin əlini öpmək şərəfinə nail olan bir şəxsin sonra bir meymunun qapqara əlini öpməsini istər-dinmi? Seni bilmirəm ya əmirəlmöminin, amma mən heç vaxt belə bir hərəkəti qəbul edə bilməzdim.

Xəlifə tengişmiş halda “kişi” deyib çıxdı və əlini çırparaq bədəvi cəngavəri hüsurundan rədd elədi.

...Bu vaxt vəzirin məclisi isə cəm olmuşdu. Birinci piyalələr dolub-boşalmışdı. Və indi o kor nəğməçi ki, həmişə vəzirin məclislərində hazır olurdu, uzun və nazik barmaqlarıyla əmudun simlərini darayaraq oxumağa başlamışdı. Və Cəfər Bərməkinin məclisində yenə ərəbi boğaz səsini fars dilinin musiqisi əvəz eləmişdi.

Məclisdə qoca təbib də iştirak elədiyi üçün salonu iki yerə bölən sırapərdə sıyrılmamışdı. Və kor nəğməçi susanda vəzirin o pərdə arxasındakı dilruba cariyələri cəng və tənbur çalaraq rəqs edirdilər. Məclis onların yalnız pərdə üstündə uçuşan qızıl bilərzikli ağ göyərçin ollerinə tamaşa edirdi...

Vaxtilə xəlifənin öz sevimli vəzirinə bağışladığı iki qul isə hər beş dəqiqədən bir süfrəyə yeni-yeni əlvan yeməklər düzür, boşalan piyalələri doldurur və bucaqdakı manqalın atəşi üstünə məxmur¹ atdıqca bütün ətrafı od üstündən qalxan xoş bir rəyihe bürüyürdü. Lakin yenə də bu şadlıq məclisində heç kəsin könlü açılmırdı. Bəlağətilə məşhur olan məclis sahibi isə susqun bir halda fikir dəryasına qorq olmuşdu. Kor nəğməçi Vəli Nemətinin² – vəzirin ruhu halətini hamıdan artıq hiss edirdi və bir aralıq dedi:

Ya vəzir, ürəyim hiss edir ki, çox məlulsan, aya səbəb nadir ki, əmirəlmöminin səni bunca əziz tutduğu halda bu şadlıq məclisində könlün açılır?

– Ya Əbu Zəkəriyyə, – dedi Cəfər Bərməki çox yavaşdan, – əmrə tabe olub şadlıq məclisi qurmaq olar. Amma əmr ilə könlü şad olmur və nə əqlin, nə məntiqin dəlili ilə pərişanlığa qapılmış ürək ovunmur. Çünki bizi gözləyən fəlakətdən qəlbimiz, ürəyimiz aqlımızdan tez xəbor tutur...

Bu zaman xəlifənin göndərdiyi bir qulam Cəfər Bərməkinin süfrəsinə xəlifənin süfrəsindən gətirilmiş noğul və şəkər qoydu, sonra baş alıb getdi.

Bu xəlifə tərəfindən yenə yalnız öz vəzirinə göstərilən xüsusi bir iltifat idi. Amma qoca təbibin yenə gözündən yayınmadı ki, noğul və şəkər süfrəyə qoyularkən və məclisdən “Allah xəlifənin ömrünü uzun eləsin” nidaları ucalarkən, Cəfər Bərməkinin rəngi bir az daha artıq qaçmışdı. Kor nəğməçi isə yenidən ilhama gəldi və “gözəl zeynəblər” silsiləsindən ərəbcə bir şorqi oxudu, sonra yenə piyalələr Gəncə ulyunun şərabı ilə dolub boşaldı.

Və bir azdan xəlifənin göndərdiyi ikinci qulam bu dəfə vəzirin süfrəsinə gümüş sinidə Gırman xurması gətirdi və birinci qulam kimi baş əyib getdi və bu dəfə qoca təbibin də ürəyində nə isə anlaşılmaz bir təlaş baş qaldırdı...

¹ Kökü ətirli ot

² Ona çörək verənin

Daha sonra Harunərrəşidin göndərdiyi üçüncü qulam xəlifənin qış süfrəsi üçün xüsusi qalaylı qablarda saxlanan bir Fərqanə qovunu gətirdi və ikinci qulam kimi baş əyib getdi. Cəfər Bərməkinin süfrəsinə göndərilən bu Fərqanə qovunu doğrudan da şahənə bir nemət idi.

...Xəlifə ilə baş hərimi Zübeydə xatun xidmətçini, yaxud baş qazini bir yerdə, yan-yanə salınmış qoşa səccadələr üzərində gördülər və onlar iki rükət namaz qılıb qurtarmışdılar. İndi hər ikisi dizləri üstə yan-yanə oturmuşdular, fikrə getmişdilər və susmuşdular, qarşılarında isə heç bir təam süfrəsi yoxdu, vəzirin süfrəsinə göndərilən paylar xəlifənin tapşırığı ilə xəyalı bir süfrədən göndərilən paylar idi...

Zübeydə xatun xəlifə ərinin azğın eys-ışrət məclislərində əlbəttə ki, iştirak edə bilməzdi və incimirdi. Lakin o ərinin məhrəm, ailəvi məclislərindən də qaçınırdı. Çünki Harun ər-rəşid hərdən süfrə başında oturarkən yanında Cəfər Bərməkinin görməsəydi yediyi-ıçdiyini boğazından keçmirdi. Zübeydə isə Cəfər Bərməkiyə nifrət edərdi. Ərinin vəzirinə qarşı bu hörmətinə, vürğunluğuna bəlkə də dözə bilərdi. Lakin Cəfər Bərməkinin təkidi ilə Harun ər-rəşid böyük oğlu Məmunu da özünə ikinci vəliəhd təyin edəndə, Zübeydənin ürəyində alışıb-yanan kin odu, artıq o gündən qurban istəyirdi, qan istəyirdi. Və indi axşam ağlayışından gözləri qızarmış Zübeydə xatun başını çevirdi, ərinə baxdı və dedi:

– Sənin və mənim babam xəlifə Mənsur görəndə ki, Əbu Müslüm Xorasanı dövlət üçün çox təhlükəlidir, tərəddüd etmədi ki, o şəxsin dövlət qarşısında çox böyük xidmətləri də var...

Harun ər-rəşid sağ əlilə ensiz alnını ovuşduraraq dedi:

– Və üç gündür mən ancaq qoca haqqında düşünürəm, uşaqlıqdan mən ona – Yəhya Bərməkiyə ata demişəm və iyirmi il o qoca mənim vəzirim olub, xilafəti idarə edəyib – oğor onun da qətline fərman versəm, məgər Allaha xoş gədməmi?..

– Vacib deyil ki, qocanı da qətl etdirəsən, – dedi Zübeydə. – Qoca indi dişsiz bir ilandır, ömrünün qalanını zindanda qalmalıdır. Amma ilan balaları Cəfər Bərməki və qardaşları səlamət qalsalar oğlunun və oğlumun – birinci vəliəhd Əminin başına gələcəkdə bəla açacaqlar və Məracildən, o cariyədən olan böyük oğlun Məmunu taxta çıxardacaqlar.

Harun ər-rəşid üz-gözünü turşutdu, çünki özü də cariyə oğlu idi və Xorasanlı qızı – cariyəsi Məracildən olan böyük oğlu Məmunun xəlifəliyə daha artıq layiq olduğu qənaətində idi.

Qarşıda qapı yerindən asılmış və üstündə qızıl hərflərlə quran ayoləri yazılmış pərdə azacıq tərpendi və o pərdə arxasında kimin dayandığı hər ikisinə məlum idi və hardansa xoruzların ikinci bən başlanmışdı. Pərdə arxasındakı müdhiş kölgə pərdəni tərptəməklə xəlifəyə vaxtın gəlib çatdığını xəbər verirdi və Harun ər-rəşid döndü Zübeydə xatuna əmr elədi ki:

– Vaxtdır, sən dur get!

Həmişə cariyələrinin köməyi ilə oturub qalxan Zübeydə xatun çox böyük bir çətinliklə çox ağır gövdəsini yerdən qaldırdı və çəpəki baxışlarını güclə ərinin üzündən qopardaraq hərəm dairəsinə getdi.

...Cəfər Bərməkinin eys-ışrət məclisi isə davam edirdi, bir eys-ışrət məclisi ki, hamı səksəkəli idi və hamı bu şadlıq məclisinin bir an tez sona çatmasını səbirsizliklə gözləyirdi. Lakin məclis sahibindən izinsiz heç kəs ayağa dura bilməzdi. Məclis sahibi isə xəlifənin əmrilə qurduğu bu məclisi öz başına dağda bilməzdi. Çünki bilirdi ki, xəlifənin qulamlarından yenə kimse gələcəkdir və yenə qolları üstə onun süfrəsinə pay gətirəcəklər və bununla da xəlifə ona məclisi davam etdirməyi əmr etmiş olacaqdı...

Və indiki məclisə bir an sükut çökəndə bu sükut məclisi elə bir vahimə ilə çulğalayır ki, dərhal hər tərəfdən kor nəğməçidən oxumasını xahiş edirdilər və kor nəğməçi də indi Əbu Nəvasın şerinə bostələnmiş o mahnını oxumağa başlamışdı ki, göydəki ay para gümüş bir orağa çevrilmişdi və bu gümüş orağ göydəki zülmət çiçəkləri, nərgiz gözlü ulduzları biçirdi...

Və bu zaman nəhayət, o gəldi, salamsız-kəlamsız içəri girdi və dinməz-söyləməz qara heykəl kimi qapı ağzında ayaq üstə dayandı. Səssiz içəri girib qapı ağzında duranın kim olduğunu dərhal kor nəğməçi də hiss elədi, səsi sındı, ayağı altına töküldü, başı əyildi, sinəsinə düşdü və məclisə çökən bu məşum səssizlik içində sarı pərdə arxasından gənc bir cariyənin hiçqirtisi eşidildi.

Qapı ağzında dayanmış çalması və kaftanı qapqara, amma ayaqlarındakı yarım boğaz məstləri rum imperatorunun çəkmələri kimi qıpqırmızı olan adam xəlifənin xadimi, yavəri və saray cəlladı Məsrur idi. Məsrur iri vücuduna yaraşmayan qadın səs ilə yavaşdan dedi:

– Ya Cəfər, özün başa düşürsən ki, mən kim göndərüb və yubandırma mənə, qalx ayağa gedək!

Cəfər Bərməki ayağa qalxdı və dedi:

– Ya Məsrur, sənə and verirəm haqq-salamımıza, mənə əvvəlcə Əmirəlmöminin hüzuruna apar, çox güman ki, bu saat məstdir – sonra ayılında peşman olar.

Məsrurun dodaqları qaçdı, sarı və iri dişləri bir an açıqda qaldı.

– Cəfər, – dedi, – Əmirəlmöminin necə məst ola bilər ki, üç gündür nə ağzına bir loğma təam almışdır, nə də əngini meyə bulandırmışdır? Məgər ki, onun əmrilə qulamlar mətbəxdən gətirdilər bu payları sənə...

Məsrur qurbanını qəsrin alt qatındakı zirzəmiyə gətirəndə Cəfər Bərməki barmaqlarındakı üç üzüyü bir-bir çıxarıb cəlladına verdi ki, heç olmasa Məsrur özü xəlifənin hüzuruna getsin və xəlifəyə birçə bunu desin ki, Cəfəri gətirmişəm və Cəfər indi zirzəmidədir.

Ovcuna qoyulmuş üzük qaşlarının parıltısı cəlladın gözlərini qamaşdırırdı, bu üzüklərin hər biri bir əyalətin xərac vergisindən daha artıq gələn bir varidatə bərabər idi və yalnız xəlifənin barmaqlarında bu üzüklərə tay üzüklər vardı və Məsrur başını qoltuğuna alaraq xəlifənin hüzuruna getdi və ərz elədi ki:

– Cəfəri gətirdim ya Əmirəlmöminin, aşağı qatda zirzəmidədir.

Xəlifə heyrətlə cəlladının üzünə baxdı və dedi:

– Mən sənə, – dedi, – Cəfərin başını gətir demişəm, özün yox. Ya Məsrur yoxsa qocalıb xərifləmişən və yainki qulaqların ağır eşidir?

Məsrurun rəngi qaçdı və dönüb gedərkən cəllad bir halda idi ki, tez-tez ayaqları bir-birinə dolaşırdı...

...Məsrur gəlib vəzirə aparandan sonra məclis dərhal dağılmışdı və indi içəridə yalnız iki nəfər – qoca təbib ilə kor nəğməçi hələ oturduqları yerdə donub qalmışdılar və kor nəğməçi hiss edirdi ki, indi məclisdə özündən başqa təkçə bir nəfər qalmışdır. Amma heç birinin artıq öz aralarında danışılacaq sözü qalmamışdı. Kor nəğməçi yenidən əmudu əlinə aldı, yenə simləri barmaqlarıyla daraqladı və şamları əriyib qurtaran boş məclisdə təkçə bir zəngülə vurdu ki, zaman ki, ocaq pəncəsini sinən üstə qoyacaq, o dom ağlayacaqsan ki, bu dünyada sənə ən yaxın olan bu son həmişə səni aldadırdı ki, hələ çox uzaqdadır...

Sonra kor müğənni çıxıb susanda, xəlifənin qulamlarından dördüncüsü gəldi və qoca təbibi xəlifənin hüzuruna çağırırdı...

Xəlifə bardaş qurub qara örtüklü məsnəd üstündə oturmuşdu. Qarşısında gümüş bir təşt vardı və o təştin içində kəsilmiş bir baş vardı və xəlifə dalğın bir halda əlindəki nazik çubuqla Cəfər Bərməkinin kəsilmiş başının qabarıq və uca alnında görünməz cizgilərlə nə isə yazırdı. Sonra pozurdu.

Qoca təbib içəri girib baş əyəndə, xəlifə başını qaldırmadı, qoca döndü, qapı yerindən asılmış ipək pərdə önündə hərəkətsiz qaldı. İzin verilməmiş danışa bilməzdi və danışılacaq bir sözü də yoxdu və əvəzinə xəlifə danışdı. Məhbubu, gözünün nuru, gözəl çöhrəli, uca altnlı Cəfər Bərməkinin kəsilmiş başı ilə söhbət edirdi:

– Niyə susmusan, ya Cəfər, – deyirdi, – vay olsun sənə ey əcəmlərin ən yaxşısı, necə ki, vay oldu. Mən gizli kobin kəsdirib sevgili bacım Abbasoni sənə zövcə elədim ki, hər axşam ən məhrəm məclisdə bir sən olasan, bir də bacım – çünki heç birinizin fərağına dözə bilməzdim... Amma sən niyə şiyəlik eşqini ürəyindən çıxartmadın. Libasları ağ, ürəkləri qara şiyələri məclisdən qovmadın...

Xəlifə birdən başını qaldırdı, qaşların çatıb qoca təbibə baxdı və dedi:

– Baxırsan və ağlayırsan ya Cəbrayıl? Və buna ağlayırsan, mənə yox?

Qocanın boğazı qurudu:

– Baxıram, amma ağlamıram, ya Əmirəlmöminin və Allah sizin bir ömrünüzü uzun eləsin.

Elədir, gözlərin qırpırdı. Amma ürəyin ağlayır, çünki öz xəlifələrindən daha səxavətli olan bərməkilər ayda-ildə bir dəfə bərk xəstələri üstə çağırıdılar, ya çağırmadılar, fərqi yoxdu, hər il sənə min təzmin¹ dirhem əhsan edirdilər və indi ki, qoca zindandadır, oğulları o biri dünyada, olbətə ki, sənə çox böyük zülm oldu.

– Ya əmirəlmöminin, – dedi qoca, – hər il sizin mənə əhsan elədiyiniz...

– Sus, – dedi xəlifə və qoltuğundan çıxartdığı qara bir məndili təst üstünə atıb ayağa qalxdı, – və necə ki, mən bilərəm sən də bilirsən ki, bu cibim, bu rəfiqim, bu Cəfərim məndən səxavətli idi və bu açıq aln arxasında işıqdı bir zoka vardı. Amma təəssüf ki, çox ehtiyatsız idi, o dərəcədə ki, şiyələrin qurduğu bir məclisdə mənə Xorasanın istiqlalı ilə hədələmişdi. Vali nəfəsini dərməyə macal tapmamış o xəbər gəlib mənə çatmışdı.

Bədbəxt və ehtiyatsız qardaşım! Mən ona o qədər ixtiyar vermişdim ki, məndən soruşmamış qızını qardaşım oğluna nişanlamışdı və sonra gəlib mənə xəbər verəndə, mən ona güldən ağır bir söz deməmişdim. Amma xəbəri yox idi ki, əgər qızın nişanlandığından xəbər tutmamışdımsa əvəzində can-cigərimin hər dəfə gecə rəyasında nələr sayıqladığından o özü hələ yuxudan oyanmamış – mən xəbər tuturdum...

¹ Bir milyon

Və xəlifə isterik qaqqıltı ilə uğunub özündən gedərkən, hər iki əlilə qarnını təbil kimi döyəclədi, sonra birdən kiridi və dedi:

Üç gündür, hərdən bir ağzıma bir noğul atmaqdan ürəyim bulanır. Ya Cəbrayıl, sərəncam ver süfrə açılsın və tapşır xarışə olsun o süfrədə və saqi bizə bir kuzə xoruz gözü “Soyuq ulduz” gətirsin...

Xarışə qızardılmış qiymədən hazırlanırdı və bütün cah-cəlalı toy məclislərinin süfrəsində birinci və ən vacib bir xörək idi...

3

...Məmun pəncərə qarşısından çəkildi, döndü öz yerinə gəldi və dərhal yenə ayağa qalxmaq istəyən qocaya aman vermədi, əlini qocanın çiyinə qoydu, sonra oturdu və dedi:

– Əgər bir şəxs ya Cəbrayıl, birinci səhvini ikinci ilə və ikinci səhvinin üçüncü ilə təshih etməyə başlayırsa, məgər bu haman şəxsin öz evinin altından gətirdiyi torpaqla öz evinin üstünə və yaxud damına suvaq çəkməsinə bənzər bir şey deyilmi?.. Və biz eşitdik ki, dünən axşam bizim vəzirimiz sənə də öz hüzuruna çağırılmışdı.

Qoca bir an cavabı gecikdirməyib yalnız o barədə düşünməyə macal tapdı ki, vəzirin Bağdad hadisələrini xəlifədən gizli saxlaması əlbəttə ki, bağışlanmaz səhv idi və üç gündü ki, xəlifə vəzirini hüzuruna çağırırdı, vəzir isə bunu qoşun başçılarının fitnəsi ilə izah edərək yüksək rütbəli bir çox qoşun başçılarının maaşların çox aşağı salaraq, rütbəli-lərindən intiqam almışdı və bu vəzirin ikinci səhvi idi ki, qoşunda özünə qarşı narazılığı artıracaqdı...

– Elədir ya əmirəlmöminin, – dedi qoca, – dünən axşam ibn Səhl mənə hüzuruna çağırılmışdı və mən cənabınızın ömrü ilə vəzir ilə vəliəhdin söhbətinə nəzarət elədiyim üçün...

– Və hər ikisi söhbətləri ilə əlbəttə ki, sənə borcludurlar. Amma çox qəribədir ki, nücum elminə çox dərinə aşınan bir şəxs ilin bu vaxtında özünə həcmət qoydurub qan aldırmaq üçün sənə öz hüzuruna çağırır.

– Haqlısınız ya əmirəlmöminin və bu barədə mən də vəzirə xəbərdarlıq elədim ki, qışın bu vaxtında ki, günəş hələ balıq bürcündədir qan aldırmaq vücudu xəstəliyə düşər edə bilər, amma cənabınıza məlumdur ki, vəzir özü üçün zil cədvəlindən fəal açmışdır və özünü inandırmışdır ki...

– Gələn həftənin şənbə günü hardasa su ilə od arasında qan axacaq?

– Elədir ya şövketi cahan və indi vəzir hesablamışdır ki, sabah yola düşən saray qafilişi şənbə günü vəzirin vətəni Sərxs¹ şəhərinə varid olacaqdır. Həzrəti Əli isə şeirlərinin birində buyurmuşdur ki, şənbə günü ova getmək üçün, yekşənbə tikintiyə başlamaq, düşənbə seyrə və gəzintiyə çıxmaq və şənbə günü həcəmət qoydurub qan aldırmaq üçün on uğurlu günlərdir. Vəzir bu sənədi mənə oxuduqdan sonra dedi ki, qışın bu vaxtında özünə həcəmət qoydurub xəstələnsə də, bunun eybi yoxdur, təki o belə başından sovuşsun və tale ulduzunun təhlükəsi rəf olunsun.

Tale? Rumicə tam insanın başına gələnlərdir. Amma sən ki, ya Cəbrayıl, – dedi Məmun, – Zic cədvəli ilə açılan fala və yaxud tale zayicəsinə talelə bağlı olan digər işlərə və fəallara görə ki, heç bir etiqadın yoxdur.

– Elədir, ya həzrət, sizin kimi mənim də tale zayicəsinə və insan talehinin göydəki ulduzların rəsm keçidi ilə təyin edildiyinə etiqadım yoxdur. Amma vəziriniz ulduz fəlciliğini ulduzlar elmindən ayırmır və özünə fal açdığı gündən su ilə od arasında müəmmasını həll edə bilmədiyi üçün çox pərişan idi. Nəhayət, dünən ona vəhy gəlib ki, od ilə su hamamda olur və əgər şənbə günü hamamda özünə həcəmət qoydursa, qan aldırsa, qanı əlbəttə ki, od ilə su arasında axacaq və bununla da bir tərəfdən o ufaq ulduzun hökmü yerinə yetəcək və digər tərəfdən həyatını təhdid edən o təhlükə yox olacaq...

Və Məmun ulduqların qonan əyri bir təbəssümünə dedi:

– Və həqiqətən çox gözəl məşğələdir göydəki ufaq bir ulduzla bu siçan-pişik oyunu... amma ulduz fəlciliğinin qədim İran tarixində çox uğursuz izləri var ya Cəbrayıl – vaxtilə islam qoşunları ilə sasanilər İranın qoşunları Kadesiya meydan müharibəsində üz-üzə gələrkən İran ləşgerinin sərkərdəsi Rüstəm Fərruxzad çox böyük bir ordu başında dayandığı halda, münəccimliyi ilə, gördüyü rüyaların pərişanlığı ilə əzmini, iradəsini o dərəcədə iflic eləmişdi ki, nəhayət, özünü, Sasani qoşunlarını və bütün İranı bada verdi...

– Haqlısınız ya həzrət, İranın Kadesiya fəlakətinə Rüstəmin süstlüyü, xurafatpərəstliyi və münəccimliyi bəis oldu.

¹ Tacikistan və İran sərhədində şəhərdir

– İndi də bizim vəzirin münəccimliyi bu səfər zamanı bizi bir az xərcə salacaq... – dedi Məmun, – amma onun çarəsi nədir və əlbəttə ki, o gün vəzir bizdən də adına layiq bayram hədiyyəsi alacaq.

Adət və qaidə belə idi ki, həcəmət qoydurub, qan aldırmaq üçün o gün bayram hesab edilirdi və bütün küreyi nəstərlənən o gün bütün qohum və dostlarından bayram hədiyyələri alırdı. Çünki zamanın təbəbətində görə hər il günəş əkilər bürcünə daxil olanda yazın oğlan çağında, damarlarda qan qaynayanda həcəmət qoydurub qan aldırmaq vücudun bütün qüvvələrini yenidən bərpa edərdi, amma bununla belə xəlifənin son sözlərindən, sürməli gözlərinin ifadəsindən və qışın bu vaxtı vəziri həcəmət qoymağa məcbur olduğundan qoca təbibin ürəyində nə isə anlaşılmaz bir təlaş baş qaldırdı...

Xəlifə isə bu vaxt ayağa qalxmışdı və qocanı hüzzurundan azad edərək demişdi:

– Mürəxxəssən ya Cəbrayıl, və qafiləmiz Sərxsə yetişdiyi gün şəhər tezdən bizi ziyarət edəndən sonra bütün günü vəzir ilə məşğul olmaq üçün biz sənə indidən rüsxət veririk...

4

Qoca təbib hüzzurundan azad eləyəndən sonra Məmun bütün günü heç kəsi qəbul eləməmişdi və indi gecədən xeyli keçdiyi üçün yalnız lələsi Sirac istədiyi vaxt xəlifənin yanına girib-çıxa bilirdi və nə qədər ki, Əmirəlmöminin yatmamışdı, əlbəttə ki, Sirac da yatmayacaqdı.

Və Sirac indi ikinci dəfə gəldi və dərin fikrə getmiş Məmunu ikinci dəfə başını qaldırmağa məcbur edərək dedi:

– İkinci xoruz banıdır, ya Əmirəlmöminin və o dörd nəfər kafir çiyinlərinə keçə şəlpələr salıb manqalın dövrəsində mürğü döyürlər və Miraxurun ayırdığı dörd yüngürok at yohər altında hazır dayanıb və mənə o kafirlərin şəhər açılmamış çıxıb getmələri məsləhətdir.

İstədiyi vaxt içəri girib-çıxan xəlifədən əvvəl özü sözə başlayan və hətta xəlifəyə məsləhət verməkdən çəkinməyən Siracın bu cəsarəti əlbəttə ki, icazəli bir cəsarət idi. Sirac dünən gecə xəlifənin ən məxfi bir tapşırığını yerinə yetirərək Xorasanın karvan yollarında çapavulluğu ilə məşhur olan dörd nəfər quldurbaşıyla dilənçi bir qarının komasında gizli görüşmüş, sövdələşmiş, sonra dördünü də gecəyken gizli olaraq Əbu Müslüm qəsrinə gətirmiş, zirzəmiyə salmış

və qapını bağlatmışdı, çünki quldurların axırncı şərti bu olmuşdu ki, Siracın onlara vəd etdiyini şəxsən xəlifənin öz ağzından eşidəndən sonra boyunlarına götürdükləri işi yerinə yetirəcəkdilər.

Və indi Məmun nəhayət, ayağa qalxdı və o Məmun ki, bu gün Qarlux türklərinin yabğusunu və Tibet Xaqanının elçisini qəbul etməyə tənəzzül etməmişdi və yaxud macal tapmamışdı. İndi özü Əbü Müslüm qəsrinin qaranlıq zirzəmisinə enməli idi və bu saat orda bir dənəsi qırmızı, altı dənəsi qara daşla qumar oynayan dörd nəfər heybətli quldurbaşıyla görüşməli və Siracın onlara vəd elədiyini şəxsən özü təsdiq etməli idi.

Məmun ayağa qalxarkən, Sirac dərhal xəlifənin çiyninə yunu içəriyə çevrilmiş və aşılanmış, dərisi zəfəranla boyanmış məşhur Xorasan kürkünü saldı və Məmun bir an ayaq saxladı, döndü, qeyri-ixtiyari şetrenc taxtası üstündə səhərdən qara piyadanın zərbəsi altında qalmış ağ vəzirinə baxdı. Sirac xəlifənin arxasından boylandı və şetrenc taxtası üstündəki vəziyyəti görərkən, heyretini bununla ifadə elədi ki, sağ əlinin şəhadət barmağını ikiqat bölüb dişləri arasına qoydu, sonra dedi:

– Yox, kifayət deyil ya Əmirəlmöminin.

– Nə kifayət deyil? – dedi Məmun və lələsinə tərəf döndü.

Sirac qınıydı:

– Qara şahın mat olması üçün ağ vəzirin özünü qurban verməsi kifayət deyil.

– Vəzəriyyət oxuma Sirac. Bu oyun sənin xəroyn deyil.

– Elədir ya Əmirəlmöminin, amma Rəb-rəb oynayanda çox fikir vermişəm ki, o bir-biri dalmca iki, yaxud üç daş qurban verəndən sonra rəqibini mat qoyur – əcələ bir ağacdır, meyvəsi peşmanlıq.

– Sakın, – dedi Məmun, – bizi həmişə şeytan tələsdirir və yalnız səbrimiz bizi salamat sahile çıxardır.

Sirac zeytun yağıyla yanan gümüş fanusu qapıb qəsrin uzun və qaranlıq dəhlizində xəlifənin önünə keçdi.

...Əbü Müslüm qəsrinin zirzəmisində divardakı domir yuvaya keçirilmiş böyük bir məşəlin hisi içində boğulan alovunun qızarındaq və titrək şölələri ilə işıqlanmışdı.

Siracın kafir adlandırdığı dörd nəfər quldurbaşı isə yemişdilər, içmişdilər, qumar oynamışdılar və indi böyük bir manqalın dövrəsində oturub çiynlərinə saldıqları keçə şəlpələr altında mürgü döydürdülər və Siracın səsi zirzəmidə guruldadı:

– Qalxın ayağa kafirlər, Əmirəlmöminin hüzurundasınız! Dördü də birdən sıçrayıb ayağa qalxdı. Sonra Siracın işarəsilə dərhal yerə düşdilər, xəlifə qarşısında yeri öpdülər və təkrar ayağa qalxıb bir-biri yanında cərgəyə düzüldülər.

Sirac quldurları bir-bir xəlifəyə təqdim elədi:

– Ya Əmirəlmöminin, – dedi, – bu Qalib əl Əsnoddur, İraq əhlidir, ərəbdir və müsəlmandır. Bu birisi Konstatin rumidir, xaçpərəstdir. Süriyədəndir və milliyəti rumdur. O birisi Fərəc Dəblimçidir. Atəşpərəstdir. Təbəristan əhlidir, bu da Məlik Sovğdaklıdır. Afitab porəstdir və yaxud Güneşə, ulduza səcdə edən tayfadandır və Ceyhun nəhrinin o tayındandır və həyatın, ruzigarın bunları harda və nə cür bir-birinə rast gətirib və peşələrin zənciri ilə bir-birinə necə bağlanıblar, əlbəttə bu uzun bir hekayədir...

– Kifayətdir, – dedi Məmun və sürməli gözlərinin ilişən baxışlarını növbə ilə quldurların sir-sifətində gəzdirəndən sonra mətləb üstünə gəldi ki: Sirac sizə nə demişdirsə doğru demişdir və zamani ki, o tapşırığı yerinə yetirdiniz...

Xəlifə bir an dayandı və düşündü ki, hərəsi bir dindən, hərəsi bir millətdən və hərəsi bir dərədən olan bu bədheybətlər yaqın indi onun bir xəlifə kimi başqa bir dil ilə, heç vaxt eşitmədikləri uca sözlərin dili ilə danışacağını gözləyirlər və xəlifə uca üsluba keçərək sözünə davam elədi:

– ...Və zamani ki, o məlum tapşırığı yerinə yetirdiniz, yəni çıxartdınız o şəxsin əynindən həyat libasını və geyindirdiniz o şəxsin əyninə məmat libasını – dərhal quş olub göyə uçarsınız. Balıq olub suya cumararsınız. Çünki qoşun əlbəttə ki, sizi axtarmaq üçün ömrü alacaq... Və o vaxt ki, bizim qafilə Rey şəhərinə varid olacaq adı sizə məlum olan yəhudi sərrafın dükanında Sirac qalacağınız millətlərin barətini sizə çatdıracaq!

Və xəlifə çiynindən ağır bir daşı atmış kimi dönüb yer altından yuxarı qalxan pilləkənə doğru yönələrkən Qalib əl-Əsvad yerindən qımıldandı. Nə isə demək istədi, amma Sirac gözün ağartdı. Qalib dayandı... Çünki Sirac əvvəlcədən dörd quldura məlumat vermişdi ki, Əmirəlmöminin hüzurunda izinsiz olaraq heç kəs ağzın açıb bir söz deyə bilməz və danışmağa izin verildəndə də səsi çox yuxarı qaldırmaq və yaxud çox aşağı salmaq, qaşları çatmaq və yaxud gülüb dişləri göstərmək olmaz. Və nəinki onlar, hətta vəzir və vəliəhd belə xəlifənin hüzuruna kor girməli, lal çıxmalıdır.

Bu zaman xəlifə özü birdən geri döndü, əlini uzadıb Siracın qoltuğundakı gümüş dirhəm dolu və ağzı büzməli bir kisə çıxartdı və dedi:

– Hələlik qoy bu sizin üçün bir həftəlik cib xərciyyə olsun!

Və xəlifə gümüş dirhəm dolu kisəni quldurların üstünə atarkən, Qalib əl-Əsvad dərhal bütün təşrifatı unudaraq yerindən qopub irəli atıldı, dizi üstə yerə yıxıldı. Amma o kisəni Əminulla havada qapıb, qoymadı yerə düşsün.

5

İndiki kimi və həmişə olduğu kimi o vaxt da tale ulduzu arabaçı bür-cünün topa ulduzları içində ən şəfəqlisi və ən qəşəngi, görməlisi idi. Və günlərin bir günündə payız göylərinin bu zərif incisi Məmun imperiyasının qüdrətli vəzir Fəzl ibn Səhlin həyatını təhdid etməyə başladı...

Məmun tərəfindən “zöhrüasəteyn” yəni “iki sinfin qılnc və qələm sənətinin ustası” kimi fəxri bir ləqəblə şərəfləndirilmiş vəzir “Elm-nücum” adlandırılan ulduzlar elmində geniş bilgisi ilə məşhur idi və “Zicnəmun” adlanan yeni astronomik cədvəlin tərtibində yaxından iştirak edirdi. Lakin 9-cu əsrin astronomiyası hələ mistik astrologiyadan qopa bilməmişdi və münəccim, yaxud ulduzçu simasında eyni zamanda həm astronom, həm də astroloqa rast gəlmək olurdu.

Buna görə idi ki, vəzir Fəzl ibn Səhl yeni astronomik cədvəlin tərtibində iştirak edərkən astronom idisə, ulduzlar cədvəli ilə fala baxanda və tale zəyicəsi tərtib edəndə dərhal astroloqa çevrilirdi.

Vaxtilə Bağdad sarayındakı katiblərdən biri olan Fəzl ibn Səhl vəliəhd Məmun üçün tale zəyicəsi tərtib etməmiş və Məmunun iqbalının çox parlaq olacağını xəbər vermişdi, amma özü üçün tale zəyicəsi tərtib etmək istəyəndə hər dəfə mövhum bir qorxu duyaraq, fikrindən vaz keçmişdi. Lakin eyni zamanda amansız bir maraq hissi və boylanıb gələcəyinə baxmaq arzusu öz şeytani cazibəsilə Fəzlə heç vaxt rahatlıq verməmişdi.

Sonra illər keçmişdi. Məmun xəlifə olmuşdu və yenə illər keçmişdi, Fəzl xəlifə Məmunun vəziri və sağ əli olmuşdu. Və kiçik qardaşıyla bərabər nəhəng bir dövləti idarə etməyə başlamışdı.

Və indi o bu qədər parlaq bir gələcəyə gəlib çıxandan sonra, bir vaxtlar özü üçün tale zəyicəsi tərtib etməyə cəsarəti çatmadığını xatırladıqca o vaxt ki, ağciyərliyinə öz ürəyində gülürdü.

...Nəhayət Bağdad hadisələri baş verdi. Vəzir hadisələri xəlifədən gizlədi, ümid elədi ki, qardaşı orda Bağdad şürişinin öhdəsindən gələcəkdir. Amma kiçik qardaşı böyük qardaşın etimadını doğrultmadı və iş işdən keçəndən sonra Məmun məsələdən xəbər tutdu. Düzdür vəzirinə bir söz demədi, amma vəzir xəlifənin gözündən düşdüyünü hiss elədi və pərişan gecələrinin birində qarşıda onu nələr gözlədiyini bilmək üçün oturdu, ulduzlar cədvəli üzrə özü üçün tale zəyicəsi tərtib elədi. Və dəhşətə gəldi – hardasa od ilə su arasında qanı axacaqdı və hadisənin nə vaxt baş verəcəyi ayı, həftəsi və günü ilə xəbər verilir. Amma baş verəcək hadisənin yeri, məkanı müşkül bir müəmma idi ki, həllini tələb edirdi...

Belə oldu ki, o gündən arabaçı bürcündəki o dörd ulduzun ən işıqlısı nazik sapdan asılmış bir qılnc kimi vəzirin başı üstündən asılıb qaldı. Və o uğursuz gün yaxınlaşdıqca vəzir gecələr yatmadı. Vəzir düşündü-daşındı və həyatını təhdid edən o kiçik ulduzun amansız şərindən bir xilas yolu, bir nicat axtardı...

Və nəhayət tapdı.

Məmun öz qafiləsi və saray qvardiyasıyla üç gün sonra səşənbo günü Sərəxs şəhərinə varid olacaqdı. Və iki gün orda səyyar bir sarayı andıran qara məxmərli nəhəng çadırı altında istirahət edəcəkdilər.

Sərəxs şəhəri isə vəzirin vətəni idi. Orda anadan olmuşdu və o şəhərdə ki, bir çox mükləri içindəki üç böyük hamamını icarəyə vermişdi və təkcə bu icarədən aldığı məbləğ vəzirin hər ilki mədaxilinə xeyli gəlir əlavə edirdi.

Və indi uzun bir qış gecəsinin sonunda birdən birə ansızın olaraq ildırım kimi başına çaxan çox sadə bir fikirdən vəzir heyretə gəldi – od ilə suyun qonşuluğu hamamda olurdu. Və hər il günəş əkilər bürcünə daxil olanda o şəxslər ki, məhz hamamda özlərinə həcmət qoydururdular, məgər onların qanı od ilə su arasında axmırdımı?

Qurtuluş yolu tapılmışdı və elə o gecə vəzir qət elədi.

Orda, doğma şəhərində və öz hamamlarından birində səşənbo günü özüne həcmət qoyduracaqdı. Və saray təbibi qoca Cəbrayıl ondan bir miqdar qan alacaqdı, beləliklə onu toqib edən o ufaq tale ulduzunun hökmü yerinə yetiriləcəkdə. Vəzir isə başının üstünü alan fəlakətdən qurtulacaqdı, üstəlik bu münasibətlə nəinki xəlifədən şahənə hədiyyə alacaqdı, hətta maaşlarını azaltdığı qoşun başçıları da ona qiymətli hədiyyələr göndərməyə məcbur olacaqdılar.

Vəzir fürsəti foto vermədi, dərhal Mərv qapılarından Sərəxs qapılarına çapar göndərdi ki, culfacılar məhəlləsindəki böyük hamam seçən-bə günü şəhər sakinlərinin üzünə bağlansın və icarədar hamamı vəzir üçün qızdırıb hazır saxlasın.

...Nəhayət o gün gəlib çatdı.

Məmun öz qafiləsi və saray qvardiyası ilə Mərvdən hərəkət edərək gəldi Sərəxs şəhərinə varid oldu. Və şəhər cuvarındakı böyük bir bağda xəlifənin Qara məxmərli nəhəng çadırı ucaldı. Və bu çadırın sağında, vəzirin solunda Vəliəhdin çadırları quruldu, ordu başçıların çadırları isə dörd bir tərəfdən bu üç çadırı mühasirəyə aldı.

Və günortadan bir az keçmiş Sərəxs şəhərinin ən böyük hamamlarından birində Xəlifə Məmunun vəziri ilə arabacı bürcünün tale ulduzu arasında faciəli bir oyun başlandı.

İrandakı bir çox digər hamamlar kimi Sərəxs hamamı da yer altında idi. O küçənin səthindən başlayan iyirmi pillənin hamısı aşağıya yer altına gedirdi. Yuxarıda yer üstündə isə hamamın hər tərəfi qır ilə suvanmış dəyirmi günbəzi qara bir göbək kimi qabarmışdı və indi səhərdən çişəkləyən yağış altında qara marmor kimi donuq bir parıltı ilə bərk vururdu...

Və bu gün o günbəzin zirvəsinə sancılmış bayraq vaxtilə Məmunun öz vəzirini təltif elədiyi fəxrli nizo ucuna keçirilmiş bayraq idi.

Hamamın içi də bu gün gəlin otağı kimi bəzənmişdi. Paltar soyunulan dairəvi otaqda yerə xalılar döşənmişdi. Taxçalardakı gümüş şamdanlarda rəngbərəng şamlar yandırılmışdı. Naxışlı və üçayaqlı alçaq mezlər üstünə güldənlərdə gül, gümüş sinilərdə meyvələr və şüşə qab-larda şərbət qoyulmuşdu.

İki nəfər xidmətçi qulam hamamın ön otağında vəziri soyundurmağa başladılar, sonra uca boyu vəzir başını əyərək alçaq bir qapıdan içəri keçdi. Və burda onu qarşılayan döşü ağ önlüklü qoca təbib vəzirə xoş gəldin dedi və baş əydi. Hamamın xəzinəsi ilə gülxanı¹ arasında isə böyük taxt yerləşmişdi. Üstünə dəvə yunundan toxunmuş yumşaq parça salınmış və taxtın baş tərəfində böyük bir nazbalıq qoyulmuşdu.

Vəzir bu taxt üstündə oturdu və bir müddət hamamın kəllə divarındakı yağlı boya ilə çəkilmiş əfsanəvi ənqa quşuna baxaraq fikrə getdi, divardakı ənqa quşunun üzü qadın sifəti kimidi. Sasani minya-

¹ Od yandırılan yer belə adlanır

türlərindəki şərq gözəlləri kimi çatma qaşları vardı, amma qarmaqvarı dimdiyi qartal dimdiyini andırırdı və dörd qanadı ilə caynaqlı iki əli fəntastik görkəmini tamamlayırdı.

– Bu dünya belə dünyadır, ya Cəbrayıl, – dedi vəzir, – bu dünyada böyük vəzirlərin aqibəti bu olub ki, gül əkib tikan dərblər və Aristotel ki, əqli ümman bir vəzir idi nəhayət, bədxahları onu İskəndər Quminin gözündən salmadılar mı? Və Büzürk Məhr ki, hər sözü hikmətli bir vəzir idi. Onu da Nəşiravanın gözündən salmadılar? Və Cəfər Bərməki kimi fəzil və cəmərd bir vəziri nəhayət bədxahları Harunolrəşidin gözündən salmadılar mı?.. Və indi də mənim bədxahlarım qoşun başçıları nəhayət, mənə qarşı Məmunun ürəyinə xal salmayıblar mı? Amma çox bilən çox yanlar deyiblər ya Cəbrayıl heç vaxt yanılmayan yalnız başımız üstündəki xudadır və ona ağır gedər – əgər xəlifə öz taxtacıyla Xorasana, mənə və qardaşıma minnətdar olduğunu bir gün yadından çıxartsa...

Vəzir bir an susdu. Sonra qəhərlənmiş bir səslə nida elədi:

– Xub və bismillah ya təbib, başla və qoy Allah bu işin axırını xeyir eləsin.

– Amin! dedi qoca təbib və sağ əlinin üç barmağının uclarını alnına, sinəsinə və hər iki çivinə toxunduraraq xac cəkdi.

Vəzir üzü üstə taxta uzandı, çənəsini nazbalıq üstündə çarpazladığı qolları üstünə qoydu və yenə baxışları kəllə divardakı Ənqa quşuna zillənib qaldı. Hamam çox isti qalanmışdı, yağlı boyalı divarlar tərlemişdi. Ənqa quşunun iri girdə gözələrində berkiyən damlalar ağırlaşanda quşun gözələrindən qopub üzünə aşağı yuvarlanırdı. Və indi bu əfsanəvi quş vəzirin fikrini çəkib əfsanəvi Qaf dağlarına apardı, o dağlara ki, yaşıl zümrüd idi və dünyanın qurtaran yerində dik bir divar kimi göyə ucalmışdı və gözə görünməz Ənqa quşu o dağlar qoynunda məskən salmışdı. Burda vəzirin fikri o uca divar əyrisini aşmaq istədi. Lakin o divar arxasında dərhal varlıq qurtardı, heçlik başlandı və bu heçlikdə vəzirin qorxu ilə çulğalanmış fikri ildırım sürətiylə geri döndü və gəldi Quranın “Qaf” surəsinə sığındı. “Qaf” surəsində Qaf dağları yoxdu, amma vəzirin fikri o ayələrə pənah gətirdi ki, orda deyiblərdi ki, səbr elə, qoy nə deyirlər desinlər və yenə deyiblərdi ki, sən günçixandan ol və gün batmamışdan ol, həmişə öz dualarında rəbbini müqəddəs elə və sonra yenə deyiblərdi ki, sən gecənin qoynunda və səcdələrinin ardınca həmişə rəbbini yad et və rəbbinə şükr elə...

Bu vaxt vəzir piy basmış kürəyini çərtən neşənin ilk təmasından azacıq diksindi. Əlbəttə ki, vəzir birinci dəfə deyildi ki, özünə həcmət qoydururdu. Amma bu dəfə bu artıq hər il yazın ortalarında təkrarlanan adicə və yüngül bir cərrahiyyə əməliyyatı deyildi. Bəlkə vəzirin düşüncə düşmüş taleyi ilə ölüm-dirim mübarizəsi idi və indi o neşənin ikinci təmasında artıq diksinməməyi və qoca təbib qarşısında özünü rüsvay etməməyi qətlə eləmişdi ki, birdən qoca təbibin boğuc bir fəryad ilə taxt yanında yerə serildiyini eşidərkən yay kimi yerindən sıçradı, arxası üstə çevrildi və başı üstündə dörd yalın qılincin donuq parıltısını görərkən, qatillərin üzünə baxmağa belə macal tapmayaraq, ani bir sövqi-təbii ilə hər iki əlinin yuxarı çevrilmiş ovucalarını qoşa qalxan kimi dörd qılincin qarşısına vermişdi ki, Qalib əl Əsvədin elə birinci zərbəsilə başı bədənindən üzülüb taxt üstünə düşdü və taxtın üstündən yerə diyirləndi. Sonra Konstantin Ruminin, Fərac Dəblimünün və Məlik Soğdaklının zərbələri yalnız qılınclarını vəzirin qanına bulaşdırmaq xatirinə idi ki, ortağ işdə, dördünün də iştirakı müsəvi olsun!..

...İndi qoca təbib vəzirin nəşi yanında taxt üstündə oturmuşdu və elə bil xəstə üstünə gəlmişdi, başını aşağı salaraq, xəstənin oyanmasını gözləyirdi.

Qatillərin içəri girdiklərini qoca görməmişdi. Çünki başı aşağı idi. vəzirin üstə əyləmişdi və qüvvətli bir əl arxadan, boynundan tutub onu kənara atandan sonra nə eləmişdisə elə bil bir başqası tərəfindən idarə edilmişdi. Çünki sarsılmış şüur yaxasını gen çəkmişdi, qıraqda dayanmışdı. Amma əlləri ayaqları və gözləri səliqə ilə öz işlərini yerinə yetirmişdi, əlləri vəzirin başını yerdən götürmüşdü və yenidən taxt üstündəki bədənə bənd eləmişdi, sonra cənəzin üstünü örtmək üçün gözləri nə işə axtarmışdı və keçmişdi qonşu otaqdan vəzirin zorluzibalı kaftanını gətirmişdi və bu vaxt gözləri vəzirin xidmətçi qulamalarının və hamam icarədarının qolları, ayaqları bağlı, ağzları tıxacı bir-biri yanında çapaladıqlarını görmüşdü. Bir dəqiqə yubanmışdı və yalnız hamam icarədarının qollarını açmışdı, sonra gəlmişdi kaftanı vəzirin nəşi üstünə atmışdı və indi cənəzin yanında oturub, keşiyində dayanmışdı...

Nəhayət, birinci olaraq Sirac çapıb hamama gəlmişdi.

– Bu nə müsibətdir, ya Cəbrayıl, – demişdi, – neçə nəfər idilər? Dörd? Amma vəzirin qulamlarından biri deyir ki, səkkiz nəfər idilər, o birisi iddia edir ki, doqquz idilər. Hamamçı isə and içir ki, daha

çoxdular... tanrıya şükr olsun ki, kafirlər sənə rəhm eləyiblər və bu qara xəbər əmirəlmöminin qəddini əydi, belini sındırdı, əmirəlmöminin ata belə süvar olmadı və bu saat müqəddəs qədəmlərlə culfacılar məhəlləsinin çamurunu tapdayaraq bura gəlir...

...Və Məmun gəldi.

Birbaşa cənəzəyə yaxınlaşdı, kaftanın ucunu qaldırdı, vəzirin üzünə baxdı, sonra iki əl ilə başına döyərək hönkürdü. Xəlifənin arxasınca içəri dolmuş saray ağaları və qoşun başçıları da ağlamağa başladılar. Lakin xəlifənin hüsurunda səs-küy salmaq olmazdı, ona görə səslərin qısaraq xəlifənin coşğun ağlayışına yalnız züf tutmağa başladılar. Və buna görə idi ki, Məmunun hönkürüsü və fəryadı hamamın günbəzi altında tağıl tavana çaparaq qüvvətli əks-səda ilə qoca təbibi içindəki viranəlikdən çəkdi özünə qayıtdı və indi qocanın da gözləri yaşla dolanda xəlifə döndü, yaxın gəldi və dedi:

– Ağla ya Cəbrayıl, ağla, təqdirin hökmünü təğyir etmək mümkün deyilmiş...

Və heyrotindən qocanın göz yaşları bir anda quradı, çünki bu dəqiqə Məmunun dəyişilmiş səsi eynilə atası Harun-ərrəşidin o gecəki səsi idi ki, abbasilərin beşinci xəlifəsi o gecə vəzirin kəsilmiş başının üstündə çubuqla nə işə yazıb pozarkən başını qaldırmışdı qaslarını çatmışdı və qocaya demişdi:

– Ağlayırsan, ya Cəbrayıl? Buna ağlayırsan və yəni mənə?

Amma o vaxt, qocanın gözləri qurquru idi və indi də heyrotindən göz yaşları quruyarkən birinci olaraq onu gördü ki, xəlifənin sürməli gözlərindən axan qara göz yaşları yanaqlarında qara sırımlar açmışdır və qoca tez ağ önlüyü açıb atdı, sonra qoltuğundan çıxardığı ipək bir mündil ilə Məmunun ağlar gözlərini sildi və bu gözlərin öz ağlayışında iştirak etmədiyini və bəbəklərinin dərinində nə işə şeytani bir ısıltı rəqs etdiyini görərkən davam gətirmədi, gözlərin qaçırdı və başını aşağı saldı...

...Məmunun qafiləsi iki gün Sərox şəhərində qalacaqdı, amma vəzirinin qətli münasibətilə xəlifə yas məclisi qurub bir həftə Səroxda yubandı və dərhal bir neçə çapar yola salaraq vəzirin qardaşı Həsən ibn Səhlə başsağlığı göndərdi. Həsən ibn Səhl Bağdaddan qovulmuşdu; amma hələ İraqda idi. Başında qoşunu və ixtiyarında dövlət xəzinəsi vardı, əgər böyük qardaşının ölümündən şübhələnsəydi, qorxuya düşərdi, hətta gedər Bağdadda xəlifə olmuş Məmunun əmisi İbrahim ibn

Məhmədiyə sığınardı. Bütün bunları nəzərə alaraq Məmun yas məclisindən Həsən ibn Səhlin iqamətgahına xüsusi nümayəndə göndərüb qızına elçi düşdüyünü bildirdi və toyu Bağdadda eləyəcəyini xəbər verdi ki, beləliklə, öldürülmüş vəzirin qardaşını özünə qayınata rütbəsinə qaldırdı və təbii ki, bu da Həsən ibn Səhl üçün çox böyük bir şərəf idi. Sonra vəzir üçün qurulan yasin yeddisi tamam olanda Məmun qoşun başçılarından tələb elədi ki, qatillər tapılmalıdır və qatilləri tutub hüzuruna gətirənlərə on min qızıl dinar vəd elədi və Məmun qafiləsi ilə bərabər Tus şəhərinə doğru hərəkət elədi.

Lakin dərhal Məmunun qafiləsi arxasınca bir şeyiə sürünməyə başladı, bu şeyiə gətikcə sürətini artırdı və nəhayət getdi xəlifənin qafiləsini haxladı.

Məmunun əmrilə dörd qatil axtarıldı, hansı xərabədə, yaxud hansı mağarada gizləndikləri və yaxud hara çıxıb getdikləri hələ heç kəsə məlum deyildi, amma dörd quldurun isnad elədiyi və indi ağızdan-ağıza uçan qanadlı bir xəbər Məmunun qafiləsini bütün yol uzunluğunu təqib edirdi ki, "Əmirəlmöminin özü bizə ömr elədi ki, çıxardarsınız o şəxsin əynindən həyat libasını və geyindirərsiniz o şəxsin əyninə məmat libasını".

Qafiləni haxlayan bu şeyiə nəhayət gəldi Siracın vasitəsilə xəlifənin çadırına da baş çəkdi və xəlifə gözlərinin iştirak etmədiyi bir təbəssümlə dedi ki, haqqında düz deyiblər ki, tul əl lisan-hələk əl-insan (dil uzunluğu insan üçün fəlakətdir) və bu şeyiə ki, arxamızca sürünür, nə qədər ki, bizdən qabağa getməyib heç bir ziyanı yoxdur.

Qoca təbib isə bu şeyiədən xəbər tutanda heyret etmədi. Çünki, qocanı ən çox heyretə salan o idi ki, nə fərqi vardı ki, vəzir öz mənəmliyi ilə özü-özünü tələyə salmışdı. Hər halda tale ulduzunun hökmü yerinə yetmişdi, vəzirin qanı od ilə su arasında tökülmüşdü. Sonra bu da qoca üçün aydın idi ki, Məmun xorasanlı şeyiə vəzirini buraxdığı sohvələrə görə aradan qaldırmamışdı. Bəlkə yaşıl rəngi qara rəngə qurban verməyə başlamışdı və birinci qurban vəzirinin ölümü ilə burda, yolun başlanğıcında Bağdadın qəzəb odu üstə bir dolça su endirmişdi, yaxud burdan əlini uzadıb Bağdadda əmisi İbrahim ibn Məhəmmədin taxtını bir az sarsıtmışdı.

Və birdə ki, gec-tez bu hadisə baş verməli idi.

Hökmdarlar taxt-taclarıyla minnətdar olduqları şəxslərin varlığına heç vaxt dözməmişdilər.

Məmunun ulu babası xəlifə Mənsur dözməmişdi. ibn Müslümü hüsurunda döğratmışdı.

Məmunun atası Harun ər-rəşid dözməmişdi vəzir Cəfər Bərməkinini qardaşları ilə bərabər məhv eləmişdi.

Və Məmun da dözmədi; dörd quldurun əlilə və yaxud həvəskarı olduğu Şətrənc oyunundakı at gedişilə tale ulduzunun hökmünü həqiqətə çevirdi.

Nə idi bu? Tarix təkrar olunurdumu? Hər halda tarixin sınaqları təkrar olunurdu və bir-biri dalınca üç xəlifənin saray təbibisi olan qoca bu təkrarın canlı şahidi olmuşdu. Və nəhayət, Məmunun vəzirinin ölümünü hazırlayan bir labüdlük onu da çəkmişdi, öz axarıyla aparmışdı.

Bu Qovqun şəhər Xürrəmilərin

İldə bir dəfə "Sevgi süfrəsi"

Açıqlarıdır

Və yolunu gözlədikləri "Günəşli atını"

Bu gecə son dəfə çağırdıqlarıdır

1

Və o vaxtki o "Günəşli atı" gələcəkdi, qaranlığı çoxalmış bu dünya yaxşılıq işığı ilə dolacaqdı...

Güneydəki başı qarlı uzaq və böyük dağlar ilə qırmızı torpaqlı, kiçik və yaxın dağlar arasındakı bu şəhər 9-cu yüz illik Təbrizi idi və günəşin Sünbülə¹ bürcünə girdiyi bu günlərdə bütün şəhər göyden yərə od ələyən yay günəşi altında yatırdı. Gecələr dağlar üstündəki göylərdə tez-tez su təkin ulduzlar axır və o solğun ulduzlardan şəhər üstünə xoş bir sərinlik yağır. Uzaqlardan gələn yorğun dəvə karvanları hava qaralanda şəhərə çatır və ağır yüklərlə bərabər şəhər karvansaralarına bir-birindən həyəcanlı xəbər və şeyiələr boşaldır. Şəhər hava işıqlananda bütün şəhər o xəbər və şeyiələri yığıldırmağa başlayır.

Abbasilərin 7-ci xəlifəsi Məmun isə Mərv ilə Bağdad arasındakı iki-üç aylıq bir yolu il yarım idi ki, gedib axırını qurtara bilmirdi – amma hər dəfə qafiləsilə qaldığı növbəti mənzildə baş verən hadisələrin əks-sədası ilə bütün xilafəti vələləyə salırdı.

¹ Yazın son ayı

Keçən ilin qışında Məmunun qüdrətli vəziri Sərəxs şəhəri hamamında qətl ediləndə də Bağdad şəhərində Məmunun vəliəhdi İmam Rza qəfildən vəfat edərkən də Bağdaddakı qoşun başçıları daha artıq rahat nəfəs almışdılar və əksinə ifrat şeyələr imamət göylərinin 8-ci ulduzunun söndüyünü görüb fəryad qopartmışdılar ki, İmam Rza öz əcəli ilə rəhmətə getməmişdir və necə ki, vaxtilə şeyələrin altıncı imamı Cəfər Sadiq xəlifə Məmunun ulu babası xəlifə Mənsurun əmrilə zəhərlənib öldürülmüşdü və daha sonra şeyələrin 7-ci imamı Musa Kazim də Məmunun atası Xəlifə Harunərrəşidin zindanında 13 il dustaq qalandan sonra zohərləndirilərək qollarındakı zəncirlərlə bərabər dəfn olunmuşdu, indi də şeyələrin 8-ci imamının süfrəsinə xəlifə Məmunun süfrəsindən zəhərli üzüm göndərilmiş və İmam Rza o zəhərli üzüm-dən çox yeyəndən sonra şəhid olmuşdur.

İstər şeyiə, istər həqiqət olsun hər halda bir-birini təqib edən bütün bu hadisələr Bağdad üstünə gedən Məmunu əvvəlcə xorasanlı vəzirindən, indi də şeyə vəliəhdindən azad eləmişdi və beləliklə, Məmunun yaşıl inqilabından indi əynindəki yaşıl libasdan, yaşıl çal-madan başqa bir şey qalmamışdı.

Dünən axşam isə Həmədandan gələn dəvə karvanının gətirdiyi xəbərlərdə deyilirdi ki, Məmun keçib gəldiyi bütün vilayətlərdə xərək vergisini azaldır və bütün şəhərlərin cümə məscidlərində gecəni səhər-qədər qəndillər yandırılmasını və qapılarının qoriblər, binəsiylər üçün açıq saxlanmasını əmr eləmişdir və özü isə o məscidlərdə oxudu-ğu xütbələrdən sonra şəhər yoxsullarına külli miqdarda ıanə əhsan eləyir və Tus şəhərində atası Harunərrəşidin qəbri yanında dəfn etdirdiyi vəliəhdi İmam Rza üçün bütün məscidlərdə Quran oxutdurur.

Və yeni şeyiələrdə deyilirdi ki, Məmun bir əlilə nə qədər çox əhsan paylayırsa, digər əlilə daha çox varidat toplayır və yolüstü xorasanlı bir zabitin evinə beş doqquz qonaq olduğundan sonra mübarək qədəmlərlə Əbu Sahibi şərəfləndirmək üçün məğrur və məşhur İran zabiti öz mülklərindən xəlifəyə 300 kənd bağışlamışdır.

Daha sonra Təbrizin örtülü bazarını çulğayan bir xəbər də bu idi ki, Sərəxs şəhəri hamamında Məmunun qüdrətli vəzirini qətl edən dörd nəfər məşhur quldurbaşı nəhayət, ələ keçmişdir və bu saat Həmədan zindanında dustaqdırlar və Məmun gəlib Həmədana yetişəndə şəhər valisi o dörd nəfərin edamı üçün ələ "ziynətli" bir mərasim tərtib edəcəkdir ki, bütün bu şəhər tamaşasına gələcəkdir.

Və olbətə ki, o vaxtlar və daha sonralar da istər Doğarıda, istər Batarıda, ən modoni şəhərlərin meydanlarında ən vəhşi edamlar yeni bir şey deyildi.

Beləliklə, bu gün yenə küçələri, meydanları və bütün şəhəri ağzına almış xəbər və şeyiələr nə qədər rəngarəng və həyəcanlı olsa da, şəhər tezdən çit çadrasına bürünüb şəhərin örtülü bazarında vurnuxan gənc bir qadın bütün bu eşitdiklərinin hamısına biganə qalmışdı, çünki nəhayət, onun özünə ələ bir xəbər gəlib çatmışdı ki, Ağca bütün gecəni yatmamışdı və bir gözü gülmüşdü, bir gözü ağlamışdı.

Bir qayda olaraq varlı ailələrin ipək çadralı, qanovuz çax-çurlu xanımları yayda şəhərin ən sərin və qışda ən isti yeri olan örtülü bazara çox nadir hallarda və das-qas almağa və vaxud. sadəcə zərgərlik cərgə-

şində şifələri ilə görüşüb hal-əhval tutmağa gəlirdilər. Səda adamların

yozumlarında bazar izdihamının bu və ya digər hadisəyə qarşı münasibəti daha canlı, daha yaraşqlı və bəlkə də daha düzgün ifadəsini tapırdı.

Dünən Ağca bazardan gətirdiyi xəbərlərə yekun vuraraq qocaya demişdi ki, Xəlifə Məmun hər gün ovuclarını açıb dizləri üstə qoyur, diqqətlə baxır və şeytanın ovuclarına yazdığı gizli yazıları oxuyub bir təlimat alır və buna görə elbəttə ki, Məmun orda – Bağdadda xəlifə olmuş bəstəkar, xanəndə əmisini taxtdan salacaqdır. Çünki Bağdadda xəlifə olmuş İbrahim ibn Məhəmmədin bir xanəndə kimi səsi nə qədər gözəldirsə, əqli bir o qədər qıtsadır. Və qoca yalnız bundan sonra qəti qərara gələrək qardaşı Vəcnaya ömr eləmişdi ki, bütün bir karvanla yola çıxsın və Həmədanda Məmunu istiqbal edəcək Azərbaycandakı ərəb qəbilə rəislərin içərisində Əzd qəbiləsi adından xəlifəyə öz ixlası və sədaqətini öz eləsin və indi nəçə gündü ki, Vəcna artıq yol hazırlığına başlamışdı.

Ağca hələ kiçik bir qız ikən ibn Rəvvad onu Dərbənd bazarındakı bir qul tacirindən 300 dirhəm bahasına satın alıb Təbrizə gətirmişdi. Və sonra qız bir az böyüyəndə, yarı qonçə, yarıgül çağına çatanda qoca heç Ağcadan kamını almağa macal tapmadan yorğan-düşəyə düşmüşdü və indi hər gecə ölümlə qucaqlaşib yatan qocanı hər səhər Ağcanın üzünü görmək, Ağcanın səsinə eşitmək həsrəti ölümün qolları arasından çəkib çıxardırdı...

İbn Rəvvadın hələ xanəsinə milliyəti və dini ayrı-ayrı başqa cariyələr və kənzilər az deyildi, amma sonsuz qocanın üreyindəki ən böyük həsrət məhz Ağcanın onun üçün doğacağı bir oğul, bir vəliəhd həsrəti idi. Buna görə idi ki, xəstə qoca hələlik Ağcanın kafir qalmayıb islamı qəbul etməsini istəyirdi. Sonra Allah kərim idi. Sonra bəlkə Allah rəhmə gələcəkdi və onu bu ölüm yatağından qaldıracaqdı. Lakin qocanın təklifini Ağca dərhal rədd eləmişdi. İslam dünyasında isə cariyələrə, kənzilərə və qullara zorla islamı qəbul elətdirmək ənənəsi yoxdu, çünki vaxtilə Sərvər-kainat peyğəmbərin özünün on iki zövcəsi içərisində axıra qədər öz dininə və etiqadına sadıq qalmış İshəh¹ və qibtə² qadınları olmuşdu. Amma Ağcanın islama dəvəti qətiyyətlə rədd etməsi istər-istəməz qocanı çox port eləmişdi və xəstə yatağından qalxınaraq səsinə ucaltmışdı ki, ey vəhşi çöllər qızı, mənim cariyələrin içində xaçpərəst var, dini nədir, tanrısı kimdir heç vəchlə

¹ Xaçpərəst – xristian

² Misirli

qana bilmədim. Çünki nəinki mən, heç kəs sənə qovmin olan nə ağ xəzərlərin, nə qara xəzərlərin əcaib etiqadından baş çıxarda bilmir.

Bu vaxt Ağca sıçrayıb ayağa qalxmışdı, fırfıra kimi qocanın önündə dövrələr vurub fırlanmış, rəngi qaçmışdı, gözləri çıraq kimi yanıbmışdı və birdən quş nəğməsinə andıran cəh-cəhli səsiylə öz tanrısı eşqinə elə ehtirash bir alqış oxumuşdu ki, qocanın nazbalısa batmış başı gicəllənmişdi. Axma Ağca hafizcəsinə alqışını davam etdirmişdi ki, başlanğıcda yuxarıda mavi göy, aşağıda qara torpaq vardı. İnsan oğlu bu ikisinin arasında dünyaya gəldi və alqış o ağ ulduzlu, qızmar günəşli, qara buludlu göylərə ki, ildırım çaxanda, buludlar ağlayanda çox heyvətlidir, sonra buludlar dağılanda, üzü işıqlananda, körpə gözləri kimi tərtəmiz və günahsızdır. Və yenə alqış göylərin gözəlliyinə ki, tanrı və insan oğlu hara getse başı üstündədir və hər şey bu dünyada öteridir. Ulu tanrı yalnız orda cəh-bələ bəzənmişdir...

Sonra Ağca birdən kirmişdi, gözüne nə görünmüşdüsə tanımışdı, qapı yanındakı bucağa qısılmışdı və qorxunc bir şey görmüş uşaq kimi iki əlilə üzünü qapamışdı və ağlamışdı. Hərəkət dairəsindəki qadınların ağlayışlarına çoxdan vərmiş eləmiş qoca isə Ağcanın qız, bala ağlayışına oxşar ağlayışından rıqqətə gəlmişdi və demişdi:

– Ağlama ey Ağca, bir olan Allaha and içirəm ki, əgər o rəhmə gəlib məni bu yataqdan ayağa qaldırsa, sənə cariyəlikdən xanımlıq rütbəsinə ucaldacağam. Yox əgər bu yataqdan qalxmaq mənə nəşib olmayacağısa son nəfəsimdə azadlıq verəcəyim qapı qullarım, kənzilərim və cariyələrin içində birinci sən olacaqsan!

Qocanın andından Ağcanın üreyi döyünmüşdü; ölərkən qoca ona azadlıq verəcəkdə və Ağca bilirdi ki, hər bir müsəlman ölərkən qullarından və kənzilərindən nə qədər çox azad cəvzirdisə bir o qədər çox savab və rəhmət qazanırdı. Buna görə idi ki, o gündən bir-birinə zidd iki hissə Ağcanın üreyini didməyə başlamışdı. Çünki bir tərəfdən dərin bir minnətdarlıq hissiylə qocaya xidmət edirdi ki, bir az cana gəlsin, ayağa dursun, digər tərəfdən səbirsizliklə qocanın ölümünü gözləyirdi ki, azadlığa, səadətə və könül verdiyi bir igit vardı ki, ona qovuşsun... Və elbəttə ki, əgər qoca cariyəsinin bu gizli sevgisindən xəbər tutmuş olsaydı, Ağca indi çoxdan ağzı möhkəm bağlanmış bir çuval içində – çox dərin bir quyu dibindəki qəbrində yatmış olardı.

Lakin Ağcanın əli könül verdiyi o igitdən çox tez üzünmüşdü və dörd ildən artıq idi ki, Ağca o aslan doğmuşun öldüyündən, qaldığından

xəbər tuta bilməmişdi. Və indi birdən Həmədandan gələn dəvə karvanı ilə Ağcaya xoş bir xəbər gəlib çatmışdı ki, könül verdiyi igid sağdır və bu xəbər gümüş bir dirhəmdən ibarət idi ki, Ağca o dirhəmi bərk-bərk sağ ovçunda saxlayaraq başı alovlu örtülü bazarda vurnurdu. Çünki bu dirhəmlə bərabər onun aslan doğmuşu bu şəhərdəki yeganə və ən yaxın dostuna da qara bir təsbəh göndərmişdi ki, Ağca bu əmanəti tezliklə və məhz bu gün sahibinə çatdırmalı idi.

Ağca bəzzazlar cərgəsində qaynaşan qadınlar arasından çıxmışdı. Papaqçı və dərzilər, xirdavətçilər cərgələrinə hətta qılinc pardaxlayanlar cərgəsinə də göz gəzdirmişdi. Amma heç yerdə axtardığı – oğlanı gözüne dəyməmişdi. Halbuki, o oğlan da qoca ibn Rəvvadın karvanlarında qatarçı idi və sabah o da Vəcnanın karvanıyla yola düşəcəkdə. İndi tək bir ondan başqa demək olar ki, karvan oğlanlarının hamısı bu gün bazarda idi; kimi yol üçün duz və un, kimi çaxmaq daşı və qov, kimi iynə-sap və sair alırdı və bəziləri də qılinc pardaxlayanlar cərgəsində öyrətiş qəmlərini oxarırdılar!

Ağca bir fikirləşdi ki, bazardan çıxsın, üz tutsun Təbrizə, dağa tərəf, çay qırağına getsin. Çünki karvan oğlanlarından çoxları hər dəfə səfərə çıxarkən, orda, Acı çay körpüsü başında oturan fəlçi qadının yanına gedirdilər və həmişə çox təhlükəli olan karvan yollarında başlarına nə gələcəyi barədə fal açırdılar. Amma sonra birdən yadına düşdü ki, axtardığı o oğlan yola çıxarkən heç vaxt falına baxdırmır, amma hər dəfə xeyir-dua almaq üçün Qaraca dedə kuzəgərlə xudahafizləşməyə gedir.

Və bu vaxt Ağca əlini *alnına çırpdı*, örtülü bazarın sərinindən çıxdı, şəhərin qızmar günəşli boş küçələrindəki divar dibi kölgələrdə daldalanaraq gəldi Qala darvazasından keçdi və hər tərəfdən şəhəri çevrəyə almış üzüm bağları arasında üzüyuxarı çox qədim və nəhəng bir məbədin möhtəşəm xarabazarlığına doğru yönəldi.

Xərəbəliyi belə çox qədim olan bu məbəd bir-birinə bitişik bir neçə tikinti tağlarından ibarət idi ki, vaxtilə spiralvari qatlarla üstündən göyə doğru uçan qülləsinin yarısı çoxdan uçulub tökülmüşdü, uzun və tağlı dəhlizlərlə bir-birinə bənd edilmiş dördbucaqlı heyətlərindəki rəngarəng dəmir sütunlardan bəziləri köndələnə yerə serilmişdi və üç ayaqlı dairəvi tunc bir taz içində ulu atəşin yandığı atəşgah indi artıq əsrlərin bir-biri üzərinə qalaqlanmış qaranlığı içində qorq olmuşdu.

Amma bu möhtəşəm xarabazarlığın yarı uçuq-yarı salamat qalmış daş divarlarına çöl tərəfdən qaranquş yuvaları kimi yamanmış bir çox komalar və daxmalar vardı ki, bunlar şəhərin yoxsul peşəkarlarından pineçilərin, həllacların¹, kuzəgərlərin və digərlərinin ustaxanalarına və yaşayış mənzillərinə çevrilmişdi. Və Ağca uca taxtbəndli tavan altındakı hər bir otağın ortasındakı səkkizguşəli üç pilləli atəş nəhrinə gəldi. Bu miskin daxmalar, ustaxanalar cərgəsi qarşısına çıxdı və gördüyü mənərə qarşısında heyrət içində dayandı.

Qaraca dəvə kuzəgərin koması qarşısında sındırılıb, qırılıb çilik-çilik olmuş kuzələrdən, cürdəklərdən, küvələrdən, dolçalardan və sair saxsı qablardan ehməvəri bir təpəcik ucalmışdı. Və qoca kuzəgər oyulub-qalxaraq kəhildəyə-kəhildəyə hələ də yerdən yığmaqda olduğu saxsı qırıntılarını o təpəcik üstünə atırdı.

Ağca dayanıb baxırdı, qocanı dindirməyə cəsarət eləməirdi ki, axı hansı dəli-qudurmuş qocanın bu qədər zəhmətini zay eləmişdi və sorğusunda olduğu oğlan haqqında da qocadan bir söz soruşmamış çıxıb gedə bilmirdi, nəhayət, canını dişinə alaraq çadrasının ucunu soldan-sağa ağzına yaşmaq tutaraq, dedi:

– Görüm bəisin ölləri qurusun, balaca dam evi başına uçulsun, üstünə od ələnsin, fəryadı ərşə dirənsin, Qaraca dedə... və üzüm ayaqların altına Qaraca dedə, şəhərdən o Bilalabadlı oğlanı axtarıram. Sabah o da Vəcnanın karvanı ilə yola düşür, o karvan ki, Həmədana gedir, Karvan oğlanlarından çoxu bazarda idi. Kimi duz alırdı, kimi un, kimi ipək sap. Amma təkə o yoxdu o oğlanlar içində dedim bəlkə səndən xeyir-dua almağa gəlib, çünki bilirəm hər dəfə səfərə çıxanda əlini öpməyə, sonuncu xudahafizləşməyə gəlir. Əgər gəlibsə və gedibse və yəni bir saatdan gələcəksə...

Qaraca dedə heyretlə başını qaldırmışdı. Sonra dikələrək:

– Toxta ay qadın, dil otu yemisen, nədi? – dedi.

Və bu vaxt Ağca oğlanı gördü, komanın içindəki dulus çarxının arxasından yuxarıya, balaxanaya qalxan ensiz və dik pilləkənlə ağır-ağır üzü aşağı enirdi, alnında ağ sarıq vardı. Başı açıqdı. Gur saçları arxadan boynuna tökülmüşdü. Yay və qış ibn Rəvvadın karvanlarıyla keçib getdiyi, qayıdıb gəldiyi uzun yolların külökləri, yağışları və günəş ilə yuyulmuş yanıq əsmər bənizi bulud kimi tutulmuşdu. Sıx kirpiklərinin

¹ Pambiq və yun atanların

sərt bir ifadə verdiyi gözlərində nə isə bir yanarlıq vardı və Ağcanı görkən başın aşağı saldı, dinmədi.

Ağca isə irəli atıldı və ürəyini bir an tez o sehrin mənəşəsindən qopardırmış kimi birnəfəsə dedi:

– Gün aydın ay Babək, başını aşağı salma, xəbər vermək üçün gəlmişəm ki, Tərxan zindandır.

Qaraca dədə yenə heyətlə Ağcaya baxdı və sonra pilləkəndə dayanmış Babəkə tərəf döndü və dedi:

– İndiki vacib söhbətiniz var, qalxın yuxarı, xəlvətə çəkilin. Yoxsa İmam Hənibəlin qoçaqları qayıdıb görsələr ki, küçədə bir qadınla bir kişi söhbət eləyir, qara it sürüsü kimi düşəcəklər üstünüzə...

Babək döndü yuxarı qalxdı. Ağca da tez özünü içəri saldı. Sonra başından siyirdiyi çadrasını çəngələdi, qoltuğuna vurdu və bir göz qırpmında pilləkənlə yuxarı dırmaşdı.

Məmunun vəliəhdi İmam Rza şəhid olandan sonra imamlıq doqquz yaşındakı oğluna keçmişdi və indi o uşaq hələ bir körpə idi və şeyələrin doqquzuncu imamı kimi irəlində başına goləcək son fəlakətə doğru hələ çox yol getməliydi.

Sünnüləri əhatə eləyən dörd məzhəbin qurucularından 55 dəfə həccə getdiyi ilə məşhur olan İmam Əzim Əbu Hənifə imam Şəfi ilə və İmam Malik artıq həyatda deyildilər, amma dördüncü məzhəbin banisi olan İmam Əhməd ibn Hənibal hələ sağ idi. Bağdadda oturmuşdu və getdikcə İslam dünyasını daha artıq ağzına alan əxlaq pozğunluğuna qarşı elə amansız mübarizə başlamışdı ki, özündən təəssübkeş olan müridləri vaxtaşırı Bağdadda, xilafətin digər şəhərlərinə hücum çəkorək meyxanələri və şərab satılan dükənləri dağıdırdılar, şərab çölləklərindəki təbrizi və ağ çaxırı küçələrə axıdırdılar, eys-ışrətçi, nəgməçi cariyələri doldururdular içəriyə, musiqi alətlərini sındırırdılar. Küçələrdə bir kişinin bir qadınla danışdığını görəndə dərhal başının üstünü alırdılar ki, əgər bu qadın sənin halalımdırsa, bir müsəlmanın küçədə camaatın gözü qarşısında öz arvadıyla söhbət etməsi çox iyrənc bir hərəkətdir, yox əgər qadın sənə naməhrəmdirsə bu artıq zinakarlığa bərabər bir cinayətdir və ibn Hənibəlin müridlərinə görə hətta bayırda-bacada və küçələrdə gülüşmək də əxlaqsızlıq idi, çünki imamların təliminə görə qəhqəhə çəkorək gülmək haram idi. Yalnız gülümsəmək olardı, o vaxt görək gülümsəyən şəxsin dişləri görünməyeydi və əgər bir məclisdə bir şəxs gülməli bir söz deyib məclisi

güldürsəydi, imam Hənibəla görə o şəxs özünü o dərəcədə alçalırdı ki, bu, Süreyya¹ ulduzundan daha uca bir nöqtədən yerə yıxılmağa bərabərdir...

Təsir əks-təsirə bərabər bir bütün bu ifrat yasaqlara rəğmən məhz 9-cu əsr İslam dünyasının öz xəlifələrinə bərabər ən çox içki içdi, ən çox çalğı çaldığı, ən çox şux mahnılar oxuduğu və ərəb poeziyasında şərabı tərənnüm edən “tərəbat” janrının ən çox çiçəkləndiyi bir dövr idi.

Bu günlər isə İmam Hənibəlin müridlərindən qaragüruh bir dəstə Həmədanda və sonra Zəncanda toy məclislərində belə çalınan musiqini və oxunan mahnını susdurandan sonra Təbrizə gəlmiş, şərab satan bir neçə yəhudi dükənini dağıtmış, küçələrdə çadralı qadınlarla danışan kime rast gəlmişdilərse döyənəklərini işə salmışdılar və nəhayət, gəlib Qaraca dədə kuzogorin koması qarşısında cərgə ilə düzülmüş kuzələri, güvəcləri və sairəni qırıb tökməyə başlamışdılar ki, şəhərdə ən çox sənin kuzələrinin müştərisi var. Çünki son bu kuzələrin bəzilərinə qırmızı, digərlərinə reyhani şərab doldurub dükənin qabağında sərgiyə qoyursan və gözünle işarə eləyəndə imanlarını şeytana oğurladanlar o kuzələri qapıb aparırlar.

Və bu bir həqiqət idi ki, Qaraca dədənin müştəriləri heç vaxt əskik olmurdu, çünki qocanın elindən çıxan o kuzələrdə və cürdəklərdə yayın cırcıramasında belə kəhriz suyu sərin və tortəmiz idi.

İbn Hənibəlin müridləri isə kuzələri, cürdəkləri, hətta küvəcləri və dolçaları belə bir-bir qıraraq nəhayət, birindən qırmızı və yaxud ağ şərab dağılacığını gözlərkən, ümidləri boşa çıxdığı və quduzlaşdıqları bir vaxtda Babək gəlib çıxmışdı və qocanın araya girməsinə baxmayaraq müqavimət göstərmiş, müridlərlə əlbəyaxa olmuş və başı yarılmışdı, qaragüruh dəstə isə imamlarının qəhqəhəni yasaq etdiyini unudaraq kişnəyə-kişnəyə uzaqlaşib getmişdi...

...Komanın aşağı qatı qocanın ustaxanası idi, qoca dulus çarxını burda fırladırdı, ocağını burda yandırırtdı. Və tavanı çox alçaq yuxarı qata ancaq yatmaq üçün qalxırdı. İndi Ağca burda yerə salınmış yırtıq həsir üstündə düşüb qalmışdı, Babək isə alçaq taxt üstündə oturmuşdu və hər ikisi susmuşdu. Ağca bir an ovucunu açmış və Tərxanın gündərdiyi dirhəmi Babəkə göstərmişdi. Sonra yenə tez dirhəmi ovucu içində elə bork-bork sıxmışdı ki, elə bil, o gümüş dirhəm ağ bir quşa

¹ Qədim nücum elminə görə göyün ən yüksək nöqtəsində olan ulduz

çevrilib əlindən uçacaqdı. Amma Babəkə verdiyi qara tosbeh elə bil Babəkin əlində dərhal ağır bir daşa çevrilmişdi. Qolunu yanına salmışdı. Və indi o baxışları hərəkətsiz bir halda, yerindən qımıldanmadan və Ağcaya bir söz demədən taxt üstündə oturmuşdu. Ağca gözləməlidir ki, o getdiyi yerdən geri qayıtsın, başını qaldırsın, Ağcanı görsün və Ağcaya nə isə bircə kəlmə söz desin.

...Və o indi getdiyi o yerdən qayıdırdı, o yerdən ki, yazda ayransız, qışda yorgansız keçinmiş, ömrünün ən acı tarixi orda qurtarmışdı. O, bu dünyada ürəyinə ən عزیز olan adama orda rast gəlmişdi və bu o vaxt idi ki, o yerin dağ kəndlərində o il yenə aclıq başlanmışdı. O isə yeni-yetmə bir oğlandı, dağ ətəyindəki bir kənddən başaçaq, ayaqyalın yola düşmüşdü, üzüaşığı hələ bu vaxta qədər görmədiyi şəhərlərə doğru gedirdi. O şəhərlər ki, anasının rəvayətinə görə əkin-biçin nə olduğunu bilməyən o şəhərlərdə həmişə bolluq və ucuzluq idi, amma əkin-biçən kəndistanda vaxtaşırı aclıq illəri olurdu. Məxluq ot otlayırdı. Anası onu o qədər ilin dağlardakı aclığından xilas etmək üçün şəhərlərə doğru qovmuşdu. Özü isə tokbaşına kənddə qalmışdı. Təpə üstündə dayanıb uzun-uzadı tək bir balasının – atası öldürüləndən sonra dünyaya gəlmiş oğlunun arxasınca baxmışdı və qəvi sinəsində cərpazlaşmış qollarıyla elə bil ürəyində açılan boşluğu qucaqlayıb sinəsinə sıxmışdı...

Beləliklə, on bir yaşındakı bu yeni-yetmə tək başına yurdunun şəhərləri içində o vaxt ən böyük şəhər olan Ərdəbilə doğru yollanmışdı. Səmti göstərən nişan isə Savalan dağının qarlı zirvəsi idi ki, gedib o dağın ətəyindəki şəhərə yetişənə qədər bu nişanələr həmişə gözləri qarşısında olacaqdı və anasının rəvayətinə görə bu dünyadakı şəhərlər içində bazarlarında satılan çörəyin ucuzluğu və ağırlığı ilə məşhur olan iki şəhər vardır ki, biri Ərdəbil idisə, digəri çox uzaqda Əlvənd dağının ətəyindəki Həmədan idi.

Lakin o gedib Ərdəbilə çıxma bilməmişdi, çox yorulduğu və çox acdığı o günün günorta çağında taleyi onu Tərxana rast gətirmişdi. Tərxan o vaxt təzəcə igid yaşına dolmuşdu və yol altında şırımladığı bir zəmi qırağında oturub süfrə açmışdı, bir yaylıqdan ibarət olan o süfrə üstündə isə bir baş soğan, bir yumru pendir və bir parça cad əppəyi vardı. Amma yoldan keçən başaçaq, ayaqyalın bir oğlanı görərkən Tərxanın kəsdiyi çörək boğazından getməmişdi, dizi üstə qalxıb onu səsləmişdi ki, ay uşaq, kimsən, hara gedirsən yaxın gəl otur, bir tikə çörək kəs mənimlə, və uşaq o qədər ac idi ki, ikinci dəfə təklifə ehtiyac qalmamışdı.

Tərxan burda türbə dustağının sahibi bir ərəb şeyxi üçün rəncbərlilik edirdi və biləndə ki, bu oğlan hara gedir, nə üçün gedir, onu yanında saxlamışdı ki, çubuqçu kimi ona kömək eləsin və o gündən dörd cüt öküz qoşulmuş çox böyük və çox ağır xışın dəstəyindən Tərxan yapışırdı, o isə əlində nar çubuğu irəli keçirdi və ağır tərpenişli öküzləri hohalayırırdı...

Sonra Tərxan onu Təbrizə gətirmişdi, özü qırmızı dağ ətəyindəki duz dağının lağımlarından duz çapmağa başlamışdı, amma qaranlıq lağımlarda duz çapmaq, çox ağır bir işdi, bezən lağımların tağı uçulurdu, adamlar uçuqun altında qalırdı və hələ igid yaşına dolmadığı üçün Tərxan qıymadı ki, o da lağımlarda işləsin və qoca bir sarvanın vəsiyyətilə onu Təbrizin sahibi qoca ibn Rəvvadın dükanlarında qatarçı kimi işə düzəltdi...

Sonra burda – Təbrizdə bu qadınını, bu saat orda qapı ağzında oturub o başını aşağı salmış və sağ ovcundakı gümüş bir dirhəmi bərbər bərk sıxaraq donub qalmış bu qadının gözlərindəki girdab çəkdi, Tərxanı öz dərinində qorq elədi. Əgər dənizdə batan saman çöpünə sarılırdısa Tərxan da qoşun dəftərinə muzdlu əsgər yazıldı. Xəlifə Əmin ilə Məmun arasında başlanan müharibəyə getdi. Ümid eləyirdi ki, Xəlifə Əminin səxavətlə muzdlu əsgərlərə vəd etdiyi böyük maaşla varlanacaq və qayıdacaq, bu qadının – Ağcanın bahasını ödəyərək onu cariyəlikdən qurtaracaqdır.

Lakin xəlifə Əmin ilə Məmunun müharibəsi qurtardı, amma Tərxan qayıtmadı... Və o zamandan Babək hər dəfə ibn Rəvvadın karvanlarıyla uzaq və uzun səfərlərə gedib qayıdan zaman bu qadın gəlirdi, gözlərini onun gözlərinə tikirdi ki, bəlkə soruşaqları Tərxanın öldüyü və ya qaldığı haqqında bir şey eşitmişdir, o isə hər dəfə başını aşağı salanda bu qadın qara çadrası altında kiçilirdi, yumağa dönürdü, başı vurulmuş quş başı kimi çiyninə düşürdü. Və sürüyürdü ayaqlarını, uzaqlaşır gedirdi...

Nəhayət, Ağca aralığa çökmüş bu ağır sükuta davam gətirmədi, başını qaldırdı və dedi:

– Niyə dinmirsen ey Babək, niyə mənə xoş bir söz demirsən?

– Şükrlə, – dedi Babək, – və min dəfə şükr olsun ki, Tərxan sağdır.

– Elədir. Sağdır, amma halallaşır sənə ki, öz zindan cirosinin bir tikə qara əppəyindən yoğurduğu o qara təsbehi sənə yadigar göndərüb və halallaşır mənə ki, var-dövləti bu bir dirhəmi mənə miras qoyub gedib...

Bir dustağın zindandan göndərdiyi bir təsbih və bir dirhəm ilə nə dediyini bəlkə də bu qadının yozduğu kimi yozmaq olardı. Amma o dirhəmi qəbul eləməmişdi.

– Naümid olma ey qadın, – dedi, – zindana atılanların hamısına ölüm düşür... Və sabah ki, mən Vəcnanın karvanı ilə yola düşürəm, qalacam orda, Həmədanda... lazım gəlsə əyalərə, sasanlara qoşulacağam. “Cavan mərdlər” məclisinə yol tapacağam. Və Tərxanı dardan qurtarmaq üçün bir qaşq qanım üçün titrəyəcəyəm...

– İnanıram ki, məni ovundurmursan, – dedi Ağca, – amma and iç, söz ver ki, qəzavü-qəder öz işini işləsə... İzdihama qoşulub sən də tamaşasına gedəcəksən və irəli qaçıb ön cərgədə dayanacaqsan... Təki yaxası cəllad əlində olanı gözləri son nəfəsində o qərrib şəhərdə, o yad izdiham içində ürəyinə əziz olan bir adamın üzünü görsün...

Babək ağır-ağır nəfəs aldı. Nə isə demək istədi, amma Ağca aman vermədi, həm də elə bil qızdırma içində yanırdı, ağı deyirdi, qurtara bilmirdi.

– Gedorəm səninlə, amma mümkün deyil. Aparmazsan və əgər aparsaydın, mümkün deyil, gedə bilməzdin... Amma qoyma orda onun leşini boyaqçı yəhudilər dəfn eləsin; eşitmişəm, xəbərim var, Həmədan valisi hər dəfə orda boynu vurulanları dəfn eləməyi ordakı yəhudilərin boynuna biyar qoyub... söz ver, and iç ki, Tərxanı qara torpağa sən özün təslim eliyəcəksən.

– Bəd fəal açma, ey qadın, bu nə bayquşluqdur anlamıram. Bəs deyilmi ki, sənin ucbatından...

Və dərhal boğdu özünü, dayandı. İçində kül altındakı göz kimi bir tünlük vardı ki, bozon ansızın alışar, özü özüylə əlbəyaxa olurdu və Tərxan da vaxtilə bu barədə ona xəbərdarlıq eləmişdi. Və indi o içində alışanı dərhal söndürərkən elə bil o oddan qopan çırtıdaq sıçradı, Ağcanın ürəyinə düşdü və Ağcanın gözləri divara qışınanmış vəhşi bir çöl pişiyinin gözləri kimi alışıb yandı.

– Elədir, mənim ucbatımdan! Və qoy olsun mənim ucbatımdan... Bilirəm dilin gəlmir söz verməyə. Amma gedəcəksən. Bilirəm dilin gəlmir and içməyə, amma gedəcəksən və keçəcəksən, ön cərgədə dayanacaqsan və tamaşa eliyəcəksən və gülümsəyəcəksən aslan doğmuşum səni görəndə... mən də burda bu xınalı dırnaqlarımla yanaqlarımı didməyəcəyəm... Üzüme qara çəkib saçımı yolmayacağam. Daş götürüb dizimi döyməyəcəyəm. Onun qisasını mən özüm alacağam...

– Kimdən? – dedi Babək çox yavaşdan və öz sualına özü cavab tapmaq istədi...

Amma Ağca eşitdi və dedi:

– Özümdən, gözlərimdən. Əvvəlcə kor olmuş bu gözlərimin fitnəsi onun ağlını başından çıxartdı... sonra o vaxt ki, ona qırmızı bir alma göndərdim – o vaxt o gün könül dəftərinə yazıldım. Mühəribəyə getdi... Amma bu dörd ildə onun ölümünə inanmayan təkco mən idim... və sən ki, hər dəfə məni görəndə başını aşağı salırdın, ona görə mənə bir söz tapıb deyə bilmirdin ki, Tərxanın sağ qaldığına inanmırdım...

Haqlı idi bu qadın. O, Tərxanın sağ qaldığına çoxdan ümidini itirmişdi və bu qadından qaçırdı. Hətta örtülü bazardan da ayağını kosmuşdu, çünki bu qadınla ancaq orda üz-üzə gələ bilərdi.

– Sakit ol, – dedi, – dəli dərvişlik eləmə. Amma haqlısan, mən ümidimi üzmüşdüm ki, Tərxan sağdır və o vaxtdan doğma qardaşını itirmiş kimi ürəyim məlul idi, fikrim pərişan...

Çünki çox uzaqlarda on illər yolunu gözləyən anam və kiçik bir qardaşım varsa, Tərxan mənim üçün həmişə böyük qardaş idi.

– Kiçik qardaşın, – deyə Ağca birdən heyrlə səsləndi, – amma Tərxan mənə demişdi ki, atan öldürüləndən sonra sən anadan olmusan...

Ağcanın başı üstündən hara isə uzağa baxdı və dedi:

– Elədir, atam öldürüləndən sonra mən doğulmuşam... Və on ilə yaxındır ki, kənddən çıxmışam...

Və Ağca qadına məxsus fitri, dayanılmaz bir maraq hissilə və özünün duymadığı bir qəddarlıqla özünü saxlaya bilmədi:

– Və səndən sonra ərsiz anan orda sənə qardaş doğub? – dedi və dediyindən özü diksindi. İstər qəsdən, istər bilmədən yalnız qadın dili bu qəder sərrast zərbə vurmağa qadir idi və Ağcaya bir an elə gəldi ki, ağrıyan gözləri balacalanmış bu oğlan bu saat yerindən qalxıb onu vuracaqdır və Ağca yenə adəti üzrə qorxunc bir şey görmüş uşaq kimi gözlərini yumdu və bu vaxt çox yavaşdan və çox təmkinlə sanki yarımçıq qalmış sözünü tamamlayırmış kimi Babəkin dediklərini eşitdi:

– ...Sonra xəbər tutdum ki, anam o uşağa... kiçik qardaşıma, öldürülmüş atamın adını qoyub... Abdulladır qardaşımın adı.

Və indi Ağca bir qadın sövqi təbiisi ilə bu sözlərdə xaincəsinə ya özü bilmədən vurduğu zərbəsinə əfv edən çox ağrıyan, çox zərif bir

başını ovucları içərisinə aldı, sonra geri çəkdiyi əllərini sağdan və soldan bərk-bərk öz gicgahlarına sıxaraq hərəkətsiz qaldı və bu hərəkəti ilə qarşısındakının ürəyindəki ağrını öz ürəyinə qəbul elədiyinə inamı o qədər qüvvətli idi ki, yavaş-yavaş axıb ürəyinə sızmağa başlayan bir ağrı hiss edərkən başını qaldırdı və məzlum bir təbəssümlə Babəkin üzünə baxdı...

2

O xürrəmilər ki, bu şəhərin sakini idilər və çoxdan yegano İbadət-gahı məscid olan bu şəhərdə sayca çox az idilər, hər il yalnız bir dəfə "sevgi ziyafəti" adlandırdıqları gizli məclislərinə burda, bu qədim atəş-gədənin möhtəşəm xarabazarlığı altındakı qaranlıq zirzəmidə toplanırdılar.

Və bu məclisdə örtülü bazarın darvaza tağı altındakı xəfə bir bucaqda papuc yamayan bir pineçi ilə zərgerlər corgosindəki bağdakı tağ altında gümüş çəkici ilə qızıl döyəcələyən bir zərgər bir-birinə bərabər idi. Buna görə idi ki, "Sevgi ziyafəti" məclisində hamı həsir üstündə salınmış dairəvi bir süfrə başında diz çöküb otururdu. Çünki bu dairəvi süfrənin nə yuxarı başı vardı, nə aşağı başı. Və hər biri sağa tərəf dönüb öz qonşusunun çiynindən öpərkən çevrə tamamlanıb qapanırdı – qapanan və tamamlanan bu çevrə isə onlar üçün zamanın hər dəfə özündən başlanıb özündə qurtaran əbədi fikrini təmsil edərdi...

Sonra onlar tam bir sükut içində və sol əllərilə sol dizlərinə istinad edərək və yalnız sağ əllərini süfrəyə uzadıb yeməyə başlayırdılar və nəhayət, əldən-ələ keçən böyük bir pialədən növbə ilə şərab içərək, yemək mərasimini tamamlayırdılar.

Və bu vaxt məclisdəki sükutə son qoyularkən bir ağızdan həzin bir avazla Şirvinin uca ruhuna xitab edərək oxuduqları nəğmə həm duaları, həm sürudları, həm çağırışları idi ki, uca Şirvinin ruhu, bizi "günəşli atlı" müjdəsilə yad et. Yad et ki, sonra ölərkən cismini anası torpaq öz ağuşuna almışdı və ruhunu atası göylər öz hüzuruna çağırırmışdı.

Xristianlaşmış, yaxud müsəlmanlaşmış çox qədim etiqadlar kimi bu da xürrəmiləşmiş qədim etiqad idi ki, Şirvin ruhu mərhələ-mərhələ çevrilişlərə uğrayaraq nəhayət günəşli bir atlı simasında öz oxşarına qovuşacaqdı və Doğarıdan çapıb gələcək bu "günəşli atlı" qaranlıq çoxalmış bu dünyanın xilaskarı olacaqdı, yer üzündəki zülm və yamanlığa son qoyacaqdı...

...İndi burda bu gecə qədim xarabalığın qaranlıq zirzəmisində qurulmuş adi ziyafət olan bu yoxsul "sevgi ziyafəti" süfrəsində yalnız səngək çörəyi, pendir, duz, ayran və bir kuzə ağappaq reyhani şərab vardı. Çünki "sevgi ziyafəti" süfrəsi onlar üçün eyş-işrət süfrəsi deyildi. Bəlkə mənəvi qida məclisi idi və hər il qardaşlıqlarını yenidən bərpa etdikləri yegano dini mərasimləri də bu idi.

Və bu vaxta qədər onlar bu "sevgi ziyafəti" məclislərində Qaraca dedəni heç vaxt xüsusi bir döşəkçə üstündə oturmağa məcbur edə bilməmişdilər. Amma bu axşamkı məclislərində qoca ilk dəfə idi ki, güzəştə getmişdi. Və indi həsir üstünə sərilmiş bir pələng dərisi üstündə oturmuşdu ki, bu pələng dərisini Boz quş dağlarındakı azad xürrəmilərin elçiləri bu məclisə gətirmişdilər və bu elçilərdən biri – pələng ovçusu – çılpaq oğlu dağlardakı ənənəyə görə ovladığı pələngin quyruğunu qotaz kimi sol qolundan asmışdı.

Vaxtilə islam tufanının ilk dalğaları Boz quş dağlarının ələyinə qədər gedib çıxmış, uzaq qumlu səhralardan ağnayıb gələn bu səli Azəri dağlarının yamaclarını çox döyəcələmiş, amma yuxarı qurşaqlara qalxa bilməmiş və dağ kəndlərini xürrəmilik etiqadından qopartmaq cəhdləri baş tutmamışdı və indi Qaraca dedə o dağlardan gələn xürrəmilərə üz tutaraq dedi:

– Siz ey şad ürəkli, xürrəmdin qardaşlarımız, bir kəlam var ki, dağlılar homişə azad olublar və indi siz, dağlarımızın azad xürrəmiləri bizim qovğun şəhər xürrəmilərinin bu gizlin qardaşlıq süfrəsinə xoş gəlmisiniz. Və biz ki, hər il günəş sünbülə bürcündə mənzil tutarkən bu qaranlıq zirzəmidə süfrə açıyıq, məradımız budur ki, qoy Şirvinin uca ruhu iqbalmızı işıqlı, ürəyimizi şad eləsin!

Və "Amin" demişdi bütün məclis!

Qaraca dedə davam elədi:

– Nə qəm ki, – bir tikə əppək, bir Kuzə şərab var süfrəmizdə, əvəzində etiqadımız budur ki, insan üçün bu dünyadan qeyri bir dünya yoxdur və hər bir insan ürəyində ki, bir bağça var, o bağça görək bu dünyanın sevinci ilə abad olsun! Əlbət ki, böyük dinlər üçün bu küfrdür və o dinlərdən heç biri insanın bu dünyadakı sevincini qəbul edə bilmir, amma o böyük dinlərdə yaxşı nə varsa, bizim etiqadımız qəbul eləyir, çünki "öldürmə və qan tökmə" buyruğu bizim üçün də ən müqəddəs buyruqdur və buna görə o böyük dinlərin o yasaqları ki, insan ürəyindəki sevinci boğur və bu dünyada əzab çəkənlərə o biri dünya

tesəllisilə tələ qurur və kimin ki, ruhu ən çox miskindirə ən çox onu xoşbəxt hesab eləyir, – biz bütün bu yasaqları və ehkamları qəbul etməmişik, çünki bütün insanlar üçün elə vacib bir din arzu edirik ki, o dinin bayrağı göydə günəşdir. Və o dinin ədaləti ilə bu dünyanın bütün nemətləri bütün insanlar arasında gerek tən bölünsün!..

Və “amin” dedi bütün məclis!

Qaraca dedə nəfəsini dərdi və bir an fikrə getdi.

Çılpaq oğlu qocanın susub fikrə getdiyini görərkən hiss elədi ki, dağlardakı xürrəmilərin sözünü qocaya yetirmək üçün vaxt gəlib çatmışdır, amma deyəcəyi o fikrə o qədər həyəcanlandı ki, yardım istəyirmiş kimi dönüb yoldaşlarına baxarkən Boz quş dağlarının xürrəmiləri dərhal onun köməyinə gəldilər və hamısı birdən, bu gizli yeraltı məclisdə qıyqa vurub uca səsle haykırdılar:

Üstümüzdən bu qaranlığı yox etməyə
Or gerek gəlsin, görək!
Sərvər – gerek gəlsin görək!
Rəhbərimiz Şirvin gəlsin, görək!

Və sinələri meydan bu dağ adamlarının nəfəsindən süfrə qırağına sancılmış şamlardan bir neçəsi sönerkən Çılpaq oğlu deyəcəyi sözü yoldaşlarıyla bərabər belə bir girişlə başlayandan sonra, Qaraca dedəyə üz tutub dedi:

– Biz iş ərləriyik, Qaraca dedə, qılınc ərləriyik, amma içimizdə söz əri, söz sahibi baş bilənimiz yoxdur, ona görə, bizə elə bir şəxs lazımdır ki, hər sözü dağlardakı bütün xürrəmilər üçün qanun olsun! Çünki dağların azad xürrəmiləri içində ayrılıq, nifaq və ədavət o yerə çatıb ki, hər dəfə qış qurtarıb yay başlananda qonşu dağlar arasında döyüş olur, qan tökülür... Və senin ki, soracağın Qaraca dedə, söz sahibi kimi çoxdan dillərdə dastan olub, Boz quş dağlarındakı bütün xürrəmilərin qərarı bu oldu ki, sən gerek dağlara gələsən və orda taxta çıxıb tacdar olasan və Azərşah kimi ordakı bütün azad xürrəmilərə hökm eləyəsən. Təki dağlardakı o ədavət, o nifaqa son qoyulsun...

Çılpaq oğlu dərindən nəfəsini dərdi və ağır bir yükü çiyindən atırmış kimi sağ əlinin tərsi ilə alınının tərini sildi və bu gözələnilməz təklifdən donub qalmış bütün məclisin gözü Qaraca dedəyə tərəf çevrildi. Qaraca dedə isə başını aşağı salıb səssizcə gülürdü və qocanın

gülüşü süd dişləri təzəcə tökülməyə başlamış bir uşaq gülüşünü andırırdı. Sonra qoca başını qaldırdı və dedi:

– Tanrı sizə insaf versin, dağ xürrəmiləri, məgər içinizdə mənə rəhmi gələn bir nəfər tapılmadı mı?

– Nə barədə Qaraca dedə? – dedi Çılpaq oğlu və qocanın bu sözü-nə çox heyrət elədi.

– O barədə ki, nəinki Qaraca dedə, – bəlkə ədalət özü sabah çıxıb taxtında otursa və yaxud başına tac qoysa dənəki gün celladına əmr eliyəcək ki, hüsurunda boyun vurulsun... Və söz sahibi də mən deyiləm. Mən sözün ancaq başlanğıcıyam, böyük sözü gətirən və böyük işi tamamlayan o şəxs olacaqdır ki, o doğulmuşdur, doğulur və doğulacaqdır...

– Doğulmuşdur, çox yaxşı – deyər Çılpaq oğlu təslim olmaq istəmədi – doğulur yenə yaxşı, yaxud doğulacaq bu da yaxşı... Amma bizim qərarımız öz qüvvəsində qalır, Qaraca dedə və sən dağlarda öz taxtında oturandan sonra ildə birçə gün bizimlə yer şumlamağa çıxacaq və yenə ildə birçə gün bizimlə bərabər biçin biçəcəksən. Və sonra ildə birçə gün bizimlə bərabər xırman döyəcəksən, amma ilin bütün qalan günlərini taxtında oturub bizə əmr eliyəcəksən. Yox əgər bu işdən boyun qaçırsan, onda bizim də başqa çarəmiz qalmayacaq, Qaraca dedə, məgər ki, səni at belində dağlara qaçırtmaqdan savay.

Qaraca dedə bir an gözlerini döyə-döyə qaldı. Babəkin isə qasları çatıldı və Çılpaq oğluna dedi:

– Dağlarda sizin qərarımız nə olub, özünüz bilərsiniz, burda şəhərdə heç kəs arzusu xilafına Qaraca dedəni narahat eliyə bilməz!

Çılpaq oğlu qonur qırğı gözllərlə Babəki süzdü və dedi:

– Bir ovucsunuz siz bu şəhərdə və biz eşitdik ki, bu gün Qaraca dedənin komasını az qala başına uçurdublar. Və əgər sabah özünü daş-qalaq eləsələr – nə gələcək əlinizdən və neyliyəcəksiniz.

Və indi artıq bütün məclis uğuldamağa başladı...

Birinci dəfə idi ki, onların “sevgi ziyafəti”ndə hökm sürən qarşılıqlı nəvaziş yox olurdu, mərasimdəki ahəng pozulurdu. Sözləri çöp gəlirdi, ehtiraslar toqquşurdu və əgər bu dağ adamlarındakı əzəli sərbəstlik ruhu, şəhərdəki bu yeraltı qapalı məclisə sığmamışdysa, digər tərəfdən möhiz heç kəsə boyun oymamış bu dağ adamları Qaraca dedəni özlərinə tacdar eləmək istəyirdilər ki, qolları, sinələri üstə onun hüsurunda dayanıb bütün ömrlərinə təbə olsunlar.

Və indi Qaraca dədə düşünürdü ki, çoxdandır nə isə olmalıdır, amma olmur və hardasa bir qazan qaynayır, daşa bilmir və insan nə qədər çox söz deyirdisə, demək istədiyini deyə bilmir və o üç böyük dünya dini ki, bir-birinə nifrət edən üç bacıdır, ən çox onlar bu dünyaya nifaq və ədavət gətirdi və əgər bir zamanlar atəşpərəst İran ilə bütperəst Turan çarpışdırsa, sonra xristianlıq dünyası ilə islam dünyası bir-birilə vuruşmağa başlamışdısa, indi müsəlmanlarla döyüşən xristianlar eyni zamanda öz içlərində bir-birinə qan uddurur və xristianlarla döyüşən müsəlmanlar eyni zamanda öz içlərində bir-birinin boğazın üzür və nəhayət burda, dağlardakı bu azad xürremilər bir-birilə didişir... və indi əgər o “Günəşli atlı” gəlməyəcəkdisə və çiyinini bu yıxılan dünya altına verməyəcəkdisə, başqa hansı bir möcüzə bu dünyanı xilas edəcəkdirdi?

Bu vaxt “sevgi süfrəsi” başında şiddətlənən mübahisə qocanı dünyanın taleyi haqqındakı şəxəli düşüncələrindən qoparıb yenidən süfrə başına qaytardı.

– Və biz çoxdandır, – deyirdi Çılpaq oğlu, – şəhərdəki alimlərdən kimləri isə öldürənlərin və sonra dağlara qaçanların soracağın almırıq.

– Bu barədə haqlısan, – deyirdi Babək, – amma təəssüf ki, biz də çoxdandır, dağlarımızın təbil vurub, qiyam qaldırdığını çətinliklə.

– Qiyam??? – deyə səsləndi Çılpaq oğlu, – bizim üçün kifayətdir ki, hökumətin əli dağ başında bizə çatmır və hər dəfə əlini uzadıb bizdən xərək istəyəndə və yaxud cizyə¹ istəyəndə biz onun əlinə vurub geri qaytardıq.

– Bu yaxşıdır, – dedi Babək, – amma çox azdır.

– Azdır? Elo bil ki, doqquz il bundan əvvəl Həmədanda batinilər qiyam qaldıranda bizim dağlardan çox igidlər o şəhərin imdadına gətdilər, amma sağ-salamat qayıdıb gələnlər beş-on nəfərdən artıq olmadı. Və mən orda Həmədanda şəhid olan bir kişinin oğluyam və bir iş ki, döfələrlə baş tutmayıb onu unutmaq lazımdır, ikinci dəfə baş tutmadı, üçüncü dəfə, ta qiyamətə kimi...

...Və bu vaxt zirzəminin qatı qaranlığı içində sanki hordən qurcuxub diksinərək və yaxud dayanıb nəfəsini dərərək onlara doğru yaxınlaşan titrək və ufaq bir atəşi beziləri bir an əvvəl görmüşdülərsə, digərləri də qanrılıb indi görürkən məclisdə hənirti kəsildi, hamı kiridi və gözlədilər o vaxtaca ki, nəhayət o bədbəxt qarı gəldi, gecənin bu aləmində qucağındakı tonəko bir manqal ilə onların başı üstündə dayandı.

¹ Mağlub edilmişlərdən alınan bac şəklində maliyyə

Qarının qucağındakı kiçik və dəyirmi manqaldan baş qaldıran üzgün bir alovun qırmızı dili gah bir az uzanırdı, zirzəminin tavanı altından asılmış min illik qatı qaranlığını yalayırdı, gah boynunu qısırdı, manqaldakı xırdaca közlər üstə sərilib yayxanırdı.

Birinci dəfə idi ki, onların gizli məclis qurduqları bu zirzəmiyə yad bir adam gəlib çıxmışdı. Və bu yad adamı nəinki onlar, bütün şəhər tanıyırdı. Amma heç kəs onun bu nəhəng atəşgədənə xarabalığında hansı tağ altında, hansı xəfə bir bucaqda, sıra sütunların hansının böyründə məskən saldığını bilmirdi və yay-qış gah şəhərin meydançalarında, gah örtülü bazarında gəzib-dolaşan bu qarının qucağındakı yırtıqları yamaqlı bu tonəko manqalda həmişə ufaq bir atəş yanırdı.

Və qarı hər gün örtülü bazarın satırlar cərgəsində özünə bir tikə çörək dilənirdi, sonra gedirdi şəhərin kömürçülər meydanına və orda doğranmış ərcan və saqqız odunu ilə yüklü ulağlar yanında dayanıb müştəri gözləyirdi. Odunçulara bir tilişkə, bir talaşa və yaxud üç-dörd çör-çöp və ya çır-çırpı üçün əl açaraq zarıyırdı ki:

– Canımı qızdırmaq üçün istəmirəm, bu ufaq atəşə rəhm eləyin, buna ki, ulu bir atəşin qəlpəsidi. Və min ildən bəri qucağımda gəzdirirəm...

Və heç kəs bu atəşgədənə nə vaxt tikildiyini və nə vaxt xərəbəyə çevrildiyini bilmədiyi kimi, bu qarının da əvvəllər kim olduğunu, sonra başına nə gəldiyini və nə üçün bu hala düşdüyünü bilmirdi. Qocalar iddia edirdilər ki, gözlərini açıb qarını bu halında bu şəkildə görüblər, qadınlar qəfildən qarı ilə üz-üzə gələndə mistik bir vahiməyə qapılırdılar ki, başlarına nə isə gələcəkdir və yayın qızmarında belə qucağında atəş gəzdiren bu qarı rastına çıxanların ürəklerini üşüdüdü...

Məclis susub durdu, heç kəsdən səs çıxmırdı və Qaraca dədə geri qanrılıb başları üstə dayanmış qarına dedi:

– Qulaq as ey məzlumə. Gecənin bu aləmində hardan gəldiyini, nə üçün gəldiyini və nə istədiyini bilmirik. Amma indi ki, gəlibsən və gəlib bu süfrə üstə çıxmısan, gəl otur və bir tikə çörək kəs bizimlə...

Məclisdəki gənclərdən biri ayağa qalxdı, qarının qolundan tutdu, süfrə başında öz yerində oturtdu. Qarı esən əllərlə manqalı sinəsindən qoparıb süfrə üstünə qoydu, amma sonra belini dikəltməyə gücü çatmadı və manqal üstündə irəli geri çalxanaraq, səsi quyu dibindən gəlirmiş kimi iniltili bir züm-züməyə başladı:

– Buna rəhm eləyin. Buna sahib durun ki, tükəndi qüvvətim, qolum qırıldı. Buna ki, yubandım, bununla da qurdla qiyamətə qaldım. Buna ki, ölüm gəldi qızımı apardı. Amma bu qucağıma sığındı, salamat qaldı...

– Kim idi ki, qızın, ey bədbəxt qarı?

– Yeri-cadusu idi bu atəşgədənün və o ulu atəş ki, burda yanırdı, bu göylər altında ondan göyçək, ondan Cəmilə bir xatun görməmişdi. Və qızın gözləri yolda idi. Ağ athı, gümüş oxlu, qızıl kamanlı nişanlısını gözləyirdi. Yeddi məşşatəsi¹ vardı ki, növbə ilə hər gün saçın darayırdılar. Biri Çindən, biri hinddən, biri Turandan, biri Rumdan, biri Yəməndən, biri Əndəlisdən... Min nəfər arvad da ağappaq donlarında burda yanan ulu atəşə səcdə eləyirdi... Yuxarıda atəşgahın hər divarında ömürləri hədə olmuş bir çox hökmüdarın tacı asılmışdı və aşağıda o hökmdarların xatunları qızım üçün həyət süpürüb, qab yuyurdular... Bu vaxt gün batanda o fil gəldi, bir fil ki, Sürxab dağından böyük idi, amma o dəlikdən ki, o fil keçdi, siçan dəliyindən kiçik idi... O fil tapdadı, o söndürdü ulu atəşi, o fil uçurtdu. O viranə qoydu bu sazımanı... O vaxt mən idim ki, ulu atəşin külündən bir köz götürdüm bu manqala atdım və o vaxt qızım idi ki, gecə gördüyü rəyaları şəhər bir nəfər mürid yoza bilmirdi...

– Ulduzçular da? – deyə kimsə səsləndi.

– Qoca ulduzçu başın götürüb çöllərə qaçmışdı. Demişdi ki, kaş ki, bu ulduz elmini öyrəndiyim gün göyden başıma daş düşəydi – çünki o şəxs ki, susuzundan yanırdı və gəlirdi çay qırağında dayanırdı, baliqlar ona su verəndə qorxurdu, baliqlardan qaçırdı və o inək ki, çox kök idi, dərisinə sığmırdı, amma doğduğu arıq buzovundan süd əmirdi. Və o şəhərin xəstələri ki, ölüm yatağında can verirdilər, amma hər gün yataqlarından qalxıb şəhərin sağlam adamlarına dərman aparırdılar və o möcüz ki, min ildə sinəsi üstündə atəş gözdirirdi, ürəyi soyuğundan donub buz bağlayırdı...

Və birdən qarı hıçqırdı, amma ağlaya bilmədi və Qaraca dədə döndü qarıya dedi:

– Sakit ol ey məzlumə; ağlamaq üçün səndə göz yaşı hamı?

– Onda buna rəhm eləyin, – dedi qarı, – və buna sahib durun. Əcdadınız ulu atəşə sitayiş eləyirdi. Buna ki, qızı on beş yaşında əlimdən verdim. Amma min ildir qucağımda layla çalıram...

Sonra birdən qarı dikələndə, başını sağa-sola çevirərək məclisdəkilərin üzünə baxanda, gözlərində çaşqın şüurunun müsibəti ilə dözülməz bir ifadə aldı ki, heç kəs davam gətirmədi. Kimi gözlərin qaçırdı, kimi başın aşağı saldı... Və o zaman ki, çox uzanan bir sükutun ağırlığı

altında qımıldanmağa və başlarını qaldırmağa başladılar, qarını artıq süfrə başında görmədilər və əgər o tənəke manqalı içində öləziyən atəş ilə süfrə üstündə görməsəydilər, elə zənn edə bilərdilər ki, qarı qaranlıqdan qaranlığa gedən bir xəyalət imiş ki, bir an gözlərinə görsənmişdi, sonra yox olmuşdu.

Qaraca dədə isə köksünü ötürdü və dedi:

– Elə fərz eləyin ki, bir yuxu idi gördük – oyandıq... Əlbəttə ki, nəinki xərəbə qalmış atəşgədələrin və yaxud ocaqların, hətta əriyib qurtaran bu şamların da mənzərəsi çox qüssəlidir. İnsan gərək həmişə ətəyini donunun əlindən qopartsın, amma donundan çiyinə gətirdiyini bir günə gətirsin və qədim şəhərlərin, kəndlərin xarəbəzərlığı kimi, qədim sözlərin və rəvayətlərin də xarəbəzərlığı var – və o bədbəxt qarının fili ki, Sürxab dağından böyük imiş, amma kiçik bir dəlikdən çıxıb gəlibmiş, o İsgəndər Rumi idi ki, Məqduniyyə adlı ufaq bir ölkədən xürc eləmişdi və gəlmişdi Əcəm ölkəsindəki bütün atəşgədələri dağıtmışdı və bütün Məşriqi tapdamışdı. Ondan min il sonra da İslam qoşunları bu işi təkrar elədilər və indi fars iqlimində ancaq kəndlərdə salamat qalan kiçik atəşgədələrdə od yanır – amma biz ki, Azəri xürrəmləriyik, bizim etiqadımızda nə bütə, nə atəşə nə xaça, nə qibləyə sitayiş yoxdur.

Qoca yenə bir an susdu, qarının tənəke manqalında göz qırpan ufaq atəşə baxan gözləri yol çəkdi və sonra başını qaldırdı və dedi:

– Və əlbəttə ki, əcdadımız üçün bu od işıq idisə, bizim üçün də bu od işıqdır və işıq həqiqət idisə, bizim üçün də həqiqət yaxşılıqdır. Çünki insan ancaq ruhu yaxşıdırsa dərindir və ruhi alçaqdırsa diri iken ölüdür. Bir rəvayətə görə tanrı ilk insan adəmi yaradanda ovvəlcə onun müqəvvasın və yaxud heykəlin palçıqdan yoğurmuşdu və o heykəli uca bir divara söykəmişdi ki, palçığı-çamuru gün altında bir az qurusun. Bu vaxt İblis məsələdən xəbər tutub öz qoşunuyla çapıb gəldi, ilk insanın palçıq heykəlinə xeyli tamaşa elədi. Sonra o heykəlin – bəni adəmin burnundan içəri girdi, beynini araşdırdı və içinin bütün künc-bucaqlarını gəzib dolaşdı və nəhayət yenə Adəmin burnundan çölə çıxdı və öz qoşununa dedi ki, qorxmayın, Adəm deyilən bu məxluğun içi bomboşdur. Amma o zaman ki, palçıq heykəl gün altında qurudu və tanrı adəmə ruh verdi, o vaxt dərhal ilk insanın – Adəmin üzünə işıqlandı, gözlərində zəka şüası yandı və o gündən insan vücudunun qidası çörək, insan ruhunun qidası işıq oldu...

¹ Məşşatə - gəlin və qızları bəzəndirən qadın, bəzəkçi

Vaxt idi, ayağa qalxmalı idilər, şəfəq vaxtı idi, doğan günəşi salam-lamalı idilər və Qaraca dedə ilə bərabər bütün moclis ayağa qalxdı.

Yalnız Çılpaq oğlu bir an yubandı, tərponməyib yerində qaldı və Araz qırağının Tuğay meşələrində pusquda dayandığı gecə şəfəq sökü-lərkən ovlayacağı o pələngi, o dəhşəti və o gözəlliyi iki addımlığında görərkən, gözlərində alışan o heyranlıq ilə o amansız ovçu həvəsi necə bir-birinə qarışmışdısa, indi də Qaraca dedədən qoparda bilmədiyi baxışlarında eyni qızdırmalı bir yanarlıq vardı.

Babək döndü, Çılpaq oğlunun qocaya zillənmiş baxışlarını tutdu, üzərindən bir kölgə qaçdı, qaşları çatıldı, sonra birdən gülümsündü və dedi:

– Ey Çılpaq oğlu, görürəm Reyhan şərabından çox ağırlaşmısan, tut əlimdən qalx ayağa, hamı ayaq üstədir...

Çılpaq oğlu diksindi, Babək tərəf döndü, qonur gözlərində soyuq bir işıltı yandı. Lakin Babək əlini ona doğru uzatmışdı və bir gecə bir süfrə başında çörək kəsmişdilər və indi əgər bir gün hotta bir-biri üstünə qılnc çəkən iki düşmən qoşun içində bir-birilə üz-üzə gəlsəydilər belə, yenə də biri digərinə ol qaldıra bilməzdi, çünki bütün xalqların və bütün zamanların ön pozulmaz qanunu idi və bu Çılpaq oğlu Babəkin əlindən tutub ayağa sıçradı...

*Bu, böyük bir karvanın
Haftələrlə yol getdiyidir.
Və kiçik bir oğlanın
O karvanın təqib etdiyidir.*

1

Mərvdən yola düşdüyü gündən bəri bu il yarımında Doğarıdan Ba-tariya doğru hərəkət edən xəlifə Məmunun qafiləsi özünə tale zayıcsəsi tərtib etmiş vəzir Sərəxs şəhərində, və çərəz kimi üzümü həddindən artıq çox xoşlayan vəliəhd şiyə imamını Tus şəhərində dəfn eləyən-dən sonra nəhayət, gəlib Rey şəhərindən keçmişdi. Və vaxtilə qədim Midiyanın cah-cəlalı paytaxtı olan Okbatana yaxud indiki Həmədana yaxınlaşmaqda idi.

Eyni zamanda xilafətin quzey ucqarları hesab olunan Azərbaycanda və Arranda, Ərməniyyədə və Curzanda hər biri bir şəhər sahibi olan

qüdrətli ərəb feodallarının karvanları da bir-birinin ardınca Şamdan, yollar ayrıcı olan Zəncandan keçərək üzü Güneyə doğru Həmədana tərəf gedirdilər ki, orda xəlifə Məmunu istiqbal eləsinlər.

Bütün bu ərəb tayfa və qəbilə rəisləri isə yüz ildən artıq idi ki, islam qılıncının fəth elədiyi o ölkələrin qəsb olunmuş torpaqlarında nəsilbə-nəsil hökm sürürdülər.

Və bu qism feodallardan biri də Təbrizin sahibi qoca Məhəmməd ibn Rəvvad idi ki, xəstə olduğuna görə bir həftə əvvəl qardaşı Vəcna ilə Təbrizdən böyük bir dəvə karvanı yola salmışdı və o karvan dünən axşam gəlib Zəncana çatmışdı və bazaryanı böyük karvansarada bir gecə toxdamışdı...

Sonra şəhər açılmış, bazar darvazası önündə təbil çalınmış, quşlar-la yatan şəhər quşlarla bərabər oyanmış, izdiham axıb bazar meydanını doldurmuş, yüngül çəkiclər altında tox qırmızı misdən sızılıtlı cingil-tilər ucalmış, ağır çəkiclər altında boz qaramtıl dəmir qəzəblə nəriliyə başlamış, bazar darvazası önündəki qocaman bir söyüdü budaqları arasına doluşan yarpaq samı sərcələr yuxarıda məşhəri bir şivən qopart-mış, aşağıda haman ağac altına qovulan bir bölük dilənçi uşağın fəğanı bütün soslərə qarışdığı vaxt Təbriz karvanı bazaryanı karvansaradan çıx-mışdı və Güneyə doğru üz tutaraq Həmədan yolunda gözdən itmişdi...

...Və bu il ki, xilafətin bir çox əyalətlərində yenə qıtlıq və aclıq ili idi, dağ kəndlərindən axıb şəhərlərə dilənçiliyə gələn oğlan uşaqlar-ının sayı hər gün bir az daha artırdı. Zəncan isə yollar ayrıcı olduğuna görə, kəndistandan axıb gələn o uşaqların çoxu burda ilişib qaldığı üçün bazar dağaları hər gün olduğu kimi bu gün də bazar ağzındakı qoca söyüd ağacı altında zərifan bu uşaqları bir müddət bazara burax-mamışdılar və yenə hər gün olduğu kimi bir saat sonra cındırından cin ürəkən bu cin yığınağı yekparə bir kütlə halında hərəkətə gələrək bazar darvazasına hücum eləmiş – dağaları kənara atıb içəri dolmuş və içəridə dərhal pərpətvün toxumu kimi dağım-dağım olaraq bütün bazara səpələnmişdir. İndi bu sürüşkən civə qətrələri ta axşamacan bazarın qaynarında çalxanacaqdılar.

Lakin dilənçi uşaqların bazar darvazasına bugünkü hücumu zamanı yalnız təkcə bir uşaq yerindən tərponməmiş, söyüd ağacı altında dünya başına dolanmış və bazaryanı karvansaradan çıxan Təbriz karvanının arxasınca baxa-baxa qalmışdı. Çünki uşaq o karvan başındakı azman

arvana¹ üstündə yırğalanan qara çalmalı, qara əbəli, qalın çatma qaşlı, zəhimli baxışlı şəxsi tanımışdı və o vaxt ki, tanımışdı, üreyini qarsan və yaşına rohm etməyən amansız bir hissin şiddətindən nəfəsi boğazına tuxanmış, gözləri qaranlıq getirmişdi.

Və indi o karvan uzaqlaşdıqca uşaq içini yeyirdi, uçunurdu və nə edəcəyini bilmirdi.

Nəhayət, handan-hana ki, özünə gelmişdi və bəbəklerinin derinində o qətiyyətin soyuq işığı alışırmışdı, yerindən qopub bazara cüm-müşdü, izdihamın qaynarı içindən ilanvarı zigzaklarda şütüyərək gəlib qəssablar cərgəsinə çıxmışdı və elə birinci dükan önündəki dəyirmi kötük üstünə atılmış bıçaqlardan birini qaparaq qaçmışdı. Və əlbəttə ki, dərhal arxasınca qulaqlarını gıcıtkan kimi dalayan nəhlət, söyüş səsi və ayaq tappıltısı eşitmişdi. Və nə qədər təhlükəli bir işə əl at-dığını yaxşı bildiyi üçün bir qanadı qorxu, bir qanadı dəhşət ilə uçub aradan çıxmışdı, çünki yaxalansaydı ön yüngül cəzası o olacaqdı ki, elə oğurladığı bıçaqla qulaqlarından biri tən yarınsacan kəsiləcəkdə...

Sonra o qaranəfəs özünü bazar darvazasından çölə atarkən, hər gün burda darvaza tağı altında duzlu suda pörtədilmiş qarğıdalı satan yeniyetmə bir oğlan heyretlə arxadan onu səsləmişdi ki:

– Barsis hara? Barsis dayan!

Amma o artıq dayana bilməzdi və dayanmamışdı və birbaşa Zəncan çayı boyu ilə uzanan karvan yoluna doğru qaçmışdı və o vaxt ki, gəlib çay qırağına çıxmışdı, irəlində uzaqlaşb gedən karvanı görüb nəfəsini dərmışdı və çırpışdırdığı bıçağı da burda sol böyründən asılmış kiçik torbasına atıb gizləmişdi. Torbası isə bu gün də bomboşdu.

Bir həftə idi ki, Boz quş dağlarından bu şəhərə gəlmişdi və dilənçi uşaq-lara qoşulub dilənməyə başlamışdı. Başlamışdı, amma bacarmamışdı. Şəhər bazar açıldandan axşam bazar bağlanana kimi yalvarmaq, sızıldamaq lazımdı. Yorulmamaq üçün səsinə müəyyən ahəngə uydur-malı idi. İnilti və sızılıtlardan noğmələnməmiş bir avazla dilənməli idi. Və əli yüz dəfə ətəklərə uzanmalı və yüz dəfə rədd edilməli idi ki, yüz birinci dəfə bəlkə bəxti gətirəydi. Və o vaxt ki, o fəqirə pay veril-əcəkdə, ovcunda heç olmasa bir folis miqdarında qara bir pul görəcəkdə, o vaxt dərhal şatırlar cərgəsinə qaçacaqdı və ətri bütün dünyanın ətir-lərindən, dağ başındakı çiçəklərin, dərələrdəki qızıl güllərin ətirindən

daha cazibəli olan, üzü yumurta sarısiyla suvaqlı, xaş-xaş dənəcik-lərilə naxışlı o nazik, uzunsov sarı buğda çörəyindən biri nəhayət ömründə ilk dəfə ona da qismət olacaqdı. Axı bu vaxta kimi bütün gününün ci-rəsi kəsdiyi, öpdüyü, gözü üstə qoyduğu və yüz dəfə tanrıya şükr etdiyi bir tikə qara arpa çörəyindən və yaxud cad əppəyindən başqa bir şey olmamışdı...

Amma məhz birinci gündən susub kənarda dayandığı və yanından ötən bir kimsənin ələyinə əl uzatmadığı və dodaqlarını bir-birinə kip sıxaraq bir dəfə də olsun zaryıb sıtqamadığı üçün bu çox qəribə davra-nış, bazar darvazasının tağı altında qarğıdalı satan və bütün günü “Mə-kə balıdır, qovrulmuş – yolda gəlmiş yorulmuş” nəğməsi ilə müştəri ça-ğırən on iki yaşlı bir oğlanın Turğayın gözündən yayınmamışdı, axşam bağlananda Turğay ona yan almış, satılmayıb böyük torbasının dibində qalan üç-dörd boyat qarğıdalıdan birini bazar Barsisə uzatmışdı və demişdi:

– Tut! Bağışlamıram, borc verirəm və bil ki, borclu borclunun sağ-lığını istər.

Beləliklə, sonrakı günlərdə Turğay hər səhər Barsisə bir dənə isti və hər axşam bir dənə boyat qarğıdalı uzadaraq eyni sözləri təkrar eləmişdi:

– Çək dişinə, bağışlamıram, borc verirəm və bil ki, borclu borclu-nun sağlığını istər.

Və indi Barsis baş alıb o böyük karvan arxasınca gedərkən arxada qalan şəhərdən bir bıçaq çırpışdırdığını və o şəhərdəki bir oğlana on üç qarğıdalının dəyəri miqdarında ağır bir borcun altında qaldığını düşünərkən dərindən köksünü ötürdü...

2

Böyük karvan yol boyu uzanıb açılmışdı. Karvan oğlanlarından hər biri öz şatırı yanında addımlıyırdı. Yeganə atlı karvanbaşı idi ki, qaşqa

¹ A r v a n a – qatırbaşı nor (erkek dəvə)

ölkəsi Azərbaycanda yayın oğlan çağı idi. Üç gün əvvəl Boz quş dağlarından gəlib Zəncanda dilənçi uşaqlara qoşulmuş, Barsisin də gözləri bütün qafilə içində o qara çalmalı, qara əbəli, qalın çatmaqşlı, tosqun adamdan başqa heç kəsi görməmişdi, baxışları yalnız ona zillənib qalmışdı.

Bu adam isə əməvi xəlifələri dövründə Yəməndən köçüb Azərbaycanda məskən salmış Əzd qəbilosinin rəisi Vəcna ibn Rəvvad idi ki, əcdadlarının qamarladığı torpaqlar Urmiya gölündən Bəzzeyn dağlarının ətəklərinə qədər uzanırdı və indi bütün şəhər IX əsrin Təbrizi dövrəsindəki bütün üzüm bağlarıyla bərabər onun mülkü və malikanəsi idi. O vaxt ki, karvan gözdən yox olmuşdu, Barsis də qaranəfəs qaçıb bazardan çıxmışdı və arxasından Turğayın bağirtisini eşitməmişdi ki, dayansın. Amma dayana bilməmişdi, cavab verməyə macal tapmamışdı, çünki ayaqyalın, başıaçıq böyük bir karvanı təqib etməyə yüyürəkən, özü burda, bazar içində təqib olunmağa başlamışdı...

Bu günlər o çox vaxt ac qalırdı, susuzluqdan dili ağzında yanırdı, yuxusuzluqdan gözlərinə qan sağılırdı, amma dayanmırdı, geri dönmürdü, çünki ürəyinin hökmünü yerinə yetirməyə, sinəsində yanan qisas odunu söndürməyə gedirdi və çalışırdı ki, karvan adamlarından heç kəs onu görməsin və maraqlanmasın ki, ay uşaq kimsən, nəçisən, nə itirmisən bu yollarda, nə axtarırsan...

Amma hər dəfə arxasında at ayaqlarının tappılısını eşidərkən diksinirdi, bütün vücudu tir-tir əsirdi, qaçırdı yoldan çıxırdı, dağa-daşa dırmaşırdı, qalın gicitkanlı, qədim qəbiristanlara girirdi, quru budaqlarından yüzlərlə cındır asılmış pir ağacları arxasında gizlənirdi, özünü hara gəldi, çalaya-çuxura, xəndəyə atırdı. Çünki hər dəfə ona elə gəlirdi ki, arxadan onu haqlayan Zəncan bazarındakı qəssabdır, nizə bağlı bazar dağasıyla çapıb onun dalınca gəlir və o bıçağı ki, haman qəssabın dükanından çırpışdırmışdı, indi tutub onun əlindən alacaqlar, özünü at qabağına salacaqlar. Yaxud biləklərini bir-birinə bond eləyəcəklər, boynuna ip keçirəcəklər və sürüyəcəklər, dallarınca aparacaqlar.

Yox! Təslim olmayacaqdı! Bıçağın dəstəsini dikinə yerə sancacaqdı. Özünü üzüqoylu o bıçağın üstünə atacaqdı, amma nə əlindən bıçaq verəcəkdə, nə bu yoldan geri dönəcəkdə...

Karvan isə gecələr də yol gedirdi və yalnız o vaxt ki, ay batırdı, yollar qaralırdı, Vəcna ibn Rəvvad əmr eləyirdi, karvan dayanırdı. Bu zaman karvan oğlanları dərhal dəvələri yatırırdı, yüklərini açıb yerə salırdı, ən əvvəl heyvanlara navala verir, sonra kəmərlərindən asdıqları

məşin kisəciklərdən çıxmaq daşı və qov çıxardıb od alışdırır, ocaq qalayır, yol torbalarındakı duz qarışdırılmış arpa unundan xəmır yağurub dəyirmi kündələri ocaqların qızmar külünə basdırır, alaçıy bişmiş bu kündələri ağızlarını pörşələyərək isti-isti yeyir (soyuyanda bu kündələr dişbatmaz, bıçaq kəsməz olurdu) və bir az əvvəl açıb yerə saldıqları, orda-burda taya vurduqları yüklərin yanında yerə sərilib yatırıdılar.

Vəcna ibn Rəvvadın qapı xidmətçilərindən iki nəfər qara qul iso, səsləri çıxmıyan iki qara kölgə idi ki, karvan dayananda dərhal ağaları üçün çadır qurur, çadır önündə ocaq qalayır və bir göz qırpımında bal qarışdırılmış nişastadan şam yeməyi hazır edir, sonra Vəcna öz çadırında qırmızı naxışlı Arran xalçası üstündə yatmağa gedəndə əbalarına bürünüb çadırın girəcəyi ağzında başlarını yerə qoyub döşədikləri yerdə daş kimi düşüb qalırdılar.

Bu vaxt karvan düşərgəsində sos-səmir kəsilir; bir-biri dalınca sönən ocaqların gözləri qaralır və düşərgədə yalnız dəvələr bütün gecəni çənələrini torpədənək gövşək vururdu.

Yay gecəsi çox tez qurtarır, adamlar çimirini almağa macal tapmamış gümüş parıltılar içində yatan dan ulduzu altında göy əyrisi avazımağa başlayır, qoca sarvanın kal və xırıltılı səsi karvan oğlanlarını oyadır, hamı sıçrayıb ayağa qalxır, dəvələr yenidən yüklənir və böyük karvan qarşidan, Həmədan üstündə ucalan Əlvənd dağının qarlı zirvəsindən qopub gələn soyuq küləklərə üz tutaraq son mənzilə doğru hərəkət edirdi.

Və bütün bunlara Barsis gündüzlər çox uzaqdan, axşamlar isə düşərgəyə yaxın gələrək, haradasa bir kol topası dalında, yaxud bir dikdir ardında pusquda dayanıb diqqətlə tamaşa eləyir və gözlərini Vəcnə üçün qurulmuş qara çadırdan çəkmirdi. Ta o vaxta qədər ki, yuxu birdən ixtiyarını əlindən alırdı, başı düşürdü, torpaq üstündə hərəkətsiz qalırdı.

Sonra karvan yola düşəndə səksəkəli yuxusundan oyanırdı və o vaxt ki, karvanın sonundakı arıq-argız dəvənin boynundan asılmış zıncırovun səsi eşidilməz olurdu, durub gəlirdi, düşərgədəki sönmüş ocaqların yan-yörəsini araşdırırdı, çöplə ocaqların külünü eşələyirdi, əgər bir əppək qırıntısı, yaxud yerə tökülmüş yoğurt və pendir oxantısı tapırdısa, tələsik ağzına atırdı və yenə baş alıb karvanın dalınca gedirdi.

Dünəndən aysız qaranlıq gecələr başladığı üçün karvan daha gecələr yol getmirdi. Qaş qaralan kimi dayanırdı və indi karvan oğlanları topa-topa oturduqları ocaqlar başında daha çox yubanır, daha çox

söz-söhbətə qurşanır, yaxud sinədəftər qoca sarvanın nağıl elədiyi rəvayətlərə qulaq asaraq, cərəyan edən hadisə cin dünyünü vuranda ağızlarını nırçıldadır, mərd namərd toruna düşəndə nəfəslərini udub içlərinə çəkirdilər.

...Nəhayət bu dumanlı və qaranlıq gecələrin birində kiçik bir oğlanın böyük bir karvanı toqib etdiyindən elə bil hamıdan əvvəl dağın-daşın qurd-quşu xəbər tutdu və bu anlaşılmaz hadisə əvvəl onların içinə vəlvələ saldı. Hardasa yaxında bir çöl donuzu xortulandı, yuxarıda təpə üstündə bir yalquzaq uladı, aşağıda dərə dibində çaqqallar səssə verib ağlaşdı, kolluqlar arasında tülkülər vaqqıldaşdı və Barsis vahimələndi, karvan düşərgəsinə tərəf süründü, sövqi təbiisi onu yalqızlığın girdabından insanlara tərəf qovdu və o hər dəfə ot içindən, burnu ucundan pırtlayıb dindik yuxarıya göyə sancılan xırdaca quşların yuxarıya göyə sancılan xırdaca quşların kəsik çıxıntılarından sökənərək o qədər irəli gəldi ki, qarağan çırpılarından qalanmış ən qıraqdakı ocağın işığında karvan oğlanlarından bir nəçəsinin üzünü çox yaxından gördü və dayandı...

...Yolun uzunluğu hamını bıqdırmışdı, dağı-daşı duman bürümüşdü və bütün dünya bu ala-bula qaranlıqdan o tərəfdə, çox uzaqlarda qaldığı bir gecədə ocaq başında oturmuş karvan oğlanlarından Turac oğlu Rövsən boynunu qanırmışdı, başını geri atmışdı, bir an ulduzlara baxmışdı, sonra gözlerini qapamışdı və o vaxt "ağ üzlüsü, ala gözlüsü" gəlmişdi gözləri qarşısında dayanmışdı, ürəyində aşır-daşan qüssəsi fəryada çevrilmişdi, göyə ucalmışdı:

Qurbanın olduğum bulağın yolu
Gedəndə boş gedər, gələndə dolu
Tör məmə üstündə bənövşə kolu
Dərsəm öldürərlər, dərməsəm ölləm!

Sonra sərsəri xəyalı düşmüşdü mahnısının ardınca getmişdi. Yoxuşlar aşmışdı, dağlar qalxmışdı. Göy əyrisi qat-qat gözləri qarşısında açılmışdı və gəlmişdi doğma el-obağın aşağı ətəyindəki "Ayrılıq çeşməsi"nə çatmışdı. O çeşməyə ki, el-oba qürbətə gedənlərdən o çeşmə başında ayrılardı və qız-gəlin uzaq yola gedənlər arxasınca o çeşmədən su atardı...

Əyilmişdi, o soyuq ulduzlu sudan ovuc lamışdı ki, birdən dik atıldı, qamarladı, hər iki əlilə başını tutdu.

Karvanbaşı idi bu, nəhayət ki, qamçısı axtarmışdı qurbanını tapmışdı və ibn Mingə sözləri boğazında qaynadaraq deyirdi:

– Anda olsun bu göylərə və bu gecə orda zahir olan ulduzlara ki, adınız müsəlmandır sizin, ürəyiniz kafirdir. Gecənin bu çağında ki, ağamız orda öz çadırında sübhədən namazını qılır və göyden yerə enən ağ mələklər haqdan mömin bəndələrinə salam gətirir, – amma siz burda ulaşıb qara küfr dolu mahnılar çağırırsınız, qanınız yüz dəfə halaldır sizin, heyf ki, axıdanı yoxdur...

Və karvanbaşı yenə nəğməçi oğlanı vurmaq istəyirdi ki, qoca sarvan dedi:

– Toxta, ya ibn Mingə! Nocavandır, ürəyi qəribsəmişdir... Özüm gedib ağamızdan iltimas eləyəm ki, günahından keçsin!

– Otur yerində, qoca! – dedi ibn Mingə. – Çəltik gerek döyülsün ki, dünyə olsun və sizin lisanınızda ən fəsih kəlam budur mənim üçün!..

Sonra karvanbaşı dilçiliyə dair mülahizəsini qamçısının yeni zərbəsilə tamamlamaq istəyirdi ki, Babək yerindən tərpəndi, kəskin bir hərəkətlə başın qaldırdı, uzatdı sol qolunu nəğməçi oğlanın çiyinə aşırı və dedi:

– Toxta deyildi sənə, ya ibn Mingə və bil ki, daha məşhur bir kəlam sizin dilinizdədir! Rəhm et ki, sənə də rəhm etsinlər...

Karvanbaşı duruxdu, aşağıdan yuxarıya dik onun gözünün içinə baxan bu kafir bir dəfə də olsa gözlərini qırpmamışdı və bu qaradiməz ki, karvan oğlanları içində yeganə əyri dinli bir əhl-lənət idi, indi məhz o sərvər-kainatın kəlamını ona, ibn Mingəyə xatırlatmışdı, eyni zamanda bu cürətkar qolunu nəğməçi oğlanın çiyinə aşırırmışdı və özünü qəsdən qamçının zərbəsi altına vermişdi ki, bu artıq ibn Mingəyə meydan oxumağa bərabər idi və ibn Mingə bir an çaşdı, sonra sağ əlinin yanına düşdüyünü görərək içini yedi və ilan kimi fısıldadı:

– Ey sən! Yadından çıxmasın, sırğa olub qoy qulağından asılsın ki, bu islam məmləkətində iki müsəlman bir-birinin boğazını üzse də, qıraqdən heç bir kafirin bu işə qarışmağa ixtiyarı yoxdur.

Və karvanbaşı döndü, qaranlığa getdi.

Sonra o vaxt ki, sönmüş ocaq başında qoca sarvanla Babəkdən başqa heç kəs qalmamışdı, qoca köksünü ötürdü və dedi:

– Canın canımdan-qanım qanımdandır, ey Babək! Hər dəfə ürəyimin başına od düşür o qara ilan sənə kafir deyəndə... Vaxt çatıb oğul, vədə tamam olub, sən də iman gətir o uca varlığa ki, rəhman odur, rəhmi var, sabir odur, səbri var və kəmal onundur, nöqsan bizimdir...

Babək dinmədi. Üzü elə bil daşa dönmüşdü, bir az əvvəl dalğın və kölgəli olan gözlərində indi nə isə soyuq bir ışıltının amansızlığı vardı...

Qoca dizlərini qucaqladı, başını dizləri üstə əydi. Çoxdan hiss edirdi ki, bəzən günlərlə susan bu oğlanın ürəyini nə isə amansız bir qüssə didir və indi yenə o barədə düşündü ki, vay olsun o şəxsə ki, çox tez döyüşə başlayıb özüyə...

3

Necə ki, o dumanlı və qaranlıq gecədə, dağın-daşın qurd-quşu kiçik bir oğlanın böyük bir karvanı təqib etdiyini, gündüzlər özünü karvan adamlarına göstərmədiyini, gecələr karvan düşərgəsinə yaxın gedər-kən marıqda dayandığını görərkən, bu anlaşılmaz hadisədən təlaşa düşüb haray salmışdı, indi də günlərin bir günündə bütün karvan kiçik bir qaraltı tərəfindən təqib edildiyindən duyuc düşəndə, yenə də birinci növbədə bu hadisənin anlaşılmazlığı karvanda hamını narahat eleməyə başlamışdı...

Karvan uzun yolunu yarı eləyəndə və Həmədan yaylasına az qalanda karvan adamlarından bəzilərinin gündüzlər çox uzaqda, digərlərinin axşam toranında çox yaxından gördükləri o qaraltının məhz bir uşağın, kiçik bir oğlanın qaraltısı olduğu barədə heç kəsə şəkk və şübhə qalmamışdı və hamını da ən çox heyrətə salan bu olmuşdu, çünki, karvan bələdçisi qoca sarvan bu tərəflərdə heç bir kənd, oba və yaxud yol üstü karvansara olmadığını əvvəlcədən xəbər vermişdi. Buna görə ki, kiçik qaraltı barədə başlanan söz-söhbət getdikcə qol-budaq atdı, bir-birinə zidd təxminlərə yol açdı və hətta ertəsi gün yenə çox uzaqda o qaraltı görünəndə (bəzilərinin boynu əyri bitmişdi tez-tez dönüb geri baxmaqdan) karvan oğlanlarından iki nəfər döndü arxaya getdi və o yerdə ki, qaraltı görünmüşdü, gəldilər orda kol-kos toplarının arasını gezdilər və yenə orda təpəsi uçub ətəyinə tökülmüş bir qayanın dibindəki daş qalaqlarının ara bərəsini axtardılar, amma heç bir ins-cinsə rast gəlmədilər və əlləri ətiklərindən uzun geri döndülər.

Sonra elə haman günün axşamı haman kiçik qaraltı karvan düşərgəsinin çox yaxınlığında görsənib yox olanda ocaq başında başlanan çox həyəcanlı bir müzakirənin yekunu bu oldu ki, cindir o qaraltı, ifritədir və karvanın başında nə isə bir xəta var...

Beləliklə, ən vəhşi xurafatların əsir-yesiri olan bir zamanədə, bu aysız qaranlıq gecələrdə, ətrafdakı dağların qulaqları cingildədən bu amansız səssizliyi içində, kiçik bir qaraltının doğurduğu vahimə böyük bir karvanı qatı bir duman kimi çulğayıb ağzına aldı.

Digər tərəfdən iki gündü ki, Vəcnə ibn Rəvvad özü başqa bir təlaş içində idi və karvan sahibinin bu təlaşını əbəs deyildi. Çünki dünəndən yolun o hissəsi başlanmışdı ki, dik "nənəm vay" yoxuşları karvanı tez-tez dağ aşırımlarına qaldırır, sonra üzəşəğı qovur, dənizdəki tengələrin dibində heybətli qayalar arasına tıxayırdı. Bütün bu dağ-dərələr yüz illərdən bəri amansız dağ quldurlarının yatağı idi. Düzdür karvan oğlanlarından bir çoxunun qurşaqları altına iti oxarlanmış qəmələr sancılmışdı, digərləri dəstəyi ortadan olan ikiuclu kiçik xəncərlərə sahibdi. Vəcnə ibn Rəvvad ilə karvanbaşının da qara əbələri altında tiyələri çuxurlu Yəmənin qılıncları vardı. Lakin əvəzində bu yerlərdəki dağ quldurlarının da sapı bilək yoğunluğunda qarğıdan dəmir ucluğu uzun nizələri vardı ki, qollarını həddindən artıq uzun edərdi və sərrast atdıqları kəməndləri vardı ki, hədələyən div olsa belə bir anda qollarını bədəninə pərçim eləyərdi. Və bütün bunlardan daha qorxunc silahları o idi ki, tökdükləri qanın günahını boyunlarından atırdılar: "biz öldürmədik – biz ancaq vurduq – Allah öldürdü". Bu inama görə insana can verən və insanın canın alan yalnız tanrı idi, o tanrı ki, onun iradəsi olmadan bir kəsin başından bir tük belə əskik ola bilməzdi və indiki hal-hekayə belə idi, öldürən nə qədər öldürsəydi, hamısının ölümünü göydəki tanrının ayağına yazacaqdı. Bu isə islamdan qopan çeşidli təriqətlərdən biri olan "Cəbriyyə" təriqətinə məxsus bir təlimin əks sədası idi ki, bu təlimin dibindən və dərinindən bir qəbir zülməti baş qaldırırdı...

...Vəcnə ibn Rəvvad ilkindi namazını qılıb çadırından çıxdı. Düşərgədə ocaqlar ertədən söndürülmüşdü, amma karvan oğlanları hələ də külü qızmar ocaqlar başından qalxmamışdılar və orda-burda topta-topa oturduqları yerlərdən hənirtləri gəlirdi. Vəcnə qaranlıqda səssiz addımlarla bu topalardan birinə yaxın getdi. Amma özünü göstərmək istəmədi. Ayaq saxladı, qulaq asdı.

– ...Sapandı hazırlamışam, – deyirdi karvan oğlanlarından biri, – əgər o qaraltı bir də bax, orda, o yulğunluqda gözüme dəyşə basacam daşa, çünki cinə, şeytana daş atmaq savabdır, məgər İbrahim Xəlil peyğəmbər özü daş atıb şeytanın bir gözünü çıxarmadı mı?

– Qaxıl-çaxıl otur yerində, – dedi ikinci səs, – bəlkə kimsəsiz, yetim bir uşaqdır və o qədər zülm görüb, o qədər döyülüb, söyülüb, qapılardan qovulub ki, indi dağın-daşın qurd-quşundan qorxmur, amma bizə, insana yaxın düşməkdən qorxur.

Vəcna bu səsi də tanıdı – bilalabadlı Babəkin səsi idi, o qara-dinməz oğlanın ki, hələ yeniyetmə ikən yayı çiskinli, qışı çovqunlu Bəzzəyn dağları ətəyindən Təbrizə gəlmiş və ibn Rəvvadların ticarət karvanlarında qatırçılığa başlamışdı.

Mərəndli oğlan sakit olmadı:

– Yetim bir uşaqdır deyirsən? Biləydim bir həftədir nə yeyir, nə içir o kimsəsiz uşaq?

– Yol qırağındakı böyürtkən kolları... dağ yamaclarında quzuqu-lağı, quş əppəyi... və hərdənbir bizim ocaqların yön-yörəsində qalan əppək qırıntıları, yoğurt oxantıları...

Əlbəttə ki, bu ikinci səsin dedikləri daha ağlabatandı. Vəcna özü də karvanı təqib edən o kiçik qaraltı haqqındakı cin-şeytan sözlərinə birinci gündən heç bir əhəmiyyət verməmişdi, lakin indi nədənsə birinci səsin hətərən-pəterəni yox, ikinci səsin o sirli qaraltıya qəhmər çıxması ona xoş gəlmədi və döndü öz çadırında qırmızı naxışlı Arran xalçası üstündə yatmağa getdi...

Bir az sonra, artıq hamı dağılmışdı, hərə öz qatarından açıb yerə tökdüyü yük tayası yanında yatmağa getmişdi. Qoca sarvan da osarını çəkdiyi arvananın böyründə mürəgü döydürdü və indi sönmüş bir ocaq başında təkcə bir qaraltı qalmışdı ki, o da Babək idi.

Öz-özünə heyrot edərdi. Əgər getdikcə karvanda tələş artırdısa, nə isə baş verəcək bir hadisənin ürəyə sızan önduyğusu adamları təşvişə salmışdısa və buna karvanı təqib edən bir uşağın qaraltısı bais olmuşdusa hamı qaraltıda sirli və uğursuz heç bir şey görməyən o, indi özü getdikcə ürəyini əzən tutqun bir tələş hissindən xilas ola bilmirdi. Kim idi o uşaq? Nə üçün qarabaqara böyük bir karvanı təqib edərdi? Nə üçün aclığa, susuzluğa, gecələr dağ yastanlarının soyuğuna, gündüzlər tənqələr dibindəki bürkülü boğuntuya, bir söz bu uzun yolun olmazın əzabına dözərək karvanı gözdən itirmək istəmirdi? Eyni zamanda hiss edirdi ki, onu haldan-hala salan bütün bu sualların cavabsız qalması deyil, nə isə başqa bir şeydi ki, bunu özü üçün hər cür izah edə bilmirdi. Uşağa yazığı gəlirdimi? Əlbəttə ki, bu da vardı, amma üroyindən

asılmış bu ağırliq başqa bir şeyin, nəse anlaşılmaz və qeyri-müəyyən bir intizarın həyəcanı ilə dözülməz idi.

Usanmış bir halda ayağa qalxdı və o yeri ki Mərəndli oğlan daşlamaq istəyirdi, üz tutdu o tərəfə getdi. Qaranlıqda ehtiyatla addımlayır və iti yerişli ayaqlarını cidalayırdı. Zəif bir varlığı qorxutmaq üçün yulğunluğa girmədi – yerə tökülmüş yulğun çör-çöplərini tapdayıb şaqqıldadacaqdı və əgər uşaq doğrudan da bu gecə burda gizlənmişdisə, durub qaça bilərdi və qaranlıqda yıxılardı, qol-qabırğasını sındırdı. Dayanıb durdu, sonra oturdu və arxası üstə ot üstündə uzandı. Göylərin titrək işıqlı yaxın və iri ulduzlara baxdı və artıq nə edəceyini bilmədi. Anı bir hissə qapılaraq durub bura gəldiyinə peşman oldu. Amma indi ki, gəlmişdi, nə isə etməli idi və əmin idi ki, uşaq hardasa burda çox yaxındadır, nəfəsini qısıb dayanmışdır, bir yanını qaçaq qoyaraq sim kimi gerilmişdi. Yox, uşağı bu cür gərgin vəziyyətdə saxlamaq kifayət idi. İndi gəldiyi kimi durub gedə bilməzdi, səsinə çıxarmalı idi, burda pusquda dayanmadığını bildirməli idi. Ya özünə, ya bu gecəyə, ya o uşağa bir söz deməli idi. Düşündü ki, insanın özünün özünə dediği söz heç vaxt qurtarmır, amma bu oyun ki, başlanmışdır tamamlanmalıdır və gözləri uzaq ulduzlarda, xəyalən uşağa üz tutub dedi:

– Qulaq as oğlan... Bu qədər əzaba ki, sən dözürsən, günlərlə ac-susuz yol gəlirsən, gecələr yalquzaq kimi dağda-daşda tək qalırsan, demək sən o uşaqlardan deyilsən ki, xınalı quzudurlar öz anaları üçün... Yox əgər sən kimsəsiz, yetim bir uşaqsansa, döyülüb-söyülüb bütün qapılardan qovulmusansa... Və indi heç kəsə yaxın düşmək istəmir-sənsə... Onda necə ki, bir qurd balası anasından zülm görüb zalim olur...

Dayandı, nəfəsini dərdi və dərhal onu basmarlayan bu qürbət dağlarının amansız səssizliyi çırtma vurulmuş bir mis kimi qulaqlarında cingildədi və başladığı bu oyunu ixtiyarsız olaraq davam etdirdi:

– İndi ki, dedim, qurd balası anasından zülm görüb zalim olur, onda qulaq as, rəvayəti budur... O vaxt ki, qurd balaları böyüyür, ətə-cana gəlir, sımaşırlar analarına və getdikcə oynamaq həvəsləri artır... Belə günlərin bir axşamında ana qurd körpə balalarını dalınca salıb bütün gecəni baş alıb çapır, ta o vaxta qədər ki, küçükləri əldən düşür, nəfəsləri qaralır, yüyürməyə təqətləri qalmır. Bu vaxt ana qurd dayanır, guya rəhmə gəlib ayaq saxlayır, tabdan düşmüş küçüklər isə ayaq üstə dayana bilmir, bir-birinin dalınca yerə sərilir, daş kimi düşüb hərə-kətsiz qalırlar və gözlərini yummağa macal tapmamış elə dərin bir yuxuya

gedirler ki, öldüklerin və ya qaldıqların bilmək olmur... Sonra o vaxt ki, gözlerini açırlar baxıb görürlər ki, çölün-biyabanın ortasında tək qalıblar – nə anaları var başları üstə, nə bir ins-cins var bu vaveyla çölündə... Sonrasını özün fikirləş ki, nə gəlir onların başına; hər gün qorxu və anasızlıq, hər gün aclıq və susuzluq, və sıçandan, yaxud kəsəyən-dən başqa helə heç bir canlıni tutmağa, aşırmağa gücləri və qüvvətləri yox... Və guya bu minval ilə doğma analarından bu qədər zülm gördüklerine görə, sonra o qurd balaları böyüdükce və hər gün ölüb ölümdən qayıdıqca, rəhm və mərhəmət nədir bilmirlər və nə qədər qan içirlərsə doymurlar.

Dayandı, yenə nəfəsini dərdi və bir an ona elə gəldi ki, nə isə eşitdi və guya lap yaxında uşaq köksün ötürdü. Yalnız bu qəddor. Sonra, ağır və inadlı bir sükut! Həsb-hal baş tutmamışdı. Uzatdığı əl havada qalmışdı və yaxud daş qayaya rast gəlmişdi.

4

Ertəsi gün axşama doğru növbəti “nənəm vay” yoxuşlarından biri başlananda Vəcna yenə öz arvanasından düşüb pay-piyada karvanın arasınca gedirdi, ağasının ardınca addımlayan karvanbaşı da qaşqa ür-gəni yedəyinə almışdı.

Yorğun karvan nəhayət, dik yoxuşu qalxıb dağın yuxarı qurşağın-dakı sıldırım qayaların ətəyində çapılmış daşlıq və ensiz yola tıxandı. Və burda bir-biri ardınca ağır-ağır addımlayan dəvələr bellərindəki yük tayılarıyla qayaların hamar divarlarını silib-süpürməyə başladılar, çünki yolun sağ tərəfilə dərin bir uçurum uzanıb gedirdi və bu uçuru-mun dibində çalxanan qaynar axınlı dağ çayı tengenin növbəti boğu-mundan qurtulub çıxdığı üçün yatağında gah sağını gemirib sola cumurdu gah solunu gemirib sağa cumurdu və bu qəzəblənmiş suların nəritisi yuxarıdan keçən karvanları həmişə vahiməyə salırdı və getdikcə daha artıq qısnayıb az qala qayalara yapıb-yapışdırırdı.

Karvan artıq yolun yarısını keçmişdi və indi irəlində görsənən dağ dirsekindən sola doğru burulanda daha geniş dolaylar başlanacaqdı.

Bu vaxt karvan önündə gedən qoca sarvan döndü, ovsarını çəkdiyi arvanı toxtatdı, dərhal arxadan gələn dəvələr bir-birinə dirəndi və bir an sonra bütün karvan sərt qayaların dik və hamar divarına həkk olunmuş qabartma naxışlar kimi qımıldanmadan döndü, yerində hərəkətsiz qaldı.

Qoca sarvan isə daşlı yolun ortasına döşəndi, sağ qulağını yerə dirədi, bir müddət daşlı yola qulaq asdı. Sonra tələş içində ayağa qalxdı və karvan yanıyla geri yortub gəldi, qaranəfəs Vəcnanın hüzu-runda dayandı:

– Qənşərdən böyük bir qafilə gəlir, ya Vəcna, – dedi. – Belə məlum ki, atları, qatırları və sair yük heyvanları var və bu taxta ki, dolayların ən darkeş yeridir, burda iki karvan üz-üzə gələndə həmişə qiyamət qopub, fəlakət baş verib, indi onlar bizi sıxışdırsa – biz onları, elə bir müsibət başlanacaq ki, tanrı heç bir bəndəsinə göstərməsin.

Vəcna dedi:

– Təklifin nədir, qoca?

– Nə qədər gec deyil, bu ibn Mingə ürgəni çapıb o qafiləni saxla-sın, ta o vaxta qədər ki, karvan dağ dirsəyini aşıb yuxarı taxtada açıqlığa çıxsın.

Vəcna döndü arxasında dayanmış karvanbaşıya ürgəyə minməsinə əmr elədi. ibn Mingə dirəndi:

– Ya Vəcna mən cəhənnəm, – dedi bu at heyfidir...

Vəcnanın qaşları çatıldı və karvanbaşı tez əlavə elədi:

– Bu heyvan bir cüt qanad taxmayınca onu karvan böyründən irəli keçirmək mümkün deyil... Gərək əvvəlcə bu heyvan rəqsünar oynamağı bacaraydı bu uçurum üstə...

Vəcna həqarətlə ibn Mingədən üz çevirdi:

– Çağırın – dedi o bilalabadlı oğlan bura gəlsin.

Çağırıldı, bu dəfə Babək gəlib karvan sahibinin hüzurunda da-yandı. Vəcna dedi:

– Atı sən keçirəcəksən karvan önünə, sonra bu şəxs dalınca yortub gələndə yüngəni atarsan üstünə...

Sonra Vəcna yenə ibn Mingəyə tərəf döndü:

– Çap gör qarşıdan gələn kimlərdir, başa sal o camaatı ki, bir az toxtasınlar, yubanma, tez cavab gətir mənə!

İbn Mingə udqundu yenə, nə isə demək istədi, Vəcna gözünü ağartdı:

– Tamam! Tut üzəngini oğlan minsin!

İbn Mingə qulaqlarına inanmadı, karvanbaşı olduğu bir karvanda karvançı bir oğlanın üzəngisini tutmaq onun üçün çox ağır və dözülməz bir cəza idi, amma Vəcnanın qəzəbli baxışları altında atın başına dolanıb sağına keçməyə macal tapmamışdı ki, Babək aman vermədi, sıçradı ürgənin üstünə qalxdı və bu adamı onun qarşısında xəcil olma-ğa qoymadı...

Sonra o, karvanın sağında qalan və uçurum qırağıyla uzanıb gedən daşlıq yolun çox ensiz şəridinə ötəri bir göz gəzdirdi. İndi əgər elə ilk addımda atın gözü qorxsaydı, bircə dəfə dirənib dursaydı, sonra fələk özü gələydi yenə ürgəni irəli qova bilməzdi, yaxud atı yedəyinə alıb dalınca çəkmək istəseydi, qolu pəhləvan qolu olsaydı belə, yenə də atı yerindən tərpədə bilməyəcəkdi!

Döndərdi atı arxaya sürdü, bir qədər karvandan uzaqlaşdı, sonra birdən kəskin bir hərəkətlə ürgənin başın geri çevirdi və zəhmli bir qıyyə ilə atı irəliyə sıçratdı. Qaşqa ürgə dərhal üstündəkinin qətiyyətinə hiss elədi, eyni zamanda bu qətiyyətdə qarşı duyduğu etimad duyğusuyla qorxuya-hürküyə düşməyə macal tapmadı. Ən çətin isə qorxulu cığırda sıçrayışdı, sonra məhv olmamaq üçün qanad taxmalı idisə at özü taxacaqdı, yerden qopub uçmalı idisə, at özü uçacaqdı.

Və cığırda ilk sıçrayış baş tutdu. Karvan oğlanları dörd nala çapıb üstlərinə gələn və sanki hər nəfəsində bir ölüm üstündən sıçrayan qaşqa ürgənin qarşısından qaçıb dəvələrin qarınları altına sindilər və karvanda bir dəqiqəlikə hamı nəfəsini uddu. Yalnız dəvələr qorxulu tamaşaya laqəyd qaldılar və heç biri başını çevirib nə yanlarından boğanaq kimi ötən və hər sıçrayışda dal ayaqlarıyla dİbsiz bir uçurumun qıraqlarını sökən ürgəyə, nə də haman uçurum üstündə öz həyatı ilə oynayana gözlərinin ucuyla belə baxmadılar...

Beləliklə, qaşqa ürgə uçurum üstündəki cığırı karvan boyu çapıb qurtardı və minnətdarlıq hissilə boynuna dolanan bir cüt qolun nəvazişinə fərəhli bir kişnərti ilə cavab verdi.

Babək sıçradı, atın üstündən yerə düşdü və karvanbaşı yortub gələndə atı ibn Mingəyə təhvil verdi.

Karvanbaşı cilovu əlinə almışdı və dovdaq kimi donub atın yanında dayanmışdı. Çoxda ki, qaşqa ürgə ildırım qanadlı idi, çox da ki, qara əbası altında tiyəsi çuxurlu Yəmənl qılıncı vardı, əgər yaxınlaşan o məchul qafilə bu yerlərin çapovolçu dağ quldurları idisə, hara qoyacaqdı canını və hansı siçan deşiyini satın almağa macal tapacaqdı? Digər tərəfdən ibn Rəvvad qardaşları içərisində ortancıl qardaş olan Vəcnanın nə qədər tündməcəz və amansız olduğuna yaxşı bələd idi, ona görə nəhayət, hıqqanaraq ürəyindəki vahimə ilə bərabər atın üstünə qalxanda, qaşqa ürgə bir meyit təmasından dİksinər kimi çimçəşdi və dayandı, uzun-uzadı bütün sidiyini yolun ortasına boşaltdı. Və sidiyin ağ köpüyü aşib daşanda at özü yüyənini dartdı və yerindən tərpənib yola düşdü...

Karvanbaşının gətirəcəyi xəbərin intizarıyla karvan birayaq-birayaq irəlilədi görəsənən dağ dirşeyinə doğru hərəkət edirdi, Vəcna isə yenə öz arvanası üstündə çalxanırdı və bir aralıq arvananın ovsarını çökən qoca sarvanı səslədi:

– Ya ibn Vəhab, – dedi, – mən bilən karvanbaşı çox yubandı. Qoca başını çevirmədən bir az donquldanmağa və bir az ürəyini boşaltmağa fürsət tapdı:

– Əbü cəhl adamları qandırmaq olmur, ya Vəcna, ola bİlsin ki, hələ çənə döyür, çünkü bu yollarda elə kəslərə rast gəlirsən ki, altındakı heyvan mətləbi daha tez qanır, nəinki üstündəki bəni-insan. Söz vaxtına çəkər, ötən il elə bu vaxt Əbu Əbdürrəhman, ləğəbi əl-Şərir, Nisbəsi Əlsərəksi ki, əvvəl Bəsrenin, sonra Xorasanın səlahiyyətli valisi idi və öz qafiləsilə Qəzvin tərİqilə Zəncana təşrif gətirmişdi...

Və qoca bir an nəfəsini dərdi, çünki, ərəb kübarının ad, ləqəbi, nisbəsi bir-birinə bənd olunmuş elə uzun bir zəncir idi ki, sadalayıb qurtarınca nəfəsi qaralırdı. Lakin Vəcna qoymadı qoca hekayəsini tamamlasın:

– Toxta və yola bax qoca, – dedi. – Kim ola o şəxs ki, azman bir ullaq üstə belə təşəxxüslə çapıb üstümüze gəlir?

Qarşidan doğrudan da çox yekə bir uzunqulaq yortaraq karvan üstünə gəlirdi və karvanbaşı ibn Mingə də haman uzunqulağın palanı üstündə xurma araqı içmiş kimi gah sağa ləngər vururdu, gah sola.

Qoca sarvan karvanı saxladı, uzunqulaq gəldi düz Vəcnanın arvanası önündə dayandı; ibn Mingənin qolları arxasında bağlanmışdı və bütün vücudu keçİ qılından toxunmuş ciyə ilə çalın-çarpaz uzunqulağın palanına bənd eləmişdi.

Aralığa çökən sükut çox uzun çəkmədi, nə Vəcna dindi, nə karvanbaşı bir söz dedi.

Nəhayət, Vəcna nərİldədi:

– Dənİş, – dedi, – niyə zıncın batıb, dilini ki, bağlamayıblar.

Karvanbaşı zarıdı:

– Əmr elə ya Vəcna, əvvəlcə qollarımı açsınlar və düşürsünlər mənİ bu heyvanın üstündən.

Vəcna qəzəbindən zəncir çeynədi:

– Bir kəs ki, – dedi, – Əzd qəbiləsinə Mənsub ola, belindəki Yəmənl qılıncı, altındakı köhlən at ola və sonra bu halətdə qayıdıb

üstümə gələ, başıma and olsun ki, o şəxs qiyamətə qədər elə bir heyvanın ya üstündə, ya altında qalmağa layiqdir.

Bu zaman irəlində, yolda qopan uğultu, tappıltı və hənirti qarışıq səslər ibn Mingəyə zillənmiş bütün baxışları çevirib başqa səmtə yönəltdi.

Qarşıdan, dağın dirsəyi arxasından başlayıb gələn böyük bir qafilə düz karvanın üstünə hərəkət edirdi.

Bu, izdihamlı bir küçə idi, piyadaları, süvariləri yüklü qatırları və çoxlu uzunqulaqları vardı. Köç önündə isə bir cərgəyə düzülmüş üç nəfər atlı gəlirdi. Atlara söz yoxdu – cins ərəb atları idi. Lakin üstlərində yəhər əvəzinə keçə şəlpələrdən yırtıq tərlikləri vardı və süvarilər ayaqlarını tapqır və üzəngiləri əvəz edən örkənlərin ilgəkli uclarına keçirmişdilər, əyinlərindəki bədrəng¹ əbaları qara yamaqlarla bəzənmişdi, qılıncılarını ərəbsayağı sağ çiyinlərindən asırıqları iplərlə sol böyürlərindən asmışdılar. Daha arxada isə hərəsinin palanı üstündə kiçik yaşlı uşaqların və yaxud yüklü uzunqulaqların yanı ilə addımlayan qadın və kişilərin əyinləri bir halda idi ki, başlarına bir çanaq darı tökülsəydi, çox güman bir dənəsi yerə düşməzdi.

Köç önündəki üç atlıdan birinin pırtlaşıq saç–saqqalı və göy gözləri vardı və gözləri göy olan bu kürənlər ərəblər arasında ərəzək adlanırdı.

Sonra o vaxt ki, bu üç atlı gəldi karvan başındakı arvana önündə dayandı birdən köç arxasından başı açıq–ayaq yalın yeniyetmə bir oğlan da çapıb gəldi, altındakı yəhərin gümüş qaşı qara naxışlı və yəhəraltı bəbir dərilə bu at qasqa ürgə idi və o sayaq ki, ürgə kişnədi, atın qüssə dolu, sürəkli və acı kişnərtisindən arvana üstündəki Vəcnanın başı döndü, rəngi qaçdı, gözləri qaranlıq gətirdi... Əsir edilmiş atı vidalaşdırmı onunla, yoxsa qınayırdı, məzəmmət edirdi onu və yaxud fəryad edib imdad istəyirdi sahibindən? Hamısı vardı bu kişnərtidə və ürgənin üstündəki yeniyetmə oğlan bunu hiss edərək, dəlicəsinə qışqıracılıq bəlasına tutulmuş gənc bir aşiq kimi, üzüstə döşəndi atın yalmanına, qucaqladı ürgənin durna boynunu, sürtdü üz–gözlünü ahu gözlü atın gah bu üzünə, gah o üzünə...

Ərzək isə pırtlaşıq və qızartdaq saqqalını gah didişdirərək, gah qaşıyaraq bir müddət altdan yuxarı Vəcnanın üzünə baxıb durdu, sonra dedi:

¹ Təbii və açıq qəhvəyi rəngli yun ipi və bunlardan toxunmuş paltar–palaz ərəblərdə və farslarda belə adlanır

– Danışaq?

Vəcna yuxarıdan, arvana üstündən təbəbbürlə cavab verdi:

– Əvvəlcə ismini, künyəni¹, tayfanı, qəbiləni, nəsbəni söylə və sonra...

– Toxta, – dedi Ərzək² – soruşdun kiməm, deyirəm – ləqəbim Ərzəkdir. Qəbiləm Rəbiyyə və Xəlid ibn Yəzid ki, indi Azərbaycana vali təyin edilib, o özü yola düşməmişdən əvvəl bizi Rəbiyyə qəbiləsindən olan bu camaatı Araz qırağına köçürdü. Kifayətdir?

Vəcna bir an kiridi, eşitmişdi, xəbər gəlib Təbrizə çatmışdı ki, xəlifənin Azərbaycana təyin elədiyi yeni vali Əraqda şəhərboşohor gəzib o mömləketin dustaqxanalarında öz qəbilədaşlarından nə qədər dustağa rast gəlibse cümləsin azad eləyib başına yığmışdır... Və indi budur, bu rəbiyyə yoluqları ilə bu yol kəsən, karvan basan çapovulçuları bir–birinə qatarıq Azərbaycana göndərir. Deməli, Azərbaycan–dakı Rəbiyyə tayfası Əzd qəbiləsini üstələsin...

Vəcna ağır–ağır başını qaldırdı. Qaramat baxışlarıyla bir daha Ərzəki başdan ayağa süzdü.

– Deyirsən yeni vali sizi Azərbaycana köçürdü? Çox əcəb, əlbəttə ki, ixtiyarı var. Amma hələ mənzilə çatmamış haram mala əl uzatmağa, Əzd qəbiləsinin karvanından at oğurlamağa kim sizə ixtiyar verib?

Ərzək qımışdı və həqarətlə dedi:

– Bir kəs ki, ilxısında yüzlərlə ayqırı və madyanı ola, o kəs bir ürgə üçün bu cür göyərərmə? Və Kəbəyə and olsun, bu oğlan ki, hələ yeniyetmədir, bu ürgəni sənə karvanbaşından alanda bizdən bir nəfər də olsun ona kömək eləməyib, amma o vaxt ki, mübadilə qurtardı və o cənab at əvəzinə uzunqulağı qəbul eləmədi, o vaxt bizim arvad–uşaq o naqabili bu nəcib heyvana süvar edib sənə hüzuruna göndərdi...

Bu vaxt rəbiyyəli oğlan da başın ürgənin boynundan qaldırıb bir nəfəsə dedi:

– Allaha and olsun, heç rəva deyildi ki, elə xain gözlü bir adamın belə ahu gözlü bir qaçağanı olsun?

Vəcna rəbiyyəli yeniyetmənin bu sadədil həyasızlığından boğuldu, bulud kimi qaraldı, amma oğlana baş qoşmağa tənəzzül eləmədi, Ərzəki sancıdı:

¹ Ata–ana qəbilə, soy, kök və sairəni əhatə edən ləqəb

² Üzü qırmızı, göygöz və tükü sarı adamlar

– Qulaq as, ya Əzrək, – dedi, – əgər yanılmıramsa sən o adamsan ki, bir vaxtlar Əraq məmləkətinin cəmi şəhərlərində sən qonaq olmadığın bir zindan qalmamışdı və indi...

Əzrək aman vermədi, yenə Vəcnanın sözün kəsdi:

– Elədir, yanılmırsan ya həzrət və o zamanlar hər dəfə mənim adım çəkiləndə karvanları yola çıxan sən kimi əşrəflər tir-tir əsirdi. Çünki bir şəxs ki, neməti başından aşır, demək o şəxs müdam özgəsindən qapır və sonra üçüncü bir şəxs yandan çıxıb ondan bir tük qoparırsa, Allaha and olsun ki, burda heç bir günah iş yoxdur... Qəreş, gələk mətləb üstünə! Əgər istəyirsən ki, bizim köç yubansın, burda dayansın və yol sən karvanın üçün açıq olsun, üstəlik bir dəvə istəyiriksəndən, çünki mənzil çox uzaqdadır və qafildəki çolma-çocuq acdır.

Vəcnə nə qədər təmkinini əldən verməməyə çalışsa da Rəbiyyə tayfasını təmsil edən bir adamın ona, Əzd qəbiləsinin əşrəfinə meydan oxumasına dözə bilməzdi:

– Üstəlik bir dəvə? Rəbiyyə bac almaq istəyir Əzd qəbiləsindən? Yox, siz o tayfasınız ki, həmişə ac olmusunuz və yenə acsınız. Və quyu su tökməklə quyu sulu olmaz. Sonra siz yenə o tayfasınız ki, Sərvər-kainat peyğəmbərimiz sizin qəbilədən yox, Qureyş qəbiləsindən zühur etdiyi üçün siz yüz ildə ki, bir olan Allahdan da küssübsünüz.

Əzrək bozardı və səsinə ucaldı:

– Çox vəzzariyat oxudun ya Vəcnə, amma tamam! Son sözünü de ki, bu çənə döydüyə son qoyaq!

Aralığa çökən səssizlik bir an davam etməmişdi ki, yenə rəbiyyəli yeniyyətmenin həyəcandan qırlan səsi bu sükutu pozdu.

– Söz nə olursa olsun, bu at ki, mənimdir, gərək o son söz içində bu at barədə heç bir söz olmasın!

Vəcnə bu dəfə Əzrəkin başı üstündən üzünü bütün köç tərəfə tutaraq ucadan dedi:

– Qulaq asın və agah olun, ey Rəbiyyə qəbiləsi, mən bu karvanla Həmədana, Xəlifə Məmunun hüsurunda yer öpməyə gedirəm, ona görə biz bu işi müdara yolu ilə həll edəlik, nə siz ziyana düşərsiniz, nə biz! Raziyam, qoy bir dəvə halal xoşunuz olsun! Amma bu atın ki, sahibi mənəm, gərək siz əvvəlcə o heyvanı mənə qaytarasınız, təki mənim atım burnunun suyu axan bir uşağın altında xəcil olmasın!

Və bu dəfə rəbiyyəli oğlanın sinəsindən qopub boğazında qaynayan boğuş səslərinin birinci yarısı heysiyyəti ağır yaralanmış bir yeni-

yyətmenin hıçqırığı idisə, ikinci yarısı artıq ölüb-öldürməyə hazır gənc bir bədəninin nərlitisi idi. Arxada isə dayanmağa məcbur olmuş köç uğuldayırdı. Qadınlara kəsik çığırtıları və ağlaşan körpələrin vağ-vuğu bir-birinə qarışmışdı.

Əzrək döndü sualedici baxışlarıyla rəbiyyəli oğlana baxdı. Əlbəttə ki, atı qaytarıb əvəzində bir dəvə almaq daha sərfəli idi.

Və dərhal Əzrəkin baxışlarının mənasını anlayan rəbiyyəli oğlanın rəngi qaçdı. Udqundu, hülqumu yuxarı sıçradı, diyirləndi çənəsi altından aşağı düşdü, dili qurumuş dodaqlarını yaladı. Sonra ağlı başından çıxarmış qaşqa ürgeyin kəkili cəngələlib bağırdı:

– Ey Əzrək, sən son sözün nə olacaq öz işindir, amma bütün Əzd qəbiləsi yığılıb üstünə gəlsə, nə qədər ki, tikə-tikə doğranmamışam, heç kəs bu atı mənim əlimdən ala bilməz!

Əzrək gözüni oğlandan çəkdi, başını qaldırdı, Vəcnaya baxdı:

– Oğlan nə dedi, eşitdin! İndi mən deyirəm. Qoy karvan başın gəlsin və bacarırsa atı oğlandan geri alsın! Amma görə ki, sən özün və ya qaraqulların və yaxud karvan oğlanları bu işə qarışırsan, onda bu yolun ortasında ya sən əcəlin tamamıdır, ya mənim...

– Elə isə qurtardıq, – dedi, – Vəcnə, – Qoy kim bu ədavəti əkirse, xəsarətin də o biçsin!

Sonra o vaxt ki, karvan yola tıxanmış köçün üstünə və köç də yolu tutmuş karvanın üstünə hərəkət elədi və hər iki tərəf yolun qayalar səmtini tutub uçurum səmtini rəqibinə vermək istədi, bu axşam çağında qoca sarvanın xəbər verdiyi o qiyamət başladı...

...Daha əvvəl yenə bir axşam çağında hava birdən-birə bozalıb bulaşmışdı və hardasa hələ çox uzaqlarda hansı dağın zirvəsindəsə burulub qaynayan bir çovğunun ilk çaparları gəlmişdi, yol üstündəki qılinc qayalar başında fit çalıb vıyıldamışdı.

İndi köç mümkün qədər tez dağın yuxarı qurşağından üzü aşağı dərəyə enməli, daldalanmaq üçün özünə sığınacaq tapmalı idi, karvan isə dağ dırşeyinin anrısına aşaraq gecəni növbəti aşırımın qoşa donqarları arasında keçirməyə məcburdu.

Bələliklə əks istiqamətlərə doğru hərəkət edən bir-birindən inadlı iki axın, bir-birinə çal-keçir olduğundan gah irəlilə, gah geridə tıxanırlar və burulqanlar əmələ gətirməyə, getdikcə daha tez-tez toqquşmağa və getdikcə daha gec bir-birindən qopmağa başlarkən, atların kosik və həyəcanlı kişnərtiləri, dəvələrin ağlayışı andıran nərlitiləri,

uzunqulaqların boğuş hıqqantıları, karvan oğlanlarının bağırtiları, köç qadınlarının çığırtıları, yıxılıb qalanların uğultu və qarğışları bir-birinə qarışırdı ki, ağız deyənə qulaq eşitmədi.

Vaxt olurdu ki, bu məhşəri hərc-mərclik burulğanı bir dəvəni, yaxud bir qatırı çevirib köndələninə yolun ortasına qoyurdu. Kələf düyün düşürdü, sonra bu düyün çözülib açılana kimi tərəflər bir-birinə lənətlər yağdırır, yumruqlarını işə salır, az qala bir-birini şil-küt edirdilər.

...Mərəkə davam eləyirdi. Əzrokin köçü dəvə qatarlarının nizamini pozub karvanı əyiş-üyüş eləmişdi, Vəcnanın karvanı izdihamlı köçü ortasından yarib arvad-uşağı pərən-pərən salmışdı və bu qaynar qazan içində çalxanan – dəvələrin, qatırların, uzunqulaqların arasında sıxcalanan, vurnuxan qaşqa ürgə isə artıq qopmağa hazır gərgin bir simə çevrilmişdi. Alacalanmış gözləri hədəqesindən çıxmışdı, tövşüyüb finxıran burun pərələri geniş açılmış, sağrısı ağ köpüklə örtülmüşdü. İndi o, hər addımbaşı ürku və diksinti ilə şahə qalxırdı, düşməyə yer tapmayıb dal ayaqları üstə fırfıra kimi fırlanıb geri otururdu, üstündəki rəbiyyəli oğlan isə atı bir an tez bu girdabdan xilas etməyə can atır, amma xam rəftarıyla ürgəni daha artıq çaş-baş salırdı.

Və nəhayət, fəlakət baş verdi.

Rəbiyyəli oğlan atı növbəti bir sıçrayışa məcbur edərkən ürgə sağındakı bir dəvənin böyrünə çarpıb müvazinətini itirdi və bu zaman arxadan irəli soxulan ağır yüklü bir qatır dös vurub atı irəli atarkən, ürgənin dal ayaqları altından qopan daş-kəsək seli şarılı ilə axıb uçuruma töküldü... Və Əzrek bu hərc-mərcliyin harasındansa dönüb geri baxarkən gördüyü yalnız bu oldu ki, at uçurum üstündə havalanmışdır. Əzrek bağırdı ki, oğlan atdan qopsun, yola atılsın, çünki hələ gec deyildi və rəbiyyəli oğlan cəld tərpanib özünü yola, yaxud qatırlardan birinin yükü üstünə ata bilərdi... Əlbət ki, ata bilərdi, əgər atdan qopsaydı... Amma qopmadı və elə bil qopmaq istəmədi, o səadətdən ki, taleyi yarımcı saatlığa ona bəxş eləmişdi.

...Sonra o vaxt ki, bu qiyamet qurtardı, karvan quyruğunu köçdən, köç eteyini karvandan qopartdı, üzəşəni enişə axıb tökülən köç içindəki qadınlar rəbiyyəli oğlan üçün yas tutub döydülər ellərlə sinələrini qanatdılar dırnaqlarıyla yanaqlarını, yoldular qara saçlarını, ağbirçəklərini və növbələşərək gah rəzəz vəznində Əzd qəbiləsini qarğıdılar, gah da bir ağızdan növhə dedilər, səs-səsə verib ağladılar.

Köçdən qopub ağır-ağır yuxarı qalxan karvanda isə tam bir səs-sizlik hökm sürürdü. Yoxuş başlananda Vəcna yenə arvanasından enib qoca sarvanla yanaşı yol gedirdi və hər iki qara qul daban-dabana yenə ağalarının dalısınca gəlirdi, karvan başı İbn Mingə isə arxada itib-batırdı. Vəcnanın gözüne görünməkdən qaçınırdı.

Baş verən hadisədən sonra indi Vəcnanı üreyinin yarısı məhv olan sevimli atı üçün yasa batmışdısa, üreyinin o biri yarısında qara bir sevinc vardı ki, çanaq nəhayət, rəbiyyəli oğlanın öz başında sındı və qaşqa ürgə artıq rəbiyyə-yoluqları əlində əsir deyil, yoxsa belə bir rüsvayçılıq bütün Əzd qəbiləsini xar edərdi və bir də ki, rəbiyyəli oğlan iki qəbilə arasında hələ islamdan əvvəl, cahiliyyə dövründə başlanmış çox qədim bir ədavətin qurbanı kimi nə birinci idi, nə axırncı...

Lakin karvanın yükə müvazinət yaradan və sonra yol qırağına atılan qürbət daşı kimi özünü apardığı bu ağır sükut çox uzun sürmədi. İndi daha tez-tez səmtini dəyişdirən küləklər hardasa qayalara çarparaq gah vıyıldayırdı, gah uğuldayırdı, gah ulayırdı və nəhayət, zirvəsi ulduzlara dəyən Dəməvənd dağından qopub gələn qasırğalı bir çovğun karvanı qamarlayıb lərzəyə saldı, qarşından Əlvənd dağından atını tərsinə çapan soqqar küləklər isə karvanı döşündən vurub geri atdı, nəfəsin qaytarıb sinəsinə tıxadı və xas-xas kimi xırdaca qar dənəciklərini zərb ilə adamların üz-gözüne sancdı.

Zəncandan çıxandan sonra karvan qədim Midiyanın bu dağ yollarında demək olar ki, hər gün ilin bir fəslə ilə qarşılaşmışdı, gah bahar çiçəkli dərələrdən keçmişdi, gah qış nəfəslə godiklərdən aşmışdı, gah çiskinli, dumanlı yastanlarla hərəkət eləmişdi, gah dərindən tengələrin darsqalında bürkü və boğuntu içində yol getmişdi, amma indi birdən-birə bu yay axşamını basmarlayan bu qış çovğunu qəfildən qoyun sürüsünə soxulmuş ac qurd kimi elə bir quduzluğa başladı ki, adamlar boğuş və həyəcanlı nidalarla bir-birinə dəyib vurnuxdular, bir anda yolu örtən nazik qar təbəqəsi üstündə dəyirmi pəncələri sürüşən dəvələr bir gedib, bir dayandılar və qasırğanın hər dəfə yerə çırpıb, sonra yerden qapıb göyə sovurduğu qar tozu karvan önünə ağımtıl bir tor çəkəndə ala-bula çalan bu titrək qaranlıq içində adamlar artıq iki-üç addımlıqdan bir-birini görüb seçə bilmədilər. Nəhayət, bütün karvan əyildi, büküldü və yumaq kimi bir yerə yığılıb biçimsiz bir kütlə halında hərəkətsiz qaldı...

...Amma sonra karvan getdikcə artan bir vahimə içində nə edə-cəyini, başına nə kül tökəcəyini, belkə də ölümünü gözünün altına aldığı bir vaxtda, bu dağ çovğunu yenə birdən və hətta gəldiyindən daha artıq bir gözənilməzliklə göydəki bütün buludları yerinə alıb, dalından atlı qovurmuş kimi bir sürətlə sovuşub getdi ki, adamlar qara vaqioli bir yuxudan oyanmış kimi, hələ bir müddət qarabasandan son-rakı sersəmlik içində donub qaldılar.

Birinci olaraq qoca sarvan hər iki əlini göyə qaldırdı:

– Şükür kəramətinə, xudaya, – dedi və baxdı gördü ki, dağ üstü göylərin bütün ulduzları da elə bil gözlərin geniş açıb və yuxarıdan aşağıya yarım saat içində saçlarını ağartmış bu yay dağlarına baxaraq, yerdə baş verən qərribə işlərə mat və məəttəl qalıblar.

Nəhayət, karvan yuxarı qalxıb aşırımın iki donqası arasındakı gözdekdə düşərgə salanda, Vəcnə üçün tələsik çadır qurulanda, digər karvan oğlanları kimi Babək də öz qatarında yükləri açıb yerə tökdü, heyvanlara navara verdi, amma özü nə ocaq qaladı, nə karvan oğlan-larının ocaqlarına yaxın getdi.

Getdikcə daha dərinlən canına işləyən bir soyuq vardı ki, bunu ocaq istisilə canından çıxara bilməyəcəkdi. Bir az əvvəlki çovğun tez sovuşduğu üçün böyük bir karvanı bu dağlar qoynunda məhv edə bilməmişdi, amma haradasa tək-tənha karvan dalınca gələn bir uşağı saman çöpü kimi ağzına alıb apara bilirdi... Üzünü görmədiyi və bezən varlığına belə şübhə elədiyi bir uşağın fikri nə üçün ona bu qədər rahatlıq vermirdi? Nə idi bu? Rəhm hissi idi? Yox, təkcə bu deyildi. Təkcə bu deyildisə, bəs nə idi? Nə idisə o gecə çəkmişdi onu qaranlığa aparmışdı və orada, o qaranlıqda öz-özünə danışmışdı və bir an olmuşdu ki, çox yaxında nəse bir nəfəs hiss eləmişdi, amma sonra eli etəyindən uzun geri qayıtmışdı və indi bu çovğundan sonra o təlaş hissi yenidən baş qaldırır ürəyini mənəgənə arasına almışdı. Bəlkə bu çovğun uşağın ağzından vurub geri qaytarmışdı? Yaxud qovmuşdu bir mağaraya salmışdı? Daha nə edə bilirdi bu çovğun? Nə etmişdisə, fərqi yoxdur, yəqin ki, uşaq artıq məhv olmuşdu, sirrini özüylə apar-mışdı və yaxud məhv olurdu, indi nə o, nə bir başqası, heç kim və heç kəs məhv olan o uşağı xilas edə bilməyəcəkdi.

Elə bu vaxt Vəcnanın çadırından qopan qorxunc bir bağırıqdan dik-sinib özüne gəldi.

...Barsis çovğunda məhv olmamışdı və məhz bu çovğun onu məc-bur eləmişdi ki, nə cür olursa olsun o işi ki, görməlidir, elə bu gecə yerinə yetirsin! Düşünmüşdü ki, bu çovğun ən yaxşı fürsətdi ki, heç kəs tərəfindən görünmədən karvan düşərgəsindəki o qara çadıra yan alsın və sonra yenə bu çovğun ona imkan verəcəkdi ki, qaçsın, çıxsın aradan və canını qurtarsın. Sonra çovğun sovuşmuşdu, amma Barsis öz hisslərinin çovğunu içində artıq heç bir şeyin fərqinə varmamışdı. “Bu gecə, bu gecə” demişdi özü-özünə, çünki bütün qüvvələri artıq tükə-nirdi, ayaqları hər gün bir az daha artıq sözüne baxmırdı və əgər sabah vixılıb vol qurağında can versəydi, kim onun əvəzinə o qara çadırdan

intiqam alacaqdı?

Vəcnə isə çadırında şam işığında namaz qılırdı və o zaman ki, bi-rinci rikudə¹ diz çöküb başını əydi və səcdə görəncə alnını səccadə üstündəki möhürə basdı – arxadan kürəyinə saplanan bir bıçaq zərbə-sindən qorxunc bir böyürtü ilə dik atıldı və o dəqiqə yanından ötən kiçik bir qaraltının özünü çadır girəcəyindən çölə atdığını, görərəkən gözlərinə inanmadı, bir an səsi batdı, nitqi tutuldu. Kim idi bu kiçik qaraltı? Yoxsa haman cin idi, yaxud şeyatin idi, neçə gündü karvanda bu barədə söhbət gedirdi? Lakin nə cin, nə şeytan bu vaxta kimi heç bir Allah bəndəsinin kürəyinə bıçaq saplamamışdı. Vəcnə hələ fikrini cəm eləməmiş və kürəyini alışdırıb yandıran yaradan artıq xurafətçil bir vahimədən özüne gəlməmişdi ki, qara qullar cəld törpənib kiçik qaraltını çadır ağzında qamarlamışdılar – o vaxt ki, içəridən ağalarının qorxunc bağırıqdan eşitmişdilər sıçrayıb ocaq başından ayağa qalxmış-dılar və çadırdan özünü çölə atan Barsis özü birbaşa qulların qolları arasına düşmüşdü.

Barsis sürünə-sürünə arxa tərəfdən qara çadıra yaxınlaşmış, bıça-ğıyla çadırın ətyini kəsmiş, səssiz içəri girmiş və çöp kimi nazik qollarının bütün qüvvəsi ilə ikiəlli bıçağı Vəcnanın kürəyinə saplamış, sonra gəldiyi kimi geri qayıtmaq əvəzinə çadırın girəcəyindən özünü çölə atanda, bu uğursuz səhvinə qurban getmişdi.

Düşərgədə çaxnaşma qopdu. Vəcnanın kürəyinə sancılıb qalmış bıçağı dartıb çıxartdılar. Qoca sarvan əbasının etəyindən cırdığı əsgini bir az ütdü, bir az yandırdı, sonra getirdi bir ovuc dolusu külü Vəcnanın

gətirdilər və qara qullar hərəsinin əlində bir şam uşağın sağında və solunda dizləri üstə oturdular, arxada isə Barsisin başı üstündə karvan-başı ibn Mingə dayandı. İndi sağ biləyindən qamçı əvəzinə ucu yerə dəyən bir şallaq asılmışdı. Qoca sarvan isə çəkilib bir kənarda dayanmışdı və indi hər iki əli göbəyinin üstündə Barsisə baxıb gözlərini döyür, nə edəcəyini və nə deyəcəyini bilmirdi.

Vəcnə qoltuğu altındakı mütekkellərə təkyələnərək qırmızı güllü Arran xalçası üstündə oturmuşdu və indi görəndə ki, günlərdən bəri karvanı təqib eliyən o kiçik qaraltı nə cindir, nə şeyatindir, baş açıq, ayaq yalın kiçik bir oğlandır, daha artıq bir heyrət içində uzun-uzadı Barsisə baxıb durdu. Sonra birinci olaraq özü uşağı dindirməyə başladı, amma Barsis nəinki heç bir suala cavab vermədi, hətta başını qaldırıb bir dəfə də olsun Vəcnanın üzünə baxmadı. İkiqat bükülüb oturmuşdu, başı sinəsinə əyilmiş, çuxura düşmüş gözlərini yerə dikmişdi, bir də hər dəfə sol cəhəngindən sızan qan çənəsinə çatanda çənəsini bədrəng boz köynəyinin yaxasına sürtüb qan izini silirdi.

Barsidən heç bir cavab almayan Vəcnə başını qaldırdı. Qoca sarvana üz tutub dedi:

– Sən dindir bunu qoca! Soruş bu ilan balasından kim onu məcbur edib ki, günlərlə sürünsün bizim arxamızca, günlərlə yolların toz-torpağını yesin, amma inadından əl çəkməsin və axırda gəlib namaz üstündə ilan kimi məni çalsın?

Bu dəfə qoca sarıvan uşağı sorğu-suala tutdu, amma Barsis yenə dinmədi və demədi ki, kimdir, nəçidir, demədi, ata-anası varmı, demədi hansı kənddən, obadan, yaxud şəhərdəndir, demədi kim öyrətmişdi ki, Vəcnə ibn Rəvvada qəsd eləsin!

Nəhayət, qoca sarvan döndü Vəcnaya dedi:

– Bəlkə laldır və yainki kardır bu uşaq, ya Vəcna?

Væcna partladı:

İndi ağızlarına su alıb susmuşdular və məsələ aydınlaşmamış, uşağın sirri açılmamış heç biri ayağa qalxıb öz qatarından açılmış yük tayası yanında bir az yatmağa, yaxud bir az çimirini almağa getmək istəmirdi.

Orada yaxın bir ocağın şölesilə işıqlanmış çadır ağzında isə ibn Mingə işə başlamışdı. Barsis qırmac zərbələri altında qıvrılırdı, dizi üstə hərflənib diz qapaqlarıyla torpağı və qarı eşirdi, ayağa sıçramaq istəyirdi, dərhal yıxılırdı, amma cıqırını belə çıxarmır, yalvarıb-yaxarmır və bir kəsi imdadına çağırırmıdı.

Babək yenə orada qaranlıqda, ocaqlardan kənarda yük tayına söykənib dayanmışdı, dönüb çadıra tərəf baxmağı özünə yasaq eləmişdi və hər dəfə yalnız qurmac zərbəsinin vıyılısın eşidirdi, uşağdan isə səs çıxmırdı. Amma bilirdi ki, Vəcnanın emr ilə ibn Mingə uşağı döyür və güman edirdi ki, beş-on zərbədən sonra cəza tamamlanacaq.

Öz-özünə düşünürdü ki, budur nəhayət, o uşaq gəldi, üzə çıxdı, karvanı əldən salan bu uzun və məşəqqətli yola ac-susuz təkbaşına davam gətirdi və sonunda Əzd qəbiləsinin əsrəfinə, karvan sahibinə taqətdən düşmüş əllərilə bıçaq zərbəsi vurdu – amma yenə heç bir şey aydın olmadı. İndi də bu cür amansızlıqla döyülərkən bir dəfə içini çəkmir, yalvarıb-yaxarmır, fəryad edib bir kəsi, bir kimsəni imdadına çağırır. Birdən bu fikir onu sarsıtdı. Bu qədərmi yalnız idi o uşaq? Bu qədərmi insanlara etibarını itirmişdi ki, nə Allahdan, nə bəndədən heç kindən və heç bir kimsədən imdad gözləmir?

Bu vaxt ona elə gəldi ki, nəhayət, uşaq davam getirmədi, ağladı, döndü çadıra tərəf baxdı, amma gördüyü bu oldu ki, qoca sarvan əbasının qolu ilə gözlerini silib başıalovlu özünü çadırın içinə saldı, Vəcnanın hüzuruna getdi. Başa düşdü – uşaq ağlamamışdı, qoca ağlamışdı uşaq kimi...

...Və o vaxt ki, qoca sarvan hiçqınb başıalovlu özünü içəri saldı –
dösəndi Vəcnanın ayaqlarına, yalvardı:

– Rəhm elə, ey Vəcna, – dedi, – nə eləyibse uşaqdır və uşağa ölüm düşmür.

Vəna yarımböğaz yaşıl mestinin pipikli ucu ilə qocanı ayaqları altından rədd elədi, amma qoca əl çəkmədi, yəni Vənanın ayaqlarına döşəndi...

...Və bu vaxt Babək orada – çadır ağzında İbn Mingənin hırıldaya-
raq dediklərini eşitdi:

– Öl deyirdi, – ibn Mingə hırıldayaraq, – öl, ilan balası, ölməsən canın əlimdən qurtulmayacaq!

Hava çatmadı Babəkə, boğuldu, başını yenə aşağı saldı və sonsuz bir xəcalət hissile özü-özündən üz çevirdi. Ona görə üz çevirdi ki, həyasız bir yamanlıq və həmişə cəzasız qalan bir qəddarlıq yenə azğınlıq edirdi, o isə dəmir kimi möhkəm əlilə öz yaxasından yapışıb imkan vermirdi ki, ürəyində şahə qalxan bir qəzəb dartsın, cilovunu qırsın! Birdən ona elə gəldi ki, nə isə oldu və qırmanç vıyılması kəsildi. Başını qaldırdı, baxdı. Uşaq hərəkətsiz bir halda çadır ağzında yerə sərilmişdi. Ölmüşdüm? Əgər ölmüşdü, demək ibn Mingə uşağın cəsədini tapdayırdı?

Və ürəyində şahə qalxmış qəzəb dartdı, cilovunu qırdı.

...Qüvvətli bir əlin endirdiyi zərbədən ibn Mingənin qara çalması başından uçub çox uzaqdakı bir kol topası üstünə qondu və gözlərində sonsuz bir heyrət ifadəsi olan ağır bir gövdə ləngər vuraraq arxası üstə çadırdan üç-dörd addımlıq məsafədə yerə sərilirdi.

Hadisə elə bir sürətlə cərəyan etmişdi ki, karvan oğlanları içlərini çəkməyə belə macal tapmamışdılar.

İndi o, yerə sərilmiş ibn Mingəni tapdamağa başlamışdı ki, Vəcnanın çadırından özünü çölə atan qoca sarvan qorxunc bir foryad ilə arxadan Babəkin ayaqlarına sarıldı:

– Amanın günüdür, oğul, nə edirsən, kimə əl qaldırırsan?

Arxaya, qocaya tərəf döndü, dartındı, ayaqlarını qocanın qolları arasından çıxartmaq istədi, amma bacarmadı, yerindən tərpənə bilmədi və ayaqlarını cıdarlamış qocanın qollarındakı qüvvətə heyrət elədi. Sonra qoca başını qaldırıb aşağıdan yuxarıya ona baxanda, daha artıq bir heyrət içində qaldı. Qoca elə dəhşətlə ona baxırdı ki, elə bil başı üstündə əzrail dayanmışdı.

Dəfələrlə bunu görmüşdü, dəfələrlə buna şahid olmuşdu ki, qorxunun göstərdiyi xilas yolu xain bir bələdçinin göstərdiyi yoldur, cilovlanmayan qorxu guya səni təhlükədən qaçırdırdı, guya sənə xilas yolu göstərirdi, amma çəkirdi, aparırdı, öz bataqlığına salırdı. Orada isə son peşmançılıq fayda verməyəcəkdi və öz ölümü özünü iyrəndirəcəkdi...

Qoca isə dərhal bərkdən onun ayaqlarına sarılaraq, amansız bir təhlükəni onun başından sovuşdurmaq üçün ağzında dili titrəyərək yalvarırdı ona və yol göstərirdi:

– Bu nə işdir elədin oğul? Niyə qoymadın yalvarım? Niyə qoymadın ağlayım? Yalvarardım, ağlayardım o vaxta qədər ki, axırda o zalım

da rəhmə gələrdi. Məgər başqa bir çarəmiz varmı? İtaət elə oğul, get Vəcnadan aman istə, de ki, bir xəta idi çıxdı əlindən, amma bundan sonra Sirat-əl-müstəqim olacaq sənə də yolun, o yol ki, cəmi müsəlmanların xilas yoludur...

Birdən qocanın əlləri boşaldı, yanına düşdü və Babək çox yaxında kiminsə ağır-ağır nəfəs aldığıni eşitdi, döndü baxdı.

Vəcna qara əbasında, qara çalmasında qara bir heykəl kimi çadırın girəcəyində dayanmışdı. Yaxın ocaqdan vuran titrək şölə ilə üzü gah bir az işıqlanır, gah bir az qaralırdı.

Bir müddət nə Vəcna dinib danışdı, nə Babək bir söz dedi. Hər ikisi sükut içində gərgin bir intizarla nəyi isə gözləyirdi...

Vəcnaya görə onun bir çobanı, bir muzdlu, yaxud bir karvan qatarçısı ki, bir kölədən artıq deyildi, əgər kiçik bir xata işləmişdisə, hətta onun dəvosinə bir çomaq vurmuşdusa və yaxud itinə, pişiyinə bir daş atmışdusa, sonra dərhal ağasının hüzuruna gəlməli, baş oyməli, peşman olduğunu iqrar etməli və aman istəməli idi. Bu həmişə belə olmuşdu. Amma indi qarşısında dayanmış bir cürətkar Vəcnanın əmrini yerinə yetirən karvanbaşıya əl qaldırmışdı, ayağı çarqlı bir yoluq Əzd qəbiləsinin varlı çarvadarlarından birinə əl qaldırmışdı. Ən nəhayət, bu kafir bir müsəlmana əl qaldırmışdı. Amma buna baxmayaraq bu əyri dinli əhlilənət yerindən tərpənmirdi, aman istəmirdi və hətta qaçmaq, canını qurtarmaq fikrində deyildi. Deməli ölümünü qəbul edəcəkdi, amma ən yüngül bir cəzanı qəbul etməyəcəkdi, xeyr əgər ölümünü qəbul edəcəkdise, aydındır ki, canını asancasına təslim etməyəcəkdi. Birdə ki, indi kim onun əmrini yerinə yetirəcəkdi, kim bu cürətkarın küreyini qamçı ilə odlayacaqdı ki, karvanda bu işi icra eləyən indi özü qəşş edib yerə tir-tap uzanmışdı.

Qalırdı özü! Qalırdı bu saat qınında inildəyən qılıncı!

Vəcna dedi:

– Qulaq as kafir, sən o inadkarsan ki, vaxtilə böyük qardaşım səni islama dəvət elədi, yola gəlmədin, və o vaxt adını Həsən qoymaq istəyirdi, qəbul eləmədin. Odur ki, hələ də nə dinin var, nə iman. Həzər əcəm adından ki, yadımda deyil. Özün sal yadıma, nədir və yaxud nə idi adın.

Babəkin bobəklərində nə isə soyuq bir işıltı yarıb söndü ki, Vəcna bunu görmədi, amma hiss elədi və sualına cavab almadı.

Vəcna bütün karvan oğlanlarının nəsbətini, mənəyyəti, haralı olduğunu və bir-bir adlarını çox yaxşı bilirdi. Amma heç kəsi adıyla çağırmağa

tənəzzül eləməirdi, istər müsəlman olsun, istər qeyri-müsəlman bütün bu yolluqlara müraciət edərkən doqquz yaşından tutmuş doxsan yaşına kimi hamıya “ya valid” yəni “ey oğlan” deyərək xitab edərdi. İndi qarşısındakının bu ağır sükutundan bir an duruxdu, sonra səsini qaldıraraq əmr elədi:

– Soninləyem, kafir, cavab ver, yadımda deyil adı!

Babək yenə dinmədi və bu dəfə daha ağır bir sükutla Vəcnanın məramını rədd elədi. İndi Vəcnanın qalın dodaqları daha artıq kip qapanmış və qılınclar qınında, zəncirinin bir an tez açılması üçün sahibinin əl-ayağına dolaşan və mane olan qamq bir köpek kimi için-için zingildədi...

Aralığa çökən bu məşum sükuta birinci qoca sarvan davam gətirmədi: bir tərəfdən Babək üçün duyduğu qorxudan, digər tərəfdən Vəcnanın qarşısında duyduğu dəhşətdən ixtiyarsız olaraq inildədi:

– Vay olsun sənə ey Babək, nə üçün cavab vermirsən, sən cavab ver ki, ağamız da bizə rəhm eləsin.

Babək yenə dinmədi, indi o getdikcə közərən bu sükut içində qarşıdan düzünə, dikləməsinə vurulacaq hər bir zərbəyə və sonra nə olacaqdısa hamısına hazır idi. Gödəkcəsinin astarına tikilmiş meşin qın içindəki qəməsi yola çıxarkən təzəcə oxşarlanmışdı. Lakin eyni zamanda nə isə ürəyinə sızan bir hissə ona deyirdi ki, hardasa yaxında başqa bir təhlükə hər an sıçramağa hazır bir yırtıcı kimi yerə sinib nəfəsini belə udmuşdur. İndi quyruğunun ucundakı xəlifə titrəyişi bir an sonra baş verəcək ölümçül sıçrayışın son əlamətidir. Görmüşdü, dəfələrlə şahid olmuşdu ki, ölüm çox vaxt arxadan nəmərəcəsinə zərbə vurub qəfildən ovlayır öz qurbanını!

Elo bu vaxt Turac oğlunun Sarat rustakından təzəcə gəlib Təbrizdə ibn Rəvvadların karvanında qatarçılığa başlamış oğlanın qəzəbli nidasını eşitdi:

– Əlini dinc qoy nəmər, bəsdür quduzluq elədin!

Babək döndü geriye baxdı. Əlində xəncər arxadan üstünə gələn karvanbaşıyla öz arasında ikinci addımlıq məsafədən artıq qalmamışdı və tənənfəs yığırub çadır yanına gələn karvan oğlanlarından üç nəfərin əlləri qurşaqlarına keçirilmiş qəmələrin üstündə idi.

Karvanbaşı alt dodağını dişləyib dayandı. Vəcnə isə dərhal vəziyyəti qavradı və hesabladı. Təbrizdən çox uzaqda idi. Və Həmədana hələ çatmamışdı. Burada, kimsəsiz dağlar qoynunda bu, karvanda partlamağa hazır bir qiyamın başlanğıcı idisə, Vəcnə təmkin və tədbirlə iş

görməli idi. Buna görəydi ki, Vəcnə həqarət dolu bir baxışla karvanbaşını başdan ayağa kimi süzdü və dedi:

– Ya ibn Mingə, əlbəttə ki, möminlərə əl qaldıran kafirlərin qanı halaldır, amma kimin hüsurunda yer öpməyə getdiyim sənə əyandır və mən bu karvanda qan tökülməsinə izin vermərəm.

Sonra Vəcnə bir daha karvan oğlanlarından o üç nəfərə nəzər saldı və hiss elədi ki, bu yolluqlara nə cəza verəcəksə təxirə salmalıdır, ta bu tanrı qarğımış yol qurtarana qədər bu yolun sonunda o yenə Əzd qəbiləsinin rəisi kimi əmr verən və əmri yerinə yetirilən Vəcnə ibn Rəvvad olacaqdı. Amma hələ də qarşısında dayanıb duran və karvanda qiyam şərəfəsini alışıran bu əhl-lənət haqqında dərhal bir qərara gəlməli idi və karvan sahibi kimi Vəcnə hökmünü ucadan əyan elədi:

– Qılınclar qınında inildəyir ey kafir, amma lənət o kor şeytana ki, əvvəlcə sənə bunca cürət verir, sonra mənim səbrimi-səbatımı imtahanə çəkir. Get karvandan! Və nə qədər ki, əyri dinini müstəqim edib bir olan Allaha iman gətirməmişən Azərbaycanda, nə mənim, nə Əzd qəbiləsinin torpaqlarında sənə yer yoxdur.

Sonra Vəcnə döndü, öz çadırına getdi...

Barsis isə bu vaxt durub oturmuşdu, ayağa qalxmaq istəyirdi, amma qalxa bilmirdi. Babək yaxın gəldi, tutdu uşağın qolundan, qaldırdı...

Hara gedəcəyini, başına nə gələcəyini bilmirdi.

Bildiği o idi ki, indi o özü qovqum idi, üstəlik xilas etdiyini bir yük kimi çiyinə alıb aparmalı idi.

Və o Barsisin qolundan tutub öz gələcəyinə doğru addımladı...

*Bu tərkidünya bir qocanın
Dağ mağarasında gecə nəğməsidir
Və kiçik barsisin əlilə
O qocanın dəfn edilməsidir*

1

Geriye qayıdış yolu bağlanmışdı və indi o yalnız irəliyə, hələ görmədiyi, amma gəlib çox yaxınına çıxdığı o böyük şəhərə doğru getməli və ibn Rəvvadın karvanından əvvəl o şəhər darvazasından içəri keçməli idi, çünki Vəcnə şəhər darvazasındakı keşikçilərə onu nişan verə bilərdi və əgər yaxalansaydı, şəhər hakimi ibn Mingənin şikayəti əsasında müsəlmana əl qaldırmış bir kafirə çox ağır cəza təyin edərdi və indi

qolundan tutub gecə qaranlığında addımladığı bir uşaq bu dəfə də o qürbət şəhərində başsız və kimsəsiz qalacaqdı...

...Taqətdən düşmüş uşaq isə ikinci dəfə idi ki, bürümüşdü, dizləri bükülmüşdü. Yerdə oturmuşdu və indi o yenə ayaq üstə dayanıb göz-ləyirdi ki, uşaq bir an dincəlsin, nəfəsini dərsin.

Yol dağarcığı boş idi. Ehtiyat azuqəsi yükdə qalmışdı. Amma yenə də əlini salıb dağarcığın dibini silib-süpürdü, yığışdırdığı quru yoğurt və pendir oxantılarını uşağın ovcuna tökdü.

– Ye, – dedi, – bir az üreyində qüvvət olsun.

Sonra əynindən gödəkçesini də çıxartdı uşağın cır-cındıra çevril-miş və tər köynəyin içində açıq qalmış arıq çiynlərinə atdı, özü qalın köynəkdə qaldı. Uşaq başını əyib sol ovcundakı yoğurt qurusu, pendir oxantısını yaladı, amma gödəkçəni çiynindən rədd eləmişdi. Babək uşağa tərpendi.

– Qulaq as qurd balası, – dedi, – ayaq üstündə dura bilmirsən, kim bilir dağ gecəsinin bu ayazında hələ nə qədər yol gedəcəyik... Özmini nahaq yerə mənə əzəmət satırsan. Yıxılıb bu yol qırağında can vermək heç rəva deyil ki, qəbrini də mənə qazdırasan və mənə qürbət dağla-rında məəttəl qoyasan.

Barsis dinmədi və artıq dirənmədi, qüvvəsini topladı, ayağa qalxdı. Düzdür gödəkçə ayaqlarına dolaşdı, amma dərhal canının bir az qızdı-ğını hiss elədi.

Sonra aşırımı üzə aşağı endilər və çox darısqal bir tənqenin dibin-də qara batıb qaldılar və burda o tərəf, bu tərəfə boylananda irəlidi və arxada ulduzların işığında gah yanan, gah sönən yaşıl parıltılı bir neçə göz gördülər.

Axşamkı çovğun qayalardan silib süpürdüğü qar ilə bərabər, görü-nür bu ağzı qaraları da qovub bura doldurmuşdu. O isə dayanmışdı, nə isə fikirləşirdi. Eyni zamanda uşağa dedi:

– Birçə kəlmə din, danış oğlan, heç olmasa adını de bilim yoldaşım-ayaqdaşım kimdir?

Uşağın dodaqları tərpendi və o nə isə dedi:

– Eşitmədim, Bar-sis?

Uşaq başının hərəkətilə dediyini təsdiq elədi və əlbət ki, indi ayaq üstə durmağa taqəti qalmamış bu uşağı sorğu-suala tutmaq vaxtı deyil-di və indi onun gözləri ətrafda vurnuxan o qara kölgələrdə idi. Axşamkı çovğunun bu darısqal tənqəyə tıxadığı qar içində ağzı qaralar yuxarıya

doğru dikinə sıçrayışlarla hərəkət etdikcə qar tozu ulduzların işığında kiçik ağ fəvvarələrlə ətrafa səpələnirdi. Nə eləyirdilər bu ağzı qaralar? Tənqenin qarı içindən çıxmağa yol axtarırdılar, yoxsa təbiətdən çox mahir bir ovçu kimi məqsədləri irəlidi və arxadan bənd-bərəni kəsib onları mühasirəyə almaq idi. Hər ehtimala qarşı əyildi, uşağın çiyninə saldığı gödəkçənin astarına tikilmiş meşin qın içindən tiyəsi əyri qə-məsini dartdı, çıxartdı və uşaq onun bu hərəkətini gördüyü üçün dedi:

– Qulaq as, Barsis, deyirlər ki, bir qaplanın vücudunda nə qədər gücü varsa, üreyində də bir o qədər gücü olur. Amma bir Barsisin vü-cudunda nə qədər gücü varsa, üreyindəki gücü ondan on qat artıq olur... və əgər dedən də yanılmayıb sənə Barsis adı qoyubsa... – böyrünə qısılmış uşağın üreyinin dərhal uçduğunu hiss elədi və başa düşdü ki, uşaq qorxduğu üçün yox “dədə” sözünü eşitdiyi üçün belə uçun-mağa başladı və əlbət ki, uşağın sirrini açmaq üçün bu hələ çox azdı. Amma əlinə keçən kələfin ucun buraxmamalı idi və o heç bir şey hiss eləməmiş kimi dedi:

– Dediym o idi ki, Barsis, bu ağzı qaralar vəhşi heyvanlar içində ən dərrakəli yırtıcılardır. Təkcə bunlar bilirlər ki, iki adam bir-birinin yanında duranda ikisi bir yerdə bir qoşun kimi qüvvətli olur.

Bu vaxt Barsis onun qolun dartışdığını və əlilə çox yuxarıda yamac başında nəyi isə ona göstərmişdi. O da çox baxmış və nəhayət, görmüşdü ki, çox zəif və qızartdaq bir parıltı gah görünür, gah yox olurdu. Və o dərindən rahat nəfəs alaraq demişdi:

– Laçın, şahin gözləri varmış sənə qurd balası. Elədir. Od var orda, ocaq var orda və haydı, ölsek də, da, diri qalsaq da gərək dırma-şaq ora...

Sonra o bomboş dəri dağarcığı bir az yaxına gəlmiş iki ağzı qaranın üstünə vızıldatdı və dedi:

– Çox acdılar, qoy gəmirsinlər başları qarışsın!

Bir az sonra isə dik və kolluq yamacla yuxarı dırmaşarkən o arxa-dan dəri dağarcığının necə quru çatırtı ilə cırlıldığını və ağzı qaraların çənələrindən qopan şaqılırtını eşidərkən elə bil buzlu bir dil boz köy-nəyi altında bir anlığa kürəyini yalamışdı.

Nəhayət, ölüm-zülüm dik yoxuşu qalxıb qaya altındakı daş bir yerə çıxdılar və burda qara ağzını geniş açmış bir dağ mağarası onları içəriyə, qızartılı qaraltıya dəvət edərkən birdən o ani tərəddüd içində dayanmışdı. Əgər bu dağ mağarası dağ quldurlarının yatağı idisə? Nə

alacaqdılar ondan? Bir halda ki, toqqasından asılmış dəri kisəcikdə çaxmaq daşından, qovdan və səkkiz dirhemdən başqa heç bir şeyi yoxdur? Bəs uşaq. Barsisi ala bilərdilər onun əlindən. Və sonra uşağı aparıb qul tacirlərinə satmaq üçün əlbəttə ki, onu da sağ qoymaya-
caqdılar.

– Qulaq as Barsis, – dedi, – Sən dur burda... Mən içərini yoxlaram...

Barsis qoymadı onu sözü qurtarsın. Kəskin bir hərəkətlə başını buladı və dərhal əyildi, yerdən iri bir daş götürdü, irəli keçdi. Döndü əlilə ona işarə elədi ki, yəni sən dayan burda, qoy mən yoxlayım, görüm içəridə nə var, nə yox. Babək ixtiyarsız olaraq güldü:

– Qurd üreyi yedirib anan sənə qurd balası – dedi. – Yaxşı, dalımca gəl, ya dövlət başa, ya quzğun leşə.

İçəridə əlaqaranlıq içində on-on beş addım irəlilə ilk öncə ocağı görmüşlər. Lakin ocaq başında heç kəs yoxdu. Sonra gəlmişdilər ocaq yanında dayanmışdılar, diqqətlə yan-yөрələrində baxmışdılar. Səssiz dayanıb gözləmişdilər ki, hardansa bir xışıltı, bir ayaq səsi və yaxud bir hənirti gələcəkdir.

Və bu zaman Barsisin əlindəki daş birdən yerə düşmüşdü, dizləri qatlanmışdı yerə çökmüşdü və dərhal başı sinəsinə əyilmiş və uşaq üzü üstə yerə seriləndə alnı ocaq qırağındakı külə batmışdı.

Əyilmişdi uşağın başın yerdən qaldırılmışdı... diqqətlə üzünə baxmışdı. Mağaranın sahibi quldur idimi, div idimi, əjdaha idimi, fərqi yoxdu, artıq gecəni burda qalmalı idilər. Uşağı gödəkcosinə bürmələdi, başını ocağın yanında, divar dibindəki quzulamış torpaq üstündə rahatladı, sonra qalxdı mağaranın içini gözdən keçirdi. Mağara boşluğun qaranlıq içində harayacan uzanıb getdiyi və harda qurtardığı görünmürdü. Amma yaxında gözüne bir çırpı şələsi dəymişdi, getdi o şələdən bir çəngə çırpı çıxartdı, qatdı gözü qaralan ocağı gur qaladı.

Quru çırpılar çox tez tutaşdı, bir az əvvəl qaramat mağaranın sirli səssizliyindən qulaq cingildəyirdi, indi hər tərəf ocağın çatırtısıyla doluydu və sükut mağara boşluğundakı qaranlıq ənginliyində geri çəkildi. Sonra çəkildiyi o yerdə rəşəli və tələsgənliklə dingildəməyə başladı. İndi dabanları üstə ocaq qarşısında oturmuşdu, dirsəklərini qatlanmış dizləri üstə qoymuşdu, əllərini irəliyə ocağın alovuna doğru uzatmışdı; yer nəmişlik olanda gecə ocaqları başında da həmişə belə oturardı, göz-
ləri oda baxardı, fikri uzaqlara çapardı.

Sonra əlini daha da irəli uzatdı, alovun qırmızı dilləri içində əllərini yuyub ovuşdurdu və əllərini geri çəkəndə alov dolu ovuclarını üzünə çırpdı.

Bu vaxt pərdə arxasında nə isə bir hənirti eşidən kimi oldu, dərhal qeyri-ixtiyari olaraq əlini toqqası altına keçirdiyi qəmonin üstünə qoydu. Çevrildi geri baxdı və qulaq kəsildi.

Hənirti yaxından gəlirdi və el bil kimsə yer altında inildəyirdi və o yerdən ki, bu səs gəlirdi, orda bir çuxur qaralırdı. O çuxurun solunda daşlı-kəsəklı torpaqdan kiçik bir təpəcik ucalırdı. Qalxdı ayağa və ağzı qaralan o çuxura doğru yönəldi. Və ona elə gəldi ki, dərhal ordan qaranlığa iyrenc çəkildi ki, ombası, sağrısı, bel sütunu bir az yuxarı əyildi¹ gəlib gördü ki, çuxur səliqə ilə qazılmış bir qəbir quyusudur və indi ağzı açıq qalmış bu qəbir inildəyirdi, yaxud sayıqlayırdı və daha doğrusu titrək və həzin bir avazla nəğmə oxuyurdu:

– ...Ey rəbim, vay həbibim, mən ki, hər axşam dərgahına gəldim, gecəm də vahəsrata oldu, gündüzüm də. Və bu minval ilə ömrüm tükəndi. Amma bir dəfə mənə lütf etdiyini görmədim... Və indi bu növbət hüzurundan getmərim, ta ki mənə bildirmiyincə. Bunca ki, mən soni sevdim, sən dəxi mənə sevmirsən? Getmərim, ta ki mənə aşkar olma-yınca. Bunca ki, mən sənə doğru gəldim, sən dəxi mənə intizarmısan? Getmərim ta ki mənə bildirmiyincə. Bunca ki, mən soni sevdim, sən dəxi mənə həsərətimlə ağladığım pərişan halıma yanarmısan?

Əllərini dizlərinə dirəyib aşağı əyildi, diqqətlə qəbrin dibinə baxdı, əlbəttə ki, orda kim isə vardı. Və o şəxsin saç-saqqalı dümağ idi. lakin qəbrin dibindəki qaranlıq bundan artıq görməyinə mane olurdu. Döndü ocağa doğru getdi. Bayaq orda gözüne bir neçə quru gərməşöv çubuğu dəymişdi (ta qədimdən dağ kəndlərində yoxsul daxmaların, yeraltı qazmaların şamı, çırağı, qaranlıq gecələrinin istisi bu çubuqların alovu idi). Gəldi o quru gərməşöv çubuqlarından üç dənə götürdü, bir-bir ocaqdan alışdırdı. Sonra yenə geri döndü, qəbrin qırağında diz çökdü. Ağca sifə bir anlığa yanan və maraqlı yanımla şamı işıqlandıran bu çubuqların işığında zənn ilə qəbrin içinə baxdı. Bir qoca uzanmışdı orda, üstünə yırtıq bir keçe salınmışdı və yastığı bir qucaq küləş idi. Qocanın gözləri açıqdı və iri qara gözlərinin baxışlarında elə bir qaynarlıq və parıltı vardı ki, son iqamətgahında uzanmış bir qocanın

¹ Olyazmasında bu cümle oxuna bilmədi

bunca diri gözləri ister-istəməz onu heyratə saldı. Qocanın dodaqları yenə terpenirdi və eyni nəşəli sayıqlama, dalğa-dalğa qəbirdən yuxarı qalxırdı: "Və ey həbibim, bunca ki, yoxsulluğumda mən səni gördüm, mümkün deyil ki, sən məni görməyəsən. Çünki bu yer üzündəki dirilik nədir. Əgər sənin perişan və qorxunc rüyaların deyilsə və yaxud o göylər nədir, sənin qənd sünbülün ilə bezənmiş mənim obalarım deyilsə? Və indi xaraba qalmış can evimdə və yorulmuş və usanmış bir ürəkdə son yuxumdan əvvəl su kənarı ilə keçəm..."

Birdən qoca diksinən kimi oldu və bayaqdan bəri əlində üç yanar çubuq ilə başı üstündə ucalan və qırpımsız baxışları ona zillənmiş bu varlığı nəhayət, tanıdı, dərinə köksünü ötürdü və nida elədi.

– Nəhayət ki, gəldin, ya əzrail? Və gəldin ki, hər gecə bu qəbirdə sənin mətəlin idim... Və indi ki, düz həyatım məmat ilə tamə yetişdi, qoy rəbbimə sığındığım bu gecə yüz dəfə mübarək olsun.

Və qoca gözlərini döyə-döyə qaldı və çox gözlədi, amma qəbirdən daha səs gəlmədi. Nəhayət, davam gətirmədi, əlindəki yanar çubuqları bir-bir qəbirin qırağına sancdı. Sonra çox ehtiyatla ayaqlarını yerə diriyərək üsulluca qəbrin içinə endi, bir əlini qocanın alınına qoydu. Gözləyirdi ki, əli artıq alını soyuq tər basmış bir cəsədə toxunacaq, amma gözlədiyinin əksinə qocanın alını od tutub yanırdı və indi hənirti onun üçün aydın oldu; Qoca qızdırmanın şiddətindən sayıqlayırmış. Çəngələdi qocanı yatağından qaldırdı, bir dəri bir sümük idi, evi başına uçmuş bir quş müqəvvası kimi yüp-yüngüldü. Qaldırdı qocanı qəbrin qırağına qoydu, sonra özü də qəbirdən çıxdı və qocanı yenə də qucağına aldı. Gətirdi ocaq yanındakı çürük həsirin üstünə uzatdı və qocanın yamaq üstündən yamaq vurulmuş bədrəng əbasının yaxasını açdı.

Qocanın huşu özünə gəldi... hələ də gözləri qapalı idi, lakin qururuq dodaqları zarıdı.

– Ya əzrail, uçarımın adı hörmətinə... əvvəlcə bir qurtum su... və sonra yubanma, otur sinəm üstə, canımı al ki, uçardım, ancaq vücudun əsəretindən qurtarsam... Bucaqdakı cürdökədən su töküb ağacdan yonulmuş piyaləni doldurdu. Sonra qocanın başını yerdən qaldırdı.

Və qoca ürək yangısı ilə qurtum-qurtum nəşəli bir inilti ilə piyaləni son qətrəsinə kimi boşaltdı. Və dərhal elə sustaldı ki, təkrar başı yerə döyən kimi dərin bir bayğınlıq içində yuvarlanıb hərəkətsiz qaldı.

Uşaq onun gödəkçəsi altında ayaqlarını qatlamışdı, dizlərini qarnına sıxmışdı və indi yuxusunda nəfəs alırdı. İniləyirdi. Nəfəs vermirdi, sızıldayırdı və hərdən bir nə isə deyir, sayaqlayırdı. Qırmaq zərbələri altında bir dəfə də olsun cıncırını çıxarmamış uşağı indi namərd yuxusu "rüsəy" edirdi. O isə diqqət kəsilərək uşağın nə dediyinə qulaq asırdı. Bayaq da uşaq yuxusunda kimi isə çağırırmışdı. Amma o yaxşı eşitməmişdi. İndisə uşağın "Cunay" deyə kimi isə çağırıldığını aydın eşitdi. Cunay, kim imiş görəsən bu Cunay? Bəlkə anası idi? yox, uşaq yuxusunda anasını adıyla səsləyib çağırma bilməzdi və indi yenə ürəyində bu qurd balasına qarşı bir səfəq dalğası baş qaldırırdı. Dərhal qaşların çatdı və öz-özünə topındı ki, yavaş, zənən xeylağı deyilsən!

Sonra yenə ocağın oduna dikilmiş gözləri yol çoxkdi, kim idi yaxud kim imiş bu uşağın atası? Nə üçün "dədə" sözünü eşidən uşaq o cür uçmuşdu? Bəlkə öldürülmüş bir ananın oğlu idi? Və yaxud atası elə – Vəcnə ibn Rəvvad idi ki, uşaq öz atasını öldürməyə gəlmişdi? Məgər azmı idi doğduqları uşaqları ilə bərabər kübarların qəsrlerinden və kəşənlərindən qovulan, daha doğrusu sahibləri tərəfindən satılan kənizlər və cariylər? Və belə uşağın ürəyində qisas odu yanırdı.

O vaxt bu mağaraya girmişdilər. Vaxtı bilmək üçün başını qaldırıb dağ üstə göylərin ulduzlarına baxa bilməmişdi, amma indi hiss eləyirdi ki, çöldə qalmış o böyük dünyada artıq gecə çoxdan yarıdan keçmişdir. Bura, bu qaramat mağaraya tıxanmış zaman isə elə bil donmuşdu və dayanmışdı və əlbəttə ki, bu gün tələş dolu yorğunluğu gecə onu yatmağa qoymayacaqdı və o sağında ölü kimi düşüb qalmış, amma hər nəfəs ilə həyata qayıdan bir uşaqla, solunda yuxusu ilə oyanıqlığı arasındakı sərhəd olmayan, hər nəfəs ilə həyatdan uzaqlaşan bir qoca arasında səhəri diri gözlə açacaqdı.

Məhz bu mağara uşağı xilas eləmişdisə, eyni zamanda can verən bir qocanı da indi onun ixtiyarına vermişdi. Elə isə ilişib bu mağarada qalsaydılar nə yeyəcəkdilər, nə içəcəkdilər? Əgər bu tərkidünya qocanın hər gün bir öynəlik ciyəsi bir xurma və yaxud bir tike arpa çörəyi idisə...

Halbuki, qoca bu halda olmasaydı uşağı burda, onun yanında qoyub gedə bilərdi, yaxındakı o böyük şəhərdə bir iş tapıb qulpundan yapışırdı, sonra gələrdi, uşağı qocadan alıb aparardı. Amma indi nə cür

can verən bir qocanı burda tək başına qoya bilərdi və ac bir uşağın qolundan tutub necə yola düşəcəkdə?

Birdən hiss elədi ki, sol tərəfdən bir cüt göz ona zillənib. Səksənən kimi oldu. Başını qaldırdı. Qoca qalxıb həsir üstündə oturmuşdu və gözlərini döyə-döyə oturduğu yerdən ona elə baxırdı ki, elə bil saçaqlı papağı altından saçları boynuna tökülmüş, ocağın şölesindən üzünün rəngi his rənginə boyanmış iti və ilişən baxışları rəhmsiz olan bu qarşısındakı məxluq məhz onun gözlədiyi varlıq idi. Amma nədənsə öz işini görmək əvəzinə, qocanın ocağı başında oturub qızınmağa vaxt tapmışdı. O isə çox sevindi ki, nəhayət, qoca özünə gəlmişdi və birinci olaraq özü sözə başlayaraq:

– Xoş gördük ata, – deyə gülümsədi. – Elə bil qızdırman səngiyib, gözlərin bir az durulub. Çox şükür. Ürəkdən dilərdim ki, vücudum şəfa tapıb, ürəyin şad olsun.

Qocanın elə bil matı-qutu qurudu və ixtiyarsız olaraq dedi:

– Sübhən Allah, bu nə rüyadır göstərirsən mənə? Məgər əzrail öz peşəsindən ol çəkibdi? Və yainki təbibliyi özünə şüar edibdir?

Başını buladı, qocanın indi də oyanmış halda sayıqlamasını yorğun bir xidmət hissile qarşıladı.

– Allahı sevirsen ata, – dedi, – gəl bu əzrail söhbətinə son qoyaq və əgər bilmək istəyirsən biz özümüz, yəni o uşaq da, mən də ən azı beş-altı yol boz əzrayılın əlindən can qurtarmışıq.

Gözləmədiyi belə bir cavabdan bu dəfə elə bil qocanın nitqi batdı, başladı alnını ovuşdurmağa və bir müddət kirimişcə dayandı. Sonra çox fəğircasına, qorxa-qorxa dedi:

– Gecələr növbənöv xəyalət müsafirim olur... və qulağım bir-birindən əcaib ləfzlər eşidir... İndi aya sən beş-altı yol, əzrail dedin və yainki qulaqlarım məni aldatdı, səhv eşitdim?

– Səhv eşitməyibsən, ata, – dedi, – odur orda bax, odur o boz əzrailərdən ikisi, odur orda, mağara ağzında nəzikib bura baxırlar.

Qoca sağ əlini alnına söhbət elədi. Zənn ilə uzun-uzadı mağara ağzına tərəf baxdı. Bayaq üstlərinə atılan yol dağarcığını gəmirmiş o ağzı qaralardan ikisi gəlmişdi və indi orda mağara ağzında bir-biri yanında nəzikib oturmuşdu. Və gözləri yenə də gah yaşıl bir alovla yanırdı, gah sönürdü.

Qocaya isə orda uzaqda gördükləri, burda yaxında gördüyündən və eşitdiyindən daha artıq gerçək görünürdü və dodaqlarına qonan solğun bir təbəssümlə dedi:

– O küçüklərdimi, əzrail?

– Əcəb küçükdür, – dedi Babək, – amma tamam. Və çox şükür ki, bu əzrail söhbəti qurtardı. İndi qulaq as ata. Mən də, o uşaq da hər ikimiz qərribik bu dağlarda... Və əgər Allah qonağı kimi sənə bu mağara pənah gətirmişkə...

– Toxta, – dedi qoca, – əgər bu bir yuxudursa, aman ver qoy oyanım, özümə gəlim. Bu əgər rəya deyilsə, haçan uçdum o quyu dibindən və gəldim buracan?

Üzr istəyirmiş kimi yavaşdan dedi:

– Yanırdın qızdırma içində və uçurdun. Mən çıxartdım səni ordan, o yerdən və gətirdim bura qoydum...

3

Qoca titrək əllərilə o uşağın başını xızırlamış torpaq üstündən qaldırdı və bir çəngə quru otu Barsisin başı altında yastıq elədi, sonra bu dağ mağarasında doqquz ilin soyuğu hopmuş buz barmaqlarını uşağın saçlarına toxundurdu və dedi:

– Bir dünya ki, orda bir əlcə tifle bunca zülm olur, şeytan yaradıb o dünyanı, mənim rəbbimin bu işdən xəbəri yoxdur.

Babək gözlərini döydü. Şeytan yaradıb bu dünyanı? Və tanrının bu işdən xəbəri yoxdur? O tanrının ki, bütün rəvayətlərə görə əvvəl bu dünyanı yaratmışdı və sonra bu dünyanın harasındasa, bir ovuc qırmızı torpaq götürüb birinci insanı – bütün insanların atası Adəmi yaratmışdı və o vaxt ki, torpaq insanın anası olmuşdu, fəryad eləmişdi, insan adlanan övladının gələcək aqibətini düşünüb çox ağlamışdı və indi bütün bu axan, çağlayan çaylar, bulaqlar və irmaqlar o vaxt çox ağlamış ana torpağın göz yaşları idi ki, nəhayət, qiyamət günü zaman dayananda, dağlar uçurulanda, dənizlər buxar olanda, gün məğribdən çıxanda quruyacaqdı.

Elə isə bu tərk-i-dünya qoca hansı çovğun əqidənin sahibi idi ki, insanlardan qaçıb bu kimsəsiz dağlara gəlmişdi, bu qaranlıq mağarada özünə qəbir qazmışdı və hər gecə öz qəbrinə girib yatırdı və indi də “bu dünyanı şeytan yaratmışdır” – deyərək ağızdan qara bir küfr çıxardı?

– Görürəm ki, gözlərin doğruçudur, – dedi qoca, – insan nə cildinə girsə girsən, gözləri xaindirsə, dəyişdirə bilməz. Gözlərini dəyişdirə bilər, baxışlarını dəyişdirə bilməz. Bunu gizlədə bilməz və haqlısan

ki, ev sahibi mənəm... Amma ev sahibi xəcildir ki “əvvəlcə təam sonra kəlam” düsturuna əməl edə bilmir... Çünki iki gündür ki, alnımın terini qatıb ruzumu qazanmışam və o çırpı şələsini atmışam orda bucaqda qalıb, taqətim çatmayıb yerdən qaldıram... Amma səbr eləyin sabaha kimi... Çünki o vaxt ki, qoca quş yuvasından qəm dalınca uça bilmir, iki rahib dağ başından düşüb bura gəlir və görəndə ki, qoca xəstəhəldir, şələni özləri dallarına alıb aparırlar...

– İki rahib?

– Yuxarıda dağ başında nəsrani rahiblərinin də yeri var, hasar içində kiçik bir qələdir – ağappaq, və rumi dilində ona manastryon deyirlər... İslam dənizindəki xaçpərəst cəzirelərindən biridir ki, gecə də açıqdır qapıları, gündüz də. Çünki o manastryon xaçpərəst rahiblərin ibadətqahıdırsa, müsəlmanların da xəlvətgahı vardır və o rahiblər ki, gecələr öz hücrələrində dua və ibadətə başlayırlar, gündüzlər buraya gələn mömin müsəlman müsafirləri üçün eyş-ışrət içki məclisləri qururlar və əlbəttə o kəslər üçün ki, ciblərində qızıl dinarları və yaxud gümüş dirhəmləri çoxdur.

Bu yaxşı xəbər oldu. Yaxında dağ başında monastır var idisə ora qalxacaqdı, rahiblərdən çörək, pendir, yoğurt alacaqdı. Uşağı və özünü acliqdan qurtaracaqdı. Cibində səkkiz dirhəmi vardı. Qoca yenə başın qaldırdı, çox əzab çəkmiş, indi ac yatmış və səhər oyananda bir tike çörək verə bilməyəcəyi uşağa baxdı, köksünü ötürdü və dedi:

– Bil ki, səkkiz ildir kimsəsiz bir xarkeşəm və doqquz ildir bu dağlarda tikançılıqdı peşəm, gedirəm yaxadan-yamacdan kol-kos qırıram, düşürəm dərə dibinə, çaybasardan çör-çöp yığırım, çünki birgünlük yeyəcəyimi qazanmaq üçün hər axşam o ağ kilsəyə bir şələ çırpı aparmalıyam... Ömr bəndə rahiblərdən bir çimdik duz və bir ovuc arpa unu alıramsa, sonra rəbbimə yüz dəfə təşəkkür edirəm ki, bu gün də öz ruzumu özüm qazanmışam...

Və o qeyri-ixtiyari olaraq zəhərli bir təbəssümlə qımıışdı.

– Demək olmaz ki, çox səxavətlidir o rahiblər.

– Yox, – dedi qoca, – çəkdiyim zəhmətin haqqı o miqdardır, ondan artığına əl uzatsam nəfsimin əsiri olaram. Və o rahiblər də heç vaxt mənə sədəqə verməyə cəsarət eləməyiblər...

Və qoca birdən susub hekayəsini qıraraq diksindi. Bayaq da belə olmuşdu. Qoca hər dəfə susanda elə bil mağaranın aşağısındakı bu nəmli qaranlıq bir az irəli gəlirdi və o qaranlığa bürkələnmiş iyrənc bir

varlıq da bir az yaxınlaşırdı və marğa dayanırdı – və bu qocadakı həyat naminə yalnız söz almışdı və hər dəfə sözün qayları onu dirildirdi, həyata qaytarırdı. Buna görə o istəmirdi ki, qoca sussun, istəmirdi ki, qoca bu gecə ölsün və qaranlığa bürkələnmiş o iyrənc varlıq yaxın gəlsin və nəhayət, istəmirdi ki, bu gecə hər iniltisi həyat ilə dolu olan, hər nəfəsi ilə əl atıb daha bərkdən həyata sarılan bu uşaq ilə – hər nəfəsində həyatdan üzülen, hər dəfə susanda dərhal damarlarında qanı donan bir qoca arasında tək qalsın...

Buna görə idi ki, bir az çəkinərək, bir az sıxılaraq dedi:

– İzin versəydi ata... səndən bir-iki söz soruşardım.

– Soruş, – dedi qoca gözləri qapalı halda, – amma bil ki, sualların quru səhrası cavab çeşməsindən içdiyi sudan heç vaxt doya bilməmişdir.

Düşündü ki, qoy belə olsun, hər halda lənətə qalmış o sualların o quru səhrası üçün cavabın cılız meşəsindən bir qurtum su da qənimət-di və dedi:

– Görürəm ki, tərkdünyasan, qaçmısan işıqlı dünyadan və gəlmişən bu qaranlıq mağarada məskən salmısan...

– Yox, – dedi qoca yenə gözləri qapalı halda, – əksinə qaranlıq gördüyün bu mağarada işıq tapmışam. Çünki işıqlı dediyin o dünyanın qaranlığında gözlərim kor olmuşdu və təzəcə doğulmuş pişik balası kimi burnumun hara dirəndiyini görə bilmirdim...

– Qoy sən deyən olsun, amma nə üçün insan görək öz qəbrini özü qazsın və o qəbirdə öz əlilə özünü dəfn eləsin? Və nə üçün o sonuncu peyğəmbər ki, “ölməmişdən əvvəl ölün” demişdi, amma sonra özü bu dünyadan gedərkən ağlamışdı, gözlərində yaş durmamışdı?

Bu dəfə qoca diksindi, gözlərini açdı, başını qaldırdı və gözləri yenə qızdırmalı bir parıltı ilə alışıb yandı:

– Ürəyimə dammışdı ki, – dedi, – səni və uşağı rəbbim göndərüb bu gecə bura... Və indi sən ki, birinci ocaqdan sonra ikinci ocağa çırpı atırsan...

– İkinci ocağa?

– Birinci ocaq odur, çırpı atmısan yanır. İkinci ocaq beynimizdədir və çırpısız o suallardır ki, cavabı yoxdur...

– Elə isə susdum, ata...

– Gecdir, – dedi qoca, – və bilmək istəyəm, fəqirsonmi? Və bi. ki, fəqir o kəsdir ki, gündəlik yeyəcəyindən qeyri heç bir şeyi yoxdur.

– O vaxt ki, bir günlük yeyəcək üçün dağlarda çobanlığa başlamışdım, doqquz yaşım hələ tamam olmamışdı, ata.

– Binəsibsenmi? Və bil ki, binəsib o kəsdir ki, çox vaxt nəinki bir günlük yeyəyi, hətta əyninə geyməyə köynəyi də olmur.

– Binəsiblərin həmişə əynində köynəkləri var, ata... Məgər ağır ehtiyac həmişə atəşdən köynək deyilmi?

– Məzlumsanmı? Və bil ki, məzlum o kəsdir ki, çox matəm və müsibət görüb və bütün ümidləri üreyində ölüb. Yamanlığın azğınlığına, yaxşılığın acizliyinə şahid olub və taleyinə boyun əyib, qismətin qəbul edəməyibdir...

İndi o həyəcanlandı. Kirpikləri ilə kölgələnmiş gözləri daha sort bir ifadə aldı, qeyri-ixtiyarı olaraq döndü sağ tərəfində yatmış uşağa baxdı və səsinə nə isə bir mis cingildədi:

– Yox, ata, insan görək başını uca tutub ölməyi də bacarsın, amma yamanlığa baş əyməsin və ancaq itaəti qəbul etməsin.

– Sakın, – dedi qoca və az qala boğuldu, – sakın ki, toxtamaz üroyin şübhələr odunda yanıb külə dönməsin. Və dua eləyəyəm rəbbim səni hifz eləsin. Amma mənim rəbbim məndən daha aciz, məndən daha kimsəsizdir. Çünki göydə o məzlumdur, yerdə mən...

İndi o ikinci dəfə gözlərini döyə-döyə qaldı. Birinci dəfə idi ki, məzlum və aciz bir tanrının varlığından xəbər tuturdu. Hər tərəfdə xristianlıqdan, yəhudilikdən, islamdan, nəsrənilikdən və atəşpərəstlikdən qopmuş yüzlərlə məzhəb və təriqət əhlini dindirseydin görəcəkdin ki, onun iman gətirdiyi tanrı daha uca və daha qüdrətlidir.

Əzəldən, yeni kainatın yarandığı gündən bəri dünyanın inkişaf əsasları, insanın taleyi – yalnız o qüdrətli tanrıların əlində ikən, indi bu qocaya görə başqa bir tanrı da varmış – zəif və məzlum bir tanrı – və o istər-istəməz səsləndi:

– Aciz və məzlum bir tanrı? Məgər bu ağla sığan bir şeydirmi?

Qoca kəskin bir hərəkətlə başını qaldırdı:

– Qüdrətli və heybətli bir tanrı necə? – dedi. – Məgər bu ağla sığarmı ki, onun iradəsi olmadan dünyada bir kəsin başından bir tük belə düşə bilmədiyi halda, dünya yaranandan bəri keçən bu min il ərzində bir an, bir ləhzə də olsun zalimlərin qılıncından məzlumların qanı qurumamışdır və o qüdrətli və heybətli tanrı nə üçünsə buna göz yummuşdur və dünyanın ki, ömrü yeddi min il müəyyən edilmişdir, deməli hələ min il də qabağa kimi qüvvətlinin qılıncı qan içəcək və zəifin fəryadın göy eşitmiyəcək?..

Diqqət kəsildi, hara gedirdi bu qoca, əgər göyləri boşaldıb viranə qoyurdusa, bəs o aciz və məzlum tanrının işi nə olacaqdı?

– Qorxun və sevin, – dedi qoca və başını qaldırdı, – elə yerin, kainatın başlanğıcından sonuna kimi və sonundan başlanğıcına kimi yüz dəfə seyr etdim və hər dəfə ancaq bunu çıxdım ki, qorxun və sevin! Lakin bu mümkündürmü? Qorxu ilə iflic olmuş bir ürəkdə sevgi üçün boş bucaq olarmı? Məgər hər gün qarşısında titrədiyin bir qüdrətə bir şey etmək olarmı? Və yaxud o ifrat qüdrət özü ayağı altındakı cücülərə rəhm edə bilərmə? Axı bütün ifrat qüvvələri öz qüdrətləri kor edir. Məgər qılınc kor deyilmi? Sərvət kor və şöhrət kor deyilmi? Və mənim mürsidim ki, miskin bir qoca idi və Allah onun nəzərində o qədər heybətli idi ki, fəqir qoca hər dəfə namaz qılmaq üçün ayağa qalxanda “Allah” deyərdi, amma “Əkbər” deməyə macal tapmamış qəşş edərdi və ölənə qədər bu hal davam elədi...

Qoca dayana bilmirdi və beynindəki o ocaq ki, ikinci ocaq adlandırmışdı, elə bil getdikcə od tutub alışırırdı və o getdikcə daha gərgin bir diqqətlə qocanı dinləyirdi.

– Mürsidim öldü, – dedi qoca və səsi bir quyu dibindəki suya atılmış bir daşın batqın gumbultusunu andırırdı. Öldü, amma üreyindəki o vahiməni, o qorxunu mənə miras qoyub getdi, çünki tez-tez mənə deyərdi ki, ey zəif nə vaxt imanına rəxnə düşdü: düşün ki, o şəxs (isəvi dostun) Dibarın diyarında yaşayardı və dünyada ən doğrucu, ən kamil bir insandı, üreyində həmişə Allah xofu vardı və daima yamanlıqdan çəkinərdi və öz qovmi içərisində ondan xoşbəxt bir Allah bəndəsi yoxdu... Amma günlərin bir günündə göyün bütün mələkləri ki, tanrının hüznündə cəm olmuşdular, adı lənətlə damğalanmış şeytan da o mələklər içində, Allahın hüznünə goldi. Ərz elədi ki, yer üzərində gezirdim diyarbiyar və bütün iqlimlərə baş çəkirdim və sənə bəndlərinə gülürdüm, çünki cümləsinin dodaqlarında dua, ürəklərində riya vardı və cümləsinin fikri-zikri ancaq yamanlıq və xəbislik idi.

Tanrı nida elədi ki, ey məlun, orda mənim bəndlərim içində Əyyub adlı sədaqətli bir qulum var və ondan hələ bir yamanlıq görünməmişdir, çünki üreyində Allah xofu var və həmişə yamanlıqdan, şər işlərdən yüz fərsəx¹ gen gəzməmişdir.

¹ Hər fərsəx ya fərsəng altı km-ə bərabərdir

Şeytan inşidi, dişlərini ağartdı və “əlbəttə gen gəzər”, – dedi, – “çünki üreyi nə istəyibse ona vermişen, yeddi oğlu, üç qızı var, yeddi min qoyunu, üç min dəvəsi, beş yüz cüt öküzü və bir o qədər də ulağı var, hələ qaravaşlarını, kənizlərini, qulbəçələrini demirəm”...

Və gün tarının qanı bu sözlərdən çox qaralmışdı, şeytanın Əyyubu imtahana çəkməsinə icazə verdi və şeytana dedi ki, nəyi varsa get bu saat elindən al, bircə canından savayı. Çünki canı bizim ixtiyarımızdadır. Və durduğu yerdə Əyyubun başına daş düşdü, xəbər gəldi ki, Kəldani quldurlar qoyun sürüsünü qovub aparıblar, sonra xəbər gəldi ki, bədəvilər üç min dəvəsini qabaqlarına salıb sehrada yox oldular. Daha sonra xəbər gəldi ki, öküzləri və ulaqları da əldən gedibdir və nəhayət, müdhiş bir xəbər gəldi ki, cvinin damı uçub yeddi oğlu və üç qızı o dam altında qalıb həlak olublar. Qoca ayağa qalxdı, cırdı yaxasın dağıtdı, başına kül sovurdu. Amma sonra diz çökdü, əllərini göyə qaldırdı və dedi: rəbbim vermişdi, rəbbim aldı və qoy rəbbimin ismi mübarək olsun! Amma şeytan yenə qocadan əl çəkmədi və Əyyubu müdhiş cüzam xəstəliyinə mübtəla elədi, dərhal Əyyubun bütün vücudunu təpəsindən dırnağa kimi yara-xora ağzına aldı və gecə-gündüz dözülməz əzablar vücudunu gəmirəndə qoca getdi sönmüş ocağın külü içində oturdu. Bir əlinə bir saxsı qab qırığı aldı və bütün günü işi-gücü o saxsı qab qırığı ilə bədəninə qaşovlamaq oldu, ilan kimi ocağın külü içində qıvrıldı. Arvad rəhibə bu halı görəndə davam gətirmədi, qiyha vurub çıxdı ki:

– Ey evi başına uçmuş. Ey başına kül olmuş kişi, tanrı ki, sənə bu qədər əzab verir, asi ol o tanrıya, üz çevir ondan...

Qoca dedi:

– Qəhr olaydı o gecə ki, atamın belindən gələn ilə anamın bətninə düşdüm. Məhv olaydı o gün ki, anam yükündən azad olub mənə bu dünyaya gətirdi və indi qoy göylərin bütün bəla və müsibətləri qoşun çəkib üstümə gəlsin, hamısını qəbul edəcəyəm, vücudumu yara-xora alıb diyarbədiyar gozdirecəyəm, amma tanrıya asi olub rəbbimdən üz çevirmərəm...

Mürşidim hekayenin bu yerinə çatanda hönkür-hönkür ağladı və deyirdi ki, bundan sonra tanrı Əyyubu daha artıq sevdi. Bütün maldövlətin ona qayıtdı və Əyyubun yeni övretindən oğlu, qızı, yeni övladları oldu.

Tanrı varlığını qəbul etməmək olarmı?

Amma rəhman mənə rəhm etmədi. Mən də mürsidim öləndən sonra ömrümün 60-70 ilini yenə tanrıya yalvarış və ağlayışa həsr elədim... və nəhayət məxluğun gözündə müqəddəsə çevrildim... Şöhretim aşdı-daşdı, Xorasanı bürüdü keçdi, İrani işğal elədi, Azərbaycandan əks sədası gəldi və adım "Piri-həqiqət" ləqəbi ilə bütün xilafətdə dillər əzbəri oldu.

Vo bu vaxt xəlifo Harun ər-rəşid məni hüzuruna çağırdı...

Xəlifə qoşun çəkib Xorasan gəlmişdi, böyük oğlu Məmmunu da özünə götürmüşdü. Tus şəhərinin ətrafında ordugah qurub oturmuşdu ki, Ceyhun nehrinin o tayındakı Səmərqənd qiyamını yatırırsın. Amma ocol quşu da gəlmişdi bura, xəlifənin sinəsinə qonmuşdu, xaçpərəst baş təbibi də, Əmirəlmöminin dərddə bir çarə tapa bilmirdi. Oğullarının casusları xəlifənin yatağını mühasirəyə alıb nəfəsini sayırdılar. Xəlifə nəmənəm bir şerin bir misrasını xatırlayaraq az qala boğulurdu. O misrada deyilirdi ki, oğullar atalarının ölümünü arzulayırlar. Xəlifə qoca təbibindən də şübhələnmişdi. “Əlacında qələt var” deyib qoca təbibi edam etdirmək qərarına gəlmişdi. Amma bu vaxt birdən mənə xatırlayır və əmr edir ki, “Piri-həqiqət” hüzuruma gəlsin. Və xəlifənin atlı qulamları bir axşam çapıb gəldilər, daxmanı üzük qaşı kimi mühasirəyə aldılar. Başçıları at üstündən bağırırdı ki, ey qoca, yubanma ki, Əmirəlmöminin səni hüzuruna çağırır. Müqəddəsliyimə güvənib cavab verdim ki, mane olmayın, rəbbimə dua edirəm. Başçıları dedi ki, qısa elə duanı qoca. Fərman belədi ki, əlində su içirsə qoysun, ayağa qalxsın. Cavab verdim ki, ibn Vəqtəm yeni vaxtın, zamanın, daha doğrusu – anın, bir ləhzənin oğluyam və bu bir an həyatı əhatə elədiyim üçün mənim rəbbimə duam sübh-əzəldən, yeni kainat yaranandan başlayıbdir bir də qiyamət günü qurtaracaqdır.

Tez bıqlı qulamlar baxdılar bir-birinin üzünə və dişlərini ağartdılar. Sonra başçılarının işarəsi ilə oğlanlardan biri sıçradı atın üstündən yerə. Düşdü, qamarladı məni, iki qatladı bükdü və gətirdi it ölüsü kimi atının başı üstündən aşırıdı... qıy vurdular, çapdılar və neçə dəfə qəşş elədim yolda, özümən getdim, xəbərləri olmadı. Vecələrinə almadılar.

O vaxt ki, özümə gəldim, özümü xəlifənin məşhur qara məxmərli çadırı altında gördüm. Kimsə arxadan çiynimdən basdı ki, xəlifənin hü-
zurunda diz çöküb yeri öpüm. Bu vaxt xəlifə özü dikoldi, yatağında
oturdu və dedi:

– Ey “Piri-həqiqət” xəlayiq dedi ki, xilafətdə səndən böyük zahid yoxdur. Həqiqətdirmi bu sözlər?

– Yox, – dedim, – səhv edirlər. Ya Əmirəlmöminin xilafətdə məndən daha böyük bir zahid var.

– Kim ola o? – deyə xəlifə maraqlandı.

– Sənsən o böyük zahid, ya Əmirəlmöminin – dedim.

Harun-ər-rəşid bir müddət gözlərini döydü, sonra nida elədi:

– Sübhanallah bu nə cür olur ki?

Cavab verdim ki, mən elə bir dünyadan üz çevirmişəm ki, bir dir-həm qiyməti yoxdur və əvəzində o biri dünyanı və ancaq bu dünyanı qamarlamısan və indi ki, hal-hekayət belədir, deməli son daha böyük qurban vermişən. Və ən böyük zahid də sənsən...

Xəlifənin halı elə pozuldu ki, hər iki əlilə başını döyəclədi. Sonra saqqalın yolub zar-zar ağlamağa başladı. Və bil ki, ey novcavan, zamanəmizin məşriqində ağlağan müstəbid hökmdar böyük Karlos idi... (Qoca haqlı idi, doqquzuncu əsrin müstəbidləri tez-tez ağlayırdılar. Şərqdə Harun ər-rəşid ağlayırdı. Məğribdə böyük Karl... Gündüz cəlladına boyun vurdururdu, gecə noğmə cariyəsinin oxuduğu nəğmədən rıqqətə gəlib ağlayırdı).

Qerəz gəldilər ipək məndil ilə xəlifənin saqqalını və üzünü sildilər və yenə o yekə, heybətli şoxs yapışdı boynumdan, sürüdü məni çadırdan çölə atdı və xudahafizi bu oldu ki, dalımdan kök bir təpik vurdu. Bir müddət üzüm üstə döşənib qaldım.

Sonra ayağa qalxdım və pay-piyada yola düşdüm.

...Həmədana yetişəndə gördüm ki, o yol ki, hər iki tərəfdən cərgələnmiş ceviz ağacları arasıyla uzanıb gedən gözəl bir xiyaban idi, indi orda yol boyu hər ağacın aşağı budağından başsız bir cəsəd asılmışdır. Bu o vaxt idi ki, Harunəlrəşidin sərkərdələrindən Əbu Dolaq ilə Abdullah ibn Mübarek Həmədan qapılarında qiyamçı bətinilər ilə xürrəmiləri qılıncdan keçirmişdilər. Başımı aşağı saldım ki, o ağaclara baxmayım. Bu vaxt yol qırağında dikdir üstündə boyu beş qarışdan artıq olmayan bir oğlan uşağı gördüm. Sağ əlində kiçik bir bıçaq arxası üstə yerə sərilmişdi və sinəsinə sancılmış uzun bir nizə çıxarılmışdı, sinəsində qalmışdı... Palçıqlı yalın ayaqları dikdir üstündən aşağı sallanmışdı... Yaxın getdim, diz çökdüm və qucaqladım, o uşağın palçıqlı ayaqlarından üç dəfə öpdüm – və riyakar müqəddosliyimi o uşağın ayaqları altına atıb ayağa qalxdım.

Və o vaxt doqquz il bundan əqdəm, nəhayət elə bir həqiqətə vəqif oldum ki, göydə mənim rəbbimdən, mənim kimi kimsəsiz, mənim kimi məzlum rəbbimdən savayı başqa heç bir tanrı yoxdur... Və kəşf elədiyim bu həqiqətlə artıq özümdən özümdə heç nə qalmadı...

Qoca susdu.

İndi qocadan artıq o həyəcanlanmışdı. Doqquz il əvvəl burda, bu yaxında, Həmədan qapılarında bətinilər ilə xürrəmilərin qılıncdan keçirdikləri barədə çox eşitmişdi. Amma kim imiş onların başçıları və nə üçün belə dəhşətli bir məğlubiyyətə uğramışdılar? Bu barədə heç şey ona dürüst bir məlumat verə bilməmişdi. Davam gətirmədi və soruşdu:

– Nə üçün Həmədan bətinilərlə o xürrəmilər ki, içərilərində Azərbaycan dağlarından gəlmiş xürrəmilər də az deyilmiş, elə dəhşətli bir məğlubiyyətə uğramışdılar və kimlər olub döyüş zamanı onların başçıları?

– Nə fərqi var, kim imiş başçıları? – dedi qoca. – Bildiyim və inan-dığım ancaq budur ki, yamanlığı qılınc ilə məhv etmək olmaz!

– Nə qalır onda? – deyə qeyri-ixtiyarı səsləndi. – Zalımın zülmünə dözmək? Və yəni əminlik qarşısında diz çökmək?

– Bu sualı mən də rəbbimə vermişdim, – dedi qoca, – Amma cavabı sükut oldu...

– Və əlbəttə ki, sübut olacaqdı, – dedi Babək və dodaqlarından isteh-zalı bir təbəssüm süzülürdü.

– Qınama rəbbimi, – dedi qoca... çünki ilkin yamanlığı rəbbim özü yaratmışdı və sonra öz yaratdığı yamanlıq qarşısında özü aciz qaldı...

Babək yenə qulaqlarına inanmadı.

– Yamanlığı tanrı yaratdı?

– O yaratdı, – dedi qoca və tənəffüs oldu, – məgər gecə gün-düzdən və qaranlıq işıqdan yaranmadımı? Yoxsa ki, bəşəriyyətin anası Həvvanın cənnətdəki bir almaya tamah salmasıyla və o almanı dərib ondan bir dişdəm vurmasıyla yer üzündə ilkin günah və yaxud ilkin yamanlıq yarana bilməzdi ki? Xristianlar bunu iddia edirlər. Yaxud bəşəriyyətin atası Adəmin buğda yeyib cənnətdən qovulmasıyla dünya günaha bata bilməzdi ki? Müsəlmanlar bunu iddia edirlər. yox, ən böyük yamanlıq ən uca yaxşılıqdan yarandı. Və o uca yaxşılıq mənim rəbbim idi ki, ən ülvə düşüncələrinin zirvəsində sirli bir qüvvə peyda olub onun qarşısında dayandı və rəbbim öz düşüncələrinin qaynarından ya-ranmış o sirrə, qüvvəyə baxıb heyrət elədi. Alnını tor basdı və sonra alnından o təri silib atanda yer üzündə insan yarandı...

Sonra o sirli qüvvə qaranlıq gecənin hökmdarı oldu və atəşpərəstlər ona Əhrimən dedilər, yaxud yəhudilərin Əzazil dedikləri də o idi ki, indiki xristianların Diyavol dedikləri də o idi və nəhayət müsəlmanların İblis dedikləri də o idi və mənim rəbbim də öz düşüncəsindən yaranmış o sirli qüvvə qarşısında aciz qaldı. Və mögər insan da yarandığı gündən eyni müşgül ilə üz-üzə gəlmirmi? Əgər min bir yamanlığı aradan qaldırmaq üçün düşünüb-daşınıb bir çarə tapmağa can atırsa, düşüncəsindən yaranmış yeni bir yamanlıq qarşısında qalmırmı? Sehrli bir silsilə ki, sonu yoxdur. Sehrli bir silsilə ki, yaxşılıq və yamanlıq halqları bir-birindən qopmur...

Qocanın gözləri artıq dəli bir ifadə almışdı, bayaq qəbri içində uzandığı və qızdırma içində yandığı və nəgməli bir avazla sayıqladığı vaxtda olduğu kimi yenə bu gözlərdə elə amansız bir parıltı vardı ki, əgər bir az əvvəl o, bu gecə qocanın susmasını və mağara boşluğundakı bu soyuq qaranlığın qocanı alıb aparmasını istəməmişdisə, indi artıq qocanı od tutub alışan fikirləri ağzına alıb onu hara isə aparırdı və elə bil o düşüncələr çox uca fəzalara ucaldıqca dəhşətli bir təklilik içində qalırdı və göz qaraldan o uzaqlıqda uçan o düşüncələrə dəlilik qanadları lazımdı.

Qoca dünyadakı yamanlığın sərxəşməsini aparmışdı göyə çıxartmışdı, "yamanlığı tanrı özü yaratdı" demişdi. Həm də qüdrətli və heybətli bir tanrı yox, qocanın məzlum və aciz tanrısı yaratmışdı və qocanın bu iddiası nəinki onu heyrətə salmışdı, fikrini çaşdırmışdı, eyni zamanda çəkil kimi beynini döyürdü. Doqquz ildə ki, ibn Rəvvadın ticarət karvanlarında ilin bütün fəsilələrində yollarda idi. İstər gecələr karvan düşərgələrindəki ocaqlar başında, istər yol kenarı qala-karvansaralarda, istər böyük və kiçik şəhərlərin izdihamlı bazarlarında nə qədər bitib-tükənməyən dini mübahisələrin şahidi olmuşdu, saysız-hesabsız çeşidli təriqət adamlarının gizli və aşkar bidət dolu təlimlərindən nə qədər qəlpələr eşitmişdi, hafizəsində qalmışdı. Ulayışlı bir səda ilə dünyanın yaxın sonunu xəbər verən nə qədər sünnül qocalara, "o zaman ki, nə əvvəl var, nə axır olacaq" deyən hindli "Çərvək filosoflara", zorla özlərinə qarşı nə qədər mümkündür bir o qədər çox nifrət doğurmağı qarşılarına müqəddəs vəzifə qoymuş mələmət təriqətinin cəhənnəm zəbanilərinə oxşar dərvişlərinə rast gəlmişdi və nəhayət göyləri tamamilə tanrılardan boşaldıb viranə qoyanlar və tanrıları göylərin köhnə bir yalan olduğunu iddia edənlər vardı ki, çox tez bazar

meydanlarında boyunları vurulurdu, başsız-cəsədləri isə həftələrlə dar ağaclarından asılı qalırdı.

Son zamanlar isə bütün xilafəti titrəmə-qızdırma növbəsi ilə sarsıdan qızgın bir mübahisə tufanı qopmuşdu ki, "aya Quranı Allah yaratmışdır, yəni Quran Allahın peyğəmbərə dediyi sözlərdir, yoxsa ta sübhü özəldən və daha əvvəldən Allahın özü kimi Quran da həmişə mövcud idi?" Fanatik möminlərlə fikri azadları iki qılnc kimi üz-üzə gətirən bu mübahisədə nəinki islam dünyasının bütün ruhaniləri, imamları adlandırılan məqzilər təriqətinin başçıları, eyni zamanda şəhər əsnafları, peşəkarlar, boyaqçılar, papaqçılar və başmaqçılar, misgerlər və dülgərlər, hətta kürəkləri palanlı hərbçilər və ayaqları çarılı qatırçılar da iştirak edirdilər ki, nəhayət bir gün xəlifə Məmunun məşhur fərmanı bu mübahisədə də son sözü deyəcəkdi və xəlifənin ömrü ilə ən fanatik möminlərin başçısı İmam ibn Hənbəlin kürəklərini zolaxlayan qamçılar bu mübahisəyə son nöqtəni qoyacaqdı...

Amma indi bu gecə dünyadan və insanlardan əlini üzmüş bu bəd-bəxt qoca, öz ümitsizliyinin girdabı içindən göylərə öz varlığı ilə yoxluğu arasında gizlənpəç oynayan bir tanrı qaldırmışdı və yer üzərindəki müvəqqəti varlıq göyde oturan Əbədinin dərini çəkərək ağlayırdı ki, insan görək o məzlum tanrını xilas eləsin, elə bir tanrını ki, batinilərin öz tanrıları haqqında dedikləri kimi "nə vardı, nə yoxdu, nə diri idi, nə ölü, nə qadir idi, nə aciz, nə alim idi, nə cahil. Nə dilli idi, nə dilsiz, nə gözləri vardı, nə kordu, nə eşidirdi, nə kar idi. Və heç vaxt olmamışdı, amma həmişə və hər yerdə vardı"...

Bir az vardı ki, qoca yenə susmuşdu. Gözlərini qapamışdı, elə bil demişdi bütün sözləri, tükenmişdi, qurtarmışdı və bu vaxt yenə çimçənən kimi oldu. Başını çevirdi, mağara boşluğunun qaranlığına baxdı və yenə ona elə gəldi ki, qaranlığa bürgələnmiş o iyrenc varlıq yenə bir az yaxına gəlib qaramat baxışlarıyla qocaya baxır.

– Nə baxırsan o qaranlığa, – deyən qocanın səsin eşitdi... qatqan kimi qocalmış bir qarıdır, gecələr mən düşüb qəbrimdə yatanda o gəlir burda ocaq başını, qəbir qırağını, yan-yörəmi süpürür.

Döndü heyretlə qocaya baxdı, qocanın gözləri qapalı idi və düşüncələri əlçatmaz ucalıqlarda uçan qoca ən yaxındakı o iyrenc varlığı hiss etmirdi...

Və indi o ocağın üstü kül ilə örtülən gözlərinə baxaraq özü-özüylə danışmış kimi dedi:

– Məgər insanın öz dərdi özünə bəs deyilmi ata, indidə görək o göydəki məzlum bir tanrının dərini çəkərsən? Və deyirsən ki, yamanlıq möhüdədir... Alaqları kimi. Amma Qaraca dedənin dediyi kimi, o yamanlığı zəncirləmək olardı ki, gəmirək istəyirsən, qoy gəmirsin öz zəncirini istədiyi qədər...

– Qaraca dedə, yeni müqəddəs, yeni peyğəmbər?

– Kuzəgərdir, şəhərdəki xürəmilərə atalıq edir.

– Eyvah, – dedi qoca, – nə dedim ki, deyəcəyimdən yaxşı olsun.

Və inanırsan ki, bu mümkündür və yamanlığı kəməndə salıb zəncirləmək olarsa, qoy gəmirsin öz zəncirini istədiyi qədər? Xürəmilikdir etiqadın. Məgər o etiqad bu dünyadakı bütün etiqadların ən əcaibi deyilmi? İnsan bu dünyaya gəlmişdir ki, sevinəsin və görək bütün dünya nemətləri cəmi insanlar arasında tən bölünsün? Yaxud başımız üstündəki bu göylər bomboşdur? Amma insan köhnə yalan torundan qurtula bilmir? Və nə göydə cənnət var, nə yer altında cəhənnəm və heç kəs qorxmur ki, bu həmişə matəmli dünyadan sonra o həmişə bəyramlı dünyada insan öz xoşbəxtliyinin boşluğunda qərq olub boğular. Və yer üzündə ən bədbəxt, ən miskin bir varlıq olar? Oyatdıq həqiqət yolunun körpə yolçusunu.

Babək döndü soluna baxdı, uşaq doğrudan da oyanmışdı, yerində oturmuşdu və heyrot dolu baxışlarla gah qocanın, gah Babəkin üzünə baxırdı. Nə olmuşdu burda? Kim idi bu qoca? Bu mağaranın, bu ocağın sahibi idi ki, indi gəlmişdi? O isə yatıb qalmışdı. Səhər açılmışdı. Sonra uşağın baxışları Babəkin üzünə dikilib qaldı. Nə üçün xilaskarının rəngi bu cür qaçmışdı. Alnını tor basmışdı, gözləri özgə səmtə yönəlmişdi, baxışları dumanlanmışdı?

Uşağın ürəyində tutqun bir təlaş baş qaldırdı. Axı nə demişdi və nə deyirdi bu qoca ki, qorxubilməz bu oğlanı bu cür bərkə qısnamışdı və susdurmuşdu? O yatarkən qocanın dediyindən bir az eşitmişdi, axşam orda o dağ başında, o çöl donuzu kimi xırdaca gözlü, yoğun muskullu yekəperi dəmir yumruğunun bircə zərbəsilə yerə sərmis, bu döşü təpərlig igid nə üçün indi burda bu müqəvva qarşısında aciz qalmışdı? Və bir qoca ki, üfürsən yığılardı nə cür bu dağ kimi oğlana meydan oxuyurdu?

Uşaq davam getirmədi, çırpındı, içində qiyyə vurdu ki, gəlirəm və xəyalında qalxdı, yüyürdü, özünü cənat qurmuş xilaskarına yetirdi və xırdaca gözəgörünməz nəstərləri çıxarılmamış tikanlarla dolu kiçik əlini uzatdı, Babəkin əli üstünə qoydu ki, budur gəldim...

Və möcüzə baş verdi. Babək uşağa baxdı, gülümsədi. Bu isə uşaq gözlərinə baxarkən böyüklərin dodaqlarına qonan o gülümseyiş idi ki, çəkirdi insanı quyu dibindən çıxardırdı. Sönmüş gözlərində işıq yandırdı, ürəyini mənəgənə ağzından qopardırdı, sürüsündən uzaq düşmüş quzunu yenidən özünə qaytarırdı. Bir anlıq qurtuluş idi bu? Əvvəli birinci mənasızlıq olan bu həyatda başqa bir istinad nöqtəsi varmı idi?

– Yat, – dedi Babək uşağa, – yat yuxunu al... Yollar hələ ağarmayıb və sabaha hələ çox var.

Uşağın ovurdları batmış anıq üzündə gözləri çıraq kimi yandı, elə bil çiyindən bir dağ götürüldü, içində gərilmiş bütün simlər boşaldı. Çünki başı üstündə yenə axşamkı o qorxmaz igid oğlan dayanmışdı və indi istədi ki, gülümsəsin, axşamdan bəri ürəyində saxladığı minnətdarlığı xilaskarına bildirsin, amma macal tapmadı, yuxunun növbəti həmləsi bir anda şüurunu çulğadı, gözlərini qapadı və huşunu bu dünyadan alıb öz dünyasına apardı...

Handan-hana elə bil mağara dorindən köksünü ötürdü və qoca uşağı oyatmamaq üçün boğuc bir pıçıltı ilə dedi:

– İndi ki, qovuşan yollar oğlusan... yeni sabah başına nə gələcəyini bilmərsən, hara getsən bu tıfil bir yük olacaq çiyində... qoy qalsın burda... qalsın məni dəfn eləsin və o vaxt ki, məni dəfn elədi...

– Bir tikə uşaq səni dəfn eləsin?

– Qəbrim hazırdır... O vaxt ki, məni dəfn elədi... gedər, axtarar, tapar səni... ya oxşarın olub kölgənə düşər... Yaxud qənimin olub qarşına çıxar...

Məgər istədiyi bu de /ildimi? Elə bil qoca keçən gecə o arzunu oxumuşdu və əlini uzadıb çiyinə aldığı bu ağır yükə onu azad eləyirdi. Elə isə nə üçün ürəyini bir soyuq aldı? Və içində hardasa çox dərinədəki bir nöqtə dirənib durdu, qocanın mərhəmətini və yardımını rədd elədi. Qalsın bu tıfil burda? Qurd balası alnı xınalı bir quzuya dönsün? Dünya işığından üz çevirsin? Və belə büküləndə, cənəsi yerə deyəndə, o da bu qoca kimi özü üçün qəbir qazmağa başlasın burda?

Qoca yenə nə isə deyirdi və səsi mağara boşluğunda boğuc bir əks-səda ilə geri dönürdü:

– Qalardı burda... Ürəyindəki qisas odu sönerdi burda. Fəlakət yolundan üz çevirərdi. Ölüb-öldürmək ehtirasından qurtulardı və oturardı bu ocaq başında səbət toxuyardı...

– Səbət toxuyardı?

– Süleyman peyğəmbər ki, İbranilərin şahı idi, uçan xalçası, tilsimli üzüyü vardı, əqlinin açdığı müşgüllərə məxluq heyran qalardı, varı-dövləti başından aşardı, səhər gün çıxanda sarayının şüşə damları almas kimi bərq vurardı... Axırda bilirsənmi neylədi? Oturdu səbət toxumağı özünə adət elədi ki, dar macalda qara günündə dadına çatsın...

– Qulaq as ata, – dedi, – bilirəm ki, uşaq burda qalsaydı, başı salamat olardı. Və nəfəsi ilə bu soyuq daş-divar bir az qızınardı... Amma...

Qocanın ona zillənmiş gözlərində elə bir yalvarış vardı ki, davam getirmədi. Baxışlarını qaçırtdı, başını aşağı saldı və dedi:

– Amma çiyнімdən bu yükü atsaydım, zalım əlindən qurtulanı məzlum əlinə təslim edəsəydim, bir daha böyük zülm olardı bu qurd balası üçün... və başım həmişə aşağı olardı bu uşaq qarşısında...

Qoca bir an kiridi, sonra pıçıldısı güclə eşidildi:

– Rəbbim, – deyirdi qoca, – nə üçün bu ümitsizlik dənizinə tilov atıb ölü bir ümid çıxartmaq istədim və yolun bu son nöqtəsində sədəqə üçün həyata əl uzatdım? Və indi ki, çılpəq etiqad və inamların şiddəti gec-tez bizi yalana, riyakarlığa doğru aparır, qurtar mənə özümədən və özündən ki, gedim o sonsuz azadlığa qovuşum... Əgər varsa bir damlası olum, yoxdursa boşluğunda qərq olum.

Və nəhayət qoca susdu, oxudu son nəğməsini, tükəndi. O isə başı aşağı öz fikirlərlə baş-baş qaldı. Hərdən mürğü döyürdü, gözləri qapanırdı, sonra oyanırdı, mağara ağzına boylanırdı. Ordan görsənən göy eyrisinin ensiz tərəidindən təkçə bir ulduz yanırdı. Gecə uzanırdı... Gecə qurtarmırdı...

4

...Xırdaca gözlü nəhəng gövdəli bir çöl donuzu qamışlığı yarıb gəldirdi və irəlində Barsis, arxada o – hər ikisi o çöl donuzunun arxasınca qaçırdı və hər ikisi oxların atıb savaqların boşaltmışdılar. Atılan oxların hamısı çöldonuzunun böyrünə, ombasına, boynuna sancılıb qalmışdı və çöldonuzu çevrilib nəhəng bir kirpiyə dönmüşdü, amma yıxılmamışdı və sinəsilə sıx qamışlığı yararaq baş alıb gedirdi və elə bil qamışlığa od düşmüşdü. Qamışlıq tutaşib çathaçatla yanırdı.

Sonra birdən o özünü qaranlıq bir meşənin qalınlığında gördü, çünki yuxarıda, meşə üstündəki on dörd gecəlik ay əvvəlcə çatdamışdı, sonra çilik-çilik olmuşdu. Və ağ qəlpələri yuxarıdan onun başına tökülmüşdü.

Burda o nə edəcəyini bilmədi. Çünki Barsisi itirmişdi və böyründən asılı savaqda artıq ox qalmamışdı. Və nəhəng kirpiyə çevrilmiş qaban yox olmuşdu. Səsləmək istədi Barsisi, səsi çıxmadı. Bilirdi ki, Barsisin də savaqında ox qalmamışdır. Hər ikisinin oxlarını çöldonuzu belində, böyründə, ombasında aparmışdı. Birdən ürəyi döyündü. Əlbəttə ki, indi Barsis əlində bıçaq hardasa o qabanın dalınca qaçırdı və əgər uşaq çox yaralanmış qabanı haxlasaydı, məhv olacaqdı. Əlindəki oxsuz qalmış kamanı tulladı. Kaman ilişdi ağac budağında qaldı. Sol böyründən asılmış savağı da açıb atdı, toqqası altında tiyosi əyri qəməsi vardı və indi gümanı yalnız bu qəməyə idi. Yüyürürdü. Barsisi qurtarmaq lazımdı. O çöldonuzu məkərçin deyildi, qabandı, qurd balası, çox da

artıqdır. Məgər xiyar soyduğun bir bıçaqla, vücuduna sancılmış saysız-

yinlərində təbərzin tutmamışdı, amma onu görən kimi ayağa qalxdı, nərildəyə-nərildəyə üstünə gəldi. Əlini atdı ki, toqqası altından dartsın, qəməsinə siyirsin, qəmənin tiyəsi qınından siyirilmədi. Dəstəyi qopub əlində qaldı. Geri sıçramağa macal tapmadı, ayı onu qılı və qüvvətli qolları arasına aldı və elə sıxdı ki, qabırğalarının saqqılısın eşitdi. Ölmək istəmirdi. Barsis darda idi. Ölmək istəmirdi. Arzusu ürəyində qalırdı. Ölmək istəmirdi, xəyalında bir dağ vardı və o dağda yeddi nəfər fədalı onun yolunu gözləyirdi. Amma ayı bir dəfə yox, bir neçə dəfə onu öldürüb, hər dəfə öldürdüyünü hara isə atırdı və yenidən öldürməyə başlayırdı. Birdən bu ayı yox oldu. Yere yığılmışdı. Qalxdı oturdu. Başını qaldırdı, ocağa tərəf baxdı və gördüyü mənzərədən damarlarında qanı dondu. Ayı yenə ocaq başında oturmuşdu və qucağında bir uşaq cənəzəsi vardı. Ayı o cənəzeni dizləri üstə yırğalayır. Gah inildəyirdi, gah ağı deyirdi və ağlayırdı ki, rəbbim vermişdi, rəbbim aldı və o uşaq cənəzəsi Barsisin cənəzəsi idi. Ayağa qalxmışdı ki, uşağın cənəzəsinə ayının əlindən alsın, birdən ayaqlarına yumşaq bir şey dolaşdı, baxdı ayağı altına, gördü ki, yupyumru bir ayı potasıdı və ayı potası pəncəsi ilə gözlərini silib ciyildədi ki, niyə qoymadın ocaq başında otursun, niyə qoymadın orda səbət toxusun. Çox da ki, qurd balasıydı. Məgər qaban bir tikə uşağın çörəyi idimi?

Və hövlnak qan-tər içində qara vəqiəli yuxusundan oyandı...

5

Döndü yan-yörəsinə baxındı, mağaranın ağzı xeyli ağarmışdı. Qoca əbasına bürünmüşdü və üzü divara sarı həsir üstündə iki qat bükülüb qalmışdı. Sağına baxanda diksindi. Barsis yerində yox idi, bür-gələndiyi gödəkçenin altı bomboşdu. Gördüyü qara vəqiəli yuxu bu imiş? Sıçradı ayağa qalxdı. Gödəkçəsini tapdı, çiyinə atdı. Nə qədər gec deyildi uşağı haxlamaq lazımdı, özbaşınalığına son qoymaq, qulaqlarını qopartmaq lazımdı. Amma mağara ağzına çatmamışdı ki, Barsisin qayıdıb gəldiyini gördü. Barsis yırtıq köynəyinin eteyini əllərinə alıb yuxarı qaldırmışdı, az qala belinə yapışmış qarnı açıqda qalmışdı. Gözlədi, Barsis yaxın gəldi, qənsərində dayandı, dodaqları, çənəsi nəyə isə bulaşmışdı və ağzını çaqqal yalasaydı doyardı; eteyi qapqara bö-yürtkən gilələri ilə dolu idi. – Ye, – dedi Barsis, – yoğurt ovxanını mənə verərək özün ac qaldın, ye ürəyində qüvvət olsun!

Əlbəttə acdı və məhz bu acılığı onu beş dəqiqəlik sərsəm yuxusunda qaban ovuna aparmışdı və qara bir rəya ilə ürəyini qana döndərmişdi və sonra oyanıqlığa qaytarmışdı.

Böyürtkən gilələrindən bir ovuc götürdü və ağzına atdı, sonra soruşdu ki:

– Hardan tapdın bu qaranlıqda böyürtkanlığı?

– Gecə bura qalxanda yerini belədləmişdim...

– Gecə bura qalxanda o zil qaranlıqda?

– Əlimə qoluma qaranlıqda tikan batanda acısından bilirəm ki, hansı qara tikandır, hansı böyürtkandır, hansı cır əzgildir, hansı yemişandır...

Həyatının başlanğıc yolu uşağa çox acı dərs verməyə başlamışdı, bundan sonra başlanacaq tufanlı bir həyat yolu onu çox uzaqlara, qürbət bir ölkəyə aparıb elə uca bir zirvəyə qaldıracaqdı ki, ora gedib çıxması və orda məhv olması sonralar bir əfsanəyə çevriləcəkdi...

Ocaq başında diz-dizə oturdular. Barsisin köynəyinin eteyi bir yerdə duz-çörək kəsdikləri ilk süfrə oldu. Barsis qara gilələrdən bir-bir ağzına atırdı və baxışlarını Babəkin daşdan çapılmış kimi sərt cizgili, mis rəngi almış üzündən çəke bilmirdi.

Hənirti eşidib başlarını qaldırdılar. Mağaranın ağzı tamamilə ağarmışdı, ordan görsənən göy əyrisindəki tək ulduz da sönüb yox olmuşdu. Mağaraya giren iki nəfərin qapqara libaslarının uzun etəkləri yer süpürürdü. Hər ikisinin qiyafəsi Babəkə tamışdı. Xristianlığın nəsturi qoluna mənsub rahiblər idi ki, qoca bunların dağ başındakı monastirləri haqqında ona xəbər vermişdi.

Qoca üçüncü gündü ki, dağ başına monastıra şələ aparmamışdı. Rahiblər qocadan nigaran qalıb bu səhər aşağı enmişdilər. İlk dəfə mağarada yad adam görüb bir az heyrət elədilər və əllərini sinələri üstə qoyub salam verdilər, sonra döndülər üzü divara sarı uzanıb qalmış qocaya baxdılar. Babək rahiblərin salamını aldı və dedi:

– Xəstədi qoca və çox üzgündü.

...Sonra qoca oyanmışdı, qalxmışdı, oturmuşdu. Rahiblər də monastırın baş rahibi ibn Anastasin salamını qocaya yetirmişdilər və getirdikləri əskiyyə bükülü bir ovuc arpa unu ilə bir çimdik duzu həsir üstünə qoymuşdular və əlavə olaraq müqəddəs Barbara bayramı münasibətilə qoca zahidə göndərdiyi qırmızı yumurtanı qəbul etməsini çox xahiş etmişdilər.

Qoca yumurtaları uşaq üçün qəbul eləmişdi və üzünü Barsise tutub demişdi:

– Sən də menden qəbul elə Əbuladəm və elə fərz elə ki, çəkəcəyin ağır zəhmətin haqqıdır bu...

Uşaq qocanın dumanlı sözlərindən bir şey başa düşməmişdi və Babəkin üzünə baxmışdı. Babək yumurtaları qocadan almışdı. Barsisin hələ də boynundan asılı qalmış bomboş torbasına atmışdı.

Bundan sonra qoca rahiblərdən xahiş eləmişdi ki, yola nabeləd olan qerib və qovğun müsafirilərini onlar Həmədan dolaylarına qədər ötürsünlər və iki gündən bəri orda bucaqda qalmış çırpı şələsini aparmağı unutmasınlar. Rahiblər də qocanı arxayın eləmişdilər ki, elə çırpı şələsini aparmağa gəliblər, çünki bildirdilər ki, əks təqdirdə bir ovuc arpa ununu və bir çimdik duzu qəbul etməz.

Sonra rahiblər Babəke bildirmişdilər ki, sabah monastırın baş rahibi İbn Anastas başında bir bölük rahib Həmədana yola düşəcəkdik ki, orda xəlifə Məmunu istiqbal eləyənlər içində Nəsturi xristianlarının ixlasını xəlifəyə elan eləsin və Babəklə uşağın da həmin qafiləyə qoşulması mümkün idi.

Nəhayət, hamı ayağa qalxmışdı, bir-bir qocaya baş əymişdilər. Tənridən salamat qalmasını diləmişdilər...

İndi qoca mağaranı tərk edib gedənlərin arxasınca baxırdı və mağaranın uzunluğu elə bir sürətlə qocanın şüurunu çəkib əks istiqamətə tərəf aparırdı ki, mağaranın ağzına doğru gedənləri dünyanın o biri başında görürdü.

Və qoca hiss elədi ki, əzrailə ehtiyac yoxdur. Ölüm elə bu uzaqlaşındır ki, onu ağzına alıb bu dünyadan aparır və qoca son dəfə nida elədi ki:

– Rəbbim, qaytar tifi ki, çox uzaqdadır. Qaytar məni dəfn edib getsin!

Gedənlər arxalarında qocanın sönən bir şamın son şələsini andıran səsinə və sızıltısına eşitmədilər, amma dərhal arxalarında mağaranı çulğayan amansız bir səssizliyin feryadını eşitdilər. Döndülər, mağara ağzında dayandılar.

Sonra Babək geri döndü, qocanın çırpı şələsini aparan rahib də şələni çox ehtiyatla yerə qoydu və hər iki rahib Babəkin arxasınca yönəldilər.

Uşaq çaşqın bir halda mağara ağzında qaldı, hiss elədi ki, nə iso baş vermişdir və indi ancaq böyüklər bilirdilər ki, nə etmək lazımdır. O iso nə eləyəcəyini bilmədiyi üçün yerində qalmalıdır.

Babək əyildi, arxasını divara söykəyib oturmuş, başı sol çiyinə əyilmiş qocanın nəbzini yoxladı və sonra dikəldi, rahiblərin üzünə baxdı. Sözsə ehtiyac qalmamışdı, rahiblər sağ əllərinin bir-birinə sıxılmış barmaqlarının uclarıyla alınlarını, sinələrini, sağ və sol çiyinlərini nişanlayaraq xaç çəktilər.

Qocanı aparıb qobrində rahatlayandan sonra Babək uşağı səslədi ki, yaxın gəlsin və Barsis yaxın gəldi.

– Torpaqdan at üstünə, qəbir dolsun, – dedi Babək. – İndiki son arzusu bu idi...

Barsis boynundan asılı kiçik torbadan üç dəne qırmızı yumurtanı bir-bir çıxartdı, mağara divarındakı oyuqlardan birinə qoydu. Rahiblər uşağın bu hərəkətindən heç bir şey başa düşmədilər. Babək hiss elədi ki, uşaq qocanın bayaq dediylə sözlərinin mənasını indi başa düşdü və çəkəcəyi zəhmət üçün verilmiş üç yumurtadan imtina elədi.

Sonra uşaq bəli əlinə aldı, qəbir qırağındakı təcikdən torpağı kürüyüb qəbir quyusunu doldurmağa başladı. Babəklə hər iki rahib başı aşağı qəbir qırağında dayanıb Barsisin qan-tər içində doldurduğu qəbirə baxırdılar.

Birinci rahib dedi:

– Nəhayət ki, müqəddəs qoca əbədi azadlığına qovuşmuşdu. Amma bu dünyada yalnız Nəsihin ağuşunda nicat tapmaq olar ki, qoca bu həqiqətə doğru çox yol gəldi, amma təəssüf ki, Məsihin etəyinə əl uzatmadı.

İkinci rahib dedi:

– Bu dünyadakı azadlığa can atanların istedikləri azadlıq – qul azadlığıdır. Halbuki tanrı oğlunun azad qulu olmaqdan savayı nə bu dünyada, nə o biri dünyada başqa heç bir azadlıq yoxdur.

Barsis başını qaldırdı, Babəkin üzünə baxdı, başa düşmədiyi bu sözləri Babəkin nə cür qəbul elədiyini xilaskarının üzündən oxumaq istədi və gördü ki, Babəkin qaşları çatılmışdır və Babək qəbir içinə baxaraq dedi: “Nə müsəlman idi qoca, nə xristian”. Altdan yuxarı rahiblərə elə baxdı ki, gözlərində parıldayan işıltıdan rahiblər sanki üşüdülər.

*Bu xəlifə Məmunun mənzil-mənzil
Həmədana yetdiyidir.
Barsisin örtülü bazarda
Şəhər cəlladını rüsvay etdiyidir.*

1

Dağ başındakı nasturilər monastırına çıxandan sonra indi baş rahibin bu böyük və sərtin hücrəsində, qızıl işlontili yumuşaq və zərif Abadan həsir üstündə Barsis elə bil tikan üstündə oturmuşdu. Başını arxaya qanırılmışdı, çənəsini yuxarı qaldırmışdı. Ağzı azacıq açılmışdı və çaşqın baxışlarının dərinində nə isə bir vahimə baş qaldırmışdı. Çünki uşaq öm-

qatılmışdı ki, nə qədər çalışırdısa da gözlərini bir an da olsun kəllə divardan asılmış o şəkildən qopara bilmirdi. Çünki o şəkil özü bir an da olsun gözlərini ondan çəkmək istəmirdi.

Və Barsisin getdikcə ürəyini vahimə ilə dolduran məhz bu idi ki, içəri girdiyi dəqiqədən o şəkil nə üçünse elə bil yalnız onu qaralamışdı və elə bil burda, bu hücrədə ondan, Barsisdən başqa heç kəs yox imiş kimi, bayaq uzaqda qapı ağzında ayaq üstə dayandığı vaxt da və indi gəlib yaxında həsir üstündə oturduqdan sonra da baxışlarını təkə Barsisə ilişdirib qalmışdı. Halbuki onu və Babəki baş rahibin hüzuruna gətirmiş o rahiblərin hər ikisi bu saat arxada, əlləri göbəkləri üstündə hələ

də hücrənin qapısı ağzında dayanmışdılar – amma şəkil onlara baxmırdı. Şəkilin altında alçaq bir taxt vardı ki, monastırın baş rahibi qırmızı yanaqlı qoca o taxt önündə yerə sərilmiş bir kilim üstündə oturmuşdu və arxasını o alçaq taxta söykəmişdi. Amma şəkil o qocaya da baxmırdı və nəhayət Babək də burda idi, həsir üstündə onunla yanaşı oturmuşdu, başını aşağı salmışdı, sükut içində qoca rahibin dediklərinə qulaq asırdı. Amma şəkil ona baxmırdı. Birdən uşaq bu şəkli kimə isə oxşadığının fərqinə vardı və Zəncan bazarında gördüyü çilgim baxışlı bir dərviş gəldi gözləri qarşısında dayandı. Hələ karvanın dalınca düşməzdən əvvəl Zəncan bazarında sədəqə dilənmək üçün əl aç bilməyib ac qarınına dolaşib durduğu günlərin birində bütün bazarı səksəndirən boğuq bir fəryad ucalmışdı. Bazar bir anda kırımışdı və izdihamı yarıb keçən dərviş gəlmişdi, Barsisin yanından ötüb keçmişdi. Dərviş bir dəri, bir sümük idi. Pırtlaşıq saçları əlçim-əlçim çıpaq çiynlərinə tökülmüşdü. Və dərviş “ey çərx cəfacu” deyər qıyya vuranda səsinə mis cingildəyirdi. Sonra “ya əhəd-min bir adından mədəd!” deyəndə bazardakı çarşablı qadınlar əllərini sinələrinə döyüb ağlaşırdılar və dərvişin gözlərində elə bil qara bir alov yanırdı. Heç kəs başını qaldırıb dərvişin gözlərinə baxa bilmirdi. Barsis isə başını qaldırmışdı və dərvişin gözlərinə baxmışdı, amma sinəsindən geri itələnmiş kimi yerində sənədlənmişdi.

Sonra duzlu suda pörtlənmiş qarğıdalılarıyla Barsisi achiqdan qurtaran Turğay onu başa salmışdı ki, o dərviş çox yaxından tanrının üzünü gördüyü üçün o hala düşmüşdür və kim ki bir dəfə çox yaxından tanrının üzünü gördü, o adamın bəbəklərində qara bir ala alışıb yanır və heç kəs o qara şöləyə baxmağa davam gətirmir.

İndi bu şəklin də gözlərində tanrını görmüş kimi qara bir alov yanırdı və əyni o dərvişin əynindən daha çox yalın idi. Belində yalnız bir

olcə ağ fite vardı, özü də o qədər arıq və cansız idi ki, qabırğalarını bir-bir saymaq olardı və əlbəttə ki, çox aclıq çəkmiş bir adam bu hala düşə bilərdi. Elo isə çox güman ki, aclığa davam gətirməyib hansı şəhərin örtülü bazarındasa bir ovuc xurma oğurladığı üçün bazar dərğaları onu tutub şəhər cəlladının əlinə vermişdilər və qırmızı donlu şəhər cəlladı onu bu uca dar ağacında çarmıxa çəkərək, geniş açılmış qollarını kəndələrinə çarmıxın tirinə, uzun və çılpaq ayaqlarını da çarmıxın dirəyinə mıxlamışdı.

Və indi onun batıq sinəsini, zəif və taqətsiz vücudunu tərk eləmiş həyat yalnız gözlərində cəm olub qalmışdı və bu cür ki, qırpımsız baxışlarla o Barsisə baxırdı, elə bil üreyində sözü vardı. Barsis isə ancaq onu görürdü ki, o dözülməz əzablara dözür. Şəkin üzəri kölgələrlə örtülüb qaralırdı və sonra tez açılırdı, tez işıqlanırdı və əlbəttə ki, uşaq bu saat hücrənin qoşa təgbənd pəncərələri arxasında göy üzündən ötüb keçən sərsəri buludların içəridəki işığı tez-tez dəyişdirdiyinin fərqi nə verəcək halda deyildi.

...Amma çox sonralar bi. çox illər keçəndən sonra gənc Barsis kəskin dönüşlü taleyinin onu aparıb çıxardığı qütbət bir ölkədə hələ də bir çox şəkillər qarşısında dayanacaqdı ki, xristianlığın müqəddəslərini təsvir edən bütün o ikonaların – şəmayillərin hamısının solğun çöhrələrində batan zil qara gözlərinin qırpımsız baxışlarla öz tamaşaçılarının düz gözlərinin içinə baxdıqlarının sirtinə vaqif olacaqdı və hətta xristianlığın cəfəkeşlərindən Yəhya peyğəmbərin çar Heradosun əmrilə kəsilmiş başını özü bir sini içində öz əlində tutduğunu təsvir edən bir ikonaya belə tamaşa edo çəkdi, amma yenə də indi burda, bu dağ başındakı kiçik monastırın divarından ona baxan tanrı oğlu Məsihin qarşısında keçirdiyi bu həyəcan və sarsıntıni heç vaxt unutmayacaqdı.

Ayaqyalın, başı açıq, arıq çiyinləri bez köynəyinin yırtıqlarından çıxmış bir uşağın Məsihin ikonası qarşısında keçirdiyi bu həyəcan baş rahibin gözlərindən yayınmamışdı və indi qoca Babəkə xitabən nə deyirdisə, bütün fikri və diqqəti yalnız Barsisə idi. Və əlbəttə ki, qoca rahib başa düşürdü ki, nəinki qeyri-xaçpərəst, hətta xaçpərəst bir uşaq üçün də Məsihin çarmıxa çəkilmiş bu ikonası çox qorxunc bir rəsmdir, təsvirdir – üstəlik məşhur Qüstəntiniyyə rəssamı bu ikona əsərində Məsihin çəkdiyi əzabları və Məsihin ilahi mənəviliyini elə sənətkarlıqla canlandırmışdı ki, bir həftə əvvəl bu ikona dağ başındakı bu monastıra gətirilib burda təmtəraqa asılarkən qoca rahib özü bu müqəddəs

bütün qarşısında diz çöküb ağlamışdı. Və xüsusilə rıqqətə gətirən bu olmuşdu ki, bu ikona dünya xristianlığının istinadgahı olan bir ölkədən qaçırdırılaraq bu dağlara gətirilmişdi, çünki o qüdrətli xristian dövlətinin hökmdarı – qırmızı çəkməli Bizans imperatoru Feofil bütün kilsələrə və monastırlardan ikonaların yığışdırılması üçün əmrlər vermişdi, ikonalara sitayişini bütperəstlik elan etmişdi.

Və xristianlığın müqəddəslərini təsvir edən bütün ikonalara ibadət mərasimləri yasaq olunmuşdu. İndi əgər Barsis gözlərini Məsihin ikonasından qopara bilmirdisə, qoca rahib də Barsisə baxaraq düşünürdü ki, tarixin gərdişi çox vaxt sərxoş olur, budur xristian imperatorluğunun sərhəddindən qaçaq mal kimi keçirilmiş bu ikona burda xilafət adlanan nəhəng islam dövlətinin himayəsi altındakı nəsturi xristianlarının dağ başındakı monastırında kiçik və günahsız bir varlığın gözlərini çıraqla kimi alışıdırırsa, əlbəttə ki, bu uşaq bu günü, bu saatı, bu anı bütün ömrü boyu heç vaxt unutmayacaqdı. Və xristianlığı təbliğ edən heç bir ənsin, vəz tanrı oğlunun yaxud tanrı anasının – Mariyanın surətlərini canlandıran bu ikonaların bir anda ürəkləri tərpədən səhrli qüvvəsini əvəz edə bilməyəcəkdir. Hələ qadınlar! İmperator Feofilin bütün yasalarına rəğmən hansı xristian qadınım üreyini tanrı anası Mariyanın müqəddəs ikonasından qopartmaq olardı? Və elə orda Qüstəntiniyyədə imperator sarayında imperatriça Feodora özü yataq otağında ərindən gizlədiyi Mariyanın ikonası qarşısında diz çöküb ağlayırdısa, əlbəttə ki, son nəhayətində göylər məlun Feofilin əcrini verəcəkdir!

Qoca rahib artıq qəhərlənmişdi. Və Barsisin keçirdiyi həyəcanlar getdikcə qocanı daha artıq kövrəldirdi, çünki rahiblər əvvəlcədən baş rahibə Babək ilə uşaq haqqında nə lazımdırsa demişdilər, mağaradakı tərkidünya qocanın bu uşağın əlində dəfn edildiyini xəbər vermişdilər. Və indi taleyinin qovğunu olan yollar oğlu bu gənc ilə, ölümdən qurtulmuş bir uşaq belə bir gündə, tanrı oğlu Məsihin ölüb dirildiyindən 40 gün sonra göylərə ucaldığı bu müqəddəs bayram günündə, gəlib bu monastıra çıxmışdırlarsa, qoca rahib üçün bütün bunlar əlbəttə ki, bir təsadüf deyildi, bəlkə əlamətdar hadisə idi.

Babək isə bu vaxta kimi qocanı ona görə sakit bir halda dinləmişdi ki, əslində öz fikirlərinə qorq olub qalmışdı, amma indi qoca rahibin səsinə getdikcə artan bir həyəcan və titrəyiş hiss edərkən qeyri-ixtiyari olaraq başını qaldırmışdı və doluxsunmuş qocanın ona yox, Barsisə baxdığını görmüşdü.

Barsis isə nə qocaya baxırdı, nə də qocanın dediklərinə qulaq asırdı.

Onun gözləri divardan asılmış ikonaya zillənmişdi, rəngi qaçmışdı, hərdən dodaqlarından bir titrəyiş keçirdi və elə bil uşaq ürəyində dua edirdi.

Və indi öz növbəsində Babək də həyəcanlandı, çarmıxa çəkilmiş Məsihin ikonası qarşısında Barsisin keçirdiyi bu hal onu təlaşa salmışdı, amma qoca rahib kimi o da uşağın nə üçün belə bir hala düşdüyünün əsl səbəbini dərk etməkdən hələ çox uzaq idi və buna görə də başına gələn ilk fikir bu oldu ki, xristianlığın digər ikonalarına nisbətən ən çox məşhur olan və ürəyi ən çox tərpədən bu faciəli təsvir görünür ilk baxışda Barsisi əfsunlamışdır və bu dəfə heç gözləmədiyi bir tərəfdən yenə uşağı bir təhlükə gözləyirmiş kimi ürəyini qarsan anlaşılmaz bir qısqıncılıq hissindən qaşları çatıldı.

Baş rahib isə bu vaxt moizəsinin o yerinə gəlib çıxmışdı ki, ruhun vücut üzərindəki təntənəsinin yalnız Məsihin şəfqəti ilə işıqlanmış ürəklərdə bərqərar olacağını təbliğ edirdi. Çünki insandan doğulan ağca bir quzu kimi qurban gedən, aslan kimi ölümdən dirilişə döənən, qartal kimi uçub ucalan və indi göylərdə öz rəbbinin və öz tanrı anasının sağ tərəfində öyləşən Məsih hamının və o cümlədən də bütün qeyrixristianların da qurtuluş və nıcatı uğrunda dəhşətli bir əzabı öz çiyinlərinə almaq üçün bu dünyaya gəlmişdi.

Əgər bu saat Barsis sarıdan bu qədər nıgaran olmasaydı Babək qocanın moizəsinə daha artıq diqqət və maraqla qulaq asmağa hazır idi və o birinci dəfə deyildi ki, xristian monastırına ayaq basırdı.

İllərdən bəri ibn Rəvvadın karvanı ilə gətirdiyi və dönüb geri qayıtdığı yollarda karvan oğurlarıyla bərabər bu və ya digər bir monastırda müsafir qaldığı gecələr az olmamışdı, çünki xilafətdəki bütün xristian monastırlarının qonaqpərvər qapıları gecə və gündüz dinindən və mılıyyetindən asılı olmayaraq bütün yol adamlarının, qar uçqununa düşənlərin, gecəni bir dam altında sığınacaq istəyənlərin üzünə açıq idi və ciblərində dirhəm olanlar üçün rahiblər həmişə öz hücrələrində çox həvəslə şərab süfrəsi açırıldı. Amma nə bu monastırda, nə başqa bir yerdə heç bir xristian ruhanisi bir müsəlmanı xristianlığa dəvət etmək kimi qorxulu bir təşəbbüs edə bilməzdi. Çünki xilafətdə, harda olursa olsun, istər xristian monastırlarında, istərsə yəhudilərin dua evlərində və yaxud atəşpərəstlərin orda-burda salamat qalmış atəşgədələrində bir müsəlmanı başqa bir dinə dəvət etməyin cəzası ölüm idi və eyni

zamanda öz doğma dinindən üz çevirib digər bir əyri dini qəbul edən hər bir müsəlmanı ölüm cəzası gözləyirdi.

Və indi əgər baş rahib qorxmadan, çəkinmədən öz ehtiraslı moizəsi ilə Babəka xristianlıq həqiqətlərini təlqin etməyə cəhd göstərirdisə, bu yalnız ona görə idi ki, qoca Babəkin müsəlman olmadığından xəbər tutmuşdu. Və indi ki, bu iki kimsəsiz və bınəsib sabah başlarına nə gələcəyini bilməyərək haraya isə üz tutub gedirdilər və belə müqəddəs bir gündə gəlib monastıra çıxmışdılar, bəlkə bu bir mənzilgah idi ki, hər ikisi üçün yol ayrıcı olacaqdı və hər ikisinin ürəyini yalnız İsa şəfqəti ovundura biləcəkdı.

Baş rahibin moizəsi olsun ki, hələ çox davam edəcəkdı, amma dünən gecə mağarda olduğu kimi indi də burda yuxunun ani və amansız həmləsi Barsisin keçirdiyi həyəcan və gərginliyə birdən-birə son qoydu, uşağın gözləri qapandı, başı axdı sol çiyinin üstünə düşdü, alını gəlib Babəkin böyrünə dirəndi.

Və elə bil qoca rahib də nə isə bir gərginlikdən qurtuldu, dərinədən köksünü ötürdü və dedi:

– O təki-dünya qoca ki, bu uşağın təmiz əllərilə dəfn olunmuşdur, doğrudur o öz məzlum tanrısı ilə nə islama qovuşmuşdu, nə də xristianlığa, amma buna baxmayaraq, müsəlmanların nəzərində olduğu kimi, bizim üçün də müqəddəs bir varlıq idi. Və günəşin axşamüstü monastıra gətirdiyi bir şələ çurpını yerə qoyub bir hovur nəfəsini dörmək üçün orda səkidə oturarkən, mən də hər dəfə hücrəmdən çıxırdım, gedirdim xatirini əziz tuturdum və suallarına aldığım cavablara mat qalırdım...

İndi sizi bura gətirən rahiblər o qocanın xahişini mənə yetiriblər və mən ki, sabah öz qafiləmlə Həmədana doğru yola düşürəm sizi öz qafiləm içində Bab əl Əsəd dərvazasından içəri keçirmək əlbəttə ki, mənim üçün savab bir işdir...

Babək rahat nəfəs aldı, qoca baş əydi, minnətdarlığını bildirdi.

– Amma qulaq as övladım! – dedi qoca və yenə rıqqot dolu baxışlarla dərin yuxuya getmiş Barsisə baxdı. – İndi ki, özün qovğunsan və sabah başına nələr gələcəyini bilmərsən, fərz elə ki, cismini ölümdən xilas edəliyin bu tifi elə bir girdaba doğru sürükləyirsən ki...

Babək səksəndi, budur, nəhayət bu qoca mətləb üstünə gəldi və indi bundan sonra nə deyəcəkdir, deyə bildi... Nə olmuşdu axı, nə istəyirdi bu qocalar bu qurd balasından? Uşaq burda qalırdı və hər gün qarnı

doyurdu? Uşaq burda qalırdı və Davud peyğəmbərin məzhurlatını əzbərləyirdi. Sonra gecələr xoş avazlı tər-təmiz səsilə: Tanrım nə üçün məndən üz döndərdin, nə üçün məni tək qoydun? -- nəğməsinə oxuyurdu. Qonşu iberlər ölkəsi Xaxaniyadakı bir monastırda gecələyərkən rahibə gürcü qadının öz hücrəsində bu Məzhuru oxuduğu hələ də yadında idi. Uşaq burda qalsaydı qara əbasının uzun etəkləri ayaqlarına dolaşan gənc bir rahibə çevrilərdi və hər gün bu qaramat ikonalar qarşısında diz çökərdi, dua edərdi. Uşaq burda qalardı və nəhayət bütün xristian bayramlarında yaxın şəhərlərdən gəlib bu monastırlara doluşan, cibləri dirhəmlə dolu əhlkef müsəlmanlar üçün şərab süfrələri açardı...

Şükür ki, o biri tərkî-dünya qoca çox üzülmüşdü, çox tükənmişdi və Barsis onun son arzusunu yerinə yetirərək o məzlum qocanı öz əlilə qazdığı qəbrində dəfn eləmişdi. Amma bu qocanın, bu baş rahibin yanaqları Sava narı kimi qıpqırmızı idi və çox güman ki, hələ o qədər yaşayacaqdı ki, xiffətdən, qüssədən uca hasar arxasında çərçələyən bir qurd balasını nəhayət bir gün bu qoca özü dəfn edəcəkdi.

Və Babəkin ürəyi üsyan elədi, qəyri-ixtiyari olaraq sağ qolunu uşağın boz köynəyinin yırtıqlarından çıxmış arıq çiyinlərinə qoydu və dərin yuxuya getmiş Barsisi bərk-bərk böyrünə sıxdı. Sonra yenə diqqət kəsildi, çünki indi bu qoca rahib ona xəbərdarlıq edirdi və bütün dünya şəhərlərinin başına lənət yağdırırdı.

O şəhər qaynağı Babil ki, bütün şəhərlərin ulu əcdadı idi, dünyanın bütün qövmələrinə və millətlərinə azgün zina şərabı içirdiyi üçün bu gün xərabələrində bayquş ulayır və eyni yavalıq girdabına qərq olmuş bütün digər şəhərlər nəhayət o Babil aqibətinə düşər olacaqdır. Və indi sən ki, yanında hənzel¹ iqbālının soracağıyla Həmədana doğru can atırsan, bil ki, o şəhər də ta İskəndər zamanından kiçik bir Babildir, çünki o şəhərin müsəlmanı həqiqi müsəlman deyil, xristianı həqiqi xristian deyil, yəhudisi həqiqi yəhudi deyil, və atəşpərəsti də həqiqi atəşpərəst deyil...

Dəfələrlə bunu eşitmişdi. Xüsusilə tanrı bəndələri bütün bu qocalar üçün bütün şəhərlər zənginlik və harınlığın azgınlıq elədiyi qattat yavaxanaları idi, o şəhərlərin Rabat adlanan ucqar xərabələrində məskən salanların, yaxud Təbrizin bir ağaclığında duz dağının qaranlıq lağım-larında duz çapanların güzəranı kəndistandakı yoxsulluq və səfəltədən daha artıq qaramat idi.

¹ Zəhər kimi acı olan çöl qarpızı Əbucahl qarpızı

Doqquz il idi ki, ibn Rəvvadın ticarət karvanlarıyla yollardaydı və dəfələrlə nəco-nəco şəhərlərdən keçmişdi və dəfələrlə bu və ya digər bir şəhər həftələrlə mənzilgahı olmuşdu, amma indi ilk dəfə olaraq karvan oğlanlarından bir çoxu ilə bərabər heç vaxt görmədiyi Həmədana ayaq basacaqdı, ona görə srağa gün axşam tonqal başında çox oturmşdular və qoca sarvan qədim tarixləri eşələyərək karvan oğlanlarına bilik vermişdi ki, səhranı bina edən şəxs Nuh peyğəmbərin nəvəsi olmuşdur, o şəxs ki, adı Həmədan idi, Həmədan isə Fələcin oğlu idi. Fələc isə Samın oğlu idi və Sam Nuhun üç oğlundan biri idi ki, Allah onların hamısına rəhmət eləsin. Sonra qoca sarvan demişdi ki, o şəhərdə damları qızıldan saraylar ucaldan və bir-birinin içinə geydirilmiş yeddi rəngli yeddi uca hasarlı o şəhəri çevrələyən Midiya şahları çox böyük cah-calal içində çox az ömür sürmüşdülər. Onlardan sonra o şəhər Əcəm padşahlarının əllərinə keçmişdi və yaylaq şəhərinə çevrilmişdi və Əcəm şahlarının toyları orda çalınmışdı. Eys-ışrət məclisləri orda qurulmuşdu və xəzinələri də o şəhərdə saxlandığı üçün Məğribdə zühur edən İsgəndər Rumi qoşun çəkdi gəldi və cəmi o yerləri zəbt elədi. Sonra ilişdi Həmədanda qaldı. Və ürəyindəki şərab içmək meyli o şəhərdə çox gücləndi və o İsgəndər ki, dirilik çeşməsinə axtarırdı, suyundan içib ömrün uzatsın, qurdla bu dünyada qiyamətə qalsın, ürəyindəki yanğı yamanlıq sərcəşməsinin zərərli suyu ilə suvardıqca ömrü o qədər qısaldı ki, anasını ağlar qoyub igid yaşında bu dünyadan nakam getdi. Yoxsa ki, bütün dünyanın və bütün iqlimlərin namdarı olmaq, dünyanın cəmi şahları içində təkə bir ona yarasırdı. Çünki başında möhtəşəm bir fikri vardı, Məğrib ilə Məşriqi birləşdirib dünyada vahid bir səltənət qurmağa can atırdı. Amma müsəlman olmadığı üçün Allah-təala rüsxət vermədi ki, muradına çatsın.

Arxada qalan əsrlər ki, doqquzuncu əsrdə də dünya hələ ona görə çox gənc idi, fasiləsiz müharibələrdən, qırğınlardan salamat qalan çox az qocalar sinədəftəri tarix idilər. Əlli il əvvəldən xəbər verən bir qoca – çox qədim dövrdən yadigar qalan ucuq abidələr kimi idi və qoca sarvan ki, bütün ömrünü uzun yolları qalın bir kitab kimi oxumuşdu, karvanın Həmədan yaylasına qalxdığı o axşam karvan oğlanlarına xəbərdarlıq eləmişdi ki, Həmədanın sakinləri ta qədimdən kef və əyləncəyə çox hərisdilər. Və başlarına nə müsibət gəlsə gəlsin çox qəm çəkməyi rədd edirlər və bütün bunlara səbəb odur ki, o şəhər buğa bürcü altındadır, buğa bürcü isə axşamlar Batarıda yanan və sübh çağında Doğarıda parıldayan işvəli zöhrə ulduzunun mənzilidir. O ulduzun ki, vaxtilə yer

üzündə yaşayan çox göyçək bir xatun idi və o qədər cəmələ və can alan idi ki, göydəki hələlərdən Harut ilə Marut yuxarıdan aşağıya baxanda o afəti görəcək gözləri qamaşdı, ağilları başlarından çıxdı və göyden yere enib o fitnə gözəli nə istədisə müzaqiyyə etmədilər və çünki qadın kişinin əyri qabırğasından yaranmışdır və buna görə heç vaxt düz işlə arası yoxdur; ona görə Zöhrə də hiylə gəldi və o, mələklərdən Allahın gizli adın öyrəndi, o gizli adı ki, dünyada heç bir bəndəyə məlum deyildir. Və elə ki Zöhrə bu sirrə vəqif oldu əlüstü qalxdı üçüncü göydə ağ bir ulduza çevrildi, indi o zamandan bəri Zöhrə göylərin çalğıçısıdır və gecəli-gündüzlü üçüncü göydə əyləşib dəf çalır, Allah tərəfindən cəzasın alan Harut ilə Marut isə o zamandan bəri Bail quyusunda başları aşağı asılıb qalıblar. Amma mələklərə ki, ölüm düşmür, heç biri nə ölən kimi ölürlər və yenə heç biri nə diri kimi dirilir... Zöhrənin isə göydə iki evi var – biri tərəzi bürçüdür, digəri buğa bürçü və o göylər gözəli hər iki bürçə növbə ilə dəf çaldığı üçün kim ki, Həmədana ayaq basdı, çox tez caduya düşüb yoldan azır.

Sonra qoca sarvan şəhadət barmağını, o barmağını ki, əyri bir qarmaq kimi idi, yuxarı qaldırmışdı və karvan oğlanlarını hədələmişdi:

– O şəhərin örtülü çarşısında və yaxud qarşı yanındakı qəsriyyədə ağ çadra altında sizə müjgan oxu atan ahu gözlüləri görəndə yumun gözlərinizi, kor olun və yain ki, yəhudi məhəlləsindəki meyxanələrdən mərmər sinələri qırmızı xaçlı rumiyəli cariyələrin can alan noğmələrini eşidəndə tutun qulaqlarınızı, kar olun.

...Nəhayət qapı ağzında əlləri göbəkələrinin üstündə dayanmış iki rahib irəli gəlmişdi. Hərəsi bir tərəfdən baş rahibin qolundan tutub ayağa qaldırmışdı və qoca rahib Babəko demişdi:

– Mənim həqiqət evladım, rahiblər gecələmək üçün sənə və bu tifiyə hücrələrində yer göstərəcəklər və bu tifi ki, belə müqəddəs bir gündə bu monastıra ayaq basmışdır, qoy yeyib içməyi monastırın ehsanı kimi halal xoşu olsun!

Babək də gözləri qapalı Barsisin qolundan tutub qaldırmışdı və demişdi:

– Əksik olmayın müqəddəs ata, cibimdə beş-on dirhəm xərcliyim var, özümü və bu tifi dolandırmaq üçün kifayət eləyər bir həftə bizə...

Baş rahib köksünü ötürmüşdü:

– Şəxs qabilsən, övladım və əzəmət satırsan... amma Məsih buyurmuşdu ki, səadətli dir o kəslər ki, ruhları səqir, zəlil və məğrurdur, çünki göylərin ilahi səltənəti onlarındır, yenə buyurmuşdur ki, səadətli dir o kəslər ki, ürəkləri mətəmlədir. Çünki ovunacaq ürəkləri və onlara təsəlli bəxş ediləcək...

Baş rahib ibn Anastasin qafiləsi dan yeri ağaranda yola çıxmış, dağ üstü monastırdan üzə aşağı enmiş, Şamzidə yola düşərək günəyə doğru yönəlmişdi. Qafilədəki rahiblərin hamısı piyada idilər. Təkcə baş rahibi qaldırıb qafilə önündə gedən palanlı qatırın üstünə qoymuşdular. Qoca isə nə qədər təkid eləmişdisə Barsisi tərkinə ala bilməmişdi, uşaq dirənmişdi, Babəkin böyründən ayrılmaq istəməmişdi. Qafilə hardansa azıb gəlmiş göydəki tənha bir bulud topasının qara kölgəsi kimi səssiz-səmirsiz hərəkət edirdi. Yalnız bir dəfə yol qırağında kəhriz başında dincəlmişdilər. Süfrə açmışdılar, çörək kəşmişdilər, ayrılan içmişdilər, sonra ayağa qalxmışdılar və qara libaslarının uzun ətəklərini yolun qızmar tozuyla ağartmış qafilə Həmədan qapılarına çatmağa artıq qas qaralmağa başlamışdı.

Əgər bütün yolu digər rahiblər ağızlarına su alıb susmuşdularsa Babəklə yanaşı addımlayan şişman görkəmli rahib çənə döyərək yola körpü salmışdı. Və qafilə növbəti bir yoxuş başına qalxarkən dayanmışdı, nəfəsini dərmışdi, sonra olındakı demir üçlüklü çəliyinə tənə üstündən görsənən qarşıdakı şəhərin hasarlar arxasındakı ümumi mənzərəsi üzərində gozdirmişdi və gah o yanı, gah bu yanı nişanlayaraq demişdi:

– Odur o zaman tikinti ki, şəhərin ortasını işğal eləmişdir və yastı damı altında ikinci bir şəhəri gizlətməmişdir. Həmədanın qapalı çarşısıdır, ora... Və əgər yayda şəhərin ən sərin yeri oradırsa, qışda da on isti yer oradır. Və indi ki, günü sabah sən o şəhərdə özünə iş axtaracaqsan, bunu da bil ki, o örtülü bazarda bütün boyaqçılar və səraflar yəhudi, dərzilər isə cümlesi xristianlardır. Qalan peşə sahibləri – demirçilər, miskərlər, qalayçılar, papaqçılar, başmaqçılar və sair əsnaflar müsəlmanlardır və bütün ticarət də müsəlmanların əlindədir.

Babək də tənə üstündən şəhərə göz gozdirmişdi, fikrə getmişdi və ürəyində baş qaldıran bir təlaş hissilə yenə Tərxanı düşünmüşdü. Rahib isə bu vaxt çəliyini şəhərin yaşıl günbəzli qoşa minarəli cümə məscidinə tuşlamışdı ki:

– Şəhərdə sübhə kimi işıqlarını söndürməyə yeganə bir bina ancaq o məsciddir. Çünki Həmədanın o məscidi bütün günü və gecəni orda namaz qılan, oruc tutan və Quran ayələrini zikr eliyən mömin qocalarıyla məşhurdur. Xalq arasında o qocalara məscid göyərçinləri deyirlər.

Babək dönmüşdü şəhərin gün batanına baxmışdı, orda şəhər içində dörd bir tərəfi hasarlarla çevrələnmiş və ayrıca darvazası olan bir məhəllə diqqətini cəlb etmişdi. Rahib isə dərhal izah etmişdi ki:

– Yəhudiyyə adlanır şəhərin o qismi və sakinləri əsasən yoxsul boyaqçılardır, sinaqoqları yoxdur, amma ziyarətgahları var. Onların mənsələri barədə soruşanda vaxtilə Babil əsarətində olarkən Babil çayları sahilində ağlaşan qədim yəhudilərin nəslindən olduqlarını iddia edirlər. Davud peyğəmbərin də məzhurlatında deyilmişdi ki, “Babil çayları qırağında Sionu yad etdikcə ağlaşırdıq” və yenə onların əqidələrinə görə Əcəm şahı Ahaş Dərvişin sevimli zövcəsi yəhudi qızı Esfirin də məqbərəsi o məhəllədədir. O Esfirin ki, hekayəsi “Kitabi-müqəddəs”də nəql edilmişdir. Amma bizi ən çox heyratə salan o şəhərin müsəlman camaatıdır ki, onlar da yəhudilərlə bərabər Esfirin o məqbərəsini müqəddəs bir ocaq kimi ziyarət edirlər, halbuki bizim baş rahib dəfələrlə sübut etmişdir ki, o məqbərə Esfirin aramgahı deyil. Çünki Esfir burda, Həmədanda yox, Saray şəhəri qədim Şuşanda dəfn edilmişdir. Və rahib bir rəqib üçün ilk dəfə ayaq basdığı yad bir şəhər haqqında ən mühüm nöqtələri nişan verib qurtarmışdı ki, birdən Babəkin gözlənilməz bir sualından bir an duruxmuşdu, diqqət kəsilmişdi, sonra qeyri-ixtiyari olaraq təkrar etmişdi:

– Necə? Bu son günlər Həmədan zindanındakı dustaqlardan edam edilən olmuşdurmu?

Babək başının hərəkəti ilə sualını təsdiqləmişdi:

– Yəqin ki, şəhərdə baş verən hadisələrin səs-sədəsi hər dəfə gəlib monastırda size çatır.

– Elədir, – demişdi rahib, – şəhərdə baş verən hadisələr haqqında örtülü bazardakı xristian dərzilər həmişə bizim baş rahibə xəbər gəndərlər. Və son günlər şəhərdə edam edilən olmayıb. Amma olacaqdır. Çünki xəlifə Memnunun vəzirini Sərəxs şəhərinin hamamında qətl edən dörd quldurbaşı ki, içlərində bir nəfəri xristiandır, bu saat Həmədan zindanında oturub xəlifə şəhərə varid olandan sonra başlarına nə gələcəyini gözləyirlər. Əgər onları nəzərdə tutursansa...

– Yox, – demişdi Babək, – çoxdan itkin düşmüş bir dostumdan nəhayət ki bir xəbər gəldi ki, Həmədan zindanında dustaqlardır.

Və işlətdiyi cinayət o qədər ağırdır ki, edam ediləcək?

Babəkin qaşları çatılmışdı:

– Edam edilənlər içində canilərdən yüz dəfə çox edam hökmü verənlərin cinayətinə qurban gedenlər olub... Əslində karvandan qovulandan sonra mən dostumdan bir xəbər tutmaq üçün geri dönmədim və indi bu şəhərə gəlişim ondan xəbər tutmaq və mümkün olsa onu görmək üçündür.

– Və səbr elə ki, tezliklə dostunu görə bilərsən!

Bu dəfə Babək heyratlə rahibin üzünə baxmışdı və rahib demişdi:

– Həmədan valisi nəinki kəndistandan yığılan xərac vergisini və şəhərdəki xristian və yəhudilərdən alınan can vergisini “Cizyəni”¹, hətta şəhər zindanını da icarəyə vermişdir və indi Həmədan zindanındakı bütün dustaqlar günəşni örtülü bazara gəlib dilənməyə başlayıblar.

– Dustaqlar üçün dövlətin buraxdığı çörək, su pulunun çox yarısı valinin cibində qalır. Amma zindanı icarəyə götürən zindan rəisi də qazanmalıdır...

– Yenə başa düşmədim.

– Dustaq olanda başa düşsənsə – o vaxt ki, zindan rəisinə peşkəş verəcəksən, hər ayın başında altı dirhəm. Məzəndəni zindan rəisi özü təyin etmişdir, ona görə dustaqlar bütün diləndiklərini hər ayın başında zindan rəisinə peşkəş verirlər. Nə dedin? Dilənməzsən? Və zindan rəisinə qara bir danaq belə əhsan verməzsən? Və qamçı altında mən kimi yumşalmazsan? Onda əlbəttə ki, intihar edə bilərsən, yəni ac və susuz qalıb özünü öldürmək ixtiyarını heç kəs sənəindən ala bilməz!

Və rahib o saat öz dediyindən özü səksənmişdi və xaç çəkmişdi, çünki xristian bir rahib üçün ən ağır vəziyyətdən çıxış yolu kimi intihar ən böyük və bağışlanılmaz bir günah idi və rahib başını göyə qaldıraraq dua etmişdi:

– Tövbə ilahi, dilimə küfr gətirdiyim üçün günahımdan keç!

...Sonra hər ikisi kirmişdilər, ağır bir sükut içində susmuşdular və rahiblər qafiləsi gəlmişdi, şəhərin dörd darvazasında ən möhtəşəmi olan Bab-əl-Əsəd adlanan ala qapıdan içəri keçmişdi və baş rahib ibn Anastas səxavət də göstərərək qatır üstündən darvaza keşikçilərinə peşkəş olaraq bir ovuc dirhəm dağıtmışdı. Çünki xilafətdə bu və ya digər bir iş ilə kim isə canını bütün icbari vergilərdən qurtara bilərdi. Amma peşkəş adlanan könüllü vergidən heç bir Allah bəndəsi yaxa qurtara bilməzdi və qurtarmamışdı.

¹ Müsəlman olmayanlardan alınan vergi

Baş darvaza isə ona görə Bab-əl-Əsəd yaxud Şir darvazası adlanırdı ki, bu darvaza önündə uca bir özül üzərində daşdan yonulmuş bir şir heykəli min illərdən bəri başı tufanlı bir şəhərin keşiyində dayanmışdı və bu daş şirin daş gözləri o qədər şeylər görmüşdü, daş üroyi gördüklərindən o qədər daşa dönmüşdü, daş vücudu o qədər qalın zaman qatlarının dözülməz ağırlığı altında qalmışdı ki, elə bil sübh əzəldən başlanmış əbədiyyəti yorub arxada buraxmışdı və səhərdən başlanacaq qarşıdakı əbədiyyətə də ayaqdaş olub qalacaqdı və məhz buna görə idi ki, hətənsə hardansa gəlib heykəlin qarşısında dayanıb durmuş qərrib və dərbəder bir şairin xəyalını daş şir o qədər göz qaraldan uzaqlara – ta zamanın başlanğıc nöqtəsinə qədər qovmuşdu ki, şair bədahtən söylədiyi iki misrada daş şirdən sual eləmişdi:

“Sən zamandan əvvəl də vardın, – yoxsa səndən əvvəl də zaman vardı?”

Hər halda daş şair böyük Midiya çarlarının burda, qədim yunanların Oqbatan adlandırdıqları bu şəhərdə damları qızıl təbəqələrlə örtülmüş, mermər sütunları Əlvənd dağından çapılan ağ mərmerdən yonulmuş möhtəşəm saraylardakı qısa ömürlü cəh-cəlalına şahid olmuşdu. Sonra Midiya dövlətinin tarix üfurlərində İranın Əhəməni şahları tərəfindən qəsb edildiyini və şahlardan yunanların arfa Kəsərkəs adlandırdıqları Ahasən vuruşları hekayəsi Bibliyada nəql olunmuş gözəl yəhudi qızı Esfirin bu şəhəri özləri üçün yaylaq malikanəsinə çevirdiklərini yadında saxlamışdı. Daha sonra bir qasırga kimi Asiyanın sinəsi – İran yaylası üstündən əsib keçən Makedoniyalı İskəndərin ən çox bu şəhərdə öy-yaşlığa qurşandığına və ən yaxın ürək dostu Kefestiyün bir-birini əvəz edən şıdırgı içki məclislərinin şiddətindən bu şəhər demək olar ki, bütün xalqların və zamanların ən ulu sərkərdəsinin ən çox burda ağladığına, başına döyüb saçlarını yolduğuna şahid olmuşdu. Və min il sonra bir-birinin dalınca çaldıqları zəfər və qalibiyyətlərlə məst olmuş islam ordularının göyə ucalan təkbəbir və sədalarıyla Əlvənd dağının gödiklərindən üzü bəri bir sel kimi aşib daşaraq şəhər üstünə gəldiklərini unutmamışdı. Və o zamandan daş şir arxasındakı mavi kaşilərlə üzlenmiş qoşa və uca qüllələrilə əzəmətli bir tağdan ibarət olan Bab-əl-Əsəd darvazasının üç bucaqlı alınlığında yaşayırdı. Daş xonça içində kufi xətti ilə həkk edilmiş islamın məşhur disturu “la qaliba Allah-Allahdan qeyri qalib yoxdur” kəlamı şəhərin yazısı olaraq qalmışdı...

...Və indi artıq bütün qafilə içəri keçmişdirsə, təkə Barsis o qafilədən üzülmüşdüsə, burda bu darvaza önündə qalmışdısı və sağ əlinin şəhadət barmağını qatlayıb dişləri arasına alaraq bununla dünya qarşısında duyduğu böyük heyretini ifadə edirdisə, səbəb o olmuşdu ki, uşaq gözlərini daş şirin tamaşasından qoparda bilməmişdi, çünki şir elə bil hardasa nə isə müdhiş bir şey görmüşdü və onun daş gözləri hədəqəsindən çıxmışdı. Və haraya isə sıçramaq istəyərək qabaq ayaqları üstündə dikəlmişdi. Amma sarğısını yerdən qoparda bilməmişdi. Nəre çəkib Əlvənd dağına lərzəyə gətirmək üçün ağzını açmışdı. Amma sinəsindən qopan daş nəbəsi tıxanmışdı, boğazında qalmışdı, şirin daş gözləri ağlamaq istəmişdi. Amma şir olduğu üçün ağlaya bilməmişdi və buna görə sifəti yirtıcı bir qüdrətin dəliliyi ilə damğalanmışdı.

Bu vaxt Babək sorğu-sualsız içəri keçirildiyi üçün minnətdarlıq hissilo qatır üstündəki baş rəhibin əlini tutmuşdu və qatır üstündə yol gəldiyinə baxmayaraq taqətdən düşmüş qoca bir müddət susqun bir halda Babəkin üzünə baxmışdı, sonra demişdi:

– Əlvənd övladım, qoy rəbbin səni və o tifi bütün bələlərdən hifz etsin! Amma o qəzəb ki sənin ürəyində bir şir kimi yatmışdır, saqın övladım, qoyma ürəyində yatan o şir oyansın!

Babək dinməmişdi. Yalnız son dəfə dalğın bir halda qocanın üzünə baxmışdı. Necə ki, yolda bir dəfə qocanın qatırı ilə yanaşı addımlayarkən baş rəhib Həzrət İsanın sayı on olan məşhur buyruqlarından söhbət açarkən yalnız başını qaldırmışdı, qocanın gözlərinə baxmışdı və qoca bu baxışda nə görmüşdüsə kirmişdi.

Sonra Babək bütün qafilə ilə vidalaşmışdı və birdən görəndə ki, Barsis yanında yoxdur, qaşları çatılmışdı, tez geri dönmüşdü və iti addımlarla darvazaya doğru gedərkən darvaza keşikçilərindən biri bürç altındakı hücrəsindən çıxmışdı və Barsisə təpinərək demişdi:

– Qara keşik dedi ki, sən onun dəst fərmanisan və indi ki, buyruq uşağısan, nə orda ağzını açıb milçək tutursan? Bəlkə payandaz döşəyə qabağına ki, o palçıqlı qədəmlərlə sən bizim bu diyara xoş gəlmisən?

Barsis səksonmuşdu və baxışlarını şir heykəlinə qopartmışdı, dönmüşdü, darvazadan içəri keçmişdi və Babəklə üz-üzə gələrkən başını aşağı salmışdı, Babək isə narahatlığını bununla biruzə vermişdi ki, tez Barsisin qollundan tutub, ən iti yerilə darvaza ağzından ta mol-tanilər karvansarasına kimi qurd balasını birməfəsə yortmağa məcbur olmuşdu. Barsis isə nə səsinə çıxarmışdı, nə danışmışdı, nə dirənmişdi...

Həmədan qeysəriyyəsi yaxud örtülü bazarın yanındakı iki qonşu karvansaradan biri şəhər əhalisi arasında ağ karvansara, digəri moltanilər karvansarası adlanırdı. Ağ karvansaranın böyük və xaçar gül, çərgül həyətinə çevrələnən uca hasarlar boyu yaşıl sorvlər cərgələnmişdi. Dəstəməz almaq üçün həyətin ortasında fəvvarəli çarhovuz vardı, alt mərtəbəsidəki çilov mətbəxində bir-birinin yanına düzülüb, böyürləri qara hisli qazanlarda günorta vaxtı və axşam çağı zəfəranlı plov dəm alırdı. Buradakı dövrələmə eyvanlı hücrələr döşənəkli idi. Və gecələr bu hücrələr zeytun yağı ilə yanan qəndilləri ilə çıraqlan olurdu. Karvansaranın həтта xüsusi çalğıçıları və nəğməçi cariyələri vardı ki, bu və ya digər hücrədə xudmani eyş-ışrət məclisi qurulanda nəğməçi cariyələri vardı ki, bu və ya digər hücrədə xudmani eyş-ışrət məclisi qurulanda nəğməçi cariyələr o məclislərə ruh verir, əvəzində maddi nemətlər kəsb edirdilər. Çünki ağ karvansara kübar müsafirilər ilə toptan mal satan yadelli tacirlərin karvansarası idi. Moltanilər karvansarasında vəziyyət təfəvütlü idi. Qapısız və gecələr işsiz olan hücrələrin döşənəkləri çürük həsir qırıqlarından ibarət idi. Hücrələri dövrələyən ensiz və uzun eyvan altında atlar, qatırlar, uzunluqlar bağlanırdı. Həyətdə isə dövələr xırırdılaraq yerə yatırılırdı.

Moltanilər karvansarası şəhərə gəlib çıxan binəşib qəriblərin, karvançı oğlanların və şəhərlər arasında yol ağardan sərsərilərin karvansarası idi və dilənçilərlə dolu olurdu. Bu günlər isə şəhər həbsxanasında artıq yer olmadığı üçün, bir dəstə ayaqları kündəli, qolları zəncirli dustağı da bura gətirmişdilər, yük heyvanları yanında zəncirlərini divardakı dəmir halqalar bərkətməmişdilər və iki nəfər pasibanı da üstlərində keşikçi qoymuşdular.

Karvansara sahibinin qoca xidmətçisi qara bir qul iki danaq alaraq Babək ilə Barsisi burdakı ən kiçik hücrələrdən birində yerləşdirmişdi və hücrənin damındakı yırtıqdan gecələr hansı bir ulduz isə hücrənin qaranlığına baxırdı. Babək bağlamasından çıxardığı bir tikə çörəyi iki bölmüşdü və hər ikisi qaranlıqda öz cərərlərini gəvələyirdi, sonra başlarını həsir qırığı üstündə yerə qoyub sağ qollarını başları altında yastıqlayıb yol yorğunu olduqları üçün axşam çox ertədən yixilib yatmışdılar.

Və gecənin hansı ələmindəsə qapısız hücrənin çərgül oyuğundan içəri düşən ay işığında Babək birdən oyanmışdı, Barsisi yanında görməmişdi, hücrəyə göz gəzdirmişdi. Həтта Barsisi səsləmişdi, amma cavab olmayaraq tez ayağa qalxıb eyvana çıxmışdı.

Bütün karvansara dərin bir yuxu içində idi. Həтта dustaqların keşiyini çəkən iki nəfər pasiban hasar dibində yerdə oturmuşdular, ayaqlarını irəli uzadıb arxalarını hasara söykəyib yatmışdılar. Gecənin bu ələmində hara gedə bilərdi Barsis? Yad bir şəhərin kimsəsiz küçələrində nə işi ola bilərdi? Olmaya itmişdi, ondan ayrılmış və şəhərdən çıxıb getmişdi. Amma bu vaxt şəhər darvazaları bağlı idi və bu vaxt heç nə şəhərdən çıxıb bilərdi, nə şəhərə giro bilərdi və kimsəsiz küçələrdə yalnız Təbərzin¹ baltalarının dəstəklərini qurşaqlarına keçirmiş əllərin fanusu² gecə gözətçiləri gəzirdi. Və bir də ki, bu dərəcədə vəfasızlıq heç o qurd balasına yaraşarmı?

Və birdən Babəkə vəhy gəlmişdi. Axşam yuxarıya ikinci mərtəbədəki hücrələrinə qalxarkən Barsis tez-tez dönüb dövrələmə eyvan altında heyvanlarla yanaşı zəncirləri divardakı dəmir halqalara bənd edilmiş, ayaqları kündəli, qolları zəncirli dustaqlara baxırdı və o dustaqlardan biri nə qədər dartınırdısa əlini yuxarıdakı atın başına keçirilmiş arpa torbasına çatdırıb bilmirdi...

Babək barmağını dişləmişdi və tez aşağı karvansara həyətinə düşmüşdü. Yanılmamışdı.

...Barsis burada idi, dövrələmə eyvan altında idi, cumurdu, qolunu dirəyinə kimi qıraqdakı atın başına keçirilmiş torbaya salırdı, dönürdü, arpa dolu ovcunu bir dustağın ovcuna boşaldırdı və xırmandan dən oğurlayan sərcə kimi tez-tez qanırırdı, hasar dibində yatmış keşikçilərə tərəf boylanırdı. Və nə dustaqlardan bir səs çıxırdı, nə Barsis onlara bir söz deyirdi. Və növbəti dustaq arpa payını alırdı, tez ağgözlüklə başını ovucunu üstə əyirdi və bir an tez ovcundakını çeynəyib qurtarmağa çalışırdı. Və o dustaqlardan heç biri xəcalətli başını qaldırıb uşağın üzünə baxa bilmirdi, çünki çox yaxşı bilirdilər ki, əgər keşikçilərdən biri bu saat oyansaydı, yaxud at sahibi təsadüfən yuxarı qatdakı hücrəsindən çıxıb aşağı ensəydi, o vaxt burda onların gözləri qarşısında bir tikə uşağın başına nələr gələcəkdi.

Və indi Babək də tələş içərisində keşikçilərə tərəf baxa-baxa qalmışdı və ta o vaxta kimi baxa-baxa qaldı ki, Barsis nəhayət ki, atın arpasını qarət edib qurtardı, dustaqların yanından ayrıldı, gəldi yenə başı aşağı Babəkin yanından keçdi və yalnız səssiz addımlarıyla pilləkənə yuxarı qalxdı.

¹ Gecə keşikçilərinə məxsus baltalar

² Xüsusi əl çırağı

Bundan sonra Babək dərinə nəfəsini dərməmişdi, dönmüşdü yuxarı qalxmışdı, gəlmişdi öz yerinə, Barsislə yanaşı uzanmışdı və heç bir şey baş verməmiş kimi təmkinlə demişdi:

– Qulaq as, Barsis, hava işıqlananda, bazar darvazası ağzında təbii çalınanda mən qalxıb gedirəm. Günəməz bir iş tapıb qulpundan yaşımaq lazımdır. Hələ nə qədər bu şəhərdə qalacağıq Allah bilir. Çoxdan itkin düşmüş bir dostum, mənə qardaşdan daha yavuş idi. İndi burda şəhər zindanıdır. Bir yol tapıb ondan xəbər tutmalıyam və sonra nə edəəcəyəm onun üçün – bu barədə çox fikirləşirəm. Çünki qış qapını almamış biz gərək yola düşək və yol ki, çox uzundur, həftələrlə, belkə bir aydan çox piyada gedəcəyik... Çox uzaqlarda Barsis, homişə dumanlı və çiskinli Bəzzeyin dağları ətəyində kiçik bir kənd var və o kənddə hər evin çay qırağındakı irili-xırdalı bağlarında; cərgə-cərgə əkilmiş ağ tut ağacları hər il yaxşı bar verir, indi bu saat hər gün o bağlarda şıdır-ğı tut çırpırlar və çırpılan tutu tərəvəzlər üstündə, gün altında qurudurlar, sonra o quru tut üyüdürlər və tut unundan bişirilən oppək bütün qışı o kiçik kəndin ruzisi olur... Nə dedin?

Barsis heç bir deməmişdi və Babək susmuşdu. Güman edirdi ki, indi gecənin bu aləmində doğma kəndini bu cür yad etməsi belkə Barsisi də kövrəltdi. Və uşağın dili açılacaqdı, özü barədə, kəndləri barədə, orada kimi vardı kimi yoxdu bu barədə nə isə deyəcəkdə. Amma Barsisdən səs çıxmamışdı və Babək əlavə eləmişdi:

– Söz ver ki, sabah sən bax burda bu hücrədə oturacaqsan, mən də harda olsam gün günortaya kimi qayıdıb gələm. Ayın-oyun götürürəm. Oturub bir yerdə bir tikə çörək kəsərik...

Və nəhayət Barsisdən səs çıxmışdı:

– Sabah mənə də apar özünü, – demişdi, – Amma sabah mənə çörək lazım deyil. Elə bu gün yemədimmi?

Babək uşağın nə dediyinin fərqi nə varmamışdı.

– Bu gün yavanlığımız olmadı, – demişdi, – amma sabah bir cürdək ayran alıb gətirərək ki, bayat songök boğazımı deşməsin!

Amma Barsis yenə cəiraz eləmişdi:

– Songök al, çünki sən şəhər adamısan, çünki sən hər gün oppək yeməyə adət eləmişən.

Və indi o, Barsisin nə dediyini eşitmişdi və kirmişdi.

Barsis yenə sağ qolu başı altında dərin bir yuxuya getmişdi. O isə susmuşdu. Məgər ki, qurd balası üçün o, şəhər adamı imiş. Çox uzaqlar-

da qalmış dumanlı və çiskinli dağlar qoynundakı kiçik bir kənd qaranlıqdan siyirilmişdi, gəlmişdi gözləri qarşısında dayanmışdı. Kiçik bir kənd ki, orda da Barsis kimi ayaqyalın başaçıqıdı və Barsis kimi yamaqlı köynəyinin yırtıqlarından qol-qabırğaları çıxmışdı. Kənd yazda ayrınsız, qışda yorğansız, axirətdə imansız qalanların kəndi idi ki, o il yenə qara bir qışdan sonra yaz açılarda dağın-daşın ot-alacağını otlamağa başlamışdı. Və bu vaxt anası bir gecə gördüyü yuxunun zülmündən yuxusunda ağlamışdı və şəhər durmuşdu onu kənddən qovmuşdu. Çünki hardasa uzaqlarda böyük şəhərlər vardı və o şəhərlərdə yaşayan məxluq o qədər harın və israfçı idi ki, hər gün çörək yeməyi özləri üçün adət eləmişdilər.

3

Yarıqaranlıq dəmirçixanada bir az yuxarıda külək uğuldayırdı və bir az aşağıda kürənin kömür közləri üzərində yayxanan göyümtül dəm alovu gah süzülürdü, gah da çözüldü. Sonra haça ucları xırdaca ilan dillərilə köz üstündə qıpqırmızı qızarmış dəmir parçasını duz-buz kimi yalamağa başlayırdı.

Babək ağır gürzü bir anlığa dikinə zindan üstünə qoymuşdu. Sağ əlini gürzün sapı üstündə saxlamışdı və baxışları torpaq döşəməni örtmüş yaşıl məmtəzin dəmir oxantılarına dikili qalmışdı.

Yenə Tərhan haqqında düşünməyə başlamışdı və yenə usta ona aman verməmişdi. Dəmirçi usta Məmtəzin dəri önlüyü hər gün üstünə yağan çırtıdaq yağışının qara naxışları ilə bozənmişdi. Lopa bıqları xıradan qızartıdan bir rəngə boyanmışdı. Hər həftə ülgüclə qırılan ışıltılı başını qara bir təsəklə örtmüşdü və indi usta kürədə qızardıqca ağaran dəmir parçasını uzun qollu kəlbətinlə gah tərsinə, gah avandına çevirirdi. Eyni zamanda nəfəsini dərmədən döyürdü.

– İndi ki, yurdundan-yuvandan ayrı düşmüşən və Təbrizin qapısı bağlanmışdır üzünə, hərçənd Təbrizə hələ şəhər demək olmaz, çünki məscidin minbəri yoxdur və o şəhərin ki, minbərləli məscidi yoxdur, o şəhər islam dünyasında şəhər hesab olunmur. Qəzəz indi ki, qovğun bir didərginsən, gəzəcəksən qərbət iqlimləri bir-bir, onda ağah ol ki, minbərləli məscidləri olan şəhərlər içində Bəsrə məşhurdur məharət və fəndgirliyi ilə, Kufə – üzü dönüklüyü və bələğəti ilə, Bağdad cah-calah ilə, Leylac – əyanları ilə, Rey – məkr və xəyanətçiliyi ilə, Mərv

– simicliyi və tamahkarlığıyla, Herat – paxıllığı və darqursaqlığı ilə, Nişapur – eyş-ışrəti və zinakarlığı ilə...

Babək başını qaldırmışdı, sol əlilə alınının tərini silib atmışdı və qeyri-ixtiyari demişdi:

– Toxta, usta. Qoy heç olmasa üç-dörd şəhər bu dünyada salamat qalsın.

Ustanın qaşları yuxarı sıçramışdı, sonra aşağı düşmüşdü. İstədiyi elo bu idi, danışdırmaq – dilini açmaq istəyirdi bu qürbət qonağın ki, iki gündü yanında işə götürmüşdü, yoxlamışdı, işindən razı qalmışdı. Çünki qolları qüvvətli, zərbələri sərrast idi və iki gündü zindan arxasında ustanın işarəsilə ağır gürzünü bir anlığa zindan üstünə qoyub dayanırdı, şəhərin bu örtülü bazarındakı xüsusilə dəmirçilər cərgəsindəki bütün bu qulaq batıran daranqılı, gumbultu içərisindən usta bu oğlanın ağır sükutunu eşidirdi və bu susqunluqdakı gərginlik ustanın aramını əlindən alırdı, hətta ürəyində nə işə tutqun bir təlaş hissi baş qaldırırdı...

Və usta gözlərini qıyaraq yanakı bir baxışla Babəki süzmüşdü. Sonra əlavə eləmişdi:

– Əlbəttə ki, Səmərqənd var bu dünyada o şəhər məşhurdur səxavəti və mərdanəliyi ilə, və yaxud Bağ şəhəri həmişə məşhur olub cəngavərlik və necabəti ilə və yəni çox şəhərlər toxuculuğu ilə ad çıxarıb və o şəhərlərdə toxunan kətan yumurta kimi ağappaq olur. Amma sən ki, Ərdəbil tərəfdənsən, o şəhər haqqında da bir giriz vurardım oğorçi xətrinə dəyməsəydi...

Babək qeyri-ixtiyari gülmüşdü və:

– Toxta usta, – demişdi, – mən də Həmədan haqqında deyərəm, sən eşidərsən.

Bu dəfə usta da gülmüşdü və bu gün üçün kifayət idi ki, nəhayət bu qaradiməzin ağzından iki-üç kəlmə söz qoparmışdı. Kürədəki dəmir parçası isə artıq dəmhadəmdə idi. Və usta uzun qollu kəlbətini ilə qızarmış dəmir parçasını kürədən getirmişdi. Bir-iki dəfə havada silkələmişdi, elə bil tozunu çırpırdı. Sonra usta dəmir parçasını zindan üstünə atdı və başıyla Babəke işarə elədi; yeganə bir hərəkət idi ki, buna izah yoxdu. Və Babəkin ağır gürzü zindan üstünə endikcə ağır çəkic zərbəsi altında qışqıran qırmızı çırtdaqlar fəvvarəsi dəmirçixananın aləqəranlığında yelpazə kimi gah açıldı, gah yığıldı. Usta tez-tez dəmir parçasını gah avandına, gah tərsinə çevirdi, dəmir parçası yayıldı, dəyirmiləndi. Sonra usta Babəki dayandırdı. Öz çəkicini sağ əlinə alıb işə

saldı... və bir neçə dəqiqədən sonra ustanın çəkici altından çıxan daha bir at nalı daranqılı ilə torpağa qalaqlanmış və qaralmış o biri nalların üstünə düşdü.

Bu dəfə də usta alınının tərini sildi. Gözləri dəmirçixana küncündə köndələnənə çox hamarcasına kəsilmiş kötük üstündə oturmuş Barsisə ilişdi. Qurd balası eynilə yaşlılar kimi əllərini dizləri üstünə qoymuşdu. Açıq ovuclarına baxaraq fikrə getmişdi. Usta güc-bola heç olmasa Babəkdən bir söz qoparmışdı. Amma bu uşaq bütün günü ağzına su alıb susurdu və usta özünü saxlaya bilmədi:

Niyə bu uşaq ayağına duzaq eləmişən, – dedi, – qoy getsin bazarda tay-tuşlarına qoşulsun. Qoy heç olmasa dinləməyi öyrənsin və heç olmasa əlində bir peşəsi olsun...

Amma Babəkin baxışları ustaya yaxşı bir şey vəd eləməmişdi. Usta dayanmamışdı:

– Deyir boş dayanınca, get düşməninə daş daşı. Qoy bizim uşağa qoşulub qonşu karvansaradakı nalbəndlərə nal daşsın.

Ustanın qonşu karvansara həyətinəki nalbəndlər cərgəsində öz müştəriyəsi vardı və kiçik oğlu bütün günü ora nalbənd üçün nal daşıyırdı.

Babək dinməmişdi. Barsis isə o saat ayağa qalxmışdı və hazır nallardan dəri torbaya doldurub dalına atmışdı. Və ustanın kiçik oğluna qoşulub getmişdi. Usta isə arxalarınca xəbərdarlıq eləmişdi:

– Amma dinc durun ha. O gün bir-birinizi dişinizə vurdunuz kifayətdir.

Ustanın xəbərdarlığı səbəbsiz deyildi.

...O gün ki, Babək ilə Barsis uca tağlı bazar darvazası altından içəri keçib şəhərin örtülü bazarına gəlmişdilər, cümə axşamı idi. Və xüsusilə bu cümə axşamları Həmədanın örtülü bazarında elə bil ki, Ərsaat meydanında qiyamət günü məşq olunurdu. Uca tağlar altındakı darısqal və dərin tuncələri andıran bazar cərgələrinin getdikcə sağa və sola, uzununa, köndələnənə əyilən şaxənin hər tərəfi qaynar qazanlar kimi qaynayır, arı pətəkləri kimi aramsız uğuldayırdı və əgər gündüzün günorta vaxtı şəhərin küçələrində, tək-tük adam gözü dəyirdisə, bu ona görə idi ki, şəhər hava işıqlanandan, axşam hava qaralana kimi bütün şəhər bu örtülü bazarda olurdu – kişilər də, qadınlar da, hətta bütün uşaqlar da...

Və Babək ilə Barsis bu qarışıqda kimi qaynaşan izdihamı yararaq gədiridilər.

Burda hər peşənin və hər növ ticarətin öz “əlaqə cərgələri vardı” çünki bütün şəhərin çörəyi burda bişirilirdi, geyimi burda tikilirdi. İstehlak

etdiyi mallar burda istehsal olunurdu. Və şəhər nə satırdısa burda satırdı, nə alırdısa burda alırdı. Acları burdan dilənirdi, xəzpuşları burda vurnuxurdu, dünyada nələr olduğundan xəbər tutulurdu. Gecə gördüyün yuxular da burda təbir olunurdu. Kiminsə doğuluşu ilə dünyaya gəlişi və kiminsə ölümü ilə dünyadan gedişi bir hadisəyə çevrilirdi, burda müəyyən edilirdi.

Yuxarıdan uca tağlı damlardan göyə doğru açılmış xırdaca pəncərələr hətta yay günlərinin bol işığından belə aşağıdakı bu dərin tunellərə çox cüzi bir işıq buraxırdı. Və buna görə bütün cərgələrdəki yan-yanə düzülmüş irili-xırdalı saysız hesabsız dükanların içərisində küncüt, zeytun, gənəgərçək yağlarıyla yanan çıraqlar işıldaırdı. Dükanların tavanından asılmış mallar üstündə isə bir ucu nazik, bir ucu yoğun, çox uzun, əlvan rəngli şamlar yanırdı və hansı malların üstündə nə qədər şam yanırdısa, pərakəndə satış tacirləri bu çıraqbanlıq ilə satdıqlarını bir o qədər daha yaxşı çağırışla təmin edirdilər.

Lakin oturaq ticarətdən fərqli olaraq başlarındakı dolu tabaqlarla izdiham içində vurnuxan səyyar xırdavatçılar bütün günü boğazlarını yırtaraq mallarını şifahi olaraq tərifləməyə məcbur idilər. Və bir qayda olaraq satıcı nə qədər yoxsul idisə, bir o qədər çevik tərpənişli idi və əksinə bir tacir nə qədər long tərpənirdisə deməli bir o qədər zəngin idi.

Qırmızı kərpicdən hörülmüş taxtlar altında uzanıb gedən çit, qumaş, şal, kotan, yun parça satılan bəzzazlar cərgələrini isə başdan-ayağa kimi qatar-qatar çiynləri ağ çadralı, üzləri qara rübəndli qadınlar işğal etmişdi ki, bir-birinə qarışmış civiltiləri quş bazarına çevirmişdi. Çünki əndərunilər əsiri bu qadınlar yalnız üç yerdə – hamamda, örtülü bazarda və qəbiristanlıqda ürəklerini boşaldırdılar. Və bu üç yerin hər birinə şəhər gedib – axşamüstü qayıdırdılar və beləliklə hər üçündə bəs deyince çənə döydürdülər.

Və burda örtülü bazarda bir kişi öz çadralı arvadının yanında keçərkən öz halalını tanıyırdısa, qadınlar hələ çox uzaqdan dərhal bir-birlərini tanıyırdılar.

Babək ilə Barsis çadralarla çulğanmış quş bazarını andıran bu cərgəni sağda buraxıb, çox tez sola tərəf dönmüşdülər. Peşəkarlar cərgəsi başlananda palaz döşənməmiş dükanlarında bardaş qurub oturmuş dərzilər görünmüşdülər. Burda ustalar biçirdilər, şagirdlər tikirdilər və Həmədan bazarında bütün bu dərzilər xristian idilər.

Sonra gələn cərgələrdə qoca sərraflar vardı yəhudilərdən, boyaqçılar isə yoxsul yəhudilərdən ibarət idi və uzun saqqallı, qartal burunlu sərrafların sandıqçaları üstündə bütün dünyanın qızıl, gümüş və mis pullarından nümunələr vardı, boyaqçı yəhudilərin isə qara və iri gözləri qazan və küplərdən qalxan buxar içində par-par parıldaırdı.

Babək ilə Barsis bu cərgələrdə dayanmadan keçib getmişdilər.

Və gəlmişdilər yüzlərlə irili-xırdalı çəkiclərin zindanlar üstündə mis döyüdü misgərler cərgəsinə çıxmışdılar. Burda Babək bir hovur ayaq saxlamışdı, qarşısında dayandığı dükanın içində on üç nəfərin bir zindan üstündə bir nöqtəni döyən çəkiclərinin aramsız və ritmik hərəkətinə bir an tamaşa etmişdi. On üç çəkic, on üç mizrab kimi zindan üstündə musiqi çalırdı. Və Babək dönmüşdü Barsisə baxmışdı, gülümsəmişdi. Yəni burda bir inciklik eləyən olmayacaq və olsa belə bu kol biz girən kol deyil. Barsis də gülümsəmişdi ki, başa düşdüm nə deyirsən.

Və burda onlar dəmirçi Mehran ilə üz-üzə gəlmişdilər. Usta Mehran iki yeniyyətme oğlunu dalınca salıb öz dükanını açmağa gedirdi. Gecikmişdi və fikirli idi. Çünki ağır gürz vuran oğlu xəstə yatırdı. Ona görə iki yeniyyətme oğlu ki, növbələşdikləri körüyü basırdılar, indi onlardan biri çəkic vurmağı olurdur. Amma yeniyyətmenin vurduğu zərbələrdə kosor yoxdu. Buna görə ustanın işləri ləng gedirdi. Özü də elə bir vaxtda ki, bu günlər Həmədan bazarının ən rəvac günləri idi. Örtülü bazarda bir canlanma vardı, çünki xəlifə Məmunun qafiləsi şəhərə yaxınlaşırdı. Təbii idi ki, başqa mənzillərdə olduğu kimi burda da peşəkarlar çoxlu sifariş alacaqdılar. Nalbəndlər bütün günü Məmunun qafiləsindəki nalları düşmüş atları nallayacaqdılar. Və dəmirçilər nalbəndləri nal ilə təmin etməli idilər. Sərraclar yüyən-yəhər əsbabını səhmana salacaqdılar. Dərzilər və papaqçılar da boş dayanmayacaqdılar ; gələnlər libaslarını burda təzələyirdilər.

Və indi dəmirçi usta Mehran misgərler cərgəsindən keçərkən ustanın yeniyyətme oğlanlarından kiçiyinin əli dinc durmamışdı. Barsisin böyrünə bir dürtmə ilişdirmişdi. Ayaqyalın, başı açıq, çiynləri boz köynəyinin yırıqlarından çıxmış bir uşağa dürtmə ilişdirmək ən adi bir iş idi.

Amma dürtmə yeyən kimsəsiz dilənçi bir uşağın borclu qalmaq istəməyərək cəld geri dönüb ustanın oğlunun boğazından basması və ustanın oğlunun gözlərinin az qala kəlləsinə çıxması tamamilə gözlənilməz bir iş idi.

Yaxşı ki, Babək tez geri dönmüşdü, Barsisin qolundan tutub geri çəkmişdi və dəmirçi usta Mehran bir Babəkə baxmışdı, bir Barsisə baxmışdı və demişdi:

– Yanılmıramsa qərİbsən oğlan?

– Yanılmırsan, – demişdi Babək. – Mən də qərİbəm, uşaq da qərİbdir.

Usta xınalı bıqları altında qımışdı:

Qonşu həyəto keçən xoruzun gözü adətən qıyıq olur, amma sən bu beçə xoruzun...

Babək də gülümsəmişdi.

– Bu beçə xoruz deyil, bu qurd balasıdır, amma heç kəsə işi yoxdur. Bu şərtlə ki, heç kəsin də onunla işi olmasın.

– Əgər desəm ki, bura nə satmağa gəlibсэн, nə almağa, yanılmıram ki?

– Yox, – demişdi Babək, – yanılmazsan...

– Və əgər yenə desəm ki, iş axtarırsan zənnim məni aldatmaz ki?

– Yox aldatmaz. Və xahiş eləyərim, çox uzatma!

– Elə isə getdik–demişdi usta, – böyük oğlum xəstə yatır, gürz vuram yoxdur.

Sonra gəlib dəmirçilər cərgəsinə çatanacan usta həftədə üç dirhəm muzz verməyi barədə şərt kəşmişdi. Babək: – azdır, – demişdi, amma razı olmuşdu...

...Günorta idi və dəmirçi usta Mehran dəmirçixananın arxasında günorta namazını qılırdı.

Barsis ilə ustanın hər iki oğlu qonşu karvansarayda dallarında nalla dolu torbalı aparmışdılar. Babək kötük üstündə süfrə açmışdı, süfrədə iki səngəh ilə bir cürdək ayran vardı. Amma süfrəyə əl uzatmamışdı. Barsisi gözləyirdi. Və başını divara söykəyərək bu günlər getdikcə şiddətlənən istidən yorğun bir halda mürğuləyirdi.

Və bu gün ki, cümə axşamı idi, bazarın ən gur, adamların ən çox soxavot göstərdikləri bu cümə axşamında şəhər zindanının dustaqları örtülü bazara dilonməyə göndərilmişdilər.

Qolları zəncirli bu adamlar kiçik dəstələrə bölünərək nizəli mühafizələrinin nəzarəti altında bazarın cərgələrində dilonməyə başlamışdılar. Bir-birinin arxasınca dükanların qabağından keçirdilər. Hər dükan qarşısında bir an dayanırdılar. Səslərini çıxarmadan gözləyirdilər, sədəqə verilmirdisə ötüb keçirdilər.

Və indi usta Mehranın dəmirçixanası qapısında bir-birinin dalınca iki dustaq dayanmışdı və sədəqə verən olmadığı üçün səslərini çıxarmırdılar.

ağzında dayanıb bir an gözləmişdi, keçib getmək istərkən birdən ayaq saxlamışdı və gözləri Babəkə zillənib qalmışdı. Sonra sağ əlini gözlərinə çəkmişdi və gözlərini döymüşdü. Bu vaxt pərdə arxasından çıxan usta gəlmişdi və təəccüblə keçib getməyən dustağa baxmışdı, amma dustaq ustaya baxmamışdı və baxışlarıyla ustadan sədəqə istəməmişdi, fikri Babəkə idi və Babəkədən gözlərini çəkmirdi. Və usta Babəkə demişdi:

– Nə fikrə getmisən, oğlan, bu gün cümə axşamıdır və bu gün bu binəvalardan heç olmasa birinə sədəqə vermək savabdır. Əgər xırdan varsa, bir şey qoy ovcuna, çıxıb getsin. Çünki mendo on xırda pul bir dəyərdir. Babək müstəqil cəsarətilişi ilə...

Görürəm, danış!

– Bu bərədə sonra.

– İndi sənə görə ilişib qalmışam burada. Əmanətlərin gəlib çatıb, dirhəmin adı penhədir. Təsbəhin məndədir.

– İndi ki, mənə görə qalmısan burda, bir həftə də gözlo, ya qaça-cağıq, ya məhv olacayıq. On gündür lağım qazarıq. Elə ki, bazara xəbər yayıldı: “zindandan qaçan var” gəco yarıdan sonra şəhər qırağındakı yəhudi qızının sərdabosinə gələrsən, o yere ki, yehudilərin ziyarətgahıdır. Və o sərdabodə – qoca bir çıraqqı var. Nə lazımdırsa o sənə deyəcək...

Bu vaxt mizraklı¹ mühafizolərdən biri Tərxana doğru yönəldi. Və Tərxan mühafizə baxıb Babəkə dedi:

– Getmə, o pulu yerdən götür və yaxamdan sal içəri.

Babək yere düşmüş danaqı götürdü və Tərxanın açıq yaxasından köynəyinin içinə saldı. Mühafiz isə Tərxanın başının üstünü aldı:

– Sizi bura dilənməyə gətirmişik, hər yetənlə mirt vurmağa gətirməmişik!

Tərxan çənəsilə yaxasına işarə elədi və dedi:

– Peşkəşdir.

Və mühafiz elə sürətlə elini Tərxanın yaxasından içəri sahib danaqı çıxartmışdı, yenə elə bir sürətlə yarım boğaz papucunun quncuna yerləşdirmişdi ki, ən leyələc bir xəzpuş bu məharətə qiblə edə bilərdi.

Sonra Tərxan demişdi:

– Burda yurddaşıma rast gəlmişəm, aman ver xoş-beş ələyim.

Və eyni zamanda Tərxan elə bir sərt ifadə ilə mühafizin gözlərinin içinə baxdı ki, mühafiz üşür-gələndi və dedi:

– Yaxşı, yaxşı amma kütah² Tez danış qurtar.

Mühafizə dönüb gedən kimi Tərxan dedi:

– Olan olmazın elə bu idi?

Babək cibində nə vardısı hamısını çıxartdı.

Tərxan diqqətlə Babəkin ovcundakı altı dirhəmə baxaraq çənəsilə sağ tərəfə işarə elədi.

O dörd nəfər dustaq ki, kor kimi ağır-ağır addımlayırlar və heç bir dükən qarşısında dayanmırlar, onların hərəsinə bir dirhəm sədəqə ver. Nə qalır özündə, iki dirhəm?

¹ Deyənəkli

² Tez elə.

Bu da olmasa eybi yoxdur, – dedi Babək, – kimdir onlar?

– Dörd məşhur quldurbaşısıdır. Səraxs hamanında xəlifə Məmunun vəzirini qətl ediblər və yəqin ki, əhvalatdan xəbərin var.

Babək dönüb baxdı, dörd nəfər quldurbaşısının üzləri niqab altında idi. – Keçə papaqlarının altından sallanan qara məndillər üzlerini örtmüşdü.

– Nə üçün üzlerini niqab altında gizlədiblər? – dedi Babək.

Tərxan qımışdı:

– Zindan rəisinin işidir və kim onlara sədəqə verərsə məndilini qaldırıb üzlərinə baxa bilər və baxmaq istəyən də az olmur. Çünki xəlifə Məmun şəhərə varid olanda çox güman ki, dördü də şəhər meydanında edam olunacaqdır. Yaxşı, mən getdim. Qulağın sədə olsun. Yəhudi qəbrinin sərdabosi, qoca Çıraqqı Tərxan dönüb getmişdi. Babək isə kor kimi bir ayaq-bir ayaq bir-birinin dalınca gələn üzleri niqablı dustaqlara tərəf yönəlmişdi. Quldurları iki nəfər mizraklı mühafiz müşayiət edirdi. Babək əlini qabaqdakı quldurun çiyinə qoymuşdu. Birinci Qalib əl Əsəd dayanmışdı və Babək Qalibin ovcuna bir dirhəm atmışdı. Sonra keçib ikinci quldura doğru gedərkən Qalib ovcundakı pulun bir dirhəm olduğunu müəyyən eləmişdi.

– Dayan, ey Allah bəndəsi, kimsən mənə bu qədər sədəqə verdin, amma sir-sifətimə tamaşa etmək istəmirsən?

– Tərxanın dostuyam və yerlisiyəm, – demişdi Babək.

– Onda məndili qaldır üzündən, biz zindanda Tərxanla çörək kəsmişik. Əgər bizim üzümüzü görmək istəyirsənsə, biz senin Tərxanın dostuyuq, senin üzünü görmək istəyirik.

Babək nələc durmuşdu. Qalib əl Əsədin üzündəki məndili qaldırmışdı və Qalibin zəhmli qaramat baxışları bir an Babəkin gözlərinə zilləmişdi. Mizraklı mühafizlərdən biri irəli gəlmişdi:

– Kifayətdir, oğlan – demişdi ört üzünü, məgər birinci dəfədir quldur görürsən?

– Yox, sığnaq meşə adamlarını çox görmüşəm – demişdi Babək və Qalibin üzünü örtən məndili aşağı salmışdı, sonra keçmişdi arxadan üç quldurun da hərəsinə bir dirhəm vermişdi.

Bu zaman birdən bazarda hay-küy və çaxnaşma başlanmışdı.

Qarşıdan dəmirçilər cərgəsi arasıyla bir dəstə atlı gəlirdi və atlıların önündə addımlayan iki nəfər izdihamı yarmaq üçün əllərindəki kamanlardan adamların başına ox əvəzinə fındıq atırdılar və baş gözünü bu xırdaca “daşlardan” qorumaq istəyən izdiham dərhal yarılır, divarlara qışılır, dükanlara dürtülür və atlılara yol açırdı.

Atlı dəstəsinin önündə gələn yaşıl çalmalı, şişman göbəkli adam Həmədan valisi idi ki, mühafizlər dörd quldurbaşını validən qırağa itələyəndə vali əlini qaldırmışdı və dərhal arxasındakı atlıların hər ikisi – tez sıçrayıb dörd quldurbaşının üzlərindəki qara məndilləri qoparıb atmışdılar. Vali isə üzünü quldurlara tərəf tutub demişdi:

– Arxamca gəlin, sabah xəlifənin hüsuruna çıxacaqsınız və buna binaən lazımdır ki, bu gün diləndiyinizdən hərəniz bir əba alacaqsınız. O meymun qıllı əndamınızın üstünü örtəcəksiniz!

Və dörd quldurbaşının gözləri par-par parıldamışdı. Cummuşdular bir-birinin üstünə və qollarındakı zəncirlərin imkan verdiyi qədər bir-birini sinələrinə basmışdılar. İndi ki, ikinci dəfə xəlifənin hüsuruna çıxacaqlar, deməli ən azı boyunlarını cəllad əlindən qurtaracaqdılar. Axı xəlifənin əmrilə o şəxsin əynindəki libası çıxarmışdılar. Axı xəlifənin əmrilə o şəxsə ölüm libası geyindirmişdilər.

Silahlı mühafizlər isə dörd quldurbaşını valinin atı arxasınca qovub aparmışdılar.

Və yalnız bundan sonra nəfəsini dərməmiş usta Babəkin qolundan tutub içeri çəkmişdi və demişdi:

– Başa sal mən oğlan, bağrıma basdığın o hökumət dustağının olinədən nə xəta çıxıb ki, zindana düşüb?

– Soruşa bilmədim. Özü də bir söz deməyə macal tapmadı.

– Əlbəttə, macal tapa bilməzdi. Bir haldakı vacib sözü varmış.

– Qulaq as usta, başıma nə gəldiyi barədə o gün sənə demişdim, bundan sonra nə göləcəyi barədə heç bir söz deyə bilmərəm.

– O gün nə demişdinsə bir kişiye demişdin oğlan və bu gün də bizim başımızdakı arvad ləçəyi deyil. Amma əlbəttə ki, üç cür kişi var: bütün kişi, yarımcıq naqis kişi və kişi olmayan kişi...

Babək ustanın gözlərinin içinə baxmışdı və demişdi:

– Və indi mənə son dən tok bir xahişim var usta, vəsiyyəti yüngüllükdür. Əgər işdi, şayəd başıma bir qəza gələrsə ata ol o uşağa ki, başsız qalmasın.

– İndi ki, savab iş üçün mənə ağız açırsan, xob, elə biləm ki, dörd oğlum var... Amma o uşaq müsəlman balası deyilsə, gərək əvvəlcə sünnot olunsun!

Mən onu zalim əlindən alanda bilmədim müsəlmandır o uşağın atası yaxud xristiandır və yəni atəşpərəstdir. Və yenə də bilmərəm.

– Amma mən bilərəm ki, dini ayrılıq çox vaxt bir ana qarnından çıxan iki qardaşı bir-birindən ayrı salır. Mənim bədbəxt qardaşım getdi batinlərə qoşuldu və on il bir-birimizə rast gələndə bir-birimizdən üz çevirdik, sonra doqquz il əvvəl orda “Bab əl-Əsəd” qapısında şəhərdə qiyam qaldırmış batinlər qılınadan keçirildi... İndi hər cümə axşamı gedirəm, qəbrini ziyarət edib ağlayıram.

Və usta qara köynəyinin qolu ilə gözlərini silmişdi.

Axşam bazar bağlanmışdı. Babək ilə Barsis karvansarayaya gəlmişdilər və bu dəfə Barsis baş aşağı yuxarı qalxmışdı. Dönüb aşağıda dövrələmə cyvan altındakı atların, qatırların yanında zəncirləri divara bənd edilmiş dustaqların üzünə baxa bilməmişdi. Babək isə qeyri-ixtiyari olaraq dönüb baxmışdı və dustaqların Barsisə zillənmiş baxışlarını görərkən qaşları çatılmışdı – yox bu gecə sayıq yatacaqdı və yuxuda belə gözü Barsisin üstündə olacaqdı.

Və bu günlər taxt-tac etəyinin adamlarından bir çoxları artıq Bağdad xəlifəsinin iqbalından naümid olaraq, Hecan şəhərindən üz çevirib, xəlifə Məmunu istiqbal etmək üçün Həmədana doğru gəlirdilərsə, digər tərəflərdən pay-piyadə olaraq Həmədana doğru axıb gələn baldırı çıpaqlar küyə düşmüşdülər ki, xəlifə Məmun uzun yolundakı bu və ya digər bir şəhərə varid olanda və şəhərləri tərk eləyəndə küçələrdəki izdihamın başına yağış kimi dirhem yağdırır.

Buna görə idi ki, bu gün moltanılar karvansarasının nəinki bütün hücrələri bir-birinə yad adamlarla dolmuşdu, hətta karvansaranın dörd bucaq böyük həyətinə tıxanmış bir izdiham açıq havada gecələmək üçün divar diblərində məskən salmışdı.

...İndi onların da hücrələrində iki nəfər yeni müsafir vardı ki, o müsafirələrdən biri üzü divara sarı döşəmə üstündə uzanmışdı, sağ qolunu başı altında yastıq eləmişdi, başında rəngi solmuş yaşıl bir çalması, əynində nimdaş bir obası vardı. Və bu adamın başı yanında bardaş qurub oturmuş sarışın bir gənc şam işığında dizləri üstündə bir yığın qara atlas tiko-paralarını qara saplı bir iynəylə bir-birinə bənd eləyirdi.

Babək içəri girəndə dərzilik eləyən oğlan başını qaldırmışdı, sonra ayağa qalxmışdı və hər ikisi sağ əllərini sinələrinə basaraq başlarının hərəkəti ilə bir-birini salamlamışdılar.

Sonra Babək hücrədə, öz guşəsində çit yaylığını həsir qırağı üstündə sərmişdi, axşam süfrəsi açmışdı və bu süfrə üstünə iki səngək, bir cürdək ayran qoymuşdu, amma dönüb baxanda Barsisin artıq yerdə döşəndiyini görərək Barsisin qarasına başını bulamışdı. Və üzünü hücrədəki qonağına tərəf tutaraq demişdi:

– Xahiş eləyirəm, yaxın otur və bir tikə çörək kəs mənimlə. Yeni müsafir yenə başını qaldırmışdı və minnətdar bir təbəssümlə gülümsemişdi və əlbəttə ki, bununla kifayətlənə bilərdi bir-birinə amma hardasa bir-birinə rast gələn iki nəfər – yad adam bir dam altında gecələyəcəkdilərsə, hər hankısının bir süfrə başında çörək kəsməkdən boyun qaçırmaması nəinki bir nəzakətsizliyə bərabərdir, hətta bir-birindən şübhələnmələri üçün kifayət idi.

Və yeni müsafir demişdi:

– Amma bil ki, süfrənə çağırдыңın xaçpərəst bir quldurdur, burda yatan bu şəxs isə müsəlmandır və mənim ağamdır.

– Mən də vəzir yaxud vəkil oğul deyiləm, – demişdi Babək, – dünənə kimi karvançı idim və burda yatan bu uşaq yolda mənə qoşulmuş bir kimsəsizdir.

Eyni yaşda idilər və qısaca olaraq özlərini bir-birinə təqdim etmələri və bir-birinin adlarını bilmələri hər ikisi üçün aralarında sadəcə ünsiyyətin başlanğıcı üçün kifayət olmuşdu. Sonra hər ikisi süfrədəki çörəkdən bir tikə kəsmişdilər. Tikələrini duza batırıb yemişdilər, növbə ilə cürdəkdəki ayrandan bir neçə qurtum içmişdilər. Bu isə o deməkdi ki, gecəni bir-birindən arxayın yata bilərdilər, çünki bir süfrə başında kəsdiyi çörəyi heç kəs, hətta ürəyində xain bir niyyəti olan bir kəs belə tapdamağa cəsarət edə bilməzdi, çünki zamanın çox ölümlü, çox təhlükəli bir zamanə olduğuna baxmayaraq, bütün dünya xalqları üçün hələ də müqəddəs adət və ənənələr vardı ki, bir-birini inkar edən dinlər və məzhəblər belə o adət və ənənələrin qüdrətini sarsıtmağa qadir deyildi.

Yeni müsafirin adı Vadila, milliyəti rum idi və o vaxt ki, Vadila süfrə başından qalxıb öz yerinə getmək istəmişdi birdən gözləri Barsisə sataşmışdı və ehtiyatla Barsisin əynindən köynəyi çıxartmışdı, aparmışdı, bucaqdakı çantasından çıxardığı cın-cındırdan o köynəyə üç yerdən yamaq vurmuşdu. Sonra qayıtmışdı, köynəyi yenə Barsisin əyninə geyindirmişdi, üstəlik Barsisin şalvarının dizlərini də gözəmişdi və bütün bu müddətdə Barsisə oyanacaq hal olmamışdısa, Babək minnətdarlıq

hissilə Vadilanın bütün hərəkətlərini izləmişdi və birdən yaddaşının hansı guşəsindəse alıxan ağ bir işıqda özünü Barsis yaşında görmüşdü. O vaxt ki kiçik yaşlı bir dağ çobanı idi. Və kəndlərində kəndxuda ibn Boyanın qoyun-quzusunu otarırdı. ibn Boyanın isə qullarından biri çox qoca idi və qoca qul ona tənbur çalmağı öyrətmişdi. O qocanın o tənburdan savayı heç bir şeyi yoxdu. Öləndə o biri qullara vəsiyyət eləmişdi ki, tənburu o uşağa verəsiniz, o da gəlsin cümə axşamları qəbrin üstündə “Ramiş can” havasını çalsın! Amma o qoca qulun qəbri üstündə “Ramiş can” çala bilməmişdi – çünki o tənburu divardan asıb kənddən çıxandan sonra bir daha doğru kəndlərinə qayıtmaq ona nəsib olmamışdı.

Və indi Vadila yenə ağasının baş yanında bardaş qurub oturmuşdu və yenə dizi üstünə yığıdığı qara atlasdan ibarət bir yığın tikə – paraları bir-birinə gözəməyə başlamışdı və Babəkin sualedici baxışlarına cavab olaraq demişdi:

– Müqəddəsdür bu cın-cındırlar, ey Babək və hər bir tikə təkcə mənim ağam üçün yox, bütün şiələr üçün bir təbəbbüddür, çünki bunlar şahən şühəda¹.

İmam Rzanın öz çiyindən çıxardıb mənim ağamın çiyinə saldığı bir əbadan salamat qalmış tiki paralarıdır.

Babək diqqət kəsilmişdi. Xəbəri vardı, xilafətdə bütün şiələr böyük yaş içindəydilər. Çünki xəlifə Məmun İmam Rzanı özünə vəliəhd təyin edərkən, şiələr nəhayət tanrıdan arzulanan səadət əyyamının gəlib çatdığına və Məmundan sonra şiə imamlarının nəsilbənəsil islam dünyasının əmirəlmöminləri olacaqlarına nə qədər böyük bir ümid bəsləmişdilərse, sonda imam Rza xəlifə Məmunun qafiləsində Bağdada doğru gedərkən Tus şəhərində süfrəsinə qoyulan zəhərli üzümə çox yeyib şəhid olarkən bir o qədər dərin bir yasa batmışdılar və bütün ümidləri yenə puça çıxmışdı.

İmam Rza isə şiələrin imamət göylərində səkkizinci ulduz idi.

Çünki daha əvvəl imam Rzanın bütün əcdadı, yeni birincini əvəz edən yeddi əvvəlki imamlar da bir-birinin ardınca əmin və Abbasi xəlifələri tərəfindən məhv edilmişdi.

(Və daha sonralar imam Rzanın nəslindən üç imam da eyni aqibətə düşər olacaqdı, yalnız on ikinci imam canını qurtarmaq üçün bir gecə qaçıb qeyb olacaqdı və sonra min il keçəcəkdə, amma şiələr yenə də imam

¹ Şəhidlər şahı

axir-el-zaman adlandırdıqları on ikinci imamın bir gün yenidən zühur edəcəyini və qaranlıq dünyaya işıq gətirəcəyini gözləyəcəkdilər.)

Sonra Vadila başını qaldırmışdı və əlavə eləmişdi:

– Və əgər bilmək istəsən ki, İmamın ağama bəxş elədiyi o müqəddəs əbadan nə üçün indi əlimizdə ancaq bu tikə-para qalıb, onda gərək mən ağamın hekayəsinə başlayım və mənim ağam ki, bir vücuddur, hekayəsinə başlasam, sən əlbəttə ki, məəttəl qalacaqsan!

Babək gülümsemişdi:

– Ey Vadila demişdi, – nə lazım bilsən və nə danışsan qulaq asmağa hazıram.

Vadila da dizi üstündə gözələdiyi tikə-paralar kimi indi də ağasının sərgüzəştini qəlpə-qəlpə bənd eləyərkən, ən əvvəlcə özündən başlamışdı. Vaxtilə Vadila Misirdəki “Əklil İsa” monastırında təhsil alan çox gənc bir rahib imiş və bir gün cümə məscidindən bir fitnəkarın o məscidə atdığı bir qaban başı tapılmışdı və bundan qəzəblənən möminlər gəlmişdilər, monastırı dağıtmışdılar və bütün rahibləri aparıb qul bazarında satmışdılar. Ağası isə bu vaxt Bağdaddan Misirə varid olmuşdu. Çünki Asuan vilayətinə vali təyin olunmuşdu və qul bazarından keçərkən Vadilanı iki yüz dirhəmə satın alıb özüyə bərabər Asuan vilayətinə aparmışdı. O vilayətə ki, ordan o tərəfdə qum səhrası başlanırdı. Vadila dəridən köksünü ötürmüşdü və davam eləmişdi:

– Ağamın Misir məmləkətində keçirdiyi günlər ömrünün ən xoşbəxt günləri idi. Ağamın hər yeni qəzəlini əzber bilirdim. Bütün xristian bayramlarında xristian rahibliyinin beşiyi olan o cümə məscidində, bütün monastırlarda həftələrlə qonaq və mənə özüyə bərabər aparırdı, çünki o vaxtadək mən imamın etibarlı xəzinədarı idim. Dinar, qızıl peşəkəşi mənə etibar edərdi. Şərab süfrəsinin saqisi mən idim, hər gün şəhər onun üçün xüsusi şərab süfrəsi açırdım.

Amma ağasının birdən bəxt ulduzu sönmüşdü və günah özündə olmuşdu. Misirdən qaçmışdı və İraqa gəlmişdi, burda diyarbadiyar gəzmişdi və nəhayət gəlib Bağdad əyanlarına pənəh gətirmişdi və əgər Bağdad əyanlarının xəlvətgahı olmasaydı, Harunərrəşidin saray cəlladı Məsrur çoxdan ağasının ya dilini kəsib boynu arxasından çıxarmışdı, yaxud boynunu vurub başını Xəlifənin ayaqları altına atmışdı... Və bütün bu illər ərzində Vadila əlinə aldığı bu iynə ilə özünə və ağasına bir qarın çörək pulu qazanmaq üçün bu və ya digər bir şəhərdə dərzilər çörək pulu qazanmaq üçün bu və ya digər bir şəhərdə dərzilər yanında

şagirdliyə başlamışdı. Çünki hansı şəhərə gəlmişlərsə xristian dərzilər ağası müsəlman olan xaçpərəst bir qulun halına yanib onu yanlarında işə götürmüşdülər. O isə günəməzd qazandığı bir yaxud iki dirhəmi hər axşam getirib ağasına vermişdi...

Babək davam gətirməmişdi və demişdi:

– Qərībədir vallah, qul öz ağası üçün bir qarın çörək pulu qazanır.

Vadila qımışdı:

– Çünki hər bir qulun öz ağasına hissə-hissə verməklə özünü ağasından satın almağa ixtiyarı var və mən də misqal-misqal özümü ağamdan satın almağa başlamışam. Və o vaxt ki, 200 dirhəmi ağama verib qurtardım, küləlik boyunduruğundan azad olacağam.

Babək heyrətlə gözlərini döymüşdü. Üzü divara sarı uzanmış bu adam vaxtilə Misirdə böyük bir vilayətin valisi olmuşdu, elə isə səbəb nə idi ki, sonralar qaçmışdı, xarabələrdə məskən salmışdı və eyyarlara qoşulmuşdu.

– Çünki ağam heç vaxt dilini dinc qoymamışdır ey Babək və dilini ona görə dinc qoymamışdı ki, anadan olanda canında şairlik gicişməsi varmış.

Hər dəfə ağamın qələmindən çıxan həcvlərdə o qədər zəhər olur ki, cəhənnəmdə, onun hücrələrində bu qədər zəhər yoxdur. Və buna görə vaxtilə Harun ər-rəşid ağamın ona yazdığı həcvdən xəbər tutanda zəncir çeynəmişdi. Gecə və gündüz məst xumar olan xəlifə Əmin ağamın ona göndərdiyi həcvi oxuyub üç gün üç gecə yasa batmışdı. Daha sonra indi özünü Bağdadda xəlifə elan eləmiş İbrahim ibn Mehdi ağanın onu rüsvay edən həcvini oxuyanda qara cübbəsinin yaxasını yırtmışdı və saqqalını göz yaşıyla suvarmışdı.

– Elə, – isə Babək demişdi, – nə cavab sonin ağanın başı hələ də çiyni üstündə salamat qalmışdır?

– Bu bərədə ağam özü dedi ki, mən dar ağacımı öz çiynimdə gəzdirirəm, amma hələ də mənə asan yoxdur.

– İndi ki, sənin ağam zalimləri həcv edir, onları sevmir...

– Tələsmə, – dedi, – Vadila mənim ağam məzlumları da sevmir və həmişə kimi sancmaq mərzinə o qədər mübtəladır ki, bir dəfə yazmağa başlayıb, bir həcv üçün hədəf axtararkən qafiyələndirmək üçün bir ad tapmamışdı, ayağa qalxmışdı, ləngimişdi, aynaya baxmışdı və gəlib oturmuşdu: – Bu gün dili yenə çox gicikmişdi və zəhərli sözə ox atdığı o həcvi belə qurtarmışdı: – O hədəfi tapmamışdım, qalxmışdım,

aynada özüme baxmışdım. O ayna ki, onu mənə göstərmişdi “qoy lənətə gəlsin bu sür-süfət”, – demişdi, – “və min dəfə daha artıq lənətə gəlsin o şəxs ki, tanrı ona bu cür sür-süfət bəxş eləmişdir.”

Babək qeyri-ixtiyari gülmüşdü və Vadilanın ağasına tərəf baxaraq demişdi:

– Ey Vadila nə əcəb heç ehtiyat eləmirsən ki, ağa bütün bu dediklərini eşidib oyanar.

Vadila qımışmışdı:

– Ey Babək, əvvəla, mənim bədbəxt ağamın qamçı almağa belə dirhəmi yoxdur və kim axı öz çörək ağacına balta çalar: Və bu da düzdür ki, mənim ağam zəhər tuluğudur və əqrəb kimi nəstərini hara isə sancmasa canı rahat olmur, amma yenə də mən onu zamanəmizin qabyalayana və sahib mənəblər qarşısında özlərini əyən bütün digər şairlərdən üstün tuturam... Və nə isə gələcəyə mətəb üstünə. Yəni o məqama ki, xəlifə Məmunun İmam Rzanı özünə vəliəhd təyin etdiyi xəbəri hər tərəfə yayılmışdı və ağam məni yanına alıb pay-piyada Mərvə doğru hərəkət eləmişdi. Bu vaxt Məmunun qafiləsi də Tus şəhərinə varid olmuşdu. Ağam o şəhərdə səkkizinci İmamın hüzuruna çıxmışdı və o müqəddəsin mübarək üzünü gördüyü üçün sevincindən dili söz tutmamışdı və dösməli çəkib zar-zar ağlamışdı. İmam isə rıqqətə gəlmişdi və öz əbasını çiynindən çıxarıb ağamın çiyninə salmışdı və ağam belə bir şərəfə nail olduğu üçün yerə-göyə sığmamışdı. Amma deyir: sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Çünki iki gündən sonra İmam Rza qəfil-dən şəhid olarkən ağam qəşş eləmişdi və bir gün, bir neçə gecə özünə gəlməmişdi, üç gün sonra isə ağam İmamın qəbrini ziyarət eləmişdi, qucaqlamışdı o müqəddəs qəbri və qara torpağını göz yaşıyla suvarmışdı. Sonra üç dəfə o qəbrin baş daşını öpüb ayağa qalxmışdı və elə o gün qamış qədəmin mürəkkəbə yox, ilan zəhərinə batırmışdı və xəlifə Məmunə elə bir həcv yazmışdı ki, əgər o gecə Tusdan qaçıb yola düşməsəydi, çox güman ki, Məmun o həcvdən xəbər tutanda xəlifənin o iki nəfər saray cəlladı ki, biri çox qoca, digəri çox cavandır, növbə ilə ağamın saqqalayacaqdılar. Yox, hələ nəfəsini dərmə, ey Babək, axı elə o gecə yağışdan çıxıb yağmura düşdük. Çünki Qum şəhərindən Tusa gələn şiələr ağamın qaçdığından və özünü bərabər müqəddəs əbanı apardığından xəbər tutub gecəyən yolumuzu kəsmişdilər. Və ağama bir qatır yükü, yəni 30 min dirhəm təklif edərək imamın müqəddəs libasını satın almaq istəmişdilər. Amma ağam dirənmişdi. Mənim

qazandığım bir dirhəmə, hətta 5-6 fəse möhtac olan ağam, bir qatır yükü dirhəmə tamah salmamışdı. Və sonra gecə qaranlığında o müqəddəs oba uğrunda elə bir dartışdırma, elə bir süpürüşmə başlamışdı ki, neçə nəfərin uzun saqqalı ağamın əlinə keçmişdi. Və ağamın öz saqqalı neçə nəfərin əlinə keçmişdi və mən saqqalsız olduğum üçün öz tanrıma şükür eləmişdim və son nəhayətdə ağamın və mənim əlimdə gördüyün bu yekə paralardan savayı heç bir şey qalmamışdı...

Vadila nəhayət nəfəsini dərmışdi, birinci şam ərmişdi, ikinci şamı yandırılmışdı və yenə başını dizə üstünə əymişdi, iynəsini işə salmışdı. Babək isə başını divara söykəmişdi, azacıq gözləri qapanmışdı. Yollar oğlu idi, çox şey görmüşdü, çox şey eşitmişdi. Xilafətdə bütün varlıların, istər müsəlmanların, istər xristianların və istərsə də yəhudilərin satın alınmış qulları vardı. Və bir qayda olaraq qara qullar qapı qulları kimi, qapı-bacaya nəzarət edirdilər, ağ qullar isə rumlardan, saklablardan və türkdilli nəmuzlardan ibarət idi ki, süfrə başında saqilikdən başlamış, silahlı silahlı mühafizələrə kimi ağalarına xidmət göstərən qulam vəzifəsini icra edirdilər. Əgər orta hesabla bir qulun qiyməti 200 dirhəm idisə, Bağdadın məşhur Əlroqib adlanan qullar tərbiyəxanasında təhsil alan sənətkar qullar içindəki nəğməçi çalğıçı qadın və kişi qullar od başasına satılırdı.

Xəlifənin qulları içərisində elələri vardı ki, xəlifələr onların bəzilərini nəinki azadlıq verirdilər bu qulları hətta böyük bir məmləkətə hakim təyin edirdilər və düşünə ki bir qul azad adamlara hökm edən bir hökmdar rütbəsinə qədər ucalırdı. Necə ki, vaxtilə xəlifə Mənsur sarayındakı türkdilli bir qulu Misir məmləkətinin hakimi-mütləqi təyin eləmişdi və o qulun ağası onu yola salarkən demişdi: o elə bir şəxsiyyətdir ki, başı üstündəki Allahdan belə qorxmur, amma yenə təkəb bir bəndədən, Allah-təalanın qulu olan mənədən qorxur.

İndi Babək ilk dəfə idi ki, belə əcaib bir ağa ilə, belə əcaib bir qula rast gəlmişdi, qul dərzilər yanında şagirdlik eləyib ağasını dolandırır, ağa isə zalimlərə və xəlifələrə həcv yazmış, amma məzlumlara da üstünə aşağı, xor baxmış və nəhayət öz-özünə də həcv yazmış. İlan kimi qıvrılıb özü öz quyruğunu çalır. Və bu vaxt Vadilanın ağası birdən səksənərək oyanmışdı. Qalxmışdı, oturmuşdu, sonra Vadilanın dizə üstündəki qara atlas tikə-paradan gətirmişdi, öpüb gözləri üstə qoymuşdu və sonra demişdi:

– Bu saat rüyamda Şəhrevani gördüm, cənnətməkan müqəddəs əlini göydən yerə uzadıb öz payımı istədi... və mən yerə düşəndim, dedim:

ey Şəmşiri – Zülfüqarın sahibi, sənin nəslinin iftixarı olan səkkizinci imam öz müqəddəs əbasını mənə bəxş eləmişdir. Allah-təala necə, mənim günahlarımı mənə bağışlayacaqmı? Dedi: ey didar, heç vaxt naümid olma, çünki bir gün bir qarışqanı qurtardığım üçün rəbbim mənim bütün günahlarımdan keçdi.

– İndi Vadila başını daha artıq aşağı, dizləri üstə endirmişdi və dodaqlarını berk-berk bir-birinə sıxmışdı. Bilmək olmurdu ki, ağasının rəyasından rıqqətə gəlmişdi, ağlamaq istəyirdi, yoxsa yoxsa gülmək üçün bütün qüvvəsini səfərbər eləmişdi.

Vadilanın ağasının top qara saqqalına dənməmişdi. Deyirmi gözləri bayquş gözləri kimi qırpımsız baxırdı və birdən o hücrədə Babəkin kövrək baxışlarında bir an nə isə yırtıcı bir parıltı alışıb sönmüşdü. Sonra yaşamış gözlərini əlinin tori ilə silmişdi və demişdi:

– Kimdir o? Bu gecə bəlkə məni öldürməyə göndəriblər onu bura?

– Yat Seid dünya, yat, mən oyağam və o da bizim kimi bir qovğundur. Həmədana gələn bir karvanda karvançı imiş və karvan sahibi tərəfindən o karvandan qovulmuşdur. Bir az əvvəl biz onunla duz-çörək kəmişik. Sən yat, çünki hələ gecədir, səhər açılmayıb və karvan sahibi süfrəsinin vaxtına hələ çox var.

– Amma dedinmi ona bari, mən kiməm, sən kimsən?

– demişəm, Seid dünya, demişəm ki, sən ağamsan, mən sənə qulunam!

– Qoy onu da bilsin ki, sən elə bir qulsan ki, mənə oğuldan əzizsən və bu barədə o Əcəm şairi çox gözəl demişdir: elə qul var ki, yüz oğuldan qiymətlidir. Çünki sədaqətli bir qul həmişə dua eləyir ki, ağasının ömrü uzansın, amma oğulların hamısı ürəklərində ataların ölümünü arzulayırlar...

Sonra Vadilanın ağası üzünü Babəkə tərəf çevirib demişdi:

– Sən necə ey velid, heç atanın ölümünü arzularsanmı?

Gözlənilməz bir sual qarşısında Babək bir an susmuşdu, amma Vadilanın ağası əl çəkməmişdi və demişdi:

– Aydındır nə üçün susursan və əlbəttə ki, oğul atasının ölümünü arzularkən çox vaxt bundan özünün xəbəri olmur, çünki biz həmişə özümüzdən bixəbərlik və həmişə özümüz üçün özgələrik.

Babək çiyini çəkmişdi, sonra dodaqlarında oynayan həqarətli bir təbəssümlə demişdi:

– Yox erbab, mən atamın ölümünü arzulamağa macal tapmadım, çünki mən anadan olanda atamı öldürmüşdülər.

– Elə isə sən o tifilin bir gün sənə ölümünü arzulayacaq.

– Bu tafil də yolda mənə qoşulmuş bir kimsəsizdir.

– Müsəlman balasıdır, yoxsa xaçpərəstdir?

– Fərqi yoxdur, kimdirsə indi mənim üçün kiçik bir qardaşdır.

– Bu cavan yaşında çox təmkinlisən, fəqət bir söz demək istəmirsən.

– Təbrizdə mənə atalıq eləyən bir şəxs var, Qaraca Küzəgərdi adı.

Səfərə çıxarkən onun kəlamını unutmuram.

– Nədir o şəxsin kəlamı?

– Şeyxlər məclisində özünü gözlə, alimlər məclisində sözünüzlü gözlə, əmirlər məclisində göztünü gözlə.

Vadilanın ağasının gözləri parıldadı.

– Qulaq as, ey velid, mənə tanıyanlar bilirlər ki, mən kiməm. – Tanımayanlara ləqəbimin də nə olduğunu söyləmişəm və mən ki, söz sərafiyam və həmişə kesərli söz sorayıdayam, başıma and olsun ki, küzəgər çox gözəl demişdir; Və əgər mən o sözlərin oğlu olsaydım, foxr edərdim.

“Mən bu sözlərin oğluyam” – mən bu sözlərlə, bu misralarla məşhur olmuşam demək idi. Vadila isə başını tikişdən qaldırmış və ağasını təskin eləmişdi:

– Məyus olma Seid dünya, sən də bu sözlərin oğlusan ki, “hər mənim gəncliyim, harda qaldı, yoruldu yollarda yoxsa məhv oldu? Və heyret eləmə o şəxsə ki, ağaran saçları başında gülərkən, ağlayan gözləri acı göz yaşlarıyla doludur.”

– Haqlısan ey Vadila, mənim şerimin şöhrəti bu misraların qanadına uçaldı və mən dərhal dilənçiliyə başladım, yeni vəzifəli və qüdrətli şoxslərə mədhiyyələr yazdım, amma yazdığım hər mədhiyyədən sonra öz ürəyim bulandı. Və indi əlli il var ki, mənim hər beytim səhranın susuz ilanı kimi düşmənlərimi sancır, fəqət yenə də insanlara qarşı ürəyimdəki kin tükənmir.

Bu dəfə Vadila başını tikişdən qaldırmadan demişdi:

– Amma yenə insanlara qarşı ürəyində kin yoxdur. Peyğəmbərimiz buyurmuşdur ki: rəhm elə ki, sənə də rəhm eləsinlər.

– Elədir Vadila, – mən ki, rəhm etməmişəm, mənə rəhm etməyəcəklər və son nəhayətində mən öz əcəlimlə ölməyəcəyəm, ona görə vəsiyyətim budur ki, heç kəs mənim qisasımı heç kəsdən almasın. Və indi yəqənə bir arzum odur ki, dizin üstündə yazmadığın o müqəddəs cındır mənim üçün kəfənimi əvəz eləsin, son libasım olsun və o vaxt

cənazom arxasınca gələn bir nəfər tapılsa o adam əlbəttə ki, sən olacaqsan...

– O barədə arxayın ola bilərsən Seid dünya, amma o vaxta qədər ki, mən özümü səndən satın alıb qurtaracam, sənə bu dünyada yas tutan yeganə adam bu iynəsi ilə özünü köləlikdən azad eləyən Vadila olacaq.

– Ay allah eşqinə sus, Vadila. Məgər sən özünü məndən satın alıb qurtaranda azad olacaqsanmı? Əksinə, ey kafir. Daha artıq sən öz nəfəsinin, öz şəhvetinin, öz yırtılmış qarnının qulu olacaqsan. Nə üçün axı bu qədər azadlığa can atırsan. Biz hamımız başımız üstündəki bir olan allahın qullarıyıq.

– Bu kiçik ümidi mənə çox görmə Seid dünya, mənim rəbbim Məsih buyurmuşdu ki, insan yalnız əppəklə yaşaya bilməz. Qoy heç olmasa özüm-özümü aldadıam ki, qurtuluş günüm çox yaxındadır.

– Və əbəs yerə özünü aldadırsan Vadila, çünki o Həzrət ki, bu saat, rüyada mənə görsənmişdi və o həzrətin ki, sözü zülfıqarından daha kəsərlidi, bir şerində buyurmuşdur ki, əgər son yaxında olan bir şeyə ümid bağlamırsansa, unutma ki, hər saat, hər dəqiqə sənə hər bir şeydən yaxın olan ölümdür.

Sonra susmuşdu, başı sinəsinə düşmüşdü. Vadila isə artıq başını dizə üstündəki tikişdən qaldırmışdı. Və Babək oturduğu yerdə arxasını divara söykəyərək mürgüləməyə başlamışdı. Barsis yuxusunun dərinliyindən “Cunay” deyərək yenə kimisə çağırmışdı və bu vaxt hər birinin əlində bir fanus olan və yaşıl çalmalı iki nəfər yarıqaranlıq hücrəyə girmişdilər. Salam vermişdilər, sonra qara çalmalı üzünü Vadilanın ağasına tərəf tutub birməfəsə demişdi:

– Ya Rəbil, mən şair Əbu Tamamın ravisiyəm və sənə məlumdur ki, mənim ağam çoxdandır səyahətə başlamışdır, dünən isə gəlib Həmədana çıxmışdı. Və mənim ağam rəb səfərindən yeddinci məcmuəni tərtib edib qurtardığı üçün bu axşam şəhərin “Beytül ziyafət” evində şair məclisi qurmuşdur və nəzm ilə yazdığı bu nəməni o məclisdən sənə gəndərməmişdir.

– Toxta oğlan, xəbərimiz var. Sənin ağa xeyli zamandır Məmunun qafiləsinin arxasınca sürünür, amma xəlifə Məmun ki, özü şair yazır, özünü ərəb şerinin bilicisi sayır, hələ də nə sənin ağaının mədhiyyəsinə qulaq asmışdır, nə də onun ətəyinə bir dilim peyda bir ovuc dirhəm atmışdır.

– Məgər mənim ağam xəlifəyə yeni mədhiyyə yazmışdır? Məgər mədhiyyə bütün şairlərin çörək ağacı deyilmə? Və ta qədimdən istər Məşriqdə, istərsə də Moqribdə mədhiyyə şairlərin əlində elə bir açar olub ki, valilərin xəzinələrini qarət etmək üçün quldurların qılıncıları o açar qədər iş görə bilməmişdir.

Vadila başını qaldırmışdı və demişdi:

– Haqlısan oğlan. Qədim Roma şairlərindən Marişbal da əhsənli təriflər alverçisi idi və sənin ağa Əbu Tamam kimi əhsənli zənginlərdən sadəqə dilənməkdə tayı-bərabəri yoxdu...

– Ya Rəbil bu qulun cilovunu çək, həddini bilsin və özün ki, bu qədər əcaibsen, kifayətdir bizim üçün.

– Vadila yalnız mənim qulum deyil. Vadila mənim ravimdir. Lazım gələndə o mənim şerimi oxumuş və şair məclislərində iştirak eləmişdir.

– Amma bir qulun ki, bahasına 200 dirhəm ola Əbu Tamamın ravisini onunla münazirə məclisi qurmağa tənəzzül etməz.

– İstəsə də bacarmayacaq, çünki mən özüm onunla bacarmıram.

– Əlinə qamçı alsaydın bacarardın.

– Sərvəri-kainat buyurmuşdu ki, nə əlinizlə, nə dilinizlə binəsib qullarınıza ziyan vurmayın...

– Hər halda ötkəm qulu satıb, müti qul almaq olardı.

– Vadila mənim üçün oğuldur və ata oğlunu sata bilməz.

– Atanın oğulluğa götürdüyü hər bir şəxs də atanın qanunu qulu ola bilməz.

– Məgər zamanəsinin ən böyük şairi Əntərə öz atasının qanunu qulu deyildimi?

Ya Rəbil, səninlə mübahisə xəyəim deyil. Amma ağamın məclisindəki bütün şairlər sənin ağağa nə cavab verəcəyinə müntəzirdir. Və oxu ağamın nəzm ilə sona yazdığını, onda məsələ sənin üçün aydın olar.

Rəbil nəməni almışdı. Vadilanın üstünə atmışdı və demişdi:

– Ey Vadila, oxu görək nə istəyir bizdən və gör orda hansı şairdən hansı təşbihləri çırpışdırmışdır? Və yəinki, hansı misraları büsbütün oğurlamışdır?

– Mənim ağam heç kəsə yoxsul şair süfrəsinə ol uzatmamışdır və bir bəlağət dahisi kimi ərəb şerini və ərəb dilini ən gözəl incilərlə süsləmişdir.

– Sən özün necə, oğlan, ərəb dilində çox qüvvətlisənmi?

– Əbu Tamamın ravisi kimi istər islamdan əvvəlki cahiliyə dövründən və istərsə islamdan sonrakı ərəb şerindən 30 min beyti əzbər bilirəm. Və ərəb dilində nə qədər incə nöqtəli söz varsa bütün mənaları ilə mənə məlumdur.

– Hətta mənim ləqəbimin mənası da?

Əbu Tamamın ravisi bir an duruxmuşdu və bu vaxta qədər susub durmuş yaşıl çalmalı oğlan demişdi:

– Ustad, icazo versəydin Rəbil sözünün birinci mənasını mən deyərdim.

– Və daha yaxşı olardı ki, daha əvvəl sən kim olduğunu bizə ərz eliyəsən.

– Ustad, mən səni özünə dost bilən şair Həsən ibn Atinin qulamıyam və mənim ağam bu saat Əbu Tamamın məclisində dara düşdüüyü üçün sənin köməyinə möhtacdır. Və sən ki, bu gün ərəb şerinin karvanında qocaman bir dəvəsən, Rəbil sözünü ona görə özünə ləqəb götürmüşsən ki, bu ləqəbin birinci mənası güclü-qüdrətli bir arvana deməkdir ki, o arvana yanındakının köməyi ilə yol gedir...

Əbu Tamamın ravisi dərhal etirazını bildirmişdi:

– Ya Rəbil mən ona görə susdum ki, həya elədim və Rəbil sözünün mənasını mənim ağamın nə cür izah elədiyini təkrar etmək istəmədim.

– Nəql küfr-küfr deyil oğlan. Təkrar edə bilərsən.

– Mənim ağam sübut edir ki, Rəbil sözünün birinci mənası qurbağa yumurtasıdır və oğor başqa gizli bir varsa onu lisanbat elminin alimləri də bilmir.

– Elədir, – demişdi Rəbil, – və nə qədər ki, bir kəsin başına hava gəlməmişdir, yəni o kəs büsbütün dəli olmamışdır, Rəbil ləfzinin ən gizli mənası nədirsə, onu dərk edə bilməz.

Yaşıl çalmalı qulam səslənmişdi:

– Ustad, məgər o əcaib rəvayət həqiqətdirmi?

– Başıma gələn hər bir qəziyyə sonra çox tez rəvayətə çevrilir. Ol-qərəz, bir dəfə Kufə bazarında bir divanə elə həşir-qiyamət qopartmışdı ki gözləri hədəqəsindən çıxmış o bədbəxtə bir Allah bəndəsi yaxın düşo bilmirdi ki, o qara sevdalını sakit eləsin. Amma mən yaxın getdim və bilmirəm nə üçünsə ona Rəbil dedim və elə ki, mən ona Rəbil dedim, qara nə kimi qızmış o divanə birdən sustaldı, elə sozaldı, elə pəjmürdə hal oldu ki, başını aşağı salaraq xınalı bir quzu kimi qoca bir qarının arxasınca düşüb Kufə bazarını tərk elədi. Amma dilimdən qopan

o söz sonra döndü və yaxamdan yapışdı və o gündən bəri mən nə yazmışamsa, təxəllüsüm Rəbil olmuşdur və bu təxəllüslə dörd xəlifəyə vurduğum damğanı tarix o dörd xəlifənin adından heç vaxt silə bilməyəcək.

Bu vaxt Vadila başını əlindəki namədən qaldırmışdı və demişdi:

– Seid dünya, xəlifə Məmunun saray ağalarından Tusiyyə yazdığın həcv yadındadırmı?

Yadımdadır, Vadila və mənim həcvimin zohəri Tusiyyə elə sirayət eləyib ki, o gün yediyi-içdiyi zəqqum dadı verib.

– Elə isə buyur, sənin Tusiyyə yazdığın o həcvə cavab olaraq Əbu Tamam da sənə qırmızı bibərdən daha acı bir namə yazıb göndərmişdir.

Yaşıl çalmalı qulam tez əlavə eləmişdi:

– Ustad Əbu Tamam o həcvə Tusinin sifarişi ilə sənə yazmışdır və əvəzində Tusidən 10 min dirhəm qopartmışdır.

– Daha artıq qopara bilərdi – deyərək Rəbil əlavə etmişdi – və biz elə bir zamanədə yaşayıyıq ki, hansı şairin ağzı daha böyükdürsə ən böyük mükafatı o alacaq, necə ki, vaxtilə xəlifə Əmin Bəsroli bir şairi mükafatlandıranda o şairin ədəyini qızıl dinar, ağzını inci ilə doldurmuşdu və o şair də çəçələ barmaqlarıyla çəhənglərini dartıb çırmışdı ki, ağzı Əshabkəhf mağarası kimi daha dərin və daha geniş olsun!

Yaşıl çalmalı qulamın gözləri parıldamışdı və demişdi:

– Ustad, sənin ki, dilin tiyəsi çuxurlu Yəmənin qılıncından daha kəsərlidir və mənim ağam ki, bu saat Əbu Tamamın məclisində zolildir, rəva deyil ki, sən mənim ağamdan öz köməyini osirgəyəsən.

– Nə olmuşdur axı oğlan və nə hadisə üz vermişdir o məclisdə?

Və indi də yaşıl çalmalı qulam Əbu Tamamın məclisində baş verən hadisəni birməfəse nağıl eləmişdi:

– Ustad, Əbu Tamamın dilruba bir Rum cariyəsi var ki, boynundan asdığı qızıl xaç, qırmızı bir qərənfil kimi mermər sinəsinə rəvnəq verir. Və mənim ağam çoxdandır o cariyənin həsrətilə can verir, çünki o fitnə-gözlü afət hər dəfə ağama rast gələndə haça dilli bir nizə kimi ağamın ürəyinin başına sancılır.

Və indi Əbu Tamam bu işdən xəbər tutub ağama hədə-qorxu gəlmiş ki, əgər sən Rum məmləkətinə başmaq seyrinə çıxmısan, Allaha and olsun ki, mən də Xəzər ölkəsində çapqıncılığa başlayacağam.

– Nə üçün Xəzər ölkəsində?

– Çünki mənim ağamın da bir cariyəsi var ki, Xəzər ceyramıdır və Əbu Tamam hərdən o afəti görəndə ağam da ağzı ətə çatmayan pişik kimi dodaqlarını yalayır. Amma Xəzər qızı Əbu Tamamı adam yerinə qoymur.

– Və sonra oğlan?

– Sonrası budur ki, ustad, ağam Əbu Tamamın hədəsindən qorxmadı, dedi ki, ya Əbu Tamam əgər sən bu sözləri mənə şeirlə desəydin belkə qorxardım, çünki şeir şahdır, nəsr rəiyyotdır.

Ona görə də nəsr ilə dediyin bu sözlər vəcibə gəlmir, təsadüfi və boş sözlərdir. Və dərhal Əbu Tamam ilə mənim ağam şeirlə atışmağa başladılar, amma heç biri digərinə qalib gələ bilmədiyi üçün Əbu Tamam hiyləyə əl atdı, nərdi ortalığa çəkdi və ağam ilə bir-birinin əbasından qumar oynadılar. Sonra o vaxt ki, ağam nərddə uduzdu. əbasını çiy-nindən çıxarıb Əbu Tamamın üstünə atdı. Vay ustad, bilirsenmi Əbu Tamam nə elədi? Ağamın əbasını yırtdı, tikə-tikə elədi, və patava kimi baldırlarına doladı. Ağamın isə rəngi qaçdı və Əbu Tamam dedi ki, qoca Rabil burda olsaydı sənə hiddətini bildirərdi, çünki Rabil vaxtilə xəlifə Harunəlrəşidlə nərd oynamışdı. Və kəfəni boynuna salıb xəlifəyə uduzmamışdı.

Bu vaxt Əbu Tamamın rəvisi yenidən söhbətə müdaxilə eləmişdi və demişdi:

– Və mənim ağam bu vaxt cin atına mindi və nəzm ilə sənə o nəməni yazıb dedi ki, get baldırı çıpaqlar karvanı arasında küllənən Rabillər meydanıma gəlsin, şeirlə atışaq və yaxud nərddə yarışaq və indi ki, sən qulun o həcvi sənə oxumaq istəyir, izin ver ilk misraları mən dil cavabı sənə ərz edirəm.

Rəbil əlini Vadilamın çiyinə vurmuşdu və demişdi:

– Ey Vadila, oxu, nəyi gözləyirsən?

– Qoy öz rəvisi oxusun ki, Seid dünya mən bu çirkəbi dilimə gətirməyə həya edirəm.

Və Rəbil başını qaldırmışdı. Əbu Tamamın rəvisinə demişdi:

– Və oğlan deyirsən sən ağam ki, oğlanlara eşqnamə yazmağa başlamışdır, deməli o Rum cariyəsinə zülm edir; çünki töylədəki at kimidir, nə özü arpa yeyir, nə qoyur töylədəki atlar arpa yesin.

Əbu Tamamın rəvisi qəzəblənmişdi və səsini qaldırmışdı:

– Elə isə qulaq as ya Rabil, ağam sənə göndərdiyi o həcvi belə başlayır ki, ey Rabil əgər bu gecə o cələb-cütləblər karvansarasında birələr

canına darayıb səni yatmağa qoymursa, sənə göndərdiyim bu həcvin zəhəri canına hopduqca o birələr sən qanından ikrah edəcəklər və sən ki, o sir-sifətlə bu camaat içində namaz qılırsan, deməli sənə elə bir üz var ki, atəşə girsən də üzün qızarmaz. Və o vaxt sən cəhənnəmə vasil olacaqsan...

– Kifayotdur, – deyər Rabil bağırmışdı və ayağa sıçramışdı.

Vadila isə əlini uzatmışdı, ağasının ətəyindən yapışmışdı və demişdi:

– Dayan Seid dünya, getmə və sakın, çirkəbə daş atma, üstünə sıçrar.

– Burax məni, Vadila və sən işində ol. Bu görünməmiş işdir ki, bir dildili bir filə meydan oxusun.

Və Rabil dərhal fanuslarıyla onun yoluna işıq salan Əbu Tamamın qara çalmalı rəvisiylə ibn Atinin yaşıl çalmalı qulamına qoşuldu, getdi.

Sonra handan-hana Babək yenə başını dizləri üstə əymiş, Vadilaya demişdi:

Ey Vadila, əgər sən bazarlarda doluşsan, dəmbəllərdə yanacağı açıq, istəncəq şeir yazanlar görəsən, o şairləri bu saray bülülləri arasında nə fərq varmış?

– Ey Babək, həqiqi şeir odur ki, əgər sən xoşbəxtsənsə, görək səni bir az bədbəxt eləsin. Və yaxud bədbəxtsənsə, görək səni xoşbəxt eləsin. Və istər burda, Şərqdə, istər orda Misirdə belə şeir deyən şairlər az deyildir. Və necə ki, bir həqiqət fədaisi insan həmişə izzətin içində qalmağa məhkum olur, o cür gözəl bir söz də həmişə ürəyin güşəsində qalır.

Və Babək qeyri-ixtiyari heyrətlə səslənmişdi:

– Başına and olsun ki, ey Vadila, sən ağandan daha artıq biliklison və baxmayaraq ki, sən ağamı saxlayırsan, amma yenə də o ağadır, sən qulusan!

Vadila gülmüşdü və demişdi:

– Yox. Mən alim deyiləm, amma monastırda təhsil aldığım üçün Rum tarixinə bir az bələdəm. Və hələ min il bundan əvvəl Roma şəhərində elə qullar vardı ki, öz ağalarından savadlı idilər və qullar içində elələri də var idi ki, çox böyük alim idilər.

– Elə isə nə keçmişdə ədalət olub, nə indi var.

– Və nə gələcəkdə olacaq.

– Yox, ey Vadila, bu dünya hamilədir və nə isə doğacaq, necə ki bir qadın doğanda qırx qəbir ağzını açır. Və o vaxt Uca Şirvin günəşin atılışını bu dünyaya göndərəcək...

– Şirvin? Kimdir o?

– Təbriz civarında Əsanət Rumi adlı bir yer var, yetmiş min il bundan əvvəl orda bir şəxs zühur eləmişdi ki, əcaib insan imiş ya tanrı imiş o şəxs, göləmiş, kəndli toylarında rəqs edərmiş.

Vadila gözlerini döymüşdü.

– Kəndli toylarında rəqs edən tanrı? Desəm ki, bir az əcaib tanrıdır, inciməzsən ki?

– Yox incimərəm, amma deyərəm ki, özünü dar ağacından qurtara bilməyən bir tanrı məgər daha əcaib deyilmi?

Bu vaxt Barsis oyanmışdı, qalxmışdı, oturmuşdu, çənəsini sola çevirmişdi, sağ çiyinə baxmışdı və başını qaldırıb heyərlə Babəkin üzünə baxa-baxa qalmışdı.

– Nə olub Barsis, niyə elə baxırsan?

– Bu saat yuxumda gördüm ki, Cunay gəlib köynəyimi yamayır.

– Kimdir o Cunay hə, demirsən Barsis? Amma köynəyini bu saat Vadila yamadı və ona sağ ol desən xançalının qaş düşməz.

– Sağ olsun. Borclu – borclunun sağlığını istər, amma sən məndən arxayın ol, yat. Çünki bilərəm niyə yatırırsan.

Və Barsis yenə dərhal böyrü üstə yerə yığılmışdı, amma elə bil son sözlərlə Babəki caduya salmışdı və çəkib aparmışdı. Çünki Babəkin gözləri qapanmışdı, oturduğu yerdə küreyini divara söykəyib yuxuya getmişdi. Vadila isə heyərlə bir Babəkə, bir Barsisə baxmışdı. Və hər ikisinin də artıq yuxuya getdiklərini görərək qibtə hissə ilə köksünü ötürmüşdü, çünki özü də yatmaq istəyirdi, amma ağasının qayıdıb gəlməsini gözləyəcəkdi.

Və indi hücrəni çulğamış səssizlik içində ürəyində baş qaldıran bu təlaş hissə ilə üçüncü şamı yandırmışdı və iynəsini işə salmışdı.

...Sonra haçansa, gecənin hansı aləmindəsə Babək hücrədəki hənirtilərdən səksənərək gözlerini açmışdı.

İndi Vadila dizləri üstə gözlədiyi qara atlas tikə parçalarını bir kənara atmışdı və hər iki əlilə başını qucaqlayıb hərəkətsiz bir halda oturmuşdu. Şairlər məclisindən qayıdıb gəlmiş Rabil isə hücrədə vurnuxurdu. Və hər iki əlilə gah yambızlarına, gah başına döyərək təəssüflənirdi.

– ...O vaxt ki, ey Vadila “mim” qafiyəsindən “nun” qafiyəsinə keçdik, nəhayət ki, rəqibim əlinin dalını yerə qoydu, amma o vaxt ki, nördi qabağıma çəkdi, uydum şeytan vəsvəsesinə, basaratım bağlandı.

Şeytan icadı, tanrı qarğıışı bu oyunda bəxtim “Yekdu” ilə qolumu bağladı və rəqibim bir “şəş-beş” ilə başıma daş yağdırdı. Və uduzdum ey Vadila, nəyim vardısı, uduzdum...

Vadila xırıltılı bir səslə demişdi:

– Sənin məndən, bədbəxt bir qulundan başqa heç bir şeyin yoxdu, Seid dünya.

– Elədir, səni də uduzdum Vadila və sındı belim, evim başıma uçuldu.

– Əgər mənim qiymətim 200 dirhəmdirse, mən o məbləğdən sənə 43 dirhəm qaytarmışdım.

– Çarə tap ey Vadila, çarə tap, iki yüzdən qırx üç çıxan vaxtı deyil.

– Çarə odur ki, xristian kilsəsi qulları müsəlmanlara satılmasına və yainki peşkəş verilməsinə icazə vermir.

– Xristian kilsəsi xristianlara icazə vermir ki, öz xristian qullarını, müsəlmanlara, yaxud yəhudilərə satsınlar. Mən ki, xristian deyiləm, ey Vadila!

Bu vaxt Vadila donmuşdu, Babəki səsləmişdi:

– Ey Babək, yatırırsanmı?

– Oyanmışam, ey Vadila, qulaq asıram.

– İndi ki, oyanmışan sən də de, nə edim mən? Yenə bu qovğun qoca ilə qaçıb çölə-biyabana düşüm və ac qalım, yoxsa xəbis Əbu Tamamın qapısında qul olum, firavan həyat sürüm və qarnımı otarım?

– Hər ikisindən qaç, canını qurtar ey Vadila... Dağlara, kahalara... Mən dəfələrlə dağ yollarında qaçqın qullara rast gəlmişəm.

Rabil səksənmişdi və kəskin bir hərəkətlə Babəkə tərəf dönmüşdü:

– Sakın oğlan, Vadilanı yoldan çıxarma, vəhşi dağlardakı azadlıq – ac azadlıqdır, amma şəhərdəki bir kölənin qarnı həmişə toxdur.

– Ey Vadila, elədir, dağlardakı azadlıq ac azadlıqdır və şəhərdəki bir kölənin qarnı həmişə toxdur, – demişdi Babək. – Amma mən sözü-mü dedim, ey Vadila və indi öz məsləhətini sən özün bilərsən.

Və qapıya doğru addımlayan Vadila demişdi:

– Əlvida Seid dünya, şəhərə az qalıb. Bir azdan şəhər darvazası açılacaq. Əbu Tamamın qulamı dalımca gələndə deyərsən ki, bir qul idi ki, həmişə qaçmaq üçün fərsət axtarırdı. Sən də gecə gəlib görübsən ki, oba köçüb yurdu qalıb.

Və Rəbil fəryad eləmişdi:

– Bəs mən ey Vadila? Mən sənsiz nə edərdim? Demirəm ki, qulumu uduzmuş bir ağaya rəhm elə, oğlunu uduzmuş bir ataya rəhm elə, ey Vadila!

Və birdən Rəbil ağlamağa başlamışdı. Və o vaxt ki, Vadila ağasının ağladığını eşitmişdi, bürümüşdü və qapı ağzında dayanmışdı. Babək də bir cür olmuşdu və demişdi:

– Ah-zar vaxtı deyil,ərbab. Qoşulun bir-birinizə, qaçın, başınızı qurtarın!

Və bu dəfə də Vadila fəryad eləmişdi:

– Hara qaçaq ey Babək? Məşriqdən Məmunun qafiliəsi gəlir və ağam Məmunə həcv yazmışdır. Məğribə üz çevirək? Amma ağam orda xəlifəlik eliyən İbrahim ibn Məhdini elə sancmışdı ki, ağamın qanını içməyə hazırdır. Və indi mən bu evi başına uçulmuş ağamı hara qaçırdım ki, qoca vaxtında acından ölməsin?

Və Rəbil gözlərinin yaşını silmişdi və demişdi:

– Bağdada ey Vadila! Daha qəddar düşmənimə doğru qaçaq, çünki Bağdad elə bir şəhərdir ki, qırx şəhərdən ibarətdir və o şəhərlərin birindəərbablar yenə imdadımıza çatarlar və yenə bir xolvətgah taparlar. Və yenə sən xristiyan dərziyə yanında günümüzə işləməyə başlarsan...

Vadila dərindən köksünü ötürmüşdü. Qapı ağzından geri dönmüşdü və Babəklə vidalaşmışdı:

– Salamat qal ey Babək, və arzum budur ki, ya mənim, ya sənin və yaxud bu qocanın tanrısı, hansı daha mərhəmətlidirsə, bizi yenə bir-birimizə rast gətirsin!

Babək də ayağa qalxmışdı və demişdi:

– Amin və yaxşı yol, ey Vadila.

Sonra Rəbil ilə Vadila, əcaib ağa ilə əcaib qul hücrədən çıxmışdılar, qaranlıqda yox olmuşdular.

Babəkin gözləri isə hücrənin o biri başında eriyib qurtarmış şamların ərintiləri içində göz qırpan ufaq bir alova zillənib qalmışdı.

5

Bu gün Həmədanın yastı damları üstündən uşaqlar, qadınlar və qocalar Əlvənd dağının ətəyində qurulmuş Məmunun səyyar şəhərciyinə tamaşa edərkən, baxışları ağ çadırlardan ibarət xəlifə düşərgəsinin ortasında ucalan qara məxmərli nohəng bir çadıra dikelib qalmışdı. İslam tarixinə daxil olmuş o qara xeyməgah artıq il yarım idi ki, nəhəng bir qara quş kimi mənzil-mənzil qonaraq Məğribdən-Məşriqə doğru hərəkət edirdi və nəhayət dünən gəlmişdi çoxdan məhv olmuş Midiya

dövlətinin paytaxtı Həmədana. Xəlifələr qoşun başında düşməni üstünə gedəndə yol boyu varid olduqları şəhərlər içində özləri üçün iqamətgah qurmurdular, çünki xəzinələri və hərəmxanaları da arxalarında hərəkət edərkən tikilib sökülən çadırı səyyar bir saraya çevrildiyi üçün bütün bu qurğunu dərindən orta əsr şəhərlərinin nə mərkəzinə, nə civarına pərçim etmək mümkün olmurdu. Xəlifə Məmun isə üstəlik yüzlərlə dəvələrə yüklənən böyük kitabxanasını hara gedirdisə özüylə bərabər aparırdı. Və bu karvanın dəvələri əlifba sırasıyla bir-birinin dalınca düzülüyü üçün, xəlifənin tələb etdiyi hər hansı bir kitab, dərhal hücrəyə gətirilmiş olurdu.

Beləliklə, xəlifələr bu və ya digər bir şəhərə yalnız o şəhərin cümə məscidinə xüsusi mətərədə namaz qılmaq, sonra minbəre qalxıb xütbə oxumaq üçün daxil oldular. Məmun isə üstəlik keçib gəldiyi bütün şəhərlərdə yekşənbə günü əhəlinin şikayətlərini dinləmək üçün cümə məscidlərində “divan xitam” məclisi qururdu.

Və bu gün şəhər namazından sonra Məmun İslam tarixinə daxil olmuş qara atlas çadırının içərisi çox hissələrə bölünmüş ən məxfi guşələrinin birində birinci olaraq Həmədan şəhərinin bələdiyyə rəisini qəbul edərkən, rəis yer öpəndən sonra təşrifat qaydasınca müəyyən məsafədə diz çöküb oturmuşdu, amma Məmun onun daha yaxın oturmasını istəmişdi ki, bir xəlifə tərəfindən kiminsə bu qədər yaxına buraxılması çox nadir hallarda nadir şəxslərə qismət olan bir şərəf idi.

Xilafətdə dövlət poçtu sahib-bərid adlanırdı və bu dövlət poçtu sasanilər İranından xilafətə miras qalmış digər hökumət idarələrindən biri idi ki, əgər qonşu Vizantiyada bu dövlət poçtu atlar poçtu idisə, xilafətdə qatırlar poçtu idi və elə bu gün qatırlarla Səmərqənddən qapalı qalan qablarda Məmunun süfrəsi üçün gətirilmiş məşhur Fərqanə qovunlarının incə ətri bütün çadırı çulğamışdı. Məmun üçün isə əbədi olaraq vidalaşmağa məcbur olduğu o yerlərdən gətirilmiş bu qovunların ətri hətta bağın rayihəsindən daha xoş idi.

Brid sözü isə dirhəm, dinar, saklab, iqlim və sair bir sıra sözlər kimi ərəbcənin yunancadan əxz elədiyi sözlərdən biri idi, amma xilafətdə “sahib-bərid”, yaxud “sahib-xəbər” adlanan dövlət poçtunun rəisi eyni zamanda xəfiyyə rəisi idi və xəlifənin görəni gözü, eşidən qulaqları kimi ixtiyarlarındakı casuslar şəbəkəsi vasitəsilə valilərin, əmirlərin, qüdrətli feodalların hərəkətləri və davranışları, xəlifə düşmənlərinin bəd əməlləri və təşəbbüsləri, şəhər sakinlərinin əhval-ruhiyyəsi haqqında

öyrəndiklərini və təhqiq etdiklərini vaxtaşırı xəlifəyə çatdırmalı idi. Beləliklə, bu və ya digər bir şəhərin kiçik vəzifəli poçt rəisi ilə xəlifə arasında corəyan edən rübrü bir danışıqlardan, yaxud poçt rəisinin xəlifəyə göndərdiyi məxfi xəbərdən sonra bəzən böyük bir əyalətdə həmişə kral kimi hökmranlıq edən qüdrətli bir valinin, yaxud əyanın həyatına gizli bir əl tərəfindən son qoyulurdu və bir qayda olaraq bu ölümə məhkumlar yuxudan oyanmırdı, yaxud yuxuda havasızlıqdan boğulurdu, səhər yatağından qalxmırdı. Çünki bütün o vali və sairə içərisində həmişə brid rəisinin gizli ömrünü yerinə yetirən kimsə olmalı idi və olurdu.

Buna görə idi ki, hər vaxt, istər gecə, istər gündüz, xəlifənin hüzuruna gəlməyə ixtiyarı olan dörd nəfərdən biri hava işıqlananda xəlifəni yatağından sübh namazına qaldıran şəxs – ozançı, digəri süfrəyə yemək düzən canigir, üçüncüsü sərhəddən mühüm xəbər gətirən çapar idisə, dördüncüsü sahib-bərid, yaxud sahib-xəbər adlanan rəis idi.

İndi Məmun da sübh namazından sonra dərhal hüzuruna Həmədanın brid rəisini çağırmışdı, daha doğrusu, brid rəisi Hacıbdən xəlifənin hüzuruna buraxılmasını tələb eləmişdi. O qüdrətli Hacıbdən ki, xəlifə sarayının uca mənəşbli əyanları belə hüzuri-humayuna qəbul edilmək üçün bozən o Hacıbin ovcuna bir qızıl dinar yerləşdirdikləri və hələ bundan sonra da o qızıl dinar Hacıbin qapalı ovcunda tərləyənə kimi gözlədikləri halda bərid rəislərinin Hacıbə yan almadan dərhal xəlifənin hüzuruna buraxılmasını tələb etməyə cürətləri çatırdı.

Həmədanın brid rəisi ən əvvəl xilafətin ucqar əyalətləri hesab olunan Azərbaycandan, Arrandan, Ərməniyədən və Xaxaniyadan xəlifə Məmunu istiqbal etmək üçün kimlərin Həmədana gəldiklərini və peşkeş olaraq xəlifəyə nələr gətirdiklərini sadalamışdı. Sonra Bağdad xəlifəsindən üz çevirən və Bağdaddan qaçıb gələn əsrəflər içərisində xilafətin ən məşhur nəğməçisi və bəstəkarı İshaq ibn İbrahimin adını çəkərkən Məmun gülümsemişdi, çünki bu saat Bağdadda xəlifə olan əmisi İbrahim ibn Mehdi də xilafətin ən məşhur musiqiçisi idi. Və İshaqın bəstələdiyi mahnıların şöhrəti artdıqca nəinki qısqanehq hissilə boğulurdu, hətta vaxtilə muzdlı tutulmuş qatil göndərüb İshaqı məhv etmək istəmişdi. Daha sonra brid rəisi şəhərdəki vəziyyəti təsvir eləmişdi. Və Həmədan valisinin, hətta şəhər həbsxanasını belə icarəyə verdiyini, həbsxana rəisinin, isə bütün dustaqları və o dustaqlar içində dörd nəfər quldurbaşını da günəşırı bazara dilənməyə göndərdiyini xəbər

vermişdi. Və Məmunun çöhrəsi bulud kimi tutulmuşdu. Bərid rəisi isə xəlifənin düynələnmiş qaşlarının açılması üçün Əbu Tamamın Məmunə ithaf etdiyi yeni mədhiyyənin surətini iki əli üstündə xəlifəyə doğru uzatmışdı. Məmun kağızı almışdı. Oxumağa başlamışdı və şairin şah misralarına çatmışdı: Məmun yetimlərə qarşı o dərəcədə səfəqli və səxavətlidir ki, bütün məxluqun bir arzusu var: Ey kaş, biz də atadan, anadan yetim qalaraq o yetim-yesir içində xoşbəxt olaydıq. Xəlifə qənd kimi ağ Səmərqənd kağızında yazılmış qənd kimi şirin qəsidədən üzgözünü turşutmuşdu və kağızı brid rəisinin üstünə atmışdı. Buna görə idi ki, brid rəisi indi də Rəbilin zəhər kimi acı həcvini xəlifəyə təqdim edərkən əlləri titrəmişdi. Amma çarəsi yoxdu. Ən acı həqiqəti belə xəlifədən gizli saxlamış olsaydı, sonra başı çiyni üstündə salamat qalmazdı. Məmun isə Rəbilin həcvini alıb oxumuşdu və əl bil ağzı qırmızı bibərdən alovlanmış kimi alt dodağını çeynəmişdi. Amma sonra həcvi yazılı kağızı bükmüşdü, qısa boğazlı çəkməsinin quncuna pərçim eləyərək özündə saxlamışdı və bu hərəkəti ilə heç bir şeyə heyrot etməyən bərid rəisini həyrətə gətirmişdi.

Sonra xəlifə bərid rəisini hüzurundan azad edərək ayağa qalxmışdı, çadırından çıxmışdı və üzəngi ağalarının irəli çəkdiyi atına süvar olaraq, qafiləsi üçün qurulmuş çadırlar arasında uzanan küçədə – istiqbalına gələnləri atının üzəngisinə yaxın buraxaraq qəbul mərasiminə başlamışdı.

İndi xəlifə atını addım-addım sürüb gedirdi, atının sağ tərəfində saray Hacıbi addımlayırdı. Atın arxasınca saray ağaları gəlirdi və bir-biri yanında sıraya düzülmüş ucqar əyalətlərin qəbilə başçıları, şəhərin əsrəfləri, xristian və yəhudi məhəlləsinin nümayəndələri Hacıbin işarəsilə növbə ilə irəli addımlayırdı. Atını saxlayan xəlifənin üzəngisinə baş əyərək “yer öpürdülər” və əhsanı alqışlarla Məmun salamlayırdılar.

Xilafətin taleyində həlledici rol oynayan iki məmləkətdən biri İraq, digəri İranı təmsil edən Xorasan idi. Azərbaycan Arran, Ərməniyə Və Xaxaniya isə xilafətin ikinci dərəcəli ucqar əyalətləri hesab olunurdu və indi xəlifəlik və əyalətlərdən istiqbala gələnləri atının üzəngisinə yaxın buraxması o “Mülük-əl Təhayif” üçün tamamilə kifayət idi.

Hacıbin işarəsilə birinci olaraq Təbrizin sahibinin ortancıl qardaşı Vəna ibn Rəvvad irəli çıxmışdı. Xəlifənin üzəngisinə baş əyərək “yer öpmüşdü” və Məmunun işarəsilə danışmağa izin alarkən demişdi:

– Ya Əmirəlmöminin, Təbrizin sahibi böyük qardaşım Məhəmməd ibn Rəvvad çoxdan xəstə haldadır və əgər yatağından qalxmağa iqtidarı olsaydı, hüzzurunuzda yer öpmək soadotini əlbəttə ki, mənə güzəştə getməzdi.

Məmun gülümsəmişdi və demişdi:

– Məhəmməd ibn Rəvvada tanrıdan şəfa diləyəm. Və əgər bir iltiması varsa, izin verildi, deyə bilərsiniz.

Və Vəcnə ibn Rəvvad demişdi:

– Allah ömrünü uzun eləsin ya Əmirəlmöminin, Azərbaycanda məskən salmış Eynəli Əzd qəbiləsinin yeganə arzusu budur ki, Əmirəlmöminin necə ki, xorasanlı əcəmilərə qarşı bu qədər mərhəmətlidir, bizə də, Əzd qəbiləsinin övladı-fatmanlarına və cümlə ərəblərə də cəmi mərhəmət gözüylə baxaydı.

Məmunun üzərindən kölgələr keçmişdi və sürməli gözləri azacıq qıyılmışdı.

– Ya Vəcnə, – demişdi, – sən ərəb qəbilələrinə lüzumundan artıq qəhmar çıxırsan, o vaxt olub ki, xəzinəmdə bir dirhəm qalmayıb, noyım varsa hamısını Qeys qəbiləsinə ehsan eləmişəm, amma o qəbilənin gözü yenə doymayıb, yaxud Rəbiyə qəbiləsinə məmun etmək üçün nə mümkündürsə eləmişəm, amma o qəbilə nəinki menden, sərvər-kainat o qəbildən zühur eləmədiyi üçün Allahdan də küsüblər. Eynəli məmləkətinə gəlincə nə mən o məmləkəti sevdim, nə o məmləkət mənə və indi sizə, Azərbaycanda, Arranda məskən salmış ərəb qəbilələrinin övladı-fatmanlarına mənim sözüm budur ki, əgər bir çoban sürünü həmişə qırmaq istəyirsə, görək o sürünü acından öldürməsin. Çünki mən xəracı azaltmışam, amma sizin o ucqar məmləkətlərdə şüarınız bu olub ki, yeddi para kəndin bir deşik qazanı varsa, o deşik qazan belə sizə mızdırıq eləyən yerli əhali üçün çox imiş...

Vəcnə ibn Rəvvadın boğazı qurumuşdu, öskürmək istəmişdi, amma xəlifə hüzzurunda öskürmək yasaq olduğu üçün öskürməyini boğduğu üçün boğulmuşdu. Ardın-ardın geri çəkilmişdi və başa düşmüşdü ki, bu il Boz quş dağlarındakı kəndlərdən xərac vergisi yığılarkən orda baş verən hadisələrin əks-sədası xəlifəyə çatmışdı və ticarət karvanında Həmədan bazarına gətirdiyi malların içində xəlifə süfrəsi üçün gətirdiyi Şirvan zəfəranının, Təbriz paxlavasının, xəlifənin quş ovu üçün gətirdiyi üç cüt torlanın, xəlifənin ceyran ovu üçün gətirdiyi bir cüt hind pişiyinin, xəlifənin namaz qılması üçün gətirdiyi güləbətinin

səccadənin və xəlifənin şəxsi silah dəstəsi üçün gətirdiyi Yəməni yaqutu ilə süslənmiş qılıncın Məmunə heç bir təsiri olmayacaq. İndi xəlifənin bu kəməlifəti və üstəlik özünü Vəcnə ibn Rəvvada tutaraq dediyi töhmətli sözlər Əzd qəbiləsinin əşrəflərini nə qədər məyus edəcəkdisə, Azərbaycanda məskən salmış Rəbiyyə qəbiləsinin başçısı və Məriənd şəhərinin sahibi ibn Bəyyətə bir qədər çox sevindirmişdi və Hacıbin işarəsilə ibn Bəyyət özünü irəli atanda iki əlilə Məmunun üzəngisini qamarlayıb “yer öpmüşdü” və demişdi:

– Ya Əmirəlmöminin, məzluma ədalətini göstər.

Məmun bir an susmuşdu. Çünki keçib gələn bütün şəhərlərdə olduğu kimi burada, Həmədanda da o şikayətləri yekşənbə günü şəhərin cümə məscidində dinləyəcəkdi, amma Bərid rəisinin dediklərindən yəndə bu da qalmışdı ki, Azərbaycana təyin edilmiş qüdrətli vali Rəbiyyə qəbiləsindən olduğu üçün indi orda Əzd qəbiləsi ilə Rəbiyyə qəbiləsi arasında qədim ədavət daha da kükrəmişdir və ibn Bəyyət də macəraçılığı və tərs-məzhəbiyi ilə məşhur bir zatdır.

Buna görə idi ki, Məmun bir an nə işə düşmüşdü və demişdi:

– Kim sənə zülm eləmişdi, ya ibn Bəyyət və yəni şikayətin kimdəndir?

– Ya Əmirəlmöminin, şikayətimi Əcəm dilində nəzmə çəkib aciz bir şəxs kimi hüzzurunuzda gətirmişəm.

– Əcəm dilində?

– Əcəm dilində Ya Əmirəlmöminin, çünki qədim pəhləvi dili ki, ölmüşdür və o dilde yazılmış Əcəm şəri də unudulmuşdur. İndi bu günün farscası ilə yazılmış bu ilk şəri mən sənə uca adınla ziynətləndirmişəm. Məmunun ilişən yaddaşı vardı. Cahilliyyə dövründən Əmirəlmöminlərdən başlayaraq bu günə qədər Əbunəvaslara kimi ərəb şerinin ən məşhur misralarını əzbər bilirdi və əgər indi söhbət farsca yazılmış ilk şeirdən gedirdisə, hələ on il əvvəl vəliəhd kimi Mərvə varid olarkən hüzzurunda oxunmuş və ona ithaf edilməmiş bir şeir farsca yaranan şerinin ilk qaranquşu hesab edilməli idi və Məmun demişdi:

– Qulaq as ya ibn Bəyyət, əvvəla əcəm dilində qədimdən bir məsəl var ki, bir şəxsin özünü tərifləməsi pambıq çeynəmək kimi bir şeydir və binaenən ən azı on il gecikmişən. Çünki hələ on il əqdəm mən vəliəhd kimi Mərvə varid olarkən Abbas ibn Tərxan adlı bir şəxs yeni fars dilində yazdığı və mənə ithaf etdiyi bir şəri hüzzurumda oxumuşdu və şeirdə də deyilirdi ki, yəni yaranan İran şeri mənim adınla ziynətlənəcəkdir.

– Allaha and olsun ki, Əmirəlmöminin, mən bu şerimdə heç bir kəsədən heç bir şey oğurlamışam.

Məmun istehzaya keçmişdi:

– Əvvəla bilirom ki, heç kəsədən heç bir şey oğurlamamışam, amma

özününkü də deyil. Necə ki, yoldan-izdən bir dirhom tapan bir kəs də o dirhəmi heç kəsədən oğurlamamışdır, amma eyni zamanda özününkü deyil. Qərər, mətləb üstünə gəl ki, yeni farscasının həqiqi şairi çox güman ki, indi hardasa hələ dardır eliyən bir tiftidir.

Mərəndin sahibi ibn Bəyyət qüdrətli rəqibi və Təbrizin sahibi Vəcnə ibn Rəvvad kimi bir karvan hədiyyə ilə Məmunun istiqbalına gəlmişdi, amma Bəyyətin yanında şeir yazmaq gicişməsi də vardı. Hərdən ərəbcə şeirlər yazırdı. Ona görə Məmunun istiqbalına gələrkən bir aldanışa əsir olaraq güman eləmişdi ki, fars dilində quraşdırdığı bu ilk şeirlər anası fars qızı olan, şeir həvəskarı Məmunu heyran edəcəkdir, lakin indi Məmunun istehzasına məruz qalaraq bütün ümidlərinin puça çıxdığını görürkən, çox kəskin bir şəkildə nəsirə keçərək demişdi:

– Ya Əmirəlmöminin, Təbrizin Məşriqindəki Surxab məhəlləsi Hicazdan Azərbaycana köçmüş əcdadından mənə miras qalmış bir mülk idi. Amma Eynəli Əzd qəbiləsi hiylə işlədərək o məhəlləni qəsb elədi və indi neçə ildir ki, o məhəllədəki üç hamamın gəlirini də Vəcnə ibn Rəvvad mənimsəmişdir, halbuki bir müsəlman üçün haram mala əl uzatmaq yasaq edilmişdir, ən böyük bir günahdır.

Məmunun üzü sərt bir ifadə aldı. Əlbəttə ona məlum idi ki, xilafətün ucqar əyalətləri hesab olunan Azərbaycanda, Ərmeniyədə və Arranda vaxtilə böyük torpaq sahiblərini qəsb eləmiş ərəb qəbilələri başçıların hor biri indi böyük və ya kiçik bir şəhərin də sahibi idi və elələri də vardı ki, bu və ya digər bir şəhərdəki bir məhəllə, hətta bir küçə onların mülkü hesab olunurdu. Və dehqan adlanan bu ərəb qəbilələrinin başçıları daima bir-birilə boğuşurdular, amma indi onlardan birinin üç hamam münafişesinin Əmirəlmöminin hüzuruna çıxarılması elə bir nəzakətsizlik idi ki, Məmun başını geri çevirmişdi və atının arxasınca gələn saray ağalarına xitab edərək demişdi:

– Ey camaat, məgər Azərbaycan məmləkətində bizim səlahiyyətdar valimiz, odalətli qazilərimiz və şəriət məhkəməmiz yoxdurmu?

Saray ağalarından səs çıxmamışdı, çünki Məmunun bu nidası sual deyildi, bəlkə ən azı ibn Bəyyətin dərhal hüzuru-humayundan qovul-

ması üçün bir əmr idi və Məmun atını tərpədənə, mülazimi Sərrac irəli atılmışdı, əlinin tərsilə ibn Bəyyətin qarnına bir çırtma vuraraq demişdi:

– Başına and olsun ki, çölün-biyabanın bir dəvəsi səndən daha artıq mərifətlidir ya ibn Bəyyət və get Allahına şükür elə ki, Əmirəlmöminin cəddi Əyyub Əleyhüssalamın səbri kimidir.

İbn Bəyyət dodaqlarını cəvnavaraq ardın-ardın geri çəkilməyə

alının soyuq torunu silmişdi. Düzdür xəlifə onun rəqibi ibn Vəcnəyə də töhmətli sözlər demişdi, amma ibn Bəyyəti nəinki özü, hətta mülazimi vasitəsilə də daha artıq xəcil və rüsvay eləmişdi. O ibn Bəyyəti ki, içərisində dəli bir şeytan vardı, onu tez-tez təhlükələrə doğru itələyirdi və indi ürəyində Məmunə qarşı alovlanan bir kin çox çəkməyəcəkdi ki, əvvəlcə onu böyük bir macərəyə sürükləyəcəkdi, sonra qara xəyanətlərə, qanlı cinayətlərə doğru aparacaqdı...

İbn Bəyyətdən sonra Azərbaycandakı kürd elatının başçısı İsmət əl Kürdi Hacibin işarəsilə irəli çıxmışdı, Məmunun üzəngisinə baş əyib dikəlmişdi və demişdi:

– Ya Əmirəlmöminin, Savalan dağındakı kürd elatının ağsaqqalı kimi hüzurunda yer öpdüyüm bu gün-mənim üçün nə mübarək bir gündür. Amma mən ki ibn Bəyyətin qayınatasıyam, kürəkənim hüzurunda lüzumsuz söz söylədiyi üçün acizənə üzr istəyirəm.

Məmunun çöhrəsi bir az açılmışdı və demişdi:

– Üzrxahlığın qəbul olunur möhtərəm qoca və əgər yezidi kürdlər istisna edilərsə, xilafətdəki kürdlərin cümləsi islam dininin şücaətli övladları kimi həmişə iltifat görəcəkdir.

Sonra xəlifə yenə atını irəli sürmüşdü və Hacibin işarəsilə irəli çıxmış, “Əkil-eyn” monastırının baş rahibi xəlifənin üzəngisinə doğru əyilərkən Məmun aman verməmişdi, at üstündən əlini uzadaraq qocaya ol verib görüşmüşdü. Baş rahibin isə bu gözlənilməz iltifatdan bir an nitqi batmışdı, söyləyəcəyi alqışı unutmuşdu. Və tək qoca deyil, saray ağaları da heyrət içində bir-birinin üzünə baxa-baxa qalmışdılar. Çünki

Qoca baş rahib bütün ömrü boyu qatır üstündə səfərlərə çıxmışdı və indi qatır üstündə monastıra qayıtmaq onun üçün daha rahat olacaqdı, amma Əmirəlmöminin bu gün ona, xristian bir rahibə əl verib görüşmüşdü və indi ona bir at etə edərək onun at üstündə monastıra qayıtmasını istəyirdisə bu elə mühüm hadisə idi ki, Məmun bununla atası Harun-əlrəşidin xilafətdəki xristianlar üçün müəyyən elədiyi bir çox məhdudiyyət və yasaqlardan daha birini də ləğv edirdi.

Baş rahib ibn Anastas nəhayət özünə gəlmişdi, nəinki özünə gəlmişdi, hətta üreyində bir ümid baş qaldırmışdı ki, bəlkə ölməyəcək, o günü də görəcək ki, Məmun monastırlardakı kiçik kilsələrin qüllələrindən çan çalınmasına da izin verəcəkdir. Amma qocanın ömrü tamam olmuşdu. Bunu görməyəcəkdi, çünki Məmun xristian kilsələrində çalınan çan səslərinin minarələrdən ucalan azan səslərinə qarışmasına heç vaxt icazə verə bilməzdi və verməmişdi. Baş rahib isə xəlifəyə üz tutaraq demişdi:

– Ey Xəlifələrin ən şöhrətli, xilafətdəki bütün xristianlar həmişə dua edəcəklər ki, sən bu çox mənzilli, çox uzun yolunda muradına çatasan, bütün məqsədlərinə nail olasan və sən ki, Bağdadı qanunsuz xəlifədən xilas etməyə gedirsən, qoy rəbbim səni bütün belələrdən hifz eləsin!

Və xəlifə atının arxasınca addımlayan bütün ağalar bir ağızdan “amin” deyə səslənmişdilər.

İndi Məmun çadırlar arasıyla uzanan küçənin sonuna doğru yönəlmişdi və yenə atını bir addım-bir addım irəli sürərkən gözləri o küçənin sonundakı qaraltılara zillənib qalmışdı.

Uzaqdakı o qaraltılar isə Sərəxs hamamında vəzirini qətl etmiş o dörd nəfər quldurbaşı idi ki, indi bir-birinin yanında sıraya düzülmüşdülər, bilekləri zəncirli ollərini göbəkləri üstünə qoymuşdular və arxalarında dörd nəfər qısa mizraklı mühafiz keşiklərində dayanmışdı.

Və o dörd quldurbaşının edamı haqqında ömr verməsi üçün onların hüsuruna gətirilmələri heç də vacib deyildi. Amma Həmədanın sahibi xəbəri şəhər görüşündə digər xəbərlər içində Məmuna məhz bunu da ərz etmişdi ki, o dörd nəfər kafir hər dəfə bazara dilənməyə gətiriləndə bar-bar bağırırlar ki, ey camaat eşidin və ağah olun ki, bizim xəlifəyə deyiləcək çox vacib bir sözüümüz var.

Buna görə idi ki, xəlifə düşüncəli olmuşdu. Çünki ehtirashı şərənc həvəskarı olan Məmun vəziri, vəliəhd və yaxud saray təbibi ilə oynadığı

şərənc partiyalarını tamamlamamış qoya bilirdi, amma o şeytanı oyun ki, bir il əvvəl o dörd quldurbaşı ilə onun arasında başlanmışdı və nəhəng bir dövlətin hökmdarını Əbu Müslüm Sərayının qaranlıq zirzəmisinə enərək o dörd quldurbaşıyla görüşməyə məcbur etmişdi – tamamlanmamış qala bilməzdi. Düzdür vəzirin qırxı çıxandan sonra Məmun vəzirinin qardaşı Həsən ibn Səhlin qızına elçi düşmüşdü və Bağdadı əmisindən geri alandan sonra Dəclə sahilindəki “Sülh” qəsridə toyunu çalacağını elan etmişdi, amma tamamilə arxayınçılığa qapılması üçün bu hələ kifayət deyildi. Həsən ibn Səhl isə qoşunu ilə bərabər Bağdaddan qovulandan sonra indi burda çox yaxında Nəxzvan şəhərində möhkəm dayanmışdı, amma gələn xəbərlərə görə çox fikirli imiş, həm də çox icirmis və çox susurmuş. Elə isə qardasının ağızdan

amansız şübhələr Həsən ibn Səhlə rahatlıq vermirmiş və əgər indi Məmun vəzirinin qatillərini danışdırmadan edamı göndərsəydi bu Həsən ibn Səhlin şübhələrini artırmazdı? Axı quldurlar vəziri hamamda qətl etmişdilər və hamamda özünə həcmət qoyduran vəzirin yanında qarət ediləsi bir şey yoxmuş. Belə olduqda Həsən ibn Səhl bütün xilafəti idarə edən qüdrətli və şöhrətli qardaşının Məmunun fitvası ilə öldürüldüyü barədə arada gəzən şeylələrə uymazdı? Və öz həyatı üçün qorxuya düşməzdimi? Və nəhayət Məmun gəlib Həmədana çıxanda aradan qaldırdığı vəzirinin qardaşı Həsəni də qətl etdirəcəyini düşünərək başındakı qoşun və xəzinəsi ilə qaçıb Bağdad xəlifəsindən aman istəməzdimi?

Beləliklə, əgər Məmun vaxtilə yanında yalnız Sirac olduğu halda qaranlıq bir zirzəmidə məxfi olaraq o dörd quldurbaşıyla üz-üzə gəlmişdisə, indi arxasınca gələn saray ağalarının, Həmodan valisinin və Həmədan şəhəri qazisinin gözləri qarşısında bu oyuna son qoymaqdan çəkinməməliydi. Çünki Həsən ibn Səhlin şübhələrini dağıtmaq üçün qətl edilmiş vəzirinin Sərəxs şəhəri hamamındakı cənazəsi qarşısında başına döyərək ağlamışdisə, sonra vəzirinin yeddisini və qırxını vermişdisə, indi vəzirinin axıdılmış qanını qan ilə yumaq qalırdı ki, yalnız bundan sonra qüdrətli vəziri Fəzl ibn Səhlin dastanını tamamlayıb islam tarixini təhvil verəcəkdə. Düzdür İran Cəfər Bərməkiddən sonra fəxr elədiyi Fəzl ibn Səhlini də itirmişdi, amma Həsən ibn Səhlin böyük bir şərəfə nail olaraq Məmunun qayınatası dərəcəsinə kimi ucaldıldığı ilə özünə təskinlik verə bilirdi.

düzülmüşdülər. Məmun da atını saxlamışdı və ilk dəfə görmüş kimi dörd quldurbaşını bir-bir diqqətlə gözədən keçirməyə başlamışdı. Quldurların əynində ucuz mitkaldan qara əbalar vardı. Məmun əvvəllər də dustaqların əyninin nə halda olduğunu az görməmişdi. Ona görə indi bu təmiz əbaları o dörd quldurun kimin əmrilə diləndikləri pula alıb çiyinlərinə atdıqlarından xəbəri vardı.

Məmun susmuşdu, quldurlar və Məmunun atının arxasında dayanmış saray ağaları bir az əvvəl Məmunun qoca xristian rahibə əl verib görüşdüynə bir an mat və məəttəl qaldıqlarından sonra indi özlərinə gəlmişdilər və xəlifənin bu dörd qulduru hüsuruna çağırdığına artıq heyrot clomirdilər. Çünki Məmun gözənilməz hərəkətləri və davranışları ilə həmişə onlar üçün bir müəmma idi və bir müəmma olaraq qalacaqdı.

Amma saray ağaları bunu da görürdülər ki, əgər Məmun qırpımsız baxışlarla bir-bir dörd qulduru süzürdüsə, quldurlar da baxışlarını qaçırmadan, başlarını aşağı salmadan düz Məmunun gözələrinin içinə baxırdılar.

Halbuki hüsur-humayunda heç kəs gözələrinə xəlifənin gözələrinə zilləyib dayana bilməzdi. Əvvəla belə bir hərəkət təşrifata görə yasaq idi və ikincisi Məmunun sürməli gözələrinin ilan gözələri kimi soyuq-soyuq ışıltılı baxışlarına yalnız bir an davam gətirmək olardı.

Nəhayət ətrafı cəlgəmiş səssizlik içində Məmunun boğazından qopan, amma kip qapanmış dodaqları arxasında uğuldayan bir pıçıltı-lımı, yoxsa nəritimi, hankısı isə fərqi yoxdu, çünki dörd quldura qarşı ürəyindəki sözlərin ifadəsi idi: "Axı mən sizə bir həftə möhlət vermişdim ki, gözədən itib yox olasınız və qoşun sizi vəzirin yeddisi çıxandan sonra axtaracaqdı və mən ki, bu oyunun şərtlərini pozmamışdım və siz ki, buna baxmayaraq yaxanızı ələ vermisiniz, indi nə desəniz əbəsdir".

Və bu səssiz xitabından sonra Məmun demişdi:

– Ey üç dəfə lənətə gəlmişlər, mənim hüsuruma çıxmaq istəmişiniz və Həmədan bazarında car çəkmişiniz ki, mənə deyiləcək vacib sözünüz var və indi deyin, nə deyəcəksiniz və qoy bu camaat da eşitsin!

Dörd quldurbaşı bir-birinin üzünə baxmışdılar, aldıqları təlimata görə Xəlifə izin verəndən sonra sözü başlayıb bağışlanmaları üçün yalvara bilərdilər və dörd müxtəlif dinli quldurlar içində yalnız Qalib ol Əsəd müsəlman olduğu üçün birinci olaraq sözü başlayaraq demişdi:

– Ya Əmirəlmöminin, əlbəttə ki, bizim bəxtimiz gətirmədi, baxt-ladıq, çünki basaratımız bağlandı. Və gerək öz fərasətsizliyimizi bizə bağışlayasan!

İndi nəinki saray ağaları, valisi və şəhər qazisi belə donub yerlə-rində qalmışdılar. Əlbəttə ki, bu dörd nəfər quldurbaşından mərifətli bir tərəzdə xəlifədən aman kölgəsində nicat istəyəcəklərini gözləmək olmazdı, amma ağızlarını açan kimi fərasətsizlikləri ucbatından ələ keçdikləri üçün xəlifənin bu maymaqlığı onlara bağışlamasını xahiş etmələri ələ əndazədən çıxan bir xahiş idi ki, Məmun belə bir an gözələrinə döy-müşdü, sonra dodaqlana qonan əyri bir təbəssümlə demişdi:

– Deməli yalnız maymaqlığınızın bağışlanmasını xahiş edirsiniz. Amma axıtdığınız qan üçün peşman deyilsiniz.

Bu dəfə dörd quldurbaşından Qəstəntin Rumi ki, xristian idi, xəli-foyə cavab vermişdi:

– Ya Əmirəlmöminin, biz sənin əmrini yerinə yetirmişik və səni xain vəzirindən xilas eləmişik və insaf ki, dinin yarısıdır lazımdır ki, indi sən də insafla iş görəsən.

Məmun əlini qaldırmışdı və sakit bir səslə Qəstəntin Rumini sus-duraraq demişdi:

– Və həqiqətən düz deyiblər ki, şəhər ələ bir oddur ki, ağgözlük onun anası, zülm onun oğlu, tamah onun qardaşı, xəbislik onun ayaqdaşdır. Və bir halda ki, mən mərhum vəzirimi şərəfləndirmişdim, qoşunla-rının sərkərdəliyini və siyasətimin cilovunu onun əlinə vermişdim və bir illik maaş təyin etmişdim və yenə mərhum vəzirimin xahişini yerə salmadan böyük oğlumun vəliəhdlik haqqını tapdalayaraq cənnət məkan İmam Rzani özümə vəliəhd təyin eləmişdim ki, bütün bunlardan sonra mən sizin kimi bədniyyətlərə nə cür deyə bilərdim ki, çıxararsınız o şəxsin əynindən həyat libasını və geyindirərsiniz o şəxsə ölüm libasını?

Və xəlifə sözünü tamamlamamış papağını gözü üstə əyri qoymuş Deyləmi davam gətirməyərək bağırmışdı:

– Ya Əmirəlmöminin, məgər ürəyində Allah xofu yoxdurmu, bax ələ o vaxt da sən ələ bu sözləri deyib vəzirini qətl etməyə göndərmə-dinmi?

Məmunun sürməli gözələrinin dərinində bir anlığa qaramat ışıltı yanıb sönmüşdü, amma etidalını pozmadan sözünə davam edərək demişdi:

– Sizi hüsuruma çağıranda düşündüm ki, aya zülm görüb zalım olmuş bu adamların cəzasını yüngülləşdirmək üçün bir çarə tapmaq olarmı? Amma indi görürəm ki, sizin ki, üçünüz kafir, biriniz müsəl-mandır, fərqi yoxdur, dördünüzün də qanı halaldır və lazımdır ki, dör-dünüz də cəhənnəm odunda yanasınız!

Və indi az qala xəlifə sözünü tamamlamamış Siracın işarəsilə mühafiz nəfərləri bir anda dörd quldurbaşını qamarlamışdılar. Artıq səsləri çıxmasını deyə ağızlarını tıxamışdılar və sürmüşdülər Məmunun hüzuruna aparmışdılar.

Məmun da atının başını geri çevirmişdi, saray ağaları yarılmışdılar və yenə Məmunun atının arxasına keçmişdilər. Həmədanın qazisi isə Məmunun üzəngisinə baş əyib dikələndən sonra demişdi:

– Ya Əmirəlmöminin, sabah ki, yekşənbədir, cümə məscidində şikayətçiləri dinləmək üçün şəhərə varid olacaqsan. Amma mən görə-rəm ki, sən yollar yorğunusan və lazımdır ki, sabah istirahət edəsən – çünki şikayətçilər qaçmırlar və canları çıxar və daha bir gün də səbr edərlər.

– Məmun şəhər qazisinin sözünü kəsmişdi:

– Ey qazi, o şikayətçilər ki, hökumət adamlarından zülm görüblər və bir ildən ziyadə bizim yolumuzu gözləyiblər, təxirə salınan bir gün indi onlara bir ildən uzun görünəcəkdir və bir şəhərdə ki, dustaqları günəşiri bazarda dilənməyə qovurlar və o şəhərin həbsxanası o qədər dolub ki, dustaqların bir parası karvansaralar həyatında qatırlar yanında zəncirləniblər, sən nə cür bizə hələ bir gün daha istirahət etməyi rəva görürsən?

Sonra xəlifə atını tərpəyib, qara atlaslı xeyməgahına doğru yönəlmişdi. Həmədan valisi isə yerindən tərpənə bilməmişdi, çünki xəlifənin dilənən dustaqlar barədə vurduğu girizdən ayaqüstündə ölüb qurtarmışdı, amma bu vaxt xəlifənin mülahizəsi Sirac Həmədan valisinin başının üstünü almışdı və demişdi:

– Vay olsun sənə, ey vali. Nə durub gözlərini döyürsən, boşaltmaq lazımdır, o zülm evini ki, dilənən dustaqların qohum-əqrəbası sabah qoşun-qoşun axıb Əmirəlmöminin üstünə gəlməsinlər.

Ayaq üstə ölmüş vali dərhal dirilmişdi və bir anda barmağının derisini soyaraq dartıb çıxardığı çox iri almaslı üzüyünü Siracın barmağına geydirmişdi, bir az sonra isə başındakı bir dəstə atlı ilə dördnala geriye şəhərə doğru çapmışdı.

Nalbəndlər dərbəndi şəhərdə nisbətən ən geniş və çox qısa bir küçədən ibarətdi ki, hər tərəfində cərgə ilə düzülmüş dükanlar önündə bütün günü minik heyvanlarından atlar, qatırlar, uzunqulaqlar, cüt və qoşqu heyvanlarından isə öküzlər və kəllər də nallanırdı.

Amma elə ki, axşam olurdu, hava qaralırdı, nalbənd dükanları bağlanırdı, bir müddət boş qalan bu dərbənd sonra yavaş-yavaş izdihamla

dolub daşaraq şam satılan və şamlarla işıqlanan bir bazar meydanına çevrilirdi ki, bu şam bazarı şəhərin yəhudilər məhəlləsindəki meyxa-nələr kimi gecə yarısından çox sonraya qədər açıq olurdu.

Və bu şam bazarına şam almağa gələnlər çox tez bu bazardan çıxıb gedirdilərsə, şübhəli kölgələr gecə yarısına kimi burda izdiham içinde vurmuxurdu, çünki bu yarıqaranlıq və boğuş hənirtilər istər halal olsun, istərsə də haram, nə satır və nə alırdısa, ucuz illətsiz, bəhə hikmətsiz deyildi. Burda istəyən imanını çox bəhə qiymətə şeytana sata bilirdi. Yaxud həyatını çox ucuz qiymətə bir sələmçi yanında girov qoya bilirdi. Burda gözləri kor olan bir fəlcə hərflər vasitəsilə fal açırdı və qara nöqtələrlə dolu bir aynada iqbali sənə göstərirdi. Burda yarıçılpaq bir dərviş qara sövdalılara od bahasına bir ovuc ağ arpa satırdı ki, dualanmış o ağ arpanı aparıb bir gözəlin yaşadığı dalana sənədə o afətin üroyində pərəstışkarına qarşı ehtiras odu alovlanırdı. Burda bir cadugor ağ yumurtaları bir-bir ağzına alırdı, sonra o yumurtaları bir-bir ağzından qıpqırmızı çıxardırdı. Və kim ki, o qırmızı yumurtalarla hazırlanan ilan atın yeyirdi cavanlığı geri qaytarırdı, yaxud tükənmiş kişilik qüvvəsini yenidən bərpa edirdi və burdan müəyyən fəsilələrlə ağ çadırları çiyinlərində ilişib qalmış qırmızı meşin şalvarlı qadınlar gəlib keçirdilər ki, çoxlarını sevmiş o qadınlarla müvəqqəti evlənmək istəyənlər əvvəlcə mütləq şəhər qazisi yanında kəbin kəsədməli idilər.

Barsis ilə ustanın kiçik oğlu axırıncı dəfə bura, nalbəndlər dərbəndinə gəlmişdilər və hər dallarındakı torbalarda gətirdikləri nalları tanış nalbəndə təhvil vermişdilər, sonra boş torbalarını çiyinlərinə ataraq geri dönerkən, ustanın oğlu çıxıb getmişdi. Barsis isə birdən elə bil bədrəmişdi, ayaq saxlamışdı, üzünün ifadəsi dəyişilmişdi və dərbənd başında görəsən bir qafilədən gözlərini çəke bilməmişdi, çünki bir an ona elə gəlmişdi ki, aran biçinçiləri kimi başları boz ləçəkli, ayaqları çarılıq və əyinlərinin cın-cındırından cın ürəkən bu adamlar onun həmkəndliləridir. Və haçansa onlar da Barsis kimi uzaq Boz quş dağları qoynundakı Günabad kəndindən yola düşüblər, amma aranda taxıl yandığı üçün biçinçilər dura bilməmişdilər, ona görə baş alıb həftələrlə bu şəhərə doğru gəlirlər ki, Ərdəbildən sonra bu dünyada ən ucuz çörəyi ilə məşhur olan Həmədanda bir qarın çörək pulu qazansınlar və indi bu saat onlar yaxınlaşan kimi nəinki Barsis bir-bir onları tanıyacaqdı, eyni zamanda onlar da Barsisi tanıyacaqdılar və hətta Barsisin üstünə düşəcəkdilər ki, od aparsın səni uşaq, sən hara, bura hara? Kənddə qoca baban iti

itmiş çoban kimi dağa-daşa düşüb səni axtarır, elə biz özümüz də vay-sınlanırdıq ki, səni qurd-quş basıb yeyib, tələf olmusan...

Sonra Barsis meyus olmuşdu, çünki dəstə yaxın gəlmişdi və Barsis çox tez ayırd eləmişdi ki, bu adamlardan heç birinin üz-gözü ona tanış deyil. Amma bu qafilədəki kəndlilərdən hər birinin arxasınca yeniyetmə bir qız uşağı gəlirdi ki, o qızların gözlərindəki qızdırımlı bir ısıltı, aclığın alısdırdığı o qara ısıltı. Barsisə coxdan tanış idi.

Nəhayət, o kiçik qafilə Barsisin yanından keçmişdi və qarşı tərəfdəki artıq qapısı bağlanmış nalbənd dükanı qabağında özlərinə yer seçib oturmuşdular, say dizlərini qaldırıb qucaqlamışdılar və arxalarını bağlı qapıya söykəmişdilər, yanlarındakı qızlar isə yırtıq, bədrex çadralarına bürgələnərək hər biri o kəndlilərdən birinin başı üstündə dimdik dayanmışdılar, gözlerini yerə dikmişdilər.

Və Barsis üreyinə daman uğursuz bir hissin tolaşı içərisində nə isə baş verəcəyini gözləməyə başlarkən, bu intizar uzun çəkməmişdi.

Çünki elə o saat hardansa zahir olan bir əcuz ki, belə əyri bir qarı idi, əl ağacını tiqqatıq yerə döyərək o kəndlilərə doğru yönəlmişdi və salamsız-kalamsız dərhal bir-bir o yeniyetmə qızları əlləşdirməyə başlamışdı. Qarının xınadan qızartdıq kilkilərinə elə bil heç vaxt daraq dəyməmişdi və dişsiz ağzı bağlı pul kisəsi kimi büzməli idi, qırmızı nöqtələrlə səpgili gözlərinin ağı içində bəbəkləri işım-ışım ışıldayırdı.

Və bu əcuz, indi baş barmağı ilə şəhadət barmağı arasında bir-bir o qızların ordlarını sıxıb ağzlarını açırdı. Sədəf dişlərini yoxlayırdı, imsiləyirdi və xınlıtlı səslə "bir gülsənə, başı batmış, – deyirdi, – gül görüm yanaqların çuxurlanıb qəmsizlənmirmi?"

Amma qızlar gülmürdülər. Bir dəri bir sümük idilər və hər iki tərəfdən batmış ordlarının çuxurları aclığın möhürlədiyi acı qəməzlər kimi solğun bənizlərində həkk olub qalmışdı.

Barsisin isə rəngi qaçmışdı, alt dodağını dişləri arasına almışdı və bu vaxt arxasında bir-birinə qonşu dükanlarını bağlayan nalbəndlərdən biri demişdi:

– İmansıza bax. Elə bil at almağa gəlib və hər dəfə dağ kəndlilərində aclıq başlayanda burda bu əcuzənin bazarı rəvac olur, bu bədbəxtlər də ki, nə müsəlman kimi müsəlmandılar, nə xaçpərəst kimi xaçpərəst.

İkinci cavan demişdi:

– Oğlan, qarın ac olanda nə din, nə məzhəb, nə tanrı? Deyirlər vaxtı ilə bir tayfa varmış və o tayfa xurma unundan xəmir yoğurub özləri

üçün çoxlu tanrı və büt quraşdırırmış, amma sonra bir dəfə qıtlıq və qəhətlilik ilində aclıq o tayfaya o dərəcədə güc gəlib ki, səcdə etdikləri bütün Allahlarını bir günün içində yeyib qurtarıblar və yaxşı da eləyiblər, çünki acın imanı olmaz deyiblər. İndi bu bədbəxtlər də oğlan uşaqlarını aclıqdan qurtarmaq üçün qız uşaqlarını qurban verirlər.

Sonra arxadan gələn o səslərdən biri Barsisə təpənməmişdi:

– Sən nə durmusan burda ay uşaq? Get bala, bu söhbət hələ sənin xərəyin deyil.

Amma Barsis çıxıb gedə bilməmişdi və qeyri-ixtiyari olaraq qızları əlləşdirən qarına doğru addımlamışdı. Qarı isə bu vaxt qızları əlləşdirib qurtarmışdı və indi kəndlilərdən birini burnu qabağında tutaraq, sövdələşməyə başlamışdı:

– Ortancıl oğlum üçün alıram bu qızı. Gəlinim olacaq, xınlı kəkliyim olacaq, buyur bu da məhriyyəsi, aç ovcunu, Allah xeyir eləsin!

Kəndli isə qarının ovcuna baxmışdı, köksünü ötürmüşdü və zarırmışdı:

– Azdır qarı nənə, insafın olsun!

– Azdır? Əlamən sizin kimi əkinçidən. Əkinçi tayfası kimi nəşükür bir tayfa, acgöz məxluqat yoxdur. Bir qızına bax, bədbəxt, gerək buna bir il sorasər yağlı bozbaş yedirdosən ki, heç olmasa bir qucaq dolduran sağrısı olsun...

Barsis boğazında düynələnən acı qəhərdən boğulurdu. Qoca nalbənd haqlı idi, əlbəttə ki, bu adamlar oğlan uşaqlarını aclıqdan qurtarmaq üçün qız uşaqların qurban verirdilər. Necə ki, Barsisi aclıqdan qurtarmaq üçün Cunay da özünü qurban vermişdi.

...Yeraltı qazmada gecənin hansı aləmindəsə birdən yuxudan yuxudan oyanmışdı və qoca babası ilə Cunayın qazmanın ortasındakı sönmüş ocaq başında xısın-xısın nə barədəsə danışdıqlarını eşitmişdi. Uzun azarı olan babasının səsi gah sürəkli öskürəklər içində batırdı, gah elə bil quyu dibindən gəlirdi. Cunayın cingiltili səsi isə gah titrəyirdi, gah qırılırdı.

Apar baba, – deyirdi Cunay, – qaravaş durmaq lazımdır, qaravaş duraram, kəniz olmaq lazımdır kəniz olaram təki Barsis ac qalmasın, təki odumuz-ocağımız sönməsin.

– Elədir qızım. Mənim uzun azarım var, bir ayağım qəbirdədir. Sən ki, qızsan, köçəri quşsan. Allah deyən olsa, səni aparıb bir Allah bəndəsinə nişanlasam, əvəzində otuz-qırx dirhəm məhriyə alsam o tifi aclıqdan qurtarıq və bir Allah şahiddir ki, birçə dənə qara pul versəydilər

əvvəlcə mən özümü satardım və qapılarda qul durardım, tək o uşağın öynədə bir tikəsi olsun.

Yenə Cunayın səsi eşidilmişdi ki:

– Apar baba, apar, yüz canım olsaydı, hamısının bir-bir o uşağa qurban verərdim, apar baba. Zəncana aparırsan, Zəncana apar, Həmədana aparırsan, Həmədana apar. Qoy qismətim qürbədə kənizlik olsun, amma Barsisim, körpə quzum ac qalmasın, böyüsün boya-başa çıxsın.

Sonra Cunay susmuşdu. O Cunay ki, cəmişi ondan dörd yaş böyükdü və hələ Barsis çağa ikən onu dalına sarıyıb höyət-bacanı süpürərmiş, xamır yoğurmamış, sac üstündə yuxa çevirmiş, meşəyə gedərmiş, ot-əncər yığarmış, qayıdarmış qazan asarmış, doğa bulayıb Barsisin qarnını doyurarmış. O isə əvəzində Cunayın saçlarını yolarmış, çünki qanmaz-annamaz bir cin toxumu imiş. Sonra o da böyümüşdü və Cunayın hərdən axşamlar qazmanın damı üstündə ağı deyib anasını yad etdiyinə qulaq asmışdı, çünki Cunay anasını görmüşdü, şəklini yadında saxlamışdı. Barsis isə anası öləndə bir yaşında imiş. Və anasının şəkli yadında qalmamışdı, buna görə Cunay ona böyük bacıdan artıq kiçik ana olmuşdu...

Handan-hana qoca yenə dillənmişdi:

– Ölməli mən idim, qız, – demişdi, – amma gəldilər və əhdi sındırdılar, sizi atasız, mənə oğulsuz qoydular. Amma indi lazımdır ki mən ölməyəm, yoxsa bütün əbavü-əcdadım o biri dünyada yaxamdan yapışar ki, o uşağı orda ac qoyub hara gəlmişən. Məgər bilmirsən ki, qara bığ nəslinin yurdunda bayquş ular. Əgər ocağımızın külü altındakı o qor da sönsə. Elə özün görmüsən ki, dədən can verəndə bir yol da olsun nə sənə üzünə baxdı, nə mənə, çünki gözləri ancaq o uşağa zillənmişdi, nə sözü vardısa o uşağa demək istəyirdi. Amma deyə bilmədiyi o sözü ürəyində apardı...

...Qaranlıq yeraltı qazmalarda yaşayan Günabad kəndi üç ildə ki, xərək vergisini ödəyə bilməmişdi və hər dəfə Təbrizdən gələn ibn Rəvvadın təəssübdarları əliboş geri qayıtmışdılar.

Nəhayət bu yay Vəcna ibn Rəvvad xəstə yatan böyük qardaşının əmrilə başında böyük bir atlı dostu özü Günabad kəndinin üstünə gəlmişdi.

Və o vaxt ki, Vəcna ibn Rəvvad qasqa ürgəsini kəndin yuxarı başındakı bir qazmanın damı üstünə sıçratmışdı. Günabad kəndinin qazmaları, damları tır-tır əsmişdi.

Bütün kəndi Vəcnanın atlıları sarğı içinə almışdı və bu artıq bir kəndin düşməni qoşunu tərəfindən basqına uğramasını andırırdı; nə ələ keçir-disə qarət edilirdi. Bütün həyətlərdə güman gələn yerlər qazılırdı. Buğda-arpa basdırılan quyuların ağızları axtarıldı. Çünki dağ kəndlərdə pərinc buğdası basdırılan bu quyuların ağızı suvanırdı, hamarlardı, üstünü ot-əncər basırdı və əgər kəndə basqın olurdusa, bütün kənd qaçıb dağa-daşa düşdürsə, yaxud meşələrdə gizləndisə, basqından sonra bu quyulardan salamat qalanları kəndi achiqdan qurtarırdı.

İndi yoxsul bir kəndin qarəti nə qədər az nəticə verirdisə, qarətçilər getdikcə daha artıq quduzlaşdığı üçün kənd qadınları ilə uşaqların fəryadı göyə ucalırdı. Bu vaxt Vəcnanın atlılarından iki nəfəri Barsisgilin həyətinə atlarından yerə sıçramışdılar və qazmanın qapısı ağzında ayaqlarına dolayan Barsisi vurub qırağa ataraq içəridə bir başa Cunayın üstünə cummuşdular. Cunay isə çığırılmışdı, qaçıb özünü atasının üstünə atmışdı...

Bir qayda olaraq xərək vergisini ödəyə bilməyən kəndlərə basqın zamanı çox vaxt qara gözlü, uzun kirpikli yeniyetmə qızlar ovlanaraq girov kimi şəhərlərə aparılır və xərək vergisi toplayan təəssübdarlar qızların vergi ödənildikdən sonra kəndlərinə, evlərinə, ata-analarına qaytarılacağını şərt qoyurdular. Amma gedənlərdən çox azı geri dönürdü. Çünki bir parası xəbərsiz-otərsiz yoxa çıxırdı, digərlərinin sorağı çox uzaqlardan gəlirdi. Bəziləri isə özləri şəhərlərdə ilişib qalırdılar və doğma yurdlarını ürəklərində dəfn edirdilər.

İndi Cunayın çığırtısını eşidərkən Barsis yıxıldığı yerdən sıçrayıb ayağa qalxmış və yarıqaranlıq qazmada atasının o iki nəfərlə əlbəyaxa olduğunu görərək qaçmışdı, qazmanın ağzına atılmış çırpı şələsi üstündəki dəhrəni qaparaq o iki nəfərin üstünə cumarkən bu dəfə Cunay ikinci dəfə çığırtıb atasının arxasından çıxmışdı və özünü Barsisin üstünə ataraq, dəhrəni Barsisin əlindən almaq istəmişdi. Və bu vaxt Barsisi taparaq Cunayı aradan çıxarıb xilas eləmişdi, böyüklərin görə bilmədiyi bir işi görmüşdü. Cunayı arxasınca sürüyüb qazmadan çıxarkən həyətdə cilovları yəhərləri üstünə atılmış atlardan birinin belinə sıçramışdı, əlini uzadıb Cunayı tərkinə qaldırmışdı, sonra kəndin yuxarı başından dağ döşündəki meşəliyə doğru çıpmışdı və orda meşənin qalınlığında Cunayın təkidi ilə atı çubuqlayıb geriye kəndə tərəf qovmuşdu. At isə çapıb getdiyi yolu baş aşağı addımlaya-addımlaya geri dönərkən qarabuğ oğlunun qazmasında artıq fəlakət baş vermişdi. Atının

oğurlandığından quduzlaşan qarətçinin qılıncı Barsisin atasını ölümcül bir zərbə ilə yerə sərmişdi...

Barsis ilə Cunay isə hava qaralandan, Vəcnanın atları kəndlərdən uzaqlaşandan sonra, meşədən çıxmışdılar. Və kəndə doğru yüyürmüşdülər. İşıqsız qaranlıq kənddə artıq kişi səsi eşidilmirdi. Gah uzaqda, gah yaxında ağı deyən qadınların səsləri, kənd itlərinin üzüntülü ularları və kiçik uşaqların ağlayışları bir-birinə qarışmışdı.

Cunay ilə Barsis qaranəfəs özlərini içəri salanda, çoxdan xəstə yatan babaları ölümcül yaralanmış oğlunu gətirmişdi, öz yatağında uzatmışdı və qocanın bir qoyun derisindən ibarət olan yatağı yanında torpaq döşəməyə sancılmış bir görməşov çubuğu yanırdı ki, ta qədimdən dağ kəndlərinin şamı və çırağı olan o yanar görməşov çubuğunun işığında can verən ata başı yanında diz çökən Barsisi gördüyü üçün gözləri geniş açılmışdı. Elo bil əzraildən möhlət almışdı və bu anda baxışları yalnız Barsiso zillənib qalmışdı və dodaqları tərpenməyə başlamışdı, amma dili söz tutmamışdı və Barsisin babası can verən oğlunun üstünə öyilmişdi, oğlunun nə dediyini eşitmediyi üçün fəryad elomışdı:

– Bir söz de a qurbanın olum, bir söz de, bilim nə deyirsən, nədi arzumanın elə baxırsan?

Və qoca ağlamağa başlamışdı. Cunay da evin yeganə qadın xeylağı kimi ağı deməyi özünə borc bilərək “yeddi gün yeddi gecə ağlayacağam, ay dedə, atımı çöllərdə bağlayacağam ay dedə” – deyərək hönkürmüşdü.

Barsis isə ağlamamışdı, çünki dili söz tutmayan atasının baxışları ona demişdisə hamısını eşitmişdi. Və atası ona: “evimin böyüyü oğul, ağlamazsan, – demişdi. – Başına döyüb vayanmazsan, – demişdi. – Böyüyorsən, igid yaşına dolarsan, – demişdi. Atanın qanını düşmənin qara qanı ilə yuyarsan”, – demişdi.”

Sonra o vaxt ki, atası baxışlarıyla sözünü deyib qurtarmışdı birdən gözləri şüşələnmişdi və Barsis aşağı öyilmişdi, atasının gözlərini qapamışdı.

...Və o gündən Barsisin qoca babası bütün günü yatıb qaldığı yatağına yaxın düşməmişdi. Gecəli-gündüzlü ocaq qırağında gah mürğüləmişdi, gah oyanmışdı, gözlərinin dərinində qara bir işıltı alışıb-yanmışdı. Və nəhayət bir gecə Barsisi yuxuya verəndən sonra Cunayı yanına salaraq pay-piyada dünyanın o başına yola düşmüşdü ki, hardasa böyük şəhərlərin birində qız nəvəsini ərə verəcəkdi, övəzində kəbin haqqı-mehriyyə alacaqdı və geri dönüb Barsisi acliqdan qurtaracaqdı.

Amma Barsis o çörəyə əl vura bilməzdi, Cunayın göz yaşları bəbəsinə babasının evə gətirəcəyi əppək tıxanardı boğazında qalardı və oppəyin hər tikəsi ağrı olardı, burnundan tökülərdi.

Buna görə idi ki, iki gün sonra şəhərin alaqqaranlığında sərcələr tut ağacında şivən salanda Barsis kənddən çıxmışdı. Boz quş dağlarından aşağı enmişdi və karvan yolu ilə baş alıb gedərək arxaya baxmışdı ki, orda qalanlar – yeraltı uçqu bir qazmadan, dibində bir ovuc arpa unu qalmış bir torbadan, göbələk papağına oxşar qara bir sacdan, sapı sınıq qədim bir xışdan, dişləri korşalmış bir oraqdan, boşqab boyda bir kirkirədən, gil yamaqlı bir su səhəngindən və hər il pıtraq kimi bar verən bir tut ağacından ibarətdi. Bundan sonra həmişəlik olaraq qara bir virənənin məskəni yiyəsiz qalacaqdı...

...İndi isə hava qaraldıqca qaralırdı. Şəhərin şam bazarı izdihamla dolmağa başlamışdı. Və inadkar kəndli ilə sövdəsi baş tutmayan o ecuzə yenə çəliyini tiqqatıq yerə döyərək şam bazarından çıxarkən Barsis də gözləri heç bir şey görməyən, amma hara isə baş alıb gedən yuxulu gəzərlər kimi o qarının arxasınca düşmüşdü. Çünki özünü inandırmışdı ki, yazıq babası da bu kəndlilər kimi Cunayı bu şam bazara gətirmişdi, Cunayı bu qırmızı kilgəli qarı alıb aparmışdı. Və indi Cunay bu qarının evində qaravaşırsa, qarı gedib öz qapısını döyən kimi içəridən Cunayın “gəldim” deyən səsi eşidiləcək və Cunay qarı üçün qapını açanda o bir anlığa Cunayın üzünü görəcəkdı.

Amma qaranlıq və darısqal bir döngədə qarı birdən-birə yoxa çıxmışdı, çəliyinin tiqqıltısı kəsilmişdi və Barsis o qaranlıq döngədə tək qalmışdı. Və döngə elə bil dərin bir dağ kimi Barsisin başı üstündə göyə ucalmışdı, arxasındakı çökək həyətləri də gizlətməmişdi. İndi o şəhəri dirigözlü burda açacaqdı. Hava işıqlananda bu döngədəki bütün qapıları döyəcəkdi. Əgər Cunay bu döngədəki evlərin birində, qarının yanında qaravaş idisə, o da qalabənd olub bu şəhərdə qalacaqdı. Məscidlərə su daşıyan uşaqlara qoşulacaqdı. Bir qarın çörək pulu qazanacaqdı və bir gün fürsət tapıb Cunayı qarının evindən qaçıracacaqdı. Gecələr karvan yolu ilə Boz quş dağlarına doğru gedəcəkdilər, gündüzlər yoldan çıxıb dağda-daşda gizlənəcəkdilər... Birdən səksənmişdi. Yaxında çox alçaq bir qapı açılmışdı, qaranlıq dalana titrək bir işıq düşmüşdü. Sonra o qarı özü ölinde uzun və qırmızı bir şam o alçaq qapıdan çıxmışdı və qapı ağzındakı üstü mişarlanmış girdin kimi çox hamar olan dəyirmi bir daş üstündə oturmuşdu.

Və bu andan Barsis geniş açılmış gözləri ilə elə bil bir rəya görməyə başlamışdı ki, qırmızı bir şamla işıqlanmış o qaramat rəyada başları ağ çadralı bir qatar qız bir-birinin ardınca başlarını aşağı əyərək qarının çox alçaq və yaşıl rəngli qapısından döngəyə çıxmışdılar və gəlmişdilər. Barsis nəfəsini dərməmişdi. Gözləri dörd olmuşdu. Qaranlıqda üzlerini yaxşı seçə bilmədiyi o qızlar içində doğma bir simanı görəyə ümidilə üreyi döyünməyə başlamışdı, amma sonra çox tez ayırd etmişdi ki, o qızların hamısı Cunaydan bir boy ucadılar. Və əgər içlərində Cunay olsaydı, başı o qızların çiynlərindən çox aşağı qalardı.

Bu vaxt döngə başında ayaq səsləri eşidilmişdi və orda olan bir qaraltı çalxalana-çalxalana, gah sağa, gah sola ləngər vura-vura üzü bəri gəlmişdi. Bir başqa qapıya doğru yönəlmişdi, salamsız-kalamsız qarının əlindən şamı qapmışdı və qırmızı şamla bir-bir qızların üzlerini işıqlandıraraq birincidən ikinciyə və ikincidən üçüncüyə keçərək getmişdi, qızların ağ cərgəsinin axırına çıxmışdı. Sonra ordan geri qarılarlaq birnəfəsə demişdi:

– Ey küpəgirən imansız, eşitdim keçən həftə şam bazarında təzə gül almısan. Və mən ki, üzümün üstünə bir üz qoyub bura gəlmişəm-sə, sən gərək o gül rənanı mənə göstərəsən!

Qarı başına bir qazan qaynar su tökülmüş kimi ayağa sıçramışdı və quyruğu tapdanan bir ilan kimi fışıldamışdı ki:

– Belə sən çox qələt eləyib bura gəlmisən, çünki bura gələn bir kəsin gərək mərifəti olsun. Yox əgər qaysavadan pay uman kimi bura gəlmişənsə, dediyin o gül sənə o çöpür burnun üçün deyildir.

İndi də məst-xumarın başına elə bil bir bədyə soyuq su endirilmişdi. Və bir an nitqi batmışdı, gözlərini döyö-döyə qalmışdı, sonra ağzından gövhər saçan bu əcuzağa yaltaqlanmağa başlamışdı:

– Əl aman ey qarı, başına and olsun ki, mənim dilim bir az zinəkərdir, amma, üreyim tərtemizdir və demək istədiyim o idi ki, əgər o qonçəyə yad nəfəsi dəyməyibse halalım olardı və mehriyəsi nə qədərdir, sən deyirdin, mən əsirgəməzdim.

Bir anda bir çəngə küləş kimi alışmış qarı indi bir çəngə küləş kimi də tez sönmüşdü. Qayıtmışdı öz yerində oturmuşdu və demişdi:

– Onda öz bəxtindən küs, çünki çox gecikmişən, və o gül ki, hələ açılmamış idi, apardım bu ilin hesabına valinin baş hərəminə peşkəş verdim.

– Evin başına uçulsun, qarı, kim inanar ki, valinin baş hərəmi o ilin və ya bu ilin hesabına səndən peşkəş alır?

– Əlbəttə ki, heç kəs inanmaz. Amma cəmi şəhər bilir ki, əgər valinin o həşəri arvadına mən hər ilin üç bayramında bir qədəri-qüvvə peşkəş aparmasaydım vali çoxdan tifaqımı dağıtmışdı və bu halal kəsbkarlığım əlimdən getmişdi.

– Qulaq as qarı, xəlifə Məmun keçib gəldiyi bütün şəhərlərdə yekşənbə günləri şikayətçiləri hüzuruna qəbul eləyir, özü də hamıdan əvvəl o şəhərin zənən xeylağından sənə kimi Nuhu taxtda, Süleymanı qundaqda görmüş bir qarının şikayətinə qulaq asır, indi ki vali sənə zülm eləyir...

– Annamaz bir tifil kimisən, oğlan. Xəlifə hamıdan əvvəl qəddi bükülmüş, belə əyilmiş o qarıya qulaq asır ki, şəhər hakimi əvvəlcədən o qarının dərşini verib xəlifənin hüzuruna buraxır.

– Və həqiqətən sənə bilmədiyinə qor düşər qarı, elə isə bunu da bil ki, mən qumarda udzduğum haram pulu savab işə sərf etmək üçün and içmişəm... Ona görə elə indi ki, bura gəlmişəm, qoy elə bu qaranlıq döngədə bu ağ cüclərdən biri mənə öz xoşumla qarət eləsin.

– Elə isə atan rəhmətlik, oğlan. Axır ki, gəldin mətləb üstünə. Hərçəndi yenə bir az da yəndəmsiz danışsən, amma elə qədimdən rəvayətdir ki, “verdiyin sonindir, vermədiyin özgenin”. Çünki nə verəcəksən əlinlə gedəcək sənənlə. Bayaq özün əlinə şam alıb öz gözünlə gördün ki, mənim cüclərimin hamısı qızıl dinar kimi bir-birindən göyçəkdilər, indi də gərək sən özün olını pul kisəsinə salıb dən çıxardasan ki, o cüclərdən biri sənə rəğbət eləsin.

– Başa düşdüm ey çox bilmiş qarı. Bilirsən ki, kisəm doludur? Nə olar? Buyur bu daş, bu tərəzi, bax, bu meydan, bu da şeytan...

Və məst-xumar boğazı büzməli, qıraqları gül muncuqlu pul kisəsinə dartıb qurşağı altından çıxarmışdı. Amma kisənin ağzını açmağa macal tapmamışdı ki, birdən divar boyu düzülmüş o qızların hamısı yerlərindən qopmuşdular və gecə qonağını elə bir sarğı içinə salmışdılar ki, qadın nəfəsinin yaxınlığı məst-xumarın ixtiyarını əlindən almışdı, pul kisəsinə əlindən buraxmışdı və o ağ çəmbər içindən qarını səsləmişdi:

– Qulaq as, ey əcuza. Mənim ki, yeddi göydə bir ulduzum yoxdur, və yerdə ənisim¹ ancaq boz bir çeyirəkədir, qoy bu ağ cüclərin cümləsi bu gecə elə topdan mənim olsun, çünki əslində mənim başqa bir təmənnam yoxdur. Və əgər varsa, başımı yumşaq diz üstə qoyub ağlamaqdı məradım.

¹ Yolda həmsöhbət

Qarı bir an duruxmuşdu, yaddaşında nə isə alışıb yanıbmışdı və bayaqdan bəri tanımaq istədiyi bu adamı nəhayət tanımışdı: elədir, o bu bazar şairi idi ki, bütün günü nazik buduna bir sap bağladığı boz bir çeyirtkeylə “ey xiridar” deyər bazarda gozirdi. Və bu xiridar nidasından izdiham səksənib yarılırdı. Bu vaxt çeyirtkə irəli sıçrayırdı. Amma o saat buduna bağlanmış sap dartılırdı. Çeyirtkə bir mənzil uçub yerə düşürdü və izdiham hırıldayırdı. Beləliklə dövrəsində oturan cavanlar bazar şairini fərəhli nidalarla qarşılayırdılar, yuxarı başda ona yer göstərirdilər. O isə çeyirtkəsini bucaqların birində papağı altında dustaq edirdi, saçlarını çiyninə dağıdırdı, sonra gəlirdi qara dövrəsində otururdu və burda onun hər dəfə bədahətən dediyi yancağı açıq şeirləri içində mis kimi cingildəyən bir misra o gün bütün bazar əhlinin dilində özərlənirdi.

İndi belə bir xanəxarabın başını yumşaq bir diz üstə qoyub ağlamaq üçün bir gecədə bir kise dirhəmin göyə sovuracağına qarının artıq şübhəsi qalmamışdı. Və artıq gecə yarısına kimi burda oturmayaacağı, ərion şamları bir-biri dalınca dəyişdirməyəcəyi üçün qarının gözləri işıqlanmışdı, tez ayağa qalxmışdı və qızlarının hamısını bazar şairilə bir yerə qovub qapıdan içəri salmışdı, sonra əlində şam çox alçaq və tünd yaşıl rəngli qapısını bağlamaq istərkən birdən hardansa qaranlıqdan çıxan bir oğlan uşağı özünü irəli atmışdı və dili topuq çalaraq zarırmışdı:

– Qarı nənə... can nənə... o qızın nə idi?

Və qorxu bilməz bir ifritə indi bu uşaq səsinə səksənmişdi, qapı ağzından geri çevrilmişdi, şamın işığı Barsisin üzünə düşmüşdü. Qarı bir an gözlərini döyə-döyə qalmışdı. Sonra birdən bütün vücudu, qarnı qəhqəhələrlə çalxanmışdı, uğunub özündən getmişdi. Və bu axşam qarının əlinə nadir bir vücut keçmişdi ki, ona görə keyfi durulmuşdu. Aladağa çıxmışdı və indi qarnı tox qoca pişik kiçik bir siçan balasıyla oynamağa başlamışdı.

– Vay olsun od aparmış şeytan toxumu, mənim bir qatar qızım var, necə yəni o qızın adı nə idi? Yoxsa indi də bədımcan durub üstümüzə gəldi? Deməli sən axşam hər gəlib burda maritlayırsan. Oğru pişik kimi xəlvətə salıb müft-müsəlləm, qızlarıma baxırsan və xumarlana-xumarlana müft dem alırsan?

Barsis boğularaq fəryad eləmişdi:

– Yox... Bunları demirəm... O biri qızı... Onu ki, aparıb valinin arvadına peşkəş eləmişəm.

Qarı əlini şappadan yambızına çırpmışdı:

– Mən qınayan qarının qarnı yansın, buna da, incə bala sorçəyə də bir qatar qız bəs eləmişəm. Vallah onda o dəli dərviş elə düz deyirmiş ki, bir zaman gələcək ki, kök inoklər öz artıq buzovlarından süd əməcək...

İndi artıq heç bir şeyi başa düşə bilməyən Barsisin başı taqqıldamışdı, ağır-acısı qalmışdı, qarı isə tumanının ətəyini qaldırıb gözlərinin yaşını silmişdi və Barsisə təpinmişdi:

– Sürüş burdan xakbəsar, nə olub, nə xəbərdir! Bu gün sabah bir şəhərə gedərsən, pul kəsərsən, karvan soyarsan, elə ki, ciblərin dirhəmlə doldu, onda gəlib qarı nənənin qapısını döyərsən. Dayan görüm! Gözlərinə bax, başuva çadra salsam görənlər elə bilər ki, sən özün gözəl qızsan. Düz deyirəm vallah bu gözlər ki, sonda var, əgər Yusif gedib Fironun ölkəsində təkə Züleyxanın əndamına od salmışdısa, biğ yerin torloyəndə sən bu şəhərdə nə qədər Züleyxa varsa, hamısının sinəsinə dağ çəkəcəksən...

Kirimək bilməyən qarı nəhayət, kirmişdi və əlini uzadıb soyuq sümük barmaqlarıyla Barsisin çənəsini ollomək istəmişdi. Barsisin oti çimçəşmişdi, geri sıçramışdı, sonra çox alçaq və tünd yaşıl rəngli qapı örtülmüşdü.

Və Barsis yenə o qaranlıq döngədə tək qalmışdı.

1984

İKİNCİ HİSSƏ

Azərbaycan dağları. Bilalabad kəndi.

Gecədən xeyli keçmişdi. Bütün kənd yatmışdı. Quşbaşı qar yağırdı.

Bir dəstə atlı çaparaq kəndə girdi. Atlılar kənd içilə çaparaq uca hasarlı bir ev qarşısında dayandılar. Bir nəfər atdan yerə sıçradı, böyük darvazanın dəmir toxmağını çalmağa başladı. Handan-hana darvaza arxasından bir səs eşidildi:

– Ey adam, kimsən?

– Açı qapını – görərsən.

Yaşıl darvazanın bala qapısı açıldı, olinde qara çırağ tutmuş başı külahlı bir nəfər küçəyə çıxdı, lakin qarşısında bir nəfər əvəzinə bir dəstə atlı görərkən, qaşları çatıldı və başını geri çevirdi, kimi isə səslədi:

– Ey gecə çırağı, harda yubandın?

Dərhal pəhləvan cüssəli, qulaqları cüt sırğalı qapqara bir qul əlinde məşəl, başını əyib bala qapıdan küçəyə çıxdı və ağasının arxasında əmrə müntəzir dayandı.

Athların başçısı ev sahibinə dedi:

– Zəncandan gəlirik, ey kətxuday, yolda yubandıq. Dağlarda çovğundur. İzin ver, bu gecəni sənə kəndində, sənə evində qalaq.

Kətxuday dinmədi, qaramat baxışları ilə məşəl işığında atlıları gözədən keçirməyə başladı. Aralığa sükut çökdü. Atından yerə sıçramış gənc dedi:

– Nə durub baxırsan, ey kətxuday? Tanımadın Cavidanı? Şəhrək oğlu Cavidanı ki, Bozzeyn dağlarının hakimi, Bozz qalasının sahibi və ağköynək xürrəmlərin sorveridir?!

Kətxudayın əlindeki qara çırağ titrədi, lakin üzünü Cavidana tutub təmkinlə dedi:

– Ey Cavidan, bir dəfə Miyanıç bazarında mən sənə rast gəldim, amma qəsdən tanımadım səni, çünki mən divan adamı, sən isə bir asi idin. Və əgər tanısaydım səni, gərək dərhal yapısaydım yaxandan... Və indi də mən səni görmüşəm, nə sən mən!

C a v i d a n. Qulaq as, ibn Boyat, atlar yorulub, yolda qalmışıq. Ocaq ver bizə, çörək ver bizə atlara yem ver, və havayı istəmirik – al!

Və Cavidan qoltuğundan çıxartdığı kiçik pul kisəsini yuxarıdan aşağı kətxudayın üstünə atdı. Lakin ibn Boyat yerindən tərpənmədi və pul kisəsini arxasında dayanmış qara qul tutdu.

İ b n B o y a t. Bir də deyirəm, ey Cavidan, mən yatmışam və xəbərim yoxdur ki, kəndə kim gəlib və şəhər tezədən xəbərim olmayacaq ki, kənddən kim çıxıb gedib...

Və İbn Boyat pul kisəsini qara quldan alaraq yuxarıya, Cavidanın üstünə atdı. Bu dəfə Cavidanın atlılarından biri pul kisəsini havada tutdu. Cavidan isə çəkməsinin quncuna keçirdiyi qamçıyı dartıb çıxartdı. İbn Boyat yerindən tərpənmədi və dedi:

– Toxunma mənə, ey Cavidan, əgər istəmirsən ki, qan tökülsün. Amma qəsdin evimi talan etməkdirsə, bu saat ömrüm, qul darvazanı açsın!

Cavidan əlini saxladı və dedi:

– Biz heç kəsin evini talan etməmişik, İbn Boyat! Biz ancaq xərac karvanlarından bac almışıq. Və sənə talan edilməli bir şeyin də yoxdur. Çünki dedə-baba torpaqlarını Əzd qəbiləsi çoxdan qapıb əlinə alıb və ibn Rəvvad qardaşları səni bir xoruza yük eləyiblər...

İbn Boyat sevər yerindən yaralanmış kimi bir an boğuldu. Sonra başını dik tutub dedi:

– Bu çərx-gərdündür, ey Cavidan, əvvəl bizə nə verirsə, sonra əllimizdən alır, amma əsil-nəsəbimiz həmişə bizimlə qalır. Və mənəm ki, yeddi göbək yuxarıda yeddi arxa dönənlərim əcəm şahları və türk xanları ilə oturub-durublar, bu mənə bəsdir.

– Amma özün...

İ b n B o y a t. Özüm də haqq yolunu tapıb müsəlman oldum və indi əmirolməminin sədiq quluyam.

Hələ də atına minməmiş gənc xürrəmi davam gətirmədi, bağırdı:

– Sizi, namərd dehqanları hər yerdə belə gördüm. Siz o vaxt haqq yolunu tapırsınız ki, yadelli əşrəflər qapıb torpaqlarınızı əlinizdən alırlar və o vaxt müsəlman olursunuz ki, hökumət xərac yağmağı sizə tapşırı. Və yenə başlayırırsınız bizi soymağa, torpağa dönənləri, kirpiyi ilə od eşənləri...

Və gənc ibn Boyatın yaxasından yapışdı, lakin Cavidan əlini qaldırdı:

– İşin olmasın, nəhaq qana bizim inandığımız izin vermir...

Və üzün qara olsun, ey kətxuday, çünki bir müsəlman qapısını döysəydik, indi çoxdan ocaq qırağında qızınırdıq...

Yaxasını gənc xürrəminin əlinə qoparan ibn Boyat birdən nə gördüso diqqətlə baxmağa başladı, sonra istehzalı bir təbəssümlə dedi:

– Məsəlman qapısına niyə gedirsiniz ki, odur, ordan ucdakı dax-madan işıq gəlir, belə məlum Barmida arvad hələ yatmayıb və sizin kimi o da xürrəm – dindir... Deyirlər bu axşam böyük oğlu hardansa uzaq səfərdən gəlib... O arvada bir dirhəm versəniz, səhərə qədər can-başla qulluğunuzda durar.

Cavidan dönüb baxdı. Bütün işıqları sönmüş kənddə yalnız bir dax-madan işıq gəlirdi.

Barmida arvadın daxması.

Buxarıda arçan odunu yanırdı və buxarı başında Babək ilə anası üz-üzə oturmuşdular. Babək gur yanan ocaqdan doymurdu, əllərini ocağın alovunda ovuşdurub yuyurdu və nəhayət ocağın alovun iki əlilə ovuc-layib üzünə çırpıdı...

B a r m i d a. Hələ də canın qızmayıb, oğul?

B a b ə k. Bu dəfə yol çox ağır oldu, ana... qar, çovğun... bir də ki, ocaqda arçan odunu yananda nə otrindən doymaq olur, nə istisindən...

B a r m i d a. Nə deyirsən, danışım ibn Boyatla? Yardarlıqla bir əlcə torpaq götürüb, əkerliyə başladığı...

B a b ə k. Təbrizdən didərgin düşmüşəm, ana, amma Ərdəbil var... Və orda qılınç pardaxlayan ustalardan biri hələ bildir mənə demişdi ki, işdi, şayəd Ərdəbilə gəlsən, sənə iş tapılar.

B a r m i d a. Deməli, yenə gözündən ıraqda?

B a b ə k. Əgər oralar ucuzluqdu, gələm sizi də aparram. Babəkin kiçik qardaşı Abdulla ki, daxmanın o biri küncündə yorğan altında yat-mışdı, birdən yorğanı başından atıb dik yatağında oturdu və dedi:

– Ərdəbilə, ana, Ərdəbilə, çünki Ərdəbilin süd kimi ağ əppəyi var... və mən Babəkə gedirəm Ərdəbilə...

B a r m i d a. Qaynama, otur yerində. Bir tikə boyu var, Ərdəbilə gedir.

A b d u l l a. O vaxt ki, Babək kənddən Təbrizə gedib, indiki məndən ancaq iki yaş böyük imiş.

B a r m i d a. Və o vaxt ki, Babək indiki səndən iki yaş kiçik idi, dağda qoyun-quzu otarırdı. Amma sən hələ də tumanından tutub gözirsən.

Balaca Abdulla nə deyəcəyini bilməyərək üsyan elədi:

– Çünki bəhmöz vermirsən, xəşil bişirmirsən və cad əppəyi, arpa çörəyi yeməkdən dişimin dibi gedib.

B a r m i d a. Qudurasan, qart qurbağa, arpa çörəyi peyğəmbərlərin və müqəddəslərin çörəyi olub.

– Və inanan daşa dönsün, – deyər balaca Abdulla burnunu çəkdi. Babək ixtiyarsız güldü və bu dəfə Barmida arvad pərt oldu:

– Kimə inanmırsan odo, mənə, yoxsa peyğəmbərlərə?

Babək anasını sakit elədi:

– Bəsdir ana, nə düşmüşən uşağın üstünə.

Barmida kiçik oğlundan əl çəkdi. Şəfqətlə böyük oğluna baxdı:

– Gecdir oğul, sən də yıxıl yat. Mən təndirxanda ocaq üstünə sac qoymuşam. Sabah kənd arvadları gözyaşının gələcəklər. Gərək yuxa arasında tərəf verəsən ki, ağızları şirin olsun!

Barmida arvad ayağa qalxıb daxmadan çıxdı. Babəkin gözləri di-vardan asılmış tənburə sataşdı. Balaca Abdulla da başını qaldırıb divar-dan asılmış tənburə baxdı.

B a b ə k. Tellərin qırnamısan ki?

A b d u l l a. Anam qoyur ki... deyir tənbur çalmaq sənə xörəyin deyil.

B a b ə k. Dur gətir bura, görüm.

Abdulla ayağa sıçradı, tənburu mıxdan çıxartdı, gətirdi Babəkə verdi, Babək bir müddət tənburu köklədi, sonra yavaşdan çalmağa baş-ladı. Balaca Abdulla heyranlıqla qardaşının üzünə baxır, tez-tez göz-lərini qırparaq qulaq asırdı...

Sonra Babək bir an əlini saxlamışdı ki, Abdulla tez soruşdu:

– Təbrizdə öyrənmisən, yoxsa Miyanıçda?

B a b ə k. Burda, sən boyda olanda, ibn Mingənin qullarından biri öyrətmişdi mənə, – o vaxt ki, ibn Mingənin çobanı idim.

A b d u l l a. Müsibət çalırsan, adın də, yadımda qalsın!

B a b ə k. Qədim havadır, adı “Sərvstan”, macal tapanda öyrədərəm, sən də çalarsan.

Daxma arxasında nal səsləri və at kişnərtisi eşidildi, sonra qapı bərk-dən döyülməyə başladı...

Babək tənburu Abdullaya verib cəld ayağa qalxdı, taxçadan qəmər-sin götürüb köynəyinin altında gizlədi və tez daxmadan çıxdı...

Daxmanın artırması. Kəllədə təndirxana.

Barmida arvad ölindəki oxlovla qızmar sac üstündəki yuxaları tez-tez tərsinə və avandına çevirirdi və balaca Abdulla anasının табаğa atdığı yuxuları içəriyə daşıyırdı.

...Daxmanın içi Cavidanın adamlarıyla dolmuşdu və adamlar iki cərgəyə bölünüb həsir üstündə qarşı-qarşıya oturmuşdular. Ucuz qə-

lənkar süfrə üstündə yuxa qalaqları, baş soğan və kasalarda şüyüdlü şor vardı və çox üşümüş, çox acımuş adamlar iştaha ilə yeyirdilər.

Cavidan ilə Babək isə süfrənin başında, buxarı yanında üz-üzə oturmuşdular.

Barmida olində bir kuzə içəri girdi və dedi:

– Doqquz ildi bunu yerə basdırmışam və əhd eləmişəm ki, oğlum golənə qalsın. Və indi ki, oğlum gəlib çıxdı, için, halal xoşunuz olsun!

Məclisdən sevincli bir uğultu qopdu. Barmida kuzoni və piyaləni qapı ağzındakı gənc xürrəmiyə verdi, gənc xürrəmi isə yuxarı başda oturmuş Cavidana tərəf baxdı, Cavidan gülümsədi:

– Elə ordan başlayın və əgər bizə də bir damcı qalsa, bilərəm ki, insanınız varmı.

Gənc xürrəmi piyaləni mət kimi qaramtul şərəblə doldurub başına çəkdi və nəfəsini güclə dərib dedi:

– Başına and olsun ki, şərəb ki, Cəməşid şah icad eləmişdi, o da ömründə belə şahənə şərəb içməmişdi.

Barmida arvadın gözləri güldü və çəkilib qapı ağzından getdi.

Kuzə ilə piyalə isə əldən-əldən keçərək, yuxarı başa doğru hərəkət edirdi...

Təndirxana.

İkinci xoruz bəm idi, səhərə az qalmışdı, Barmida arvad hələ də təndirxanada sac üstündə yuxa çevirirdi. Balaca Abdulla yürüyüb anasının yanına gəldi:

– Hamısı yığılıb yatdılar, ana, bir tək o çal papaqdan başqa, çünki o kişi söz soruşur, Babək cavab verir, sonra təzədən yenə söz soruşur və Babək yenə cavab verir...

Barmida arvad yuxanı sac üstündən götürüb ayağa qalxdı, gəldi qapı ağzından içəriyə baxdı. Cavidanın adamları bir-birinin yanında həsir üstünə döşənib yatmışdılar, içəri girməyə yer qalmamışdı. Buxarı başında oturmuş Cavidan ilə Babək isə fikirli bir halda başlarını aşağı salmışdılar. Barmida arvad öz-özünə pıçıldadı:

– Sən özün rəhm et, ey yaradan, görənlər axı nə istəyir bu adam mənim oğlumdan?

Barmida arvad yenə qapı ağzından çəkilib getdi. Cavidan maşa ilə ocaqdakı közləri çələdi.

Elədir, Əzd qəbiləsi Rəbiyə qəbiləsini üstələyir və belə getsə, bütün Azərbaycana ibn Rəvvad qardaşları hökm edəcək...

– Və biz də qıraqdan baxıb tamaşa edirik, – deyər Babək koskin bir hərəkətlə başını qaldırdı:

– Nəyə tamaşa edirik? – deyər Cavidan heyretlə Babəkə baxdı.

– Ona ki, görək hansı qəbilə uzaqdan gəlmiş hansı yad qəbilə bizə ağa olub hökm edəcək... Rəbiyə qəbiləsi, yoxsa Əzd qəbiləsi?

Cavidan diqqətlə Babəkin gözlərinə baxdı:

– Səhərə az qalıb, vaxtdır, biz durub gedirik. Amma o sözləri ki, sən mənə dedin, o sözləri mən burda qoyub getmək istəmirəm və o fikirlər ki, sənin başından keçir, sən də burda qalmağın məsləhət deyil! Ərdəbil fikrini çıxart başından! Və gedək mənimlə Bəzz qalasına!..

Babək bir müddət dinmədi, sonra gülümsədi:

– İndi mən anamın ixtiyarındayam.

Cavidan da güldü:

– Sən mənə mane olmasan, anadan mən icazə allam.

Cavidan ayağa qalxdı, bir-birinin yanına döşənmiş adamların arasından keçib eşiyə çıxdı, gəldi təndirxanada Barmida arvadın başı üstündə dayandı.

Barmida ocaq qırağında başını divara söykəyib oturduğu yerdə yuxulamışdı. Balaca Abdulla da başını anasının dizi üstə qoyub yatmışdı. İndi kiminsə, başı üstündə dayandığını hiss edərək, Barmida diksinib yuxudan oyandı və ayağa qalxmaq istəyirdi ki, Cavidan olini Barmidanın çiyinə qoydu:

– Durma ayağa, uşaq oyanar. Görünürəm, sonbeşiyin çox kiçikdir və böyük oğlundan başqa heç kəsə yoxdur. Özün də öri öldürülmüş bir qadınsan. Ona görə ayda 50 dirhəm göndərəcəyəm sənə, qoy Babək mənimlə Bəzz qalasına getsin.

Barmida bir müddət çəş gözlərilə aşağıdan yuxarıya Cavidanın üzünə baxdı, sonra başını aşağı saldı və dedi:

– Ürəyim deyir ki, sən yaxşı adamsan, ey Cavidan, mənə 50 dirhəm göndərsən də sağ ol göndərməsən də... Amma indiçə burda bir hovur gözümü yumdum və yuxumda qara-qura gördüm, gördüm ki, qara çal-malı qara atlı bütün Əzd qəbiləsi...

Cavidan dedi:

– Qorxma, ey qadın! Bilirəm oğlun ibn Rəvvadlara asi olub. Amma Cavidan da ölməyib. Bəzz qalasında Əzd qəbiləsinin əli ona çatmaz... Və onun öz olində də qılın olacaq!

Bəzzeyn dağları. Sıldırımli bir zirvədə Bəzz qalası.

Ətrafı daş hasarlı Bəzz qalası içində ikinci bir qalacığ vardı və burda ucalan qədim bir qəsir Cavidanın iqamətgahı idi.

Qəsrin tava daşla döşənmiş yeraltı mərtəbəsində divara sancılmış hisli məşəllər yanırdı. Bucaqlarda isə nizə-qılınc və qalxan qalaqları vardı.

Və burda, yarıqaranlıq zirzəmidə Cavidan ilə Babək sağ əllərində qılıncılar və sol əllərində qalxanlar bir-birinin üzərinə hücum edərək qan-tər içində vuruşurdular.

Babəkin növbəti bir zərbəsindən sonra Cavidan bağırdı:

– Bu nə zorbedir belə, ey nöcəvan?

Babək bir an macal tapıb qolu ilə alınının tərini sildi və dedi:

– Bir dəfə Cürzan yolunda dağ quldurları ilə vuruşanda...

Cavidan onun sözünü kosdi:

– Cavidan dağ qulduru deyil, sənin üçün! Zərbənin cavabı bax budur!

Və yenidən Babək ilə Cavidanın qılıncıları bir-birinə çarparkən Cavidanın sərrast zərbəsindən Babəkin qılıncı əlindən çıxıb çox uzaqda yere düşdü.

Babək qaçdı, qılıncını yerden götürdü və bu dəfə elə bir şiddətlə Cavidana hücum elədi ki, Cavidan davam gətirməyib geri oturduqca, Babək üstələdi və nəhayət Cavidanın küroyi divara dirənəndə, çox yaxında bir qadın çığırtısı eşidildi.

Babək diksinib geri döndü.

Zirzəmiyə enən daş pilləkən başında gözləri geniş açılmış bir qadın dayanmışdı.

Cavidan qılıncını kənara ataraq qadına tərəf döndü:

– Yaxın gəl, gözümün nuru... Bilalabad kəndində gəncliyimə rast gəldim. Yanıma salıb Bəzz qalasına gətirdim. Qılınc vurdu, dəst-xətti yoxladım... yaxın gəl, sən də bax, körpə qartala oxşarı varmı?

Pilləkən başında dayanmış gənc qadın Cavidanın arvadı Zərnisə idi və indi o, ağır-ağır aşağı enməyə başladı. Sonra yaxın gəlib Babəkin qarşısında dayanarkən sanki gur saçlarının ağırlığı başını qamırıb geri dartdı, sol əli sağ tərəfdə örpoyi çəkib ağzına tutdu. Və qadın diqqətlə Babəkə baxdı. İndi yalnız gözlərini göstərən bir qadının bütün cazibəsi və sehri bir anda Zərnisənin gözlərində cəm oldu və bu gözlərin dərinliyində alışan qara qığılcımlardan sanki Babəkin gözləri qeyd...

– Alqış və günaydın, ey igid!

Başlaşağı dayanmış Babək cavab verdi:

– Alqış və günaydın, ey, Banu!

Zərnisə döndü, ərinə baxdı və gülümsədi.

– Gəncliyin başını qaldırıb üzümə baxmır.

Cavidan bəxtəvərcəsinə güldü:

– Neyləsin, dikinə günəşə baxmaq olur, sənə baxmaq olmur...

Bəzz qalasının divarları üstündə.

Yaz idi, dağ yamaclarında qar əriyirdi, axşam səmasında qartallar süzürdü...

Cavidan ilə Babək qala hasarları üstündə dayanmışdılar. Hər ikisi diqqətlə dərənin o biri tayında ucalan güney dağına baxırdı və aşağıdan yuxarıya güney dağına bir dəstə atlı qalxırdı...

Cavidanın qaşları çatıldı:

– O gün də sənə dedim ki, güney dağı tərponməyə başlayıb... və dünən bir dəstə atlı qalxırdı ora... lənətə gəlmiş Əbu İmran... qışda ayı kimi öz kahasında yatıb pəncərəsini yalayır və elə ki, havalar istiləndi, dönür ac qurda və gecə basqınlarından gözümüz açılmaz...

Babək xatırladı: Üzüm bağları arasıyla uzanan yol. Ağ karvansaradan çıxan böyük dəvə karvanı uzaqda üzü şərqə doğru hərəkət edirdi və Babək o karvana yetişmək üçün iti addımlarla yol gedirdi. Qırmızı dağın dirşəyi arxasından yola bir dəstə atlı çıxdı və atlıların önündə gələn bir süvari atının cilovunu çəkdi, dedi:

– Toxta ey Babək, sənə sözüm var. İndi ki, səfərin çox uzaqdır, lazımdır ki, son dəfə danışaq!

Babək ayaq saxladı, qarşısındakı atlıyı tanımışdı.

Vaxt dardır, ey Əbu İmran, tələsərəm ki, özümü karvana yetirim və yubanmağa ixtiyarım yoxdur.

Əbu-İmran yanındakı atlılardan birinə tərəf döndü:

– Düş atdan! Və gözləyin məni burda. Ey Babək, min, karvana sarı atı sürüb danışarıq...

Babək istər-istəməz atlandı və hər ikisi bir müddət yanaşı at sürüb dinmədilər. Nəhayət Əbu İmran dedi:

– Yadındadırmı Cürzan yolu? O vaxt mən də ibn Rəvvadlara qulluq edirdim və hər dəfə ibn Rəvvad məni karvanbaşı təyin edərdi, karvanlarına... və o axşam ki, dağ quldurları karvan üstünə hücum etdilər, çox

adam qaçdı, yanımda tək sən qaldın və o zaman mənə ölümdən sən xilas eledin...

B a b ə k. Mən qaçsaydım, sən məhv olardın, sən qaçsaydın - mən.

- Elədir, qaçmadıq və karvan da salamat qaldı. Amma mükafatımız nə oldu? İbn Rəvvad sənə miznəni bir dirhəm artırdımı?

B a b ə k. Uman yerdən küsürlər.

- Haqlısan və kifayətdir ki, 9 yaşından gah ibn Mingelərə, gah ibn Rəvvadlara qulluq edərsən. Düzdür, bu gün Azərbaycanın ton yarısı ibn Rəvvadlara miznədir, amma sənə kimi necəyə görə öz baxtını şir ağzından qopartsın! İndi mən Mimed mahalında güney dağında oturmuşam və Ərdəbilə gedən hər karvandan insaf dairəsində bac alıram.

Bir dəfə sənə işmarış göndərdim, - gəlmodin. Amma bil ki, bu gün mənim igidlərimə qoşulsan, sabah yoxsulluğun daşın atarsan və altındakı bu dəli boz elə indidən sənindir...

B a b ə k. Ey Əbu İmran, mənim yolum ayrı, sənə yolum ayrıdır. Və heç vaxt qılıncı çörək qazanmağı qəbul etməyərəm.

- Qocalanda zahid olarsan və yaxud hindli birəhmənlərdən dərslər alarsan.

B a b ə k. Hindli zahidlər nə deyir, bilmirəm, amma mənim öz imamım, öz etiqadım var.

- Əgər öz etiqadına sadıqsənsə, - dağlara gəl! Çünki bu nəmərd şəhərlərdə dəyanət yoxdur, amma nəmərd dağlarımız hələ də İslam dininə boyun əymir.

B a b ə k. Bəlkə qaçıb dağlarda azadlıq tapardım. Amma bundan daha böyük arzum odur ki, dağlar təbil vurub bizi vuruşmağa çağırırsın.

- Qıvam? Yəni Azərbaycanda yürüməyə...

- Qardaş yaxşı olsaydı, Allah özü üçün yaradardı. Və onu da bil ki, hər gün mənim igidlərimin sayı artır və sən indidən imranilərə qoşulsan, vaxt gələr, özün bir dağ sahibi olarsan... Yetişdik karvana, nə deyirsən?

Babək aşırıldı atdan yerə düşdü:

- Bir qoca vardı, deyirdi ki, lənət olsun o kiçik balıqlara ki, didirlər böyük balığın qarınında bir-birini...

Və Babək döndü, karvana doğru getdi. Arxadan Əbu İmranın səsi gəldi:

- Fikrin xəternəkdir ey Babək, istərdim ki, başın çiyin üstündə salamat qalsın, amma bu gün ki, mənə dal çevirdin, istəməzdim ki, sabah tale bizi üz-üzə gətirsin.

...Xatirələrindən ayılan Babəkin üzü sərt bir ifadə aldı və o Cavidanə müraciətə:

- Ustad, - dedi, - əgər izin versəydin, mən gedərdim o adamın yanına.

- Dəli olmusan! Üç ildir bir igidim orda əsir, o da elçi getmişdi güney dağına, amma Əbu İmran qoluma zəncir vurub quyuya atdı... Və hələ də igidimi nəmərd əlindən xilas edə bilməmişəm.

Birdən hardansa, aşağıdan, dərədəki kol topları arxasından atılan bir ox vırıltı ilə Cavidanın ayaqları altında, qala divarlarına sancıldı...

Cavidan aşağı əyildi, dartıb onu divardan çıxartdı. Oxa kağız bağlanmışdı, Cavidan oxu Babəkə uzadaraq, oxdan açdığı məktubu oxudu:

"Mən də divan gözündə asiyəm, sən də. Amma mən kahada yaşayıram, sən qəsrdə. Ya təqsim, ya ölüm!"

Babək: - Əbu İmran? - deyə soruşdu.

Cavidan: - Əbu İmran! - dedi.

- Təqsim nə deməkdir?

- Təklif edir ki, Bəzz qalası iki yerə bölünsün. Yarısı mənə qalsın, yarısına da o hökm eləsin... Burda qala altında həmişə onun casusları və bələdçiləri olur - qala divarları üstünə qalxanda ehtiyatlı ol!..

B a b ə k. Lənətə gəlsin Əbu İmranlar! On ildir yollardayam, hər yerdə nifaz, hər yerdə ikitirəlik gördüm. Xırdaca kəndlər gördüm ki, yuxarı başı aşağı başı ilə vuruşurdu... Böyük şəhərlər gördüm ki, aşağı məhəllə yuxarı məhəllə ilə döyüşürdü... Və hər yerdə böyük balığın udduğu kiçik balıqlar naqqa balığın qarınında bir-birini didirdi... Ustad! Bizi yalnız böyük üsyan birləşdirə bilər, bizi yalnız böyük üsyan xilas edə bilər. Elə bir üsyan ki, aşağı yuxarının üstünə qalxсын və bu dəhşətli

yoxsulluq o dəhşətli zənginliyin üstünə qılınc çəksin! Taki o böyük yanğın içində içimiz də təmizlənib pak olsun!..

Və Babək əlindəki oxu qanınıb ikiqat böldü.

Cavidan bir an heyran baxışlarla Babəkə baxdı, gözləri yandı, sonra gözləri kölgələndi, köksünü ötürdü:

– Ey Babək, səni mən bura gətirmişdim ki...

B a b ə k. Başım salamat qalsın?

C a v i d a n. Ey səbr daşı, çatdadı ürəyimin başı... Və çatdısa da, dözməlisən. Çünki az olan biz həmişə çox qırılmışıq.

Cavidan qəsri. Zərnisənin otağı. Gecə.

Gecə keçmişdi, Zərnisə alçaq taxt üstündəki yatağında uzanmışdı. Cavidan isə yanındakı nımdar üstündə oturmuşdu. Çox fikirli idi, başın aşağı salmışdı.

Zərnisənin gözləri yuxarıya, tavana zillənmişdi və yuxarıdan qəsrin hansı hücrəsindəse çalınan tənbur səsi gəlirdi...

Zərnisənin pıçılması eşidildi:

– Getdin... Hardasa gəncliyini tapdın... Qolundan tutub Bəzz qalasına getirdin və indi gecələr yata bilmirsən...

Cavidan başaşağı sanki öz-özünə dedi:

– Tək mən yox, o da yata bilmir...

Zərnisə dik atılıb yerində oturdu:

– Yoxsa elə bilirsen, mən yatıram? Yuxusuz gecələrimdən sərxoş kimi yəm, – Zərnisə ilan kimi fısıldadı, – qaytar onu, ey Cavidan, qaytar onu getsin!..

Cavidan başını qaldırdı, heyrətlə Zərnisəyə baxdı:

– Hara?

– Öz kəndinə, öz daxmasına, öz anasına ki, deyirsən çaşgöz bir qadındır.

– Həç vaxt! Və indi mən onu tək buraxsam, o məhv olacaq... Bir gün Varsan bazarında boynundan təbil asmış bir qiyamçı gördüm. Əvvəl təbil vurdu, bazar susdu. Sonra zülmə lənət oxudu və qiy vurdu ki, ey məzlumlar, arxamca gəlin, ya gərək insan bu dünyada azad olsun, ya gərək belə bir dünya məhv olsun! Məxluq bir-birinin üzünə baxaraq qalmışdı ki, hardansa çapıb gələn divan atlılarından biri at üstündən qılıncı elə çaldı ki, qafilin başı bir göz qırpmında ayağı altına düşdü...

Zərnisə pıçıldadı:

– Ey Cavidan, kimin əlində nə yazılıbsa, o olacaq...

C a v i d a n. Yox, tək əldən səs çıxmaz... indi ki, Əbu İmran qüvvə toplayır, sabah mən də yola düşürəm. Mütələq Mazyar ilə görüşməliyəm. Qoy dar günümüzdə Təbəristan xürrəmiləri bizə öz köməklərini əsirgəməsinlər.

Z ə r n i s ə. Mazyarın xürrəmiləri qırmızı köynəkdir, sənin xürrəmilərin ağ köynək...

C a v i d a n. Köynəklərimiz burda ağ, orda qırmızıdır, ulu Şirvinin ruhuna etiqadımızı birdir.

Yenə yuxarıdan tənburun səsi gəldi və indi bu səslərdə elə bir həsrət dil açmışdı ki, hər ikisi susub fikrə getdilər. Zərnisə yenə yatağında uzandı və gözləri yenə tavana zilləndi:

Əvvəl tənburun bütün simləri bir-birinə səs verib oxudu, sonra sarı sim fərqa nə başlamışdı ki, qırıq bir cingilti qopdu və tənbur diksinib susdu...

C a v i d a n. Nə oldu görəsən?

Z ə r n i s ə. Dəstgah tamamlandı, sim qırıldı.

C a v i d a n. Nə idi ki, çaldığı?

Z ə r n i s ə. “Səni görən gözlərim bəxtiyar oldu”

Cavidan başını çevirdi və uzun-uzadı gözlərini qapamış Zərnisənin üzünə baxdı...

Bəzz qalası. Böyük darvaza. Dik yoxşulu küçə. Cavidan qəsri.

Yaz səhəri idi, dərələrdən dağlara ağ duman qalxırdı.

Babək qalanın böyük darvazası ağzında dayanmışdı. Atlı və yaraqlı Cavidanı yola salırdı.

Cavidan döndü, dağdan aşağı enən atlılarının arxasınca baxdı, sonra Babəkə dedi:

– Mənzil uzaqdır, səfərim uzun çəkəcək. Əgər Amul şəhərində Mazyarı tapmasam, gərək dağlara qalxam... Sayıq ol ki, körpə oğlumu, Zərnisəni və Bəzz qalasını sənin umuduna qoyub gedirəm. Və Şirvin amanatı, ey Babək!

B a b ə k. Ulu Şirvinin ruhu bəlaları səndən iraq eləsin, ey Cavidan!

Cavidan atını tərpətdi. Babək darvaza ağzında dayanıb Cavidan və atlıları duman içində gözdən yox olana qədər onların arxasınca baxdı...

Sonra döndü qala darvazasından içeri girdi, dik və darısqal küçələrdən keçərək Cavidan qəsrinə doğru yönəldi...

Tindən bir dostə qız çıxdı, çiyinlərində su sonəkləri vardı, nəsrin bulağından gəlirdilər.

– Alqış və gün aydın, ey Babək, – deyə qırmızı tumanlı xürrəmi qızları Babəki salamladılar.

– Alqış və gün aydın, ey qızlar, – deyə Babək qızların salamını aldı və birdən xürrəmi qızları içərisində çadralı bir qız gördüyü üçün dayandı. – Çadralı banu Bəzz qalasında qonaqdır?

I q ı z. Qonaq niyə olur? Bəzz qalasında müsəlman da var.

II q ı z. Amma batini məzhəbdir, hamısı...

III q ı z. Və bizə kafir deyən mömin müsəlmanlar batinilərə də kafir deyirlər.

Babək batini qızına baxaraq dedi:

– Batinilər hələ 9 il əvvəl Həmədan qapılarındakı vuruşlarda xürrəmilər ilə qardaş olublar, amma etiqadları nədir, hələ də başım çıxmır...

Çadralı batini qızı üzünü Babəkdən gizlətməmişdi və indi Babəkə cavab verdi:

– Bizim etiqadımız budur ki, Allah nə var, nə yoxdur, nə diridir, nə ölü, nə qadirdir, nə aciz, nə alimdir, nə cahil, nə dillidir nə dilsiz, nə gözü var, nə kordur, nə eşidir, nə kərdür...

Batini qız nəfəsini dəyəndə Babək dedi:

– Və belə bir tanrı?

– Və belə bir tanrı heç vaxt olmamışdır və olmayacaqdır, amma həmişə hər yerdə vardır. Və bizim etiqadımız bütün etiqadlardan ona görə ucadır ki...

Batini qız bir an söz tapmadı, Babək kömək elədi:

– Ona görə ucadır ki, heç kəs öz ayrına turş demir.

Və batini qız güldü, xürrəmi qızları da qaqqıldaşdılar...

...Bu vaxt qesrin yuxarı artırmasında gəzinərək, qucağındakı körpəsini yırğalayan Zərnisə tez-tez aşağıya baxır, gözlərini yaxınlaşmaqda olan Babəkdən çəkmirdi.

Babək yuxarı qalxdı, artırmaya gəldi, Zərnisəyə baş əydi, körpəyə baxaraq gülümsədi:

– Açıq alnı, cəsur gözləri... və Cavidan nuru var üzündə...

Zərnisənin qaşları çatıldı:

– Burdan baxırdım, xürrəmi qızlarına bir deyirdin, beş güldürdün...

Və çox qəribədir ki, o müsəlman qızı da üzünü örtməyib sənə nə barədəso nitq deyirdi...

B a b ə k. Batinilərdən idi o qız və batinilərin etiqadı barədə mənə bilgi verdi, bir az...

Zərnisənin gözlərində qara qılgıncılar alışdı:

– Bu qalada atəşpərəst də var, axtarsan xaçpərəst də taparsan. Amma o kəs ki, şux qızlardan dinlər və toriqətlər haqqında bilgi yığar, öz dini və öz imanı tez gedəcək əlindən...

Babək gülümsədi:

– Sabahın dərdinə sabah ağlarıq... Mən gəlmişdim ki, açarları aparım. Qesrin altındakı gizli yolları hər ehtimala qarşı yoxlamaq lazımdır.

Z ə r n i s ə. Mənsiz o gizli yollarda azarsan və yaxud düşüb bir quyuda qalarsan... Qoy uşaq yatsın və deyəsen yatdı... Tut gedim açarları götürüm...

Babək yaxınlaşdı, uşağı Zərnisənin qucağından götürmək istədi və o vaxt ki, əlləri bir-birinə toxundu, nə Babək uşağı götürə bildi, nə Zərnisə uşağı verə bildi və hər ikisi ani bir diksintidən sonra bir-biri qarşısında donub qaldılar.

Zərnisə başın aşağı saldı, sükut etdi, sonra səsi titrədi:

– Vay olsun mənə, ey Babək soni görəndən ürəyimə qarğış edirəm.

Ağır bir sükutdan sonra Babək dedi:

– Mən elə bildirdim ki, xürrəmi qızları həmişə öz istədiklərinə ərə gedib xoşbəxt olublar.

Z ə r n i s ə. Xoşbəxtlik vardı, tez qurtardı... sonra yaşlar arasındakı uçurum qaldı...

B a b ə k. Mən taleyimə şükür etdim ki, o böyük insana rast gəldim, bu dağa qalxdım, amma bilmədim ki, burda səni gördüyüm gün, taleyim mənə meydan oxuyacaq...

Və aşağıdan gələn bir qadın fəryadından hər ikisi diksindilər. Üzü-nü yuxarı tutmuş bir qadın aşağıdan çığırdı:

– Zərnisə banu! Zərnisə banu! Qaynar bulaqdan aşağı Əbu İmranın adamları Cavidana hücum ediblər... qiyamətdir, qırğındır və bizdən ölən-yaralanan çoxdur...

Babək artırma başındakı pilləkənə doğru atıldı, Zərnisə arxasınca çığırdı:

– Dayan... birinci dəfə deyil... beş ildir... yay gələndə vuruşublar, qış düşəndə dincəliblər!

Babək heç bir şey eşitmək istəmədi və pilləkənlə üzəşəği yüyürdü... gəldi zirzəmiyə endi, divardan qılnc götürdü, həyatə çıxdı, tövləyə girdi və qara kəhəri tövlədən çıxarıb, üstünə atıldı...

...Zərnisə qucağında uşağı qəsrin önündə Babəkin qarşısını kəsdi:

– Dayan ki, sözüm var...

Və Zərnisə qucağında yatmış uşağı səki qırağında yerə qoyub atın üzəngisindən yapışdı:

– Gətmo, iki dağ arasındakı bu ədavətə mən səbəb oldum... və bu geco gördüyüm qarışıq yuxum... və Əbu İmran amansız, sən ehtiyatsız... və o sirin ki, quşu dilimdən uçdu, indi sənə ixtiyarın yoxdur ki, gedəsən və mənə bu dünyada tək qoyasan...

Babək bağırdı:

– Və çək əlini sən dəli olmusan!

Sonra şiddətli bir qamçı zərbəsilə at göyə sıçrayıb irəli atılanda, əlini üzəngidən üzməyən Zərnisə atın arxasınca üzüqoylu yerə döşəndi...

Darısqal dərə. Hər iki tərəfində sıldırım qayalar.

Babəkin qara kəhəri uçurum kənarında dayanıb şahə qalxdı. Babək atın üstündən yerə sıçradı, əyilib uçurum kənarından aşağı baxdı.

Hər iki tərəfində sıldırım qayalar ucalan darısqal bir dərədə Cavidan başındakı adamlarla bərabər mühasirəyə alınmışdı. Yaz sellərinin oyuqladığı dərə at üstündə vuruşmağa imkan vermədiyi üçün, hər iki tərəf atlarından enmişdilər və ayaqları çidarlı atlar bir-birinə qarışıb qaya altına tıxanmışdılar.

Bu dar dərə dibində Cavidanın adamlarıyla Əbu İmranın dəstəsi arasında qılnc döyüşü gedirdi və yavaş-yavaş geri çəkilən cavidanilərin arxasında indi dik bir yamac ucalırdı...

Babək yamacın dik divarında ayaqlarına yer edərək enməyə başladı və nəhayət əlində qılnc özünü aşağı atarkən Əbu İmranın dəstəsi qarşısında yerə düşdü.

Gözlənilməz hadisədən Əbu İmranın adamları bir an dayandılar, cavidanilər də ol saxladılar.

Babək isə yalnız:

– Hanı Cavidan, – deyə bağırma bildi.

Arxada daş üstündə oturub, başının yarasını sarıtdıran Cavidan ayağa qalxdı və Babəki görüb gülümsədi:

– Cavidan burdadır, ey Babək və indi ki, gəlmisən var ol, amma dayan!

Və Cavidan adamlarını yararaq irəli çıxdı, – üzü qanlı və heybətli idi, Əbu İmranın adamları ixtiyarsız olaraq bir addım geri çəkildilər. Cavidan isə ucadan Əbu İmrana səslədi:

– Hardasan, ey Əbu İmran? Və bəsdir bu nəhaq qan tökdük. Irəli çıx, təkə-tək vuruşaq! Çünki bu gün ya sən ölməlisən, ya mən!

Əbu İmran dərhal adamlarını yarıb bir az axsaq yerləşib irəli çıxdı və dodaqlarından qaçan istehsalı bir təbəssümlə dedi:

– Təklifin qəbul olundu, ey Cavidan, çünki bu dağlara ya sən hökm etməlisən, ya mən və əgər ayaq üstə durmağa iqtidarın varsa, mən hazırəm.

Sonra Əbu İmran döndü Babəkə baxdı və dedi:

– Ey Babək, yadımdadırmı Təbriz – Miyanıç yolu? Mən o vaxt sənə demişdim ki, istəməzdim ki, tale bizi üz-üzə gətirsin! Babək döndü Cavidana baxdı və dedi:

– Ey ustad, izin ver, əvvəlcə bu adamla mən...

Cavidanın qashları çatıldı və Babəkə təpindi:

– Farağat dayan yerində, indi bu son döyüşə nə o tərəfdən, nə bu tərəfdən heç kəs qırışmağa ixtiyarı yoxdur.

Dərhal hər iki tərəf yeddi addım geri çəkildi və iki dəstənin ortasında açılan meydanı Cavidan ilə Əbu İmran ölüm-dirim döyüşünə başladılar...

Birinci həmlədə Əbu İmran üstələməyə – yaralı Cavidan geriləməyə başladı – hər iki tərəf isə cıncırını çıxarmadan həyəcan içində tamaşa edirdi. Birdən Əbu İmranın növbəti zərbəsindən sonra Cavidan səndələdi, papağı başından yerə düşdü, qanlı sarıq altından saçları boyuna töküldü...

Və Babək davam gətirməyərək, boğuc bir inilti ilə üzünü döyüşdən çevirdi və alını qaya divarına söykədi... Arxasında bir müddət qılncın şaraqıltısını eşitdi və o zaman ki, hər iki tərəfdən eyni zamanda bir fəryad qopdu, Babək diksindi, geri döndü:

Əbu İmran hərəkətsiz bir halda yerdə uzanmışdı. Cavidan isə çökmüş, qılncı əlindən düşmüş, sağ qoluna söykənmiş, başı sinəsinə oylamışdı.

Hər iki tərəf irəli cumdu, güney dağının xürrəmiləri Əbu İmranın cənəzəsini çiynlərinə aldılar. Babək isə irəli keçib Cavidanın yerdən qaldırmaq istədi, lakin Cavidan qoymadı:

– Mən özüm...

Və ayağa qalxdı. Lakin iki addım atmamış, arxasınca gələn Babəkin qolları arasında düşdü...

Bəzz qalası. Cavidanın qəsr.

Gecə idi. Zərnisənin otağındakı şamlar yanırdı.

Və Cavidan burada, alçaq taxt üstündə hərəkətsiz uzanmışdı. Zərnisə sağında. Babək isə solunda kilim üstündə oturmuşdular. Hər ikisinin başı sinəsinə əyilmiş, gözləri yerə dikilmişdi...

Cavidan gözlərini açdı, əlini Zərnisəyə uzatdı.

Zərnisə. Oyandın, gözüm işığı?

Cavidan. Mehribanımı bir daha görmək üçün... çünki bu üçüncü gecədir və bu gecə vədə tamamdır... Və o vaxt ki, mənim üçün zaman dayandı...

Zərnisə hiçqıraraq Cavidanın sinəsinə qapandı Cavidan əlini Zərnisənin saçlarına çəkdi:

– Ağlama bizim ki, dinimiz sevinc dinidir, gerek son nəfəsimiz də pərişanlığa dönməsin, və o zaman ki, həyatdan gedirik, cismimiz anamız torpağın, ruhumuz atamız göyləridir.

Zərnisə başını qaldırdı:

– Bilirəm, son qüvvətlisən, ey Cavidan və uca təlimində ölməz bir işıq var... Amma elə zəif ürəklər də var ki, həmişə bir az təsəlliye məhəttac olublar... Və indi ki, bizim ağ dinimiz böyük dinlərdə yaxşı nə varsa rədd etmir, nə üçün biz də o biri dünyaya inanıb, axirət təsəllisi ilə bir az ovunmayaq?

Cavidanın üzü kölgələndi:

– Tələdir – axirət təsəllisi! Və bu tələ vasitəsilə böyük dinlər azad insanı əsir edib qula döndörür. Və o üç böyük din ki, bir-birinə nifrət edən üç bacıdır, ən çox onlar bu dünyaya nifrət gətirdi, kin gətirdi, nifaq gətirdi... və hər üçünün bir nağılı var ki, guya hardasa oturmuş bir tanrı bir gün yerden bir ovuc palçıq götürüb özünə insan adlı oyuncaq yaratdı... Halbuki insan da ot kimi torpaqdan bitir və ot kimi saralıb torpağa düşür. Yalnız ruhumuz ölmür ki, o da öz dünyamızda qalıb, yenə də yaşayan, nəfəs alan və döyünən canlı bir ürək axtarır... Və mənim ki, ruhum bu gecə cismimdən çıxıb ayrılacaqdır...

Cavidanın nəfəsi qısıldı, alnını tər basdı.

Zərnisə. Amandır, ey Cavidan, özünü yorma.

Cavidan. Zamandır, ey mehribanım, dur mənə son piyaləmi getir!

Zərnisə qorxub geri çəkildi:

– Yox, yox... İndi ki, sən ayrılıq camı istəyirsən, qoy qapı bağlansın, zaman gəlməsin və uzansın bu gecə mənim ömrüm qədər...

Cavidan. Mehribanım, sən vaxt itirirsən, sən hələ qaranlıq zirzəmiyə enəcəksən və mənə o şərabdan gətirəcəksən ki, Cavidana bir dəstə reyhan atdığın o axşam... o reyhan şərabından içib sənənlə ömr yoldaşı olduq...

Zərnisə sondələyərək ayağa qalxdı, sonra taxçadan gümüş bir piyalə götürüb otaqdan çıxdı.

Cavidan gözlərini qapadı və Babəkə dedi:

– Ey Babək, bilirəm, bu son gecə sən məndən söz gözləyirsən və birinci sözüüm sənə budur ki, oğlumu sənə umuduna qoyub gedirəm... Və sonra... və sonra səbr et, dostum və həmişə ölməyən ümidlərinlə yaşa...

Babək başını qaldırdı, rəngi qaçmışdı, gözləri yanırdı:

– Ey ustad, ulu Şirvinin ruhuna and olsun ki, sənə oğlun mənim oğlum olacaq, amma indi ki, bu son gecədir, o böyük məram üçün mənə xeyir-dua ver ki, uca ruhun həmişə mənə rəhbər olsun!

Gözləri qapalı Cavidanın pıçıltısı eşidildi:

– Ulu Şirvinin ruhu! Əgər amin desəm, o qurban gedəcək, deməsem, bizim ağ dinimizi kim xilas edəcək?

Babək. Ustad, əgər o ağ dinimiz bizim üçün azadlıq dinidirsə, başqa bir din ki, köləlik dinidir və qanlı qılıncı ilə üstümüzdə gəlib, o dini qılıncı ilə məhv edib yer üzündən yox etmək, görək bizim üçün əbədi şüar olsun.

Gözləri qapalı Cavidan dedi:

– Bəlkə də o din... Məhəmmədin icad etdiyi İslam dini öz vətəninə bədəvilərə lazım idi. Amma xəlifə Ömər in xrac etdiyi İslam dini zülmkar bir dindir... Və bir din ki, ucalıq sevmir və alımları torpağa basır və dar göz təəssübü ilə mömin ilə kafir arasına Çin səddi çəkir, əlbəttə ki, daha miskin edəcək sabahımızı və alacaq əlimizdən istiqbalımızı...

Babək sıçrayıb ayağa qalxdı və başını yuxarı qaldırıb nida etdi:

– Ulu Şirvinin ruhu! Elə isə başqa bir yol varmı bizim üçün?

Və Cavidanın səsi yuxarıda təhlil tavan altında əks-səda verdi:

– Başqa yol yoxdur, ey gənc! Yol da sənənlə, yolçu da sənənlə, yol göstərən də sənənlə!

Sonra səssizlik və Cavidanın sol əli taxt üstündən yerə düşüb hə-rəkətsiz qaldı.

Babək dizi üstə yerə yıxıldı, əyildi, Cavidanın əlini öpdü.

Və Zərnisə qapı ağzında görünəndə, şərab dolu gümüş piyalə əlindən yerə düşdü.

Araz qırağı. Taxıl zəmiləri.

Başı ağçalmalı biçinçilər zəmilərə yayılıb qan-tər içində taxıl bi-cirdilər.

Babək ilə Tərxaan da bir-birilə yanaşı taxıl biçə-biçə gəlib narvənd ağacı altına çıxdılar.

Tərxaan dikəldi və dedi:

– Toxta, dərziləri bağlayaq, hər 12 çəngədən bir dərz... və xətrinə dəyməsin ki, biçinçilikdə bir az təcrübəsizsən...

Hər ikisi biçilib sağa və sola atılmış çəngəldən dərz bağlamağa başladılar və Babəkə dedi:

– İrad tutdun, qəbulumdur. Amma pis-yaxşı, bir gün işləmişəm, nə düşür payıma?

Tərxaan. Bir ovuc arpa.

Babək. Xəsis olma.

Tərxaan. Düzü budur, çünki buralarda, bu Araz qırağında evvəllər hər 20 pəncədən 3 pəncə biçinçin idi. Amma bu il bığı xınalı bizim dehqanlar və beli gümüş kəmərlı Arran batrikləri dilbir olub ciremizi yarıbayarı kəsdilər.

Babək. Belə də olmalıdır.

Tərxaan. Nə üçün?

Babək. Çünki varlı getdikcə varlanmalıdır və yoxsul getdikcə yox-sullaşmalıdır.

Tərxaan. Və sonra bu işin axırı nə olur?

Babək. Və sonra bu işin axırı həmişə partlayış və intiqam olur.

Tərxaan. Gün oyıldı, gedək ağac altına... Biçdin və biçinçilərlə danışdın. İndi qalır o söz ki, dalını qurtarmaq lazımdır.

Hər ikisi gəlib narvənd ağacı altında oturdular. Tərxaan su dolu cürdəyi götürüb Babəkə uzatdı. Babək sol əlini tərli alınına basıb, sağ əlilə cürdəyi başına çəkdi. Sonra cürdəyi Tərxana verib dedi:

– Söz, yoldakı sözdür... Sən o vaxt demişdin ki, burda Varsan şə-hərində köhnə cəng dostların var.

Tərxaan. Və az deyil.

Babək. Etibarlı adamlardır?

Tərxaan. Hamısına vəkıl ola bilmərəm, amma elə igidlər var ki, öl desəm – ölərlər.

Babək. Lazımdır ki, hazır olsunlar. Vaxt çatıb. Mehrəcan gecəsi ya-rıdan aşanda, o böyük işə iqdam edəcəyik. Siz burda aşağıda, biz orda yuxarıda.

Tərxaan sol əlini tərli alınına basaraq cürdəyi başına çəkdi, sonra dedi:

– Bəzz qalası möhkəmdir?

Babək. Qala çox da möhkəm deyil, amma elə möhkəm bir yerdə qərar tutub ki, hər yerdə xilafət ordusu üstümüzə gələndə, Bəzzəyn dağları yavaş-yavaş dəyirman kimi üyüdəcək onları...

Tərxaan. Demək, uzun müharibə?

Babək. İldırım kimi alışıb, ildırım kimi sönən qiyamlar çox olub... Bizim müharibəmiz, gecə müharibəsi olacaq. Gecələr qofildən şəbxun vuracağıq, gündüzlər qaranlıq meşələrdə olçatmaz qayalar arxasında yox olacağıq.

Hardasa, yaxında qara kəhər kişnədi. Babək ilə Tərxaan ayağa qalxdılar.

Tərxaan. Sağlıq olsun. Bəzz qalasında görüşərik əgər burda mehrəcan gecəsindən salamat çıxsam...

Babək. Və eşitsən ki, o gecə mən orda məhv olmuşam, yenə Bəzz qalası səni gözləyəcək, çünki mənim vəzifəm məndən sonra sənin boy-nuna düşür...

Və dostlar xudahafizləşdilər...

Bəzz qalası. Cavidan qəsri qarşısında meydan.

Axşam idi, meydan izdihamla dolmuşdu. Ağköynəkli gənc xürrəmilər, qırmızı tumanlı xürrəmi qızları, qocalar və uşaqlar -- hamı böyük bir intizar içində nəyi işə gözləyirdi.

Qəsrin yuxarı artırmasında dayanmış Zərnisə işə uzaq yollara baxırdı və bu gün o, geyinib-keçinmişdi, başında zümrüd daşı ilə bə-zənmiş ipək araqçın vardı...

Nəhayət, aşağıda uğuldayan izdiham içərisindən bir nəfər çıxıb qəsre doğru yönəldi, içəri keçdi, daş pilləkənlə yuxarı qalxdı, artırma-ya gəldi və Zərnisəyə baş əydi:

– Alqış, ey Zərnisə hanu!

Zərnisə diksinib geri döndü:

– A, sənən, ey Rüstəm? Alqış və gün aydın.

R ü s t ə m. Axşamdır, ey Zərnisə banu və hamı Cavidanın qəbri üstünə təzə torpaq atıb borcunu verdi. İndi uzaqdan və yaxından gəlmiş cavidanilər bilmək istəyirlər ki, ustadımız son nəfəsində nə dedi?

Z ə r n i s ə. Gözləsinlər, çünki mən özüm də gözləyirəm.

R ü s t ə m. Kimi gözləyirən ki, ey banu, hava qaralır və məxluq bir yerə yığılanda çox səbirsiz olur.

Zərnisə qaralan uzaqlara baxaraq ixtiyarsız olaraq inildədi:

– Bu günə vədə vermişdi, dünyanın ay tamam oldu... və bu gün yollar qaraldı, gəlib çıxmadı.

R ü s t ə m. Eşitmədim, ey banu.

Z ə r n i s ə. Deyirəm ki, hava qaraldı, məşəlləri yandırsınlar, gəlirəm.

...Babək qara kəhər üstündə özünü Bəzz qalasına çatdıranda hava çoxdan qaralmışdı və indi o qalanın dik yoxuşlu küçəsilə yuxarıya, Cavidanın qəsrinə doğru çapırdı.

Ağ köpüklər içində olan qara kəhər tindən burulub özünü qəsrin qarşısındakı meydana atarkən, önündəki mənzərədən ürktüb kənara sıçradı...

Meydanı doldurmuş adamların başları üzərində indi çoxlu məşəllər yanırdı və hamının gözü qəsrin aşağı artırmasında, iki daş sütun arasında dayanmış, qırmızıtumanlı, ağköynəkli Zərnisəyə zillənmişdi. Yenə orada iki nəfər gənc xürrəmi Zərnisənin sağında və solunda dayanaraq əllərində məşəl tutmuşdular və Zərnisənin zümrüdlü araq-cını bu məşəllərin işığında yaşıl ışıltılar saçaraq alışıb yanırdı...

Və indi Babək də izdiham kimi gözlərini Zərnisədən çəkə bilmədi və sehrlənmiş kimi atın üstündə donub qaldı. Elə bil indi orda tamamilə başqa bir Zərnisə dayanmışdı və meydan üzərində ucalan səsində atəşgah kahinlərinin cadusu vardı...

Babək aşırıldı atdan, yerə düşdü və alnını atın boynuna söykəyib hərəkətsiz qaldı... İndi vədə gəlmiş bir qadının ehtiraslı səsi gah ona yaxınlaşır və yalnız ona müraciət edərək qulaqlarında qızgın bir pıçıl-tıya çevrilir, gah uzaqlaşır, hardasa böyük bir izdihamı sehirləyirdi:

...Və üçüncü gücə Cavidan dedi ki, vədə tamamdır və gecənin ki, axırında mən gedirəm, o vaxt ölməz ruhum sənəmdən uçub o şəxsin ruhuna qovuşacaqdır ki, onu mən çox gözləmişdim və nəhayət, ulu Şirvinin ruhu onu mənə rast gətirdi və o şəxsin adı Babək xürrəmidir... Və onu, dedi Cavidan – yalnız onu, ruhumun seçdiyini özümdən sonra öz yerimdə qoyub, bütün cavidanilərə server edirəm...

Çünki o, və yalnız o, – dedi Cavidan, – sizdən ən aşağıda olanları ən yuxarı mərtəbəyə qaldıracaq və sizi indiyə qədər heç kimin nail olmadığı bir məqamə çatdıracaqdır. Çünki o, və yalnız o, zalimləri məhv edəcək, başımız üstündən bu qaranlıqı qovacaq, ağ və ayaz dinimizi rəvnəq verəcək və ulu Şirvinin vəd etdiyi qardaşlığı yer üzərində həqiqətə çevirəcək və o zaman dünyanın bütün nemətləri bütün insan-

lar arasında tən bölünəcək...

Budur, Cavidanın vəsiyyəti, ey xürrəmilər və əgər mənim borcum demək idisə, mən dedim, borcumu yerinə yetirdim və indi sizin də borcunuz bu vəsiyyətə sudaqətdirsə, and için və tabe olun o dilavərə, taki Cavidanın ruhu şad olsun!

Və Zərnisənin sanki bütün qüvvəsi tükəndi, ayaq üstündə sənəldi, yıxılmamaq üçün daş sütuna söykəndi, və önündə dayanmış böyük bir izdihamın sükutu qarşısında, qorxunc bir şey görmüş uşaq kimi gözlərini yumdu...

Lakin ona sonsuz görünən bu sükut partladı və bütün meydan bir ağızdan nəğmə oxumağa başladı, o nəğməni ki, xürrəmilərin duası, sirudi və çağırışı idi:

Ulu Şirvinin ruhu, səni gözləmişik, səni

gözləyirik,

Ulu Şirvinin ruhu, bizi bu dünyada, öz dünyamızda

şad et!

Sonra meydan susanda, nəğmə qurtaranda, izdihamın ön sıralarında dayanmış Rüstəmin səsi eşidildi:

– Ey Zərnisə banu, nə qədər ki, Cavidan sağ idi, biz onun heç bir əmrindən boyun qaçırmamışdıq və indi ki, cismi getmişdir, ruhu qalmışdır, biz onun vəsiyyətini qəbul edirik.

Və gözləri qapalı Zərnisənin üzünə sevinc dolu bir işıq yayıldı...

Lakin cəmi zamanda izdiham arxasından ucalan və göylərə xitab edən bir səs eşidildi:

– Ey ulu Şirvinin ruhu! Cavidanın ruhu kimin sinəsində qərar tut-

iman və etiqada rəxnə düşəcəyindən dəhşətə gələrək, daş sütundan qopub irəli atıldı və qəzəbdən alışıb-yanan gözlərilə izdihamın arxa sıralarında Babəki axtararaq və Babəkə meydan oxuyaraq səsinə ucaldı:

– Ey arxadan gələn tənha səs! Ulu Şirvinin ruhuna and olsun ki, sən gecikmişən... Çünki o gecə, o gecə ki, zaman dayandı, Cavidanın ömrü qurtardı, o gecə Babək inandı və inanmalı idi Cavidanın ölməz ruhu artıq onun sinəsindədir... Və indi də görür ki, bölük-bölük xürrəmilər arxasınca aparmaq üçün, nifaqə, ikitirəliyə, pərişanlığa yol verməmək üçün, bu gün bu saat yeni bir Cavidan lazımdır... Və siz də, cavidanilər, çağırın o dilavər hardadırsa, meydana çıxsın, çünki o burada, mənim arxamda, bu qəsrdə deyil, orda, sizin içinizdə və sizin sıralarınızda...

Meydan. And mərasimi.

Meydanda, izdiham qarşısında yerə öküz dərisi sərilmişdi, üstünə şərab dolu təst qoyulmuşdu və təst yanında bir qalaq doğranmış çörək vardı.

Babək ilə Zərnisə öküz dərisinin baş tərəfində ayaq üstə dayanmışdılar və öküzün derisindən qoparılmamış buynuzlu başı hər ikisinin ayaqları arasında idi. İki nəfər ağköynəkli xürrəmi isə əllərində məşəllər Babək ilə Zərnisənin arxasında mövqə almışdılar. Başını aşağı salmış və rəngi qaçmış Zərnisə pıçıldadı:

– Ey Babək, bu saat onlar sənə tabe olacaqları barədə and içəcəklər... və bu gücə mən el süfrəsi açdırıram... və qoy bu xoşbəxt gecəmizdə üsyan barədə söhbət olmasın...

Babəkin üzü daşa döndü:

Yalnız üsyan haqqında and içiləndən sonra bu gecə mənim ömrümün işıqlandıracaq və yalnız o vaxt Babəkin sən ilə xoşbəxt olmağa ixtiyarı var...

Və Babək bir addım irəli atdı, əyilib bir tikə çörək götürdü, tikəni təstdəki şəraba batırdı, sonra dikəldi, üzünü izdihama sarı tutub dedi:

– Mən, Babək xürrəmdin, bu uğurlu və müqəddəs tikəyə and içirəm və siz də and için ki, üç gün sonra mehran gecəsi yarıdan aşanda hücum edib hökumətin xərac divanların dağıdacağıq, qızıl kəmərinə gümüş xəncər asanların malikanələrinə od vuracağıq, yadelli qəsbkarları yurdumuzdan qovacağıq, istər özümüzdən, istər özgələrdən olsun, qan içən zalimləri öldürəcəyik və döyüşəcəyik o zamana qədər ki,

torpaq əkinin, məhsul biçənin olsun və yenə vuruşacağıq o zamana qədər ki, yurdumuz başdan-baş azadlıq diyarı Xürrəmistana çevrilsin...

Babək bir addım geri çəkildi və yenə Zərnisənin yanında dayandı.

İzdiham isə sanki nəfəsini udmuşdu, ortalığa çökən sükut içərisində yalnız məşəllərin çatırtısı eşidilirdi... və Babək gözəlçiyirdi...

Sonra rəngi qaçmış Babək yenidən bir addım atanda, Zərnisə əllərilə üzünü qapadı və qulaqlarında Babəkin boğulub partlayan səsi canlandı:

– Nə üçün susmusunuz, ey xürrəmilər? Öldürün Babəki, amma Mehran gecəsi tək qoymayın!

On beş yaşlarında gənc bir oğlan izdiham içərisindən irəli atıldı və bağırdı:

– Var ol, ey Babək və namərdəm əgər Mehran gecəsi səni tək qoysam... Və izin ver, birinci mən and içim!..

Babəkin gözləri işıqlandı:

– Adın nədir sən, ey gənc?

– Azin!

– Gəl yanımda dur, ey Azin, sən artıq and içdin!..

Və Babək sol qolu ilə Azini qucaqlayıb yanına çəkdi. Sükut isə artıq pozulmuşdu, izdiham çalxanıb uğuldayırdı...

Və Rüstəm izdiham içərisindən irəli çıxdı, gəldi ayağını öküz dərisinin üstünə basdı, əyildi bir tikə çörək götürdü, tikəni təstdəki şəraba batırdı, sonra dikəldi və üzünü Babəkə tutaraq dedi:

– Ey Cavidanın seçgin! Bu müqəddəs və uğurlu tikəyə and içirik ki, bu gündən sənə tabe olacağıq və üç gün sonra Mehran gecəsi yarıdan aşanda, qılıncımız varsa, əlimizdə qılınc, xəncərimiz varsa, əlimizdə xəncər, baltamız varsa, əlimizdə balta, yabamız varsa, əlimizdə yaba evimizdən çıxacağıq ki, son nəfəsimizə qədər ağ və ayaz dinimiz uğrunda vuruşaq!

Rüstəm geri çəkildi və ağ köynəkli xürrəmilər bir-birinin dalınca gəlib eyni and mərasimini təkrar etməyə başladılar...

Meydan. El ziyafəti.

İndi qəsrin qarşısındakı meydanda böyük bir tonqal yanırdı, tonqalın dövrəsində böyük bir el süfrəsi açılmışdı. Xürrəmilər, qadın-kişili, bu süfrə başında oturmuşdular, xürrəmi qızları süfrədəki piyalələrə şərab doldururdular.

Zərnisə isə süfrə başında, nimdar üstündə təkbəşinə oturmuşdu, əlində bir dəstə reyhan, qarşısında iki boş piyalə vardı. İki xürrəmi qız gəldi və hər iki piyaləni şərab ilə doldurdular.

Zərnisə piyalələrdən birini əlinə aldı və el süfrəsi başında oturanların hamısı Zərnisəyə tərəf baxaraq piyalələrini qaldırdılar və birdən Zərnisə sol əlindəki reyhan dəstəsini sağ çiyini üstündən arxaya atdı...

Və dərhal qaranlıqda çıxan Babək reyhan dəstəsini havada tutdu və gəldi Zərnisənin başı üstündə dayandı. El süfrəsindən sədalar qopdu:

– Ey igidbaşı, mübarək olsun! Ey Zərnisə banu, mübarək olsun!

Və Babək ilə Zərnisənin nigah mərasimi tamamlandı.

Zərnisə ikinci piyaləni qaldırıb başı üzərində dayanmış Babəkə verdi, Babək və bütün xürrəmilər ayaq üstündə öz piyalələrini içdilər. Sonra Babək Zərnisənin yanında və hamı öz yerində oturdu...

Və musiqi başladı.

Bir dəstə qız-oğlan, Babəkin ilə Zərnisənin qarşısında dayandı. Oğlanlardan birinin əlində nar çubuğu vardı, Babəkə verdi, qızlardan birinin əlində qırmızı qərənfil vardı, Zərnisəyə verdi.

Babək ilə Zərnisəyə ayağa qalxdılar.

Və qara zumanın fəryadı altında, böyük tonqalın dövrəsində yallı dəstəsi dövrə vuranda, Babək ilə Zərnisə oğlan və qızların başında rəqsə başladılar...

Dəclə çayı sahilində Bağdad şəhəri. Abbasi xəlifələrinin

“Əbədiyyət” sarayı.

Zümrüd qübbəli “Əbədiyyət” sarayı Bağdadın yaşıl tacı idi. Və bu gün abbasilərin 7-ci xəlifəsi Məmun sarayın ən ziynətli salonunda, qızıl naxışlı taxt üstündə oturmuşdu...

Xilafətin adlı-sanlı əyanları isə Məmunun hüzurunda, dibac xatılar üzərində dizləri üstə bir-birinin yanına düzülmüşdülər. Məclisdəkilər içərisindən baş qazı yer öpüb ayağa qalxdı və dedi:

– Ya əmirəlmöminin, bu günkü mübarək nigahınız əqd olunur və bu axşamkı qız evində toyunuz başlanır və bu xeyir işin sorağı ki, Məşriqdən Məğribə yayılıb və indi Çin fəğfurundan, tibet yabqusunndan, xəzər xaqanından və Rum hökmüdarından ki, sizə ərmağanlar gəlmişdir, izin versəniz, elçilər hüzurunuzda çıxarlar...

Məmun soyuq ısıltılı gözlərilə məclisi süzdü və dedi:

– Əcələyə ehtiyac yoxdur, ay qazı, elçiləri dəvət edin, axşam toya gəlsinlər... və bu gün bu “Əbədiyyət” sarayında ən əvvəl biz özümüz hədiyyə və ehsanlarımızı xilafətin əşrəflərinə təqdim edəcəyik.

– Və həqiqətən əmirəlmöminin bilon daha yaxşıdır, – deyə qazı bir addım geri çəkildi və öz yerində oturdu.

M ə m u n. Sizə məlumdur ki, altı il idi, mən Xorasanda, Məşriq həddində, Mərv şəhərində iqamət etməmişdim. Və bu illər ərzində burda, Bağdadda bir çox əziz fitnələr baş verdi. Və iş o məqama çatdı ki, atamın xanəndəsi olan əmim çıxdı üç ay burda mənim taxtında oturdu... Və sonra ki, biz öz qafiləmizlə Mərv şəhərini tərk edib, Bağdada doğru hərəkət etdik, qəza öz hökmünü verdi, vəliəhdim İmam Rza rəhmətə getdi...

Məmun nəfəsini dərdi, məclisin arxasında isə bir nəfər digərinin qulağına pıçıldadı.

– İmam zəhərli üzüm yeyib rəhmətə getdi, o üzümdən ki, qızıl sinidə əmirəlmöminin özü ona nübar göndərmişdi. Amma bil ki, mən qulaq günahkarıyam və eşitdiyimi deyirəm...

Məmun sözünə davam elədi:

– ...Və mən o cigər-parəmi dəfn etdiyim gün, necə nalələr, necə fəryadlar etdim, bütün Xorasan, bütün Məşriq buna şahiddir. İndi önlərə bir daha tanrıdan rəhmət diləyəm və bu uğurlu gündə qardaşım Əbu İshakı özümə vəliəhd təyin edirəm və onu Mötəsimbillah ləqəbi ilə şərəfləndirirəm...

Məclisdən səslər ucaldı:

– Mübarək olsun, ya əmirəlmöminin, mübarək olsun!

M ə m u n. Ya vəliəhd, ey Mötəsim, qalx ayağa və gəl mənim sağ tərəfimdə öz yerində otur.

Yeni vəliəhd məclisdəkilər içərisindən ayağa qalxdı, getdi Məmunun qarşısında yerə döşəndi, yer öpdü sonra qalxdı, xəlifənin sağ tərəfində taxt yanında nimdar üstündə oturdu.

M ə m u n. Və yenə sizə məlumdur ki, bu ağır və uzun yolumuzda bizə başqa bir müsibət də üz verdi, qafiləmiz Sərexs şəhərinə varid olanndan sonra vəzirəm hamamda qüsl edərkən, dörd nəfər quldurbaşı vəzirimi hamam içində qətlə yetirdilər...

Məmun nəfəsini dərdi, məclisin arxasında isə bir nəfər digərinin qulağına pıçıldadı:

– Və o dörd nəfər quldurbaşı edam olunanda hamısı bir ağızdan fəryad etdilər ki, ey müsəlmanlar, biz əmirəlmöminin əmrilə hamamda qüsl edən şəxsi qətl elədik, çünki əmirəlmöminin bizi əfv eləmişdi və söz vermişdi ki, dördünüz də mənim mehtərim olacaqsınız...

Məmun sözünə davam elədi:

– ...Və indi ölənlərə bir daha tanrıdan rəhmət diləyirəm və bu uğurlu gündə xilafətin vəzirliyini Əhməd ibn Xalidə həvalə edirəm.

Məclisdən səslər ucaldı:

– Mübarək olsun, ya əmirəlmöminin, mübarək olsun!

M ə m u n. Ya vəzir, ya Əhməd ibn Xalid, qalx ayağa və gəl mənim sol tərəfimdə öz yerində otur.

Yeni vəzir məclisdəkilər içərisindən ayağa qalxdı, getdi. Məmunun qarşısında yerə döşəndi, yer öpdü, sonra qalxdı, xəlifənin sol tərəfində taxt yanındakı nımdar üstündə oturdu.

M ə m u n. Və qalan bütün həzərat da bu axşam bizdən xələt alıb iltifat görəcəkdir və indi hamı yol üçün hazır olsun ki, qız evi bizi “Sülh” qəsrində toya dəvət edir.

Bütün məclis ayağa qalxdı.

Məmun taxtdan endi və sarayın salonuna doğru yönəldi. Və indi onu vəliəhd, vəzir və baş qazı müşayiət etdilər. Məmunun salonun axırına çatanda dərhal qarşısındakı “ceyran göz” pərdələr sıyrıldı və xəlifə ikinci salona daxil oldu. Burda divar boyunca bir-birinin yanında saray qulamları düzülmüşdülər və hər birinin qolu üstündə xəlifəyə məxsus bir dəst ziyyətli libas vardı.

Məmun dayanmadan, üzərində incilər və almaslar parıldayan libaslarına öləri bir nəzər salaraq qulamlar qarşısından ötür keçdi, vəliəhd, vəzir və baş qazı da xəlifənin arxasınca getdilər.

Məmun ikinci salonun axırına çatarkən, dərhal yenə qarşısında “ceyran göz” pərdələr sıyrıldı və xəlifə müəlimini səslədi:

– Ya Sirac!

Müəlim dərhal pərdə arxasından çıxıb Məmunun qarşısında dayandı:

– Ya əmirəlmöminin, qulluğunuzda hazıram.

M ə m u n. Get mənim qara dəstərimi, qara cübbəmi, və qara uçuqurumu gətir ki, burdakı libaslardan heç biri bu axşam bizə lazım olmayacaq.

Müəlim baş əyib pərdə arxasında yox oldu, baş qazı isə xəlifəyə təzim edib dedi:

– Ya Əmirəlmöminin, səbəb nədir ki, toy məclisinə qara libas intixab etdiniz? Vəhalənki bir gün özünüz buyurmuşdunuz ki, qara don cəhənnəm donudur, amma cənnət əhlinin donu yaşıldır.

Məmun geri döndü, soyuq baxışlarıyla baş qazını süzdü və dedi:

– O sözlər Xorasanda deyilmişdi, ya qazı və orda yaşıl geyinmək bizə düşmədi... Qara donlara, gəlinə məgər qara libas kişilərin və dirilərin libası deyilmi?

Baş qazı bir an gözlərini döydü, sonra dedi:

– Əlbəttə ki, qara rəng 70 ildir abbasilər dövlətinin əlamət-məxsusəsidir, ya əmirəlmöminin... Amma nə üçün qara don kişilərin və dirilərin libasıdır, bunu həqiq bəndəniz başa düşmədi...

Məmunun gözlərində istehsalı işıqlar oynadı:

– Çünki heç bir qadını qara libasda ərə vermirlər, demək, qara libas kişilərə məxsusdur və heç bir ölünü qara kafəndə dəfn etmirlər, demək qara libas dirilərə məxsusdur.

Məmun döndü, sarayın üçüncü salonuna daxil oldu və indi xəlifəni yalnız Mötəsim müşayiət elədi. Burda heç kəs yoxdu və Məmun üçüncü salonun axırına çatarkən, qarşısında “ceyran göz” pərdələr sıyrılmadı. Xəlifə heyrət içərisində ayaq saxladı, qaşları çatıldı və səsləndi:

– Ya oğlan! Ya qulam!

Lakin pərdələr yenə tərpənmədi və pərdə arxasından səs gəlmədi və Məmun səsinə ucaltdı:

– Ya oğlan! Ya Bəşir!

Və birdən Məmunun qarşısındakı pərdənin ucu göyə fırlandı, xəlifə qeyri-ixtiyari bir addım geri çəkildi və pərdə arxasından çıxan Bəşir boğazında tıxanmış tikəni güclə udaraq və yağlı əllərini yambızlarına silərək bağırırdı:

– Ya oğlan! Ya qulam! Bütün günü ya oğlan, ya qulam! Məgər anası ölmüş oğlan bir tikə zəhrimar yeməzmi? Məgər evi başına uçulmuş qulam bir qurtum su içməzmi?

Məmun ilə Mötəsim yerlərində donub qaldılar. Və xəlifə başını aşağı saldı. Mötəsim isə hirsindən boğulub qaraldı. Lakin səsinə çıxara bilməyərək, Məmunun əmrini gözləyirdi. Nəhayət Məmun başını qaldırdı və dedi:

– Ya Mötəsim, tanıdınmı bu kölə kimdir?

Mötəsim xəlifənin qarşısında yerə döşəndi, yer öpdü, sonra ayağa qalxıb dedi:

– Tanıdım, ya Əmirəlmöminin. Bu mənim sənə bağışladığım türk kölesidir. Və izin ver məlunun başın bu saat ayaqların altında kəsims.

– İstəməz, ya Mötesim, – dedi Məmun gülümsəyərək – və sən ki, bu türk kölələrini çox sevirsen, nə əlinlə, nə dilinlə ona ziyan vurma, çünki bu gün hamının günahından keçib hamını öfv edirəm...

Və xəlifə sarayın hərəm dairəsinə doğru yönəldi və burdan o yana onu artıq heç kəs müşayiət etmədi.

İkinci salon.

Pərdələr arxasından Məmun ilə Bəşir arasındakı səhnəni seyr edən vəzir ilə baş qazi hələ də bir-birinin üzünə baxaraq qalmışdılar. Nəhayət vəzir dedi:

– Ya qazi, hələ dünən qul bazarından satın alınmış bir türk köləsinin bu gün əmirəlmöminin üstünə necə bağırıldığını eşitdinmi?

Q a z i. Eşitdim, ya vəzir, amma kar olmuş qulaqlarıma inanmıram.

V ə z i r. İnan, ya qazi, çünki bundan sonra gerek Xorasan ilə İraq arasındakı nifaq son qoyulsun, və xilafətin paytaxtı istər Merv olsun, istər Bağdad, fərqi yoxdur, abbasilər xilafəti ta əvvəldən ərəb xəlifələri ilə İran vəzirlərinin dövləti idi. İndi lazımdır ki, bundan sonra da bu hal nə təgyir tapsın, nə pozulsun...

Q a z i. Sonra, ya vəzir?

V ə z i r. Nə sonra, ya qazi, məgər bilmirsən ki, yeni vəliəhd Mötesimin anası – türk qızı bir cariyə idi və görmürsən ki, vəliəhd başındakı türk köləmənləri Bağdad küçələrində at çapanda, kim qabaqlarına çıxdı, tapdayıb keçirlər? Və düşünürsən ki, o gün ki, Mötesim xəlifə oldu, başına yıgdığı bu şeytan toxumu nə ərəbə etina edəcək, nə əcəmə? Və saqqalımız qalacaq bu saqqalsızlar əlində?

Məmunun hərəm dairəsi.

Məmun indi qara çalmada və qara cübbədə, qara atlaslı bir döşəkə üstündə oturmuşdu.

Boynundan qızıl xaç asmış baş təbib qoca Cəbrayıl isə xəlifənin qarşısında diz çökmüşdü.

T ə b i b. Ya Əmirəlmöminin, toya getməyə hazırlaşsınız, amma çox fikirlisiniz.

M ə m u n. Mən ən möhrəm arzularımı sənə açmışam, ya Cəbrayıl... və özün gördün ki, mən Bağdadı sakit etmək üçün Mərv qurban verib paytaxtı yenə bu şəhərə köçürdüm və bu gün yenə qara libas geyinib

yaşıldan və şüərdən üz çevirdim... Və indi də İrəni sakit etmək üçün bu axşam xorasanlı qızı ilə evlənirəm...

T ə b i b. Və tanrıdan dilərim ki, bu yeni izdivac sizə yeni səadət, yeni bəxtiyarlıq bəxş eləsin, ya əmirəlmöminin.

Məmun istehza ilə gülümsədi və dedi:

– Ya Cəbrayıl, deyir, biri bu gün bir canavar tutdu və cəmi məxluq bir yerdə yığılıb o canavarı döymək istədi, amma bu vaxt biri o yandan çıxıb dedi ki, dayanın; ey qafillər, nə edirsiniz və əgər istəyirsiniz ki, o zalım qiyamətə qədər əzab çəksin, lazımdır ki, siz o canavara toy edib arvad alasınız...

Dəclə çayı sahil. “Sülh” qəsri

Qesrin ən ziyyətli otağında qızıl şamdanlarda qırmızı, yaşıl və sarı şamlar yanırdı. Və döşəməyə qızıldan toxunmuş böyük bir həsir salınmışdı.

Və bu qızıl həsir üstündə, əynində ziyyətli ağ libas olan gəlin ilə, başdan ayağa qara geyinmiş Məmun ayaq üstündə bir-birinin yanında dayanmışdılar.

Xəlifənin bibisi əlində qızıl bir sini içəri girdi və sininin içindəki inciləri gəlin və Məmunun başına əndərdi və Məmun qızıl həsir üstünə sopolonmuş incilərə baxaraq dedi:

– Ya bibi, neçə dənə idi bu incilər?

– 303 dənə idi, ya əmirəlmöminin.

– Bu qədər israfdır, ya bibi, və mən bu inciləri qız evinin cariyələrinə bağışlayıram, çağır gəlib yığıdırsınlar.

Bibi əlini əlinə vurdu və dərhal bir dəstə cariyə qız yüyürüb gəldi və bir göz qırpımında inciləri qızıl həsir üstündən dənledilər. Sonra qızlar və xəlifənin bibisi pərdə arxasında yox oldular.

İndi də xəlifənin ögey anası şışman Zübeydə xatun içəri gəldi və Zübeydənin üstündə o qədər cavahirət vardı ki, qoltuğuna girmiş iki cariyə qıza söykənib güclə ayağı üstündə dayanırdı.

Zübeydə cariyələrin qolları üstündəki çox zinətli xələtdən birini Məmunun, digərini gəlinin çiyinə saldı.

M ə m u n. Ya Zübeydə, bizə böyük ikram elədin, amma bibim kimi sən də israfə yol verirsən.

Z i b e y d ə. Ya əmirəlmöminin sənə səxavətin müqabilində bu heç dərcəsindədir. Və qoy olmasın, Araz qırağından Varsan şəhərindən gələn bir ilin xəracı ki, bu naçiz hədiyyələrə sərf etmişəm.

M ə m u n. Ya Zübeydə, sən mərhum atam Harunəlrəşidin baş hərəmi idin və əmirəlmöminin sənə Azərbaycan məmləkətindəki Varsan şəhərini mehriyyə verdi. İndi mən də bu uğurlu gündə o məmləkətdəki şəhərlərdən Təbrizin xoracını ömürlük sənə bəxş edirəm...

Z i b e y d ə. Ey xəlifələrin ən yaxşısı, görüm sənin ömrün Süleyman peyğəmbərin ömründən uzun olsun və yeni övrotin sənə 7 oğul doğsun, bir qız doğmasın!

Və Zübeydə xatun qoltuğuna girən iki cariyyənin köməyi ilə otaqdan çıxdı.

Məmun ilə gəlin otaqda tək qaldılar və xəlifə qara cübbəsinin döş cibindən, hər biri sərxə yumurtası boyda olan bir ovuc almas çıxarıb gəlinin başına səpələdi, sona qızın duvağın üzündən qaldırdı.

Yuvarlaq iri almaslar dayanmadan qızıl həsir üstündə o yan-bu yana diyirlənirdi. Məmun dayanıb gözləyirdi, baş aşağı dayanmış gəlin isə yerindən tərpənmirdi...

Məmun qızıl həsir üstündə diyirlənən almaslara baxaraq şair Əbu Nəvasdan iki misra oxudu, sonra dedi:

– Ey Səmərqənd kimi uca boylum, səbəb nədir ki, bizim hədiyyələrə etina etmirsən?

Gəlin əyildi və yalnız bir dəfə almas götürdü, sonra Məmunun qarşısında diz çöküb yer öpdü və ayağa qalxıb dedi:

– Ya əmirəlmöminin, Həsən ibn Səhlin qızı Boran bu gündən sənin kənizidir və sənin səxavətinin bir zərrəsi bütün ömrü boyu kifayət edir.

M ə m u n. Ya Həsən ibn Səhlin qızı, bundan sonra sənin adın Boran olmayacaq, çünki bu gündən mən sənə həzrət Xədicənin ismini bəxş edirəm ki, bu ismin sahibi peyğəmbərimizin birinci övrəti idi və övrətlər içində birinci olaraq İslamı qəbul edən də o qadın idi.

X ə d i c ə. Bu gündən Xədicə də əmirəlmöminin kənizidir və kəniz söz demək üçün izin istəyir.

– İzin verildi, de, – dedi Məmun və gülümsədi.

X ə d i c ə. Ya əmirəlmöminin, səbəb nədir ki, Xorasandakı dostlarını qurban verdin, amma burda, Bağdaddakı düşmənlərini əfv elədin və mənim əmim ki, sənin vəzirin və sağ əlin idi, Səroxs şəhərində hamam içində qətl edildi, amma öz əmin ki, sənə rəqib idi, cəzasız qaldı?

Məmun diksindi, gözləri qəzəblə parıldadı, lakin xəlifənin sürməli gözlərinin heybətli baxışlarını gəlinin uzunsov badamı gözləri cəsərlə qarşıladı. Məmun özünü ələ aldı və dedi:

– Ya Xədicə, boynunu itaət xaltasından çıxaranlar qurban getdi və boynunu yenidən itaət xaltasına salanlar əfv olundu...

X ə d i c ə. Ya əmirəlmöminin, dübarə izin istəyirəm.

– Dübarə izin verildi, – dedi Məmun və qashları çatıldı.

Xədicə. Və yenə səbəb nədir ki, ya əmirəlmöminin, qardaşın Əbu İshakı özünə vəliəhd təyin elədin və ismin Mötesim qoydun, amma bizim gələcək oğlumuzu indidən xarətdin və qanuni haqqını tapdadın!

Sübhənallah! – deyərək Məmun səsləndi, – oğlu olan övrətim cəsərlət edib mənə bir söz demədi, amma ki, hələ oğlu olmamış övrətim birinci gecədən mənim hüzzurumda qılqıl edir? Və elə isə qulaq as, ey Boran, qulaq as, ey Xorasan qızı...

X ə d i c ə. Ya əmirəlmöminin, sənin anan Məracil də xorasanlı qızı idi və görüm o banunun qəbri nur ilə dolsun!

Məmun özünü boğdu və təmkinlə dedi:

– Ya Xədicə, mən bəsirət gözüylə çox uzağa baxdım və qardaşımı ona görə özümə vəliəhd təyin elədim ki, məndən sonra baş verəcək əzim fətnələrdə böyük oğlum Abbas və səndən olacaq digər oğullarım salamat qalıb məhv olmasınlar.

X ə d i c ə. Ya əmirəlmöminin, nəyə lazımdır mənim oğlumun salamat qalması, əgər səndən sonra bu xilafətə o sahib durmayacağısa və bu gün əmirəlmöminin kənizi olan Xədicə vəliəhd anası olmayacağısa...

Məmun hövsələtəng oldu, çiyindəki almaslı xələti dartıb yerə çırpdı və başı alovlu gəlin otağından çıxdı. Və qulamalar bir-birinin dalınca xəlifənin qarşısında ipək pərdələri sıyırdılar və Məmun iti addımlarla bir-bir otaqlardan keçib getdi və nəhayət gəldi; böyük salona yetişdi. Mülazimi Sirac son pərdəni açmaq istərkən, əlini qaldırdı;

– Toxta, ya Sirac?

Dayandı, nəfəsini dərdi və bir an fikrə getdi, sonra başını qaldırdı və təvəccüblə soruşdu:

– Nə olub, ya Sirac? Nə üçün məclisdən səs gəlmir, nə üçün çalan-oxuyan yoxdur?

– Ya əmirəlmöminin, uzaqdan bir-birinin dalınca çaparlar gəldi, vəliəhdə nə dedilərsə, məclis susdu və indi hamı sizin intizarınızdadır.

Məmun işarə elədi. Sirac pərdəni sıyırdı və xəlifə məclisə daxil oldu. Cərgə ilə divar boyu bir-birinin yanında oturmuş və susmuş qonaqlar dərhal yer öpüb ayağa sıçradılar.

M ə m u n. Nə olub, həzrat? Təyinat gəlmisiniz, yoxsa bura yas məclisidir?

Mötəsim irəli çıxdı və baş əyib dedi:

– Ya əmirəlmöminin sən ki, bu mübarək toyun hələ 40 gün davam edəcək və hələ o 40 gün ki, sən bu “Sülh” qəsridə çıxma-yacaqsan, izin ver, xilafətin ucqarından gələn mühüm bir xəbəri təxirə salmadan hüzuruna ərz edirəm.

M ə m u n. İzin verildi, ya Mötəsim, söylə.

M ö t ə s i m. Ya əmirəlmöminin, Azərbaycan məmləkətində müdhiş bir qiyam baş vermişdir.

M ə m u n. Gah Azərbaycanda, yaxud Curzanda və yainki Ərməniyyədə və ya Mavəraienəhrdə həmişə qiyamdır, ya Mötəsim və mən sükamı əlimə aldığım zaman bütün xilafət od tutmuş bir gəmi kimi idi...

M ö t ə s i m. Lakin bu başqa bir qiyamdır, ya əmirəlmöminin – bu ağağının üsyanıdır yuxarı üstünə. Və bu üsyanın başçısı ucqarlarda asi olmuş bir vali deyil, Ceyhun çayının o tayındakı bir ixşid deyil, Ərməniyyədəki bir batrik deyil, Misirdəki bir xariciyun deyil və Kufədəki bir ələvi şeyəsi deyil...

M ə m u n. Demək möcusi və atəşpərəstdir?

M ö t ə s i m. Daha müdhiş bir dinin sahibidir, ya əmirəlmöminin, Bozzeyn dağlarında zühur etmiş Babək xürrəmdin adlı bir kafirdir ki, əyri dinini əlində silah edib, islamın üstünə qılınc qaldırmışdır. Və o məmləkətdəki bütün xərac divanları darmadağın edilmişdir. Vergi toplayan təhsildarlar qətl olunmuşdur. Dehkanların malikanələrinə od vurulmuşdur. Şəhərdəki məscidlər qarət olunmuşdur. Və indi məmləkətin cümlo kübarları və əşrəfləri qaçıb Marağa şəhərində qalabənd olublar...

Vəzir irəli çıxdı, xəlifəyə təzim edib dedi:

– Ya əmirəlmöminin, o tanrı düşməninin təlimi budur ki, islam dini nəyi haram buyurubsa, halaldır və gərək bütün dünyanın nemətləri bütün insanlar arasında tən bölünə...

M ə m u n. Bizim türki-dünya zahidlər və xaçpərəst rahiblər də xalqa moizə edirlər ki, gərək varlı öz sərvətini yoxsullara paylasın... Və islam dini göydən ona görə nazil olub ki, zəifi qüvvətliyə müsavi qılsın...

Baş qazi irəli çıxdı və xəlifəyə təzim edib dedi:

– Ya əmirəlmöminin, heç kəs ki, öz halal malından könüllü olaraq fəqirə bir pay verirsə, əlbəttə ki, bu savab işdir. Amma o məlun zorla varlığının otəyin kəsib yoxsulun cın-cındırına yarmaq vurur və deyir ki,

dünyadakı bütün cinayətlərin iki səbəbi var, biri sərvətdir, biri qadın və onun fəsiq əqidəsinə görə dünyanın cəmi övrətləri və kişiləri hər gecə bir yorğan altına girib yatmalıdırlar...

Məmunun gözlərində uğursuz ışıltılar alışıdı:

– Ya sərəsgər, ya ibn Müaz, hardasan, irəli çıx!

Xilafətin adlı-sanlı sərkərdələrindən biri irəli çıxdı və Məmunu təzim edib dedi:

– Qulluğunuzda hazıram, ya əmirəlmöminin.

M ə m u n. Ya sərəsgər, burdan evinə yox, birbaşa ordugaha gədersən və nə qədər sənə ləşkər lazımdır, özün bilərsən və şəhər açılanda üç qara bayraq altında kafir Azərbaycan dağları üstünə yürüş edərsən. Və o gizli dinin adamları ki, yenə zihur ediblər, cəmi kişilərini qılıncdan keçirərsən və boyu beş qarışa çatmış oğlanlarına belə rəhm etməzsən və sonra arvad-uşaqlarını əsir edərsən və gətirib burda qul bazarında satarsan və nə qazandın, beşdə biri xəzinəninəndir və qalan beşdə dördü halal xoşun olsun!

İbn Müaz baş əyib dedi:

– Ya əmirəlmöminin, buyruq sənin, itaət bizim və axırıncı hökm Allahındır.

Məmun məclisə xitab elədi:

– İndi əyləşin, ey həzərat və acı sözlər eşitdik – kifayətdir...

Məmun keçib məclisin başında öz yerində oturdu və bütün qonaqlar da öz döşəkçələri üstündə əyləşdilər. Xəlifə üzünü məclisdəki müğənniyə tutub dedi:

– Ya ibn Cami, ey Bağdad əndəlibi, indi cəngi əlinə al və bizə bir qəzəl oxu ki, şirin sözlərindən məst olaq...

Və xilafətin məşhur müğənnisi mizrabını ipək qotazlı cəngə vurub oxudu:

– Yenə mey dolu piyaləmdə xəyalımı gördüm...

Bir-birinin ardınca açılan qırmızı bayraqlar küləklərə çarpıb dalğalandı və qızaran bir fəzada yazı başladı:

“Qızıl bayraqları azəri xürrəmiləri ilə qara bayraqlı İslam orduları arasında gedən müharibələrin 13-cü ili idi. Bu müddət ərzində xəlifə Məmunun bir-birinin ardınca üsyançılar üstünə göndərdiyi 6 böyük ordu Bozzeyn dağlarında darmadağın edilmişdi... və indi əmirəlmöminin əmrilə xilafətin ən məşhur sərkərdələrindən Tusi çox böyük bir ordu ilə Babəkin üstünə gəldi”.

Bəzz qalası. Cavidan qəsri. Babəkin qərargahı.

Yaz gecəsi idi. Cavidan qəsri qarşısındakı meydan piyadə və atlı dəstələri ilə dolmuşdu və səf-səf düzülmüş bütün silahlı dəstələr yürüş omrinə hazır dayanmışdılar...

Qəsrin yuxarı qatında – Babəkin qərargahında işıqlar yanırdı. Tağ altında həsirlerle döşənmiş böyük bir otaqda Babək - yuxarı başda döşəkcə üstündə bardaş qurub oturmuşdu, dərin fikrə getmişdi, başını aşağı salmışdı və köndələninə dizləri üstə qoyduğu qılınca zillənmiş gözləri yol çəkirdi. Qoşun başçılarından Tərxan, Rüstəm və daha gənc komandanlardan Azin ilə Muaviyə də içəridə idilər. Babəkin sağında və solunda əyləşmişdilər və hamısı cəng libasında idi, başlarında dəmir tolgalar, oyunlərində zirehli kaftanlar vardı...

Babəkin qardaşı gənc Abdulla içəri gəldi, başıaçıq idi, uzun saçları boynuna tökülmüşdü və ağ köynöyi üstündəki kəməridən sədəf dəstəkli xəncər asılmışdı. Abdulla dedi:

– Ey Babək, ey ulu sərvər, qala içində tutulmuş düşmən casusu qapı arxasındadır.

B a b ə k. Buraxın gəlsin içəri.

Və iki silahlı xürrəmi ələ keçirmiş düşmən casusunu içəri itələdilər, özləri isə qapı ağzında ayaq üstündə dayandılar. Casus dizləri üstə yerə çökdü və başını sinəsinə əyib dayandı.

B a b ə k. Ey çox bilmiş kişi, salamat qalmaq istərdinmi?

C a s u s. Əlbəttə ki, istərdim, ya həzrət, amma nə bahasına?

B a b ə k. Suallarına düzgün cavab versən, səni edam etdirməyəcəyəm. Bəzz qalasında 7 min müharibə əsiri müsəlman var. Sən də onlardan biri olarsan.

C a s u s. Ya həzrət, mən bura gəlmişdim ki, Bəzz qalası haqqında bilgi yığam və indi əksinə, sən məndən bizim qoşunlar haqqında söz soruşursan – yaxşısı budur ki, əmr ilə cəllad boynumu vursun!

B a b ə k. Üstümüzdə gələn 6-cı xilafət ordusu haqqında səndən bilgi almağa ehtiyacımız yoxdur, bilirik ki, Tusi xəlifənin ən şücaətli sərsəgəridir... və dünyanın xilafət ordusunda neçə nəfər zükam olub ondan da xəbərimiz var... Sən ancaq mənim bir sualına cavab ver. Əgər sağ və salamat Tusinin yanına qayıtsaydın, nə deyəcəkdin öz ömrinə?

C a s u s. Ya həzrət, Tusi göndərmişdi ki, öyrənim görüm Bəzz qalasında çaxnaşma başlanıbmi və senin qoşunların içində pərişanlıq nişanələri varmı? Amma Bəzz qalasının övretlərinə iynə-sap satanda

ağzımı bir az boş qoydum və çox tez ələ keçdim və indi Tusi qarşısında üzüm qaradır.

B a b ə k. Əlbəttə ki, çox tez ələ keçdiyin üçün təəssüf etməyə haqqın var. Çünki tez ələ keçməseydin, bəlkə öyrənə bilərdin ki, düzdür, qoşun içində heç bir təşviş yoxdur, amma bezi qoşun başçıları bir az pərişanlığa qapılıblar.

Və Babək sağında və solunda oturanlara iti və çəpəki bir nəzər saldı. Casus gözlərini döydü. Babəkin qoşun başçıları isə dönüb heyranl ilə bir-birinin üzünə baxdılar. Babək silahlı xürrəmilərə dedi:

– Aparın, əsirlər düşərgəsinə salın və ayaqlarına buxov vurun ki, qaçmasın!

Casusu apardılar. Babək ayağa qalxdı, dərhal qoşun başçıları da ayağa qalxdılar. Babək dedi:

– Oturun və süfrə açdırın! Süfrədə İberiya şərabı, xurma nəbizi və bal şərbəti olsun. Və hava ki, çox bürküdür, tolgələrinizi başınızdan açın... Və o kəs ki, süfrəmizə qonaq gələcək, mən özüm onu məclisimizə dəvət etməyə gedirəm...

Babək qərargahından çıxdı, işarə elədi, Abdulla da onun arxasınca getdi. İçəridə bir müddət bir-birinin üzünə baxdılar. Coşqun təbiətli Azin dedi:

– Ey Tərxan, nə olub bu gecə ulu sərvərə? O nə söz idi ki, düşmən casusuna dedi? Necə yəni bezi qoşun başçıları içərisində pərişanlıq var? Və bir halda ki, bölüklər çoxdan yürüşə hazır dayanıblar, bu şərab süfrəsi nə deməkdir? Və yaxud o məchul qonaq kimdir?

T ə r x a n. Ey Azin, müştəq suallarına cavab verə bilmərəm. Amma onu bilərəm ki, Babək yenə təşəbbüsü Tusiyə verib xilafət ordusunu bir az da yaxına buraxsa, hər iki tərəf uçuşum qırağında döyüşən iki qoç vəziyyətində qalacaq və tərəflərdən biri mütləq məhv olacaq. Və nə isə çox cəsarətli, digər məhv olacaq. Və nə isə cəsarətli, digər tərəfdən çox qorxulu bir addım atmaq istəyir ulu sərvər...

Cavidan qəsrinin zirzəmis.

Babək yanında iki nəfər məşəlçi, qəsrin zirzəmisinə endi və aşağıda keşikçilər bir hücrənin qapısını açdılar. Məşəlçilər irəli keçib içərini işıqlandırdılar.

Təqəli zirzəmi hücrəsində qaraçalmalı, ayaqları qandallı bir nəfər külək üstündə oturmuşdu və dizlərini qucaqlayıb başını dizləri üstə

qoymuşdu. Hücərə işıqlananda dustaq başını qaldırdı və Babəki qarşısında görüb ayağa qalxdı.

B a b ə k. Gecən xeyir, ya ibn Cüneyd, nə əcəb hələ yatmamısan?

İ b n C ü n e y d. Gecən xeyir, ya Babək, mən əsirəm, dustağam, fikr-xəyal qoymur mənə yatmağa, sənə nə olub ki, öz qəsridə, gecənin bu aləmində oyaqsan?

B a b ə k. Ya ibn Cüneyd, ömrün axırı var, işin axırı yoxdur və nəhayət, bu gecə sənə məşğul olmağa vaxt tapmışam...

İ b n C ü n e y d. Əgər öldürməyə gəlmişənsə, izin ver, yataq namazımı qılım, sonra edam elə!

B a b ə k. Ya ibn Cüneyd, məqsədim budur ki, bu gecə səni azad edim və sən bu gecə mənim tərəfimdən Tusinin ordugahına elçi gedəson...

Babəkin qərargahı.

Həsir üstündə süfrə açılmışdı və qoşun başçıları bu süfrə başında oturmuşdular. Lakin heç kəs dinib-danışmırdı. Babək içəri gəldi və hamı ayağa qalxdı. Babək başından tolgasın çıxartdı, qılıncını belindən açıb süfrə yanına atdı, divardan tənburu aldı və döşəkçə üstündə bardaş qurub yavaşdan simləri cingildətməyə başladı...

Və indi hordən bir qəsr qarşısındakı meydandan, səbri tükenmiş cəng atlarının kişnərtisi eşidilirken, Azin diksinib başını qaldırırdı və tutqun baxışlarla Babəki süzürdü...

Keşikçilər ayaqlarından qandalları açılmış ibn Cüneydi gətirdilər. İçəridəkilər başlarını qaldırdılar və ibn Cüneydi görərkən dönüb yenə heyərlə bir-birinin üzünə baxdılar.

B a b ə k. Gəl əyləş, ya ibn Cüneyd, burda süfrə başında oturanlar mənim ən yaxın cəng yoldaşlarımdır, bu Rüstəmdir, bu Azin, bu da süd qardaşım ərəb oğlu Muaviyədir və Tərxanı sənə təqdim etməyə nə həcət ki, səni əsir alan odur və sən onunla çoxdan tanışsan...

İbn Cüneyd süfrə başında oturdu və dedi:

– Ey Babək, müharibələrdə çox qərribə şeylər olur. Və o qərribə şeylərdən biri budur ki, rumlar biz ərəblərin qarşısında davam gətirə bilmirlər, biz ərəblər də türklərin qarşısında davam gətirə bilmirik və türklər də rumların qarşısında davam gətirə bilmirlər.

B a b ə k. Haqlısan, müharibənin sirləri çoxdur. Ona görə biz xürrəmlər ki, altı dəfə ordularına qalib gəlmişik, indi istəmirik ki, bu qalibiyyət bizi məst eləsin. Amma bu süfrə ki, xoş niyyətlə açılmışdır, bu

süfrə başında bir az məst olmaq günah deyil. Və biz ki, kafirik, İberiya şərabı və xurma nəbizi meyl edəcəyik, sən də bir müsəlman kimi buyur, bal şərbəti iç ki, o mühüm məsələ barədə danışaq...

İ b n C ü n e y d. Ey Babək, indi ki, sən əsir düşmüş bir İslam əmirinə bu qədər iltifat edirsən, ibn Cüneydin fikri belədir ki, o da bu dünya kövsorindən meyl etsə, qiyamət qopmaz.

B a b ə k. Elo isə, hamımız İberiya şərabı içək ki, söhbətimiz uğurlu olsun.

Babək ilə ibn Cüneyd piyalələrini qaldırıb içdilər. Tərxan, Rüstəm və Muaviyə də piyalələrindən bir qurtum içib yerə qoydular. Lakin təkcə Azin əlini piyaləyə uzatmadı və Babək gözünün ucuyla Azini süzdü və bığları altında gülümsəyən kimi oldu...

Abdulla təlaş içərisində qərargaha gəldi və dedi:

– Ey Babək, ey ulu sərvər, düşmən, casusu əsirlər düşərgəsinə aparılarda fərsət tapıb qaçmışdır.

Babək bir müddət dinmədi, sonra Abdullaya dedi:

– Ey qardaşım Abdulla, bu yaxşı əlamət deyil və bu saat hər iki keşikçini zindana sal və sən özün də cəzasız qalmayacaqsan!

Abdulla dönüb getdi, Babək üzünü ibn Cüneydə tutub dedi:

– Ya ibn Cüneyd, axır günlər Tusi bir-birinin dəlincə Bəzz qalasına çox casus göndərir... və əgər bu hazırlanan qəti hücumun əlamətidirsə, sən çox savab iş görərsən, əgər mənim təklifimi Tusiyə yetirson.

İ b n C ü n e y d. Ey Babək, əgər sən mənim əvəzimə Tusidən yüz min dirhem fidyə istəsən, mən bir əsgər kimi and içərəm və günü sabah o məbləği Tusidən alıb sənə göndərə bilərəm... Amma söz verə bilmərəm ki, Tusini sənə danışmağa razı salacağam və bu barədə and içməyə dilim gəlməz.

B a b ə k. Nə üçün? Tusinin də canı dəmirdən deyil və iki ildən artıqdır ki, vuruşuruq, amma nə o qalib gəlib, nə mən və indi bəlkə Tusi də mənim kimi bir az yorulub? Nə üçün danışığa razı olmasın?

İ b n C ü n e y d. Ona görə ki, üç il bundan əvvəl xəlifə Məmun cəmi Azərbaycanı ta Qəzvinə qədər mənə bağışlayıb, sənə üstünə göndərmişdi. Və indi də bütün Azərbaycanı ta Qəzvinə qədər Tusiyə bağışlayıb, sənə üstünə göndərib...

B a b ə k. Qoy Qəzvin və Azərbaycan Tusinin olsun, amma Bəzzeyn dağları mənim. Təki danışığa başlayaq.

Azin diksindi və süfrə başında oturan digər qoşun başçılarının qaşları çatıldı.

İbn Cüneyd başlarını aşağı salmış bu adamlara baxdı və dedi:

– Ey Babək, əgər sən aman istəyirsənsə, gerek Tusi bu barədə xəlifədən icazə ala və əgər xəlifə sənə aman bəxş edib Bəzzeyn dağlarında sənə muxtariyyəti qəbul etsə, sən gerek bu dağların 13 illik xərəcini verəsən...

B a b ə k. Hələlik qoy Tusi otursun öz yerində və Həştadsar dağının ətəyindən yuxarı qalxmasın... Və sonra xəlifə bizdən xərac istəmə, düzdür, 13 ilin xərəcini verməyə gücümüz çatmaz, amma 7 ilin xərəcini verməyə iqtidarımız var.

Və gənc Azin davam gətirməyərək partladı:

– Ey Babək, ey ulu Sərvər, bəlkə xəlifə səndən xərac hesabına hər il 300 qaraqaşlı, uzun kirpikli qız istəyəcək-kəniz istəyəcək, bunadımı razılıq verəcəksən?

Babək hirsindən “boğuldu” və dedi:

– Ey Azin, izinsiz danışdın və ötkəm danışdın. Sus və ehtiyatlı ol ki, Babəkin səbr kasası dolub-daşmasın.

A z i n. O vaxt ki, xürrəmilərin şərəfi tapdanır, Azini heç bir qüvvə susdura bilməz!

Və Babək bağırdı:

– Ey ağzından süd iyi gələn cürətkar! Qorxmursan ki, bu saat başın çiyindən qopub ayağın altına düşür?

A z i n. Və yubanma, ey ulu sərvər, götür qılıncını, əvvəlcə mənim boynumu vur, sonra bazar aç, Tusi ilə alverə başla...

B a b ə k. Və tamam! Çıx, qapı dalında edam saatını gözlə! Azin ayağa sıçradı və otaqdan çıxdı. Babək isə ibn Cüneydə dedi:

– Ya ibn Cüneyd, sən doğru gözlü, doğru sözlü bir kişisən və get mənim təklifimi Tusiyə söylə və mənim ki, ətrafımda bu qədər nifaq var, mən Bəzzeyn dağlarıyla kifayətlənməyə razıyam.

Qala darvazası.

Gecə yarıdan keçmişdi, ikinci xoruz banı idi. Bəzz qalasının darvazası açıldı və ibn Cüneyd iki nəfər məşəlcinin müşayiətilə qaladan çıxdı və atını çaparaq bir an sonra qaranlıqda yox oldu...

Babəkin qərargahı.

Qoşun başçıları artıq ayaq üstündə idilər. Babək tolğasının başına qoydu, qılıncını yerdən götürdü və səsləndi:

– Ey Azin, içəri gəl!

Və bir an yubanmadan Azin içəri girdi, qapı ağzında dayandı. Babək dedi:

– Yaxın gəl!

Azin yaxın gəldi, Babəkin əlindəki qılınca baxdı. Başını əydi və dedi:

– İndi ki, qurtardın alverini, vur!

Və Babək coşğun hərəkətlə Azini qucaqlayıb sinəsinə basdı və dedi:

– Çoxlu kəndir və nərdivan götür və birinci sənə dəstəni hərəkət edir...

Zərnisənin otağı.

Babək cəng libasında Zərnisənin otağına gəldi.

Taxçada şamlar yanırdı, Zərnisə taxt üstündəki yatağında uzanmışdı, böyrünə qısılib yatmış qızı dərinə nəfəs alıb fısıldayırdı. Yerdə xalı üstündə isə bir-birinin yanında iki oğlan uşağı yatmışdı – biri Cavidanın oğlu idi, 13 yaşında, digəri Babəkin oğlu idi, 12 yaşında.

Babək yaxınlaşdı, Zərnisənin yanında taxt üstündə oturdu. Zərnisə pıçıldadı:

– Gedirsən?

B a b ə k. Gedirəm... gəldim ki, uşaqlara baxım və sənə ilə xudahafizləşim.

Z ə r n i s ə. Oğlanları oyadım?

B a b ə k. İstəməz, qoy hələ doyunca yatsınlar, elə ki, üç ildən sonra pərvaz oldular...

Z ə r n i s ə yatağından qalxıb oturdu:

– Üç il? 13 il bəs olmadı? Hələ üç il də?

B a b ə k. Üç il, on il, otuz il... bəlkə ömrümüzün axırına qədər... nə qədər ki, onlar var, biz də varıq...

Z ə r n i s ə. Yox, sən başladın bu müharibəni, sən də qurtaracaqsan... Nəyim vardı sənə qurban verdim, gəncliyimi, gözəlliyimi... və indi onlar qalıblar mənə və hər ikisi mənimdir.

Babək körpə qızına baxaraq gülümsədi:

– Hər ikisi sənə olanda, onda mənə nə qalır? Kəpənəyə oxşar bu zərif varlıq?

Zərnisənin bəbəklərində qara qığılçılar alışdı:

– Təzə arvadın Şuşan sənin üçün oğul doğar.

B a b ə k. Şuşan Arazın o tayında mənim nümayəndəmdir, Artan batriklərini cilovda saxlamaq üçün. Və bu, ittifaq xatirinə izdivacdır və Şuşan mənim qoşunlarıma taxıl göndərir.

Qısqaneçliq növbəsi ilan kimi Zəmisənin ürəyindən çıxdı:

– Gecə qaranlığında ağ yadıqlar bir-birinə yaxın olanda, qaba istək var, od tutub yanan yorğan-döşək var, ittifaq, siyasət və taxıl, – hamısı, hamısı boş sözdür və üç uşaq əmizdirəndən sonra sən məndən soyudun, yaxud səndən aldığım mükafat – unudulmaq oldu.

Babək ayağa qalxdı:

– Hər dəfə sənin yanına gələndə mənə hava çatışmır və haqlı imiş Adəm peyğəmbər ki, bir gün Həvvayə dedi: ey qadın, ey göylərin bolası, nə sənsiz yaşamaq mümkündür, nə səninlə yaşamağa təhəmmülüm var...

Dağ ətəyi. Xilafət ordusunun düşərgəsi.

Dan yeri təzəcə ağarmışdı, xilafət qoşunlarının bölükləri dağ ətəyində sıraya düzülmüşdü və bütün ordu yürüş əmrinə hazır dayanmışdı...

Tusi, yanında ibn Cüneyd öz çadırından çıxdı və rikabdarlar dərhal ağ atın üzəngisini tutdular və əmiri-leşgər atına mindi. İbn Cüneyd də öz atına süvar oldu. Tusi atını irəliyə, orduya doğru sürdü və əlini qaldırdı. Dərhal münadilər cəz çəkildilər:

– Ey müsəlmanlar, sükut! Ordu sahibi əmir hözrətləri sizə xitab edir.

Və Tusi dedi:

– Ey mənim əsgərim və camaatım, nəhayət ki, son mənzilə yetişdik. Və bu gün dumanlı Bəzzeyn dağlarında ova başlayırıq. Çünki bu dağlarda bir mağara var və o mağarada bir pələng yatır və pələngin ki, canı bərk olar, biz ona altı zərbə vurmuşuq, amma hələ də kafirin canı çıxmamışdır... və bu gecə o tanrı düşməni ibn Cüneydi mənim yanıma elçi göndərüb ki, İslam qoşunu burda-yerində qalsın, amma elçilər yuxarı dırmaşıb aşağı ensin və bu minval ilə yaralanmış macal tapıb bir az nəfəsini dərsin... Və indi, siz ey müsəlmanlar, bir olan Allaha sığınib, o kafirin üstünə hərəkət edin və mənim təkbirimə mün-təzir olun! Və o vaxt ki, mən təkbir dedim, cümləniz qəti hücumla keçin və inşallah qalibiyyət bizimdir!

Dərhal nəhəng təbiller gumbuladı, qara bayraqlar dalğalandı və Tusinin böyük ordusu hərəkətə başladı...

Dağ yolu. Seyrək duman.

Dağ yolu dikinə yuxarı qalxırdı və xilafət ordusunun hissələri bu yol boyu o qədər uzanmışdı ki, ön səflər yuxarıda duman içində yox olurdu, arxa səflər aşağıda duman içində sıyrılib çıxırdı və sanki bu ağ duman içində nəhəng qara bir ilan qıvrılırdı və durmadan yuxarıya doğru şütüyürdü...

Ordunun mərkəzində Tusi ilə ibn Cüneyd atları üstündə yanaşı gəldirdilər. Tusi dedi:

– Ya ibn Cüneyd, sən bilən, pələngin mağarasına qəti hücum məsləhətdir, yoxsa mağara ağzında dayanıb kafiri aclıq kəməndlə boğmaq daha əlverişli olar?

İ b n C ü n e y d. Ya əmir hözrətləri, əsir düşmüş, rüsvay olmuş ibn Cüneydin sənə məsləhət verməyə ixtiyarı yoxdur. Mən ancaq onu deyə bilərəm ki, İslamın qılıncı az qala dünyanın yarısını fəth etmişdir, amma ərəblərin çoxu yenə acından ölür... Və indi zorla bu dağları da müsəlman etmək, bilmirəm bizə nə verəcək və hansı dərdimizi rəf edəcək?

T u s i. Vay olsun sənə, ey ibn Cüneyd, vaxtilə siz ərəblər İrani da qılınc gücünə müsəlman etmişdiniz, amma indi biz iranlılar siz ərəblərdən daha mömin müsəlman olduğumuzla fəxr edirik...

Və Tusi bərkdən güldü...

Dərhal sanki Tusinin gülüşünə cavab olaraq ordunun duman içində itən ön səflərdən sürəkli qəhqəhə səsləri ucaldı və bu qəhqəhə susma-yaraq, qoşunlar irəlilədikcə arxadan səflərə də sirayət etdi və sol tərəfdəki qayalarda əks-səda verdi, sonra dərin dərələr üstündə guruldadı...

Tusi ilə ibn Cüneyd heyvət içində bir-birinin üzünə baxdılar, sonra ordunun mərkəzi ilə bir az yuxarı qalxmışdılar ki, bu dəfə yanlarındakı qoşun hissələri içində qəhqəhə qopdu və ibn Cüneyd əlini yuxarı qaldırıb haranı isə Tusiyə göstərdi...

Yol kənarında, hərəkət edən qoşunların başı üstündə dik və sıldırım bir yamac qırağında miskin və zavallı bir daxma vardı – dövrəsinə qaratan kolundan çəpər vurulmuşdu, həyəti iki ləkədən ibarət bir torpaq idi və bu ləkələrdə ekilmiş lobyalar qarğılara dırmaşmışdı. Yuxarıda daxmanın qalın ot basmış yastı damı üstündə bir keçi dayanmışdı, aşağıda daxmanın səkisində isə əyri ayaqlarında dar şalvar və əynində cır-cındır arxalıq olan bir qarı əlindəki paslı bir gordaya söykənib durmuşdu, və belini qabartmış bir pişik qarının ayaqlarına qısılmışdı...

Və indi yuxarıya “pələng ovuna” qalxan zəhmli bir ordu – əlində pashı bir gorda ilə onu qarşılayan bu miskin qarıya baxıb kişnəyirdi...

Ordu mərkəzindəki oxçu əsgərlərdən kiminsə əli dinc durmadı – vıyılı ilə şığıyan bir ox daxma üstündə dayanmış keçinin boğazına sancıldı, keçi dam üstündən aşaraq qarının ayaqları altına düşdü...

Qarı dinmədi və yerindən tərpənmedi.

Tusi bu səhnəni gördü, qaşları çatıldı, sonra cibindən çıxardığı pul kisəsini mülahizəsinə verdi və başıyla qarıya tərəf işarə elədi, mülahizə atını çapdı və pul kisəsini yuxarıya, qarının ayaqları altına fırlatdı.

Qarı dinmədi və yerindən tərpənmedi.

Və birdən ordu arxasında qorxunc bağırtilar qopdu. Tusi diksindi, dönüb geri baxdı...

Arxada qalmış qızıl qayaların, qara ağzılı kahaların sanki beçə verən arı pətkələri idi və bir-birinin arxasınca aşağı kahalardan çıxan əli qılınclı xürrəmilər özlərini yuxarıdan aşağı düşməni qoşunlarının səfləri üstünə atır, yuxarıdakı kahalardan çıxanlar isə aşağı sallanmış kəndirlərlə bir göz qırpımında sürüşüb yerdə bənd alır və dərhal nəyə çəkərək İslam qoşunu üstünə hücum edirdilər...

Bu zaman irəliden, duman içində gözdən itmiş pişdarlar firqəsi tərəfindən də, müdhiş bağırtilar eşidən Tusi, böyük bir ordunun tələyə düşdüyünü anladı və dönüb məzəmmətlə ibn Cüneydə baxdı və dedi:

– Evin yıxılsın, ya ibn Cüneyd, kafir bizə hiylə gəldi və bütün fikri-xəyalı arxadan bizə zərbə vurmaq imiş.

Və Tusi almış qılınıcı sıyrıb “təkbir” deyərək bağırıldı, təbiller guruldadı və ordu mərkəzindən avaz ilə səslənən “Allah-əkber, Allah-əkber” nidaları göyə ucaldı...

Lakin çox tez bir zamanda ön səflər pozulub geri axdı, arxa səflər gah irəli, gah geri oynadı və böyük bir ordu Tusinin gözləri qarşısında zəlzələdən sarsılmış bir bina kimi uçulub tökülməyə başladı...

Və bütün bu hərəkət-mərcək içərisində Tusi gah irəliyə, gah geriye çapır, gah dərələrə enir, gah yamaqlara qalxır, bağırır, təhdid edir, yalvarır, lənət oxuyur və fəryad edirdi:

– Ey İslam camaatı, geri dönün!

– Ey xəlayiq, səbr edin, sabit qədəm olun ki, firsət sizindir.

– Ey müsəlmanlar, amanın günüdür, qeyrətə gəlin!

– Ey könüllü mücahidlər, ey anaları fahişələr, siz ki, şəhid olub cənab höqqə qovuşmaq üçün bura gəlmişdiniz!

Lakin hamısı əbəs idi... və nəhayət Tusinin atı bürəyib dayandı. Tusi ətrafına baxındı, yanında birçə nəfər vardı – o da ibn Cüneyd idi. Tusinin başı sinəsinə düşdü və dedi:

– Ya ibn Cüneyd, böyük bir ordu tar-mar oldu, firsətdir, sən də qaç, başını qurtar!

– Ya Tusi, – dedi ibn Cüneyd, – bir dəfə qaçdığım üçün hələ də tanrıdan utanıram, sonra əsir düşdüyüm üçün Allah qarşısında üzüm qaradır. Və indi sənə qalıb özümü rəbbimin ixtiyarına verirəm, zira mənə diri qılan və öldürən odur...

Tusi başını qaldırdı və irəlidi təpə döşündə bir dəstə müsəlman ilə bir dəstə xürrəmi arasında qızgın döyüş getdiyini gördü. Tusinin gözləri işıqlandı və dedi:

– Ya ibn Cüneyd, arxamca gəl, haqq təala həzrətləri şəhid olmaq üçün bizə firsət verdi.

Və hər ikisi qılınclarını sıyrıb atlarını döyüşün dəstələrinə doğru çapdılar. Tusi özünü vuruşan əsgərlərə yetirib bağırdı:

– Ey müsəlmanların on yaxşısı, həyatınız – mənim həyatım, məmatınız – mənim məmatımdır və şəhid olanlara eşq olsun!

Və qanlı, müdhiş bir döyüş daha da şiddətləndi...

Birinci olaraq ibn Cüneyd sinəsinə sancılan bir mızraq zərbəsilə at üstündən yerə yıxıldı...

Sonra ayaqları qılıncla doğranan Tusinin ağ atı təpəsi üstə yerə gəldi və Tusi ayağa qalxmağa macal tapmamış sinəsinə sancılan bir nizə ilə arxası üstə yerə sərilirdi...

...Babək, başında kiçik bir dəstə təpə arxasından çapıb gələrkən, artıq təpə döşündə vuruşan hər iki dəstədən bir nəfər belə salamat qalmamışdı və hər iki tərəfin ölümləri bir-biri üzərinə qalaqlanmışdı.

Tusi bir anlığa gözlərini açdı və Babəkin işarəsilə bir nəfər atdan yerə sıçradı və çəkib, nizəni Tusinin sinəsindən çıxartdı. Tusi sol əlini qanı fişqıran yara yerinə basdı və başı üzərində dayanmış Babəke baxaraq dedi:

– Ey şeytan kölgəsi, qəhrəman əsgərsən, buna söz ola bilməz, amma tanı kölgəsilə vuruşursan, – iqbala yoxdur.

Və Tusi gözlərini yumdu. Babək dedi:

– Ordusu tar-mar oldu, bütün əmirləri qaçdılar, amma bu adam qaçmadı və qəhrəman kimi ölən bu əsgəri qılınclı ilə bir yerdə dəfn edin!

Vizantiya. Qüstantiniyyə şəhəri. İmperator sarayı.

Qara geyimli xristian rahib qapı ağzında ayaq üstə dayanmışdı. İmperator Feofil əlindəki məktubu oxuyub ayağa sıçrayan anda imperatriça Feodora salona daxil olmuşdu.

– Bravo Babək, bravo, – deyirdi imperator Feofil. – Bəzzeyn po-ləngi! Feodora, mən hesab açmışam. Bu yeddinci xilafət ordusudur ki, Azərbaycan dağlarında tar-mar olur. Və Tusi ki, xəlifə Məmunun ən şü-caətli sərkərdəsi idi, döyüş meydanında həlak olub! Ey Rahib, sən elə bu gecə yola düşəcəksən – mənim təbrikimi Babəke yetirmək üçün.

Feodora təəccüblə baxdı:

– İmperator, – dedi, – bu mümkün olan şeydirmi? Sən – Roma impe-riyasının hökmdarı, bir kondli üsyançısını təbrik eləyəcəksən?

– Nəinki təbrik edəcəm, mənə hərbi ittifaq lazımdır o qəhrəmanla, – xəlifə Məmun əleyhinə, xilafət əleyhinə, ümumi düşmən əleyhinə.

– İmperator, bu eşidilməmiş bir şeydir. Avropa nə deyər buna?

– Yəni kral Lüdovik nə deyər buna? O Lüdovik ki, qorxdı, xilafət əleyhinə mənimlə hərbi ittifaqdan boyun qaçırdı. Və nəzərə almadı ki, oğlu bacım qızının nişanlısıdır? Bu gündən o nişanı loğv edirəm.

– Feofil, özünə gəl, bu rüsvayçıdır.

– Feodora, saqın, kiminlə danışdığını unutma!

Feodora baş əyərək:

– Əfv elə cəsarətimi, imperator! – dedi.

Feofil üzünü rahibə tutdu:

– Yaxın gəl, rahib, – dedi. – Bir daha qulaq as! Monastır üçün çək-diyn rəsmlərini görmüşəm və bəyənmişəm. Məktubu Babəke çatdı-randan sonra özün Bəzz qalasında qalacaqsan. Bəhanən bu olacaq ki, mənim əmrimlə mənim üçün Babəkin portretini çəkməyə başlamısan...

Feodora söhbətə qarışdı:

– İmperator, rahib mənim portretimi çəkir, – dedi, – monastır üçün.

Feofil:

– Rahib daha vacib işlər görməlidir, bizim üçün, – dedi və yenə rahi-bə müraciət elədi, – uzat orda işi! Qoy portret əlində bəhanə olsun, tez-tez Babəklə görüşmək üçün. Və əgər Babəkin ürəyində xristianlığa qarşı meyl oyada bilsən...

Rahib:

– Amin, imperatorum! – dedi. – Böyük məramını dərk edirəm. Əgər Azərbaycan və İran həzrət İsa ağışında nicat tapıb xristianlaşarsa, bu ən müdhiş zərbə olacaq islam xilafəti üçün.

– Yaxşı vol. rahib və bil ki, o gündən ki, sərhəd şəhərim düşmən

əlindədir–Tarsus matəmi var ürəyimdə. Və Nə qədər ki, xəlifə Məmunu o şəhərdən qovmamışam, yediyim–içdiyim haram olsun mənə – dedi imperator Feofil.

Bəzz qalasının gecə mənzərəsi.

Gecə idi, xürrəmilər döyüşdən qayıdırdılar. Babək yaxın silahdaş-larilə qoşun önündə, at üstündə gedirdi...

O vaxt ki, öncül atlılar yoxuş başında qala qarşısına çıxdılar, Babək ixtiyarsız olaraq qala kəhərin başını çəkdi və bütün atlılar da dayandılar.

Qarşılarında əfsanəvi bir mənzərə açılmışdı. Bəzz qalasının divar-ları üstündə və qala içindəki bütün evlərin damlarında saysız-hesabsız rəngarəng şamlar yanırdı və bütün qala nəhəng bir qəndil kimi 50 min şamın işığı ilə döyüşdən qayıdanları salamlayırdı...

Qala darvazasından çıxan üç atlı Babəke doğru çapdı və qoca Mehran dədə atını Babəkin qarşısında saxlayıb dedi:

– Ey Babək, ey ulu sərvər, yenə qalib gəlmiş azadlıq bayrağına eşq olsun! Və damlarında 50 min şam yanan Bəzz qalası səni və qəhrə-manlarını təbrik edir.

B a b ə k. Qoşun adından Bəzz qalasına təşəkkür edirəm. Mehran dədə və bu 50 min şam bir az israf olsa da, çox gözəldir.

M e h r a n D ə d ə. Belə lazımdır, ey Babək, qoy rum elçisinin də gözləri qamaşsın.

B a b ə k. Rum elçisi?

M e h r a n D ə d ə. Ərməniyyədən keçərək gizli yol gəlmiş. Bu gecə Bəzz qalasında olacaq və başında 15 nəfər atlısı var. Sənə rum hökmdarından məktub gətirir.

B a b ə k. Elçi özünü kimdir?

M e h r a n D ə d ə. Deyirlər, imperatorun yaxın qohumu və Rum ordusunda qoşun başçısıdır. Yanında rahib var – həm də rəssamdır. Və indi lazımdır ki, sabahkı qəbul mərasimi üçün dərzilər elə bu gecə sənə dibacdən ya qumaşdan zینətli bir libas tiksinlər, mənə də lazımdır ki, elə bu gecə iməcilik ilə 7-ci zəfər sütununu göyə ucaldım...

Babək güldü və dedi:

– Ey Mehran dədə, bilirəm, sən cavanlıqda 15 il Rum məmləkə-tində esir olmusan və Qüstantinodə Rum padşahlarının cah-cəlalını görmüsən və indi istəyirsən ki, üst-başımız Rum elçisini ürkütməsin,

amma Rum imperatoru bizim qas-gözümüze aşiq deyil və bu elçi də üst-başımıza baxmaq üçün Bəzz qalasına gəlmir...

M e h r a n D ə d ə. Amma yenə də...

B a b ə k. Haqlısan, elçiyo nə isə göstərmək lazımdır. Və çaltısaq, göstərməyə bir şey tapırıq...

Bəzz qalası. Cavidan qəsrinin qarşısındakı meydan.

Dağlarda günəşli yay səhəri idi və Babək qəsrin aşağı qatından meydana enən daş pilləkən başında sadə və ağ köynəkdə kürsü üstündə oturmuşdu. İkinci kürsüdə Babəklə yanaşı öyləşən Zornisə geyinib-keçinmişdi, başında yenə zümrüdlü araqcın vardı və indi o, sanki gəncliyini və gözəlliyini də qısa bir möhlətlə kimdənsə borc alıb bura gətirmişdi.

Aşağıda pilləkənin sağ tərəfində qırmızıtumanlı xürrəmi qızları əllərində çiçək dəstələri, bir-birinin yanına düzülmüşdülər.

Və pilləkənin sol tərəfində Rum elçisi ilə Mehran dedə öndə və elçinin adamları arxada ayaq üstündə dayanmışdılar.

Tez-tez təbiller çalınırdı və meydandan bir-birinin arxasınca xürrəmilərin atlı dəstələri çapıb keçirdilər.

Qəsrin yuxarı artırımında dayanmış bir carçı isə hər dəfə car çəkərək, atlı bölükləri, qonaqlara təqdim edirdi:

- Varsan atlıları! Başçıları xəzər oğlu Tərxan!
- Zəncan atlıları! Başçıları əcəm oğlu Rüstəm!
- Ördəbil atlıları! Başçıları Azəri oğlu Azin.
- Mərənd atlıları! Başçıları kürdoğlu Fəzlun.

Və atlı bölüklər meydandan çapıb keçərkən dünənki döyüşdə düşməndən qənimət aldıkları qara bayraqları ağ daşdan tikilmiş 7 zəfər sütunu önündə yerdə atırdılar...

Yerə atılan qara bayraqlar zəfər sütunları qarşısında bir-biri üzərinə qalaqlananda, Rum elçisinin adamları içərisində nidalar eşidildi:

– Əlindən bu qədər bayraq vermiş xilafət ordusu çox müdhiş bir məğlubiyyətə uğramışdır.

Bir-birinin yanına düzülmüş 7 zəfər sütunu! Bizdə hansı strateq bir-birinin dalınca bu qalibiyyətlərdən üçünü qazansaydı, Romey ordusu onu dərhal imperator elan edərdi.

– Əgər Babək xürrəmilikdən üz çevirib xristianlığı qəbul etsə... kim bilir, bəlkə bir gün...

– Bir az yavaş Stefanus, sən çox uzağa getdin...

– Nə üçün? İspaniyalı və iranlı, suriyalı və erməniyyəli imperatorlarımız olmamışdırmı? Və imperatriçə İrina Xəzər qızı Çiçək deyildimi?..

Atlı bölüklərin keçid rəsmi qurtardı, Babək ilə Zornisə pilləkən başındakı kürsülərindən ayağa qalxdılar.

Və dərhal Rum elçisi də, başındakı bütün dəstə ilə gəldi pilləkən aşağısında dayandı, əvvəl Zornisəyə, sonra Babəkə baş əydi və dedi:

– Ey Babək! Və ey Atropatananın ulu sərvəri! Belə uğurlu bir gündə gəlib Bəzz qalasına çıxdığım üçün bəxtiyaram və bu misilsiz qalibiyyətini imperator Feofil adından təbrik edirəm!

Babək cavab nitqində rum elçisinə dedi:

– Ey rum diyarından gəlmiş böyük elçi! Sən bizim dağlara xoş gəlmisən, səfa gətirmisən. Və çünki İslam xilafəti sizin üçün də bizim üçün də amansız bir düşməndir, mən rum imperatoru ilə cəng meydanında dost olmağa hazıram...

Samirə şəhəri. Afşinin sarayı. Gecə.

Tarixdə Afşin ləqəbilə məşhur olan xilafət ordusunun sərasları Heydər ibn Kavus pərdəni sıyrıb, qırmızı şamlarla işıqlandırılmış tağlı bir otağa daxil oldu.

Otağın divarlarında kölgələr oynadı, Afşin keçdi yuxarı başda döşəkcə üstündə bardaş qurub oturdu.

Otağın ortasına nət adlanan dəri bir xalça sərilmişdi və bu xalçanın üstündə bir gənc diz çöküb başını aşağı salmışdı, bədəni qurşağa qədər çıpaq idi, əlləri arxasında zəncirlənmişdi, gözləri isə qara bir yaylıqla bağlanmışdı. Əlində yalın qılınç olan bir adam isə divar dibində ayaq üstündə dayanmışdı. Afşin qarşısındakı gəncə xitab edərək dedi:

– Ya Abbas, əgər bilmək istəyirsənsə hardasan, borcumdur sənə ərz edəm ki, bu saat Samirə şəhərində, xilafətin yeni paytaxtında, mənim, yeni ki, Afşinin sarayındasan və yeni xəlifə Mötesimin əmrilə mən səni mühakiməyə başlayıram.

Abbas başını qaldırmadan dedi:

– Ey Afşin, mənim ki, ulduzum sönük, bəxtim dönük imiş, başlamağa nə ehtiyac ki, qurtarmaq lazımdır.

A f ş i n. Tələsməyə ixtiyarım yoxdur, ey Abbas, çünki sən xəlifə Məmunun oğlusan... amma indi ki, yeni xəlifəyə sui-qəsdin baş tutmamışdır, bundan sonrakı ömründən neçə gün qalıb, mənim hökmündən və qərarımdan asılıdır.

A b b a s. Ey Afşin, indi ki, bundan sonrakı həyatın səndən asılıdır, qoy rəbbim mənə göz qırpmı qədər ömr verməsin, çünki hələ dünənə qədər sən mənim qapımın qulu idin.

Afşin bağırdı:

– Və bu gün də olardım... əgər sən firsəti fota verməsəydin, əgər yeni xəlifənin, əmin Mötəsimi, o mənhus adamı məhv etsəydin və bu gün xilafət taxtında özün otursaydın.

Və birdən Afşin hıçqırdı, gözləri bağlı Abbas başını qaldırdı və heyrətlə soruşdu:

– Sən ağlayırsan, ya Afşin, yoxsa qulaqlarım məni aldadır?

A f ş i n. Ey mənim vəlinəmətimin oğlu! Afşin necə ağlamasın ki, atan xəlifə Məmun öləndən sonra yeni xəlifə sən olmalı idin və Afşin bu gün əlləri sinəsi üstə sənə qulluğunda durmalı idi... Amma indi mən sənə gözlərini bağlatdım, qollarına zəncir vurmuşam, başın üstündə cəllad qoymuşam və xəlifə Mötəsimin əmrilə səni mühakimə edirəm, o şəxsin əmrilə ki, siz ərəblər də ona nifrət edirsiniz, biz əcəmlər də... o şəxsin əmrilə ki, Bağdad əhalisinin lənətindən qulaqları batdı və indi gəlib bu yöndəmsiz şəhəri özünə paytaxt eləmişdir. Və yenə o şəxsin əmrilə ki, anası türk qızı bir cariyyə idi və indi şeytan toxumu türk əmirləri, Məvərinəhrin ac qurdları və hələ dünənə qədər qul bazarında satılan bədhəybətler bu gün xəlifə sarayında hökm edirlər.

Bu vaxt elə bil tərpendi, Afşinin sarayı titrədi və saray arxasından dördnala çapıb gedən atların daşlı yolu döyəcəyən nallarından qopan müdhiş bir gürultu içəri doldu və bu gürultu uzaqlaşarkən Afşin dedi:

– Eşitdinmi, ya Abbas? Gecə bilmirlər – çapırlar, gündüz bilmirlər – çapırlar və bilmək olmur ki, bu şəhər İslam dünyasının paytaxtıdır, yoxsa türk kələmənləri üçün at meydanıdır...

A b b a s. Mən də buna qarşı üsyan elədim, ey Afşin, çünki gördüm ki, hakimiyyətin məhvəri türk qoşun başçılarından Aşnasın əlindədir, İtaxın əlindədir və böyük öküz – Buğa ol Kəbirin əlindədir.

Afşin yenə bağırdı:

– Baş tutmaz! Afşin hələ ölməmişdir. Xilafət ordusunu zəfərdən-zəfərə mən aparmışam, Misir məmləkətində qibtilərin üsyanını mən boğmuşam, Rum imperatorunu İslam sərhədlərindən mən qovmuşam... Və qəm çəkmə ki, ey Abbas, sənə qiyamın baş tutmadısa, Afşinin qiyamı baş tutacaq və bu gün səni ölümə məhkum edən Afşin sabah sənə qisasını alacaq?

A b b a s. Məni ölümə məhkum edib, sonra qisasını alacaqsan?

A f ş i n. Ey Abbas, siyasət meydanına atılan hər bir kəs gah ilan olmalıdır, gah aslan.

A b b a s. Ey ilan oğlu, aslan atası, məqsədin nədir ki, bu qorxunc sirlərini mənə açırsan?

Afşin köksünü ötürdü:

– Ey Abbas, vətənimdən, Üsrüşanadan ayrı düşdüyüm gündən mən bu İslam dünyasında bir qəribəm və sinəmdə ürəyim qərirdir və ürəyimdə sirri qərirdir... Və mən edam etdiyim adamlara sirrimi açanda ürəyimi bir az yüngülləşdirirəm...

A b b a s. Vay olsun sənə, ey Afşin! Xəlifə və sən! İki yamanlıq üz-üzə gəlib! Amma iki yamanlıq bir-birini məhv etsə də, bədbəxt yaxşılıq heç bir şey qazanmır... Və indi ki, hökmünü bəyan elədin, əmr elə, cəllad boynumu vursun.

A f ş i n. Cəllad rəsmiyyət xatirinə burda dayanmışdır və mən ki, Üsrüşana şahzadəsiyəm, heç vaxt olımı şahzadə qanına bulandırmamışam.

A b b a s. Sən də əsgərsən, ey Afşin, mən də indi və sənə yaraşmaz ki, mənə cəlladına boğdurub öldürdürəsən.

A f ş i n. Sən boğulmayacaqsan, ey Abbas, amma bu gündən susuz qalacaqsan və təcrid zindanda can verəcəksən!

Abbas dəhşətə gələrək bağırdı:

– Və yüz dəfə sənə lənət olsun, ey kafir ki, mənə belə dəhşətli bir ölümə məhkum edirsən.

Girəcəkdəki pərdə sıyrıldı və Afşinin qardaşı Fəzl içəri girdi və dedi:

– Ya əmir və ey qardaşım, əmirəlmöminin sarayından xadim gəlmişdir, xəlifə Mötəsim gecə süfrosi açıdırıb, səni gözləyir...

Afşin sıçrayıb ayağa qalxdı, gəldi qapı ağzında başını qardaşının çiyinə qoydu, sonra boğuş bir səslə inildədi:

– Ey Fəzl, gecənin bu aləmində, cəhənnəm maliki özü gəlib mənə cəhənnəmə qonaq aparsaydı, onun arxasınca daha arxayın gedərdim... Və indi nə qədər ki, o mənhus adamın yanından qayıtmamışam, diz çök, dua et mənim üçün...

Samirə şəhəri. Abbasilərin 8-ci xəlifəsi Mötəsimin sarayı. Gecə.

Alçaq miz üstündə mey-məzə vardı və bu miz arxasında xəlifə Mötəsim ilə Afşin bir-biri qarşısında döşəkçələr üstündə bardaş qurub oturmuşdular.

Xəlifə qızıl abgordən ilə qızıl təştdən şərab götürüb miz üstündəki gümüş piyalələri doldurdu, sonra öz piyaləsini başına çəkib dedi:

– Ey Afşin, bizim ki, həyatımız gah qara, gah ağ üstündə son mənzilə doğru çapır, nə qədər ki, gecənin qara atından düşüb, gündüzün ağ atına minməmişik, bu piyalələri yerə qoymayacağıq.

A f ş i n. Əmirəlmöminin, necə ki, nə at cıdırında, nə covukan oyununda mən sən ilə bacarmıram, o cür də bu süfrə başında sən ilə yarışmağa mənim gücüm çatmaz.

M ö t ə s i m. İç ki, mən sənə əmr edəndə sən hər şeyə gücün çatır. Və indi ki, Abbasi susuzluğa məhkum təriqilə edam edirsən, bu gecə çox ki, öz ürəyin yanmasın... və bil ki, göyərçin qanadında Həmədan

M ö t ə s i m. ...və əgər O Babəkin ölüsüdürsə, yenə də inanmıram ki, o ölmüşdür. Təki özüm onu öldürməyincə... və iç ki, sənə, dünənki kafirə bu gecə əmirəlmöminin özü saqilik edir.

A f ş i n. Rəhm et, ya əmirəlmömin, başım dəyirman daşı kimi dönür.

M ö t ə s i m. İç! Sən ki, nə Allahdan qorxursan, nə qiyamət günündən, – heç olmasa məndən qorx və iç!

A f ş i n. Ya əmirəlmöminin, bu sözlərlə mənə zülm edirsən, çünki 15 ildən artıqdır ki, mən müsəlmanam.

M ö t ə s i m. Amma hələ də üzündə islamın nuru yoxdur və bir dəfə başına ülgüc dəyməyib və saçın-saqqalın bir-birinə qarışıb. Və sən hər çəharşənbe günü qara bir qoçu qılıncla şaqqalayıb iki yərə bölürsən və şərəito müğayir kəsilmiş heyvan ətindən yeyirsən... və yeməkdən əvvəlki bismillah ilə yeməkdən sonrakı əlhəmdülillahi unutmusan.

– Ya əmirəlmöminin! – deyə Afşin fəryad elədi.

M ö t ə s i m. Və aç o qıfılı ki, ürəyindən asırsan, nə qədər ki, mən onu vurub sındırmamışam.

– Ya əmirəlmöminin! – deyə Afşin inildədi.

M ö t ə s i m. Və sən o adamsan ki, Üsrüşanada atan Kavusun vəzirini öldürdün, sonra gəldin islam qoşunlarını doğma yurduğun üstünə apardın və qoca atanı əsir edib Məmunun hüzuruna gətirdin və öz dinindən üz çevirdin və adın Kidra ikən dəyişdirdin, Heydər elədin və nəhayət sən...

Gözləri dəhşətlə dolmuş Afşin artıq davam gətirməyərək xəlifənin sözünü kəsdi və bağırdı:

– Və kifayətdir, ya əmirəlmöminin! Və mən ki, müsəlman olmaq üçün bu qədər qurban vermişəm və sən ki, evəzində məni bu qədər ittiham edirsən və indi ağzından çıxan hər sözün mənim üçün bir ölüm hökmüdür və yəqin ki, pərdə arxasında cəllad gizlətmisən və sən ki, biz ecəmilərə bu qədər nifret edirsən.

Və gözləri doli bir ifadə almış Afşin birdən alçaq miz üstündən özünü Mötəsimin üstünə atdı. Xəlifə diksinib başını geri çəkdi, Afşinin əllərinə yalnız xəlifənin çiyinləri keçdi və hər ikisi bir an bu gərgin vəziyyətdə donub qaldılar...

Xəlifənin əlləri bayaqdan arxasında çataqlanmışdı və indi sağ əlində, gizlincə döşəkcə altından götürdüyü bir xəncər vardı, buna görə idi ki, Mötəsim yerindən qımıldamadan Afşinin gözlərinin içinə baxırdı və nəhayət dodaqlarında qorxunc bir təbəssüm oynadı:

milərinin birləşmiş quldur dəstələrini qoca İshaq ibn İbrahim Həmədan qapılarında darmadağın etmişdir və 60 min kafiri qılınclardan keçirmişdir. Və əsir alınmış övrət və uşaqların sayı-hesabı yoxdur. Və görəkdir ki, mən İshakı mükafatlandıram...

A f ş i n. Ya əmirəlmömin, qəssablıq nə böyük hünər imiş ki, sən İshaq ibn İbrahimi mükafatlandırırısan!

– Maşallah, dəmir kimi əlləri varmış, ya Afşin və başın da şir başı kimi çox heybətli. Niyə dayandın? Boğ! Sən ki, Allahından qorxmursan. Yox, əgər boğa bilmirsən, sat bu dəmir əllərini mənə!

Afşin davam gətirmədi, əlləri boşaldı və xəlifənin ayaqlarına yıxılaraq inildədi:

– Allahdan qorxmayan Afşin, səndən qorxur, ya əmirəlmöminin və Afşin qiyamətə qədər sənin sadıq qulundur. Və izin ver, kəlməyişahadətimi gətirim, sonra əmr elə, cəllad gəlsin boynumu vursun!

Mötösüm arxasında tutduğu xəncəri yenidən döşəkcə altında gizlətdi və sıçrayıb ayağa qalxdı.

Afşin də səndələyərək ayağa durdu və başı aşağı xəlifənin hüzurunda dayandı. Xəlifə isə bağırdı:

– Sən və yalnız sən gətməlisən o tanrı düşməninin üstünə. Sən və yalnız sən, bacara bilərsən Allahın o müdhiş bəlası ilə. Öləbsə ölüsü ilə sən bacara bilərsən, diridirsə, dirisi ilə sən bacara bilərsən. Və əgər məhv olsan, onu da özünlə bərabər sən məhv edə bilərsən. Və mən ki, bayaq dedim, o dəmir əllərini sat mənə, sənin istədiyin nədir məndən? Cəlal məmləkəti? Sənin olsun! Azərbaycan? Sənin olsun! Ərməniyyə? Sənin olsun! Azdır? At üstünə minib onunla cəng etdiyin hər gün üçün 10 min dirhəm alacaqsan və o günlər ki, at minməyəcəksən, cəng etməyəcəksən hər gün üçün 5 min dirhəm alacaqsan. Və bu şir başına ki, tac çox yaxşı yaraşır. Bağdadın yəhudi zərgərləri sən üçün almaslı bir tac hazırlayacaqlar. Və əgər boynunda dünyanın ən qiymətli həmayillərini görmək istəyirsən, dartıb çıxardacağam öz boynumdan həmayillərimi. Üst-üstə sənin boynundan asmaq üçün... Niyə dinmirsən? Niyə nitqin batıb?

A f ş i n. Əfv et məni, ya əmirəlmöminin. Və bütün bunlar gözümdə bir heçdir, əgər bilsəm ki, ürəyində məni əfv etməmişən.

M ö t ə s i m. Və indi ki, bütün bunlar gözümdə bir heçdir – əməviləri yıxan, abbasiləri taxta çıxardan taxta gün çıxan ölkəsi – Xorasan necə?

Və Afşin diksindi, Afşini sanki ildırım vurdu, rəngi qaçdı və başı elə döndü ki, ayaq üstə durmağa təqəti qalmadı, yerə çökdü və başı sinəsinə düşdü. Xəlifə çəpəki baxışlarla Afşini süzdü və dodaqlarından qaçan əyri bir təbəssümlə dedi:

– Nə oldu, döndümü Xorasan həsrətindən başın? Və başıma and olsun ki, o gün qalıb ki, gəldin və qolları bağlı Babəki hüzuruma gətirdin, Xorasan da sənindir... Və qalx ayağa ki, sənənlə bərabər bütün

xilafət islam qılıncını rüsvay edən o müdhiş belanın üstünə gedir və əgər görsəm ki, yanımda təkə bərbərim qalmışdır, onu da sənə ixtiyarına göndərəcəyəm, və əgər görsəm ki, yanımda təkə dərzim qalmışdır – onu da sənə dalınca göndərəcəyəm və əgər görsəm ki yanımda təkə aşbazım qalmışdır, onu da sənəndən əsirgəməyəcəyəm!

Gecə. Samirənin uzun küçələri.

Afşin yürürüb xəlifənin sarayından çıxdı. Küçədə atının üstünə sıçradı. Sonra məşəllərindən birinin əlindən məşəlin qapıb atını çapdı. Afşinin silahlı qulamları da dərhal onun arxasınca çapdılar, lakin Afşinə çata bilmədilər və yalnız qarşıda, gecə qaranlığında da bir məşəl alovunun sərxoş dairələr cızaraq uzaqlaşdığını görə bildilər...

Gecə. Afşinin sarayı.

Afşin atından yerə sıçradı, məşəli kənara atdı və sarayın içəri həyatına yüyürdü. Sonra pilləkənlə yuxarı cumdu və pərdələri bir-birinin arxasınca qarşısından ataraq salondan-salona keçdi, xeyli getdi və nəhayət gəlib ən dərindeki məxfi bir otağa girdi, divardan asılmış bir xalını qopardıb yerə saldı və xalı arxasındakı taxçada oturmuş gözəlləri qırmızı yaqutlu bir bütün boğazından tutub qaldırdı, gətirib alçaq miz üstünə qoydu, sonra təqətsiz bir halda bütün qarşısında yerə çökdü və qara qızdırmaya tutulmuş kimi gah yavaşdan pıçıldadı, gah səsin ucaltdı:

– Ey Zarvah, xeyir-dua ver ki, gedirəm və bəlkə son dəfədir ki, sənə səcdə edirəm. Və çox da ki, sən cansız bir taxtasan, amma yadlar icadı bütün tanrılardan daha artıq sən ürəyimə yaxınsan, çünki əcaib-sən, amma doğmasan və əbədi bir susqunsan ki, qulaq asırsan və mən bu islam dənizində qərğ olduğum gündən yeganə həmdərim və gizli sırdaşım sənənsən. Və yalnız sən bilirsən ki, nifrət etdiyim bir dinin qalıbiyyəti uğrunda qılınc çalan mən, kiçik vətənimə ona görə tapdım ki, zirvəyə qalxım və böyük üsyanları ona görə boğdum ki, sonra bir gün öz üsyanım, öz qiyamım, öz intiqamım üçün qüdrətim olsun! Və indi yubanma, xeyir-dua ver ki, mən artıq öz taleyimə üstünə gedirəm, çünki Xorasan həsrəti ilə yanıb quru səhraya dönmüşdür ürəyim. Və o gün ki, Xorasan mənim oldu, Məvərayinəhr də mənimdir, Üsrüşana da mənimdir və bütün İran, bütün Turan mənimdir və o vaxt islamın

omirəlmöminin sənin kimi bir büt olacaq əlimdə, elə bir büt ki, lazım gələndə səcdə edəcəyəm və lazım gələndə tutacağam boğazından...

Və Afşin bütün boğazından tutub elə sıxdı ki, taxta şaqıldadı və sanki bütün qırmızı yaqutlu gözlərindən od çıxdı və Afşin diksinərək bütün boğazından əlini geri çəkdi...

Araz qırağı. Qalın və uca qamışlıq.

Sıx və keçilməz qamışlıq o qədər uca idi ki, qaban sürülərinin açdığı cığırda hərəkət edən dörd nəfər atının başlarından çox yuxarıda dalğalanırdı...

Athlar qamışı biçilmiş bir talaya çıxdılar. Burada, qamışdan hörülmüş iki komanın dövrəsində qılıncı və nizəli adamlar oturmuşdular və hər tərəfdə yəhərli atlar və yüklü qatırlar görünürdü. Talaya çıxanlar atlarından endilər və başçıları Fəzlun bir nəfərə müraciət edərək dedi:

– Ey Abdus, sənin gözetçilərin çörək istəyirlər.

Taladakı adamlar bir-birinin üzünə baxdılar və Abdus dedi:

– Çörək nədir, ey Fəzlun, bir ovuc qovutumuz da yoxdur və çörək dalınca Barsis səni göndərmişdi.

Fəzlun. Biz qara bir xəyanətə qurban getdik, ey Abdus... Mərəndin sahibi mənün ibn Bəis ki, uzun illərdən bəri Babəkə qulluq edirdi və qoşunlarına sursat göndərirdi, nəhayət axırncı qanlı ziyafəti ilə bizi tora saldı. Adamlarımızı içirdib qılıncdan keçirdi... qurtulan bir mən və üç nəfər yoldaşımdır...

Barsis hardadır?

Abdus. Babəkin yanındadır.

Babəkin koması.

Qamışdan hörülmüş komada başı sarıqlı və qolları arxasında bağlı olan Babək külək yatağı üstündə oturmuşdu və başını aşağı salmışdı.

Və bir nəfər silahlı adam Babəkin qarşısında diz çökmüşdü ki, bu Kuhistan xürremilərinin başçısı Barsis idi.

Barsis. ...Ey Babək, ey ulu sərvər! Axırda məcbur oldum qollarını bağladım. Və indi qarşında diz çöküb yalvarıram. Allahı seversən inadı burax. Bir aydan çoxdur ki, yol gəlmişik, gecələr hərəkət etmişik, gündüzlər dağlarda, meşələrdə gizlənmişik. Və sən ki, ölümcül yaralanmışdın, Həmədan qapılarından ta buraya, bu Araz qırağına qədər huşsuz halda mənim çiyində və mənim döyüşçülərimin çiyində gəlmişən,

və bu bir ayda bacım Cunay sənə yaralarını sarıdı, pərvanə kimi başına dolandı və nəhayət səni ölümdən geri qaytardı... indi bu axşam hava qaralana kimi biz yenə tərpənməliyik. Və əgər Ərməniyyədən səlamət keçsək, sonra Rum torpağındayıq. Və mən ki, sənə ölümlə düşməyə vermədim, indi dirini də düşməyə verə bilmərəm. Və bil ki, bir nəfər də olsun sənə geri qayıtmağa razı deyil, çünki geri qayıtmaq – ölümdür və Həmədan fəlakətindən sonra burada hər şey qurtardı. Və indi bizim nicatımız – yalnız Rumdur. Orda, Rum imperatorunun qulluğunda isə bizim sərvərimiz və sərkərdəmiz yenə sən olacaqsan...

Babək ağır-ağır başını qaldırdı və dedi:

– Vay olsun sənə, ey Barsis ki, Həmədan fəlakətinə sən bəis oldun.

Barsis. Mən?

Babək. Sənə qoşunların Əlvənd dağına keçidlərində pusquda durmalı idi və düşməni arxadan vurmağa idi. Sonra mən xəbər tutanda ki, sən Həmədan valisinin sarayını mühasirəyə almısan və şəhər məclisindəki qızıl qəndilləri qəzet edirsən, artıq iş-işdən keçmişdi...

Barsis bağırdı:

– Nə qəndil, nə qəzet? Mən Həmədan valisinin sarayından əsir bacımı xilas etdim. Sonra xəbər gələndə ki, darvaza ağzındakı döyüşdə sən həlak olmusan, geri döndüm, mühasirə çəmbərini yarıdım ki, cənabən alçaq düşməni əlinə keçməsin!

Babək. Ölən Babəkə göstərdiyin hörmət üçün sənə minnətdaram, amma indi qorx diri Babəkin qəzəbindən və qollarını aç!

Barsis. Heç vaxt! Ey, gətirin o xəbisi bura!

Dərhal Barsisin döyüşçülərindən bir dəstə adam səs-küy ilə komaya doldu və qolları bağlı bir nəfəri sürüyüb özlərilə bərabər içəri gətirdilər.

Barsis. Bax! Bir aydır, bu xəbis qarabaqara bizi izləyirmiş və güdürmüş görsün səni harda dəfn edəcəyəm. Sonra qəbrini eşəcəkmis ki, başını bədənindən üzüb aparsın. Çünki yeni xəlifə sənə başın üçün elə dəhşətli bir sərvət vəd edib ki, hər yetən anası qohbə səni ovlamaq xəyalına düşüb və əgər sən təkbaşına Bəzz qalasına qayıtsan, bu qamışlıqdan çıxan kimi ovlanacaqsan. Ey Abdus, sən nə deyirsən?

Abdus. Ey Babək, ey ulu sərvər, adamlar acdırlar və hava qaralana kimi biz tərpənməliyik. Və biz ki, səni çiyinlərimiz üstündə buracan gətirmişik, lazımdır ki, burdan o yana sən də bizimlə bərabər Ruma gedəsən.

B a b ə k. Ey Abdus, sizi, Kuhistan xürrəmlərini xilas etmək üçün mən 7 min azəri qəhrəmanını qurban verdim və mənim sərkərdələrimdən Rüstəm həlak oldu və İsfahan xürrəmlərinin hər on nəfərindən doqquzu məhv oldu... və indi bütün bunların əvəzində siz məni qolları bağlı Ruma aparacaqsınız?

I D ö y ü ş ç ü. Başqa çarəmiz yoxdur, ey Babək, biz arvad-uşaqlarımızı itirdik, yurdumuzdan-yuvamızdan didərgin düşdük və indi Rum padşahı nə bizi tanıyır, nə Barsisi, amma səninlə ittifaq bağlamışdır və əgər sən bizi Rum imperatorunun hüsuruna aparsan, onun borcudur ki, bizi qulluğa götürsün...

B a b ə k. Qulaq asın, ey Kuhistan xürrəmləri, müsibətə dözmək lazımdır ki, müsibət asan olsun və bizi ki, azadlıq qulluğa götürmüşdür, öz bayrağımız altında məhv olmaq Rum imperatoruna sığınmaqdan daha üstündür.

II D ö y ü ş ç ü. Ey Babək, bu vaxta qədər sən bizim üçün tanrı idin, xudavənd idin, çünki bu 20 ildə sən məğlubiyyət nə olduğunu bilməmişdin, amma indi biz gördük ki, sən də insansan və bəxti dönmüş bir qəhrəmansan... Və ey xürrəmlərin sərvəri, sən burda qalsan, məhv olacaqsan – ondansa öldür özünü, cənazəni Ruma apararaq, təki orda qəbrin bizim üçün ziyarətəh olsun.

B a b ə k. Eşitdinmi, Barsis, sən deyə bilmədiyini bu adam dedi, və Babək sizə müqəddəs bir ölü kimi lazımdır ki, qütbətdə qəbrini ziyarət edib, ağlaşasınız. Amma Babək müqəddəs ölü deyil, və nə qədər ki, mən nəfəs alıram – burda, öz yurdunda, Azərbaycana lazımam. Və omr edərim sənə, bu saat qollarımı aç, və sənədən iki şey tələb edərim – bir qılınc və bir at.

Barsis dinmədi, Babək səsini qaldırdı:

– Bir daha qulaq as, Barsis, mən ki, bütün xürrəmlərin sərvəriyəm, ömrimdən boyun qaçıran hər bir xürrəmini edam etməyə mənim haqqım və ixtiyarım var.

Barsis diksindi və dedi:

– Məni təhdid edirsən, ey Babək? Arxasında 9 min döyüşçü dayanmış Barsisi?

Babək bağırdı:

– Və get o 9 min döyüşçünə elan et ki, Babək səni ölümə məhkum edir.

Aralığa dərin bir sükut çökdü. Sonra Barsis dedi:

– Görünür, sən Barsisi yaxşı tanımırsan, ey Babək... Və indi, iş bu məqamə çatdı, aç deyirsən, açıram qollarımı, qılınc istəyirsən, qaytarıram qılıncını. Amma bir şərtlə. Elə bu saat burda tələ-tək vuruşacağıq. Və o vaxta qədər ki, ya sən məhv olacaqsan, ya mən...

B a b ə k. Sən uşaqsan, Barsis... Babək ölümə məhkum etdiyi bir adamla vuruşa bilməz!

Barsis bir an boğuldu, sonra özünü komadan bayıra atdı, qaşları çatılmış döyüşçülər də Barsisin arxasınca komadan çıxdılar və qolu bağlı casusu sürüyüb özlərilə bərabər apardılar.

Barsisin koması.

Barsis qamışdan hörülmüş ikinci komaya girdi və üzü quyru küleşə üzərinə sərilirdi. Komanın o biri küncündə dizlərini qucaqlayaraq oturmuş gənc bir qadın tələş içərisində ayağa qalxdı, gəldi Barsisin yanına – diz çökdü:

– Nə olmuşdur, Barsis?

B a r s i s. Heç bir şey, Babək məni ölümə məhkum etdi.

Qadın diksindi, Barsis isə oturdu və bu zaman casus ilan kimi sürünərək içəri girdi və dedi:

– Ya Həzrət, Babəki dərin bir yuxuya vermək üçün burda, mənim qoltuğumda bir məndil var, qollarım bağlıdır, çək özün çıxart, amma söz ver ki, məni öldürməyəcəksən və öldürmək nə üçün ki, əsir kimi Ruma aparsan Qüstəntinə bazarında satarsan...

Barsis bir an gözlərini döydü, sonra qeyri-ixtiyari dartdı casusun qoltuğundan qırmızı tumac bükülmüş bir bağlama çıxartdı.

C a s u s. Qoy banu tumac içindəki məndil ilə son dəfə Babəkin başın sarınsın, o vaxt Babək elə rahat olub yatar ki, bir də gözlərini Sinopda açar...

B a r s i s. Və yaxud elə yatar ki, bir də heç vaxt gözləri açılmaz?

Casus çiyinlərini çəkdi. Barsis dönüb qadına baxdı. Qadın diksinib geri çəkildi. Barsis casusa təpəndi:

– Ey xəbis, sən çıx komadan.

Casus sürünüb komadan çıxdı.

B a r s i s. Ey Cunay sən doğrudan da mənim bacımsansa...

C u n a y. Şübhə edirsən?

B a r s i s. On beş yaşında idin, mən səni itirəndə...

C u n a y. Və on beş yaşından bu günə qədər mən yatanda da Barsis demişəm, duranda da... Çünki şəklin xəyalımdan silindikcə, qorxurdum ki, adın da yadımdan çıxsın...

B a r s i s. Bağışla mənə, ey bacı, bu saat başımı elə itirmişəm ki, nə danışdığımı heç özüm də bilmirəm. Çünki bu axşam burdan torpənməsək, acından cana doymuş qoşun üzümə ağ olacaq və hamı tıxacqa itaətindən... Və indi ki, başqa çarəmiz yoxdur, get son dəfə onun yarəsən və təbiidir ki, bu məndil ilə... Və bunu da bil ki...

C u n a y. Sən doli olmusan, Barsis!

B a r s i s. ...bunu da bil ki, gözlərimdən görürəm ki, ürəyin öz ixtiyarında deyil və indi ki, sevirsen, sevdiyini düşməni əlinə verməmək üçün məhv etsən, ürəyin qorxmasın ki, günahə batarsan, çünki tanrıca Anahdin amanındasan...

Və Barsis sıçrayıb ayağa qalxdı, tumac bağlamayı Cunayın üstünə atdı, sonra komadan çıxdı. Qamışlıqda oturmuş döyüşçülərdən böyük bir dəstə dərhal ayağa qalxdı və Barsisi ortalığa aldı və Abdus dedi:

— Ey Barsis, izin ver atlardan bir-ikisini kəsək.

Barsis bağırırdı:

— Ay Abdus, başıma and olsun ki, mənə yemək istəsəniz, bəlkə dinməyərəm, amma kim atlara toxunsa, soyub dərisini boğazından çıxararam.

Döyüşçülər müxtəlif səmtlərdən bağırırdılar:

— Ey Barsis, acından başımız dönür, çünki üç gündür ağzımıza bir loxma almamışıq.

Barsis təpiyin yerə vurdu:

— Acsınız, torpaq yeyin, acsınız qamış çeynəyin və yırtılmış qarnınıza daş bağlayın, necə ki, qədim peyğəmbərlər ac qalanda qarınlarına daş bağlayırdılar.

Və Barsis geri döndü, qayıdıb yenə komaya gəldi, lakin girovək ağzında heyrət içində ayaq saxladı.

Cunay içəridə mücrüsünü açmışdı və indi mücrüdən çıxardığı sırğaları qulaqlarına taxdı, sonra mücrüdən bir cüt bilərzik çıxartdı və biləklərinə keçirdi, daha sonra aypara şəklindəki bir gülpiçi saçlarına bənd elədi və üzü gümüşlənmiş tunc aynanı əlinə aldı, aynada öz xəyalını seyrə başladı...

Və Barsis davam gətirməyərək səsləndi:

— Ey Cunay və ey bacı, tanrı qarğımış belə bir gündə məgər sən toya-bayrama gedirsən?

Cunay aynada öz xəyalına gülümsədi:

— Ey Barsis, əgər öldürməyə gedirəmsə, demək ölməyə gedirəm və son dəfə mən ona gözəl görünməliyəm...

Babəkin koması.

Cunay əlində tumac bağlama içəri girdi, bir an girəcek ağzında dayandı, sonra getdi Babəkin qarşısında diz çökdü, başın aşağı saldı və susdu:

Babək başını qaldırdı, uzun-uzadı Cunaya baxdı:

— Mən elə bildim ki, bir daha gəlməyəcəksən... və əgər bu son gəlişindirsə...

C u n a y. Elədir, son dəfə hüsuruna gəlmişəm, ey xudavənd... çünki hava qaralanda biz torpənməliyik... və sən ki, bizimlə getmirsən... axırıncı dəfə başındakı sarğımı dəyişdirməyə gəldim...

B a b ə k. Mənə sən diriltidin, ey Cunay və mən həyatımla sənə borc-luyam, amma çox şum bir taleyim varmış ki, borcumu sənə qara bir təşəkkürlə qaytarıram...

C u n a y. Eşitdim... qardaşım və sən... Çox tez iki qılınc kimi üz-üzə gəldiniz... qismətim... vəzifəm... qulaq as, ey xudavənd...

B a b ə k. Mənə xudavənd demə.

C u n a y. Nə üçün?

B a b ə k. Hələ dünənə qədər mənə xudavənd deyən Kuhistan xür-rəmiləri bu gün qollarımı bağladılar və tez dəyişdir sarğımı, sonra sənə sözüm var.

Cunay tumac bağlama içindən sarımtıl bir məndil çıxartdı, sonra dizləri üstə qalxdı, istədi Babəkin başındakı köhnə sarğını açsın, lakin birdən əlləri titrədi, gözləri qorxu ilə doldu və Cunay əlindəki məndili kənara ataraq, başını Babəkin dizi üstünə qoyaraq ağladı...

B a b ə k. Nə oldu sənə?

C u n a y. Zəhər hopdurulub o məndilə...

Aralığa həzin bir sükut çökdü... Handan-hana Babək dedi:

— Mən bunu da sənə əfv edərdim... Bir gecə bilmirəm, hansı dağda, hansı mağarada idi, bir anlığa gözlərimi açdım və gördüm ki, yanımda sən oturmusan və həzindən nə iş oxuyursan. Harda olduğumu və nə üçün yığılıb qaldığımı anlamadım. Və sən kim idin, nə üçün yanımda

oturmuşdun – bilmədim. Amma elo bil nəğməli səşindən tutub dərın bir quyudan çıxdım... və hiss etdim ki, artıq ölümdən geri qayıtmışam və bu həyatı yenidən mənə sevdırən sən olacaqsan...

C u n a y. Əgər indi sən də bizimlə bərabər Ruma getsəydin... və ey xudavənd, kim bilir, bəlko Qüstəntinə şəhərində biz xoşbəxt olacayıq?

Babək gülümsədi:

– Sən elə burda, bu qamış komada mənı xoşbəxt edərdin, – əgər qollarımı açıb mənə bir qılncı gətirsəydin.

C u n a y. Qılncı? Qardaşım Barsisi öldürmək üçün?

B a b ə k. Plümə məhkum edilmiş hor bir xürrəminin möhləti var, döyüş meydanında öz günahını yumaq üçün... Qolumu aç ki, bundan artıq yubanmağa vaxt qalmamışdır, çünki daha amansız döyüşlər hələ qabaqdadır.

C u n a y. Aman Allah, məgər sənın bütün döyüşçülərin Həmədan qapılarında məhv olmadılar mı?

B a b ə k. Atalar məhv oldular, oğullar sağdırlar... Və əgər mənim taleyimi qəbul etsən, elə bu axşam fürsət tapıb bu qamışlıqdan çıxardıq... Yox, əgər muradın Rumdursa, Babək ömrü boyu səni unutmayaçaq...

Araz qırağı. Kiçik təciciklər.

Səhər dan yeri söküləndə nəhayət onlar qamışlığı yarıb açıqlığa çıxdılar və getdilər kiçik bir təpə üstünə qalxdılar. Bütün gecəni qılncı ilə qamışlığı biçərək Cunay üçün cığır açmış Babək indi qılncını qınına qoydu, alınının tərini sildi və döndü Cunaya baxdı...

Cunayın qolları və üzü qırmızı zolaqlarla naxışlanmışdı, donu didik-didik olmuşdu və Cunay vücudunun açıq yerlərinə baxaraq utandı, təpə üstündə yerə oturdu. Babək isə döndü ətrafına baxındı. Uzaqda dağ ətəyində at ilxısı otlayırdı.

B a b ə k. Bizə o ilxıdan iki at lazımdır. Amma mənim cibimdə siçan oynayır...

C u n a y. Qulaqlarımla sırğalarım, qollarımda bilərziklərim...

B a b ə k. Barmağındakı üzük kifayətdir...

C u n a y. Yox, üzüyü vermərəm... və əgər düşmən bizi mühasirə edərsə, məndən arxayın ol ki, Cunay əsir düşməyəcək, çünki dişlərim bu zümrüd qaşı daha tez sındıracaq və zəhər boşalanda son sözüm, son fəryadım "Babək" olacaq!

Və Cunay birdən barmağını бүkdü, üzüyün qaşını sədəf kimi ağ dişləri arasına aldı və Babəkin üzünün necə dəyişildiyini görərək, şaqıldayıb güldü, Babək yaxın gəldi, Cunayı sinəsinə sıxdı:

– Gizləmiyəm, ürəyim qısıldı, – və ölümlə gizlənpaç oynamaq lazım deyil!

Dağ ətəyi. Otlayan at ilxısı.

İlxı yanındakı adam bir cüt bilərziyi ovcunda atıb-tutdu, sonra döndü, haraya isə baxdı...

Babək ilə Cunay iki at üstündə dördnala dağlara çapırdılar...

Dağ yolu. Axşam dumanı.

Axşama doğru dağları sıx duman бүürdü və Babək bu duman içində atını addım-addım sürməyə məcbur oldu və indi Cunay da atını Babəkin arxasınca sürürdü.

Babəkin atı birdən qulaqlarını dik tutdu, sonra kişnədi və dərhal qarşıdan, çox yaxın məsafədən başqa bir atın kişnərtisi eşidildi və dumandan sıyrılıb bir-birinin qarşısına çıxan iki atın başı bir-birinə dirəndi...

Babəkin qarşısına çıxan adam əlini qılncının qəbzəsi üstə qoyaraq dedi:

– Ey şəxs, kim sənə, salam olsun sənə və mən ovçuyam, dəstəmdən ayrılmışam, sonra dumana düşüb azmışam... Əgər bu yerlərə hələ dəsənsə, yol göstər mənə və xəcalətindən çıxmaq mənim boynuma...

B a b ə k. Gün aydın ey kəs ki, bu dumanda mənə rast gəlmisən. Və söyle, hardan gəlirdin və indi hara gedirsən?

– Gəldiyim yer çox uzaqdır... amma indi Bərzənd qalasına qayıtmalıyam.

B a b ə k. İndi ki, bu yerlərə nabeledsən, bu dumanda yol tapmaq sənın üçün çətin olacaq. Qalxaq mənimlə bərabər Bəzz qalasına gəcəni orda mənə qonaq olarsan və səhər açılanda aşağıya Bərzənd şəhərinə enərsən...

. Ovçu ixtiyarsız olaraq qımışdı:

– Ey dost, mən Bəzz qalasına qədəm qoysam, Babək kəlləmi qopardıb qoltuğuma verər, amma bərabər Bərzəndə getsək, sən məndən çox böyük hörmət görərsən.

İndi də Babək ixtiyarsız olaraq qımışdı:

– Ey şəxs, əgər mən də özüm öz ayağımla Bərzəndə getsəm, demək başımı müftəcə Afşinə peşkəş vermişəm...

Və bütün bu söhbət zamanı gözünü ovçudan çəkməyən Cunay indi “Afşin” adını eşidərkən, birdən diksindi və Babəkin arxasından çağırırdı:

– Vay olsun mənə, ey Babək, axır ki, tanıdım... Afşin ibn Kavusdur qarşında duran və sən öz ölümünlə şuxluq edirsən...

Və hər iki atlı bir an gözlerini döyərək donub atları üstündə hərəkətsiz qaldılar, sonra hər ikisi birdən qımıldandı və hər ikisi bir anda qılıncların sıyırdılar və hər ikisinin atları eyni zamanda şahə qalxdı...

B a b ə k. Nə uğursuz bir təsadüf, ey Afşin!

A f ş i n. Bəlkə uğurludur, ey Babək, çünki sən hələ mənim kim olduğumu bilmirsən.

B a b ə k. Sənin kim olduğunu bilməyən yoxdur, ey Afşin, dünənə qədər sənin öz dinin, öz vətənin vardı və sən Üsrüşana şahzadəsi idin, sonra vətəninə üz çevirdin, müsəlman oldun və indi xilafət ordusunun sərəslənsən!

A f ş i n. Bunu uşaqlar da bilir, ey Babək, amma heç kəs bilmir ki, mən sənin qardaşınam.

B a b ə k. Elə isə bu vaxta qədər qafil olmuşam və clo bilmişəm ki, iki qardaşım var, biri kiçik qardaşım Abdulla, digəri süd qardaşım ərəb oğlu Muaviyə...

A f ş i n. Və üçüncü qardaşın da Afşindir ki, bu gün əlində qılnc sənin üstünə golib, çünki sən yeddi dəfə xilafət ordularını tar-mar etmişən və mən yeddi dəfə üzünü görmədiyim sənə üreyimdə “qardaşım” demişəm. Amma bu dünyada hər şeyin bir sonu var, ey Babək və insan başı soğan deyil ki, biçdikcə yenidən cücərsin. Ona görə sual edirəm sənə, nə vaxta qədər vuruşacaqsan? Və iyirmi il ki, bir igidin ömrüdür, 20 il axan bu qan seline nəhayət son vermək lazım deyilmi?

B a b ə k. Bunu İslamın Allahından soruş ki, nə vaxtadan onun əmrilə İslam qılınclı qan tökəcəkdir, bunu öz xolifəndən soruş ki, nə üçün səni mənim üstümə göndərmişdir və nə üçün xürrəmilərin sevinc və azadlıq dini islama görə bu yer üzündə ən günahkar və ən cinayətkar bir dindir?

A f ş i n. Ey xəyalpərvərlərin peyğəmbəri, islama mən səndən artıq düşmənim! Amma indi gəlmişəm ki, soni də islama dəvət edim. Çünki islamı qəbul etməmiş qüdrətli islam xilafətini məhv etmək olmaz. Və

bu məqsədlə mən 15 ildir ki, qara bayraqlı xilafət qoşunları başında hər gün 5 dəfə namaz qılıram... Və indi sən birinci şərtimi qəbul etsən, günü sabah səninlə gizli danışıqlara başlarıq və o vaxt ki, ürəklərimiz birləşdi, qılınclarımızı da birləşdirərik...

B a b ə k. Birinci şərtini – islama dəvətini rədd etdiyim üçün, sonrakı danışıqlara ehtiyac qalmır.

A f ş i n. Ey Babək, dil tapmasaq ya sən məhv olacaqsan, ya mən... Düşün dediklərim barədə, bir də görüşək.

B a b ə k. Və hər gün döyüş meydanında görüşəcəyik, ey Afşin, ta o vaxta qədər ki, xürrəmiyyətin qırmızı bayrağı altında mən məhv olacağam, yaxud islamın qara bayrağı altında sən...

Dalğa-dalğa axan ağ duman içərisində bir-birinə dəyən saysız-hesabsız qılınclar parıldadı və gah qızaran, gah qaralan bir fəzada yazı başlandı:

“Və Babək ilə Afşin arasında başlanan qanlı döyüşlər artıq iki il idi ki, davam edirdi...”

Dağlar qoynunda Afşinin ordugahı.

Yerə üç barmaq qalınlığında dəmir tikan səpilmişdi, tikanlı sahə qurtaran yerdə xəndək qazılmışdı və xəndəyin kənarında hündür hasar ucaldılmışdı və bu üçqat manea xətlərinin arxasında Afşinin böyük ordugahı yerləşmişdi.

Ordugah mərkəzində isə nəhəng bir qübbə kimi Afşinin qara çadırı ucalırdı.

Gecədən xeyli keçmişdi və Afşin içəridə üzünü qibləyə tərəf tutub – günün birinci və axırncı namazı olan Yatsu namazını qılırdı. Afşinin arxasında yer almış qoşun başçıları da leşgər əmirilə bərabər namaz ayinində iştirak edirdilər.

Və bu vaxt hardansa yuxarıdan, dağlardan uçub gələn bir qadın nəğməsi əllərini göyə qaldırmış, dodaqları dua pıçıldayan bu adamların qulaqlarında əks edərək cingildəyirdi. Və indi əgər arxada namaz qılanların üzləri tutqun idisə, əksinə, öndə namaz qılan Afşinin yalnız dodaqları dua pıçıldayırdı, ürəyi bu duada iştirak etmirdi və gözləri bu qadın nəğməsindən duyduğu büt-pərəstçəsinə bir zövq parıldayırdı...

Ordugahın uca hasarları.

Afşinin ordugahdakı türk kələmənləri uca hasar üstünə qalxıb bir-birinin yanında cərgələnmişdilər və yuxarıda, təpə üstündə yüzlərlə

nizələrin uclarında yanan kiçik məşəllərə tamaşa edərək, ordan gələn musiqi və qadın nəğməsinə qulaq asırdılar...

Və o vaxt ki, musiqi kəsildi, nəğmə susdu, hasar üstündə dayanmış türk kələmlərindən biri uca səsle car çəkdi:

– Ey hey kafir xürrəmilər, çox çalın, çox oynayın, amma bilin ki, axırıncıdır, çünki biz Cəfər ibn Dinarın adamlarıyıq və gəlmişik, gətirmişik bir əjdaha...

Və bütün hasar üstü bir ağızdan nəqərat kimi təkrar elədi:

– Gəlmişik, gətirmişik bir əjdaha!

Dərhal yuxarıdan təpə üstündən xürrəmilərdən biri uca səsle car çəkdi:

– Ey hey xəlifənin kələmləri, Buğa Əlkəbir də özünü əjdaha sanırdı və indi gedin Afşindən soruşun ki, o hardadır? Çünki qovmuşuq, itirmişik bir tülkünü!

Və dağ başındakı bütün xürrəmilər bir ağızdan nəqərat kimi təkrar elədi:

– Qovmuşuq, itirmişik tülkünü!

Afşinin çadırı.

İndi qaşları çatılmış Afşin namazını qurtarıb əllərini saqqalına çəkdi və üzünü girecədən asılmış pərdəyə tərəf tutub bağdı:

– Ya Divdad!

Divdad dərhal pərdəni sıyrıb içəri girdi:

– Qulluğunuzda hazıram, ya əmir!

A f ş i n. Məgər mən əmr verməmişdim ki, o kafirlər hər gecə bizim ordugah ətrafında gəzişəndə, bizim qoşunlardan heç kəs onlarla ağız-ağıza verməsin?

D i v d a d. Ya əmir, o kafir qövmi ilə ağız-ağıza verən bu yeni müsəlmanlar, türk kələmləridir ki, Allaha and olsun, nə hır qanırlar, nə zır...

A f ş i n. Get o xalqa söylə ki, lal olsunlar, yoxsa hər on nəfərdən birin qamçıladaram. Və çağır, Buğa əl Kəbri ilə qardaşım Fəzl hüzuruna gəlsinlər.

Divdad pərdə arxasında yox oldu və çadırın ikinci qisminə oturmuş Buğa ilə Fəzl ayağa qalxıb Afşinin hüzuruna gəldilər. Buğanın başı-gözü sarıqlı idi, Fəzlin isə sol qolu boynundan asılmışdı. Afşin bir müddət Buğanı süzdü, sonra dedi:

– Ya Buğa əl Kəbir, hanı mənim qəhrəman Canaxım?

B u ğ a. Ya əmir, şəhid oldu.

A f ş i n. Tədbirli, təmkinli ibn Cauşan hanı?

B u ğ a. Ya əmir, şəhid oldu.

A f ş i n. Mosil əmiri Əbdülrəhman hanı?

B u ğ a. Ya əmir, əsir düşdü.

Və Afşin bağdı:

– Və bir gecədə 7 min atını bada verib, indi durub üstümə gəlmisən ki, təzədən sənə qoşun verim?

B u ğ a. Ya əmir, özün bilirsən ki, mən saçımı-saqqalımı müharibələrdə ağartmışam, amma bu kafirə apardığımız hər döyüşdə müharibə qanunları alt-üst olur. Və o övrətlər ki, yoxuş başında bizə rast gəldilər, birdən qılınclarını sıyranda məlum oldu ki, cümləsi qadın libasında kişidirlər...

A f ş i n. Elə buna görə o yerdə ki, Tərhan sənə saqqalını yolub, o yerə qalxmaq üçün biz sənə əmr verməmişdik və qardaşım Fəzl mən sənə yanına göndərdim ki, hava qaralan kimi sənə qoşunların da qayıdıb ordugaha gəlsin və bu səbəbdən mən bütün qoşuna əmr vermişəm ki, gecələr at üstündə yatsınlar və at üstündən yerə düşməsinlər...

Türk qoşun başçılarından Cəfər ibn Dinar üzü danlanan həmyerlisinə qohmər çıxaraq dedi:

– Ya əmir və ey Afşin, mənim bura gətirdiyim türk qoşunları soninlə Babək arasındakı bu gizlin-paç oyununa gəc baxır. Çünki qoşun görür ki, 17 gündür hava işıqlananda sən bütün ordunu götürüb gedirsən və Bəzz qalasını mühasirəyə alırsan və elə ki, hava qaraldı dərhal bütün ordunu geri qaytarırsan və gotirib bu ordugaha salırsan. Sonra hava qaralan kimi Babək bir ovuc qoşunu ilə gəlir və səhərə qədər ordugahı təlaşa salır... Beləliklə, bir aydır ki, gündüzləri sən o kafiri mühasirəyə alırsan, gecələri o kafir səni... Amma əmirəlmömininin bizi, türk qulamlarını bura cəng etməyə göndərmişdir, bu uca hasarlar, bu dərin xəndəklər və yerə səpilmiş bu dəmir tikan arxasında oturmağa göndərməmişdir...

A f ş i n. Ya Cəfər ibn Dinar, yadımdan çıxmasın ki, əmirəlmöminin sizi, türk qulamlarını bura, mənim ixtiyarına göndərmişdir, mənim döyüş nizamımı pozmağa göndərməmişdir.

C ə f ə r. Ya əmir, əlbəttə ki, ordunun sahibi sən sən, amma biz ki, bu qədər yuxarı qalxmışıq və Bəzz qalasına iki addım yol qalmışdır, yenə də kafirlər bizə meydan oxuyurlar və hər gecə Yatsu namazında burda qulağımızın dibində çalib oynayırlar və mən Cəfər ibn Dinar öz adamlarımın üzünə baxa bilmirəm və öz qoşunlarımdan utanıram...

Sol qolu boynundan asılmış Fəzl davam götürməyərək bağırdı:

– Ey Cəfər, bura qədər sən özün qalxmamısan və səni bu nöqtəyə qədər qaldıran var və iki ildir ki, biz min-bir məşəqqətlə qarış-qarış yuxarı qalxmışıq və hər 10 nəfərdən doqquzunu qurban vermişik və indi əmirəlmöminin bayrağın Druz təpələrinə sancandan sonra sən gəlmisən ki, belə edərdim, elə edərdim...

Cəfər ibn Dinar əlini qılıncının üstə qoyaraq dedi:

– Ey Fəzl, unutma ki, mən bura əliboş gəlməmişəm və otuz min ələ mahir türk oxcusu gətirmişəm ki, yerdə sürünən, yaxud yeriyan, göydə uçan, yaxud ağaca qonan canlı onların oxundan can qurtara bilməz! Və indi sənin kimilər gerek mənə dərs deməsin!

F ə z l. Ey Zəfər, şükr et ki, əmirin hüsurundasən və əgər burda əmirin hüsurunda olmasaydıq, Fəzl ibn Kavus sənə həddini göstərərdi.

Afşin təpiyini yerə vurdu, qardaşına və Cəfərə təpindi:

– Ey Fəzl, sus! Və sən də sus, ey Cəfər! Və mənco başını özü qırmağı bacaran hər kəs deyə bilər ki, əlverişli yerdə mövqe tutub dayanmaq, əlverişsiz yerdə hücumə keçməkdən daha üstündür. Və o gün ki, casuslar xəbər gətirdilər ki, Bəzz qalasında bir ovuc döyüşçü

A f ş i n. Elçini burax, hüsuruma gəlsin! Sonra azançını soyundurub küroyinə yüz taziyanə vurarsan!

C ə f ə r. Ya əmir, fədailər çox müteəssib xalqdır və azançıya bu qədər ağır cəza o xalqı şurişə gətirər...

A f ş i n. Ey Divdad get əmrini yerinə yetir!

Divdad çadırdan çıxdı və sol qolu sarınmış ibn Boyat sağ əlində böyük bir səbət içəri gəldi, Afşinə baş əydi:

– Ya həzrət! Xürrəmilərin ulu sərvəri burda təpə üstündə süfrə açmışdır və indi bu yer-yemişi öz süfrəsindən sənə sovqat göndərib və bu qovun-qarpızlar o bostandır ki, o bostanı ulu sərvər öz əlilə becərüb.

İçəridəkilər bir-birinin üzünə baxdılar, Afşin isə güldü və dedi:

– Biz Babəkin sovqatını qəbul etdik. Və mən ulu sərvərin səni nə məqsədlə bura göndərdiyini anlayıram. Əlbəttə ki, Buğanın başına gələn fəlakət bizi məyus etdi, amma özün görürsən ki, başımıza döyüb ağlamırıq. Yox, əgər Babək səni göndərmişdir ki, yeni gəlmiş türk qoşunlarına baxasan, saylarını öyrənəsən və gecələr də atdan düşməyib, at üstündə nə cür yatdıqlarını görsən, əlinə məşəl alıb get ordugahı gəz və qorxma yanında keşikçi olacaq və nə gördün – görmüsən, sonra yanıma gəl ki, görmədiklərin barədə mən özüm sənə məlumat verim.

İbn Boyat gözlerini döydü. Afşin işarə elədi, ibn Boyatı apardılar. Və indi məclisdəkilər yenə bir-birinin üzünə baxdılar...

Bu zaman çadır arxasında yenidən səs-küy qopdu və bir dəstə fədai əllərində yalın qılınclar, bağırsaqlar çadıra doluşdular və içəridəki qoşun başçıları sıçrayıb ayağa qalxmaq istəyirdilər ki, Afşin dedi:

– Ey camaat, hər kəs yerində otursun.

Sonra Afşin üzünü içəri dolmuş fədailərə tutub dedi:

– Ey fədailər bir-bir danışın! Yoxsa əmirəlmöminin başına and olsun ki, bu saat qırmancı əlimə alıb ayağa durram.

Və birinci fədai bağırdı:

– Ya əmir, biz kafirin casusunu öldürmək istədik, sənin müləzimin qoymadı və indi sənin müləzimin bizim azançıya 100 taziyanə vurur. Və belə olduqda, səninlə kafir Babəkin arasında nə fərq vardır ki, Babək əlinə keçən azançıların dilin kəsir, sən də Allahın mömin bəndəsi bir azançının diri-diri dərisini soydurursan. Məgər Allahdan qorxmursan, ey əmir?

A f ş i n. Elçiyə toxunmazlar və mənim nizamımı pozmaq olmaz!

II F ə d a i. Vaveyla, bu nə cür müharibədir ki, kafir sənə qovun-qarpız göndərir və sən də kafirin casusunu ordugahda gözdirirsən?

A f ş i n. Cəmi ordunun sahibi mənəm və mən nə edirəmsə, yalnız əmirəlmöminin qarşısında cavabdehəm.

III F ə d a i. Elə isə biz hamımız – bütün könüllü fədailər sənə ordu-nu tərk edib gedirik.

A f ş i n. Və dalmızca qara bir daş. Siz könüllüsünüz. Nizami ordu-ya daxil deyilsiniz və nə vaxt istəsəniz, çıxıb getməyə ixtiyarınız var. Amma əmirəlmöminindən maaş alan nizami ordu istidən yanacaq, mənim yanımda qalacaq, soyuqdan donacaq, mənim yanımda qalacaq, acından öləcək, mənim yanımda qalacaq. Və nə qədər ki, siz də burdasınız, mənim əmrinə tabe olacaqsınız!

IV F ə d a i. Ya əmir, səndən əvvəl biz Allahın ixtiyarındayıq və qorx bu mömin kişinin gördüyü yuxudan.

A f ş i n. Ey mömin kişi, danış yuxunu, bəlkə qorxacağam.

V F ə d a i. Ey əmir, dünən gecə mən rüyamda Sərvəri-kainat pey-gəmbərimizi gördüm və sərvəri-kainat mənə dedi ki...

Və çadırdakı bütün qoşun başçıları dərhal ayağa qalxdılar, Afşin də ayağa qalxmağa məcbur oldu.

V F ə d a i. ...və Sərvər-kainat mənə dedi ki, ey Əbu Rizvan, nə durmusan, get Afşinə söylə ki, əgər tezliklə kafir Babəkin işin bitir-məsə, mən bu dağlara əmr edəcəyəm ki, Afşinin başına daş yağdırsınlar...

Aralığa gərgin sükut çökdü. Sonra Afşin dedi:

– Ya Əbu Rizvan, bir olan allah özü bilir ki, mən iki ildir, elə bir kafirlə vuruşuram ki, o 22 ildir, üstünə gələn bütün islam ordularını darmadağın etmişdir və əgər robbim istəsəydi ki, bir adamı daş-qalaq eləsin, ən əvvəl o tanrıtanımaz Babəkin başına daş yağdırardı ki, biz müsəlmanların canı bu əzab və əziyyətdən qurtulsun!..

Fədailər bir an duruxdular, döndülər bir-birinin üzünə baxdılar, sonra birinci Fə dai dedi:

– Ya əmir, əgər bizə şəhid olmaq qismət isə, sən gərək bu səvabı bizdən əsirgəməyəsən, çünki bizim bura gəlməkdən məqsədimiz odur ki, din yolunda şəhid olub cənab haqqa qovuşaq və sən bizi tez hücumu apar ki, ya qalib gələk, ya məhv olaq.

Bu zaman ibn Boyatı yenə içeri gətirdilər və Afşini bu müəssib fədailər qarşısında islama və xəlifəyə qarşı sədaqətini nümayiş etdir-məyə firsət tapdı və bağırırdı:

– Gördünmü görmək istədiyini? İndi qulaq as, görmədiyən barədə mən sənə deyim. Burda, şəhid olmaq cilov gəmirən minlərlə bu fədailərdən başqa mənim arxamda yüz minə yaxın qılıncı və mizraqlı döyüşçü dayanmışdır. Və məndən o tərəfdə əmirəlmöminin arxasında böyük bir dünya – islam dünyası dayanmışdır. Və bu gün Hind və Sind məmləkətləri əmirəlmöminə bac verir. Tibet Yabğusu əmirəlmöminin hökmünə boyun əyir, Çin fəğfuri əmirəlmöminə müşk və ənbər gön-dərir. Rum imperatoru əmirəlmöminin vahiməsindən gecələr yata bilmir və firəng krallı uzaqdan əmirəlmöminə təzim edir və bu gün dünyanın cilovu islamın əlindədir və bütün bunlardan sonra nə vaxta qədər kafir bir dağ əmirəlmöminə meydan oxuyacaq? Əlbəttə sən ulu sərvərin öz məsləhotını özü hamıdan yaxşı bilir. Amma təslim olub əmirəlmöminə pənah gətirmək istəyirsə vaxt itirməsin, dərhal hüzuruma gəlsin! Yox, əgər inad edərsə, qoy bilsin ki, artıq bıçaq sümüyə dirənmişdir və bütün azəri xürrəmilərinin başları kəsilmə-dikcə, mən – Heydər ibn Kavus – bu Azərbaycan dağlarından geri dönməyəcəyəm!..

Və çadırdakı bütün fədailər bir ağızdan bağırırdılar:

– Ey əmir, var ol ki, biz də sənə qalırıq və inşallah, qalibiyyət bizimdir.

Və birdən ibn Boyat Afşinin qarşısında diz çökərək dedi:

– Ya həzrət, mən xəlvət istəyirəm.

– Bütün məclisə dərin bir sükut çökdü və Afşin də uzun-uzadı susdu, sonra diqqətlə ibn Boyatın gözələrinə baxaraq dedi:

– Ey kişi, xilafət ordusunun əmirindən xəlvət istəyən bir adam gərək ona elə bir söz desin ki, qiyməti bu qovun ağırlığında qızıla bərabər olsun. Yox, əgər baş ağrıtmadırsa, lazımdır ki, belə bir adamın boynu vurulsun.

İ b n – B o y a t. Raziyam, ya həzrət və əminəm ki, dediyin mükə-fata sahib duracağam və o mükafata sahib duran kimi, dönüb yenə müsəl-man olacağam.

Afşin qoşun başçılarına dedi:

– Ey camaat, sizinlə məclisim qurtardı.

Və yenə hamı bir-birinin üzünə baxdı və qoşun başçıları bir-birinin arxasınca Afşinin çadırından çıxdılar.

Afşin isə bir müddət fikirli halda çadırında gezindi, sonra ibn Boyatın qarşısında dayandı və dedi:

– Ya ibn Boyat, indi ki, Babəkdən üz çevirib yenə zəngin və mömin bir müsəlman olmaq istəyirsən, bil ki, mənə çox böyük bir xəyanət lazımdır və mən xırda-xuruş xəyanəti qəbul etmərəm.

İ b n – B o y a t. Xəyanət nədir, ya əmir? Mən günahlarımı yuyuram və sənə elan edirəm ki, Babək yenə islam qoşunları üçün çox müdhiş bir tələ qurmuşdur, qaya altında dağı oydurmuşdur, yer altında lağım qazdırmışdır və cəmi qüvvələrini Azinin ixtiyarına vermişdir, özün isə qalada tək oturmuşdur. Və oğər sən o pusqu yerini kəşf etməmiş Bəzz qalasına hücum etsən, dilim qurusun, çox güman ki...

Afşin aman vermədi, olını ibn Boyatın ağzına basdı və xırıldadı:

– Sus və əlbəttə ki, məhv olacaqdım! Sus və şükür olsun ki, qurtuldum. Və yenə sus ki, mənim qurtuluşum onun məhvidirsə, nə cür çıxım bu vəziyyətdən, ey iblis?

Qaranlıq yer altı lağım.

Qaya altında qazılmış lağımın qolu uzanıb hara isə gedirdi və Babək iki nəfər məşəlçinin müşayiətilə ağır-ağır bu lağım içərisində addımlayırdı və arxasınca başını aşağı salmış Azin gəlirdi.

Qaranlıq lağım isə dil açaraq gah sağdan, gah soldan bağırırdı:

– Kifayətdir, ey ulu sərvər, bizi bu quyudan çıxart!

– Təki bu zülmətdən, bu soyuqdan, bu əzabdan qurtulaq.

– Yorulduq günləri saymaqdan və 23 gündür ki, gün işığı görməmişik.

– Xoşbəxtdir sənə bir ovuc dəliqanlıların ki, hər gecə səbxun vururlar.

– Amma biz – qınından sıyrılmayan 7 min qılınc, tıxanıb bu dəşikdə pas atırıq.

– Onu da bil ki, dözməyən var və qaçanların sayı 17-yə çatıb...

– Və sonuncu fərari kimin oğludur, özün bilirsən...

Babək diksindi və dayandı. Lağımın ağır bir sükut çökdü. Babək başını aşağı saldı və Azinə dedi:

– O sonuncu və 17-ci fərari ki, mənim oğlumdur və mən ki, hər yerdə onu axtarıram, ölübsə qoy qara torpaq udsun, diridirsə, o yenə sənə ixtiyarında olacaq və onu sən mühakimə edəcəksən, ey Azin...

A z i n. Yox, ey ulu sərvər, yox!

B a b ə k. Səbəb?

A z i n. Fərarilərin hamısı üçün ölüm və yalnız ölüm olacaq, mənim qərarım!

B a b ə k. Və bil ki, 17-ci fərari üçün çıxaracağın ölüm hökmünü Babək nə ləğv edəcək, nə təğyir...

Sonra Babək qaranlıq lağımın müraciət etdi:

– Çağırırdınız – gəldim. Bağırırdınız – qulaq asdım. Nədir istədiyiniz məndən? Məydan müharibəsi? Mərdanə ölüm? Mərdanə ölüm bizim üçün son silahdır və bu silahı heç kəs heç vaxt bizim əlimizdən ala bilməz. Amma ölməmişdən əvvəl ölməyi mən sizə yasaq edirəm! Çünki mən sizi burda, bu qaranlıqda, bu yer altında qurtuluş və həyat naminə gizlətməmişəm və siz burdan o vaxt çıxacaqsınız ki, düşmən öz qalibiyyətinin zirvəsində olacaq və o vaxt düşmən gərək öz qalibiyyətinin zirvəsində məhv olsun! Və mənim ki, çörəksiz qaldığım günlərim çox olub, amma ümitsiz qaldığım günüm olmayıb, bilin ki, indi də son ümidim bu quyuya dibindədir, ancaq...

Bəzz qalası. Cavidan qəsrinin yeraltı qatı. Geca.

Babək əlində şam, təkbəsinə ağır və yorğun addımlarla Cavidan qəsrinin yeraltı qatına düşdü. Zirzəmiyə enən daş pilləkən başında sanki taqəti kəsildi və dayandı. Vaxtilə o Zərnisəni ilk dəfə burda görmüşdü, indisə Zərnisə burda dustaq idi, həsir üstündə oturmuşdu, pərişan bir görkəmi vardı və Babəki pilləkən başında görərkən, ayağa qalxdı.

Z ə r n i s ə. Yenə gəldin? Və kifayət deyil sənə üçün? Kifayət deyil ki, mənə mərtəbə-mərtəbə aşağı saldın və axırda gətirdin bu zirzəmidə dustaq elədin? Amma özün hər gecə yuxarıda o gəldani qızıyla, o qaraçı qızıyla, məst-xumarsan? Məgər o afətin cadugün Cünayın nəğmələri bəsin deyil? Gərək hər gecə gəlib mənim ah-zarımdan da həzz alasan?

B a b ə k. Ey Zərnisə, inadı burax! Oğlumun yerin də, sonra hərbi qənimətlər xəzinəsindən nə istəyirsən götür və hara istəyirsən get! Ərmeniyə, Cüzran yaxud Rum. Hara istəyirsən sənə göndərməyə hazıram!

Z ə r n i s ə. Mənə nə xəzinə lazımdır, nə diyarı – Rum... İndi ki, böyük oğlumu, Cavidanın yadigarını əlimdən aldın, kiçik oğlumu, Buğdayı sənə verməyəcəyəm!

B a b ə k. Buğdayı sənin kiçik oğlundur, mənim ilkimdir, mənim vəliəhdimdir və bu rüsvayçılıqdır ki, xürrəmi qızları da vuruşduğu bir zamanda sən mənim böyük oğlumu tumanın altında gizlətmisən.

Z ər n i s ə. Aman Allah, Cavidanın bir düşməni vardı. Əbu İmran! O da ki, yayda vuruşardı, qış düşəndə qonşu dağda dinc oturardı... Amma sən Məşriqi də düşmən elədin bizə, Məğribi də... Və qara sellər axdı üstümüze gəldi, qırmızı derya çalxandı üstümüze gəldi və boz səhra kükrədi üstümüze gəldi... Və indi birçə Buğday qalmışdır mənim üçün... tək qalmış, məhv olmuş mənim üçün... sən yuxarıda Cunay ilə... görüm o cənginə qübbətdə ölsün!

B a b ə k. Ulu Şirvinin ruhu! Nə üçün sən o uğurlu gündə bu uğursuz qadını mənə rast gətirdin?

Z ər n i s ə. Çığırıldı:

– Mənəm uğursuz qadın? O Zərniso ki, səni Babək elədi? Əgər dul qalmış Xodice yetim Məhəmmədi – Məhəmməd peyğəmbər elədisə, dul qalmış Zərniso da səni quyu dibindən dağ başına çıxartdı. Və mənə diri-diri bu zirzəmidə dəfn etsən də, yenə də Buğdayı sənə verməyə cəyəm. Çünki o mənim oğlundur, sənin yox...

Babək ağır-ağır nəfəs aldı və dedi:

– Sən haqlısan ey qadın, mənim Buğday adlı oğlum yoxdur və mən ancaq 17-ci fərarini axtarıram.

Z ər n i s ə. Axtar! Amma tapmayacaqsan! Və dalınca at çapsan da çatmayacaqsan. Çünki bədbəxt balam indi çox uzaqdadır. Çünki üç gün ağlayıb balamı yola saldım və yola salanda xeyir-dua verdim ki, müsəlmanların olsun, qoy xristian olub, xristianların olsun, amma sənin olmasın və salamat qalsın!..

Babək boğulub yaxasını qamarladı, sonra əli yanına düşdü:

– İlan! İlan! Və yenə İlan! Axır ki, çaldın ürəyimin başından!

Babək dönüb getmək istəyirkən Buğday qaranlıqdan çıxdı.

– Dayan ata, – mən burdayam dedi. – Və bağışla mənə...

– Buğday, bədbəxt balam, niyə gəldin? – dedi Zərniso.

– Gəlməyə bilməzdim, ana, qoşun sərdarının əmrini eşitdim.

Babək Buğdaya:

– Arxamca gəl, – dedi.

– Hara gedirsən və hara aparırsan onu gecenin bu aləmində?

– Babək Zərnisəyə cavab vermədən Buğdaya baxdı:

– Qılıncını götür. Getdiyim yerdə yanımda tək sən qalacaqsan və bu gecə bir döyüşçü kimi həyatımın keşiyində sən duracaqsan.

Bəzz qalası.

Babək qərargahında Xristian rahib çəkib qurtardığı rəsmi yanında dayanmışdı. Babək kənardan öz portretinə baxaraq fikrə getmişdi. Rahib:

– Ya həzrət, elədir, – dedi, – surətinin yarısı qaranlıqda, yarısı işıqdadır, çünki işığı gücləndirmək üçün kölgə lazımdır. Və mən istərdim ki, təsvirinə baxdığın bu dəqiqələrdə özün haqqında özün mənə bir söz deyəsen.

Babək çiyinlərini çəkdi.

– İnsanın özü haqqında öz sözü? Deyirlər bu barədə qədim peyğəmbərlərdən biri öz-özündən sual edirmiş ki, əgər mən özüm özüm üçünəmsə, nəyə lazımam, yox əgər özüm üçün deyiləmsə, onda bəs özüm kiməm? Nə isə, qoy bu müəmma müəmmalığında qalsın... Sən isə hazırlaş, elə bu gecə yola çıxırsan, İmperator Feofilə mənim məktubumu aparacaqsan. Qoy Feofil bilsin ki, xəlifə Mötəsim Rum sərhədlərini boşaldıb bütün hərbi qüvvələrini mənim üstümə göndərüb. Ona görə əgər sənin imperatorun mənimlə müttəfiq kimi öz əhdinə sadıqdırsa, yubanmasın, dərhal Suriya sərhədinə qoşun yürütsün, tək erəb xəlifəsi bərberini, dərzişini və aşpazını da mənim üstümə göndərməsin!

R a h i b. Ya həzrət, Afşinin qoşunları qara bulud kimi bütün ətraf dağlara qonub. Afşinin qoşunları qara sel kimi tənge və dərələri doldurub. İmperator Feofil tərpənib Suriya sərhədlərinə qoşun yürüdənə qədər...

B a b ə k. Nə demək istəyirsən?

R a h i b. Nə qədər gec deyil, başında say-seçmə igidlərin, sən özün Ruma doğru getməlisən!

B a b ə k. Qəribədir, vaxtilə Barsis aparırdı mənə Ruma, indi də sən...

R a h i b. Düşün ki, orda xristianlığı qəbul etmiş Babək islam dünyası ilə vuruşursa, müqəddəs xaç uğrunda bu xidməti onun qəhrəmanlıq həyatı üçün ən ziyyətli bir tac olardı...

B a b ə k. Rahib, mən ilk gündən hiss eləmişdim ki, çəkdiyən bu rəsm bəhanədir. İmperator səni bura mənə xristianlığa dəvət eləməyə göndərüb, ona görə də Rum elçiləriylə vətəninə qayıtmadın, burda qaldın.

R a h i b. Qoy belə olsun... Əgər sən bizim Romey ordusuna strateq olsaydın, beş xilafət ordusu üzərində çaldığın qalibiyyətdən üçü kifayət idi ki, Romey səni imperator elan edəsin!

B a b ə k. Yavaş rahib, sən çox uzağa getdin!

R a h i b. Mən sənə Romey dövlətinin tarixindən bəhs eləmişdim. Bizim imperatorlar içində ıspaniyalı və iranlı olub, suriyalı və erməni olub. Elə imperatrichə İrina xəzər türklərindən Çiçək adlı bir qız deyildimi? Və Barsis ki, sən onu Araz qırağında ölümə məhkum eləmişdin, Rumda xristianlığı qəbul edib, müsəlmanlarla müharibədə elə bir rəşadət göstərdi ki, Romey qoşunu az qala onu imperator elan eləmişdi.

B a b ə k. Barsis əlbəttə ki, çox şücaətli şəxsiyyətdir.

R a h i b. Və indi Barsis Feofilin bacısı ilə evlənəndən sonra, imperatorun ən yaxın dostu və həmdəmidir.

B a b ə k. Rahib, Şərqdə ən çox oxunan bir kitab var, "Kəlilə və Dimnə"dir adı. Orda deyilir ki, dəli o kəsdir ki, sirrini qadına etibar edir və yenə dəli o kəsdir ki, bilmək istəyir zəhərin dadı nə cürdür və nəhayət dəli o kəsdir ki, şahla, hökmüdarla dostluq edir, yaxud xəyalına düşür.

Babək qapıya tərəf getdi, sonra dönüb yenidən Rahibə müraciət elədi:

– Orda Barsisə deyərsən ki, mən xürrəmidin Barsisi ölümə məhkum eləmişdim, indi ki, Barsis xürrəmilikdən üz çevirib xristian olub, bu gündən mən də o ölüm hökmünü ləğv edirəm!

Vizantiya paytaxtı Qüstəntiniyyə şəhəri.

İmperator sarayında Rahib çəkdiyi rəsmi yanında dayanmışdı, imperator Feofil kənardan Babəkin portretinə baxaraq fikrə getmişdi.

– Daşdan çapılıb, elə bil üzünün hər cizgisi – dedi Feofil, – doqquz yaşında dağ çobanı. Sonra ilk gənclik illərində karvan oğlanı... Ola bilər bu mümkündür. Amma heç vaxt inanmaram ki, zeytun tuluqda yağı satan bir kişinin oğludur bu... hər ehtimala qarşı şəcərə düzəltmək lazımdır bu adam üçün, guya İran şahı Behram Çubinin nəslindəndir. İndi oxu məktubunu! Döyüş dəst-xəttinə həmişə qiblə etmişəm. O məktubunu, yazı üslubu ilə də tanış olum.

Rahib məktubu oxumağa başladı:

"Azərbaycan xürrəmilərinin sərvəri Babək Xürrəmidən Romey dövlətinin hökmdarı imperator Feofilə məktub"...

Feofil kəskin şəkildə rahibin sözünü kəsdi:

– Kifayətdir, – dedi. – Sən bu adama xristianlıq etiqadı aşılaya bilmədinə, heç olmasa təkcə bunu ona başa salmalı idin ki, Romey imperatoruna yazılan hər hansı bir məktubda birinci imperatorun adı çəkilməlidir, sonra Babəklərin və sairənin...

– Əfv et, imperatorum, mən...

– İzahat lazım deyil. Apar məktubu Barsisə ver, oxusun və sonra yandırсын. Başda Babəklərin adı çəkilən bir məktubu Romey tarixi qəbul edə bilməz! Elə ki, Barsis məktubu oxudu, gəlsin məzmununu mənə ərz edəsin!

Rahib gedəndən sonra imperatrichə Feodora həyəcanlı bir halda gəldi, portreti süzərək dedi:

– Aman Allah, imperator vəhşi dağlar sakini, boz köynəkli bu qorxunc adam bütün dinlərin, tanrıların və xristianların da düşmənidir. Və bir halda ki, sən müqəddəs ikonaları yasaq eləmisən...

Feofil qaşlarını çatdı.

– İmperatrichə, – dedi, – neçə dəfə təkrar eləməliyəm ki, ikonalara – cansız şəkillərə sitayiş eləmək, – bütperəstlikdir və birdəfəlik bu barədə sus!

– Susuram, imperator və ürəyimdə ağlayıram... Amma heç olmasa bu tanrıtanımazın ikonasını bu saraydan rodd elo!

– Sakit ol, mənə İran ərəb xəlifələrinin pəncəsindən qopartmaq

imperator elan etmək istəmişdi. Amma o gəldi ayaqlarıma yığıldı və dedi ki, ey imperator qalibiyyətdən sərxoş olmuş mənim döyüşçülərimi əfv elə! Yox, bacıma nifrət səni dəli edib və bütün fikrin-zikrin budur ki, Barsisi mənim əlimlə məhv edib bacıma dil qoyasan!

Feodor:

– Eşidirsən? – deyə xəbər aldı.

– Nəyi?

– Uşaq ağlayır, oğlun fəryad edir, çünki dayəsindən qaçıb Barsisi axtarır və elə ki, Barsis onu dizinin üstünə alır, uşaq gülür, oynayır, əl çalır.

– Nə demək istəyirsen?

– Dünən uşaq yenə Barsisin dizinin üstünə dırmaşanda, Barsis deyib ki, mənim dizlərim gələcək Rum imperatorunun taxtıdır və gələcəkdə Romey dövlətini mən idarə edəcəyəm bu uşağın əlilə...

Feofilin dəli ifadə alan gözləri bir nöqtəyə zillənib qaldı, sonra o batqın səslə:

– Get, – dedi, – nəhayət ki, axıtdın ürəyimə şübhə zəhərini!

Feodora getdi. Feofil kresloya tıxılıb qaldı, başını əlləri içərisinə aldı... Barsis gəldi, baş oyi dayandı. Feofil handan-hana başını qaldıraraq uzun-uzadı Barsisi süzdü:

– Tanış oldun Babəkin məktubu ilə? – deyə soruşdu.

– Tanış oldum, imperator.

– Necə başlanır məktub?

– “Azərbaycan xürrəmələrinin sərvəri Babək Xürrəmdindən Romey dövlətinin hökmdarı imperator Feofilə məktub”.

– Sən də cəsarət edib bir ayağı çarığın cızma-qarasını hərfi-hərfinə təkrar edirsən?

– Əfv et onu, imperator, – dedi Barsis, – Babək qəsdən öz adını əvvəldə... sənə adını sonra yazmamışdır.

Feofil:

– Nədir istədiyi bizdən? – dedi, – Rahibin dediyinə görə Afşin bütün Azərbaycanı işğal edib, orda hər şey qurtarıb.

Barsis:

– Amma mən əminəm ki, buna baxmayaraq, Babək yenə möcüzə göstərəcək.

– Amin. Qoy Allah özü ona kömək eləsin.

– Yox, imperator, daha yaxşı olar ki, müttəfiq kimi sən ona kömək edəsən. İyirmi ildən artıqdır ki, xilafətin ən qüdrətli orduları bir-birinin dalınca Babəkin üstünə gedib və indi xəlifə Mötəsim hələlik sənə üstünə gəlmir, səbəbi budur ki, arxada Babək var.

– Deyəsən sən məzəmmət edirsən, Barsis!

– Yox, imperator, mən ancaq yadıma salmaq istəyirəm ki, xilafətə qarşı mübarizədə sən Babəklə əhd-peymanın var.

Feofil əsəbi bir gülüşlə:

– Barsis, – dedi, – bu cür ki, sən Babəkin qayğısına qalırsan, görür-nür unutmusan ki, vaxtilə Babək Araz qırağında səni ölümə məhkum eləmişdi.

– Yox, unutmamışam, imperator, amma indi Babək rahib ilə mənə xəbər göndərüb ki, xristianlığı qəbul etmiş Barsis üçün o ölüm hökmü ləğv olunur.

– Sən də bunu qəbul edirsən və hətta sevinirsən ki, səni, Romey imperatorunun yeznesini baldırı çıpaqların və dinsizlərin başçısı əfv eləyib?

– İmperator, mən çox kədərlənirəm ki, nədənsə bu gün mənə qarşı sən heç mərhəmətli deyilsən.

– Dayan Barsis, ilk dəfədir ki, sənə üstündə belə bir qılınc görürəm. Hardandır bu qılınc səndə. İmperator mənəm, amma mənim belə bir qılıncım yoxdur.

– Döyüşçülərim mənə bu gecə ziyafətə dəvət ediblər, ona görə arvadım mənə bu cür geyindirib keçindirdi. Bu qılıncı da hardansa çıxardıb gətirdi, belimdən asdı və dedi ki, qılınc imperator Nikifordan yadigar qalmışdır.

Feofil bağışdı:

– Nikifor əvvəllər donuz çobanı idi, sonra Romey taxtı-tacını oğurlayıb imperator oldu... Və o qılıncı ki, mən sənə hədiyyə vermişdim, sən o qılıncdan savayı belindən bir qılınc asmağa təəzzül etməməli idin.

– Bağışla imperator, əlbəttə ki, səhv eləmişəm. Amma arvadı imperator bacısı olan bir şəxs, gecələr yatanda arvadının oridir, gündüzlər arvadının buyruq uşağıdır.

– Barsis, şulux eləmə ki, başınla oynayarsan.

– Elədir, çoxdan dar ağacımı çiynimdə gəzdirirəm. Amma nədir ki, ölüm? O vaxt ki, biz bu həyatdan gedirik, cismimiz anamız torpağın, ruhumuz atamız göylərinindir.

– Bütperəst, – dedi Feofil, – Ürəyini hələ də xürrəmlikdən qopartmamısan. Və deməli, hələ də həqiqi xristian deyilsən. Amma kifayətdir. Bayaq dedin ki, bağışla mənə səhv eləmişəm... Halbuki səhvini düzəltmək üçün sən gərək Nikiforun o qılıncını dərhal mənim ayaqlarım altına ataydın!

– Gecikdiyim üçün üzr istəyirəm, imperator.

Barsis qılıncını belindən açıb Feofilin ayaqları altına atdı, imperator qızıl zəngi götürüb çaldı və dərhal içəri doluşan saray mühafizləri səssiz bir halda Barsisin arxasında düzüldülər və bir nəfəri Barsisin qılıncını yerdən qaldırdı. Feofil getdi, açarla divardakı gizli bir taxçanın qapısını açdı, ordan yaşıl rəngli bir piyalə götürüb geri döndü.

Barsis arxasındakı mühafizələrə işarə edərək Feofildən soruşdu:

– Bu nə deməkdir, imperator?

Feofil piyaləni Barsisə uzadaraq:

– İç bunu, Barsis, – dedi, – İç bunu ki, bu gecə mənim yuxum qaçmasın. İç, imperator özü sənə sahilik edir!

Barsis piyaləni alaraq:

– İmperator, – dedi, – səninlə dostluğumuz barədə Babək rahibə bir misal çəkib. O misalda deyilir ki, dəli o kəsdir ki, sirrini qadına etibar edir və yenə dəli o kəsdir ki, bilmək istəyir zəhərin dadı nə cürdür və daha artıq dəli o kəsdir ki, şahla, hökmdarla dostluq edir.

Sonra Barsis uzaqlara baxaraq:

– Haqlısanmış, Babək, – dedi, – həyat mənə son piyaləni namərd əlilə təqdim elədi.

...Və Barsis zəhərli şərab dolu piyaləni başına çəkib yerə yıxıldı...

Afşinin çadırı. Gecə.

Şamdanlardakı uzun şamlar qurtarmaq üzrə idi. Afşin isə başını ol-
ləri arasına alaraq oturmuşdu, və yerindən qımıldanmırdı. Fəzl isə ayaq
üstə dayanıb gözləyirdi və nəhayət dedi:

– Ya əmir, və ey qardaşım, atlı böyükklər və piyadalar bir-birinin
dalınca hərəkət etdilər və o xəbis ki, bizim-qoşunlara bələdçilik edir,
dan yeri ağaranda Babək öz müsibətindən xəbər tutacaq! Vaxtdır qalx
ayağa ki, atın yəhərlənmişdir və sabah Druz təpələrində ən böyük
qalibiyyət səni gözləyir.

Afşin başını qaldırdı və inildədi:

– İstəməzdim o qalibiyyəti ey Fəzl, və tanrı qarğımış o qalibiyyəti
istəmirəm, çünki Babək büsbütün məhv olsun və yaxud sağ əlimin vur-
ğusundan sol qolum kəsilsin, yanıma düşsün... Və bu saat sən Bezz
qalasına gedəcəksən, mənim son təklifimi ona yetirmək üçün...

Fəzl qorxu içərisində geri çəkildi.

– Amandır, ey qardaşım, xəlifə bu gizli görüşlərdən xəbər tutsa,
bəşikdəki körpələrimizə belə rəhm etməyəcək!

Afşin əlini qoltuğuna atıb əbasının astarını sökdü, sonra dartdı ordan
bir məktub çıxartdı:

– Ver bu məktubu ona, – oxusun. Və görsün və agah olsun ki, mən
bu məxfi sənədi ona göndərimə, demək həyatımı və taleyimi ona eti-
bar edirəm. Və sonra dil cavabı ona deyərsən ki, yayın ortasıdır və ağus-
tos gecəsi çox qısadır və məhz bu gecə hələ qarşısında qurtuluş yolu var,
amma dan yeri ağaranda gec olacaq...

Cavidan qəsrinin yuxarı qatı. Cunayın otağı. Gecə.

Babək qapı yerindən asılmış pərdəni qaldırıb içəri girdi. Taxçada
mavi rəngli bir şam yanırdı. Taxta altında taxt üstündə uzanmış Cunay
dərin bir yuxuda idi. Babək bir addım irəli atdı, sonra birdən diksinib
dayandı.

Cunayın yastığına bir xəncər asılmışdı və xəncərin dəstəyinə bir
məktub bağlanmışdı. Babək irəli atıldı, dartdı, xəncəri yastıqdan çıxart-
dı, sonra məktubu dəstəkdən açdı və xəncəri kənara ataraq, taxcadakı
şam işığında məktubu oxumağa başladı...

Cunay diksinib oyandı, başı üstündə dayanmış Babəkin nə işə oxu-
duğunu gördü. Sonra gözləri yerə atılmış xəncərə sataşdı və dedi:

– Fikir vermə, xudavənd, bu üçüncüsüdür.

– Üçüncü?

– İki əvvəlki xəncər odur, orda taxcadadır. Və hər dəfə nazikənə
bir hədə ki, ey afət, qardaşın Ruma getdi, qurtuldu, sən də diyari-Ruma
get ki, qurtulsan. Yox, əgər qal olub qalacaqsan, bil ki, son libasımı
hazırlamışam... Amma sən fikir vermə, ey xudavənd və inan ki, mənə
vız gəlir bu hədələr, və mən istəmirdim ki, sən bu barədə biləsən,
çünki istəmirəm bu ağır günlərində üstəlik mən də sənə təşvişinə bais
olam.

Babək yorğun bir halda taxt üstündə oturdu və dedi:

– Ey Cunay mən həyatımda çox qorxulara qalib gəldim və bundan sonra da qalib gələ bilərəm, amma səni görən gündən təkə bir qorxu məni üstələdi və bu qorxu – səni itirmək qorxusu yenilməzdir... Və indi xain əllər yastığına üç xəncər sancırsa, və sən bu barədə mənə bir söz demirənsə, ən əvvəl cəzanı sən alacaqsan və sabahdan gecələr də mənimlə bərabər at üstündə olacaqsan. O vaxt, gecə qaranlığında at sürmək və at üstündə yatıb eyni zamanda oyaq qalmaq, sənə ehtiyatlı olmağı tez öyrədəcək...

C u n a y. Bu cəza mənə xoşdur, ey xudavənd, çünki nə olacaqsan, ayrılıq olmayacaq.

Pərdə arxasından Abdullanın səsi eşidildi:

– Ey Babək, düşmənin ordugahından yenə elçi gəlib. Və niqablı bir şəxs gecənin bu aləmində səndən xəlvət istəyir.

Cavidan qəsrinin qüllələri.

Babək qüllə altındakı bir hücrəyə girdi, içəridəki adam ayağa qalxdı, niqabını üzündən qaldırdı və Babəkə baş əydi.

B a b ə k. Sənsən, ey Fəzl? Gecənin bu aləmində xeyir ola... və əyləş ayaq üstündə durma.

F ə z l. Əyləşməyə vaxt yoxdur ya həzrət, Afşin bu məxfi naməni sənə göndərdi ki, oxuyasan və tez oxu ki, sonra dil cavabı sənə sözüm var.

Babək məktubu aldı və taxçadakı şamların işığında ayaq üstündə oxudu sonra Fəzlə tərəf döndü və dedi:

– Təbəristan xürrəmləri nə edirlərsə, özləri bilərlər – və indi Mazyar Afşinlə gizli ittifaq bağlayıbsa, bu yenə Afşinə və Mazyara aid bir işdir...

F ə z l. Yox, sənsiz bu ittifaq naqisdir ya həzrət və qardaşımın məramı o qədər böyükdür ki, ona böyük Babəklə ittifaq lazımdır ki, keçmişin möhtəşəm İranı yenidən ayağa qalxsın, və adil Nuşirəvan əyyamı yenidən geri dönsün... Və indi əgər sən də Mazyar kimi üzde xəlifədən aman istəyib, gizlində bu ittifaqa qoşulsan, o zaman ki, Afşin Xorasan valisi oldu, gizli ittifaqınızı aşkar edib, xəlifələr hakimiyyətinə son qoyarsınız və sasanilər nəslindən Şarvin dağında tərki-dünya bir qoca var ki, o müqəvvanı İran taxtında oturtsanız – ad onun olar, ixtiyar sizin...

B a b ə k. Ey Fəzl, mən 22 ildir, islam xəlifələri ilə ona görə vuruşmamışam ki, axırda İran taxtına bir müqəvvə çıxardam və Afşinin can atdığı möhtəşəm keçmiş, yaxud adil Nuşirəvan əyyamı bir nağıldır mənim üçün...

F ə z l. Ya həzrət, sənin də can atdığın gələcək və yaxud bərabərlik dünyası məgər bir nağıl deyilmi uşaqlar üçün? Və əgər ədalətli keçmiş birinci yalandırsa, ədalətli gələcək də ikinci yalandır!.. Ona görə əgər istəyirsən ki, başın çiyinin üstündə salamat qalsın, sən əvvəlcə müsəlman ol, sonra kafirliyə başla.

B a b ə k. Ey Fəzl, etiqad mənim üçün qumar daşı deyil və mən o mərama inanmışam ki, o mənə ya ölüm, ya azadlıq deyir... Və gecəni qal, qardaşımın qonağı ol. Mən isə getməliyəm, vacib işim var...

Babək döndü, qapıya doğru yönəldi Fəzl isə arxadan səsləndi:

– Yox, dayan və qulaq as, ey Babək, əlbəttə ki, müsibətindən hələ xəbərin yoxdur və bilmirsen ki, səhər açılanda son ümidin də məhv olacaqdır. Çünki pusquda qoyduğun qoşunların yeri kəşf olunmuşdur və bu saat lağım dörd bir tərəfdən sağdan, soldan qaya üstündən və qaya altından mühasirədedir. Və bu ağustos gecəsi ki, çox qısadır, məhz bu gecə hələ qarşında qurtuluş yolu var, amma dan yeri ağaranda gec olacaq...

Və Babək qəfildən kürəyinə xəncər saplanmış kimi səndələdi, sonra geri dönerkən sanki dəlilik ayaq açıb üstünə gəldi, üzü heybətli bir ifadə aldı və ağır addımlarla Fəzlin üstünə yeridi...

Fəzl qorxu içərisində addım-addım geri çəkildi və nəhayət, arxası divara dəyərəkən səsləndi:

– Ya həzrət, qolum sarıqlı, özüm silahsızam, – və mənim bura elçi gəldiyimi unutma!

Babək kəskin bir hərəkətlə geri döndü və arxası Fəzlə sarı dayandı və arxadan yenə Fəzlin səsi gəldi:

– Və qardaşımın son sözü bu oldu ki, həzrət edirəm o insana ki, qarşısında qurtuluş yolu var ikən, qurtuluşdan üz çevirib məhv olmuş yolun intixab edir.

Babəkin səsi sanki quyu dibindən gəldi:

– Afşinə deyərsən ki, o heç vaxt başa düşməyəcəkdir ki, azadlıq yanğısı nə deməkdir və nə üçün mübariz mütləq məhv olacağını biləndə belə, yenə mübarizəni intixab edir!

Uca dağ təpəsi. Afşinin qərarı.

Dan yeri təzəcə ağarmağa başlamışdı. Bəzz qalası üstündə ucalan bir təpə başında yerə dəri xalça salınmışdı və bu xalça üstünə kürsü qoyulmuşdu və kürsü üstündə Afşin oturmuşdu.

Afşinin arxasında dayanmış 12 nəfər bayraqdarın əllərində nəhəng qara bayraq dalğalanırdı, önündə isə bir az aşağıda boyunlarından nəhəng təbiller asılmış 21 təbilçi yamacda bir-birinin yanına düzülmüşdü.

Daha aşağılarda isə hər tərəfə – dərələrə və təpələrə qara bulud kimi Afşinin qoşunları qonmuşdu və hamı hərəkətsiz dayanaraq öz yerində donmuşdu...

Qarşıdan Bəzz qalasından çapıb gələn Fəzl təpə başında atından yerə sıçradı, Afşinə yaxınlaşdı və dedi:

– Ya əmir və ey qardaşım, o tanrıtanılmaz inadından əl çəkmədi və hava işıqlanmışdır, əmr elə hücum başlansın.

Afşin bir müddət dinmədi, yerindən qımıldanmadı və nəhayət dedi:

– Əgər başqa bir çarə qalmadısa, əgər qapı bağlandısa, əgər mən onu ölümdən xilas etmək üçün öz taleyimlə qorxunc bir oyun oynayırımsa...

Və Fəzl davam gətirməyərək bağırdı:

– Və qurtar bu qorxunc oyunu ki, qalibiyyət ağacını sən əkdiyin halda, meyvəsini türk əmirləri dərməsin!

Afşinin başı sinəsinə düşdü və pıçıldadı:

– Və tamam! Əmr elə, ey Divdad, əmr elə təbiller çalın!

Və dərhal 21 təbil birdən guruldadı və hər tərəfdən – dərələrdən və təpələrdən təkbir sədaları göyə ucaldı və Afşinin ordusu, nizələrin uclarına keçirilmiş 500 qara bayraqla hərəkətə gəlib çalxandı...

Bəzz qalası. Böyük darvaza üstündə meydança.

Darvaza tağı üstündəki meydançada Babək ilə Tərxan yanaşı dayanmışdılar. Afşinin atlı bölmələri isə bir-birinin arxasınca qara dalğalarla darvaza qarşısından keçərək, şimala doğru, Azinin mühasirə olunduğu qaya altındaki lağıma doğru çapırdılar.

Tərxan dedi:

– Qara xəyanət öz işini gördü, ey Babək və indi Afşin bütün atlı bölmələrini mühasirəyə aldığı Azinin üstünə göndərir və aydındır ki, Azini məhv etməmiş qala üstünə qəti hücumu keçməyək, – ona görə izin ver, mən öz dəstəmlə qaladan çıxım və əmr elə, arxamca darvazanı bağlasınlar.

Babək. Fikrin nədir, ey Tərxan? “arxamca darvaza bağlansın” – nə deməkdir?

Tərxan. Dostumdan neçə nəfər salamat qalmışdır, özün bilirsən. Və onlardan heç biri geri dönməyəcək və axırda bir nəfərimiz salamat qalsa və özünü yetirib o saqqalı ilanın başın əzsə, yalnız bu yol ilə xilafət ordusuna çaxnaşma salıb, Azini mühasirədən qurtarmaq olar...

Babək uzun-uzadı Tərxana baxdı və batqın bir səslə dedi:

– Ey Tərxan, sən elə bir iş görmək istəyirsən ki, bu işin yüzdə doxsan doqquzu ölümdür.

Tərxan. Başqa çarə yoxdur, ey Babək bu son döyüşdür və 20 il əvvəl Gəzəc qalasın aldığı vaxt, mənə verdiyin o qumuzu bayraq altında bu son döyüşə getmək üçün mənə ixtiyar ver.

Babək ilə Tərxan bir-birini qolları arasına aldılar.

Aşağıda Bəzz qalasının böyük darvazası açıldı və əllərində sıyrılmış qılınclar olan 50 nəfər atlı Tərxan ilə bərabər qaladan çıxdı və dördnala yuxarıya, Afşinə doğru çapdılar...

Dağ təpəsi. Afşinin qərarı.

Təpə başında, kürsü üstündə oturmuş Afşin aşağıya baxırdı və hey-rətlə gözlərini döyürdü...

Aşağıda isə şiddətli bir döyüşün səsi-küyü getdikcə artırdı və xür-rəmilərdən ibarət bir ovuc atlı, qarşılarında sof-sof dayanmış düşmə-nin piyada dəstələrini yarırdı, yamac ilə yuxarıya doğru qalxırdı, lakin atlılar bir-birinin ardınca düşmən piyadalarının nizə və qılinc zərbə-lərindən sağrısı üstə geri çökürdü və adamlar at üstündən yerə aşırıdılar, dəstə getdikcə eriyirdi və əridikcə sağ qalanlar daha artıq bir şiddətlə vuruşurdular...

Və nəhayət, bu ölümçü dəstədən salamat qalmış yeganə atının özünü Afşinə yetirməsi üçün beş-on addımlıq bir məsafə qaldı, yeganə atlı isə Tərxan bu adamı tanıyarkən qeyri-ixtiyari əlini alına çəkdi, lakin yerindən idi və Afşin tərəpmədi... və bu vaxt Tərxanın atı bür-rəyib səndələdi və dərhal qabaq ayaqları qılinc zərbəsi ilə doğrandı və at başı üstə yerə aşdı...

Tərxan isə sıçrayıb ayağa qalxdı və indi Tərxan ilə Afşinin gözləri bir-birinə sataşanda, Afşin yalnız məzəmmətlə başını buladı və döndü yanında dayanmış qardaşına baxdı.

Sol qolu boynundan asılmış Fəzl sağ əlində qılınc özünü yuxarıdan Tərxanın üstünə atdı... və Tərxanın başı bədənindən qopub yerə düşdü.

Fəzl əyildi, Tərxanın başın yerdən götürdü və yuxarıya Afşinin ayağı altına atdı. Afşin köksünü ötürdü və dedi:

– Ey Fəzl, bu adam çox böyük igidbaşı idi, amma özünü çox uşaqcasına məhv etdi... İndi bu başı nizəyə keçirin və nizəni yanımda yerə sancın ki, Babək ordan – darvaza üstündən görə bilsin!

Dərhal Tərxanın başını uzun bir nizəyə keçirdilər və nizəni gətirib Afşinin yanında yerə sancdılar...

Afşin aşağıya, darvaza üstündə dayanmış Babəkə tərəf baxaraq pıçıldadı:

– Bax, yaxşı bax, ey qardaşım, sağ qolum kəsildi, indi qaldı sol qolum... o qolum ki, onu mühasirə kəməndi ilə bağlamışam...

Bəzz qalası. Darvaza tağı üstündə meydança.

Babək darvaza tağı üstündeki meydançada arxasını daş divara söykəyib hərəkətsiz dayanmışdı, gözləri yuxarıda – təpə üstündeki bir nöqtəyə zillənmişdi, o nöqtəyə ki, orda Tərxanın başı nizə ucunda qaralırdı və Babəkin gözlərini örtən yaş arxasında dağlar dumanlanırdı...

Handan-hana kiminsə bərk-bərk əlini sıxdığını hiss elədi.

Döndü baxdı və Cunayı ayaqları yanında dizi üstə oturmuş gördü. Cunay iki əlilə Babəkin olından tutmuşdu və başını Babəkin ayaqlarına söykəmişdi.

Qalanın dərə tərəfdəki hasarları altında bərk hay-küy qopdu. Afşinin qoşunlarından ayrılmış bir dəstə fədai başları üzərində iki qara bayraq, əllərində yalın qılıncılar və çiyinlərində bir çox nərdivanlar qala divarına doğru yürürdülər.

Səs-küyə Cunay da ayağa qalxdı və nərdivanları qala divarlarına söykənən düşmən fədailərinə tərəf baxdı. Babək yavaşdan dedi:

– Ey Cunay, qardaşım Abdulla ilə Muaviyə burda, içəridə öz istehkamlarında oturublar və hər birinin ixtiyarında 250 döyüşçü var, amma mən onlara əmr etmişəm ki, düşmən bu darvazadan içəri girməmiş, öz yerlərindən çıxmasınlar...

Cunay dedi:

– Ey xudavənd, xürrəmi qızları ölməyiblər, hasarlar üstünə çoxlu daş yıxmışdır və neçə-neçə qulplu qazanlarda qətran qaynayır...

Qaya altı. Lağın ağzı.

Azinin lağında mühasirəyə alınmış döyüşçüləri dəstə-dəstə lağımdan çıxardılar və nəre çəkərək düşmən üzərinə atıldılar. Yuxarıdan qaya üstündən isə başlarına ox yağdınlırdı, buna baxmayaraq, Azin lağın ağzındakı düşmən qüvvələrini geri atmışdı və indi döyüş meydanını getdikcə genişləndirirdi...

Və hər iki tərəfin döyüşçüləri avqust günəşi altında susuzluqdan yanırdılar...

Dağ təpəsi. Afşinin qərargahı.

Yerindən tərpənmədən təpə başında kürsü üstündə oturmuş Afşin döyüşün və günorta istisinin şiddətləndiyi bir zamanda, birdən mürğüləməyə başladı, sonra bir an oldu ki, gözləri qapandı və başı sinəsinə düşdü...

Və birdən aşağıda qopan və bütün digər səsləri batıran qorxunc bağırıqlardan Afşin diksinib dik atıldı...

Bəzz qalasının dərə tərəfdəki divarları altından gələn bu bağırıqlar elə dəhşətli bir ulayışa çevrilmişdi ki, Afşinin müxtəlif yerlərdə pusquda dayanmış ehtiyat hissələri – indi hamısı icazəsiz olaraq yerlərindən çıxdılar, dərələrdən yuxarı qalxan dəstələr ilə təpələrdən aşağı enən dəstələr bir-birinə qarışdı və Afşin gördü ki, ehtiyatla saxladığı qoşunlar hərc-mərclik içərisində çalxanıb nizamsız bir izdihama çevrilməkdədir...

Və Afşin sıçrayıb kürsüsündən ayağa qalxdı və bağırırdı:

– Ey Divdad, bu nə çaxnaşmadır?

Bəzz qalası. Dərə boyu uzanan dilikli qala divarları.

Dərə tərəfdəki qala divarlarının üstü xürrəmi qızları və gəlinləri ilə dolmuşdu. Və indi onlar nərdivanları aşırılmış və hasar dibində bir-birinin üzərinə yıxılmış düşmən fədailərinin başlarına yuxarıdan dolu kimi daş yağdırır və qaynar qətran dolu qoşa qulplu qazanları bir-birinin ardınca üstən aşağı boşaldırırlar...

Birdən aşağıdan, hasar dibindən ucalan böyürtü və ulayış ilə müdhiş bir nöqtəyə çatdı ki, yuxarıda hasar üstündəki xürrəmi qızları qızları qeyri-ixtiyari ol saxladılar, qorxub bir-birine qısıldılar, sonra başlarını dik tutub günəşə baxdılar və hamısı bir ağızdan oxudular:

Ulu Şirvinin ruhu, seni gözləmişik,
soni gözləyirik.
Ulu Şirvinin ruhu, bizi bu dünyada,
öz dünyamızda şad et!

Dağ təpəsi. Afşinin qərargahı.

Hadisə haqqında Afşinə məlumat verən Divdad dedi:

– ...Və sonra fədailər yenə sənin intizamını pozaraq dərədən qalxıb qalaya hücum ediblər. Və vaxt ki, kafir qövminin qızları onların başına daş yağdırıb və qaynar qətran qazanlarını üstədən aşağı endiriblər, o tayfanın ulayışından bütün qoşun əhli vahiməyə düşüb...

Afşin dodaqlarından qaçan əyri bir təbəssümlə dedi:

– Çox qoşong, ey Divdad və bundan sonra o möminlər daha öz sarsaq rüyaları ilə mənim üstümə gəlməzlər, çünki nəhayət, bu kafiristan dağları Afşinin yox, o möminlərin öz başlarına daş yağdırdı...

Bu zaman çapıb gələn bir mülazim köpüklü atından yerə sıçradı və Afşinə dedi:

– Ya əmir, Azin ilə bizim qoşunlar arasında çox heybətli bir döyüş gedir və su yerinə qan axır və kafirlərdən əsir düşən yoxdur ya ölürlər ya öldürürlər... Və indi bizim qoşunlarda süstlük əlamətləri var, çünki hamı susuzluqdan fəryad edir:

Afşinin üzü tutuldu, qaşları çatıldı:

– Ey Fəzl, dərhal bütün şərabdarları Cəfər ibn Dinarın ixtiyarına göndər, şərbət, su və savik aparsınlar. Yox, bu azdır. Qızıl dinar dolu kisələri də göndər və qoy bütün əmirlər döyüş meydanında rəşadət göstərənlərin hər birinə bir ovuc qızıl dinar bəxş ələsin! Yox, bu da azdır... Cəvrihat dolu sandıqçaları da göndər ki, qolbaqlar, boyunbağlar, üzükler və bilərziklər döyüşdə fərqlənənlərə paylansın! Yox, bu da azdır. Kilidariya rəisinə də ki, onun fəhlələrindən əlində balta döyüş meydanında görünən hər bir könüllü məndən 100 dirhəm mü-

kafat alacaqdır. Yox, bu da azdır... Ey qulam, atımı çək, mən özüm döyüş meydanına gedirəm...

Bəzz qalası. Böyük darvaza qarşısında.

Babək təkbaşına at üstündə darvazadan çıxdı və arxasınca yüyürüb gələn Abdulla ilə Muaviyə, hərəsi bir tərəfdən irəli keçib, Babəkin qarşısını kəsdi. Babək dedi:

– Çəkilin və yubandırmayın məni! Görüş üçün Afşinin yanına çapar göndərmək və çaparı geri qayıtmasını gözləməyə vaxt yoxdur.

A b d u l l a. Ey Babək, ey qardaşım, bu mümkün olan bir şey deyil ki, sən təkbaşına düşmən qoşunu içərisində düşmən sərkərdəsini axtarasan!

M u a v i y ə. Və səni ki, kölgəndən başqa heç kəs müşayiət etmir... əgər muradın ölümdürsə...

B a b ə k. Nə ölümdən dəm vurursan, ey Muaviyə, mən aman istəməyə gedirəm və bu mənim üçün yüz ölümdən daha bətərdir. Lakin Azini xilas etmək üçün Babəkin başqa bir çarəsi qalmamışdır...

Və Babək atını yaxındakı düşmən qoşunlarına tərəf çapdı...

...Yuxarıya, dağ kəndinə qalxan yolda Babək bir dəstə düşmən atlısıyla üz-üzə gəldi və atının cilovunu çəkərək dedi: Göstərin, Afşin hardadır?

Düşmən atlıları dayandılar, qarşılarındakı adama baxaraq gözlərini döydülər, sonra dönüb bir-birinin üzünə baxdılar və heç kəsdən səs çıxmadı.

Babək bağırdı:

– Eşitmədiniz, nə dedim? Dedim ki, mən – Babəkəm, dedim ki, Afşini axtarıram. Ya göstərin, əmriniz hardadır, yaxud yol verin ki, mən yubanmayım.

Düşmən atlıları yenə susdular və Babək atını irəli sıçradanda, hələ də nə cəvabını bilməyən bu adamlar ixtiyarsız olaraq yarıldılar...

Qaya altı. Döyüş meydanı.

Döyüş meydanı tozanaq içində idi, döyüşən tərəflər bir-birindən seçilmirdi, və indi bu tozanaq bağırırdı, fəryad edirdi və toz dumanı içində bir-birinə çarpan minlərlə qılıncın ağzında günəş şüaları gah parıldaırdı, gah söndürdü...

Afşin əlində yalın qılınc at üstündə bu tozanaqdan çıxdı və arxasınca gələn qoşun başçıları dərhal əmiri-leşgəri ortalığa aldılar. Afşin qana bulaşmış qılıncını, ağ atının boynuna çəkib sildi, sonra qılıncını qınına qoydu və döndü Cəfər ibn Dinara dedi:

– Ya Cəfər, biz ki, burda Babəkin son ümidini mühasirəyə almışıq, əgər bu gün Azin və döyüşçüləri məhv olmasa, bu firsət bir daha ələ düşməyəcək və qalibiyyət bizdən üz çevirəcək!

Cəfər ibn Dinar dedi:

– Ya əmir, sənin səxavətin bu döyüşü qırğına çevirmişdir və əmin ol ki, hava qaralmamış kəsilən başları yığb-yığışdırmaq olmayacaq və inşallah qalibiyyət bizimdir.

Divdad qan-tər içində arxadan çapıb gəldi və Afşinə dedi:

– Ya əmir, xəbərlər boş şeyə deyilmiş və o adam doğrudan da Babəkdir.

Afşin gülümsədi:

– Ey Divdad, isti getdikcə şiddət edir və bu dağ günəşi göyden başımıza od ələyir və bu səbəbdən bir çoxları kimi sən də bu gün bir az sorsömləmişən. Məgər bu mümkün olan bir işdirmi ki, Babək təkbaşına mənim qoşunlarım içində məni axtarsın?

D i v d a d. Ya əmir, başına and olsun ki, sözüm həqiqətdir və bu saat Babəkin həyatı təhlükədədir. Çünki arxadakı qoşunun həyəcanı artır və cüşə gəlmiş bir dəstə fədai əllərində yalın qılınc Babəkin arxasınca gəlirlər və kafirə ölüm, deyib bağırırlar.

Bu zaman hardansa, yaxındakı bir təpə üstündən gur bir səs car çəkdiyi eşidildi:

– Ey müsəlmanlar, aqah olun ki, bu dağın canavarı öz yuvasından çıxıb və indi istəyir ki, əmiri-leşgərə penah aparsın, amma siz qoymayın ki, o kafir mənzilə çatsın və sığınsın Afşinə, nicat tapsın və əgər bu gün də biz onu qətl etməsək, qiyamət günü sərvəri-kainat bizdən üz çevirər, vaveyla, ey islam əhli, qeyrət dəmidir, və bilin ki, qiyamət günü də çox uzaq deyil...

Afşin diksindi və dedi:

– Ey Divdad, bu it kimdir ki, məndən icazəsiz mənim qoşunum içində car çəkir?

D i v d a d. Ya əmir, bu haman azançıdır ki, kürəyində yüz taziya-nəmin izi var.

Afşin qəzəblə qamçısını atının sağrısına çəkdi və başındakı bütün silahlı qulamları ilə bərabər geriye çapdı...

Dağ yolu. Tozanaq.

Bu tozanaq içində bir-birinə doğru çapan Babək ilə Afşinin atları baş-baş gəlib şahə qalxdılar və Afşin alınının tərəfini silərək dedi:

– Şükür olsun ki, vaxtında özümü yetirdim. Qəsdin nədir, ey Babək? Özünə müftəcə ölüm axtarırsan, yoxsa bir ordu qarşısında özəmət satırsan?

B a b ə k. Nə birincidir, ey Afşin, nə ikinci... və Babək hüzuruna gəlmişdir ki, aman istəsin!

Afşinin gözləri pırladı:

– Və nəhayət ki, sözü söyləməyə dilin gəldi. Və elə bu saat burda, dizim üstə xəlifəyə məktub yazıram və məktubu bərid göyərçini ilə əmirəlmöminə göndərirəm... Amma əmirəlmöminindən cavab gələne qədər mənə girov lazımdır və kimləri səndən girov istəyirəm, özün bilirsən.

B a b ə k. O adamlar ki, sən məndən girov istəyirsən, bu saat orda, qaya altında cəng edirlər, ona əmr elə görə döyüş dayansın və qoşunların əl saxlasınlar.

Afşin duruxdu, sonra gözləri qıyıldı və dedi:

– Ey Babək, sən xəlifədən aman istəyib sağ qalmaq istəyirsən, yoxsa Azini, son ümidini xilas etmək üçün yol axtarırsan?

B a b ə k. Ya şərtimi qəbul et ey Afşin, yaxud mərd ol və burax məni onların yanına, və qoy Babək öz döyüşçüləri ilə bərabər bir yerdə məhv olsun!

Afşin bağırdı:

– Bilirəm, bu sənin üçün səadət olardı, amma Afşin istəmir ki, səninlə bərabər böyük məramı və son ümidi dəfn olunsun... Ey Divdad, çap Cəfər ibn Dinara de ki, bütün qoşun əl saxlasın və döyüş müvəqqəti dayansın, amma Azin mühasirədə qalsın!

Qaya altı. Döyüş meydanı.

Ağır yaralanmış Azin yamacda yıxılmışdı və artıq ayağa qalxmağa təqəti yoxdu...

Uzaqlarda isə ayrı-ayrı kiçik dəstələrə bölünmüş xürrəmilər ilə düşmən qoşunları arasında döyüş gedirdi.

Və indi yamacda, ölənlər və yaralananlar arasında bir xəstə xürrəmi qız gəzinirdi, ağır yaralananlar üzərinə əylirdilər, son nəfəsində su istəyənlərə su verirdilər. Qızlar içərisində Cunay da vardı, və indi o, əlindəki cürdəkdən axırıncı damcılarını bir piyaləyə süzərək Azinin başı yanında diz çökdü. Azin gözlerini açdı, Cunay əyildi, yaralının başını yerdən qaldırdı, lakin Azin başını buladı:

– Əvvəl ona, ey Cunay... Sonra mən də bir qurtum içərəm...

Cunay dönüb baxdı, üç addımlıqda yerə yıxılmış gənc xürrəmini gördü. Əlində piyalə qalxdı, yaralının yanına getdi. Gənc xürrəmi gözlerini açdı, başını qaldırdı və hər iki əlilə piyaləni qamarladı, sonra birdən kimi gördüsaydayandı və dedi:

– Ey bacım, əvvəl ona, o məndən ağır yaralanmışdır.

Cunay döndü üçüncü döyüşünün yanına getdi, yaralının başını yerdən qaldırdı, döyüşçü gözlerini açdı, Cunaya baxıb gülümsədi və Cunay piyaləni yaralının dodaqlarına yaxınlaşdırarkən, döyüşçünün başı birdən yana əyildi və gözləri qapandı...

Cunay qolu üstə ölənin başını ehtiyatla yerə qoydu, qalxıb ikinci xürrəminin yanına gəldi və gözləri geniş açıldı, ikinci döyüşçü də ölmüşdü...

Cunay döndü Azinin üstünə yüyürdü, Azin artıq nəfəs almırdı...

...Divdad yanında iki nəfər carçı yamacı köndələnino keçdi və Cəfər ibn Dinarın yanına gəldi:

– Ya Cəfər, – dedi, – əmr elə, qoşun cəngi dayandır. Çünki Babək aman istəyir və Afşin əmr elədi ki, bütün qoşun ol saxlasın!

Cəfər ibn Dinar ilə Buğa bir-birinin üzünə baxdılar. Sonra Cəfər istehza ilə gülümsəyərək dedi:

– Ey Divdad, artıq gecdir və özün yaxşı bilirsən ki, müharibənin cilovun həmişə əldə saxlamaq olmur və o qızıl kisələrin ki, Afşin bura göndərmişdi, indi mən yox, o kisələr əmr edir qoşuna... Dön, bax, odur fərqanə bölükləri və mənim oxçularım artıq qala divarlarının anısına asıblar...

Bəzz qalası. Böyük darvaza qarşısında.

Afşin ilə Fəzl atlarını sürərək, Bəzz qalasının böyük darvazasına doğru getdilər. Afşin başını aşağı salmışdı və çox fikirli idi. Fəzl qardaşına dedi:

– Ey qardaşım nə üçün üzün açılmaz ki, nəhayət, Babək ulduzu söndü və Babək aman istədi və bu sənin çaldığın qalibiyyətlərin ən böyüyüdür...

Afşin başını qaldırdı və dedi:

– Ey Fəzl, ən böyük qalibiyyətim ən böyük bir dağ kimi üstümə uçub və indi mən bu dağ altından çıxmağa yol axtarıram...

Divdad yanında iki nəfər carçı arxadan çapıb gəldi və həyəcan içərisində Afşinə dedi:

– Ya əmir, arxa darvazadan Bəzz qalasına hücum edən Fərqanə bölükləri Cəfər ibn Dinarın döyüşçüləri qalaya girməyə müvəffəq olublar və indi küçələrdə, bağlarda və evlərin içində şiddətli döyüşlər gedir.

Fəzl diksindi və davam getirməyərək bağırırdı:

– Ya əmir və ey qardaşım, heç rəva deyil ki, işin qurtardığı bir zamanda bu Fərqanə bölükləri və yaxud Cəfər ibn Dinarın döyüşçüləri sən qalibiyyətdən bu qədər çox qapışdırınsınlar. Ona görə əmr elə, ərədlər irəli çəkilsin və böyük darvaza sındırılsın və bütün ordu Bəzz qalasına girsin və qarotdə hamı müsavi olsun!

...Və dərhal irəli çəkilən iki ərəddə növbə ilə bir-birinin ardınca Bəzz qalasının darvazasına “kəllə vurmağa” başladı və tezliklə darvaza sarsıldı, sonra hər iki layı qopub düşdü və Afşin qoşunlarının başında Bəzz qalasına daxil oldu...

Bəzz qalası, dik yoxşlu küçə.

Xilafət qoşunları bir-birinin ardınca başları üzərində qara bayraqlar, dik yoxşlu küçə ilə Cavidan qəsrinə doğru hərəkət edərkən, Muaviyə ilə Abdullanın döyüşçüləri öz istəklərindən çıxdılar və qala içində küçə döyüşü başladı...

Afşin bağırırdı:

– Ey Divdad, əmr elə, nəffətinlər irəli keçsinlər!

Və dərhal yangınçı nəffətinlər dəstəsi irəli keçdi və atəşli neft atan qurğuların ağzını xürrəmilərə tərəf çevirdilər...

...Artıq qaranlıq qovuşmuşdu və Bəzz qalası od tutub yanırdı.

Gecə. Məşə yolu.

Gecə idi yaman, Bəzz qalasının işıqlandırdığı məşə cığırında Babək ilə Cunay at üstündə gedirdilər...

Sonra dan yeri ağaranda, səhər açılarda, iki nəfər atının – Babək ilə Cunayın arxasınca 5 min atının çapdığı göründü...

Və o vaxt ki, atlarını dördnala çapan Babək ilə Cunayın qarşısına yarğan çıxdı, Babəkin atı yarğan üstündən sıçradı, Cunayın atı isə yarğan qırağında şahə qalxaraq fırlanıb geri çökdü və dərhal düşmənləri atları Cunayın başının üstünü aldılar və bir nəfər Cunayın atının cilovundan yapışdı...

Babək yarğanın o tayında atının cilovunu çəkdi, sonra geri döndü və Cunaya doğru gəlməyə başladı.

Gözləri geniş açılmış Cunay çağırırdı:

– Xudavənd, nə edirsən mən yoxam, xudavənd, görmürsən ki, mən yoxam? Yoxam, mən ey xudavənd və əlvida, ev Babək!

Babək ətrafına baxmadan qoşun cərgələri arasıyla keçərək Afşinin çadırına doğru addımlayırdı və o vaxt ki, əsirlərin yerləşdikləri düşərgələr qarşısına çatdı, birdən hər iki tərəfdən qoşun cərgələri arxasından müsəlman qadınları çıxışmağa və ağlaşmağa başladılar...

Babək diksindi və bir an ayaq saxladı, döndü sağa baxdı, döndü sola baxdı, keçmiş əsirlərini tanıdı, lakin bu qadınların nə üçün ağladıklarını anlamadı və yenidən qoşun cərgələri arasıyla Afşinin çadırına doğru yönəldi...

Və bu ağlaşma səsinə Afşin öz çadırından çıxarkən düşərgədəki qadınlar artıq sinələrinə daş döyərək elə fəryad qopardılar ki, Afşin davam gətirməyib üzünü qadınlara tərəf tutub bağırırdı:

– Ey allahın saçdan uzun, ağıldan naqışləri! Dünən axşam fəryad edirsiniz ki, neçə ildir ki, Babək sizi Bozz qalasında əsir saxlamışdır və indi haman Babəki əsir görəndə yenə başlamısınız ulaşmağa və görüm bütün cinsiniz lənətə gəlsin!

Düşərgədən ucalan bir qadın səsi Afşinə cavab dedi:

– Ey əmir, o əsirlərlə xoş rəftar edirdi, bizi incitmirdi, bizi ac saxlamırdı və indi ki, onun dar günüdür, qoy Allah özü onun imdadına çıxsın!

Afşin dedi:

– Elə isə susun və bilin ki, bir olan uca Allah həqiqətən onun imdadına çatıbdir və burda, bu çadırın astanasında onun fəlakət yolu qurtarır.

Və əsirlər düşərgəsi dərhal kiridi. Babək isə gəlib Afşinin qarşısında dayandı. Afşin bir müddət diqqətlə Babəkin üzünə baxdı, sonra əlini atıb qoynundan qızıl möhürlü bir məktub çıxartdı və dərhal məktubu öpüb gözləri üstünə qoydu, sonra məktubu iki əli üstündə Babəke uzadaraq dedi:

– Al sən də öp gözlərin üstə qoy və sonra qəbul et nicatını!

Babək qeyri-ixtiyari məktubu aldı və dedi:

– Nədir ki, bu?

A f ş i n. A ç oxu! Əmirəlmöminin sənə göndərdiyi aman kağızıdır. Və doğrusu, mən əmirəlmömindən bunun gözləməyirdim və gümanım yoxdu ki, o səni əfv eləsin!

Babək məktubu açmadan Afşinin üstünə atdı və məktub yerə düşərkən dedi:

– Ey Afşin, elə şeylər bəlkə bir gün sənə lazım oldu. Babək isə xəlifələrə amanına möhtac deyil.

Ətrafa dərin bir sükut çökdü. Afşin bir an dondu, yerində qaldı. Babəkə zillənmiş baxışlarında heyranlıq və çaşqınlıq bir-birini əvəz edirdi.

Sonra birdən Afşin diksindi və cəld əyildi, məktubu yerdən qaldırdı, yenidən öpdü və gözü üstə qoydu və bütün qoşun eşitsin deyə, uca soslə bağırdı:

– Ey Allahın belası, indi ki, öz nicatını özün rədd etdin, yürü son mənzilinə-ölümünə doğru! Amma bir daha dinlə məni, Babək xürrəmi, yaxud Babək şad ürəkli. O dəhşət ki, səni gözləyir, qırılacaq iradədən, sarsılacaq şir ürəyin! Və tamam! Vidalaş bir nəfərlə! Sonra arxamca at çapacaqsan gecə-gündüz, ta xəlifənin hüsuruna qədər...

Afşin dönüb getdi, hamı çadırdan çıxdı və Buğday çadır ağzında göründü.

Babək uzun bir sükutdan sonra:

– Mən Afşinə demişdim ki, Bəzz qalasının xarabasını mənə göstərsin, – dedi, – son dəfə vidalaşmaq üçün... Nə üçün o səni, miskin bir yəhudi mənə göstərir? Yaxud sən özün o hədicədən sonra... bəzən...

əqidənə, döyüş yoldaşlarına xoyanətdən sonra, no üzlə özünü mənə göstərsən.

Buğday :

– Ata, sən həmişə mənə qarşı zalım olmusan, – dedi.

– Mənə daha artıq irad tutmaq olardı, – dedi Babək, – çünki mən tuluqda zeytun yağı satan bir kişinin oğlu idim. Amma sən atan

Buğday çıxdı və o saat çadır arxasında səs-küy qopdu.

Afşin içəri gələrək:

– İndi oğlunla həmişəlik vidalaşa bilərsən – dedi. Mühafizə nəfərinin kəməridən xəncəri qapıb öz həyatına qəsd elədi. Ölümçül yaralanmış Buğdayı içəri getirdilər. Buğday:

– Alın yazım belə imiş ata, keç günahımdan, bağışla məni.

Babək dizi üstə yerə yıxıldı, Buğdayın başını qaldırıb dizləri üstə aldı...

Samirə şəhəri. Uzun küçə – baş xiyaban.

Uzun küçə, yaxud baş xiyaban izdihamla dolmuşdu.

Və bu izdiham qarşısında xəlifənin atlı qoşunları küçənin sağında və solunda iki sıraya düzülmüşdülər və hamısının əllərində uzun nizələr vardı və bütün nizələrin uclarında kiçik qara bayraqlar dalğalanırdı.

Birinci olaraq bu qoşun arasıyla Afşinin bəzənmiş ağ bir at üstündə gəldiyi göründü, başında qırmızı yaqut və yaşıl zümrüdlərlə naxışlanmış qızıl bir tac vardı, boynundan bir-birinin üstündən iki həməyıl asılmışdı, qulaqlarında iri sırğalar oynındə üstü qızıl tellərlə işlənmiş geyimi vardı...

Sonra bu qoşun arasıyla çox böyük gövdəli bir fil üstündə Babəkin hərəkət etdiyi göründü. Filin üstünə yaşıl və qırmızı qumaşdan çul salınmışdı və bütün gövdəsi ipek parçalarla bəzənmişdi və fil üstündə oturmuş Babək də indi şahənə bir qiyafədə idi, başında mirvari və incilərlə işlənmiş xəz haşiyəli şiş bir papaq, oynındə isə zərli-zibalı bir libas vardı...

Daha sonra qoşun arasıyla irəlilədikcə dingildəyən, taytıyan, atılıb-düşən bir dəstə əyiş-üyüş adam göründü, bunlar hamısı Bəzz qalasının hasarlarına dırmaşarkən xürrəmi qızları və gəlinləri tərəfindən şikəst edilmiş fədailər idi ki, indi filin arxasınca düşüb əl çalır, rəqs edir və hamısı bir ağızdan avaz ilə oxuduqları şerin hər bəndindən sonra bağırdılar:

– Ay Azəristan qaplanı! Ey Xorasan şeytanı!

Və qırmızı fil, arxasınca bağırsanlara məhəl qoymadan, ağır-ağır qara bayraqlar arasıyla addımlayırdı.

Xəlifə Mötəsimin sarayı.

Xəlifə qoca katibə fəthnamə diqtə edir, katib yazırdı.

– Yaz! Fəthnamə. Əmirolməminindən kainatın bütün islam hökmdarlarına! Bilin və agah olun ki, biz bir olan Allahın köməyi ilə şimal iqliminin hökmdarını, Rum imperatorunun xəlifələrindən tanrı düşməni Babək Xürrəmdini məğlubiyyətə düşür elədik, əsir aldığımız və edam üçün qolları bağlı hücrumaza gətirdik!

– Necə dedin, ya əmirəlmöminin? – deyə katib təəccüblə Mötəsimə baxdı – Rum imperatorunun xəlifələrindən?

Mötəsim:

– Düz eşitmisen, qoca, – dedi, – Daha başqa cür dünyaya car çökib deyə bilmərik ki, iyirmi ildən ziyadə davam edən qanlı müharibələrdən sonra dünənki dağ çobanını karvan qatarçısını çıpaqların və dinsizlərin başçısını məğlubiyyətə uğratmışıq.

Sonra xəlifə “ceyran göz” pərdəni kənara atıb böyük salona keçdi, əyanlar dərhal yerə düşərib yer öpdülər.

Xəlifə Mötəsimin sarayı. Böyük salon.

Sarayın ən zinetli salonunda xəlifə Mötəsim taxt üstündə türk-sayağı bardaş qurub oturmuşdu. Sağında Afşin, solunda xilafətin baş qazisi qoca Əbu Davud ayaq üstündə dayanmışdılar. Daha aşağıda bütün saray ağaları və əyanları sağda və solda bir-birinin yanında düzül-müşdülər.

Dokumen sebagai sumber data : Yaitu data yang diperoleh dari dokumen yang ada di lingkungan masyarakat.

– Səninləyəm, ey məhun! Və cavab ver mənə, Babəkdirmi sənin adın?

Babək yenə dinmədi. Xəlifə gözlədi və Afşin davam gətirməyərək fəryad elədi:

– Vay olsun sənə ey Babək, eşitmirsən ki, əmirəlmöminin səndən söz soruşur?!

Babək sanki bütün həyatına yekun vuraraq dedi:

– Mon Babək idim və yenə Babəkəm, və Babək olaraq qalacağam!

Xəlifə dedi:

– Ey Allahın belası, sən bir iş gördün ki, bu vaxta qədər heç kəs o işi görə bilməmişdi, və indi elə bir əzaba dözməlisən ki, indiye qədər ona dözmək heç kəsən ölündən gəlməmişdir. Və bununla da sənin dəhşətli داستانına son qoyulacaq!

Babək dedi:

– Ey kor yapalaq, bütün müstəbidlər kimi sən səhv edirsən, çünki mənim dastanım elə bir dastandır ki, nə Babəklə başlanmışdır nə də Babəklə qurtaracaq.

Sonra Babək yenə dedi:

– Ey yazıqlar, siz heç vaxt dərk etməyəcəksiniz ki, azadlıq yangısı nə deməkdir. O dəhşətli yanğı ki, ürəyi yandırıb külə döndərir. Azadlıq. İster o şirin olsun, ister acı – yalnız o idi mənim səcdəgahım! Və bu müstəbid ki, məni öldürür, o da heç vaxt anlamayacaq ki, ölümü ilə azadlıq fədaisi büsbütün məhv olmur.

Xəlifə sıçrayıb ayağa qalxdı və bağırdı:

– Ey camaat, nəyi gözləyirsiniz? Didin onun əynindəki bu zər-zibarı və qoy bu baldırıclıpaq yenə öz cın-cındırında qalsın!

Və bütün saray əyanları yerlərindən qopub hamısı birdən Babəkin üstünə hücum etdilər...

Sonra bu adamlar geri çəkildə Babəkin üstündəki bütün zərli-zibah libas artıq cırılib-didilib ayaqları altına tökülmüşdü, başı açıq qalmışdı və əynindəki öz köynəyi də didik-didik eləmişdi...

Xəlifə əlini əlinə vurdu və dərhal sol tərəfdəki “cəyran göz” pərdə sıyrıldı və bu pərdə arxasından çıxan qırmızı paltarlı cəllad əlində qılınc Babəkə doğru gəldi.

Xəlifə əlini qaldırdı və dedi:

– Dayan! Bir cəllad azdır onun üçün. Və onun ki, öz cəlladı burda əsirlər içindədir, əlinə qılınc verin, o da gəlsin.

Qapı ağzında dayanmış Hacib dönüb getdi və bir azdan əlinə qılınc verilmiş ikinci cəllad içeri gəldi. Sonra cəlladlardan biri Babəkin sağında, digəri solunda dayandı.

Və xəlifə taxtdan düşüb Babəkin qarşısına gəldi və hər iki cəllada təlimat verməyə başlayaraq dedi:

– Birinci sən – sağ əlin, bir az biloyindən yuxarıdan! İkinci sən, – sol qolun, bir az dirşeyindən aşağıdan! Sonra yenə sən, – sağ ayağın, topuğundan, bir qarış yuxarıdan! Və dübarə sən, sol ayağın dizindən bir qarış aşağıdan! Və yenə sən, – kafir dilin! Sonra yenə sən burdan, soldaki və aşağıdakı iki qabırğa altından qılıncı burcudə-burcudə yuxarıya doğru elə yeritməlisən ki, qılıncın ucu düz ürəyində oynasın! Və nəhayət sən, – qarşımda oyılməyən bu cürətkar başın!

Xəlifə bir an susdu, fikrə getdi, sonra öz cəlladına dedi:

– Ey kişi, yadımdadırmı, Əbu Sərəyyanı qətl edəndə, o xəbis nə cür fəryad elədi?

C ə l l a d. Heç yadımdan çıxarmı, ya əmirəlmöminin, çünki o məlunun bağirtisindən, bir il qulaqlarım kar oldu və o gecə cəmi şöhdə yuxudan oyanmamış bir nəfər müsəlman qalmamışdı.

X ə l i f ə. Bəs elə isə, mənə yenə Əbu Sərəyya fəryadı lazımdır.

C ə l l a d. Və inşallah, sən yenə Əbu Sərəyya fəryadı eşidəcəksən, ya əmirəlmöminin!

Cəlladlar Babəkin sağ və sol qolundan yapışdılar, Babək çiyni ilə hər ikisini kənara atdı və özü keçdi, “ceyran göz” pərdə arxasında yerə sərilmiş edam xalçası üstündə dayandı.

Cəlladlar Babəkin arxasınca getdilər və “ceyran göz” pərdə qapandı...

İndi pərdənin hər iki tərəfində elə bir səssizlik vardı ki, hamı salonda vurnuxan yaşıl bir milçəyin vızıltısını eşidirdi və bu yeknəsək vızıltıdan xəlifə qeyri-ixtiyari olaraq dalbadal əsnədi və nəhayət mürgüləməyə başladı...

Birdən pərdə sanki diksindi, ipək parça üstündən xəlifə bir titrəyiş keçdi və aşağıda pərdənin ağ saçaqlı etəkləri tünd qırmızıya boyandı.

Və indi xəlifədən savayı hamının gözləri bu qızaran saçaqlara zillənmişdi və qara-qırmızı xallar sağa və sola yayılaraq, pərdə eteyini naxışlayırdı...

Afşinin gözləri isə yanırdı və ağ saçaqlar qırmızıya boyandıqca, əsən dodaqları ixtiyarsız olaraq pıçıldayırdı:

– Laçınım, igidim və qardaşım... Sən gedirsən, mən tək qalıram. Əl uzatdım sənə, qəbul eləmədin, aman aldım xəlifədən sənə, rədd elədin. Nə üçün özünü özündə gizləmədin?

Və qan qoxusundan most olan yaşıl milçək havada çırpınıb xəlifənin alınına qondu. Xəlifə diksindi, mürgüdən oyandı, milçəyi qovdu və üzünü pərdəyə tərəf tutub uca bir səslə dedi:

– Nə oldu, ey cəhonnəm zəbanəniləri, başlamadınız?

Dərhal hər iki cəllad əllərində qırmızı qılıncılar pərdə qarşısına çıxdılar, xəlifəyə baş əydilər və birinci cəllad dedi:

– Qurtardıq, ya əmirəlmöminin və Allah sənin ömrünü uzun eləsin!

Xəlifə ayağa sıçradı:

– Ola bilməz! Mən çibin vızıltısı eşitdim, – Əbu Sərəyya fəryadı eşitmədim.

Hər iki cəllad başlarını aşağı saldılar və xəlifənin cəlladı dedi:

– Başımız aşağı, üzümüz qaradır, ya əmirəlmöminin, çünki kafir bənd-bənd doğrandı, amma kip dodaqlarından nə ün çıxdı, nə ənin...

Mötesim bağırdı:

– İnanmıram! Ey Hacib, pərdəni qaldır!

Hacib yüyürüb “ceyran göz” pərdəni sıyırmışdı ki, bu vaxt bir dəstə əgiş-ügüş adam təkbir sədalarıyla salona doldular və dərhal siyirilmiş pərdə arxasına cumdular və orda edam xalçası dövrəsində hamısı diz çök-dülər və “dəstəmaz” almağa başladılar...

Gözlərini döyən xəlifə yenidən bağırdı:

– Ey Hacib, bu məxluq kimdir və nə edir bu adamlar?

Və əgiş-ügüş adamlar hamısı birdən ayağa qalxıb xəlifəyə sarı döndülər və Mötesim ixtiyarsız olaraq bu adamlar qarşısından bir addım geri çəkildi – çünki bu şikəst adamların hamısının əlləri qanlı, üzləri qanlı və saqqalları qanlı idi və onlardan biri gülümsəyərək xəlifəyə dedi:

– Ya əmirəlmöminin, biz fədailər ki, kafiristan dağlarında kafir qövminin övrətləri başımıza daş yağdırıb, bizi kor etdilər, şil etdilər, şikəst etdilər və o vaxt biz də əhd eləmişdik ki, gərək bir gün kafir Babək-in qanı ilə dəstəmaz alağ...

Salonun uzaq küncündə bir-birinə qısılmış bir neçə oğlan uşağı vardı, və indi onlardan ən kiçiyi üzleri qanlı adamlardan qorxub ağlamağa başladı.

Hamı döndü, uşaqlara torəf baxdı və bu əgiş-üğüş adamlar içəri-sindəki qanlı üzündə gözləri parıldayan azançı bağırdı:

– İlan balaları! İlan balaları hələ sağdırlar.

Xəlifə dedi:

– Ey cəfakəş möminlər, siz haqlısınız! Və ey cəhənnəm zəbaniləri o ilan balalarını da məhv edin ki, Babək nəslindən bu dünyada əsər-ələmət qalmasın!

Xilafətin baş qazisi qoca Əbu Davud dəhşətə gələrək bağırdı:

– Dayan, ya əmirəlmöminin, çünki onlara ölüm düşmür.

Xəlifə diksinib geri döndü:

– Ya Əbu Davud sən islamın baş qazisi, kafir balalarını qanadın altında alırsan?

Qoca qazi xəlifə qarşısında diz çökdü, lakin möhkəm bir səsle dedi:

– Ya əmirəlmömininin, mən İslamın baş qazisi, bir olan Allaha sığınub bir daha deyirəm ki, o kiçik yaşlı uşaqlara ölüm düşmür.

– Mötəsim boğuldu və nə deyəcəyini bilməyərək dartdı köynəyini əynindən çıxartdı və qıllı bədənini açıqda qaldı və xəlifə çığırdı:

Ya Əbu Davud, necə ki, bu köynəyi əynimdən çıxartdım, eləcə də səni baş qazilik vəzifəsindən çıxarıb rədd edirəm...

– Üzü qanlı azançı gülümsəyərək dedi:

– Ya əmirəlmömininin, baş qaziyə zülm etməkdən nə hasil ki, özün qəflət yuxusundasən və sən öz qanadın altındakı kafirdən xəbərin yoxdur.

Heyrətdən xəlifənin ağzı bir müddət açıq qaldı, sonra xırıldadı:

– Ey bədhəybət, indi ki, sənin əcəlin yetib – çünki əmirəlmömininə böhtan atırsan, əvvəlcə də görüm sən özün kimsən?

A z a n ç ı . Ya əmirəlmömininin, mən o azançıyam ki, kafir Babəkin casusunu öldürmək istədiyim üçün sənin kafir əmirin mənə 300 taziyanə vurdu və əgər indi mən köynəyimi də çıxartsam, küreyimdə kafir əlilə çəkilmiş 300 qırmızı rəsm görərsən.

M ö t ə s i m. Mənim kafir əmirim? Və göstər o əmir kimdir, əgər istəmirsən ki, başın kəsilib itlərə atılsın!

A z a n ç ı . Ya əmirəlmömininin, başına tac qoyduğum, boynundan homayillər asdığı kafiri barmaqla göstərməyə ehtiyac varmı?

M ö t ə s i m. Afşin?! Ey bədbəxt, sübut!

Azançı qoltuğundan çıxartdığı bir məktubu xəlifəyə uzatdı:

– Sübut üçün bu məktubun təkco bir cümləsi kifayətdir. Bezz qalasında Babəkin qəsri qərar etdiyimiz vaxt əlimə keçdi... Oxu və gör ki, sənin bu atəşpərəst əmrin tanrı düşməni Babəkə nə hiylələr, nə dəsisələr öyrədir...

Mötəsim əlində məktub döndü və Afşinə dedi:

– Ey Afşin, oxuyum?

Ayaq üstündə durmağa taqəti qalmamış Afşin xəlifənin ayaqlarına qapandı və qorxunc bir səsle feryad elədi:

– Əl aman, ya əmirəlmöminin, əl aman! Və öldür məni, amma oxuma!

Xəlifə əyri bir təbəssümlə gülümsədi:

– Və nəhayət ki, bu gün Əbu Sərəyya feryadını eşitdim!

Yeraltı zindan. Gecə.

Divardakı taxçada, çox yuxarıda qara bir çıraq tüstüləyirdi. Saçı-saqqalı bir-birinə qarışmış, ordları batmış, gözləri çuxura düşmüş Afşin birdən diksindi və uzandığı külək üstündən dik atıldı və doli bir ifadə almış gözləri zindanın kəllə divarına zilləndi...

Orda yenə Babəkin xəyalı zahir olmuşdu...

Və Afşin dizin-dizin o xəyalda doğru sürünməyə başladı və qara qızdırmaya tutulmuş kimi gah pıçıldadı, gah səsini ucaltdı:

– Yenə gəldin, və hər gecə gəlirsən, və bir tikə çörək gətirmirsən və bilirəm ki, bütün günümün cərəsi bir qırıq cad əppeyidir və görürsən ki, o əlcənin də hər gün bir az qırağından kəsirlər və hər gün mənim alçaq yalvarışlarım artır və hər gecə öz nələmdən öz qulaqlarım batır və cücülər rəhmə gəlib məni ziyafətə çağırır, amma cəlladım bu cücü ziyafətini də mənə çox görür və hər axşam, hər səhər əlində yoluq bir süpürgə gəlir və qarabıqlar yan-yörəmədə qaynaşanda o halal ruzimi qapıb əlimdən alır və indi inan ki, mən dəli olmamışam və bilirəm ki, sən də yox olmamısan və o zaman ki, sən ölüm bataqlığına qədəm qoydun, dirilmiş ayaqların altından qalxıb hüzurunda durdu və sənin ki, ruhun cismnin uğrunda alış-veriş etmədi və mənim ki, ruhum özünü müzayədəyə qoymuşdur ki, cismimi xilas eləsin və mən ki, gecəli-gündüzlü bu barədə çox düşünmüşəm, nəhayət, bu gecə sənə elan edib bildirirəm ki, mən şirə oxşayırdım, amma şirə deyildim. Mən çox qələbə çaldım, amma qəhrəman deyildim, mən böyük üsyan hazırladım,

amma üsyankar deyildim və indi ey böyük kölgə, mən ki, ölmək istə-
mirəm, amma çoxdan ölmüşəm, niyə gəlmisən və nə istəyirsən ki, mən
artıq özüm iyrənmişəm öz ölümümdən...

Və Afşinin başı zindanın daş divarına dəydi, Afşin dorindən içini
çəkdi, başını geri atdı, iri gözləri bir an geniş açıldı, yuxarıda taxçadakı
qara çırağ qırmızı bir tüstü içində boğuldu və sonra Afşin arxası üstə
yerə serilərək, sönən şüurundan son səhnələr süzüldü:

Babək qırmızı çullu bir fil üstündə qara bayraqlar arasıyla yol gedirdi...

SON.

KİTABDAKILAR

"Nəsrin şairi" (Bəkir Nəbiyev)	4
Ənvər Məmmədخانlının Babək dastanı (Anar)	8

HEKAYƏLƏR

Bakı gecələri	15
Ayrıldılar	56
Buz heykəl	80
Ananın ölümü	83
Ay işığında	88
Karvan dayandı	99
Qızıl qönçələr	116
Baş xiyabanda	125

ROMAN

Babək	131
-------------	-----

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLI

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

**“AVRASIYA PRESS”
BAKİ-2005**

Buraxılışa məsul:

Umud Rəhimoğlu

Texniki redaktor:

Mübariz Piriyev

Kompyuter sahifələyicisi:

Azər Quliyev

Korrektor :

Rəhilə Quliyeva

Yığılmağa verilib 01.11.2004. Çapa imzalanıb 04.05.2005
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 26. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 107.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.